

Ա. Բ. ՄԵԼԻՔՆՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՍԵՐՆ ՈՒ ՊԱՏՊԱՐՆԵՐԸ

955703

977.925

✓

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ

ԴԱՍԵՐՆ ՈՒ ՊԱՏԳԱՄՆԵՐԸ

0800074

ԵՐԵՎԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2013

ՀՏԴ 941 (479.25)

ԳՄԴ 63.3 (2Հ)

Մ 537

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Ա. Ա.

Մ 537 Հայոց պատմության դասերն ու պատգամները – Եր.:
«Գիտություն» հրատ., 2013. – 632 էջ:

Ժողովածուում տեղ են գտել հայաստանյան և սփյուռքյան մանուկում հեղինակի տպագրած հոդվածներն ու հարցազրույցները հայագիտության, մասնավորապես հայոց պատմության, ինչպես և հայ հասարակության առջև ծառացած համագային այլ խնդիրների (Արևմտյան Հայաստան, Արցախ, Ջավախք, պետականության, հայոց լեզվի, ժողովրդագրության հարցեր և այլն) շուրջ: Բազմաբնույթ նյութի մեջ գերակշռում է Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման ու հատուցման թեման: Հատուկ ուշադրության է հատկացված թուրք-ադրբեջանական պատմագրության կողմից հայոց պատմության հարցերի խեղաթյուրման դեմ հայ պատմաբանների խնդիրներին:

Գիրքը հասցեագրված է պատմաբաններին, քաղաքագետներին և ընթերցող լայն շրջաններին:

ՀՏԴ 941 (479.25)

ԳՄԴ 63.3 (2Հ)

ISBN 978-5-8080-0998-1

© ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ, 2013

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔ ԵՎ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՐԵՆԻ ԵՐԿՐԻ ՈՒ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՌՋԵՎ

Հրապարակի վրա է ճանաչված պատմաբան, հասարակական գործիչ, իսկական հայ մարդ ու քաղաքացի Աշոտ Աղասու Մելքոնյանի հոգևածների և հարցազրույցների ժողովածուն: Ահռելի իմացական նյութ, որը հստակ ու ճշգրիտ պատկերացում է տալիս իր գիտական, հասարակական ու քաղաքացիական գործունեության մասին:

Հայկական ու հայաստանյան իրականության մեջ միշտ չէ, երբ գիտնականը, հրապարակախոսն ու հրապարակագիրը այդպես ներդաշնակ միահյուսված են լինում մեկ անձի, մեկ անհատի մեջ և օրգանապես փոխհարստացնում, լրացնում են միմյանց:

Նրա գիտական ու գրական նախասիրություններն ի հայտ են եկել շատ վաղ, իսկ Երևանի պետական համալսարանում ուսանելու տարիներին այդ առումով նա արդեն հաճելիորեն զարմացնում էր իր ընկերներին ու դասախոսներին:

Աշոտ Մելքոնյանն աչքի ընկնող անձնավորություն էր դեռևս դպրոցական տարիներին, երբ գերազանց առաջադիմությամբ՝ ոսկե մեդալով, 1977 թվականին ավարտեց Ախալքալաքի Դ. Դեմիրճյանի անվան հայկական միջնակարգ դպրոցը:

Հազվադեպ է դպրոցական կրթօջախն իր գերազանցիկ սանին ոսկե մեդալ հանձնելու արարողությունը կատա-

րում հատուկ շուքով և հրապարակային հանդիսավորությամբ, ինչպես այս պարագայում վերոնշյալ դպրոցում:

Ուրեմն, պետք է ընդունել, որ Աշոտ Մելքոնյանի կյանքի և գործունեության ուղին ու ընթացքը կարծես գծագրված էին նախապես, և նա իմացական մեծ պաշարով, մանավանդ շատ որոշակի, հատուկ նպատակադրմամբ մտավ մեծ կյանք ու աշխարհ: Այնուամենայնիվ, այսքանն ու այսպես ասելուց հետո դարձյալ իմ զարմանքը մնում է չբավարարված նրա գիտական, ստեղծագործական նախասիրությունների, ընտրած թեմաների ու ոլորտների բազմազանության և պարզապես նրա՝ ազգային ու մարդկային վառ ինտելեկտով լեցուն մտավորականի հանդեպ:

Գիրքն ընթերցելիս աչքի են զարնում Հայոց պատմության, հայ գրականության, հոգևոր մշակույթի հանդեպ հեղինակի տածած ուշադրությունն ու հոգատարությունը:

Մելքոնյանն իր գիտելիքների ողջ պաշարն ու համակարգը համարձակությամբ ու աներկբա շիտակությամբ ուղղում է մեր հին ու նոր հակառակորդների՝ պատմության կեղծարարների դեմ՝ հրապարակախոսի դիպուկ զենքով: Այդ իմաստով նրա համապատասխան ունակություններն ու առավելություններն արտահայտելի ու տեսանելի են ամենուրեք:

Պրոֆ. Ա. Մելքոնյանն իր տարերքի մեջ է, երբ համոզիչ և սպառիչ հարցազրույցներ է տալիս հայալեզու և օտարալեզու թերթերի թղթակիցներին, հեռուստատեսային եթերում է, ՀՀ Ազգային ժողովում հստակ պարզաբանումներ է տալիս հայ-թուրքական տխրահռչակ արձանագրությունների մասին, համոզիչ փաստարկներով մերկացնում է օտարնե-

րի դավերը, որոնց արդյունքում ապօրինաբար զավթվեցին բնիկ հայկական տարածքները:

Մեր պատմության բարդ ու խրթին հարցերն ու հարցականներն ընդգրկող այս ժողովածուն՝ առաջին էջից մինչև վերջինը, չթուլացող հետաքրքրությամբ է պատում ընթերցողի միտքն ու հոգին, միաժամանակ վերստին բորբոքում ազնիվ հայրենասիրությամբ թրծված պայքարի ոգին ու կրակը:

Այո՛, ի սկզբանե պիտի ասեինք, որ հայագիտական այս կարևոր երկը հայրենասիրական բազմանշանակ ուղղվածությամբ կոչված և միտված է ազնիվ և ոգեղեն կենսահյուս մատակարարելու ներկա ու գալիք սերունդներին: Ողջ ժողովածուն կրում է հայրենասիրության ու ազգասիրության կնիքը, շնչում հայոց պատմական անցյալի ու ներկայի արժանապատիվ ընկալման ոգով:

Աշոտ Մելքոնյան պատմաբանն ու հրապարակախոսը հիմնավոր ու հագեցված փաստերի, եզրահանգումների հետևողական և սպառիչ տրամաբանությամբ սուր քննադատության է ենթարկում հայոց պատմության կեղծարարներին և հատկապես թուրք-ադրբեջանական պատմաշինարարներին:

«Պանթուրքիզմի ճանապարհին խոչընդոտ է մնում միայն Մեղրին» հարցազրույցում հստակ նշվում է. «Թուրքիան ցեղասպանություն է իրականացրել, պետական մակարդակով էլ պետք է հատուցի: Աշխարհն ունի դրա նախադեպը»:

Հայոց ցեղասպանության ուրացման և խեղաթյուրման դեմ հայ պատմաբան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի

տնօրենի հարատև պայքարը սկզբունքային է, աննահանջ ու հետևողական: Նա տարբեր առիթներով բազմիցս շեշտադրել է, որ ցեղասպանության ճանաչման ու հատուցման հարցում հայ հասարակությունը բնավ ու երբեք չի կարող զնալ գիջումների:

Մեկ այլ հարցազրույցում պատմաբանը, անդրադառնալով հայ-թուրքական, այսպես կոչված, հաշտեցման հանձնաժողովի կազմավորման գործընթացին, աներկբա հավատացնում ու հաստատում է, որ դա թուրքական դիվանագիտության խորամանկ խաղն էր հայոց ցեղասպանության ճանաչման հաղթարշավը կասեցնելու, ընդհատելու համար: Նա մատնանշում է. «Թուրքերը կարողացան մեզ ներքաշել գիտական բանավեճի մեջ, և եռամյա անպատու ըննարկումների ընթացքում որևէ արդյունք չարձանագրվեց: Եվ պատահական չէր, որ այդ երեք տարիների ընթացքում թուրքերը կարողացան աշխարհի շատ խորհրդարանների հանդեպ, որ կարիք չկա խնդրին անդրադառնալ ամենաբարձր մակարդակով, քանզի, ահա տեսեք, իրենք հայերը մեզ հետ բանավեճ սկսելու բարի կամք են դրսևորում, և այդ բանավեճի արդյունքում կերևա, թե ինչն է խնդրի էությունը: «Հաշտեցում» բառն իսկ ամոթաբեր է մեզ համար... Ու՞մ հետ ենք մենք հաշտվում, ոճրագործը և զոհը իրավունք չունեն միմյանց հետ հաշտվելու» (էջ 121):

Իսկ առհասարակ, հայոց ցեղասպանության ուրացման դեմ համառ ու հետևողական պայքար մղելով միայն կարելի է կանխել նոր ցեղասպանություններն ու համապարփակ ողբերգությունները. ահա այս հիմնահարցի շուրջ նրա հավատո հանգանակը:

Աշոտ Մելքոնյանը որպես պատմաբան հայ ընթերցողների մեջ զգաստություն, հորդոր ու տագնապ է հնչեցնում շատ և շատ առումներով:

Պատմական ժողովրդագրության մերօրյա դպրոցի հիմնադիրն ու ղեկավարն ահագանգում է, որ օտարները, կեղծելով մեր պատմությունը, ամբողջովին քաղաքականացրել են այն, և արդյունքում մոռացության է մատնվել այնպիսի կարևոր բնագավառ, ինչպիսին պատմական ժողովրդագրությունն է: Իսկ այդ բացթողումը ծանր հետևանքներ է թողել քաղաքական առումով, քանի որ հարևան և քոչվոր ժողովուրդներն ուղղակիորեն յուրացրել են հայ ժողովրդի պատմության որոշակի դրվագներ:

Ժողովածուի ստվար էջերում, որը մեր պատմության ոգեղեն շաղախով է հունցված, խորությամբ ու խորապես շոշափվում են մեր պատմության ոչ հեռավոր անցյալի և այսօրվա բավականաչափ բարդ, խճճված ու ամենադժարատիկ հարցերը, հարցադրումներն ու հարցականները, որոնք բազմաբնույթ են ու բազմաշերտ (Արևմտյան Հայաստանի հայաթափության ու հայրենագրկության, Ջավախքի, հայ-վրացական սահմանային խնդիրներ, Արցախի և Նախիջևանի հիմնահարց, 1918–1920 թթ. հայկական պետականության ստեղծման, զարգացման ու անկման օրինաչափություններ, դասեր ու եզրահանգումներ, մայրենի լեզվի ու հոգևոր ինքնության մաքրության և անաղարտության, մշակութային հարուստ ժառանգության պահպանման ու պաշտպանության, հայեցի ուսուցման և դաստիարակության բազմատեսակ խնդիրներ և բազմաթիվ այլ հարցաշերտեր):

Աշոտ Մելքոնյան անհատի գիտական ու ստեղծագործական մտքի համառ և ուրույն պրպտումների, ոգեշնչման ու բռնկման շնորհիվ մեր արյան ու հոգու բջիջներում շրջանառվում են կենսական ու հոգևոր նոր ուժեր՝ հանուն մեր տոհմիկ ազգային կերտվածքի և էության պահպանման, մեր պատմական սրբազան, անժամանցելի իրավունքների պաշտպանության:

Ա. Մելքոնյանն ընթերցողի սեղանին է դնում մի գիրք, որը ոչ միայն տագնապի, այլև առաջին հերթին հույսի, հավատի, ոգեղենության ու ոգեշնչումի դոզանքն է հնչեցնում: Նա իր հոգու ազնիվ մղումներով, ոգեղեն կայծով ու վարակիչ պաթոսով մեզ հավատացնում ու հաստատում է, որ ամեն ինչ լինելու է արդարացի ու արդարադատ, որ ռճրագործը պատժվելու է հատուցմամբ, որ անպայմանորեն իրագործվելու են մեր ժողովրդի դարավոր իղծերն ու նպատակները:

Եվ ավելորդ չէ ևս մեկ անգամ շեշտել, որ նրա համար ցեղասպանության ճանաչման ու հատուցման խնդիրը կյանքի ու մահվան հարց է: Նա լի է վճռականությամբ, հոգևոր ու կենսական ուժերի ավյունով ու ներուժով, ուստի աննահանջ պայքարելու է մինչև վերջնական հաղթանակ: Անվանի պատմաբանի խոր համոզմունքով, հողը պիտի այրվի թուրքերի ոտքերի տակ ...

Պատահական չէ, որ ժողովածուի նյութերի մեջ գերակշռում է Արևմտյան Հայաստանի վերադարձի, արդարության հաղթանակի, այդ գործում հայրենիքի և սփյուռքի միասնության անհրաժեշտության համոզումը: Մեջբերենք մի հատված Բեյրութի «Ազդակ» թերթի 2005 թ. սեպ-

տենքերի 1-ի համարում տպագրված հարցազրույցից. «Նոր սերունդը պետք է իմանայ, թե ի՞նչ է Արեւմտեան Հայաստանը, - ասում է Մելքոնյանը, - որ մեր հայրենիքի՝ բուն հայրենիքի սիրտն է: Մենք կարող ենք 21-րդ դարում այնպիսի մի իրավիճակի մեջ յայտնուել, որ ինքներս կարող ենք անակնկալի գալ Թուրքիայում տեղի ունեցող գործընթացներից: Ես խորապես արդեն համոզուած եմ, որ Թուրքիան, նոյնիսկ ժողովրդավարացման պարագային, պետք է ներսից պայթի:

Այնպէս որ, ժամանակները փոխւում են, պատմական ճշմարտութիւնը գալիս է ջրի երես, եւ մենք այդ իմաստով պետք է պատրաստ լինենք, որպէսզի Հայաստանի եւ Սփիւռքի նոր սերունդը մէկ ընդհանուր մտածողութեամբ պատրաստ լինի նաեւ դրական մարտահրաւերներին, Արեւմտեան Հայաստանին տէր դառնալու կարողունակաւորութեանը եւ հոգեբանական պատրաստութեանը»:

Հատկանշական է, որ այդ համոզումը փոխանցվում է ընթերցողներին: Նույն թերթի՝ սեպտեմբերի 6-ի համարում վերոհիշյալ հարցազրույցի առիթով խմբագրութեանը հասցեագրած նամակում, ընթերցող Ա. Ապտալյանը գրում է. «Այն, ինչ որ կ'արժարժուի հայրենի երիտասարդ պատմաբանին կողմէ, ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ համազգային համապետական աշխարհայեացքը վերածել պետական մտածողութեան առանցքի, որ պիտի ըլլայ հայ ազգին ապահով գոյատեւման երաշխիք, նաեւ համաշխարհային համակարգին մէջ մեր պետութեան արժանավայել դիրքը ապահովելու անփոխարինելի միջոց՝ պատասխանատուութիւններու եւ դերերու ճիշդ եւ արդար բաշխումով: Հայաստանի Գիտութիւններու ակադեմիային պատմութեան հիմնարկին տնօրէնութեան պատասխանատու պաշտօնին վրայ դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանին նման հմուտ գիտնականի մը գտնուիլը

խիստ քաջալերական է այն իմաստով, որ անոր առողջ գաղափարները վստահաբար պիտի ըլլան վարակիչ եւ միեւնոյն ժամանակ պիտի չէզոքացնեն արտասահմանի հայերը ճափոնցիներու չափ օտարներ նկատելու ոմանց ապիկար դրսեւորումները: «Մէկ ազգ, մէկ հայրենիք» լոզունգը դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանին համար խոր համոզում է, եւ ասիկա է յուսադրիչը»:

Որպէս ամփոփում ասվածի, նորից ընդգծենք, որ Մելքոնյանն իր արժեքավոր մոտեցումներով բազմապատկում է մեր ազգային ու հանրային մտահորիզոնը, սահմանում մտածողության ու ներգդացողության նոր չափանիշներ, նոր որակ ու աստիճան:

Պատմաբանի հերթական այս գիրքը յուրօրինակ մի հաշվետվություն է մեր ժողովրդին, մեր հասարակության ամենաառողջ ու ազնիվ հատվածին:

Խոստովանանք ու հաշվետվություն ներկա ու գալիք սերունդներին, թե ինչպէս կարելի է ծառայել հայրենիքին, նրա գիտությանն ու մշակույթին, և ինչպիսի անմնացորդ նվիրումով պայքարել հանուն ազգային լավագույն իդեալների և սրբազան նպատակների իրագործման, ընդդէմ նրա պատմությանն ու մշակույթին սպառնացող թշնամական ոտնձգությունների, խարդավանքների ու դավադրությունների ...

*Արմեն Կարապետյան
պատմական գիտությունների թեկնածու*

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ
ԵՎ
ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐ

ՍԱՀՄԱՆԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՂԵԼ ԵՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՀԱՇՎԻՆ

Հայ-վրացական սահմանագատման խնդիրը նոր չի ծագել և երկար նախապատմություն ունի, որի ընթացքում զարգացման մի քանի փուլեր են արձանագրվել: Հարևան երկրների պետական սահմանի հստակեցման խնդիրը տակավին դրված է Հայաստան-Վրաստան հարաբերությունների օրակարգում, վերջնական լուծման տևական ընթացքի հեռանկարով: Ու հատկապես նաև այդ առումով արժե լուրջ ուշադրություն դարձնել խնդրի պատմական կողմին, որի առավել ուշագրավ դրվագները ներկայացնելու խնդրանքով «Հայոց աշխարհ»-ի թղթակիցը դիմեց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի փոխտնօրեն, պատմական գիտությունների թեկնածու ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻՆ:

– Ե՞րբ է ծագել հայ-վրացական սահմանագատման խնդիրը և ի՞նչ հարցադրումներով:

– Խնդրի նախապատմությունն սկսվում է դեռևս 19-րդ դարի վերջից, 20-րդի սկզբից: Ցարական Ռուսաստանի պայմաններում, երբ նահանգային-վարչական բաժանում գոյություն ուներ, հայ և վրաց մտավորականությունը Երևանի ու Թիֆլիսի նահանգներն ընկալում էր որպես ազգային վարչատարածքային միավորներ, թեև դրանք իրականում խայտաբղետ էթնիկական կազմ ունեին: Մասնավորապես Թիֆլիսի նահանգն ամենևին էլ վրացական էթնիկական հիմքի վրա ստեղծված վարչական միավոր չէր: Բավական է նշել, որ այդ նահանգում հայերը մեծամասնություն էին կազմում: Լոռին, Ախալքալաքը, Ախալցխան մտնում էին այդ նահանգի մեջ, առավել ևս Թիֆլիսն իր շրջակայքով նույնպես հիմնականում հայաբնակ էր: Այդ պատճառով Թիֆլիսի նահանգը չէր կարելի ընկալել որպես վրացական վարչական էթնիկ միավոր:

Արդեն 20-րդ դարի սկզբին և պաշտոնական քաղաքական, և՛ հայ-վրացական հասարակական շրջանակներում լուրջ վեճեր էին ընթանում տարածքային վերաբաժանում կատարելու առումով, որպեսզի այդ նահանգները, ի վերջո, վերածվեին զուտ էթ-

միակական միավորների և ինչ-որ չափով գոնե ինքնավարության նշույլ պարունակելին:

– Ի՞նչ զարգացում է ստացել այդ խնդիրը երկու երկրների կարծատն անկախացման, միմյանցից ժամանակաշրջանում:

– Անդրկովկասյան սեյմի փլուզումից հետո 1918 թվականի մայիսին, երբ ի հայտ եկան անկախ պետությունները, Հայաստանի ու Վրաստանի միջև սահմանագատման բանակցությունները շարունակվեցին: Հարկ է նշել, որ դեռևս 20-րդ դարի սկզբից հայ և վրաց քաղաքական շրջանակների միջև ընթացած քննարկումների արդյունքում համաձայնություն էր կայացվել ապագայում սահմանագատումն իրականացնել էթնիկական կամ ազգաբաշխական սկզբունքով: Խնդիրը կրկին օրակարգ մտավ նույններին, երբ թուրքական զորքերն սկսեցին դուրս գալ գրավյալ տարածքներից:

Հայկական կողմն այս հարցում փոքր-ինչ հապաղեց՝ կարծելով, թե վրացիները շարունակելու են առաջնորդվել էթնիկական սահմանագատման սկզբունքով և հավատարիմ կմնան նախապես կնքված համաձայնագրերին:

Այնինչ արդեն 1918 թվականի հոկտեմբեր-նոյեմբերին, թուրքական ուժերի դուրս գալուն զուգընթաց, վրացական սահմանային ջոկատները մտան Լոռի և այն փաստորեն բռնազավթեցին: Հայաստանի կառավարությունը մի քանի անգամ բողոքի նոտա ներկայացրեց Վրաստանին, մանավանդ, երբ վրացական ջոկատները բռնություններ սկսեցին Լոռու բնակչության նկատմամբ: Ի դեպ, այդ ժամանակ Օձունում, Սանահինում, Հաղպատում բնակչությունն ապստամբեց բռնազավթիչների դեմ: Իսկ 1918 թվականի դեկտեմբերի 5-ին վրացիները զորք մտցրին նաև Ախալքալաքի գավառ: Հայաստանի կառավարության բողոքներն անպատասխան մնացին, ավելին՝ Վրաստանի դիվանագիտական ներկայացուցիչը ներկայացրեց իր կառավարության պաշտոնական տեսակետը, թե ճիշտ չեն համարում սահմանագատման էթնիկական սկզբունքը և հիմնվում են տնտեսական նպատակահարմարության սկզբունքի վրա:

Արդյունքում 1918 թվականի դեկտեմբերի 15-ին հայ-վրացական պատերազմ սկսվեց, որը տևեց երկու շաբաթ: Հայոց բանակի մի վաշտ ուղարկվեց, որն ազատագրեց Ախալքալաքի գավառի հարավային՝ ներկայիս Հայաստանին հարող հատվածը, ինչպես նաև Լոռու գգալի մասը, և հայկական զորքերը հասան մինչև Բոլնիս-Խաչեն, մինչև Շուլավեր: Գործին միջամտեց Անգլիան, որի ճնշման ներքո էլ որոշվեց, որ Ախալքալաքում պետք է ստեղծվի վրացական ժամանակավոր վարչություն, իսկ Լոռին սահմանվեց որպես չեզոք գոտի: Այնուհետև ստեղծվեց հատուկ հանձնաժողով, որը երկար, բայց ապարդյուն բանակցություններ էր վարում այս խնդիրների շուրջ:

– Իսկ ե՞րբ և ինչպե՞ս են որոշվել ներկայիս սահմանները:

– Հայ-վրացական սահմանազատման, եթե կարելի է այդպես ասել, «քաղաքական մեծ պայմանագիրը» ստորագրվել է 1921 թվականի նոյեմբերի 6-ին Հայաստանի Ժողովմխորհի նախագահ Ալեքսանդր Մյասնիկյանի և Վրաստանի հեղկոմի նախագահ Բուդու Մդիվանի կողմից: Ըստ այդ պայմանագրի՝ Վրաստանի և Հայաստանի միջև սահմանագիծը պետք է անցներ Ախալքալաքի և Ալեքսանդրապոլի նախկին ցարական գավառների բաժանման գծով, և այդ հատվածը հիմնականում փոփոխությունների չի ենթարկվել:

Ինչ վերաբերում է Լոռու հատվածին, ապա այստեղ անընդհատ փոփոխություններ և տեղաշարժեր են կատարվել, ու որպես կանոն, ի վնաս Հայաստանի տարածքի, քանզի հարցերը լուծվել են Անդրֆեդերացիայի կողմից վրաց-ադրբեջանական համերաշխության պայմաններում: Հայկական տարածքների շարունակական կորստյան գործընթացը կասեցվեց փաստորեն 1936 թվականին Անդրֆեդերացիայի փլուզմամբ: Մինչ այդ, 1923, 1927 և 1929 թվականներին հայ-վրացական սահմանի այդ՝ Լոռու հատվածի վերաբերյալ սահմանազատման որոշումներ են կայացվել, ընդ որում՝ բավականին մանրակրկիտ, երկրաչափական միավորների հստակ արձանագրմամբ:

– Կոնկրետ ի՞նչ տեղաշարժեր կամ սահմանի փոփոխություններ են կատարվել:

– Ժամանակին սահմանագիծ ընդունվեց Լոռու չեզոք գոտու հյուսիսային սահմանը, և ցարական շրջանի Բորչալուի գավառը պայմանականորեն բաժանվեց երկու մասի, հյուսիսայինը՝ Վրաստանին, հարավայինը՝ Հայաստանին: Բայց բազմաթիվ գյուղերի խնդրում վեճեր առաջացան: Այստեղ կան Օփրեթ, Չանախչի, Աղբյուրփի, Խոժոռնի, Բրդածոր և այլ հայկական գյուղեր, որոնք տրամաբանորեն պետք է Հայաստանին մնային: Սակայն ստացվեց այնպես, որ սահմանն անցկացվեց անտառի եզրագծով: 20-ական թվականներին այդ պայմաններով վերոհիշյալ գյուղերից Չանախչին մնում էր Հայաստանին: Բայց իբր թե անտառային տնտեսության աշխատանքները հեշտացնելու համար հետագայում այդ գյուղը ևս միացվեց Վրաստանին: 30-ականներին էլի որոշ անտառային գոտիներ կտրվեցին Հայաստանից և տրվեցին Վրաստանին: Այստեղ խնդիրն այն է նաև, որ ներկայումս էլ Հայաստանին պատկանող անտառային մի զգալի գոտուց փաստացի օգտվում են հարևան երկրի թրքաբնակ գյուղերը: Գիշտ է, նույն անտառից բարեբախտաբար օգտվում են նաև վերոնշյալ հայաբնակ գյուղերը, բայց մյուս կողմից էլ այդ բնակավայրերն արդեն հայտնվել են դատարկվելու վտանգի առջև:

Բացի այդ, Նոյեմբերյանի հատվածում անտառահատման հետևանքով սահմանագիծն արհեստականորեն տեղաշարժվեց դեպի հարավ, այսինքն՝ էլի ի վնաս Հայաստանի:

Բայց ամեն դեպքում այժմ երկու երկրների համապատասխան հանձնաժողովների համար առանձնապես դժվար չէ վերցրնել 1927–1929 թթ. սահմանագատման փաստաթղթերը, դրանց հավելվածները և արձանագրված երկրաչափական տվյալներով վերականգնել այդ ժամանակ նշված սահմանագիծը: Այնուհետև աշխատանքները կարելի է շարունակել՝ բանակցությունների առարկա դարձնելով նաև էթնիկական սահմանագատման սկզբունքը:

ԱՐՄԵՆ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

«Հայոց աշխարհ», Երևան, 2001, 20 հունվարի, թիվ 10, էջ 9:

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱԽ. ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Հս. Արցախի հիմնախնդիրներին է նվիրված նաև մեր «կլոր սեղանը», որին մասնակցում են ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր Աշոտ Մելքոնյանը, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատակից, բանասիրական գիտությունների թեկնածու Սվետլանա Վարդանյանը, «Հայկական ճարտարապետությունն ուսումնասիրող կազմակերպության» Երևանի գրասենյակի պատասխանատու Սամվել Կարապետյանը և «Մոսկվի դոկլանջներ» թերթի խմբագիր, պատմական գիտությունների դոկտոր Կիմ Ղահրամանյանը¹:

– Թե երբ և ինչ պայմաններում Ղարաբաղն ու Նախիջևանը բռնակցեցին Սովետական Ադրբեջանին, կարծում եմ, գիտեն բոլորը: Իսկ ե՞րբ սկսեցին ծրագրված քայլեր կատարել այդ բնակավայրերը հայաթափելու նպատակով:

Ա. Մելքոնյան – 1921 թվականին Կովբյուրոյի չարաբաստիկ որոշումից երկու տարի անց, կազմավորվեց Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը (ԼՂԻՄ): Այդ պահից Ադրբեջանի ղեկավարությունը ջանք ու եռանդ չխնայեց՝ հայազրկելու համար թե՛ Լեռնային, թե՛ Դաշտային Ղարաբաղը: Այդ քաղաքականությունն իրականացնելու նպատակով անհրաժեշտ էր վարչական անջրպետ ստեղծել ԼՂԻՄ-ի և Սովետական Հայաստանի միջև: Ադրբեջանում ազգային պետական շինարարության շրջանակներում մահմեդական քրդերի համար ստեղծեցին «հայրենիք»՝ Կարմիր Քրդստանը: Երբ շատ «արդյունավետ» հայաթափվեցին այդ բնակավայրերը, իսկ քրդացումը վերածվեց թուրքացման, 1929 թվականին վարչական այդ միավորը վերացվեց: Ադրբեջանում սա զուտ ընդգծված հակահայկական քաղաքականությունն էր և ուղղված էր նաև քրդերի, թալիշների, ուղիների, լեզգիների, վրացիների, ազգային բոլոր փոքրամասնությունների դեմ: Սա մի ամ-

¹ Տպագրված է կրճատումներով:

բողջ համակարգ էր՝ աղորեջանական թուրքացման, պանթուրքական քաղաքականության շարունակությունը:

– Շրջանառության մեջ են «Լեռնային Ղարաբաղ», «Դաշտային Ղարաբաղ», «Հս. Արցախ» արտահայտությունները: Ի՞նչ հիմնավորումներով դրանք տարանջատվեցին:

Ա. Մելքոնյան – 18-րդ դարում Նաղիի շահը, հաշվի նստելով Արցախի մելիքների հետ, ստեղծեց Խամսայի մելիքությունները՝ որպես բուֆեր Պարսկաստանի և Թուրքիայի միջև՝ ընդդեմ վերջինիս: Դա ընդգրկում էր այն տարածքը, որն այսօր կոչվում է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն (ԼՂՀ) և ազատագրված շրջաններ: Այսինքն՝ այսօր վերականգնվել է Արցախի այն սահմանագիծը, որը գոյություն ուներ 18-րդ դարում. պետականությունը բնականորեն հնարավոր էր պահել այդ շրջանակներում: Արցախի պետականությունն այսօր անհնար է առանց այդ տարածքների: Դա նրա անվտանգության գոտին է:

Երբ խոսում ենք Հս. Արցախի մասին, նկատի ունենք առաջին հերթին Շահումյանի շրջանը՝ բնական մեր սահմանը, որը դուրս է մնացել Արցախից: Այն կորցրինք 1992 թվականի հունիսին մեր պետական սխալ քաղաքականության հետևանքով: ՀՀ իշխանությունների հակառուսական կեցվածքի պատճառով ռուսական բանակը գրավեց ամբողջ Հս. Արցախը: Այսինքն՝ ազատագրված տարածքը մեր բնական հայրենիքի պետականության շրջանակում է: Իսկ այդ սահմանից դուրս մնացած Հս. Արցախի մասին մոռանում ենք պետականորեն և դա այն դեպքում, երբ պետականորեն Հս. Արցախը հռչակել ենք ԼՂՀ մաս:

– Ցավոք, ՀՀ իշխանությունները ոչ միայն կամավոր մի կողմ են քաշվել, ինքնօտարվել այս խնդրի լուծումից, ոչ միայն չեն օգնում այդ գործի ջատագովներին, այլև չեն նկատում: Մենք շարունակում ենք քննադատել մեր պետական քաղաքականությունն անկախության սկզբնական շրջանում՝ 1990–1992 թթ., բայց այսօր էլ պետականորեն տեր չենք կանգնում այդ խնդրին:

Ուզում եմ հիշեցնել Ձորի Բալայանի՝ նույն այդ հավաքում հայտնած հետևյալ խոսքը. «Մենք դատապարտված ենք զբաղվել Հս. Արցախի խնդրով: Դա մեր Հայրենիքի մի մասն է: Դա մեր անվտանգության գոտին է»: Խնդրեմ, Ձեր մեկնաբանությունները:

Ա. Մելքոնյան – Ձորի Բալայանի այդ խոսքը շատ դիպուկ էր: Արդեն ասացի, որ դա մեր բնական սահմանն էր, որից Հս. Արցախը դուրս է մնացել: Պետականության անվտանգության առումով մեր հյուսիսային դարպասը բաց ենք թողել: Դեպի արտաքին աշխարհի տանող ճանապարհն այստեղով է անցնում: Կամբեջան կոչված գավառը, որն այսօր Մինգչաուրի տարածքն է, ելուստի պես խրված է ՀՀ-ի, Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև: Եթե Հս. Արցախն իր հյուսիսային սահմանով ընդարձակվեր, մենք ուղղակիորեն կկապվեինք Ռուսաստանի հետ: Պատերազմում հաղթում էինք, բայց, դժբախտաբար, այդ հաղթական երթը կասեցվեց ինչ-ինչ հանգամանքների բերումով, և մեր հյուսիսային դարպասը փակվեց: Մենք ոչ միայն դուրս չեկանք դեպի հյուսիս, այլև խոցելի թողեցինք այդ հատվածը:

ԼՂԻՄ սահմաններին շատ մոտ գտնվող Միրբաշիր, Աղդամ, Ֆիզուլի, Ջաբրաիլ, Ջանգելան և Լաչին փոքր գյուղերը ժամանակի ընթացքում դարձան խոշոր քաղաքներ՝ շրջկենտրոններ: Սա նման էր 1903 թվականին Սասունի շուրջը գորանոցներ կառուցելու թուրքական քաղաքականությանը: Այդ բնական սահմանները վերականգնելու խնդիրը և դրանց տեր կանգնելուն դատապարտված լինելը շատ ճիշտ է, ինչպես ասաց Ձորի Բալայանը:

– *Արցախի ազատագրական պատերազմում ազատագրեցինք յոթ շրջան: Քարոզչական ճակատում, ցավոք, չենք կարող հպարտանալ մեր նվաճումներով: Դա չի՞ նշանակում արդյոք դավաճանել Հայ դատի փիլիսոփայությանը: Ինչու՞ չենք կարողանում համարժեք պայքար ծավալել՝ գաղափարը զենք դարձրած, կամ, որ նույնն է, գաղափարական զենքով:*

Ա. Մելքոնյան – Որ մենք ազատագրել ենք մեր հայրենիքը, ընկալում էինք մարտերի թեժ պահին: Երբ ազատագրված տարածքներում մեր զինվորն իր աչքով տեսավ մեր պատմամշակութային արժեքները՝ խաչքարը, եկեղեցին, էլ ավելի ամրապնդվեց նրա պայքարի ոգին: Սակայն եկավ մի պահ, երբ միջազգային հանրությունը, որն առաջնորդվում է «ստատուս քվո»-ի դիրքերից, հոգեբանորեն մեզ տրամադրեց, որ մենք ագրեսոր ենք:

– *Դա ԱՄՆ պետդեպարտամենտի հայտնի արտահայտությունն է:*

Ա. Մելքոնյան – Այո: Եվ այդ հոգեբանությունը, ցավոք, փոխանցվեց նաև մեզ: Պատահական չէ, որ ՀՀ ԱԳ նախարարն օգտագործեց «գրավյալ տարածքներ» արտահայտությունը, թեև իր պարզաբանումներում բացատրում էր, որ դա նկատի չունեի: Գուցե այսօր էլ ներքուստ մտածում ենք, որ իրոք պետք է վերադարձնենք այդ տարածքները, մեր պատմական հայրենիքի մի մասը, մեր անվտանգության գոտին...

– *Ընդլայնելու փոխարեն: Ներեցեք ընդհատելու համար. մեր հայրենիքի մի զգալի մասը դեռ գերության մեջ է...*

Ա. Մելքոնյան – Փորձի՛ր այդ մասին խոսել մեր ազատամարտիկների հետ: Նրանց փիլիսոփայությունը շատ ավելի առողջ է և ընկալելի մեր ժողովրդի համար, քան նույնիսկ պետական շրջանակներում: Գաղափարական դաշտում հաջողություններ ունենալու փոխարեն մենք բարդությամբ լիվեցինք՝ ակնկալելով ԼՂՀ-ի համար ցանկալի մի կարգավիճակ, և պատրաստակամություն հայտնեցինք այդ կարգավիճակի դիմաց վերադարձնել ազատագրված տարածքները: Եվ զարմանալին այն է, որ Հայրենիք-Սփյուռք համահայկական երկրորդ համաժողովում նման միտք արտահայտվեց բարձր ամբիոնից: Արկադի Ղուկասյանի մոտեցումը շատ ավելի որոշակի էր՝ «Հայաստանի հետ վերամիավորում», իսկ Ռոբերտ Բոչարյանի խոսքում՝ «մեզ համար ցանկալի, անկախությանը շատ մոտ կարգավիճակ»: Այստեղ անորոշություն կա: Գուցե սա դիվանագիտական հնարք է, բայց բոլոր դեպ-

քերում մեզ չի բավարարում: Մենք՝ պատմաբաններս, հստակ ասում ենք՝ ազատագրված տարածքները մեր հայրենիքի մի մասն են: Մեր հաջողության գրավականը հոգեբանական գործոնն է: Հայ գինվորը կռվում էր իր հողի համար: Եթե ադրբեջանցին իր հողի համար կռվեր, վատ չէր կռվի...

– Եվ Շուշին չէր թողնի: Այնուամենայնիվ, ինչպե՞ս եք գնահատում պատմության իմստիտուտում տեղի ունեցած գիտաժողովը: Ո՞րն է նման հավաքների նշանակությունը:

Ա. Մելքոնյան – 1990-ական թվականների սկզբին գիտական իմաստով պատշաճ գրականություն չունեինք՝ աշխարհին մատուցելու համար: Այսօր ունենք նման գրականություն: Բայց սա ևս իր նպատակին չի ծառայում, բավարար չէ. պետք է ստեղծել նաև հանրամատչելի, գիտաճանաչողական գրականություն: Այդ տեսակետից նման միջոցառումները շատ կարևոր են, և որոշեցինք դրանք դարձնել շարունակական: Օգոստոսի վերջին կկազմակերպենք միջազգային գիտաժողով Քարվաճառում: Եթե նման միջոցառումներ կազմակերպենք տեղերում՝ վերաբնակեցված տարածքներում, դրանք առավելագույնս կծառայեն իրենց նպատակին:

– Իսկ ձեր իմստիտուտը հնարավորություն ունի՞ նման գիտահանրամատչելի գրականությունը հրապարակելու, նաև թարգմանաբար տարածելու:

Ա. Մելքոնյան – Դա մեր ամենացավոտ հարցն է: Անցյալ տարի մայիսին Մոսկվայում մասնակցում էի մի գիտաժողովի: Ինձ շատ վիրավորված էի զգում, որ մեր դեսպանությունն ի վիճակի չէր մեզ ապահովել համակարգիչներով: Տեսնեիք՝ ինչպե՞ս էր ներկայացել Ադրբեջանի պատվիրակությունը՝ շարժական համակարգիչներով ու պատճենահանման սարքերով, աիռելի քանակությամբ նյութով, տեսախցիկներով, լրագրողներով: Պետական մտածողությունն այնտեղ պիտի դրսևորվեր...

Պետական մտածողությունը մեզանում ժամանակին տուժել է: Պետականության զգացողությունը մեր մեջ չի ամրագրվել որպես գեն: Մեր պետականության հիմնական խնդիրը պետք է լինի մարդկանց մեջ նման գաղափարների ներարկելը, սերմանելը...

– Պատմության ինստիտուտի գիտաժողովն ընդունեց երկու փաստաթուղթ: Ըստ երևույթին դա այն ձևն է, որով պետք է հիմնավորել, առաջ տանել մեր պահանջատիրությունը:

4. Ղահրամանյան – Այդ դիմումների ընդունումը շատ կարևոր էր: Մեկն ուղղված էր ՀՀ և ԼՂՀ ղեկավարությանը, իշխանության բոլոր մարմիններին, քաղաքական կուսակցություններին, ստեղծագործական կազմակերպություններին և լրատվամիջոցներին այն նպատակով, որ մեր պետությունը և լայն հասարակայնությունը մտահոգվեն մեր հողերի ճակատագրով և հանդես գան որպես պահանջատեր: Այդ դեպքում արդեն չեն ծնվի այս կամ այն հասկացության հետ կապված թյուրըմբռումներ՝ գրավված, թե՞ ազատագրված: Մեր հասարակությունը պետք է հանդես գա որպես պահանջատեր՝ ՀՀ և ԼՂՀ իշխանությունների գլխավորությամբ: ՁԼՄ-ները պետք է այս թեման դարձնեն կենսական խնդիր:

Երկրորդ դիմումն ուղղված էր ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ երեք պետությունների իշխանություններին: Այնտեղ երկու հիմնական խնդիր է բարձրացվում: Նախ՝ գործի դնել բոլոր հիմնական միջոցները՝ մեր պատմական հայրենիքն ազատագրելու և բռնի տեղահանված բնակչությանն իրենց հայրենի օջախները վերադարձնելու համար, երկրորդ՝ միջազգային տերությունները և կազմակերպությունները մտահոգվեն մեր այն հայրենակիցների ճակատագրով, ովքեր տեղահանության ժամանակ ընկել են ադրբեջանցիների ձեռքը և, որպես պատանդներ կամ ռազմագերիներ, առ այսօր պահվում են ստրկական վիճակում ադրբեջանական տարբեր ճամբարներում, նույնիսկ անհատ մարդկանց մոտ...

Այս փաստաթղթերը հանձնվել են Երևանում ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի և ՌԴ դեսպաններին:

*«Վեն» ռադիոկայան, 2002, 3 հուլիսի
«Վասն հայության», 2002, 21 օգոստոսի*

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԱՎԱՏՔ Է ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԳՆԱՀԱՏԵԼԻ ԱՐԺԵՔ

Հարցազրույց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի
տնօրեն, պատմագիտության դոկտոր
Աշոտ Մելքոնյանի հետ

– Պրոֆ. Մելքոնյան, նախ շնորհավորում ենք Ձեզ ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն ընտրվելու առիթով, և ապա, ըստ Ձեզ, Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում ինչպիսի իրավիճակ է:

– Շնորհակալություն: Այդ հարցին ես կապտասխանեմ որպես հայ հավատացյալ և որպես պատմաբան-մասնագետ՝ կրոնի հարցերը դիտարկելով որպես հոգևոր-քաղաքական խնդիր:

Որպես հայ քրիստոնյա՝ ուրախ եմ, որ Հայ Առաքելական Եկեղեցին ձերբազատվեց խորհրդային մամլիչից և սկսեց իր հաղթարշավը: Այն ազատ գործելու հնարավորություն ստացավ, 1700-ամյակի տոնակատարությունների շրջանակներում վերաբացվեցին մեր եկեղեցիները, ժողովուրդը հոգևոր վերազարթոնք ապրեց: Անչափ ուրախալի է, որ երիտասարդության հոսքը եկեղեցի շատացել է:

Որպես պատմաբան՝ կասեմ, որ մեր եկեղեցին ոչ միայն մեր հավատքն է, այլև պատմություն է, ավանդույթ, շարունակականություն: Օրինակ, մեր պետականության պատմությունը հաճախ ընդհատվել է: Իսկ եկեղեցու շարունակականությունը մշտապես ապահովվել է և երբեք չի ընդհատվել: Սա ազգային անփոխարինելի և հզոր արժեք է:

– Պատմության ինստիտուտը ի՞նչ գործունեություն է ծավալում՝ կապված Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հետ:

– Մոտ 10 տարի է՝ ունենք թեմատիկ խումբ, որը կոչվում է «Քրիստոնյա Հայաստան»: Ղեկավարը պատմագիտության դոկտոր Էդուարդ Դանիելյանն է՝ քաղմաթիվ մեծագրությունների հե-

դինակ: Վերջին ժամանակներում Օշականում պարբերաբար կազմակերպվում են գիտաժողովներ: Սեպտեմբերի 22-ի գիտաժողովը նվիրված կլինի Անիի Մայր տաճարի 1000-ամյակին: Այնուհետև գիտաժողովների շարքը կշարունակվի, և մեր ինստիտուտի շատ աշխատակիցներ հանդես կգան զեկուցումներով:

– Պրն Սելքոնյան, ուրիշ ի՞նչ աշխատություններ են գրվել Ձեր աշխատակիցների կողմից:

– Մեր եկեղեցու և հոգևոր այրերի գործունեությունը մշտապես մեր ուշադրության կենտրոնում է: Ունենք ասպիրանտներ, ովքեր զբաղվում են կաթողիկոսների գործունեության ուսումնասիրությամբ: Պաշտպանվել են թեկնածուական և դոկտորական ատենախոսություններ Հայ եկեղեցու խորհրդային բռնատիրության շրջանում կրած հալածանքների մասին: Ունենք աշխատություն Գրիգոր Լուսավորչի կյանքի և գործունեության մասին: Հրատարակել ենք «Հայաստանի պատմություն» ռուսալեզու գիրքը, որի մեջ ուրույն տեղ ունի Հայ Առաքելական եկեղեցին: Էդուարդ Դանիելյանն ունի մենագրություն նախաքրիստոնեական շրջանի և քրիստոնեության վաղ շրջանի հոգևոր կապի մասին:

– Աստվածաբան-հոգևորականների հետ ձեր գիտաշխատակիցները համագործակցու՞մ են:

– Այո՛, մեր համագործակցությունը գիտաժողովների կարգով է: Ունենք գիտաշխատողներ, ովքեր դասավանդում են Գևորգյան հոգևոր ծեմարանում և Վազգենյան դպրանոցում: Գիտաժողովների ժողովածուների մի մասը հրատարակվել է Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճյանի հովանավորությամբ:

– Ձեր կարծիքով, ի՞նչ խնդիրներ կան մեր հոգևոր կյանքում, որոնք Դուք կցանկանայիք արծարծել որպես աշխարհիկ մարդ և պատմաբան:

– Մեր ազգաբնակչության մի մասը ժամանակին քաղաքական հանգամանքների բերումով դարձել է այլադավան: Այսօր

Հռոմն իր կաթոլիկ քարոզիչների ակտիվ քարոզչության շնորհիվ կարողացել է վերակենդանացնել այդ համայնքները: Օրինակ, Ջավախքի և Ախալցխայի շատ գյուղերում իրականությանը ոչ իրազեկ ազգաբնակչությունը պատճառաբանում է, որ իրենք էջմիածնի ուշադրությունից դուրս են մնացել, դրա համար էլ դարձել են կաթոլիկ: Այդ առումով ողջունելի է այնտեղ հայր Բաբկենի առաջնորդական տեղապահ նշանակվելը: Վտանգավոր են համարում եկեղեցու արդիականացումը, թե իբրև գրաբարը խոչընդոտ է եկեղեցին ճանաչելու համար: Պետք է արվի հակառակը, և դպրոցում ուսուցանվեն գրաբար և դասական ուղղագրություն: Պետք չէ պատճառաբանել, թե մասնագետներ չկան: Գեմարանականները և հոգևորականները կարող են գրաբար ուսուցանել դպրոցում:

Կցանկանայի, որ մեր հասարակությունը հոգեպես լուսավորվեր, ճանաչեր իր շրջապատի աղանդները, աղանդավորին տարբերեր հավատացյալից: Կարևոր է, որ մարդիկ իմանան կաթոլիկ, ուղղափառ, բողոքական եկեղեցու դավանաբանությունը՝ թյուրիմացության մեջ չընկնելու համար: Նաև ճանաչեն իսլամը: Մենք աշխարհով մեկ սփռված ազգ ենք, և կարևոր է ճանաչել ոչ միայն քաղաքական շրջապատը, այլև հոգևորը: Օրինակ, նախկինում մեր հասարակությունը յուրաքանչյուր մահմեդականի ընդունում էր որպես թուրք և բարդույթավորվում էր: Իսլամը արաբական երևույթ է, բայց քանի որ 1915 թ. եղեռնը իրականացվել է իսլամական դրոշի տակ, դա սխալմամբ վերագրվում էր բոլոր մահմեդականներին: Մինչդեռ Պարսկաստանում, արաբական երկրներում մեր կրոնի հանդեպ ոտնձգությունների չեն արվում, և սրբատեղիներն ու տաճարները մշտական հոգածության առարկա են: Այդ առումով բնական է երևանում մզկիթի վերականգնումը՝ ի պատասխան նրա, որ Պարսկաստանում վերականգնվել է Սուրբ Թադեի վանքը, իսկ իսլամական շատ երկրներում և քաղաքներում կանգուն են հայկական եկեղեցիներ:

– *Դուք մասնակցել եք Արևմտյան Հայաստան ուխտագնացությանը: Ի՞նչ տպավորություն ստացաք:*

– Ես այն երջանիկ հայերից եմ, ում երեք անգամ բախտ է վիճակվել լինել Արևմտյան Հայաստանում: Ամուսնանալով խորհրդային ժամանակաշրջանում՝ ունեցել եմ միայն քաղաքացիական ամուսնություն: 2000 թ. ուխտագնացության ժամանակ իրականացավ իմ և տիկնոջ՝ Լուսինե Ամիրջանյանի երազանքը, և Աղթամարի Սուրբ Խաչ եկեղեցում Մեսրոպ սրբազանի ձեռամբ տեղի ունեցավ մեր պսակադրության արարողությունը:

Արևմտյան Հայաստանի ճարտարապետական կոթողների մասին խոսելիս պետք է նշել, որ դրանք պահպանվել են եկեղեցիների և վանական համալիրների տեսքով: Շատ եկեղեցիների մասին տեղեկություններ չունենք, բայց տեսանք ուխտագնացության ընթացքում: Բազմայրի վանական համալիրը, Մրենի հսկա եկեղեցին համեմատաբար լավ վիճակում են: Սուրբ Հովհաննու, Բագավանի եկեղեցիների միայն տեղն է մնացել: Սուրբ Կարապետը գրեթե գոյություն չունի, Մշո Ս. Առաքելոց վանքը կիսախոնարհի վիճակում է: Ցավալի է, որ մեր պատմական հայրենիքի զգալի հատվածում գտնվող այդ սրբատեղիներն այսօր անհասանելի են: Կարծում եմ, որ ավելի լավ է՝ այդ տաճարները չվերականգնվեն, քան վերականգնվեն մահմեդական մզկիթների ոճով, ինչպես դա արվել է Անիի Սմբատաշեն պարիսպների հետ: Նրա Ավագ դռան հատվածը վերականգնվել է սելջուկյան ոճով: Լավ է, որ մյուս տաճարներին ձեռք չեն տվել, և միայն ֆրանսիացի հայտնի գիտնական, հայագետ Ժան Պիեռ Մահեն է չափազրույմներ կատարում Անիի Մայր տաճարում:

*Զրույցը վարեց Աննա Գալստյանը
«Շողակն», 2002, սեպտեմբեր Ա, Բ, թիվ 17, 18, էջ 8:*

АШОТ МЕЛКОНЯН: “ПОЛИТИЧЕСКИЕ КОНТАКТЫ С ТУРЦИЕЙ ДЛЯ ГРУЗИИ ВАЖНЕЕ И ДОРОЖЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРАВДЫ”

Ашот Мелконян, пожалуй, один из самых молодых директоров научных институтов Армении, доктор исторических наук. Институт истории НАН РА, который он возглавил несколько месяцев назад, лишь после обретения Арменией государственной независимости получил возможность беспрепятственно освещать многие из прежде запрещенных тем. И сражаться ему приходится не с чистым листом, а с искаженными фактами, которые намеренно преподносились международному сообществу.

– Вы издали ряд монографий по истории Джавахка, защищенная в этом году докторская диссертация тоже была посвящена Джавахку. Чем объясняется такой пристальный интерес к этому краю.

– Джавахк, один из девяти гаваров древнеармянской области Гутарк, в советский период был темой, к которой армянских историков не допускали. Между тем Джавахк – единственная (помимо Арцаха) часть исторической Армении, где по сей день сохранилось компактное армянское население. В Ахалкалакском районе из 64 сел 58 чисто армянские, два – смешанные армяно-грузинские и лишь четыре – грузинские. В Богдановском (ныне Ниноцминдском) районе 28 сел чисто армянских, грузинских нет вообще, остальные пять – армяно-русские.

– Неужели никто даже не пытался переступить через этот запрет?

– Первые работы на темы Западной Армении появились в период хрущевской оттепели, но писать о землях исторической Армении, входивших в состав других советских республик, было нельзя. У армянских историков не было материала по Джавахку, нашим экспедициям, равно как и простым гражданам Армении, путь в объявленный закрытой пограничной зоной район был закрыт. Сбор документальных материалов стал возможным лишь в начале 90-х, когда на всеобщей волне подъема национального движения к нам подключились джавахские преподаватели.

– Грузинские историки утверждают, что Джавахк – это исконно грузинский край, где компактное армянское население появилось лишь после 1830 года в связи с известным переселением эрзерумских армян.

– В отличие от нас грузинской историографии разрешалось заниматься изучением проблем Джавахка – еще в советское время ими было выпущено множество монографий на эти темы. Уже тогда они целенаправленно творили выигрышную для себя политику, утверждая, что Российская империя организовала в 1830 году великое переселение западных армян в Джавахети для... отторжения южных районов Грузии. Однако памятники материальной культуры, сохранившиеся в Джавахке, не подтверждают столь категоричные утверждения. В частности, директор ереванского отделения Организации по изучению армянской архитектуры (РАА) Самвел Карапетян, в течение двух лет тщательно исследовавший населенные пункты Джавахка на предмет выявления исторических памятников, опубликовал в 1995 году книгу, посвященную многочисленным хачкарам. Первый хачкар, изученный им относится к 1071 году, но

есть и более ранние, в частности в регионе Тмкаберда. О наличии на территории Джавахка армянских хачкаров писалось также и в грузинской научной литературе. В середине XX века в вестнике Музея истории Грузии была опубликована статья Лианы Давлианидзе о армянских хачкарах Тмкаберда (Тмогви) и Вардзуника (Вардзия).

– Само название Джавахк ничего не подсказывает.

– Название Джавахк происходит от урартского слова – топонима Забаха. 786 году урартский царь Аргишти I, захватив этот регион, оставил клинописны надписи: в 786 году я захватил Эриях (регион Ширака), затем Страну Забаха.

...Забаха – Джабаха – Джавахка... Некоторые грузинские историки признают, что название края произошло от Забаха, но по их трактовке Забаха – историческая часть грузинского государства. Однако большинство придерживается мнения, что имя этому краю дал легендарный Джавахос, хотя никаких свидетельств существовании этой мифической личности в древних источниках нет. Материалы, сохранившиеся в греко-латинских затем и арабских источниках, четко разделяют такие географические единицы как Грузия и Джавахк.

– А когда там появились грузины?

– Во второй половине XI века Джавахк был присоединен к Грузинскому царству, и с этого периода начинается усиленное проникновение в край картвельского (грузинского) этнического элемента. Коренные армяне, живущие здесь с древнейших времен, – это восточные армяне, их и сегодня много в регионе, в частности в самом Ахалкалаки, селениях Баралет и Гондура.

Исключительно важным источником по определению этнического состава населения Джавахка в позднем средневековье является изданный академиком Джикия в 40-х годах XX века “Большой реестр Гюрджистанского вилайета” – документ, отражающий налоговые обязательства местного населения по отношению к Османской империи. По реестру уточнялось количество жителей, проживающих на данной конкретной территории, их имущество и в соответствии с этим причитающиеся с них налоги. Реестр составлялся поименно с указанием каждого члена семьи. В “Большом реестре Гюрджистанского вилайета” фигурируют в основном армянские имена, встречаются и грузинские. Можно проследить по нему и постепенный процесс картвелизации населения: семья – отец Мкртич, старший сын Степан, второй сын уже Вардзел или Реваз. Это естественный процес, поскольку и в Тайке, и в Гугарке жило много армян, которые приняв православие, влились в паству грузинской церкви. Грузинские историки не могут не знать об этих фактах, и тем не менее они продолжают настаивать на своих измышлениях – мол, армяне впервые появились в Джавахке только в середине XIX века. К сожалению, все это уже вышло за грань научных дискуссий и приняло политический характер. Так, Шеварднадзе во время одного из официальных визитов в Ереван в ответ на вопрос о правах джавахкских армянах заявил, что это пришлое население, появившееся в Джавахке всего два столетия назад.

– В качестве довода, свидетельствующего об исключительно грузинском населении края, обычно приводят древнегрузинские надписи на большинстве средневековых церквей Джавахка.

– Древнегрузинские средневековые надписи действительно сохранились на многих церквах, и это естественно. Территория Джавахка в течение определенного периода входила в состав Грузинского царства, строительство грузинских церквей являлось важной частью государственной политики грузинского государства.

– Новейшая история Джавахка, особенно в период с 1918 по 1921 год, является белым пятном отечественной истории. Действительно ли армянское население, бежавшее в мае 1918 года из Джавахка от турецкой резни, было блокировано грузинским правительством в Боржомских горах и оставлено там на произвол судьбы?

– В архивах я нашел документы, свидетельствующие о секретной договоренности между грузинским и турецким правительствами и в 1918, и в 1921 годах. Спасаясь от резни, учиненной вторгнувшимися в мае 1918 года в Ахалкалакский уезд турецкими войсками, все население Джавахка (Ахалкалак и 62 села) покинуло свои дома и ушло в сторону Цалки и Бакуриани. Однако генерал Арджеванидзе, исполняя директивы центральных властей, перекрыл дороги, ведущие в глубь Грузии, и запер беженцев в бакурианских лесах, в то время как грузинских переселенцев пропустили. Эпидемии, постоянные нашествия турок, голод привели к гибели большей части армянских беженцев. Даже тех армян, которым как-то удавалось выйти к Тбилиси, возвращали назад, заведомо зная, что обрекают на гибель. Это исторический факт, о котором хорошо известно грузинским историкам. Лучше нас знают они и о том, что правительство Армении и Тифлисский армянский национальный совет обратились к турецким военачальникам в Ахалцихе с

просьбой разрешить беженцам вернуться в Джавахк. Турки свое согласие дали – уже был заключен мудросский мир, по условиям которого турецкие войска должны были вернуться к государственным границам 1914 года. Но грузинское правительство якобы от лица турок не раз решило, цинично порекомендовав беженцам перебраться в Армению или на Северный Кавказ. Анологичная история повторилась в конце 1920 – начале 1921 года, когда кемалисты вместе с большевиками вели войну против Армении. Грузия также заключила с кемалистами секретный договор, и офециально заявляя о нейтралитете, на деле всячески способствовала туркам, в результате чего последние с согласия грузинского правительства вошла в Ахалкалакский уезд, где предварительно грузинской полицией было силой отобрано у населения оружие, и повторно учинили там резню армян.

– В грузинском общественном мнении укоренилось представление о том, что главными виновниками обострения межэтнических отношений являются армянские историки и интеллигенция, которые способствуют росту среди населения Джавахка сепаратистских настроений.

– Это их право, то же самое мы говорим о грузинских историках. Тем более что им в советский период дозволялось все, так что сейчас только и осталось, что кричать о сепаратизме. В Ахалкалаки, а я там часто бываю, нет ни одного, кто призывал бы отделить Джавахк от Грузии. Да они требуют автономии, но в составе Грузии и чтобы эта автономия была бы зафиксирована в Конституции Грузии. Иначе на территории Джавахка не сохранится ничего армянского. Хорошо, что население края не знает грузинского языка и не может читать всего, что пишется и говорится в грузинских СМИ. Вот тогда действительно могли бы возникнуть проблемы.

– *Можно ли считать официальный запрет на изучение истории Армении в школах Джавахка нарушением прав национального меньшинства?*

– Грузинские власти говорят, что не возражают против преподавания истории Армении в армянских школах, но при условии, что ее будут изучать по учебникам, подготовленным в Грузии. А вот на это идти не следует – это уже слишком. Хотя надо признать: в факультативном порядке в некоторых школах историю Армении по нашим учебникам путь неофициально, но проходят.

– *Почему между двумя христианскими странами такие сложные и не всегда приятные отношения?*

– Это глобальный вопрос. Я остановлюсь лишь на последних годах. В Тбилиси и Ереване два года назад прошли конференции под названием “Откровенный разговор”. Организаторами были англичане. Грузины не скрывали, что считают нас шпионами России и что если бы не наша поддержка, Россия уже покинула бы Кавказ, открыв дорогу для НАТО, членом которой является Турция. Удивительно, насколько короткой может быть память – грузины просто забыли о своей истории. В советский период постоянно писалось, что Грузия всегда воевала против Турции, что между странами были вековые проблемы, сейчас же выходит, что никаких проблем никогда не было и что Ардвин, Трапезунд уже не являются исконно грузинскими землями.

– *Бог с ними и с их исторической памятью. Гораздо более актуальна сегодняшняя судьба Джавахка.*

– Очень трудное экономическое положение, ничего не работает, соответственно, никто не работает, кроме тех, что служат на российской базе. Педагоги не получают зарплаты,

пенсионеры – пенсий, дороги в ужасном состоянии. Люди вынуждены уезжать, пустеют целые села. При таком отношении грузинского правительства эти территории освободятся сами по себе.

– *А Союз армян, он хоть в чем-то помогает жителям Джавахка?*

– Союз армян действует в основном в Тбилиси, а там совсем другая ситуация. В Тбилиси армяне живут среди грузин, боятся их, в Джавахке же они живут компактно на родной земле и потому чувствуют себя свободно.

– *“Вирк” не зарегистрировали как партию.*

– В Грузии отработан такой порядок выбора, что ни одна армянская организация никогда не сможет добиться членства в парламенте. Да, в нынешнем парламенте есть армяне, пять или шесть человек, но все они представляют грузинские организации или партии, а соответственно, не в состоянии лоббировать и решить хотя бы одну из армянских проблем. Даже когда армянские депутаты 24 апреля предложили минутой молчания почтить память жертв геноцида, им было в этом отказано. Политические контакты с Турцией для Грузии важнее и дороже исторической правды.

Не дай бог не будет ни НКР, ни Сюника, ни Республики Армения и что тогда будет с Грузией? Единственный путь для двух христианских государств сохранить свою веру, а значит, и не зависимость – это стоять друг за друга.

*Беседу вела Нора Кананова
Новое время, 2002, 4 сентября, с. 2.*

«ԱՌԱՆՑ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՆՔ ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԻՄԱԳԻԾ ՉՈՒՆԵՆՔ»

Ջրույց համաժողովի խորհրդի անդամ, ՀՀ ԳԱԱ
պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական
գիտությունների դոկտոր Աշոտ Մելքոնյանի հետ

*– Ինչպե՞ս հասունացավ նման համաժողով հրավիրելու գա-
ղափարը:*

– Պետականության վերականգնումից հետո թվում էր՝ հայա-
գիտության աշխարհացրիվ ուժերն ի մի կբերվեն, և կկարողա-
նանք պետության հովանավորության ներքո ապահովել նրա հե-
տագա զարգացումը: Սակայն դրանք ոչ միայն չհամախմբվեցին,
այլև Հայաստանի և Սփյուռքի հայագետների միջև սկսեց ծա-
վորվել որոշակի սառնություն: Հայոց պատմության, բանասի-
րության, արվեստի, եկեղեցու պատմության հարցերում կան
բազմաթիվ վիճահարույց խնդիրներ, որոնք անհնար է լուծել մի
գիտաժողովի շրջանակում: Նախ՝ անհրաժեշտ էր գնահատել
հայագիտության անցած ուղին, հստակեցնել արդի վիճակը և
ապա խոսել հեռանկարների մասին:

*– Համաժողովի ծրագիրն անասելի ծանրաբեռնված էր, և
անհնար էր ԳԱԱ-ից ԵՊՀ կամ Մատենադարան հասնելը, որտեղ
տեղի էին ունենում առանձին մասնաճյուղերի նիստերը:*

– Դա մեր ամենամեծ բացթողումն էր: Միայն լիազումար նիս-
տերի պարագայում է հնարավոր մի տեղում հրավիրել բոլոր գե-
կուցողներին: Այս դեպքում էլ հնարավոր չէր լինի կազմակերպել
աշխույժ քննարկումներ:

– Արդի փուլի ի՞նչ ցավոտ հարցեր կառանձնացնեք:

– Նախապես որոշել էինք խուսափել լուրջ տարակարծու-
թյուններ հարուցող թեմաներից: Բնականաբար, առավել ուշագ-
րավ դիտարկումները կլինեին հենց այդ գեկուցումների շուրջ: Այ-

սօր հնագիտությունն ու ազգագրությունն աշխարհում զարգանում են նոր չափանիշներով: Օտար հեղինակների ու գիտական արշավախմբերի հետ կատարվում են համատեղ աշխատանքներ: Որքան էլ ֆինանսական և տեխնիկական առումով օգտակար է համատեղ աշխատանքը, սակայն «համաշխարհային» գիտության՝ գլոբալացման տեսանկյունից շատ ու շատ զուտ ազգային խնդիրներ տուժում են: Այսպես՝ համատեղ ուսումնասիրել են Սևանի ավազանը, սակայն հայկական տեղանունները մոռացության են տվել: Աններելի է: Պատմական ժողովրդագրությունը՝ որպես պատմագիտության առանձին բնագավառ, մեզանում չի կայացել, և դա այն դեպքում, երբ օտարները կեղծել են մեր պատմության և մշակույթի էթնիկ հիմքը: Ընդունում են, որ եղել է Ուրարտու, նախուրարտական և հետուրարտական շրջան և այլն, բայց այս ամենի քաղաքական պատմության ու մշակույթի կրողը, ժառանգորդը հայերը չեն, այլ օտարները: Մինչև հիմա մեր էթնիկ դիմագիծը Հայկական լեռնաշխարհում չենք ներկայացրել: Պետք է ցույց տալ, որ հայերն ի սկզբանե այս տարածաշրջանում եղել են գերակշռող էթնիկ տարրը, իսկ մյուսները որևէ էական դեր չեն խաղացել Հայկական լեռնաշխարհում:

– Դեռ համաժողովին նախորդած մամուլի ասուլիսում ասացին, որ Հայաստանի և Սփյուռքի հայագետների միջև կան ոչ թե հակասություններ, այլ նրանք ունեն տարբեր տեսակետներ, և որ համաժողովի նպատակն է նրանց մերժեցումը: Բայց ոչ մի ամբիոնից չասացին, թե ինչ տարակարծությունների մասին է խոսքը...

– Այդ տարակարծությունները կային դեռևս 19-րդ դարում: Երբ եվրոպացի հայագետներն սկսեցին լրջորեն զբաղվել հայագիտությամբ, հայ ժողովրդի կազմավորման հարցերն արծարծելիս հիմք էին ընդունում Ստրաբոնի այն հայտնի առասպելը, թե հայերը եկել են Թրակիայից, և նրանց էթնիկ հիմքը պետք է փնտրել Բալկաններում: Այսօր, երբ այդ «տեսությունը» կրկին հայտնվել է ասպարեզում, թվում է՝ նորություն է: Արևմտյան հա-

յագետների մի զգալի մասը հայերեն չգիտի: Եվրոպական լեզուներով շարունակում են կարդալ Գուքշմիդտի, Մարկվարտի և այլոց աշխատությունները, հետևում են 19-րդ դարի գրականությանը և ուղղակիորեն վերակենդանացրել են անցյալի վաղուց արդեն մերժված տեսությունը: Այս ամենը վերջին տարիներին շատ տեղին քննադատվեց ԶԶ-ում: Մյուս կողմից էլ այս վեճն ինչ-որ իմաստով ուռճացվեց. իբր ԶԶ-ում պաշտոնական հողի վրա է դրվել Սփյուռքում հայագիտության զանազան խնդիրների խեղաթյուրման հարցը: Սա բավական հիվանդագին ընդունվեց արտերկրում. սառնությունը բավական խորացավ և ինչ-որ իմաստով վերածվեց վիհի:

Այսօր «վերակենդանացած» տեսության «արդյունքն» են հայ ժողովրդի ծագումնաբանության, տեղաբնիկության-եկվորության, Ուրարտու-Արարատյան թագավորության, 5-րդ դարի մեր պատմիչների ժամանակաշրջանի և գործունեության հարցերը և այլն: Արևմտյան հայագետները կասկածի տակ են դնում ոսկեդարի մեր պատմիչների լայն մտահորիզոնը և շրջահայացությունը: Այս դեպքում էլ հարցին մոտենում են եվրոպական չափանիշներով:

– Այսինքն՝ վիճահարույց հարցերը վերաբերում են հայոց պատմության նենգափոխմանը, որոնց քննարկմանն էր նպատակաուղղված համաժողովը՝ դատելով նրա խորագրից:

– Այդ խնդիրներին նվիրված հատուկ զեկուցումներ չեղան: Դրանք կքննարկվեն առաջիկա գիտաժողովներում: Այդ հարցերի մեջ խորանալու դեպքում կծախողվեր ամբողջ աշխատանքը:

– Հավանաբար այդ պատճառով էլ Արմեն Այվազյանին զրկեցին ելույթի իրավունքից՝ է՛լ ավելի բարձրացնելով նրա վարկը ԶԶ-ում և արտերկրում: Ամերիկացի որոշ հայագետների՝ հայոց պատմագրության միտումնավոր նենգափոխմանը նվիրված իր աշխատությանը («Հայաստանի պատմության լուսաբանումը

ամերիկյան պատմագրության մեջ. քննական տեսություն», 1998 թ.) նա դարձավ այս փուլի մեր պայքարի դրոշակակիրը:

– Կազմկոմիտեն ի սկզբանե որոշել էր, որ բոլորը, ընդհուպ Ռոնալդ Սյունին, որը հայոց պատմության զանազան շրջադարձային, անկյունաքարային խնդիրների վերաբերյալ ունի ոչ միայն գիտականորեն սխալ, այլև ազգային իմաստով մեզ համար անընդունելի, վտանգավոր մոտեցումներ, պետք է հրավիրվեն: Բնականաբար, ճիշտ հակառակ ճամբարում գտնվող Ա. Այվազյանը՝ ևս: Ինչպես ակադեմիկոս Յրաչիկ Սիմոնյանն իրավացիորեն ընդգծեց, այս համաժողովը հրավիրելու դրդապատճառների մեջ պետք է փնտրել Ա. Այվազյանի աշխատությունների լույսընծայումը: Եվ դա ճշմարտություն է: Ես միայն կազմակերպական հարցերին եմ մասնակցել և ծանոթ չեմ ծրագրային հանձնաժողովի գործունեությանը: Բայց գիտեմ, որ Ա. Այվազյանի դրույթները նախնական տարբերակով ընդունվել են: Վերջինս շատ առողջ հարցադրումներով հանդես եկավ մեր պատմագիտության մեջ: Լիովին ընդունում եմ այդ մենագրության մեջ առաջ քաշած բազմաթիվ հարցերի վերաբերյալ նրա մոտեցումները: Բայց ընդհանրացումներ կատարելիս, թե ու՞մ են ծառայում այդ հայագետները, պետք էր ինչ-ինչ վերապահումներ անել, հատկապես որոշ հայրենասեր պատմաբանների և ԳԱԱ-ի հետ կապված: Եթե օտար հատուկ ծառայություններն ուզենային հետախուզական աշխատանք կատարել հայագիտության մեջ, ամենակարկառուն պատմաբանների՝ կկաշառեին, ոչ թե Սփյուռքի մասնագետներին (ընդգծումն իմն է – Յ. Գ.): Ցավալին այն է, որ երբ մեզանում է խեղաթյուրվում հայոց պատմությունը, այդ մասին մոռանում ենք: Իսկ երբ մեկը Սփյուռքում անգամ վրիպի, կարող ենք պատմություն դարձնել: Օտարների հարցում պետք է չափից ավելի զգույշ լինել ու նաև ներողամիտ: Իհարկե, կան նաև մոլորյալներ:

– Իրավունք ունե՞ր Ռուբինա Փիրումյանը (ԱՄՆ) քննադատելու Ա. Այվազյանին, երբ մասնագետների կարծիքով իր «Հայկա-

կան հարցի պատմություն» դասագրքում ինքն է խեղաթյուրել մեր պատմությունը: Այդ «դասագրքում» շուրջ 200 կոպիտ սխալ են արձանագրել...

– Ցավոք, Ռ. Փիրումյանին չեն լսել. նույն ժամին ես էլ զեկուցում ունեի: Ինչ վերաբերում է նրա աշխատությանը, ասենք՝ դա փորձնական դասագիրք է: Նրան քննադատում են՝ իբր կողմնապահություն է արել և հայոց պատմության զանազան հարցերի վերաբերյալ ուղղակիորեն կրկնել է ՀՀԴ մոտեցումները: Ես այդ կարծիքին չեմ: Ավելին, փորձ է արել ազգային-ազատագրական շարժման մեջ ընդգծել նաև մյուս կուսակցությունների դերը: Դասագիրք գրելն անշնորհակալ գործ է: Փաստական սխալներ կարելի է գտնել յուրաքանչյուր գրքում: Ցավոք, նրա դասագիրքն ըստ արժանվույն չգնահատվեց, և անմիջապես սկսվեց քննադատության տարափը:

– Ի՞նչ ազգային-ազատագրական շարժում՝ առանց գորավար Անդրանիկի: Լենինի չորս-հինգ լուսանկար կա այդ դասագրքում: Գոնե մեկն Անդրանիկով փոխարիներ...

– Ազգային-ազատագրական շարժման շատ գործիչներ, որոնք ստվերում էին, ներկայացվեցին, սակայն այդ մասին չխոսվեց:

– Խորին խոնարհում նրանց բոլորի հիշատակի առջև: Բայց մեկ այլ Անդրանիկ Օզանյան չունենք մեր պատմության այդ փուլում: Ինչևէ: Ի՞նչ տարբեր կարծիքներ ու տեսակետներ են քննարկվել դրանք մոտեցնելու նպատակով (կրկնենք՝ դա համաժողովի գերխնդիրն էր): Գիտական անաչառության տեսակետից ճիշտ է արդյոք տարակարծության վերացումը: Չէ՞ որ մենք դա տեսել ենք ոչ վաղ անցյալում...

– Հետաքրքիր հարցադրում է: Տարակարծությունների մոտեցում չի նշանակում դրանց լիակատար վերացում, այլ այդ մտքերի բախման արդյունքում գտնել ճշմարտությունը: Իսկ պետական, պաշտոնական հայեցակարգ այս կամ այն հարցի վերաբեր-

յալ անթույլատրելի է: Մեր նպատակը չէ նման համաժողովներով հայագիտությունը հսկողության տակ դնել կամ կաղապարել, ինչպես խորհրդային շրջանում էր...

– ...բայց գիտական վերահսկողությունն անհրաժեշտ է...

– Դա հարցի երկրորդ կողմն է: Մեզանում հիմա ամենաթողություն է: Դիլետանտությունն ուղղակի խեղդում է: Ով ինչի մասին ասես գրում է: Ծիշտ չէ, երբ, օրինակ, երկրաբանը խորանում է հայոց պատմության այնպիսի կնճռոտ հարցի՝ գլուխկոտրուկի մեջ, որ ամբողջ ինստիտուտներ չեն կարողանում լուծել...

– *Ինչպե՞ս եք գնահատում համաժողովի աշխատանքը:*

– Շատ են ցավում, որ զգալի թվով հայագետներ չմասնակցեցին զանազան պատճառներով: Հրավիրվել էին Թոմսոնը, Ռասելը, Սթոունը, Գարսոյանը և ուրիշներ, բոլոր նրանք, որոնց բավական սուր քննադատել են հայաստանցի գիտնականները հայոց պատմության զանազան հարցերի վերաբերող նրանց մոտեցումների պատճառով: Չներկայացան նաև մեր վրացի գործընկերները՝ Ջազա Ալեքսիձեի գլխավորությամբ: Ես սրա մեջ միտում են տեսնում: Թերևս պետք է ավելացվեր «կլոր սեղանների» քանակը: Կնճռոտ հարցերի վերաբերյալ գոնե ուրվագծային քննարկումներ պետք է լինեին: Ցավում են՝ մեր իշխանությունները ջանադրություն չցուցաբերեցին՝ համաժողովն ավելի բարձր մակարդակով կազմակերպելու համար: Ֆինանսական խնդրից բացի՝ կա նաև հարցի բարոյական կողմը: Հայագիտության ոլորտում չունենք ընդգծված պետական քաղաքականություն: Այվազյանը ճիշտ է նկատել՝ հայագիտությունը մեզանում պաշտպանական խնդիրներ է լուծում: Առանց հայագիտության մենք ազգային դիմագիծ չունենք:

Աննախադեպ բան էր՝ այսքան հայագետներ միասին մասնակցեին մի հավաքի, չփվեին: Ստեղծվեց հայագետների համահայկական ընկերակցություն: Որոշվեց հիմնադրել ընդհանուր

հայագիտական հանդես (իմտերմետային կայքէջ), հայագիտական հետազոտությունների ընդհանուր խորհուրդ, որը պետք է համակարգի աշխարհում կատարվող հայագիտական ամբողջ աշխատանքը: Ամենակարևորը, ստեղծվելու է հայագիտական հիմնադրամ: Այս հարցում հայցում ենք նաև մեր իշխանությունների բարյացակամ վերաբերմունքը: Համաժողովն ընդունեց փաստաթուղթ, որը շուտով կիրառարակվի մամուլում*:

Հ. Գ. – Համաժողովը, որը տեղի ունեցավ ՀՀ անկախության հռչակման տարելիցի նախօրեին՝ սեպտեմբերի 15–20-ը, սկսվեց և ավարտվեց առանց ՀՀ օրհներգի: Սա՝ ի դեպ:

ՀԱՍՄԻԿ ԳՈՒԼԱԿՅԱՆ

*«Վեն» ռադիոկայան, 2003, 26 սեպտեմբեր «Օր»,
«Ճանաչենք ինքներս մեզ և օտարներին», 2003, 9–10 հոկտեմբեր, էջ 4:*

ՕՏԱՐԱՍՈՒՈՒԹՅԱՆԸ ՊԵՏՔ Է ՎԵՐՋ ՏԱԼ

Հայոց լեզվի նկատմամբ արհամարհական վերաբերմունքի, մայրենիի խեղաթյուրումների և օտարամոլության օրինակները մեզանում ահավոր շատացել են: Լեզվի պետական տեսչությունը, օրերս ստուգարշավ կազմակերպելով մայրաքաղաքում, հայտնաբերել է խայտառակ փաստեր: Մտահոգող այս խնդրի և մայրենի լեզվի նկատմամբ սրբապիղծ վերաբերմունքի այլ դրսեվորումների մասին է մեր հարցազրույցը ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր Աշոտ Մելքոնյանի հետ:

– Անկախության ծեռքերումից, հատկապես սահմանադրո-րեն հայոց լեզվի կարգավիճակի ամրագրումից հետո թվում էր, թե Հայաստանի Հանրապետությունը ընդհանուր ազգային վերելքի պայմաններում մայրենիի նկատմամբ հանդես կբերի հոգա-տար վերաբերմունք: Բայց ոմանք հետզհետե ոչ միայն «Լեզվի մասին» օրենքը մոռացության տվեցին, այլև սկսեցին կոպտորեն խախտել այն:

Ասվածը հաստատելու համար բավական է հետևել հանրա-պետության բնակավայրերում, հատկապես մայրաքաղաքում ամեն քայլափոխի հանդիպող ժամանակակից բիզնեսի ոգուն համապատասխան գովազդային վահանակներին: Խիստ վրդո-վեցուցիչ են հատկապես քաղաքի կենտրոնական մասում օտար լեզուներով, երբեմն էլ զանազան սխալներով ներկայացված գո-վազդային վահանակները: Նշեմ դրանցից մի քանիսը. այդպես էլ չպարզեցինք, թե օպերայի հրապարակում միայն անգլերենով գովազդված „ameria“ ասվածն ինչ է: Նույն հրապարակում բավա-կան երկար ժամանակ «բնակություն հաստատած» մեկ այլ ընկե-րության՝ «Ավշար» օտարալեզու վահանակի մասին է:

Մի՞թե նրա տերերը չգիտեն, որ ինչպես «ավշարը», այնպես էլ «բորչալուն» թուրքական ցեղերի անուններ են, որոնք, 16–17-րդ դարերում հաստատվելով Հայաստանում, այնտեղից դուրս են մղել բնիկներին և մեզ պարտադրել օտար տեղանուններ: Իսկ

մենք ոչ միայն չենք հրաժարվել դրանցից, այլև մեծ եռանդով գովազդում ենք. այն էլ գերազանցապես անգլերենով և մայրաքաղաքի սրտում:

Գործարարության աշխուժացման այնքան կարևոր գործընթացին զուգընթաց, ցավալի է, որ օտար բառերի գործածությունը մեր առօրեական կյանքում գնալով աճում է: Այսպես՝ անհասկանալի է, թե ինչու մեր առաջատար բիզնես-ընկերություններն իրենց անունները գործածում են միայն անգլերենով: Օրինակ, ինչու՞ ոչ ընկերություն, այլ «գրուպ», «հոլդինգ», «բոուլինգ» և այլն, և ինչու՞ միայն անգլերենով: Հայտնի է, որ ամբողջ աշխարհում այդ անունները թարգմանվում են և գովազդվում միմիայն տվյալ երկրի պետական լեզվով: Ոչ մեկը Գերմանիայում կամ Ֆրանսիայում չի կարող հանդիպել անգլերենով գովազդային վահանակների: Այդ հարցում մենք երևի հետ ենք մնում մաև ԱՊՀ երկրներից:

Համոզված ենք, որ գովազդը պետք է լինի ոչ թե երկլեզու, եռլեզու կամ բազմալեզու, ինչպես մեզ մոտ, այլ միայն հայալեզու՝ քաղաքակիրթ երկրների օրինակով: Չմոռանանք, որ Հայաստանն աշխարհում իր էթնիկ միատարրության բարձր տոկոսով թերևս թիվ մեկ երկիրն է, և հարց է ծագում, թե ում համար է մեզանում արմատացած այս նողկալի օտարամոլությունը:

– Իսկ հեռուստատեսության մատուցած գովազդներում լեզվական խեղաթյուրումներ նկատե՞լ եք:

– Մեղմ ասած, անբավարար է մաև հեռուստատեսությամբ և ռադիոյով տարվող գովազդի վիճակը: Այստեղ ևս գերակշռում են զանազան ընկերությունների օտարանուն կամ օտար հնչողությամբ գովազդները (օրինակ՝ ոչ թե պետք է ռուսերեն առողջանության գովազդել «Պալյեռմո», այլ «Պալերմո», ոչ թե «Կլեոպատռա», այլ «Կլեոպատրա»): Եվ հետո՝ ինչու՞ «Պալերմո» կամ «Կլեոպատրա»: Ավելորդ չենք համարում այստեղ մատնանշել մաև այնպիսի մի ցավոտ հարց, որպիսին օտարանուն և, որպես կանոն, օտարալեզու խաղատներով լեցուն Հայաստանի օդային

դարպասի՝ «Ձվարթնոց» օդանավակայանի մուտքի վերածունց էր մի նոր, բայց անհաջող «Լաս Վեգասի»:

– Մայրենի լեզվի վիճակը միփթարական չէ նույնիսկ մեր դպրոցներում և բուհերում: Ինչու՞ և ի՞նչ պետք է անել խնդիրը շտկելու համար:

– Բուհերում և հանրակրթական դպրոցներում նկատվում է հայոց լեզվի ժամաքանակի հետզհետե նվազում կամ խմբերի միացում, հանգամանք, որը դժվարացնում է լեզվայուրացման գործընթացը: Անհրաժեշտ է դպրոցում և բուհերում ավելացնել հայոց լեզվի և պատմության դասաժամերը՝ անկախ մասնագիտական ուղղվածությունից, իսկ հումանիտար ֆակուլտետներում մտցնել պետական քննություն:

Հումանիտար մասնագիտությունների գծով թեկնածուական գիտական աստիճան հայցելու համար ևս խիստ ցանկալի է սահմանել հայոց լեզվից ու պատմությունից որակավորման քննությունների հանձնումը (գոնե ստուգարքի մակարդակով): Այստեղ վաղուց հասունացել է հայոց պատմության, հայոց լեզվի դասավանդման պետական չափորոշիչների ընդունման հարցը:

Անելիք կա նաև բանակում: Այստեղ ռազմահայրենասիրական դաստիարակության ուժեղացման նպատակով հարկավոր է ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել հայոց լեզվի և պատմության դասընթացներին: Հայոց պատմության և հայոց լեզվից գիտելիքների ստուգումը պետք է պարտադիր լինի պետական ծառայողի և քաղաքացիություն հայցողների համար: Այս կարգն ընդունված է բազմաթիվ երկրներում:

Տեղեկացնեմ, որ վերոհիշյալ այլ խնդիրների առնչությամբ մենք ներկայացրել ենք մեր առաջարկությունները, որոնք քննարկվել և հաստատվել են ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտական խորհրդի՝ 2003 թ. նոյեմբերի 2-ի նիստում:

*Հարցազրույցը՝ Արթուր Հովհաննիսյանի
«Հայոց աշխարհ», Երևան, 2003, 15 նոյեմբերի, թիվ 215, էջ 12:*

ԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԵԾԸ ԾՈՒՂԱԿ Է

Հարցազրույց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն,
պատմագիտության դոկտոր
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ հետ

– Պարոն Մելքոնյան, ինչպե՞ս եք վերաբերվում Ցեղասպանության շուրջ հայ-թուրքական գիտական բանավեճի անհրաժեշտության՝ հատկապես վերջին շրջանում առավել հաճախ արծարծվող խնդրին:

– Հայ-թուրքական հարաբերությունների մի նոր փուլով պայմանավորված, որը, ըստ իս, հիմնականում կապված է սահմանը բացելու խնդրի հետ, այսօր բարձրացվում է հայ-թուրքական գիտական շփումների հարցը: Եվրոպացի գիտնականների միջնորդությամբ կազմակերպվելիք նման քննարկումներում, մի կողմից՝ զուտ գիտական տեսանկյունից մեր գիտնականները հասկանալիորեն կցանկանան ներկայացնել իրենց ծանրակշիռ փաստարկները, որոնց, դժվար է ասել, թե թուրքերն ինչ են հակադրելու, որովհետև ինչ էլ հակադրեն, կեղծիք է լինելու, և դա բացահայտելը հեշտ է: Մյուս կողմից՝ հայ գիտնականները կհայտնվեն դժվարին վիճակում, քանզի առկա է հարցի քաղաքական կողմը: Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման հաղթարշավի շրջանից հետո, որը համարում են 1995 թվականը, երբ ցեղասպանությունը ճանաչվեց Ռուսաստանի, Հունաստանի, իսկ ավելի ուշ՝ նաև Ֆրանսիական պառլամենտի կողմից, թուրքերը, այլևս չկարողանալով ճնշումների ու շանտաժի միջոցով կանխել գործընթացը, աստիճանաբար մեջտեղ բերեցին Ցեղասպանության ճանաչումը խոչընդոտելու նոր մեխանիզմ, մեզ ներքաշել քննարկումների մեջ եւ հարցը տեղափոխել գիտական դաշտ:

Արտգործնախարարության բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ երկարատեւ քննարկումներից հետո եկանք այն եզրակացության, որ սա, ամենայն հավանականությամբ, թակարդ է, որովհետև երբ գնում և թուրքերի հետ նստում ես գիտական բա-

նավեճի սեղանի շուրջը, Ցեղասպանության խնդիրն ականայից ինքդ դնում ես կասկածի տակ: Փաստորեն ստացվում է՝ գրոյական վիճակից սկսում ես քննարկել մի հարց, որը որոշ երկրներում արդեն օրենքի ուժ է ստացել, ու այս իմաստով, անշուշտ, տանուլ կտանք: Թուրքական դիվանագիտության կողմից գիտական բանավեճերը քաղաքական հեռահար նպատակների համար օգտագործելու հավանականությունը մեծ է, ինչով նրանք աշխարհին կփորձեն համոզել, թե Ցեղասպանության ճանաչումը տեղին չէ, քանի դեռ քննարկումները որոշակի եզրակացության չեն հանգեցրել, ու հայերը չեն ապացուցել, որ Ցեղասպանությունն իրողություն է: Իսկ որ բանավեճի գործընթացը կերկարաձգվի, կասկածից վեր է: Այսպես թե այնպես, թուրք պատմաբանները չեն ընդունի մեր ծանրակշիռ կովանները, եւ մեր գիտնականները միանգամայն ճիշտ են, որ հակված չեն գնալու բանավեճերի: Ես էլ քանիցս հրավերներ եմ ստացել և մերժել դրանք:

Թուրքական հասարակությունն այսօր պատրաստ չէ կես քայլ անգամ կատարելու մեր Ցեղասպանության ճանաչման ուղղությամբ, ուստի լիովին ընդունելի եմ համարում մաև մեր հասարակության մերժողական կեցվածքը, որը չի ցանկանում հայ գիտնականին տեսնել թուրքի հետ մի սեղանի շուրջ:

Ինչ վերաբերում է Վիեննայի գիտաժողովին, որը նախատեսվում էր կազմակերպել վերջերս, բայց հետաձգվեց, թուրքական կողմին առայժմ միայն փաստաթղթեր պետք է ներկայացնենք Հայոց ցեղասպանությունը փաստող 200-ական փաստաթուղթ գերմանական և ավստրո-հունգարական արխիվներից: Այնպես որ այս առումով վերջերս մեր մամուլում բարձրացված աղմուկը քննարկումներին մեր մասնակցության մասին, մեղմ ասած, իրականությանը չի համապատասխանում:

– Բայց չէ՞ որ բանավեճից հրաժարումն էլ կշահարկվի, կասվի, թե հայ գիտնականները չեն գալիս, քանի որ ասելիք չունեն:

– Անկասկած, սակայն ինձ ավելի շատ անհանգստացնում է ոչ թե թուրք պատմաբանների շահարկումը, որքան այն, որ կարող են լինել եվրոպացի և ամերիկացի չեզոք գիտնականներ, ովքեր կհակվեն դեպի թուրքական մոտեցումը՝ պնդելով, թե անպայմանորեն պետք է երկխոսություն լինի: Բայց եթե հրեա գիտնականները գերմանացի գիտնականներից հրավեր ստանային, թե բերեք վիճարկենք Յոլոբոստի հարցը, համոզված եմ, որ հրեաները չէին գնա: Հրեաները նույնիսկ ներողություն հայցելուց հետո վիրավորական են համարում Հելմուտ Բոլի մուտքը Իսրայել: Ուստի մեր կոշտ դիրքորոշումը, հատկապես, երբ դիմացինի կողմից մերժողական կեցվածք կա, ավելի նախընտրելի է:

Հայ և ոչ միայն հայ պատմաբանները բազմաթիվ լեզուներով տասնյակ ժողովածուներ են հրատարակել, թող թուրքերն ուսումնասիրեն այդ արխիվային փաստաթղթերը: Դրանք բոլորը բաց են աշխարհի առջև, և համոզված եմ, որ թուրքերն այդ հետքերով վաղուց գնացել են և ասելիք չունեն: Կեղծիքով հեռու գնալ հնարավոր չէ: Մեր պատմաբանները, տարիներ շարունակ չունենալով պետական հզոր այն աջակցությունը, որ թուրքերն ունեցել են 20-ական թվականների վերջից, երբ սկսեց գործել թուրքական պատմական ընկերությունը, հաղթող դուրս եկան, և աշխարհին սկսեց պառլամենտական մակարդակով ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը, քանզի հզոր պետական մեքենան էլ կեղծիքի դեմ ոչինչ չի կարող անել:

– Իսկ մեր գիտական և քաղաքական շրջանակները Ցեղասպանության հարցում միասնաբար հանդես գալու համար այսօր ունեն՞ն միասնական որևէ հայեցակարգ:

– Ցեղասպանության հարցն այն նուրբ, ցավոտ խնդիրներից մեկն է, որի առումով ոչ գիտնական, ոչ պաշտոնյա, ոչ անհատ քաղաքացի չպետք է ինքնազուլիս քայլ կատարի: Ընդհանուր պետական հայեցակարգը, իրոք, անհրաժեշտություն է, և Վարդան Օսկանյանի նախաձեռնությամբ տարիներ առաջ հարցն արտգործնախարարությունում քննարկվել է:

Ի՞նչ է նշանակում Հայոց ցեղասպանություն. հայրենազրկում, պետականորեն իրականացված հանցագործություն՝ հայերին ֆիզիկապես բնաջնջելու նպատակով, որի վերջնականատակը պանթուրքիստական գաղափարների իրագործումն է: Սա է այն համառոտ ու դիպուկ բանաձևը, որն այն ժամանակ ներկայացրել ենք ԱԳՆ-ին: Ցավալի է, որ այս հայեցակարգը մշակելուց հետո էլ մեջտեղ եկան մարդիկ, ովքեր հայտնվեցին այս կամ այն հանձնաժողովի մեջ ու հանդիպեցին այս կամ այն թուրք պաշտոնյայի հետ: Բայց հարցն այնքան համազգային է, որ ոչ մեկն իրավունք չունի նման քայլ կատարելու, իսկ պետությունն այսօր պետք է գիտական հիմնարկների և անհատ գիտնականների ուժերը համադրի՝ մեկ միասնական ճակատով հանդես գալու համար:

– Ինչպե՞ս եք վերաբերվում օտարազգիների՝ Հայաստանում ցեղասպանության մասին «ազատ» արտահայտվելու փաստերին...

– Այդ առումով էլ շատ կարծիքներ ունենում պետք է լինի: Ինչպե՞ս կարելի է հանդուրժել, օրինակ, Անգլիայի դեսպանի նման դիվանագետի գործունեությունը Հայաստանում, երբ մեր ազգային ցավին նա նման մոտեցում է հանդես բերում: Եթե պետություն ենք, ունենք արժանապատվություն, ապա պետք է, ինչու՞ չէ, դեսպանին արտաքսելու խնդիր դնենք: Միջազգային պրակտիկայում դա ընդունված է, և եթե այլ պետությունների նախագահներ գալիս են և հարգելով մեր արարողակարգը՝ այցելում Ցեղասպանության թանգարան և Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիր, ապա ինչու՞ ինչ-որ մի երկրի դեսպան չպետք է հարգի մեր ազգային ողբերգությունը: Չպետք է տեղի տալ:

– Իսկ այսօր կա՞ Ցեղասպանության դատապարտման մասին օրենքի ընդունման անհրաժեշտություն, որով գուցե հնարավոր լինի մեր երկրում կանխել նման դրսևորումները:

– Ցեղասպանության դատապարտման ուղղությամբ մի քայլ 1988-ին արվեց, և այն ժամանակվա համար դա միանգամայն հասկանալի բանաձև էր: Այսօրվա տեսանկյունից անկախ պետականության պարագայում այդ քայլը հնացել է, և անհրաժեշտ է հստակ օրենք ընդունել: Մեր երկրում Ցեղասպանության դեմ խոսելիս մարդիկ պետք է պատժվեն օրենքի ուժով, և ԱԺ-ը հարցին պետք է անդրադառնա:

ԼԻԼԻԹ ԳՍԼՍՅԱՆ

«Երկիր», 2004, ապրիլի 23–29, էջ 14:

«ԵՍ ԳԼՈՒԽ ԵՄ ԽՈՆԱՐՅՈՒՄ ՋԱԻԱԽՔԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՌՋԵՒ,
ՈՐԸ ԽՈՆԱՐՅԱԲԱՐ ՏԱՆՈՒՄ Է ԲՈԼՈՐ ԴԺՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
ԵՒ ԱՏԱՄՆԵՐԸ ՍԵՂՄԱԾ ԴԻՄԱՆՈՒՄ Է»

Հարցազրոյց Հայաստանի ազգային ակադեմիայի
պատմութեան հիմնարկի տնօրէն, պատմական
գիտութիւնների դոկտոր Աշոտ Մելքոնեանի հետ

*ՀԱՐՑՈՒՄ. – Պրն Մելքոնեան, Ջալախքի պատմութեան քա-
ջածանոթ պատմագետ էք: Վերջերս Ջալախքի մասին գիրք հրա-
տարակեցիք: Ի՞նչը մղեց Ձեզ, որ գիրք գրէք Ջալախքի մասին:*

ՊԱՏԱՍԽԱՆ. – Գաղտնիք չէ, որ խորհրդային ժամանակնե-
րում կային թապու նիւթեր, որոնցից մէկը Ջալախքի խնդիրն էր:
Ինչպէս Արցախի պարագայում, Ջալախքի մասին չէր խօսւում,
որովհետեւ այդ տարածքները գտնւում էին՝ լինելով պատմական
հայրենիք՝ Հայաստան, Խորհրդային Հայաստանի տարածքից
դուրս, եւ բնականաբար, Խորհրդային Սիւրբեան շրջանակնե-
րում այդ մասին խօսելը շատ վտանգավոր էր դիտւում ո՛չ միայն
քաղաքական, այլեւ գիտական շրջանակներում, նոյնիսկ արգե-
լուած նիւթ էր համարւում:

Անկախութեան ձեռքբերումից յետոյ, բնականաբար, հնարա-
ւորութիւններ ընծռուեցին այդ մասին խօսելու համար: Պէտք է
ասել, որ խնդրի մասին 19-րդ դարի վերջին եւ 20-րդ դարի
սկզբին սկսեցին խօսել թէ՛ հայ եւ թէ՛ վրաց պատմագրութեան
մէջ, բայց խորհրդայնացումից յետոյ, երկուստեք, խնդիրը կար-
ծես լռեցուեց: Բայց վրացիներին նախապատուութիւն տրուեց, եւ
նրանք, բնականաբար, այդ տարածքը համարելով պատմական
Վրաստան եւ խորհրդային ժամանակաշրջանում Խորհրդային
Վրաստանի տարածք, ազատօրէն այդ մասին գրում էին եւ հիմ-
նաւորում, որպէս վրացական պատմական տարածք, եւ դա
միանգամայն հասկանալի էր: Իսկ մեր կողմին արգելուած էր այդ
մասին խօսել՝ ինչպէս Ղարաբաղի պարագային:

Անկախութիւնից հետո հնարավորութիւններ ընձեռուեցին: Մարդիկ կային, որոնք բաւական միւթ էին կուտակել նախորդ ժամանակներում, եւ ընձեռուած հնարաւորութիւնը օգտագործեց, եւ այդ մասին գրուեց: Իսկ ես, լինելով ջաւախքցի եւ հասկանալով, որ մեր պատմութեան այդ մութ էջը ընդհանրապէս չի լուսաբանուել, անհրաժեշտաբար անդրադարձ կատարեցի այդ խնդրին:

Յ. – Վերջերս Ջաւախքի մասին դասախօսութիւն տուիք Թիֆլիսի մէջ: Կրնա՞ք որոշ մանրամասնութիւններ տալ՝ Ջաւախքի ո՞ր հարցերուն անդրադարձաք, ինչ արձագանք գտաւ դասախօսութիւնը:

Պ. – Հետաքրքրական է, որ իմ մենագրութեան հրատարակումից յետոյ (ես մինչ այդ մօտ 30 աշխատութիւններ եմ հրատարակել, յօդվածներ եւ գրքույկներ Ջաւախքին նուիրուած), վրացիների կողմից արձագանք չկար: Այն դէպքում, երբ, օրինակ՝ Սամուէլ Կարապետեանը, երբ որ Ջաւախքի ճարտարապետութեան մասին մի փոքրիկ գրքոյկ էր հրատարակել, անմիջապէս աղմուկ էր բարձրացել. մի ամբողջ հատոր էին դրա դէմ գրել: Բայց իմ պարագայում, զարմանում էի, որ այն դէպքում, երբ ես բաւական սուր եմ հարցերը դրել (կարող եք ծանոթանալ իմ աշխատութիւններին), արձագանք չէր եղել: Արձագանքը եղաւ հետեւյալ կերպ. Վրաստանում շատ մեծ հեղինակութիւն վայելող մտավորականների միութիւնը, որ կոչւում է «Ռուսթաւելի», Սիխայէլ Քուրտիանիի գլխավորութեամբ, քանիցս դիմեցին ինձ՝ հայ-վրացական հարաբերութիւնները (այդ ընդհանուր հենքի վրայ նաեւ Ջաւախք եւ հայ-վրացական սահմանային մնացած վէճեր, Լոռիի հարց) լուսաբանելու համար: Սի քանի անգամ տարակուսելուց յետոյ՝ վերջ, որոշեցի գնալ: Պէտք է ասել, որ շատ հետաքրքրական հանդիպում տեղի ունեցաւ: Սկզբում բաւական ակրեսիւ տրամադրուած մարդիկ կային, բայց ընթացքում կամաց-կամաց ամէն ինչ մեղմուեց, որովհետեւ եթէ խօսում ես՝ «սա հայկական դիրքորոշումն է, դուք կարող եք ունենալ ձեր դիրքո-

րոշումը» եւ դա չի խանգարում, որ մենք ընդհանրապէս միջպետական հարաբերութիւններում, եւ ինչու չէ՝ գիտական առաջարկութիւններով, բարիդրացիական յարաբերութիւններ պահպանենք, եւ որ աշխարհաքաղաքական այսօրուան իրավիճակը պարտադրում է լինել այդպիսին:

Բաւական սուր անցավ դասախօսութիւնը Լոռու պատկանելութեան հարցի, Ջավախքի և հայ-վրացական յարաբերութիւնների շուրջ: Ես ամբողջապէս իմ զեկուցումը կառուցել էի հետեւյալ կերպ, թէ այսօր, վրացիներ, մոռացել էք ձեր պատմութիւնը, նետուել էք ագրաւեցանքների եւ թուրքերի գիրկը, ձեր ռուսատեացութիւնը հասցրել է նրան, որ նաեւ դարձել էք, ինչ-որ իմաստով՝ հայատեաց, այսօրուան հայ-վրացական միջպետական հարաբերութիւնները բացարձակապէս կապ չունեն մեր պատմական-գիտական խնդիրների հետ: Գիտութիւնը մի հարթութիւն է, քաղաքականութիւնը մէկ այլ բան է: Այնպէս որ գիտական բնագաւառում պէտք է գրենք պատմական ճշմարտութիւնը, որը կօգնի այսօր միջպետական յարաբերութիւններում պատմութեան սխալները չկրկնելու համար: Իսկ ինչ վերաբերում է քաղաքականութեանը, մենք դատապարտված ենք այս շրջանում լինել միասին, որովհետեւ քրիստոնեա ժողովուրդ ենք: (Գիտեք, հիւսիսից նրանք շրջապատուած են մահմետական ժողովուրդներով, որոնք դարեր շարունակ ասպատակել են Հայաստանը: Իսկ Սենք հարավից յենարան եղել ենք վրացիներին): Այնտեղ էին ժողովրդագրութեան մասնագէտներ, հիմնարկի տնօրէնը, տեղակալը: Այդպիսի հետաքրքրական հիմնարկ ունեն, որովհետեւ ժողովրդագրական լուրջ վտանգի առջեւ է կանգնած այսօր Վրաստանը: Նրանք հետեւեալ կերպ էին մտածում, կ'անցնի յիսուն տարի, եւ մենք ու հայերը կ'իսելու ոչինչ կ'ունենանք, որովհետեւ այս շրջանում միանշանակ կը լինեն ամէնուր թուրքեր եւ ագրաւեցանքներ: Այնպէս որ, բնակչութեան նման ազգային կազմի զարգացման պայմանում մենք այլընտրանք չունենք, քան լինելու միասնական: Բայց թէ՛ մեզանում, թէ՛ վրացիներու մօտ այդ խնդիրը,

ցաւօք սրտի, խորութեամբ չի ընկալուում, եւ այսօր, բնականաբար, կան դրական ձգտումներ, մօտեցումներ:

Հարց-պատասխան եղաւ, երեք ժամից ավելի տեւեց: Հեռուստատեսութեան մի քանի ալիք լուսաբանեցին, մի քանի թերթեր տպագրեցին իմ զեկուցումը: Եւ հետաքրքրականն այն էր, որ ամօնք իմ զեկուցման մեջ տեսան համարձակօրէն սեփական կարծիքը յայտարարելու ձգտում եւ գնահատեցին այդ մօտեցումը: Եւ շատ հետաքրքրական է, որ երբ նման առողջ մտածելակերպով ես մօտենում խնդրին, սա միանգամայն օգտակար է լինում երկուստեք:

Հ. — Այսօր ի՞նչ կացութիւն կը տիրէ Ջաւախքի մէջ: Ինչպէ՞ս է ժողովուրդին վիճակը, տրամադրութիւնը: Դրական փոփոխութիւններ կա՞ն: Եթե կան, ի՞նչ մարզերու մէջ են:

Պ. — Ես, ցաւօք, կարող եմ արձանագրել, որ մեր հայրենիքի ամենամոռացուած շրջաններից է Ջաւախքը: Շատ ծանր ընկերային-տնտեսական իրավիճակ է խորհրդային ժամանակներից մինչեւ հիմա, եւ այս ամէնին բնականաբար գումարում են նաեւ վրաց որոշ ազգայնական շրջանակների որոշակի բռնաճնշումները, ազգայնական քաղաքականութիւնը, եւ այս պայմաններում, ընկերայինի, տնտեսականի եւ ազգայինի գումարումը, բնականաբար, այստեղ բաւական պայթունավտանգ իրավիճակ է ստեղծում: Բայց ես միշտ ասում եմ (ասել եմ նաեւ Վրաստանի խորհրդարանում 2000 թուականին), որ ես գլուխ եմ խոնարհում Ջաւախքի ժողովրդի առջեւ, որը խոնարհաբար տանում է այդ բոլոր դժուարութիւնները՝ հասկանալով, թէ մեզ համար այսօր որքան վտանգաւոր է հայ-վրացական որեւէ բախում, երբ որ կայ հայ-վրացական յարաբերութիւնների բնականոն վիճակի պահպանման հրամայական: Այս պարագայում ատամները սեղմած դիմաւորում են:

Հ. — Ըստ Ձեզի՝ Վրաստանի նոր իշխանութիւնը ինչո՞վ կը տարբերի նախկինէն՝ Ջաւախքի հարցին նկատմամբ իր դիրքո-

որոշումով: Արդեօք կա՞յ դրական վերաբերմունք Ջալախքի ընկերային - տնտեսական կազմութիւնը բարելաւելու առումով: Եթէ կայ, այդ ուղղութեամբ գործնական քայլեր առնուա՞ծ են: Եւ կամ, ծրագիրներ կա՞ն:

Պ. — Ինչ վերաբերում է վերջին ղեկավարութեանը՝ Սահակաշվիլուն, ես դժուարանում եմ ասել, դեռ այսպէս, յայտարարութեան մակարդակից խնդիրը այն կողմ չի անցել: Բայց պետք է ասեն, որ վերջին միջադէպը կապուած Ախալցխայի մէջ Եղեռնի յիշատակին նուիրուած խաչքարի տեղադրման հետ, մի փոքր յուսադրում է, երբ որ նահանգապետը լինելով Նիքոլոզ Նիքոլոզաշվիլին, որը երկար տարիներ եղել է Վրաստանի դեսպանը Հայաստանում, եւ Օիծեռնակաբերդ էր քանիցս գնացել, այդ անձնավորութիւնը թոյլ չտուեց, որ խաչքարը զետեղվի, բայց բարեբախտաբար, կեդրոնական իշխանութիւնների միջամտութիւնից յետոյ խաչքարը նորից բերուեց եւ տեղը զետեղուեց: Նշանակում է, որ կայ բարեացական վերաբերմունք: Կարծում եմ, որ բոլոր դէպքերում, այն մտայնութիւնը, որ մենք պետք է երկուստեք փորձենք այսօրուան միջպետական հարաբերութիւններում հաստատել բնականոն իրավիճակ, դա որոշակի է:

Հ. — Ներկայիս հրատապ ի՞նչ հարցեր եւ մարտահրաւերներ կը դիմագրաւէ վիրահայութիւնը ընդհանրապէս եւ Ջալախքի հայերը մասնաւորապէս:

Պ. — Ես կարծում եմ, որ թիֆլիսահայութեան վիճակը շատ անելի բարդ է, որովհետեւ այնտեղ ճնշումները շատ անելի որոշակի են: Գոնէ Ջալախքում հաւաք բնակչութիւն կա, եւ ջալախքցիները իրենց շատ ու շատ խնդիրները կարողանում են լուծել: Կայ նաեւ ազգային դիմագիծը, եւ շատ ընդգծուած ձեւով, նոյնիսկ ես կարող եմ հպարտութեամբ ասել՝ անելի, քան գուցէ Հայաստանի որոշ շրջաններում, եւ ազգային միատարրութեան իմաստով, մինչեւ 90-ական թուականները, երբ որ ազգայնապէս մաքրագտուեց Հայաստանը, հատուկեմտ հայաստանեան վարչական

շրջաններ կային, որոնք միատարրութեան իմաստով այդքան մեզ համար ընդունելի էին Ջալալի համեմատութեամբ: Այդ շրջաններից էին Մարտունին, Գալառը, մնացածը որտեղ նայելու էիր, ագրայեջանցիներ կային: Իսկ Ջալալիքը այդ իմաստով շատ էր տարբերում, եւ այսօր 95–96 առ հարիւր հայ բնակչութիւն ունենալով, գոնէ կարողանում է իր ներքին ընկերային խնդիրները հնարաւորինս լուծել իր ուժերով: Բայց կարծում եմ, որ այն գիտակցումը, որ ի վերջոյ պետք է հայ-վրացական հարաբերութիւնները կառուցուեն նաեւ Ջալալի խնդրի ընկալմամբ եւ հաշուառմամբ, կարծես թէ գնալով յաղթանակում է: Պէտք է ասեմ, որ Ջալալիքում մնացել են գործնական հայրենասիրութեան կողմնակից մարդիկ (այս իմաստով ես ինքս դասալիք եմ ինձ համարում, որ թողել եմ Ջալալիքը): Կարծում եմ, որ պէտք է արժանին հատուցել բոլոր նրանց, ովքեր այսօր այդ հողի վրա ատամները սեղմած շարունակում են դիմանալ:

Սարսափելի արտագաղթի թափ կայ դէպի Ռուսաստան յատկապէս: Կարող եմ ասել, որ գյուղեր կան, որոնք այսօր նոյնիսկ դպրոցները փակելու վտանգի առջեւ են կանգնած:

Յ. – Ջալալիքի մէջ այսօր որո՞նք, ի՞նչ կազմակերպութիւններ կան հաստատութիւններ կը ներկայացնեն հասարակական կարծիքը: Ժողովրդի տարբեր խաւերում հարազա՞տ ներկայացուցիչներ են: Եւ ի՞նչ կարելիութիւն ու միջոցներ ունին ժողովուրդին խնդիրները եւ պահանջները հասցնելու իշխանութեան:

Պ. – Կարող եմ ասել, որ հինգ–տասը տարի առաջ այդպիսի կազմակերպութիւն կար: Դա «Ջալալիք» կազմակերպութիւնն էր, որը ժողովրդի բացարձակ մեծամասնութեան աջակցութիւնը ունէր: Յետոյ ստեղծուեց «Վիրք» կազմակերպութիւնը Դաւիթ Ռստակեանի գլխավորութեամբ: Բայց տեսէ՛ք, թէ ինչ տեղի ունեցաւ: Հայաստանից, ջալալիքի մեր մտաւորականները, գուցէ պետական իշխանութիւնների թելադրանքով, մշտապէս միջամտեցին այդ կազմակերպութիւնների ներքին գործերին եւ դարձեալ սկսեցին գործել հետեւեալ կերպ, որ որքան հնարաւոր է

համերաշխ վիճակ ստեղծեն կրաւորական վարքագծի հաշուին: Այսինքն՝ որքան հնարաւոր է վրացիների նկատմամբ կրաւորական վարքագիծ դրսեւորել, այնքան վիճակը կը լավանայ: Ուղիղ հակառակը տեղի ունեցաւ: Արդյունքում այդ կազմակերպութիւնները՝ ե՛ւ «Ջաւախքը», ե՛ւ «Վիրքը», ժողովրդի աչքում արժեզրկւեցին: Եւ այս պարագայում դժուար է ասել, թէ այս երկու կազմակերպութիւնները ներկայացնում են տեղի ժողովրդի կամքը եւ որոշակի ազդեցութիւն ունեն կեդրոնական իշխանութեան վրայ: Կարող եմ ասել՝ չունեն: Ես թիֆլիսում այդ հանդիպման ժամանակ ասացի. «Ինչու՞ դուք չեք գրանցում «Վիրք» կազմակերպութիւնը: Ի՞նչ է պատահել: Ես այդ մարդկանց ճանաչում եմ, նորմալ մարդիկ են»: Այդ մարդիկ ասում են, որ, այո՛, իրենք ուզում են ունենալ այդպիսի կազմակերպութիւն, որի մէջ կան նաեւ վրացիներ: Ընդամենը 300–400 հազար թուրք բնակչութիւն ունեցող, Պուլկարիայում պատկերացրէք, երկու թրքական կուսակցութիւն կայ իշխանութեան մէջ: Պատկերացնու՞մ էք, 9–10 միլիոնանոց Պուլկարիայում: Իսկ ինչու՞ չի կարող կէս միլիոն հայ հատուածը մի կուսակցութիւն ունենալ Վրաստանի խորհրդարանին մէջ:

Ֆ. – Վրաստանի խորհրդարանին մէջ հայերը ունին հինգ պատգամաւոր: Այդ թիւը կը համապատասխանէ վիրահայութեան թուային պատկերին: Իսկ ի՞նչ է կացութիւնը տեղական ինքնակառավարման մարմիններում պարագային:

Պ. – Անկասկած: Այդ թիւը չի համապատասխանում վիրահայութեան թիւին: Տեղի բնակչութիւնը դէմ է նահանգային կառավարման այդ համակարգին, որը ենթադրում է Ախալցխայի շուրջ հայկական միւս շրջանների միաւորում, որտեղ, ճիշդ է, ցեղային, թուային, ազգային գերակշռութիւնը հայերը դժուարութեամբ պահպանում են՝ 50–55 առ հարիւր, բայց նախկին իրենց վարչական շրջանի սահմաններում Ախալքալաքի, Բոգտանովկայի (Նիւնոծմինտա) շատ աւելի զօրեղ ազդեցութիւն ունէին: Իսկ ներկայիս այս վերջին տարածքները ենթարկւում են Ախալցխայի, որի

կազմի մէջ մտնում է Ախալցխան: Ասպինժան եւ այլ տարածքներ, այդ ընդհանուրին մէջ հայկական տեսակչիռը իջնում է: Դրա համար էլ կարծում են, որ գոնէ եթէ հնարաւոր չէ այսօր կամ շատ են դրանից սարսափում վրաց ղեկավարները տարածքային ինքնավարութիւնից, գոնէ ներքին ինքնավարութեան վարչական խնդիրը պէտք է թոյլ տալ հնարաւոր դարձնել, մշակութային ինչ-որ ինքնավարութեան տարբերակով: Բարեբախտաբար, հայկական դպրոցները կան, որոնք մշակութային ինքնավարութեան լուրջ կռուաններ են, եւ պէտք է այդ ուղղութեամբ լուրջ աշխատանք տանել ու խորացնել, եւ ինքնավարութեան առումով Ջաւախքի վիճակը գուցէ բարելաւուի:

7. – Վերջին երկու-երեք տարիներուն Սփիւռքի մէջ ՀՕՍ-ի նախաձեռնութեամբ տեղի ունեցան եւ կը շարունակեն ունենալ Ջաւախքի համար զօրակցական տարբեր ձեռնարկներ: Սփիւռքը ի՞նչ միջոցներով կրնայ օգտակար դառնալ Ջաւախքին: Ցարդ եղած զօրակցութիւնը ինչպե՞ս կը գնահատեք:

Պ. – Թող ինձ ճիշտ հասկանան իմ սփիւռքահայ քոյրերն ու եղբայրները: Ես այդ աջակցութիւնը աւելի ընկալեցի որպէս բարոյական, քան նիւթական ներդրում: Գիտե՞ք, այնտեղ 100–150 հազար հայութիւն կայ Ծալկայով, Ախալցխայով: Այդ օգնութիւնը անկարելի է շօշափելի դարձնել, որովհետեւ ովքեր Սփիւռքը չգիտեն, ներեցէք այս արտայայտութեանս, կարծում են, թէ Սփիւռքը «կթան կով է» եւ զայն կարելի է ուղղակի ընկալել որպէս ֆինանսական մի աղբիւր, որ անընդհատ պէտք է մատակարարի հայրենիքին, այդ թվում նաեւ՝ Ջաւախքին: Չէ՛, Սփիւռքը ունի այնքան խոշոր խնդիրներ, ազգային դիմագիծ պահելու խնդիր, եկեղեցի պահելու խնդիր, ինչու չէ, կուսակցութիւն պահելու խնդիր: Այս պարագայում ես չեմ կարծում, թէ Սփիւռքը չափից աւելի պէտք է նիւթական աջակից դառնայ նաեւ Ջաւախքին: Ժամանակները արդէն փոխուել են: Դրանք եթէ նոյնիսկ շօշափելի չեն, բայց առարկայական են, մի փոքրիկ հիւանդանոց, մի փոքրիկ արհեստանոց, չգիտեմ, մի ջրաղաց, մի փոքրիկ ջրէլեկտրակայան, այդ

ամբողջը աւելի շուտ այդքան նիւթական չեն, որքան՝ բարոյական: Որովհետեւ Սփիւռքի ներկայութիւնը մեր կողքին հէ՛նց այն խոշոր աջակցութիւնն է, որը տեղի բնակչութեան հնարաւորութիւն կը տայ վերագտնել իրեն: Օրինակ՝ պէտք է Հայաստանը Ջաւախքում հաստատի իր ներկայացուցչութիւնը: Հիւպատոսարանի վրայ Հայաստանի դրօշի՝ եռագոյնի բարձրացումը այնտեղ բարոյական հզօր աջակցութիւն է ջաւախքահայութեան համար:

Դ. – Յառաջիկային ի՞նչ ուղղութեամբ կրնայ զարգանալ Ջաւախքի հարցը, եթէ իշխանութիւնները լուրջ գործնական քայլեր չառնեն ջաւախքահայութեան մարդկային իրաւունքները չյարգելու, անոր ընկերային, տնտեսական հարցերուն անհրաժեշտ եւ արդար լուծում չտալու պարագային:

Պ. – Ես կարծում եմ, որ եթէ այդպէս շարունակուեց, եւ հայաթափումը հասաւ այն աստիճանին, որ այնտեղի ազգային ուժերին այլեւս հնարաւոր չեղաւ սանձել, այս պայմաններում պայթիւնը անպայմանօրէն կարող է լինել: Դրա համար ես կարծում եմ՝ դեռ ուշ չէ: Պէտք է այդ գործընթացները դարձնել կառավարելի եւ մեզ համար, ընդհանուր առմամբ հայ-վրացական յարաբերութիւնների համար՝ հայանպաստ, կասէի այդպէս: Որովհետեւ եւ՝ Հայաստանի, եւ՝ Վրաստանի ղեկավարութիւնը լուրջ անելիքներ ունի, եթէ միայն խօսքով բաւարարուեն եւ գործի չանցնեն, այնտեղ, այո՛, այո՛, պայթիւն կարող է լինել: Երբ որ մարդիկ զգան արդէն, որ մենք տանուլ ենք տալիս Ջաւախքը, այդ պայթիւնը անպայմանօրէն կը կազմակերպեն: Եթէ մենք էլ չանցնք ներսից, դա կանեն դրսից: Այնպէս որ ժամանակն է ճիշդ հասկանալ եւ երկուստեք քայլեր անել, եւ Ջաւախքը իսկապէս, խօսքից գործի իմաստով դարձնել այն կամուրջը, որ պէտք է հայ-վրացական յարաբերութիւններին այսօր:

*Հարցազրոյցը վարեց՝ Շ. ԱՇԸԳԵԱՆ
«ԱԶԴԱԿ», 2004, 12 մայիս, էջ 5:*

ՀԱՍԵԼ Ե ԴՈԿՏՈՐ ԴԱՌՆԱԼՈՒ ԶԵՐԹԸ

«Եթե շուրջ 20 տարի առաջ համապատասխան մտավոր կարողություններ չունեցող, սակայն հասարակության «ելիտար» խավի ներկայացուցիչների համար պարտադիր դարձավ բարձրագույն կրթությունը, իսկ 15 տարի առաջ նրանք անպայման պետք է նաեւ գոնե գիտության թեկնածուի գիտական աստիճան ունենային, ապա այժմ ուզում են դառնալ դոկտոր», – ոլորտում տիրող վիճակի վերաբերյալ իր մտահոգությունները հայտնեց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը:

Այս ձգտումը մեծապես պայմանավորված է նրանով, որ վերջին տարիներին նույն գործընթացների արդյունքում գիտության թեկնածուների թիվն արհեստականորեն ուժեղացվեց, և հիմա գրոհը տեղափոխվում է մեկ աստիճան վերև: Պատմության ինստիտուտի տնօրենի խոսքով բանը հասել է զավեշտի, և ճնշումներից ազատվելու համար ինքը մի առիթով նույնիսկ առաջարկել է բոլորին միանգամից դոկտորի կոչում տալ, պրծնել: Բայց հետո էլ կգա ակադեմիկոս դառնալու հերթը, այնպես որ դա էլ հարցի լուծում չէ:

Իսկ ավելի լուրջ, իրավամբ զավեշտականի հասնող վիճակի հիմքում ողբերգական իրականությունն է, որը եթե ոչ այսօր, ապա վաղն անպատճառ իրեն նկատել է տալու: Այն, որ ասպիրանտական համակարգում գորշ միջակությունն արդեն մարտնչող է դարձել, նորություն չէ, այս մասին վաղուց էին ահազանգել: Այդ մասին շատ խոսվեց... ու հերթը հասավ դոկտորանտուրան «փչացնելուն»:

«Գիտական կադրերի պատրաստման խնդիրն այսօր չափազանց լուրջ և առաջնակարգ խնդիր է, որի ուղղությամբ հստակ պետական քաղաքականություն, ցավոք, այդպես էլ չի ձևավորվում, չկա», – ասաց Ա.Մելքոնյանը: Փոխարենը գործում է սովետական կուռ համակարգը, որը հիմքից քանդում է ոչ միայն գիտությունը: «Արատավոր շղթան սկսվում է դպրոցից, անցնում բուհ, հետո՝ գիտական հաստատություն: Գաղտնիք չէ, որ մեզա-

նում գոյություն ունի հզոր հովանավորչության երևույթ, և ցավալին այն է, որ միջակ մակարդակ ունեցողներին ոչ թե մեկ միավորով են ընդառաջում, այլ դարձնում են գերազանցիկներ: Նույն ձևով նրանք գալիս են գիտություն՝ հաճախ ներթափանցելով հայցորդների համակարգով: Եթե մարդը բուհում նույնիսկ գերազանցությամբ չի սովորել, ապա որպես հայցորդ նրա համար ձևակերպում են մի թեմա, որի շուրջ աշխատանքն էլ զարմանալիորեն շատ արագ է ստացվում, ու սկսվում է հեղեղը: Սայիս–հունիս ամիսներին այնքան հայտ ենք ստանում, որ չենք կարողանում օրերը բաշխել...

Նույն արատավոր բարքերն են տիրում նաև ասպիրանտուրայի ստացիոնար համակարգում, որի համար ամեն ինստիտուտի տարեկան 1 տեղ է հատկացվում, այն էլ բանակի խնդիրը մեջտեղ գալով՝ սկսվում է կռիվը: Դարձյալ նույն հզոր հովանավորչության պարագայում օբյեկտիվ պայքար չի լինում, և շատ դեպքերում արժանի մարդիկ պարզապես դուրս են մնում: Այսպիսով, աստիճանաբար արմատավորվում է նաև պարսավելի գործելակերպը, երբ ասպիրանտուրայի տեղը բերվում է այս կամ այն անձի համար. սա ահավոր բան է», – նշեց ինստիտուտի տնօրենը:

Իհարկե, հովանավորչության շնորհիվ, նորաձևությանը տուրք տալով, գիտության աշխարհի մուտք գործող միջակություններից զատ, լինում են նաև բավական խելացի և ընդունակ երիտասարդներ: Սակայն նրանք հաճախ կա՛մ չեն կարողանում հաղթահարել վճարովի ուսուցման համակարգի վարձավճարային խնդիրները, կա՛մ, ի վերջո, դարձյալ սոցիալական պատճառներով, լքում են գիտությունը: Ա. Մելքոնյանի խոսքով ստեղծված պայմաններում երիտասարդներն ակադեմիական կառույցը դիտում են որպես գիտական աստիճան ձեռք բերելու միջոց և «տրամպլին»՝ հետագայում այլ բնագավառ, հաճախ գերատեսչական աշխատանքի տեղափոխվելու համար: «Ու այս ամենը չափազանց ծանր է անդրադառնում գիտության վրա և ոչ միայն պատմագիտության բնագավառում: Իհարկե, ցավալի է, սակայն

վիճակը լուրջ է հատկապես հայագիտության բնագավառում: Սերնդափոխության շղթան խզվում է, և անդունդ է առաջանում, որը հետագայում հաղթահարել այլևս չենք կարողանալու», – ասաց ինստիտուտի տնօրենը՝ հավելելով, որ երիտասարդ կադրեր պատրաստելու օր օրի սրվող խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ է ոլորտում արմատապես վերափոխել քաղաքականությունը:

Ա. Մելքոնյանի համոզմամբ լուրջ բարեփոխման կարիք ունի, օրինակ, ԲՈՅ-ի կանոնադրությունը: Անհրաժեշտ է հստակեցնել, ասենք, աշխատանքն ընթացքի մեջ դնելու հայցորդին տրվող ժամանակը կամ որևէ կազմակերպությունում հաստատված թեման բացասական կարծիքների պայմաններում չպետք է հասնի մինչև մասնագիտական խորհուրդ, հետո պաշտպանության: «Այլապես ի՞նչ է ստացվում, աշխատանքը կարող է հայցորդի դիմումի համաձայն ներկայացվել պաշտպանության անգամ այն դեպքում, երբ ընդդիմախոսները և առաջատար մասնագետները տվել են բացասական կարծիք: Ավելին, սահմանված կարգով՝ փակ, գաղտնի քվեարկությամբ այն կարող է դրական կարծիքներ հավաքել, և հեղինակը կդառնա գիտությունների թեկնածու կամ դոկտոր: Գործընթացը հիմնավորվում է ժողովրդավարության տեսանկյունից, թե մարդու իրավունքի վրա չպետք է բռնանալ, և բացասական կարծիքների դեպքում էլ հայցորդը կամ ասպիրանտը պետք է հրապարակային պաշտպանության իրավունք ունենա: Բայց այսպես բանը հասել է նրան, որ պաշտպանության դեպքում նրան հայիոյելով էլ ձայն են տալիս», – մտահոգություն հայտնեց Ա. Մելքոնյանը:

Իհարկե, երիտասարդ կադրերի ընդունելության, գիտական աշխատանքի կազմակերպման համակարգերի բարեփոխումն անհնար է պատկերացնել առանց ֆինանսավորման համակարգի վերափոխման: «Մասնագետ պատրաստելն ամենադժվարին խնդիրն է ցածր վարձատրության պայմաններում, երբ գրավչություն չկա: Դրա համար երիտասարդ գիտնականների մի ստվար մասն էլ ձգտում է դեպի բուհ՝ դասախոսական աշխատանքի, որ-

տեղ վարձատրությունն ավելի բարձր է, քան ակադեմիական համակարգում»,– համակարգում արդեն քրոնիկական դարձած բացերը ներկայացրեց պատմության ինստիտուտի տնօրենը:

Այս խնդիրները բազմիցս են բարձրացվել, սակայն իրավասու ատյանների քար անտարբերության պատճառով համակարգի աստիճանական դեգրադացումը շարունակվում է:

Հուսանք, որ գոնե այս ահազանգը գործնական քայլերի սկիզբ կդառնա:

ԼԻԼԻԹ ԳՎԼՍՅԱՆ

«Երկիր», 2004, 28 մայիս – 3 հունիս, էջ 1, 14:

ՄԵՆՔ ՇԱՏ ԴՁՕՐ ԵՆՔ ԱՄԷՆ ԻՆՉՈՎ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԴՁՕՐ ԴԱՇՏՈՎ, ՄԵՐ ՏԱՐԱԲՆՈՅԹ ԷՈՒԹԵԱՄՔ

Հարցազրույց դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանի հետ

Հայ դատի արդարացի լուծման գործում մեզանից իւրաքան-
չիւրի սրբազան պարտքն է մեր ամենօրեայ աշխատանքով, մեր
նիստ ու կացով նպաստել մեր ազգի դարաւոր իղձերի իրակա-
նացմանը եւ կերտման գործին: Ինչպէս իր հարցազրույցում շեշ-
տեց ԴԴ գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի պատմութեան

ինստիտուտի տնօրէն Աշոտ Մելքոնեանը,
մէջբերում եմ նրա խօսքը. «Մենք՝ գիտ-
նականներս, պէտք է գիտական ծակա-
տում, քաղաքական-հասարակական ու-
ժերը, կառոյցները Սփիւռքում, հայրենի-
քում եւ հայրենի իշխանութիւնները մէկ
ընդհանուր ծակատով այնպիսի հզօր հա-
յեցակարգով հանդէս գանք, որ Ցեղաս-
պանութեան խնդրում ուղղակիօրէն թուր-
քերի ոտքերի տակ հողը վառւի»: Պատա-

հական չէր պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանի խօսքի մէջբերումը՝ ուղղ-
ւած մէկ ընդհանուր նպատակի հզօրացման գործին, որը կիրա-
կանանայ համախմբւած աշխատանքի արդիւնքում: Ինչպէս ար-
դէն մեր բազմաթիւ խորհրդաժողովային լուսաբանումներից տե-
ղեակ է ընթերցողը, «Հայ դատն այսօր» խորագրով խորհրդաժո-
ղովին իրենց մասնակցութիւնը բերած հիւրերից էր պրոֆ. Աշոտ
Մելքոնեանը, որը մեր պատմութեան անցած մինչ այժմ անյայտ
էջերի բովանդակալից ու յագեցած բացայայտումներով մեզ հա-
մար սեփական պատմութեան աղբիւրների մի ողջ ծաղկաքաղ
ներկայացրեց:

Օգտուելով նրա ներկայութիւնից՝ հարցազրոյցի մատեցինք Ա. Մելքոնեանի հետ, որը ներկայացնում ենք մեր ընթերցողների ուշադրութեանը:

Աշոտ Աղասու Մելքոնեանը ծնւել է 1961 թ. փետրւարի 16-ին Ախալքալաքում՝ վաստակաւոր ժուռնալիստ Աղասի Մելքոնեանի ընտանիքում: 1977 թ. նա ոսկե մեդալով աւարտել է Ախալքալաքի Դ. Դեմիրճեանի անւան թիւ 4 հայկական միջնակարգ դպրոցը: Նոյն թւականին ընդունւել եւ 1982 թ. գերազանցութեան դիպլոմով աւարտել է Երեւանի պետական համալսարանի պատմութեան ֆակուլտետը: 1982–1985 թթ. եղել է ԵՊՀ-ի հայոց պատմութեան ամբիոնի ասպիրանտ: 1989 թ. Ա. Մելքոնեանը պաշտպանել է թեկնածուական ատենախօսութիւն՝ «Էրզրումի նահանգի հայ ազգաբնակչութիւնը 19-րդ դարի առաջին երեսնամեակին» թեմայով:

1986 թ. հոկտեմբերին Աշոտ Մելքոնեանն աշխատանքի է անցել ՀՀ գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտում, նախ՝ որպէս լաբորանտ, ապա գիտաշխատող, գիտական քարտուղար եւ գիտական հարցերի գծով փոխտնօրէն: 2002 թւականի յուլիսից նա նոյն ինստիտուտի տնօրէնն է: Ա. Մելքոնեանը շուրջ 6 գրքի եւ աւելի քան հարիւր գիտական յօդւածների հեղինակ է: Նրա «Էրզրում» մենագրութիւնը (Երեւան, 1994 թ.) եւ Արեւմտեան Հայաստանի գաւառներին ու բնակավայրերին նւիրած մօտ 30 յօդւածներն արժանացել են «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի գլխաւոր մրցանակին, իսկ սոյն աշխատութեան ձեռագիրը՝ «Գուրգէն Մելիքեանի Քաշաթաղի բազմազաւակ ընտանիքների» հիմնադրամի դրամաշնորհին: 1992 թ. պաշտպանել է դոկտորական թեզ Զաւախքին վերաբերող թեմայով:

- *Հ. – Դուք այն բացառիկ անհատներից եք, որոնք քաջատեղեակ են եւ լուրջ ուսումնասիրութեան են ենթարկել Հայաստանի առաջին անկախ պետականութեան ռահվիրաների անցած ուղին*

եւ յատկապէս նրանց ծաւալած գործունեութիւնը: Եթէ կարելի է, մի փոքր այդ մասին:

Պ. – Սա շատ հետաքրքիր խնդիր է: Բանն այն է, որ այսօր էլ, երբ Հայաստանի առաջին պետութեան (1918–1920 թթ.) պատմութեան հարցերը վերանայւում են միանգամայն նոր լոյսի ներքոյ, անկախութեան պայմաններում եւ ըստ արժանւոյն, ժամանակի գործիչները ստանում են իրենց գնահատականը, այդուհանդերձ ընդհանուր առմամբ Հայաստանի 1918–1920 թթ. Հանրապետութեան վերաբերեալ դրական խօսքից զատ՝ նկատում ենք առանձին գործիչների վերաբերեալ սուբիեկտիւ կարծիքների հրապարակում, որը իրականութեանը չի համապատասխանում այն իմաստով, որ առանձին անհատ գործիչների գործունեութիւնը փորձ է արւում կտրել ամբողջ ենթատեքստից, հենքից եւ ներկայացնել առանձին: Եւ ամենացաւալին այն է, որ նման գնահատականները տրւում են մօտ մէկ դար հեռաւորութիւնից, եւ ըստ արժանւոյն գործիչը չի ներկայանում տւեալ ժամանակաշրջանի տեսանկիւնից: Սա կոչւում է պատմականութեան սկզբունք, երբ գործչին գնահատելիս դու պետք է իջնես, 1918–1920 թթ. կտրւածքով գնահատական տաս, այլապէս քո գնահատականը, որպէս կանոն, կը լինի սխալ: Խնդրեն, օրինակ, չգիտես ինչու անպայմանօրէն այդ գործիչների մէջ միշտ առանձնացւում են Արամ Մանուկեանը, մասամբ Դրօն, եւ դրանով բաւարարւում են՝ ասելով, որ միւս գործիչները՝ Նժդեհը՝ որպէս ռազմական գործիչ եւ տեսաբան, իսկ մնացածի հետ կապւած ցանկանում են սեւացնել, օրինակ՝ Ալեքսանդր Խատիսեան կամ Յովհաննէս Քաջազնունի մասամբ, յատկապէս Համօ Օհանջանեան Բիւրօ-կառավարութեան ժամանակաշրջանը: Էլ չեն ասում Վրացեանի վերջին կառավարութեան գործունեութեան հատւածը ենթատեքստից կտրւում են եւ փորձում են այս կամ այն մարդու վրայ կոտրել մեր պատմական ընթացքի այս կամ այն անյաջողութիւնը: Օրինակի համար՝ Ալեքսանդր Խատիսեան, որին վիճակւեց հայոց պատմութեան մէջ երկու այնպիսի պայմանագրե-

րի տակ դնել իր ստորագրութիւնը, որպիսիք էին՝ յունիսի 4՝ 1918 թ. Բաթումի պայմանագիր, եւ 1920 թւականի դեկտ. 2-ին Ալեքսանդրապոլի պայմանագիր:

Բայց, գիտէ՞ք ինչ, օրինակութիւնը պահանջում է ասել, որ պատմական տւեալ ժամանակաշրջանով էր դա թելադրւած, նոյնիսկ յունիսի 4-ը՝ Բաթումի պայմանագիրը, այդ ժամանակահատւածի համար յաղթանակ էր: Չմոռանանք, որ Մայիսեան հերոսամարտերից յետոյ՝ Սարդարապատ, Բաշ Ապարան, Ղարաքիլիսա, եկաւ Ղայաստանի ճանաչումը՝ Մայիս 28-ը, եկաւ նրա տրամաբանական արդիւնքում, Թուրքիան իր կոտորած ձեռքով ստորագրեց Ղայաստանը պետականօրէն ճանաչելու այդ փաստաթուղթը, թէւ մեզ համար շատ ծանր գնով: Բայց տւեալ ժամանակաշրջանի համար դա, անկասկած, դրական երեւոյթ էր, որովհետեւ յետոյ պիտի գար Մուդրուսը՝ հոկտ. 30-ը. այնպէս որ՝ նոյն 1920 թւականի դեկտ. 2, այլընտրանք ունէ՞ր Ալեքսանդր Խատիսեանը չստորագրելու Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրը:

Մարդը վերցրեց պատմական պատասխանատւութիւն իր վրայ եւ այդ համարձակ քայլին դիմեց: Կամ ասենք՝ Ղամօ Օհանջանեան Բիւրօ-կառավարութեան ժամանակաշրջանը: Մարդիկ մեղադրում են, որ Ղաշնակցութիւնը տւեալ ժամանակաշրջանում ամբողջ իշխանութիւնը զաւթեց եւ ողջ կառավարութիւնը վերցրեց իր ձեռքը: Բանն այն է, որ այլընտրանք չկար. սկսել էին բուլշեիկների մայիսեան խռովութիւնները, եւ Բիւրօ-կառավարութիւնը համարձակ քայլ կատարեց դժւարին պայմաններում վերցնելու իշխանութիւնը եւ այդ ժամանակայ իշխանութիւնը գուցէ այսօրւայ կտրւածքով եթէ պատկերացնենք, վայելք չէր, իսկապէս պատասխանատւութիւն էր, մեծագոյն հոգս եւ ազգի նկատմամբ պատասխանատւութեան զգացումի ամենախոր գիտակցում:

Վերցնենք ուրիշ գործիչների. Արամ Մանուկեանին, երբ որ կտրում ենք ընդհանուր ենթատեքստից, փորձում ենք նրան առանձնացնել, այստեղ եւս անարդար բան է տեղի ունենում:

Արամ Մանուկեանը հզօր երեւոյթ էր ընդհանուր հէնքի, ընդհանուր դաշտի վրայ: Արամ Մանուկեանին նրա միջավայրը դարձրեց այդպիսին, ինքը միջավայր ձեւաւորեց անկասկած, բայց չի կարելի դարձեալ կտրել մէկ ընդհանուր ենթատեքստից: Կամ ասենք՝ Աբրահամ Գուլիսանդանեան. ռազմական գործիչներ, որոնք նաեւ Դաշնակցութեան անդամներ էին, եւ նրանց կրած պարտութիւնները ճակատում մարդիկ փորձում են սեւացնել մի տեսանկիւնով՝ ասելով՝ այ տես, այսինչն այնտեղ ծախողեց, բայց մարդու գործունէութիւնը պէտք է վերցնել ընդհանուր շղթայի մէջ: Յովհաննէս Քաջազնունի՝ ազնւագոյն մարդ, որը թողեց վարչապետի պաշտօնը, գաղթականութեան խնդիրներ լուծելու համար մեկնեց ԱՄՆ, հանգանակութիւն կազմակերպեց եւ սովի ճիրաններից փրկեց հայրենիքը:

Պատկերացնում էք, մարդը զոհողութեան գնաց, 1918 թականի այդ ծանրագոյն պայմաններում պետութիւն կազմեց, պետութիւն, պետականութիւն եւ յետոյ թողեց մէկ ուրիշին՝ Ալեքսանդր Խատիսեանին եւ մեկնեց արտասահման: Կամ նոյն Ա. Խատիսեանը, որքան արեւելահայ իրականութեան ծնունդ մարդը, Թիֆլիսի երբեմնի քաղաքագլուխը, հասկանում էր արեւմտահայ խնդիրը եւ համարձակութիւն ունեցաւ ընդառաջ գնալով 1919 թ. փետրւարին կայացած արեւմտահայերի երկրորդ համագումարի որոշումներին, հայ գաղթականութեանը, որը պահանջում էր նաեւ տէր կանգնել մեր պատմական հայրենիքին՝ Արեւմտեան Հայաստանին, նա գնաց դէպի Մայիսի 28, արդէն 1919 թականին, ազատ, անկախ եւ միացեալ Հայաստանի որոշման առիթով:

• 3. – *Արցախեան գոյամարտում իրենց կեանքը զոհարեալած ազատամարտիկների եւ դրանից յետոյ շարունակական շղթայում զոհուած քաղաքական կարկառուն գործիչներից մի քանիսի հետ ուսանելով ինչպէ՞ս կը նկարագրէք նրանց՝ որպէս անհատականութեան եւ որպէս գործչի:*

Պ. — Ես նրանցից մի քանիսին նշեմ՝ մեր պատմաբաններին: Շատ ցաւալի էր, անձնական մտերմութիւն մենք ունէինք Արթուր Մկրտչեանի հետ, ուսանել ենք, ազնւագոյն երիտասարդ էր, նւիրեալ: Ռուսաստանի հետ մշտական կապի մէջ էր, գիտութեամբ էր զբաղուում, ազգագրագէտ, եւ յետոյ եկաւ շարժումը, եւ Արթուրի մէջ մենք այն ներուժը, որ տեսնում էինք ուսանողական տարիներին, զարմանալիօրէն միանգամից նոր միջավայրում, նոր պայմաններում ժայթքեց, եւ մարդը ներկայացաւ քաղաքական գործիչ եւ ամէն վայրկեան տարբեր առիթներով հիացմունք էր պատճառում մեզ: Ցաւալի բան էր, որ մենք նրանից զրկւեցինք. քաղաքական մի գործիչ, որի մահը մեզ համար մնաց այդպէս էլ առեղծւած:

Վարդան Բախշեանը՝ մեր լաւագոյն ուսանողներից մէկը: Լսարանում մարդուց, ուսանողից կարելի էր ուղղակի պատկառանք զգալ: Կամ չեն ասում Թաթուլ Կրպէեան. հանրակացարանում միասին էինք ապրում, կնոջ՝ Իրինայի հետ էր, զաւակը՝ Ասպրամիկը, դեռ չէր ծնւել, շատ ուրախ էր, որ պէտք է նորից գնայ կուելու եւ ասում էր՝ այս անգամ գալուց յետոյ արդէն ես իմ զաւակին կը տեսնեմ: Բայց դա տեղի չունեցաւ: Մի անգամ Թաթուլի հետ մենք մի գրոյց ունեցանք: Երբ որ ընկերները թախանձագին խնդրում էին ինձ Թաթուլին համոզել, որ այս անգամ գոնէ չգնայ՝ հաշւի առնելով կնոջ վիճակը: Ես նրան մի փոքրիկ ակնարկ արեցի, եւ շատ հետաքրքրական էր, երբ նա ասաց. «Ես Ձեզ շատ յարգում եմ, բայց եթէ ես չլինեմ այնտեղ, Դուք չլինէք, միւսը չլինի այնտեղ, ի՞նչ կը լինի»: Ես անյարմար զգացի, որ ինչու ես այնտեղ չեմ, բայց Թաթուլ Կրպէեանը այնտեղ է եւ զնաց, Գետաշէնում զոհւեց, եւ Ասպրամիկը ծնւեց: Վերջերս, երբ տեսանք, որ նրա դստրիկը մի հզօր աղջիկ է դարձել, կարծում եմ, թէ Թաթուլը նորից յառնել է նրա կերպարի մէջ: Գիտե՞ք, ժամանակը ծնում է հերոսներ, ժամանակը մի զարմանալի բան է: Երբ որ այսօր ասում են՝ գիտէք, եթէ նորից կռիւ լինի, կռուող չի լինի, դա սխալ է, ամենամեծ սխալն է, ես որպէս պատմաբան եմ ասում: Ժամանակն է ծնում հերոսների: Թող տարօրինակ չթւայ. կոմե-

րիտմիութեան մէջ խորհրդային ժամանակներում Արթուր Մկրտչեանի հետ մենք աշխատում էինք՝ ինքը՝ գաղափարական հարցերի գծով, եւ կուլտմասսայական. այսպէս կոչւած՝ կոմիտէի անդամներ էինք: Մէկը կը պատկերացնէ՞ր, որ Արթուրը դառնալու է ազգային կուռքերից մէկը, պետականութիւն է կերտելու Արցախում, չէինք պատկերացնում:

Այս մեր շրջապատում, օրինակ, երբ մտնում ես սփիւռքահայ զանազան ակումբներ, տեսնում ես մանուկներ, աղմուկը նրանց, մտածում ես՝ հնարաւո՞ր է այս չարաճճի երեխաների մէջ վաղը Հայաստանի ապագան ծնւի, եւ ծնւում է: Պէտք է հասկանալ եւ ամենակարեւորը՝ ես կարծում եմ քաղաքական գործիչը, գիտնականը, երբ որ հասնում է մի որոշակի աստիճանի, պէտք է հասկանայ, որ իր թիկունքում կայ իր յաջորդի շնչառութիւնը, շարունակականութեան խորհուրդը մեզանում պէտք է մշտապէս լինի, եւ պէտք է նայենք դէպի ապագան՝ մեր մանուկներին: Ես խիստ ոգեւորւած եմ, երբ որ ձեզ մօտ եղայ «Արարատ» մարզաւանում, եղայ Ջուղայում, այնտեղի «Արարատ» միութիւնում, ուղղակի հիացած, այսպէս կլանւած ականջս կախ՝ լսում էի այնտեղի երեխաներին, նրանց հայեցի խօսքը եւ հպարտութիւն էի ապրում հայ լինելուս համար եւ զգում էի, թէ այն հզօր գէնը որքան ուժեղ է, հզօր եւ մշտապէս այդ շարունակականութիւնն ու յարատեւութիւնը ապահովելու ներուժ է պարունակում:

Հ. – Պրն Մելքոնեան, մօտենում ենք Մեծ եղեռնի 90-ամեակին, եւ պատմութեան ինստիտուտը այդ ուղղութեամբ ինչպիսի՞ աշխատանքներ է կազմակերպում:

Պ. – Բնականաբար, մենք՝ պատմաբաններս եւս դէմ ենք թուրքերի հետ առանց նախապայմանի բանավեճ սկսելուն, որովհետեւ եթէ մենք Ցեղասպանութեան հարցը վիճարկենք, ծիծաղելի վիճակում կը յայտնւենք: Մենք պատրաստ ենք բոլոր աստիճաններ

րով բանավեճի գնալ, բայց նախապայմանով, որ Ցեղասպանության իրողութիւնը երբեք չենք փորձելու վիճարկել, որովհետեւ այդ փաստարկը անդառնալիօրէն ամբողջ աշխարհին յայտնի է, այսօր՝ նաեւ թուրքերին: Բայց մենք գիտական ճակատում ունենք լուրջ խնդիրներ, պէտք է աշխատանքները շարունակենք: Այսօր աշխարհի զանազան լեզուներով տասնեակ ժողովածուներ են լոյս տեսել Ցեղասպանութեան մասին, բայց մենք շարունակելու ենք այդ աշխատանքը, յատկապէս մենք հիմա պատրաստել ենք մի քանի կարեւոր ժողովածու, դրանցից երկուսը գերմաներէն լեզուով, բնագրի լեզուով: Մէկը՝ ակադեմիկոս, պրոֆ. Վարդգէս Միքայէլեանի «Կայսերական Գերմանիայի արխիւները Հայոց Ցեղասպանութեան մասին», արդէն պատրաստ է. պետականօրէն այդ 90-ամեակի յանձնախումբը ֆինանսաւորել է արդէն, մօտ 500–600 էջանոց հրաշալի աշխատութիւն է: Փաստաթղթերի կողքին, ուրեմն, ցայտուն կերպով նշած է՝ գաղտնի, գաղտնի, գաղտնի: Դրանք զեկուցագրեր են, գերմանական հիւպատոսների զեկուցագրերը, դեսպանների զեկուցագրերը իրենց կառավարութեան, թէ ինչ է տեղի ունենում Արեւմտեան Հայաստանում եւ ընդհանրապէս Օսմանեան կայսրութիւնում, եւ ինչպէս էին գերմանական էմիսարները ողջունում եւ իրենց նպաստը բերում այդ ցեղասպանութեան իրականացման գործին, եւ յստակ երեւում է նրանց մեղսակցութեան հարցը:

Երկրորդը գերմանացի գիտնական Գուստի ժողովածուն է, որը խմբագրւել է պրոֆ. Ստեփան Ստեփանեանի կողմից: Դարձեալ գերմանական արխիւներ՝ առանց կրկնելու առաջին արխիւը: Մենք նիւթերը նորից կը յանձնենք մեր հանրութեան դատին: Սա եւս շատ կարեւոր է, որովհետեւ գերմանացի պատմաբան-գիտնականն է այդ նիւթերը դրել շրջանառութեան մէջ: Սա կը լինի „Deutschland und Armenien“ յայտնի ժողովածուն, որ կայ Լեպսիուսի, նրանից յետոյ երկրորդը՝ գերմանացի հեղինակի հաւաքած նիւթերը Ցեղասպանութեան վերաբերեալ: Երրորդը՝ մի ֆրանսիացի գիտնականի ֆրանսիական արխիւները Հայոց ցեղասպանութեան մասին: Դրա ֆրանսերէն սեղմ տարբերակը լոյս

է տեսել ներկայումս, մենք դա թարգմանում ենք հայերէն՝ որպէս առանձին ժողովածու:

Օրերս լոյս տեսաւ Անահիտ Խոսրայեայի՝ իմ ասպիրանտի աշխատութիւնը «Ասորական ցեղասպանութիւնը Օսմանեան կայսրութիւնում»: Շատ հետաքրքիր աշխատութիւն է, եւ այս աղջիկը ինձ, յամենայնդէպս, որպէս ղեկավարի եւ մեր գիտնականներին ապացուցեց, որ նոյն ողբերգութիւնը տեղի է ունեցել նաեւ ասորի ժողովրդի հետ, որովհետեւ մեզ կոտորելու այդ ողջ ընթացքում թրքական այդ հզօր մեքենան, այսպէս ասած, բացասական իմաստով ոգեւորութեան ընթացքում պատեցրեց նաեւ ասորիների ցեղասպանութեան անիւը, եւ ողբերգութիւն տեղի ունեցաւ նաեւ այդ ժողովրդի հետ: Եւ մեր ցեղասպանութիւնը համաշխարհային ցեղասպանութիւնների ենթատեքստում տեսնելու առումով մենք պէտք է նաեւ աշխատանքներ տանենք այս ուղղութեամբ: Հիմա մեր ինստիտուտում աշխատանք է տարւում նաեւ պոնտական յոյների ցեղասպանութեան վերաբերեալ, եւ մենք համապատասխան մասնագէտներ ենք գտել նաեւ Յունաստանից, որոնք պէտք է համադրեն փաստերը, եւ այդ նիւթերը եւս ներկայացնենք:

Պրոֆ. Մկրտիչ Ներսիսեանի «Օսմանեան կայսրութիւնում հայերի ցեղասպանութիւնը» ժողովածուի երկրորդ հատորը եւս առաջիկայ տարի լոյս կը տեսնի: Այնպէս որ մօտ հինգ ժողովածու միայն լոյս են տեսնում, սրանք շատ կարելոր են, յատկապէս գերմանական արխիւները որպէս Օսմանեան կայսրութեան դաշնակից երկրի փաստաթղթեր՝ անհերքելի ցեղասպանութեան վերաբերեալ: Լոյս տեսաւ նաեւ մեր ինստիտուտի գիտխորհրդի որոշմամբ պրոֆ. Արման Կիրակոսեանի, որը ՀՀ դեսպանն է Միացեալ Նահանգներում, հրատարակած, պատրաստած ժողովածուն՝ «Ամերիկեան մամուլը, անգլիալեզու մամուլը Հայոց ցեղասպանութեան մասին 90-ական թւականներին»: Եւ հիմա նա աշխատանքները շարունակում է 1915-ին, որ ահռելի նիւթ կայ, եւ գիտէ՞ք ինչ կայ, մենք՝ գիտնականներս, պէտք է գիտական ճակատում, քաղաքական-հասարակական ուժերը, կառոյցները

Սփիւռքում, հայրենիքում եւ հայրենի իշխանութիւնները մէկ ընդհանուր ճակատով այնպիսի հզօր հայեցակարգով հանդէս գանք, որ Ցեղասպանութեան խնդրում ուղղակիօրէն թուրքերի ոտքերի տակ հողը վառւի: Մենք ունենք ոչ միայն զուտ բարոյական ու նիւթական հատուցման խնդիր, այլ նաեւ հայրենագրկած հայրենիքը հնարաւորինս վերադարձնելու խնդիր: Այս մասին մենք պետք է բարձրաձայնենք. սա իմ անձնական կարծիքն է:

Յ. – Պրն Մելքոնեան, շատ կը ցանկանայինք՝ խօսիչք Մեսրոպ արք. Աշճեանի մասին՝ որպէս գործիչ:

Պ. – Ասեմ Ձեզ՝ Մեսրոպ արք. Աշճեանի նկատմամբ ունեմ անձնական, մարդկային թուլութիւն: Ես այդպիսի լայն մտահորիզոնի, այդպիսի նւիրումի տէր մարդ, խոստովանում եմ, երբեւէ չեմ հանդիպել:

Երբ ասում էին, որ կայ մարդկային իդէալ, ես միշտ թերահաւատօրէն էի դրան վերաբերում: Չէ՞ որ ամէն մի հայ մարդու համար, երեւի, մարդկային իդէալն իր ծնողն է: Բայց Մեսրոպ արք. Աշճեանն ինձ ապացուցեց, որ կայ նաեւ երկրորդ տարբերակը. երբ ազգակցական որեւէ կապ չունեցող մարդը կարող է քեզ համար կեանքի իդէալ դառնալ:

Ես ուղղակի ապշահար եմ նրա գործունէութեան լայն ընդգրկումից: Կա՞ր բնագաւառ, որ Մեսրոպ արք. Աշճեանը չկար. եթէ դա մտային կարողութիւններ պահանջող բնագաւառ էր, մտաւորականութեան կողքին էր, պետութեանն էր պետք սատարել, պետութեան կողքին էր, համայնքին էր պետք օգնել, այնտեղ էր, Հայ Առաքելական Եկեղեցուն, նոյնիսկ քոյր եկեղեցիների բարեգարդմանը պետք էր նպաստ բերել, նրանց կողքին էր, էկիւմենիկ շարժում էր ծավալվում, Մեսրոպ արք. Աշճեանն այնտեղ էր:

Նա անհաւատալի եռանդի և նւիրումի տէր մարդ էր: Այն դառը, ճակատագրի ծանր հարւածը, որ մեր ժողովուրդը ստացաւ՝ նրա կորստեան հետ կապւած, փորձեցինք մի փոքր հատուցել, եւ ես՝ որպէս հայ մարդ, հպարտ եմ այն բանով, որ գոնէ նրա կենդանութեան ժամանակ յաղթահարեցի նրա համեստութիւնը եւ

ստիպեցի, որ իր կենդանութեան օրոք մեր ինստիտուտի առաջին եւ երկրորդ յարկերուն ստեղծւի իր անունը կրող գիտական կենտրոն: Ցաւալիօրէն, սրբազանը միայն նորոգման սկիզբը տեսաւ եւ ամբողջ նրա գրադարանը, որ մենք բերեցինք այնտեղ, ինքն այդպէս էլ չտեսաւ: Գրադարան-թանգարանում տեղ գտան նրա անձնական նկարները, ահռելի քանակութեամբ նյութ՝ գիտական գրականութիւն, տեսաժապաւէններ, Արեւմտեան Հայաստանից բերած մասունքներ:

Այդ բոլոր նիւթերը մենք մեզ մօտ ունենք, եւ ամէն մի սփիւռքահայի համար այդ սենեակն ուղղակի դարձել է մատուռի նման մի բան: Երբ ամէն անգամ գալիս են, ասում են՝ «պարոն Սելքոնեան, հիմա հիւրը Բէյրութից է, հիմա Ամերիկայից է, եւ գալիս են մարդիկ, հոգեկան բաւարարութեամբ հեռանում»:

Գիտէ՞ք, նրա ֆիզիկական բացակայութիւնը մենք պետք է փորձենք փոխարինել Արեւմտեան Հայաստանի, Հայ դատի նկատմամբ մեր նւիրումով, որովհետեւ անձամբ ինձ համար Մեսրոպ արք. Աշճեանը Արեւմտեան Հայաստանի խտացումն է: Երբ որ մեր ընկերներից մէկը՝ կանադահայ լուսանկարիչ յայտնի Հրայր Բազէն, եկել էր Արեւմտեան Հայաստանից, ասաց՝ Աշոտ, գիտե՞ս այնտեղ ինչ տեսայ. ամէն տեղ Մ. Աշճեանն էր, ինձ ուղեկցում էր այդ ամբողջ ընթացքում, եւ նոյն խօսքերը լսում եմ բոլորից:

Թող խօսքս շատ զգացական չթւայ, եթէ ասեմ, որ սրբազանն իմ երեխայի կնքահայրն էր: Դուստրս՝ Անին, ամէն երեկոյ քնելուց առաջ ասում է. «Մամա՛, ինձ տար՝ Սրբազանի լուսանկարը համ-

բուրեմ, յետոյ նոր քնեմ»:

Ուրեմն՝ երբ որ ես եղայ Ջուղայում, Ջուղան, որ պատմութիւն է, մշակոյթ է, այսօր ոգի է նաեւ ինձ համար, նաեւ Մեսրոպ արք. Աշճեան էր: Երբ գնացինք առաջնորդարան, առաջին տեղը, որ ես

ցանկացա այցելել այդքան սրբութիւնների մէջ, առաջնորդարանի երկրորդ յարկն էր, որտեղ պատին կախած էր Աշճեան սրբազանի՝ թեմական առաջնորդի լուսանկարը:

Յ. – Պրն Սելքոնեան, ինչպիսի՞ զգացումներով էք թողնում իրանահայ համայնքը, ինչպիսի՞ տպաւորութիւններով:

Պ. – Ես ցանկանում եմ խոստովանել, որ ոչ մի գիտնական Հայաստանում թէ Սփիւռքում մեր հայ իրականութիւնը մինչեւ կեանքի վերջ հասկանալու ո՛չ հնարաւորութիւնը կունենայ, ո՛չ էլ կարողութիւնը:

Սենք շատ հզօր ենք ամէն ինչով, մեր մշակութային հզօր դաշտով, մեր տարաբնոյթ էութեամբ, մեր ընդգրկումով, մեր խորութեամբ:

Որքան կարելի է կարդալ Նոր Զուղայի մասին, այդքան համոզում ես, որ ոչինչ չգիտես Զուղայից: Այ հիմա նոր եմ հասկանում, որ երբ ամէն անգամ մեր ինստիտուտի աշխատակիցներից մի երեք-չորս հոգի առնալով գալիս ասում էին, որ ցանկանում եմ Նոր Զուղայի մասին այս կտրւածքով ատենախօսութիւն գրել, ասում էի՝ լսէ՛ք, բաւական է, չէ՞ որ այսինչը գրել է, այնինչը գրել է, ես դիմադրում էի եւ հիմա խոստովանում եմ, որ ես սխալւել եմ, որովհետեւ երբ տեսնում ես, թէ որքան մշակութային նոր շերտեր կան, դեռ թողնենք մշակութայինը, բա այսօրայ իրականութիւնը: Իրանահայ գաղութը իր հայեցի կեցածքով, իր ինքնութեան դրսեւորումներով ուղղակի յայտնութիւն էր ինձ համար: Ես ձեզ թախանձագին խնդրում եմ ձեր բառապաշարից հանել այդ տկարանալ բառը: Այստեղ միայն քանակական տկարացում է տեղի ունեցել: Գուցէ եւ աւելի հզօր ենք եղել դրանից առաջ անկասկած, բայց այն որակը խտացման ձեւով, երբ որ գիտէ՛ կողքին քո մարդն է պակասում՝ թաքանակի իմաստով ազգային հոգսը մէկի մէջ աւելի է խտանում, այսինքն՝ եթէ մէկը մի խնդիր էր լուծում, հիմա 4 խնդիր լուծելիս նա աւելի է էսպէս քիւրեղանում, որպէս հայ էութիւն, հասկանու՞մ էք: Ես հասկանում եմ՝ ձեզանից իւրաքանչիւրը խտացած հայութիւն է, որովհետեւ պարունակում է

նաեւ այն մարդկանց հոգսերը, խնդիրները, նւիրումը, որ այսօր մեր կողքին չեն: Բայց, բարեբախտաբար, նրանց մի մասը հիմա Չայաստանում է, մի մասը ԱՄՆ-ում դարձեալ մի հայեցի նոր շնչով շնչող մի դպրոց է, իր ոգով եւ շնչով ոգեւորում, երկարացնում նրա հայեցի կեանքը կամ մի եկեղեցի, կամ մի հայկական մշակութային օջախ:

Հարցազրոյցը վարեց ԱՐՄԻՆԷՆ Շար. 2 եւ վերջ

«Ալիք», 2004, 18 յուլիս, էջ 3 և 19 յուլիս, էջ 3, 6:

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔ. ԱՇԾԵԱՆԸ ԻՆՁ ՀԱՄԱՐ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԻՏԷԱԼԻ ԱՆԳԵՐԱԶԱՆՑԵԼԻ ՕՐԻՆԱԿ Է

Հարցազրույց Հայաստանի գիտութիւնների ազգային
ակադեմիայի պատմութեան հիմնարկի տնօրեն, դոկտ.

Աշոտ Մելքոնեանի հետ

«ԱԶԴԱԿ».— Պ. Մելքոնեան, ծանօթ է, որ Դուք գլխավոր աջակիցներէն մէկն էիք հանգուցեալ Մեսրոպ արք. Աշծեանին: Կրնա՞ք քանի մը բառով ներկայացնել, թէ ինչպիսի՞ խմորի տէր անձ էր վախճանեալ սրբազանը:

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ. – 1990-ական թուականների երկրորդ կէսին Մեսրոպ արք. Աշծեանի հանդէս գալը Հայաստանում հայ մտաւորական շրջանակներում, ուղղակի պիտի ասեմ, առանց չափազանցութեան, յեղաշրջում էր նշանակում: Բանն այն է, որ մենք Մեսրոպ արք. Աշծեանին մինչ այդ գիտէինք, շատերը նաեւ գիտէին նրան վարդապետութեան շրջանում, երբ դեռ նա Միացեալ Նահանգներում էր, առանձին մարդիկ շատ ավելի շուտ ճանաչում էին նրան Պէյրութից եւ Նոր Զուղայից, բայց անկասկած, նրա գործունէութեան այս վերջին փուլը ամենաբուռնը եղաւ Հայաստանում, եւ դա հասկանալի է, որովհետեւ, ինչպէս ինքն է ասում իր գրքերից մէկում. «...հիմա Ամերիկայէն երկիր կը վերադառնամ Ս. Էջմիածնայ մէջ զբաղվելու համար քրիստոնէութեան 1700-ամեակի տօնակատարութեան վարիչ քարտուղարի պաշտօնով»:

Իհարկէ, դա կապուած էր Ամենայն Հայոց Գարեգին Ա կաթողիկոսի գործունէութեան հետ. եւ վերջինս հրաւիրեց սրբազանին այդ պաշտօնում աշխատելու: Պէտք է ասեմ, որ սրբազանը շատ բուռն գործունէութիւն ծավալեց հայրենիքում: Նախ նա մի գրասենեակ ստեղծեց, որը մինչ այդ արդէն գործում էր, երբ նա Նիւ Եորքում առաջնորդ էր: Այդ գրասենեակը շատ կարեւոր աշխատանք կատարեց հայ ազատամարտիկների ընտանիքներին նիւթական օգնութիւն ցոյց տալու իմաստով: Սփիւռքի մեր շատ բա-

րերարներ, վստահելով Մեսրոպ սրբազանին, նրա միջոցով այդ դրամը կարողանում էին հասցնել մեր հայ ազատամարտիկների ընտանիքներին:

Մի կարեւոր բնագաւառ, որ Մեսրոպ սրբազանը իրականացրեց, դա «Թռչունեան որբանոց»-ի ստեղծումն էր Գիւմրիում, որտեղ հարիւրավոր մանուկներ կային: Մեսրոպ սրբազանի գործունէութիւնը ներառում էր հայաստանեան կեանքի գրեթէ բոլոր բնագավառները: Նույնիսկ պէտք է ասել, որ նա բանտերում նստած մարդկանց հետ գործունէութիւն էր տանում, շատերին հէնց բանտում մկրտել էր, զինուորներին կամ բանտապահներին դարձնում էր կնքահայր եւ կնքում էր բանտում նոր ծնուած երեխաներին:

Պատահական չէ, որ այդ մարդկանց մի զգալի մասը բանտից դուրս գալուց յետոյ Մեսրոպ սրբազանի բարեկամներն էին դառնում: Նա նույնիսկ առանձին դէպքերում նրանց համար տներ, հողամասեր եւ անասուններ էր գնում, եւ մարդիկ սկսում էին զբաղուել բնականոն կեանքով: Եւ պատահական չէ, որ Կարէն անունով մի երիտասարդ կայ, որը, երախտապարտ լինելով Մեսրոպ սրբազանին, մշտապէս դիմում է մեզ: Այժմ Հայաստանում Մեսրոպ սրբազանի անունով գործող միակ կառոյցը մեր հիմնարկի գիտական կեդրոնն է, որ յուրախութիւն մեզ, նրա կենդանութեան օրոք բացուեց: Սրբազանը, լինելով համեստագոյն մարդ, դիմադրում էր, որ իր անունով չկոչուի այդ կեդրոնը, բայց մենք ստիպեցինք նրան համաձայնուել, եւ 2000 թուականի հուլիսին, երբ մեր հիմնարկի հիմնադրման 60-ամեակը նշուեց, Մեսրոպ սրբազանը մեզ օգնեց, եւ մենք կարողացանք վերջաւորութեան հասցնել նորոգութեան աշխատանքները, կահաւորել առաջին յարկի դահլիճը եւ առաջին-երկրորդ յարկերում մի ամբողջ կենտրոն հիմնել, որը ներառում է նաեւ Մեսրոպ արք. Աշճեանի անուան գրադարանը:

Մեսրոպ սրբազանի գործունէութեան մէջ, անկասկած, ամենակարեւոր մարզը նոր եկեղեցիների շինարարութեան, եկեղեցիների նորոգութեան մարզն էր: Մեր սփիւռքահայ բարերարների

օժանդակութեամբ մեծ թիւով եկեղեցիներ նորոգեցին: Իհարկէ, ամբողջը արւում էր 1700-ամեակի գրասենեակի ընդհանուր ջանքերով:

Սրբազանը իրականացրեց մի հետաքրքիր միջոցառում. Հագարու գետի ափին՝ Չանգելանում (Արցախի ազատագրուած տարածքներ. դա պատմական Հայաստանի հնագոյն Կովսական գաւառն է), սրբազանը կազմակերպեց հաւաքական մկրտութիւններ: Կազմակերպեց 17 հազար երեխաների համերգը՝ կապելով դա Հայաստանում քրիստոնէութիւնը պետական կրօն ընդունելու 1700-ամեակի հետ, Վազգէն Սարգսեանի անունը կրող մարզադաշտում, 2001 թուականին: Չտեսնուած միջոցառում էր...

Սրբազանը մի քանի անգամ սկաուտական հօգօր հաւաքներ կազմակերպեց: Սփիւռքից բազմաթիւ երեխաներ եկան Հայաստան. նրանց մի զգալի մասին սրբազանը տեղաւորում էր հէնց եկեղեցիների բակերում, որտեղ նրանք նորոգչական աշխատանքներ էին կատարում, մաքրում էին այդ եկեղեցիները քարերից, աղբից, տեսքի էին բերում, որից յետոյ արդէն շինարարները սկսում էին նորոգման աշխատանքները:

Անկասկած իր ամենամեծ ներդրումը Մեսրոպ սրբազանն արեց Հայաստանի գիտնականների հետ կատարած աշխատանքի ժամանակ: Ես տառացիօրէն կարող եմ ասել, թէ հազիւ Հայաստանում գտնուի մի հայագիտական կամ ընկերային գիտութիւնների տէր մարդ, անձնաւորութիւն, որը այս տարիների ընթացքում չի շփուել Մեսրոպ սրբազանի հետ:

Մենք չէինք կարողանում այդպէս էլ կազմել մի ցանկ, թէ որքան գիրք հրատարակուեց Մեսրոպ սրբազանի օժանդակութեամբ, երբ տարիներ շարունակ, նոյնիսկ խորհրդային ժամանակներից մնացած շատ արժէքաւոր պատմագիտական-հայագիտական աշխատութիւններ մնացել էին անտիպ, սրբազանի հոգացողութեամբ լոյս տեսան, եւ այդ աշխատութիւնների հեղինակները մինչեւ այժմ շնորհակալ մօտեցումով միշտ յիշում են այդ ամէնը, եւ ասում են, որ «սրբազանը ուղղակի յայտնութիւն էր մեզ համար»...

Մեսրոպ սրբազանը գրքի նկատմամբ ունեի առանձնայատուկ սեր: Նա Հայաստանում կազմակերպեց «գրքի տօն»: Ամնախաղեպ երեւոյթ էր: «Մոսկուա» սրահին յարող «Շարլ Ազնաւուր» հրապարակում ամեն մի հրատարակչութիւն իր հրատարակած գրքերով ներկայացաւ մեր համրութեանը: Սրբազանը խոր ցաւ էր ապրում, որ հասարակութեան մի մասը ուղղակիօրէն հեռացել է գիր-գրականութիւնից, միւս մասն էլ, որը շատ մօտ է կանգնած դրան, նիւթական միջոցներ չունենալու պատճառով չի կարողանում հաղորդակից դառնալ այդ գրականութեանը: Այդ միջոցառումը ուղղակի յեղաշրջում եղավ մեր գրասիրութեան բնագաւառում:

Հայաստանի գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի մի քանի հիմնարկների հետ Մեսրոպ սրբազանը ահռելի քանակութեամբ աշխատանք կատարեց: Այդ հիմնարկներն էին՝ պատմութեան հիմնարկ, հնագիտութեան եւ ազգագրութեան հիմնարկ, լեզուաբանութեան հիմնարկ, գրականութեան հիմնարկ, փիլիսոփայութեան եւ իրաւունքի հիմնարկ եւ արեւելագիտութեան հիմնարկ: Այս հիմնարկների, համալսարանի եւ կենտրոնական պետական արխիւի աշխատակիցների աշխատութիւնների մէջ ես անկասկած կ'աւելացնէի այն բազմահատորեակը, որը Ս. Բեհբութեանի գլխաւորութեամբ կազմուեց: Դրանք Հայաստանեայց եկեղեցու պատմութեանը վերաբերող վաւերագրերն էին, յատկապէս Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի արխիւային ֆոնտերը, որոնք տեղափոխուել էին Թիֆլիսից, արխիւներ կային նաեւ Հայաստանում՝ Ս. Էջմիածնից: Մեր կենտրոնական արխիւի աշխատակիցների օժանդակութեամբ Բեհբութեանը կարողացաւ կազմել այդ վաւերագրերը, եւ Մեսրոպ սրբազանի միջոցով դրանք լոյս տեսան: Այդ հատորները հրաշալի նիւթեր էին պարունակում տարբեր ժամանակաշրջանների հայ կաթողիկոսների գործունէութեան վերաբերեալ: Հրաշալի նիւթեր կան Անթիլիաս-Էջմիածին այն ծանր ժամանակների հարաբերութիւնների վերաբերեալ, որոնք վերաբերում են 1950-ական թուականների երկրորդ կեսին եւ նոր լոյս

են սփռում Հայ Առաքելական եկեղեցու այդ ժամանակաշրջանի պատմութեան վրայ:

Միւսը գիտաժողովների խնդիրն էր: Մեսրոպ սրբազանը յատուկ սեր ուներ դեպի գիտաժողովները, որովհետեւ դրանք այն միջոցներն էին, որոնցով հասարակութիւն և գիտութիւն կապը ապահովւում էր, եւ գիտնականը զգում էր, որ իր գիտական արտադրանքը հասնում էր հանրութեանը: Եւ այդ իմաստով բազմաթիւ գիտաժողովներ եւ Օշականում Մեսրոպեան ընթերցումներ կազմակերպուեցին, որոնք իրականացւում էին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հետ միասին, Նաւասարդ եպս. Կճոեանի մասնակցութեամբ:

Մեսրոպ սրբազանի գործունէութեան մէջ առանձնայատուկ տեղ ունի Մուղնու Ս.Գեորգ եկեղեցին, որի նորոգութիւնը նա իրականացրեց: Մեսրոպ սրբազանը յատուկ թուլութիւն ուներ այդ քրիստոնէական կոթողի հանդէպ: Ինքը կ'ուզեր, որ իր մարմինը ամփոփուէր Մուղնիում: Շատ էր սիրում այն եւ իր ձեռքով վարդեր էր տնկում: Ինձ անձամբ մի քանի անգամ սրբազանը ասել էր. «Աշո՛տ, մարդու մեռնիլը կու գայ, երբ կը նայիս այս վարդերուն»: Ասում էի. «Սրբազան, ի՞նչ կ'ըսէք», իսկ նա պատասխանում էր. «Զէ՛, ինձի համար պատիւ է հոս թաղուիլը»...

Բայց շատ տխուր բան եղաւ յամենայն դէպս հայաստանեան ժողովրդի համար: Ես կարծում եմ, որ Մեսրոպ սրբազանը իրօք արժանի էր, որ մի կտոր հողի արժանանար Հայաստանում, մանաւանդ որ նա այդ պատիւին արժանացրեց շատ մեծերի: Գիտէք, զօր. Դրաստամատ Կանաեանի (Դրօ) աճիւնը Հայաստան բերելու հարցում Մեսրոպ սրբազանը մեծ դերակատարութիւն ունեցաւ, որջունեց Անդրանիկի աճիւնը Հայաստան բերելը, ինչպէս նաեւ իր աջակցութիւնը ցուցաբերեց Սօսէ մայրիկի աճիւնը Հայաստան բերելու աշխատանքին: Երբ մենք Արեւմտահայաստան գնացինք 2000 թուականին, նա շատ հետաքրքրական մի միջոցառում կազմակերպեց: Մի բուռ հող բերեցինք Սօսէ մայրիկի Թեղուտ գիւղից եւ Աղբիւր Սերոբի ծննդավայր Ախլաթ գաւա-

ռի Սոխորդ գիւղից. եւ այդ հողը խառնեցինք Սօսէ մայրիկի գերեզմանի հողին: Շատ հետաքրքրական միջոցառում էր...

Մեսրոպ սրբազանի գործունեութեան մէջ տեղ ունի նաեւ Արեւմտահայաստանի խնդիրը: Ես երկար ժամանակ զբաղւել էի Արեւմտահայաստանով եւ այդ շրջանները երազի պէս գիտէի, որովհետեւ պատմական ժողովրդագրութեան մասնագէտ եմ: Այդ երազի մէջ ես ստեղծում էի այդ բնակավայրերը, գետերը, լճերը, լեռները: Մեսրոպ սրբազանի հետ արդէն երկրորդ անգամ լինում էի Արեւմտահայաստանում, մենք քայլեցինք Արեւմտահայաստանով, եւ այսօր, երբ նրա ֆիզիքական բացակայութիւնը կայ ցաւալիօրէն, ինձ համար Արեւմտահայաստանի գաղափարը մի տեսակ մարմնացաւ Մեսրոպ արք. Աշճեանի կերպարի մէջ:

Այդ մարդը առանձնայատուկ սէր ուներ մեր երկրի, մեր հայրենիքի նկատմամբ, եւ պէտք էր տեսնել նրա ուրախութիւնը, նրա արցունքները, նրա յուզումները Արեւմտահայաստանում: Հպարտութիւն էր ապրում, որ ինքը Արեւմտահայաստանում նորից պսակ անելու պատիւն ունի, եւ էլ հպարտանում էի, որ փեսայի կարգավիճակով Աղթամարի Ս. Խաչ եկեղեցում պսակուելու պատուին եմ արժանանում, եւ Աստուծոյ խաչը իմ գլխին է դրւում Մեսրոպ սրբազանի ծեռամբ: Սա ուղղակի անպատմելի բան է, եւ ամէն մի գիտնական, պատմաբան, քաղաքացի միայն զգացական աշխարհով կարող է պատկերացնել այն, ինչ որ տեղի է ունեցել Արեւմտեան Հայաստանի հետ կապւած, Մեսրոպ սրբազանի հետ միասին:

Ժապավէններ նկարահանուեցին, դրանք մեկնաբանուեցին սրբազանի կողմից:

Ես չեմ պատկերացնում մարդ, որ խօսի Մեսրոպ սրբազանի մասին եւ կարողանայ նրա լիարժէք գործունեութիւնը ներկայացնել: Երբ նրա հետ խօսում էինք եւ ժամադրւում էինք, ասում էր՝ «Այս ժամուն ես բռնուած եմ», իսկ երբ արեւելահայերս կատակով ասում էինք, թէ «բռնուած» բառը արեւելահայերէնով նշանակում է «ծերբակալուած», նա ասում էր, թէ՝ «այդ ժամուն ժամադրութիւն ունիմ»:

Գիշեր-ցերեկ աշխատում էր: Ես չեմ խօսում նրա գիտական աշխատությունների մասին: Շուրջ 40 մենագրությունների հեղինակ է: Ի՞նչ նուիրումով էր աշխատում վերջին՝ «Էջմիածինը օտարների աչքերով» գրքի վրայ: Հնագույն ժամանակներից ինչ փաստ կայ միջնադարեան եւ Ս. Էջմիածնի մասին օտարների կողմից թողնուած, հաւաքեց եւ մէկ ստուարածաւալ հատորով հրատարակեց: Իտալացիներ, ֆրանսացիներ, գերմանացիներ, ռուսներ, արեւելքից եկած զանազան ճանապարհորդներ, որոնք արծանագրել էին, թե ինչպէս էին տեսել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը 300 տարի առաջ, 500 տարի առաջ: Սա անմախաղէպ աշխատանք էր, եւ երբ տեսնում էիր այդ աշխատանքը, ապշում էիր, թե այս ծանրաբեռնուածութեան պայմաններում ի՞նչպէս էր սրբազանը այդ նիւթը հաւաքել:

Մեսրոպ արք. Աշնեանի հետ ծանօթութեան արդիւնքում ես եկայ մի եզրակացութեան, որ երբ տեսական նիւթը գործնականի էինք վերածում, համոզւում էինք, որ հայ պատմիչները, հայկական աղբիւրները որքան անաչառ են նիւթը հաղորդելու իմաստով: Պատկերացրէք, օրինակ, 18–19-րդ դարերի հեղինակները յիշատակում էին «Տրդատայ քար»-ի մասին (Արածանիի ափ): Եղաւ այնպիսի մի պահ, երբ Արածանիի ափին սրբազանը ասաց. «Աշո՛տ, կրնա՞ս «Տրդատայ քար»-ը գտնել (այսինքն՝ այն քարը, որը կանգնեցուել էր հայոց Տրդատ արքայի մկրտութեան վայրում): Ասացի. «Սրբազան, ինչպէ՞ս գտնեմ. եկեղեցին կրնամ, բլուրը հնարաւոր է, բայց...», սակայն նա ասաց. «Նայէ՛, այստեղ նկարագրութիւնը կայ»: Սկզբնաղբիւրը դրեցինք, մայեցինք եւ գնացինք, «քարի» գլխին կանգնեցինք: Անպատմելի բան ... Կամ, ասենք, միւս խնդիրը, երբ 16–17-րդ դարերում իտալացի մի հեղինակ եկել է Արեւելահայաստան եւ Թալինի շրջանում տեսել է մի ծաղիկ, որն աճում է մայիսի երկրորդ կեսին եւ ընդամենը մէկ շաբթուան ընթացքում թառամում է նորից: Եւ պատկերացրէք, Մեսրոպ սրբազանը այդ ծաղկի խնդրով էր զբաղուած: Ասում էր. «Կ'ուզեմ գիտնալ, թէ ճի՞շդ է այդ իտալացիին նկարագրութիւնը»: Եւ ապշելու բան, ճիշդ նոյն օրերին՝ մայիս ամսին, գնաց ու գտաւ

այդ ծաղիկը: Այսպիսի բաներով սրբազանը երեխայի նման ուրախանում էր:

Խօսելով սրբազանի մասին՝ ես կ'ուզեի հետեւեալն ասել. ես ընդհանրապէս շատ զգացական մարդ չեմ եւ մինչեւ սրբազանի հետ ծանօթանալը կարծում էի, թէ ամէն հայ մարդու համար Խորհրդանիշ կարելի է համարել միայն ծնողին: Մերոպ սրբազանը ինձ համոզեց, որ ծնողից զատ կարող է լինել նաեւ մի ուրիշ մարդ, որը քեզ համար կը դառնայ պաշտամունքի առարկայ: Ինձ եւ իմ ընտանիքի համար յամենայն դէպս Մերոպ սրբազանը այդպիսին է, մարդկային իտեալի անգերազանցելի օրինակ: Մերոպ սրբազանի ֆիզիքական բացակայութիւնը մի ամբողջ վիճակ, մի ամբողջ դատարկութիւն յառաջացրեց մեր մտաւորական կեանքում:

«Ա.». – Դուք Ձեր խօսքին մէջ ըսիք, որ Մերոպ արք. Աշճեանի վախճանումէն ետք մեծ վիճակով յառաջացաւ հայ ժողովուրդի մշակութային, եկեղեցական եւ ազգային կեանքին մէջ: Ներկայիս կա՞նք մարդիկ, որոնք պատրաստ են շարունակել Մերոպ սրբազանին սկսած մեծ աշխատանքը, թէ այդ բազմակողմանի աշխատանքը ընդմիշտ դադրած նկատենք սրբազանին վախճանումով:

Ա. Մ. – Գիտե՞ք, կեանքը անկասկած շարունակում է, բայց ես ոչ մէկին չեմ ուզում վիրաւորած լինել, եթէ ասեն, որ այն ընդգրկումը, որ տւնէր Մերոպ սրբազանը, այն ընկալումը, որ ունէր Մերոպ սրբազանը, այն աշխարհայեացքը, այն լայնախոհութիւնը, որ նրա մօտ ես տեսել եմ, ոչ մէկի մօտ չկար: Ազգայինը, պետականը առաջին շարքերում էր նրա մօտ ամէն ինչում: Կարող էր անձնական հողի վրայ ինչ - որ մէկի հետ անհամամիտ լինել, բայց եթէ զգում էր, որ այդ մարդը ազգային դիմագիծ ունի, անմիջապէս գերակշռում էր նրա նկատմամբ յարգանքը: Եւ եթէ նոյնիսկ այդ մարդը հակակրելի էր որպէս անձնավորութիւն, Մերոպ սրբազանի համար դա ոչ մի նշանակութիւն չուներ:

Այդ իմաստով զարմանում էիր, թէ մարդկային թուլութիւն ասուածը սրբազանի միջից ինչպէս է հանւած: Եթէ կար ազգային

որել է խնդիր, Մեսրոպ սրբազանի մօտ միայն նոր էր հանդես գալիս մարդկային թուլութիւնը: Այսինքն՝ թուլութիւն ունէր միայն ազգային նկատմամբ: Հրաշք անձնաւորութիւն էր, երեխայի հետ երեխայ էր, մեծի հետ մեծ էր: Ի՞նչ ասեմ, չոր ու կոպիտ մարդու հետ կարող էր մի այնպիսի մթնոլորտ ստեղծել, որ կարող էր անմիջապէս մթնոլորտը փոխել այդ մարդու մօտ:

Ինչ վերաբերում է ապագային, ես կարող եմ ասել, որ մի միսիթարական բան կայ: Յամենայն դէպս, Մեսրոպ արք. Աշճեանը իր ներկայութեամբ ստեղծեց մի անարատ, անբիծ, մաքուր միջավայր, մթնոլորտ, որը շարունակում է գոյատեւել: Եւ ես կարծում եմ, որ այդ միջավայրի մարդիկ պարտաւոր են Մեսրոպ սրբազանի այդ «Աշճեանական» ոգին եւ ընկալումը շարունակել ապագայի համար պահպանել: Այլապէս ասել, թէ ամէն ինչ կանգնել է նրանից յետոյ, դա կը նշանակի նաեւ անյարգալից վերաբերմունք Մեսրոպ սրբազանի նկատմամբ:

Ես երազանքի մման մի նպատակ ունեմ, եւ եթէ Սփիւռքում սատար կանգնեն այս խնդիրին, ես ուղղակի ամէն ինչով պարտական կը լինեմ: Մեսրոպ սրբազանը գրքի նկատմամբ ունէր պաշտամունք: Նա ասում էր. «Այս համակարգիչը, որ մեջտեղ եկած է. զիս կը զայրացնէ, ես կ'ուզեմ գիրքը ձեռքս առնել եւ շոշափել զայն: Այդ ամէն Սի. Տի.ի վրայ դնելը այն չէ, ինչ որ ես ինքս այդ ընկալումը ունիմ»: Եւ այսպիսի մի հետաքրքրական բան էր ասում. «Գիրքերու հրատարակութեան եւ հայագիտութեան այս շարունակականութիւնը կ'ուզեմ տեսնել»:

Իմ երազանքն է ուրեմն այդ շարունակականութիւնը տեսնել գրքերի հրատարակութեան ձեւով, եւ մեր հիմնարկի գիտական կենտրոնի հարեւանութեամբ, որի մէկ մասն է կազմում Մեսրոպ արք. Աշճեանի անունը կրող գրադարանը, երազում ենք ունենալ Մեսրոպ սրբազանի անձնական իրերի եւ նրա հրատարակած գրքերի թանգարան, ինչպէս նաեւ դրա կողքին ունենալ մի փոքրիկ տպարան, եւ մեր ակադեմիական հրատարակութիւնները (պատմութեան հիմնարկի, արեւելագիտութեան, բանասիրութեան) հրատարակել «Մեսրոպ արք. Աշճեան» մատենա-

շարով: Սա կը լինի իրական գնահատական Մեսրոպ սրբազանի այդ հրաշալի գործունեութեանը, եւ ամէն վայրկեան գրքի վրայ կարդալ սրբազանի անունը. դա ամենամեծ յիշատակի ու յարգանքի արտայայտութիւնը կը լինի նրա հանդէպ:

«Ա.» – Մեսրոպ արք. Աշճեանն ի՞նչ ծրագիրներ ունէր, զորս չկրցաւ իրագործել իր կանխահաս վախճանման պատճառով: Արդեօք հայրենի ժողովուրդը տակաւին սէր կը տածէ՞ Մեսրոպ սրբազանի յիշատակին նկատմամբ, ինչպէս որ էր պարագան, երբ ինք տակաւին ողջ էր:

Ա. Մ. – Ի տարբերութիւն մեր մտաւորական մարդկանց, Մեսրոպ սրբազանը որքա՞ն մտերմութիւններ ունէր հայ հասարակ մարդկանց, հասարակ ընտանիքների հետ, բանտից դուրս եկած քրեական յանցագործի ընտանիքից մինչեւ ակադեմիկոսի, փրոֆեսորի ընտանիք, որոնք միանգամայն տարբեր բաներ էին: Այսօր հայ մտաւորականներիցս որեւէ մէկը կարո՞ղ է հաշիւ տալ իրեն, որ նա նախկին յանցագործի ընտանիքի հետ յարաբերութիւններ ունի: Չկայ այդպիսի բան, որովհետեւ նրա մէջ կար այն ընկալումը, որ հասարակ ժողովրդից է բաղկացած մեր ազգը: Նա բոլորի ընտանեկան հոգսերը գիտէր: Այդ իմաստով նա դարձեալ անմախաղէպ էր:

Այդ մարդիկ փորձում են իրենց կարօտը առնել՝ փոքրիկ գիտական կեդրոնն այցելելով: Յատկապէս Սփիւռքից եւ հայրենի զանազան գիւղերից որքան շատ մարդ է գալիս: Նրանք իրենց նկարներն են տեսնում, ուրախանում եւ խոր ափսոսանք են ապրում, որ Մեսրոպ սրբազանը իրօք չկայ:

Անսահման սէր կար Մեսրոպ սրբազանի նկատմամբ: Երբ վախճանման բօթը լսեցինք, դուք պէտք է տեսնէիք, թէ ի՞նչ էր կատարում իմ աշխատասենեակում: Դուռը չէր փակում, գալիս էին ինձ մօտ, եւ բոլորը միաբերան ասում էին. «Պարոն Մելքոնեան, ձեզ խնդրում ենք, արեք մի բան, սրբազանին Չայաստան բերեք, անարդարութիւն է սա, սրբազանին բերեք Չայաստան»: Միաբերան նոյն բանն էին կրկնում: Ինձ հարկադրեցին, որ մենք կառա-

վարութեան շէնքի դիմաց բողոքի ցոյց անենք, յետոյ եկանք նախագահի նստավայրի մօտ ցոյց արեցինք, հանդիպումներ եղան երկրի ղեկավարների հետ, բայց ի յայտ եկաւ, որ Մեսրոպ սրբազանը իր կամօք է ցանկացել ամփոփուել Պէյրութում:

Ես երախտապարտ կը լինեմ, եթէ մեր ժողովուրդը՝ այդ հասարակ մարդիկ, գտնեն ձեւ Մեսրոպ սրբազանի աճիւնը հայրենիք բերելու համար: Դա իրապէս երեւոյթ կը լինի մեր հասարակական կեանքում, եւ սրբազանի գերեզմանը կը դառնայ սրբատեղի:

Կիսատ թողած ծրագրերի մասին: Մեսրոպ սրբազանը ուներ ծոցատետրեր, որոնք հիմա պահուում են մեզ մօտ: Ուզում էր կազմակերպել Նոր Զուղայի հիմնադրման 400-ամեակը, բայց չստացուեց:

Հայ գրերի գիւտի 1600-ամեակը յառաջիկայ մեծագոյն խնդիրն էր, որ Մեսրոպ սրբազանը ուզում էր իրականացնել: Այդպիսի նպատակ ուներ, որ Արաքսի ափին՝ Տափերական կամրջի մօտ, կառուցուի մի յուշարձան այն վայրում, որտեղ արքունիքը Վռամշապուհ թագաւորի գլխաւորութեամբ դիմաւորել էր Մեսրոպ Մաշտոցին, երբ նա վերադառնում էր Ասորիքից՝ հայոց գրերը ստեղծած: Յառաջիկայ նպատակը հէնց դա էր: Ամենամեայ գիտաժողովներ էին նրա ուղեղում նախատեսւում, գրքերի հրատարակութիւններ: Երբ առողջականի մասին էիր խօսում, իրեն թւում էր, որ Աստուած պիտի պահէ իրեն: Այդպիսի համոզում կար մէջը: Նա մտածում էր, որ մինչեւ 2015 թ. արդեօք որքա՞ն վերապրողներ կարող են մնալ տեսականօրէն, եւ միշտ յիշում էր, թէ ինչպէս 1985-ին Նիւ Եորքում հսկայ մի միջոցառում էր կազմակերպել, որի ժամանակ Միացեալ Նահանգների եւ աշխարհի զանազան մասերի հազարաւոր վերապրողների հաւաքել էր այստեղ:

Երբ այդպիսի բաներ էիր տեսնում, դու լիքքաւորւում էիր եւ ասում էիր, թէ Մեսրոպ սրբազանը մահուան մասին չի մտածում, առողջական խնդիր չունի, բայց ինքը եւ իր շրջապատից հատուկեմտ մարդիկ գիտէին, որ սրբազանը սրտի լուրջ խնդիր ունի, որովհետեւ այս վերջին տարիներին նրա սրտի միայն 25 տոկոսն

էր գործում: Ես չգիտէի դա, քոյրը չգիտէր: Գիտէին բժիշկները, ինքը եւ մի քանի մարդ:

Մեսրոպ սրբազանը Արամ Մանուկեանի տուն-թանգարանը ստեղծելու կապակցութեամբ մշտական բանակցութիւնների մէջ էր իշխանութիւնների հետ: Գնաց ու գտաւ տունը: Գերեզմանը գտել էր դեռեւս խորհրդային ժամանակներից, երբ արգիլուած բան էր դա: Մեսրոպ սրբազանը զարմանում էր, որ իշխանութիւնների կողմից չեղաւ համապատասխան արծագանգ՝ Արամ Մանուկեանի տունը թանգարանի վերածելու համար: Ծրագիրը մնաց կիսատ:

Կիսատ մնաց նաեւ մի այնպիսի խնդիր, որ ինձ էլ անձամբ շատ հետաքրքրում էր: Նրա գործունէութեան վերջին շրջանում յատուկ ուշադրութեան արժանացաւ Զաւախքը, մոռացեալ Զաւախքը: Երբ Արեւմտահայաստանից վերադառնում էինք, այնքան սիրեց Զաւախքը, եղաւ իմ հայրական տանը, եւ ասում էր. «Կը խենթեմամ, ուր որ կը նային, հայերէն կը խօսին եւ կը խօսին արեւմտահայերէն. էրզրումի բարբառով»:

Սրբազանի համար յայտնութիւն էր Զաւախքը: Դրանից յետոյ մի քանի անգամ ուխտագնացութիւն կազմակերպեց: Ո՞ւմ մտքով կարող էր անցնել, որ կարելի է դերասաններին տանել Թմկաբերդ, եւ Թմկաբերդում դերասանները կարող են թատերական ներկայացում կազմակերպել հէնց բերդի ներսում, հէնց Յովհաննէս Թումանեանի «Թմկաբերդի առում»-ը: Նոյնը արւեց Փարւանայի ափին: Զրօրինէք կազմակերպեց: Ուղղակի այդ իմաստով Զաւախքը դարձաւ նրա ուշադրութեան կենտրոնը:

Եւ այդ իմաստով, քանի որ այնտեղ էին ծնուել դաշնակցական յայտնի գործիչներ, վարչապետներ Յովհաննէս Քաջազմունին, Զամօ Օհանջանեանը, «Հայրենիք»-ի խմբագիր Ռուբէն Դարբինեանը, յայտնի գործիչ Ռուբէն Տէր-Մինասեանը, նրանց տունները ես ցոյց տուեցի Մեսրոպ սրբազանին: Մինչեւ հիմա պահպանուել է Զամօ Օհանջանեանի հայրական տունը, որը Ախալքալաք քաղաքի հնագոյն շէնքն է (ներկայիս շրջանի երաժշտական դպրոցը): Մեսրոպ սրբազանը հսկայական ջան-

քեր գործադրեց, որպեսզի այդ շէնքը տրուէր Ջաւախքի հոգեւոր առաջնորդարանին: Երկու սենեակ յաջողուեց դա անել: Ամբողջ շէնքն էր ուզում ձեռք ձգել, այդ նպատակով նոյնիսկ հանդիպեց Դամօ Օհանջանեանի՝ Քանատայում բնակուող տղայի հետ, բայց դրան չկարողացաւ հայթայթել, եւ այդ խնդիրը մնաց, բայց Մեսրոպ սրբազանը յամառօրէն շարունակում էր այդ խնդրին հետամուտ լինել: Չէր ուզում, որ մարդկանց հետքերը կորչէին:

Մի աշխատութիւն էր պատրաստում՝ «Մահը եւ թաղումը»: Նա հայոց մեծերի կեանքի վերջին պահերը յանձնում էր թղթին՝ նրանց թաղման նկարագրութիւններով եւ գերեզմանների նկարներով, եւ նա միշտ ասում էր, որ՝ «պզտիկ տեղ մըն ալ ինձի համար ձգած են»: Այդ աշխատանքը պէտք է անպայման հրատարակել, եւ հիմա մենք այդ ուղղութեամբ աշխատում ենք:

Ասել, թէ ի՛նչ նպատակներ ունէր սրբազանը, դժուար է: Օրինակ՝ ով կը մտածէր, որ կարելի է ծաղկեպսակ պատրաստել Անիի Մայր տաճարի հազարամեակի կապակցութեամբ, տանել Ախուրեան գետ, իջեցնել ջրի մէջ՝ ի պատիւ Գագիկ Ա Բագրատունի թագաւորի կնոջ՝ Կատրանիդէ թագուհու, որը նախաձեռնել էր Մայր տաճարի շինարարութիւնը հազար տարի առաջ:

Համահայկական մտածում, ընկալում եւ հայեցի հզօր աշխարհայեացք: Այս էր Մեսրոպ սրբազանը:

*Հարցազրոյցը վարեց ԺԱԲ 3. ՅԱԿՈԲԵԱՆ
«Ազդակ», 2004, 22 հոկտեմբեր, էջ 4, 9–10:*

ԳՆԱՎՆ, ԹԵ՞ ԶԳՆԱԼ ՎԻԵՆՆԱ ԻՆԶԻ՞ ՄԱՍԻՆ ԽՕՍԵԼ ԹՈՒՐՔԵՐԻ ԴԵՏ²

Արդեն երրորդ տարին լինելով՝ Վիեննայի համալսարանի դասախոս Բիլլ փորձում է կազմակերպել թուրք եւ հայ պատմաբանների հանդիպում, որի ընթացքում ծրագրվում է քննարկել Հայոց ցեղասպանության հարցը: Թրքական մամուլում այս անգամ եւս տեղեկություններ են յայտնվել, թե հանդիպումը, այնուամենայնիւ, տեղի կունենայ, եւ հայկական կողմից դրան կը մասնակցեն Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության հիմնարկի տնօրէն Աշոտ Մելքոնեանը եւ Ցեղասպանության թանգարանի հիմնարկի տնօրէն Լաւրենտի Բարսեղեանը:

«Հայոց աշխարհ»-ի թղթակցի հետ զրոյցի ընթացքում Աշոտ Մելքոնեանը սկզբունքօրէն ժխտեց Հայոց ցեղասպանության փաստի վիճարկում կատարող որեւէ գիտաժողովի իր մասնակցութիւնը ընդհանրապէս. «Բազմիցս հրապարակաւ յայտարարել եմ, որ նման գիտաժողովների կամ պատմական նիւթով բանավեճերին մասնակցելը պարզապէս անհմաստ է: Հայոց ցեղասպանության փաստը վիճարկման ենթակայ չէ: Գրեթէ բոլոր եւրոպական պետութիւնները, աշխարհի բազմաթիւ այլ երկրներ, ԱՄՆ-ի 37 նահանգները, Եւրախորհրդարանը, Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդը, Վատիկանը, բազմաթիւ միջազգային կազմակերպութիւններ պաշտօնապէս ճանաչել են Հայոց ցեղասպանութեան իրողութիւնը: Այն բանից յետոյ, երբ աշխարհը ճանաչեց Ողջակիզումը, հրեաները այլեւս երբեք գերմանացի գիտնականների հետ այդ նիւթով բանավեճեր չեն վարել: Մասնաւորապէս, Վիեննայի հանդիպմանը մասնակցելու պարագայում ականայ կը յայտնւենք յիմար վիճակում: Եթէ մենք դարձեալ բանավեճի բռնւենք, ապա աշխարհում Հայոց ցեղասպանության ճանաչման յաղթարշաւը կը կանգնեցնեն, որովհետեւ նոյնիսկ

² Հղովածը վերցված է «Հայոց աշխարհ» թերթի 2004 թ. հոկտեմբերի 27–28-ի համարից:

ճանաչման հակաժպետությունները կը կասեցնեն համապատասխան գործընթացները եւ կը սպասեն, թէ հայ եւ թուրք գիտնականները ի՞նչ եզրայանգման կը գան»: Ցեղասպանութեան թանգարանի տնօրէն Լ. Բարսեղեանը հաւաստիացրեց, որ որեւէ տեղեկութիւն չունի 2005-ին Վիեննայում հայ եւ թուրք պատմաբանների հանդիպում կայացնելու համաձայնութեան մասին...

ԳԵՈՐԳ ՅԱՐՈՒԹԻԼԵԱՆ

«Ալիք», 2004, 10 նոյեմբեր, էջ 3:

НА СТРАЖЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРАВДЫ

Интервью с директором Института истории Национальной Академии наук Республики Армения, доктором исторических наук, профессором Ашотом Мелконяном

– Расскажите, пожалуйста, о деятельности возглавляемого Вами института. Какими исследованиями он занимается в последние годы, какие подготовлены научные труды, монографии?

Ашот Мелконян: Как известно, в советские годы вышел академический восьмитомник “История армянского народа”. Тогда наши историки не имели возможности говорить всю правду, поэтому после обретения независимости возникла необходимость подготовить новое фундаментальное издание, на этот раз в объеме четырех томов. В подготовке четырехтомника “История армянского народа” участвуют более ста специалистов не только нашего института, но и Матенадарана, Института востоковедения, Ереванского госуниверситета и Ереванского пединститута. Работа уже второй год как финансируется государством по целевой программе. Каждый том охватывает определенный исторический период: первый – с древнейших времен до конца III века; второй том с начала IV века, то есть с принятия христианства до середины XVII века; третий том – новый период, до восстановления государственности в 1918 году; четвертый том – период государственности. Мы считаем, что с 1918 года по настоящее время Армения имеет непрерывную государственность: Вторая наша республика в Советский период была во многом продолжением Первой и обеспечила переход к Третьей, теперешней республике.

В чем главная разница между прошлой и настоящей историческими концепциями? В первую очередь в новом походе к генезису армянского народа. В восьмитомнике была изложена в корне ошибочная точка зрения, что мы, армяне – пришельцы на Армянском Нагорье. Она опиралась на миф античного автора Страбона: якобы предки армян переселились в VII тысячелетии до нашей эры с Балканского полуострова, прародины индоевропейцев. Однако в действительности прародина индоевропейских народов, в том числе и армянского – как раз Армянское Нагорье.

В четырехтомнике мы по-новому подошли также к проблеме государства Урарту. Прежде его оценивали, как доармянское государство, но мы доказали, что с III тысячелетия до нашей эры на территории Армянского Нагорья существовали армянские государственные образования.

Другая важная для исторической науки проблема – историческая демография. Как раз в вопросе демографии происходила и происходит основная фальсификация армянской истории. Современные турецкие исследователи больше не замалчивают факты существования Ани, Ахтамара, не оспаривают расцвет христианской культуры, но ставят вопрос: к какому этносу принадлежали создатели и носители этой культуры, кто сказал, что они были армянами? В последнее время дело дошло до того, что некоторые из турецких ученых даже Торк Ангеха называют прародителем турок по принципу: Торк – значит, турок. Якобы армяне настолько плохо относились к туркам, что называли их праотца Ангех – “некрасивый”. Хотя Ангех происходит от названия одной из исторических областей Армении – Ангехатун.

В четырехтомнике мы по-новому, с необходимой полнотой излагаем историю армянской церкви, что не представлялось возможным в советское время. Мы также смогли объективно осветить роль армянских политических партий в конце XIX - начале XX вв., значение Первой Республики, которая раньше резко критиковалась, как буржуазное государство. Мы сбалансированно подошли к советскому периоду с учетом весомых достижений армянского народа и в государственном строительстве, и в социально-культурной сфере.

Новую “Историю армянского народа” предстоит завершить в конце 2006 года, и наш труд будет сразу же полностью опубликован. Мы уже выпустили на русском языке сокращенный вариант “Истории” в одном томе объемом около тысячи страниц, подготовили русскоязычный CD. В ходе работы над четырехтомником наши ученые создали монографии по проблемам, мало освещенным в исторической науке. Например, уже изданы два тома – по Европе и Азии – из трехтомника “История армянских поселений”. Изданы три сборника по немецким, французским и американским источникам о Геноциде армян. Мы подготовили CD и DVD по архивным источникам разных стран с подлинниками документов – все документы даны в первую очередь на языке оригинала, затем в переводе на английский.

Уже год я участвую вместе со многими уважаемыми людьми в работе государственной комиссии по 90-летию Геноцида под председательством премьер-министра Андраника Маркарян. За это время было издано примерно сорок наименований книг, из них почти два десятка подготовил наш институт. Лично я считаю очень важным сборник ака-

демика Вардкеса Микаэляна, где представлены документы по Геноциду из архивов кайзеровской Германии. Известный современный исследователь из ФРГ Вольфганг Густ также собрал много других немецких документов на эту тему, и мы перевели его труд. Почему немецкие документы особенно важны? В период Первой мировой войны Германия была союзницей Турции и в немецких архивах есть подлинники переписки с консулами в крупных городах Османской империи. Мы перевели на армянский язык и двухтомник по французским архивам армянина из Франции Артура Бейлеряна.

В нашем институте 7 отделов: истории Армении древней и средневековой, истории нового и новейшего периода, истории армянских поселений, истории Армянского вопроса и Геноцида, истории армянской периодической печати. Из сотни сотрудников 85 имеют научные степени: у нас 6 академиков, 25 докторов наук, остальные – кандидаты. Отрадно, что в последние годы к нам идут и остаются работать молодые специалисты при очень небольшой средней зарплате в 50 долларов. В большинстве своем наши сотрудники преподают по совместительству в частных вузах и таким образом имеют дополнительный заработок.

– Насколько тесны связи с зарубежными учеными, занимающимися армянской тематикой?

В первые годы после обретения независимости мы фактически не имели контактов с зарубежными учеными – прекратились даже контакты с Академией наук России и мы превратились в какую-то провинцию. С середины 90-х годов мы начали устанавливать новые контакты. Особенно тесные связи у нас с профессором Ричардом Ованнисяном, заведую-

щим кафедрой новейшей истории армянского народа Калифорнийского университета. В своем университете он организует конференции по областям исторической Армении, и наши ученые активно в них участвуют. Недавно мы закончили прекрасную совместную работу с французским ученым Жоржем Депейро – восьмитомник по армянским монетам. Эту монографию на английском языке можно сейчас увидеть почти во всех крупных европейских книжных магазинах. У нас есть договора с Российской, Украинской, Грузинской Академиями наук, мы имеем активные контакты с университетом Венеции и заведующим его кафедрой профессором Леоном Зекияном, с немецкими армяноведческими центрами, в частности научным центром "Месроп", открытым профессором-армяноведом Германом Гольцем в 1999 году в городе Виттенберге, с Бохумским университетом, где профессор Мигран Дабах занимается проблемами Геноцида. Мы поддерживали связи с покойным Эдмондом Шютцем и теперь сотрудничаем с его учениками, новым поколением армяноведов Венгрии.

– Турецкие власти последнее время часто заявляют об открытости своих архивов. Как по-вашему, могут ли армянские и другие ученые получить неограниченный доступ к документам, касающимся Армянского вопроса и Геноцида?

Хотел бы объяснить, почему армянские историки в течение последних пяти-шести лет отказываются от контактов с турецкими учеными. Как вы знаете, государственные круги Турции считают вопрос Геноцида чисто историческим, по их мнению, проблему не нужно политизировать и лучше оставить ее историкам. Вначале мы считали нужным пойти на контакты, потом цель турецких

предложений стала очевидна: остановить процесс мирового признания Геноцида.

С 1998 года, когда наша страна включила в повестку своей внешней политики вопрос международного признания Геноцида армян, различные государства официально признали этот факт. Тогда турецкая сторона решила пойти на уловку – предложить нам совместные научные конференции, обсуждения. Начав дискуссию, мы бы оказались в совершенно ложном положении – выходит, мы сами сомневаемся, был Геноцид или нет?

В 2001 году им удалось включить нескольких армян в так называемую “комиссию по примирению” и представить дело так, будто между армянами и турками начался “конструктивный диалог” по проблеме, новые акты международного признания Геноцида могут только помешать. За время работы комиссии ни одно новое государство не присоединилось к тем, которые уже признали Геноцид. В 2003 году, когда армянские участники вышли из состава комиссии, процесс признания Геноцида, как известно, возобновился.

Мы не отказываемся от открытого обсуждения. Чтобы никто не сомневался в наличии у нас достаточного количества доказательств, мы согласны организовать прямой телемост с Турцией, к примеру, с помощью канала "Euronews": с одной стороны армянские историки, с другой – турецкие. Директор Национального архива Армении профессор Амагуни Вирабян несколько раз официально объявил, что мы можем представить все архивные документы любому турецкому ученому, который пожелает их изучить.

Что касается турецких архивов: лет десять тому назад они объявили, что архивы открыты, но только до 1894 года. Случайна ли эта граница? Безусловно, нет: именно в этом году по всей Османской империи начались армянские погромы, организованные султаном Абдул-Гамидом II. Кроме этого в Турции заявили: поскольку в основном все архивные документы написаны на старотурецком языке “османли”, их трудно аннотировать, чтобы дать возможность специалистам с ними работать. Несколько ученых, в их числе Ваагн Дадрян, уроженец Константинополя (Стамбула), прекрасно владеющий турецким языком, подали заявку на доступ к архивным документам. При этом Дадрян подтвердил свое владение языком “османли”. Тем не менее, ему ответили, что документы еще не имеют аннотаций и их невозможно представить, работа пока не завершена.

В прошлом году с помощью нескольких венских профессоров мы организовали обмен документами по Геноциду армян – 200 документов предоставили мы, столько же должна была предоставить турецкая сторона. Мы представили очень весомые документы. К примеру, письмо Талаата-паши германскому послу Вагенгейму: какова ваша позиция по депортации и уничтожению армян? И ответ Вагенгейма о согласии правительства Германии. Что прислали турецкие ученые? Сколько турок помогло во время депортации армянам, сколько человек спасли турецкие семьи. От чего же их спасли, если осуществлялась всего лишь депортация и не было преднамеренного уничтожения?

Есть резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1948 года: депортация на государственном уровне этнического элемента при отсутствии надлежащих условий также считается Геноцидом. Мой коллега профессор

Халаджоглу, директор Турецкого исторического общества (Турк тарих куруму) признает, что депортация была, однако турецкие власти не ставили себе цель уничтожить армянскую нацию. Но раз депортация производилась во время войны, совершенно очевидно, не было возможности создать для переселенцев надлежащие условия. Значит, сама депортация представляла собой акт Геноцида, даже если игнорировать факты массового уничтожения людей по пути следования.

Одна из моих аспиранток, будучи гражданкой США, получила возможность работать в турецких архивах, поскольку никто не знал, что ее муж армянин, и она имеет отношение к Армении. Примерно полтора месяца она работала в Стамбуле и по приезде в Ереван рассказала мне, что многое уже уничтожено. Часто она не могла получать по своим запросам самые разные документы. Есть аннотация на документ, а самого документа нет в архиве.

Однако в архивах слишком много обличающих правду документов, все уничтожить невозможно. Общаясь с турецкими историками, я вижу, что они знают о Геноциде лучше нас, поскольку в их распоряжении есть оригиналы документов. Когда в 2001 году в Стамбуле я беседовал с одним из турецких историков, он мне сказал: справедливость на вашей стороне, вам легко сказать, что у йогурта белый цвет, а нам приходится доказывать, что он черный. Я поблагодарил его за откровенность.

Проблема в том, что в Турции предвидят последствия. Ведь после признания Геноцида последуют следующие шаги: вопрос о компенсациях ущерба – территориальных и материальных. Кстати, недавно Хорватия официально представила в Гаагский трибунал заявку с требованием осудить

Сербию за Геноцид боснийцев и хорватов и обязать ее выплатить материальную компенсацию.

Часть турецких историков – Оран Баркан, Танер Акчам, Мурад Белге – признают факт Геноцида. Мы к этим людям относимся положительно. Но есть у них определенная грань. Что говорит тот же Танер Акчам? В 1915 году у турок не было другого выхода кроме депортации, поскольку армяне перешли на сторону врагов Османской империи. Знаете, что сказал в Ереване Мурад Белге? Что с обеих сторон мы должны отказаться от комплекса переживания Геноцида. Почему армяне считают, что только они носители этого комплекса? Вы должны отказаться от слов “кровожадные турки”, а мы от слов “предатели-армяне”. Опять налицо попытки поставить жертву и преступника на один уровень. Эти люди называют себя политическими эмигрантами. Но сам Танер Акчам издавал свои книги в Стамбуле и Анкаре. Какой он в таком случае политический эмигрант? В любом случае у этих людей есть некоторые контакты с турецкими властями, и, самое главное, они хотят понять: чего мы хотим, какими будут следующие шаги? По вопросу компенсаций у перечисленных мной историков позиция четкая: максимальной уступкой может быть признание Геноцида, но требование компенсаций необоснованно, поскольку Геноцид был совершен в другом государстве, в Османской империи.

В 2001 году Башкентский университет Анкары пригласил на конференцию меня и профессора Николая Оганесяна – директора института востоковедения. После серьезных сомнений мы все же согласились приехать. Ситуация как раз обострилась в связи с признанием Францией Геноцида, турки ввели визовый режим, и нам пришлось для получения виз отправлять паспорта в Москву.

Мы купили билеты на 6-е ноября, а 5-го числа пришло сообщение из министерства иностранных дел: в университете Анкары студенты и преподаватели устроили бунт в связи с приездом армянских ученых, и турецкая сторона извиняется, что не может нас принять.

Последняя научная конференция в Стамбуле – это очередная ширма. Конечно, турецкие историки понимают, что полное отрицание больше не пройдет, сегодня весь мир знает истину. Профессор Огаджанян выпустил 12-томник одних только австрийских источников о Геноциде армян. Изданы четыре тома аргентинских источников о Геноциде – вы только вдумайтесь: ведь Аргентина и Западная Армения находятся на разных концах земного шара. Трагедия имела такой грандиозный масштаб, что скрыть ее было невозможно. Весь мир о ней знал и сегодня снова обретает эту истину. Поэтому в Турции ищут новые методы, в том числе созывают конференцию в Стамбуле.

– *Турецкое государство тратит большие средства на финансирование исследований в самой стране и за рубежом в рамках выгодной для себя концепции истории Турции и турецко-армянских отношений. По всем библиотекам мира бесплатно рассылаются книги по Армянскому вопросу, подготовленные турецкой стороной на самых разных языках. Между Турцией и Азербайджаном существует определенное “разделение труда”. Если турецкая литература претендует на научность и объективность, то литература, рассылаемая из Баку, содержит совершенно дикие и низкопробные измышления об Армении и армянах. В те же самые библиотеки из Армении, как правило, вообще ничего не поступает.*

В современном мире уделяется огромное внимание гуманитарным катастрофам прошлого и настоящего.

Несмотря на изменения в лучшую сторону, недостаток внимания к Геноциду армян остается вопиющим. Время от времени он становится предметом обсуждения в парламентах, предметом научных конференций. Но широкая общественность за рубежом очень слабо о нем информирована. Что сейчас делается для того, чтобы изменить положение вещей?

Мы хотим создать новый армяноведческий информационный центр. В мире существует около 20–30 таких центров, главным образом в США – там они есть во всех крупных университетах. Мы также хотим создать электронный армяноведческий журнал, чтобы все центры знали о текущей деятельности друг друга.

В сентябре 2003 года у нас была первая конференция по армяноведению в Ереване, в 2006 году состоится второй съезд армяноведов. Мы создали международную Армяноведческую ассоциацию, куда уже входят 200 членов, одним из ее руководителей является, в частности, Ричард Ованнисян.

Юбилейные даты 1700-летия принятия христианства, 1600-летия армянской письменности, 90-летия Геноцида и государственные комиссии, созданные в связи с этими датами, помогли нам финансировать издание литературы. Недавно я, как член комиссии по 90-летию Геноцида, был на приеме у премьер-министра Армении – вся эта литература собрана в нашем МИДе и распространяется по посольствам. Сейчас под руководством Гарегина Чукасяна идет работа над CD по Геноциду – он должен быть готов к концу года, одновременно в Интернете появится официальный государственный сайт Армении по Геноциду.

Отрадно, что в этом году, наконец, выработана официальная концепция армянской стороны по Геноциду. Это очень важно. В отношении компенсаций армянское

руководство считает, что еще не пришло время говорить об этом на государственном уровне. Пусть говорят ученые, общественно-политические деятели, спорк. Каждый представитель спорка имеет право потребовать компенсацию, как потомок людей, депортированных и уничтоженных в 1915 году. Подтверждена позиция не вступать в контакты и дискуссии с турецкой стороной по теме Геноцида. Когда-то один из бывших премьер-министров требовал от меня принимать участие в подобных мероприятиях, а я отказывался, считая это ловушкой. Теперь ситуация другая. Президент недавно заявил: наши историки свое дело сделали, вопрос должен решаться в политико-юридической плоскости. Пуская специальный суд, трибунал квалифицирует, что произошло в 1915 году и какие это должно иметь последствия. Когда работала армяно-турецкая комиссия по примирению, обе стороны согласились представить свои аргументы на экспертизу авторитетной международной юридической организации. Последняя пришла к выводу, что представленные факты подпадают под конвенцию ООН о Геноциде. Узнав об этом, турецкая сторона отозвала свою заявку в адрес независимой экспертной организации.

– Реально ли добиться в судебном порядке осуждения тех, кто публично отрицает Геноцид, по аналогии с приговорами в отношении лиц, отрицающих Холокост? Ведь в некоторых странах, например во Франции, приняты соответствующие законы.

Законы приняты, но нет механизма исполнения. Европейская армянская организация по Ай Дату под руководством Хильды Чобоян подала судебный иск, заранее зная, что наша сторона проиграет процесс. В случае отрицания

Холокоста прописан конкретный механизм, поэтому иски по этой теме неизменно выигрываются.

– Сегодня в Армении все чаще обращаются к теме исламизированных армян, уцелевших на исторической родине.

Необходимо переосмыслить факт полного искоренения армянства на нашей исторической родине в годы Первой мировой войны. Этот факт касается прежде всего армян-христиан. Исламизированные же армяне, подвергавшиеся насильственной исламизации еще со времен средневековья, существуют по сей день, сохранив многие черты своего национального облика и самосознания. К сожалению, до сих пор мы часто упускаем из виду это обстоятельство, имеющее исключительное значение на новом этапе борьбы за Ай Дат. По приблизительным подсчетам ныне в восточных и центральных областях Турции проживает около 1 миллиона исламизированных армян и свыше 750 тысяч так называемых "тайных" армян, помнящих свои корни, иногда осознающих себя армянами. Количество же официально признанных армян-христиан в этих регионах не превышает пяти тысяч.

– В советское время наша вооруженная национально-освободительная борьба затухала. Акцент делался на отдельных личностях, которые через дипломатические каналы, через обращения к тем или иным европейским престолом пытались решить Армянский вопрос с помощью держав, главным образом России. Устранен ли этот перекося в новой "Истории армянского народа"?

В исторической литературе было принято считать, что с начала XVIII века, после отказа Исаэла Ори от западноевропейской ориентации произошла политическая переориен-

тация армянского народа на Россию. Но на самом деле тогда не существовало ни армянского государства, ни политических организаций, поэтому не совсем правомерно вести речь о каких-то политических контактах. Кого представлял Израэл Ори? В лучшем случае 10 армянских меликов Сюника.

Мы не только преувеличивали роль таких деятелей, как Израэл Ори, но часто забывали о политике Российской империи в отношении армянского народа, в результате которой демографическая обстановка в Западной Армении изменялась в худшую сторону. Не все было однозначно и в отношении Армении Восточной. В 1801 году вместе с Грузией северные армянские земли вошли в состав России. Когда в 1804 году российские войска продвинулись дальше и вторглись в Восточную Армению, они опустошили здесь значительные территории, организовав массовое переселение армян в пределы империи. В годы Первой мировой войны армянские добровольческие формирования, созданные в Закавказье, воевали в составе российских войск на территории Западной Армении. В 1915 году, освободив с помощью армянских бойцов город Ван, российское командование уже через двадцать дней отдало внезапный приказ оставить город и обширные сопредельные территории. Армянское население оказалось совершенно не подготовленным к этому событию, и туркам удалось вырезать значительную его часть. Многие историки доказывают, что отступление русских войск диктовалось вовсе не обстановкой на фронте. В то время в армянских общественных кругах активно обсуждалась идея воссоздания армянской государственности или, как минимум, автономии с центром в городе Ван. Эта идея пришлась не по душе руководящим кругам Российской империи.

Недавно я издал книгу воспоминаний Ф.И. Елисеева “Казачи на Кавказском фронте”, где он описывает обстоятельства внезапного отступления по приказу Генштаба. Боевые офицеры понимали абсурдность этих действий с точки зрения ситуации на фронте. Но с политической точки зрения все было хорошо продумано – армянский Ван фактически прекратил существовать, и вопрос об армянской автономии был снят с повестки дня.

– Ценят ли в российском обществе союзнические отношения с Арменией? Недавние социологические опросы об отношении россиян к другим народам бывшего СССР демонстрируют сравнительно лучшее отношение к прибалтам. При том, что многие армяне искренне считают себя чуть ли не большими патриотами России, чем сами русские, отношение к армянам в целом негативное – примерно такое же, как и к азербайджанцам.

В наших современных отношениях с Россией не хватает искренности. Если мы считаем себя форпостом России, почему об этом ничего не слышно от российских политических кругов? Сама Россия имеет замечательные партнерские отношения с НАТО, почему же они недовольны нашими контактами с Североатлантическим блоком?

Что происходило и происходит на российских военных базах в Ленинакане и еще раньше, в Ахалкалаки? Военнослужащих-контрактников из числа местных армян перевели служить в Россию, на Северный Кавказ. С какой целью, чем это продиктовано?

– Мы неизбежно должны затронуть тему Джавахка, проблемы армян Ахалкалаки, Ахалцха, Цалки, Богдановки и десятков деревень. Вопросы политики и истории очень

тесно переплетены. В начале интервью Вы говорили о существовании контактов с Академией наук Грузии. Пытались ли армянские и грузинские ученые прийти к какому-то согласованному мнению по Джавахку?

Истории Джавахка посвящена моя докторская диссертация. Она послужила основой книги “Джавахк в XIX–первой четверти XX вв.”. В книге я доказываю, что эта территория издревле входила в состав исторической Армении. И только на очень короткий срок – XI век и первая половина XII века она вошла в состав Грузинского царства. Но тогда в состав Грузии вошел не только Джавахк, вошла вся северная и центральная Армения, поскольку сами армяне стремились оказаться в составе сильной Грузии, и наши военачальники из династии Закарян сражались против сельджуков во главе объединенных войск Грузинского царства. Грузинская историография считает, что армяне появились в Джавахке только после переселения из Западной Армении в 1830 году.

– Такая точка зрения давно уже прививается и самому населению Джавахка.

Совершенно верно. На самом деле регион Джавахка – часть Восточной Армении и существенная доля армян Джавахка – восточные армяне, говорящие на восточно-армянском диалекте. Этих армян раньше называли “йерли” – по-турецки “местные”. Многие из них, оказавшись среди переселенцев из Эрзрумского вилайета, постепенно переняли западно-армянский язык. Только в тех селах, где местные армяне проживали компактно, им удалось сохранить свое наречие.

В феврале прошлого года грузинская интеллигенция пригласила меня прочесть лекцию под предложенным ими названием “Джавахк-Джавахети”. Сперва я отказался, потом все же принял приглашение и отправился в Тбилиси. На этой встрече присутствовало около ста грузинских писателей и ученых, в том числе академики, профессора. Она происходила на улице Руставели и ее подготовила очень авторитетная организация “Культурное общество Руставели”. Пригласивший меня академик Михаил Курдиани объявил: “Вы можете не согласиться с господином Мелконяном, но он приехал по нашему приглашению представить армянскую позицию”. Я выступал примерно полтора часа и в заключении сказал, что мы живем бок о бок и должны уважать точку зрения другой стороны.

После этого в мае месяце они приехали к нам на конференцию, и Михаил Курдиани выступил у нас, в том числе и по телевидению. Отрадно видеть среди лучшей части грузинской интеллигенции понимание нашей взаимозависимости. Мы не можем обойтись друг без друга и не надо связывать исторические споры с политическими проблемами. Грузинская сторона должна понимать, что мы считаем Джавахк своей родиной, однако не выдвигаем никаких территориальных претензий. Мы прекрасно понимаем, к чему это может привести. Аршак Джамалян, посол Армении в Грузии в 1919–1920 годах, самый ярый патриот Армении, говорил: “Хотя Джавахк – часть нашей исторической родины, нельзя из-за него начать новую армяно-грузинскую войну, она станет последней и для грузинского народа и для армянского”. В апреле 1919 года, когда полководец Андраник, распустив свой отряд, проезжал через территорию Грузии, они с Ованесом Туманяном встретились с тогдаш-

ним премьером Грузии Гегечкори. Как вы знаете, незадолго перед этим, в конце 1918 года, произошла армяно-грузинская война из-за Джавахка и Лори. Зная о натянутых отношениях Андраника с руководством Армении, Гегечкори обратился к нему: “Может быть, самый известный армянский полководец скажет, кто виноват в братоубийственной войне?” Андраник ответил: “Я не хочу искать конкретных виновников. Просто вы, грузины, не понимаете одной вещи: если утром состоятся наши похороны, вечером настанет черед ваших похорон”. После отбытия Андраника из Батуми за рубеж, Гегечкори снова пригласил к себе Туманяна и сказал: “Какой он мудрый человек и какой дипломат”.

Выступая перед грузинской интеллигенцией, я сказал: “Допустим, сегодняшний армяно-азербайджанский конфликт закончится поражением Армении. Что будет с вами, грузинами? В каком окружении вы окажетесь?” Рано или поздно не только отдельные представители интеллигенции, но и все грузинское общество осознает “перспективы” такого будущего, особенно с учетом демографического фактора.

Мне кажется, теперешнее руководство Грузии лучше, чем прежнее, понимает ситуацию. Там ясно осознают: не дай Бог, в Джавахке вспыхнет конфликт, это станет концом и Грузии, и Армении. Однако неправильно было бы для Армении занимать позицию невмешательства, трактуя вопрос Джавахка, как исключительно внутренний вопрос Грузии. Мы должны активно работать там во взаимовыгодном, как для Армении, так и для Грузии, направлении.

– Есть ли опасность, что население Джавахка станет заложником чужой большой игры, не сознавая своих целей и задач?

Взяв в свое время обязательство о выводе баз из Ахалкалаки и Батуми, Россия позже решила притормозить этот вывод, подталкивая местное армянское население к акциям протеста и распространяя среди него самые разные слухи. Но причем здесь армянское население? Тем более, что этот вопрос уже решен между Россией и Грузией. Есть еще другой вопрос: Евросоюз заставляет Грузию вернуть на места прежнего проживания высланных при Сталине турок-месхетинцев. Грузины отказываются это сделать, опять-таки ссылаясь на противодействие армян Джавахка, якобы из-за давней вражды между турками-месхетинцами и армянами начнется новое кровопролитие. Общась с земляками-ахалкалакцами, я им говорю: если турки-месхетинцы хотят вернуться, пускай возвращаются. До выселения они в основном проживали в Адигенском и Аспиндзском районах. Когда их переселяли в 1944 году, было прямое указание Сталина: не допустить, чтобы освободившиеся дома были заняты армянами – вместо депортированных месхетинцев заселили грузин из Имерети. Если месхетинцы хотят вернуться, они естественно, хотят вернуться в родные деревни. Однако их подталкивают к поселению именно в армянских деревнях. Предпринимаются и другие шаги для изменения демографической ситуации в Джавахке не в пользу армян.

Почему люди пошли за лозунгом автономии? Потому что они видят, как наступает конец для Ахалкалаки и Богдановки. Многие в Джавахке сделали вывод, что Армения не станет заниматься их проблемами. В этой ситуации местное армянское население может поддаться на любую провокацию. Желающих устроить таковую, создать для грузин новую большую проблему в лице армян и новую проблему для Армении в лице Грузии, как вы сами понимаете, достаточно за пределами наших двух стран.

В Советский период армяне Джавахка жили полноценной национальной жизнью, говорили на родном языке, имели армянские школы, нормальные культурные и экономические связи с Арменией. После распада СССР появилось желание изменить демографическую ситуацию в регионе, в различные части Джавахка переселяют грузин, в том числе открыты филиал университета, детский дом.

Учителя грузинского языка получают во много раз больше остальных учителей. С 2006 года собираются ввести норму, по которой все школьные предметы кроме литературы должны преподаваться на грузинском языке. В большинстве школ Джавахка не проходят историю Армении. Недавно грузинские ученые подготовили книгу по истории Армении, книгу, мягко говоря, ошибочную, полную фальсификаций. И в министерстве образования Грузии хотят, чтобы по этой книги армянские дети учили историю своего народа. Создана губерния с центром в Ахалцха, в результате за каждой справкой человек из Богдановки должен проехать больше сотни километров по плохой дороге.

Ни в коем случае нельзя пойти на конфронтацию. Армяне Джавахка не хотят ничего особенного. Они хотят только жить той полноценной национальной жизнью, какой жили раньше в составе Грузии. Сам Саакашвили не раз говорил, что он уважает регион, его жителей, позаботится о создании рабочих мест и благоприятной обстановки. Мы будем рады позитивным шагам в этом направлении.

– Спасибо за интервью. Спасибо Вам за то, что стоите на страже исторической правды, не поступаете ни единой ее крупницей. Здоровья и успехов.

Журнал "Анив" (Անիվ), 2005, № 3, с. 36–41.

ՊԱՆԹՈՒՐՔԻԶՄԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ ԽՈՉԸՆԴՈՏ Է ՄՆՈՒՄ ՄԻԱՅՆ ՄԵՂՐԻՆ

Արմինե Ավագյանի հարցազրույցը ՀՀ գիտությունների
ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի
տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Աշոտ Մելքոնյանի հետ

*– Պարոն Մելքոնյան, Մեծ եղեռնի 90-ամյակը նշելիս մեր
պատմագիտությունն ի՞նչ խնդիրներ է դրել իր առջև:*

– Անցել են այն ժամանակները, երբ ցեղասպանության մասին
պետք է խոսենք հայերեն աշխատություններով: Առավել ևս, ան-
կախ պետականության դիրքերից այսօր ռազմավարությունն այլ
է: Եղեռնի հարցում փաստարկներն ավելի ծանրակշիռ դարձնե-
լու համար պետք է առաջին հերթին փաստաթղթային հիմքին
ուշադրություն դարձնել: Դրա համար վերջին տարիներին ուշադ-
րություն դարձրինք փաստաթղթերի ժողովածուների հրատարա-
կությանը: Բնագրի լեզվով փաստաթուղթը հանձնում ենք թղթին՝
հիմքը, աղբյուրը նշելով: Երբ որ առանց մեկնաբանության այդ
ժողովածուն դնում ես օտարի առջև, լուրջ կռվան ես ձեռք բե-
րում: Հատկապես կարևոր են գերմաներեն ժողովածուները: Պա-
տերազմի ժամանակ Թուրքիան Գերմանիայի դաշնակիցն էր, և
գերմանական արխիվներում բազմաթիվ փաստաթղթեր են պահ-
պանվել, որոնք վկայում են ոչ միայն պետական մակարդակով
Օսմանյան կայսրությունում կազմակերպված ցեղասպանության,
այլև դրանում գերմանական պետական շրջանակների մեղսակե-
ցության իրողությունը: Պատահական չէ, որ 1919 թ. լույս տեսած
Յոհաննես Լեփսիուսի «Գերմանիան և Հայաստանը» ժողովա-
ծուի առնչությամբ հետազայում պարզվեց, որ ոչ բոլոր փաս-
տաթղթերն են տրամադրվել Լեփսիուսին: Մեր աշխատակից,
ակադեմիկոս Վ. Միքայելյանը գերմանական արխիվներից փաս-
տաթղթեր հավաքեց և տարիներ առաջ լույս ընծայեց: Մեծ
եղեռնի 90-ամյակի կապակցությամբ հրատարակեցինք ժողովա-

ծուի գերմաներեն տարբերակը. ընդ որում՝ փաստաթղթերի մեծ մասի վրա գերմաներեն գրված է. «Խիստ գաղտնի»: Բացի այդ, լույս ընծայեցինք գերմանացի գիտնականներ Վոլֆգանգ և Ջիգրիդ Գուստ ամուսինների՝ տարբեր արխիվներից հավաքած արժեքավոր փաստաթղթերը: Մինչև հիմա հայ և թուրք պատմաբանների «կռիվը» ցեղասպանության խնդրով անհավասար էր: Մենք մեր թիկունքին պետականություն չենք ունեցել: Թուրքական պաշտոնական պատմագիտական դպրոցը միլիարդներ ծախսեց պատմության կեղծարարության համար: Բայց տանուլ տվեցին: Վկայությունը 15 երկրների կողմից ցեղասպանությունը ճանաչելն էր: Նաև այն հանգամանքը, որ տարբեր լեզուներով հրատարակված ժողովածուներից ոչ մեկը չեն փորձել վիճարկել: Աշխատությունները փորձում են, բայց փաստաթուղթը չեն կարող: Այսպիսով, ի՞նչ ենք կարևորում. ձերբազատվում ենք լալկանության հոգեբանությունից, չենք ողբում միայն, ոգի ենք դնում այս ամենի մեջ: Չենք մոռացել պատմությունը, և այդ ոգին է, որ մեզ ստիպում է հիշել և հետապնդել Հայոց եղեռնի ճանաչման, դատապարտման խնդիրը, ինչու՞ չէ՝ անպայմանորեն պահանջելով հատուցում:

– *Իբրև գիտնական, երբ այսօրվա հայացքով նայում եք պատմությանը, որո՞նք եք համարում եղեռնից ստացած մեր դասերը: Արդյո՞ք բավարար չափով ենք օգտվում դրանցից:*

– 1988 թ. փետրվարի վերջի իրադարձությունների ժամանակ անմիջապես աշխատեց մեր ինքնապաշտպանական բնագոյը՝ մի բան, որ չունեինք 1915 թ.: Այսինքն, հպատակի, ստրուկի հոգեբանությունից ձերբազատվել ենք: Էլ չեն խոսում արցախյան պատերազմի հաղթանակների մասին: Շուշիից հետո հատկապես լիարժեք ներկայացանք աշխարհին: Այսօր, երբ պետական կամ գիտական մակարդակով փորձում ենք ցեղասպանության խնդրում թեկուզ կես քայլ զիջում անել հարևաններին, մեր հասարակությունը պայթում է: Տասնյակ գիտաժողովներից հրաժարվել են, որտեղ թուրքերի հետ պետք է այս հարցը քննար-

կեինք: Որովհետև քո հասարակությունը չի ընդունում այն, որ երբ թուրք հասարակությունը հիվանդ է ցեղասպանության հարցում և դեռ քեզ է մեղադրում, գնում և գիտական բանավեճերի ես նստում նրանց հետ: Տեսեք, երբ 2001–2003 թթ. բանակցային գործընթաց էր գնում այսպես կոչված «Հայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողովի» մակարդակով, ոչ մի երկիր չճանաչեց ցեղասպանությունը: Թուրքական կողմը մեզ ներքաշեց ծուղակի մեջ և աշխարհին հանգստացնում էր: Ասենք, Գերմանիայի Բունդեսբազում այդ օրերին հարցը քննարկելու խնդիր ծագեց: Թուրքերը մեջտեղ հանեցին հանձնաժողովը, թե երբ կպարզենք՝ ով է ճիշտ, այն ժամանակ կքննարկեք: Իսկ երբ 2003 թ. հայկական կողմի նախաձեռնությամբ լուծարվեց հանձնաժողովը, դրանից հետո չորս պետություն ճանաչեց Հայոց եղեռնը: Պատմաբանները իրենց գործն արել են: Այն ժամանակ, երբ Թուրքիան կընդունի, որ ցեղասպանություն եղել է, և իրենք եկել են դրա հետևանքները քննարկելու, դա ուրիշ բան կլինի: Ինձ համար անընդունելի է, որ խոսվում է հայ-թուրքական սահմանն առանց նախապայմանների բացելու մասին: Ինչպե՞ս կարելի է, երբ ինքն է քեզ հետ նախապայմաններով խոսում, հրաժարում ցեղասպանությունից, զորքերի հանում Ղարաբաղից, Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության ճանաչում:

– Այսօր Հայաստանի և Թուրքիայի միջև սահմանային հարցերը ո՞ր պայմանագրով են կարգավորվում:

– Վերջին պայմանագիրը, որ Խորհրդային Ռուսաստանը կնքել է Թուրքիայի հետ, 1921 թ. մարտի 16-ի Մոսկվայի չարաբաստիկ պայմանագիրն էր՝ առանց Հայաստանի մասնակցության: Հետո արդեն, առանց որևէ փոփոխության, նույն պայմանագիրը հոկտեմբերի 13-ին Կարսում պարտադրվել է հայերին:

– Պարոն Սելբոնյան, ի՞նչ տեղեկություն ունեք այսօր Թուրքիայի տարածքում բնակվող հայ համայնքի մասին:

– Վերջերս քննարկել ենք մի աշխատություն, որի հեղինակը պարսկահայ Կարեն խանլարյանն է: Պարզվում է՝ Թուրքիայում այսօր անթեղված մոտ մեկ միլիոն հայ է ապրում: Ժողովրդավարության հաստատման պարագայում նրանք կհիշեն իրենց արմատները, այդ մասին կհիշեցնեն աշխարհին: Թուրքիայում այժմ մեծ համայնք կա, այլ հարց է, որ նրանց զգալի մասը չունի հայկական ինքնագիտակցություն, բացի պոլսահայությունից, որն էլ վերջին շրջանում ճնշումների արդյունքում հիմնականում թողեց Պոլիսը՝ հեռանալով առավելապես Եվրոպա:

– *Համայնքն այնտեղ ինչ-որ կազմակերպական ձևի մեջ է, թե՞ տարերայնորեն է գոյատևում:*

– Հիմնական համախմբումը եկեղեցու շուրջը պետք է լինի: Դա առկա է միայն Ստամբուլում: Վերջերս էլ Վազըֆ գյուղում եկեղեցի բացվեց: Վերաբացվեց նաև Կեսարիայի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին: Մնացած 30 եկեղեցիները գործում են Ստամբուլում, որտեղ 30–35 հազար հայության առկայություն է ենթադրվում: Ցավոք, զգալի մասն արդեն թրքախոս է, մի բան, որ թուրքական 500 տարվա տիրապետության ժամանակ չի եղել: Դասական արևմտահայերենը Պոլսում միշտ պահպանվել է: Այսօր, թող ինձ ներվի, որ ասում եմ, եկեղեցում կարող են արդեն «Հայր մեր»-ը թուրքերեն լսել:

– *Ի՞նչ վիճակում է գտնվում և ի՞նչ դեր է խաղում թուրքահայության կյանքում Պոլսո պատրիարքարանը:*

– Պոլսում եղել են 2001 թ. և ծանր տպավորություն ստացել: Պատրիարքարանում, ինչպես և հայկական բոլոր եկեղեցիներում, կաթողիկոսի կողքին Մուստաֆա Քեմալի նկարն է ու թուրքական դրոշը: Ջանազան միջոցառումների ժամանակ՝ անպայման թուրքական պետության գովերգություն, հպատակություն, հավատարմություն: Չի կարելի մեղադրել, իհարկե, ճնշման տակ են: Օրինակ, երբ մի քանի անգամ փորձել ենք պատրիարքարանի նյութերն ուսումնասիրել, դժվարություններ են ծագել...

– Իսկ ի՞նչ տեղեկություններ ունեք մեր պատմական տարածքների, հատկապես մեզ հարակից մարզերի ժողովրդագրական պատկերի մասին:

– 16-րդ դարի սկզբին Թուրքիան իր հիմնական ախտյան երկրի՝ Պարսկաստանի դեմ պատնեշ ստեղծելու նպատակով հարավից քրդերին բերեց և բնակեցրեց Բայազետի, Մանազկերտի, Խնուսի, Կարսի, Քղիի շրջաններում: Այդ նպատակին նրանք ծառայեցին: Քրդերին մեր դեմ օգտագործեց Սուլթան Յամիդը 1890-ականներին: 1915 թ. էլ նրանց ձեռքով մեզ կոտորեցին, հետո սկսեցին քրդերի կոտորածը: Նրանք ապստամբ դարձան և այսօր այն վիճակում են, ինչ մենք էինք հարյուր տարի առաջ: Արևմտյան Հայաստանը էթնիկ առումով այսօր հիմնականում Քրդստան է: Բայազետի գավառում բնակչության 95 տոկոսը քուրդ է, Իգդիրում՝ նույնպես, Վանում, Բիթլիսում՝ մոտ 80 տոկոսը, արդեն Սեբաստիա են ներթափանցել: Բացառություն է Էրզրումի դաշտը, որտեղ ավանդաբար անատոլիական երրորդ, չորրորդ բանակներն էին կանգնում: Ձինվորականությանը ծառայության դիմաց հողակտոր էր տրվում: Քրդաբնակ վայրերում ավելի շատ հայկական մշակութային կոթողներ են պահպանվել, քան թուրքաբնակ տարածքներում: Էրզրումի վիլայեթում, որը ուսումնասիրել են, ոչ մի հայկական եկեղեցի չի պահպանվել, բացի Երզնկայի սբ. Գ. Լուսավորիչ եկեղեցու ավերակներից: Վարչական ձևի առումով պահպանվում են նախկին վիլայեթները: Միայն նոր վիլայեթ է կազմավորվել՝ Կարաբյուսեի նահանգը պատմական Ալաշկերտի տարածքում:

– Ինչպիսի՞ն է այս վիլայեթների տնտեսական վիճակը: Տարիներ ի վեր ասվում էր, թե այդ տարածքներում տնտեսական զարգացումը պետականորեն զսպվում է:

– Ցավալիորեն այդպես չէ: Ընդհակառակը, կա պետական քաղաքականություն, տարածքները բնակեցվում են, տնտեսության վրա մեծ ուշադրություն է դարձվում: Բնակչության քվաքա-

նակի վերաբերյալ միայն հետևյալն ասեմ. 1997 թ. երբ եղա Կարսում, բնակչությունը 70 հազար էր, 2000 թ.՝ 85 հազար, 2001 թ.՝ 105 հազար: Վանի բնակչությունը 1997 թ. 150 հազար էր, 2001 թ.՝ 250 հազար: Հիմնականում զինվորականության ընտանիքներ են վերաբնակեցնում, պայմաններ ստեղծում: Վանում, օրինակ, փողոցներ կան, որ չեն զիջում եվրոպական քաղաքներին:

– Այսքանից հետո պիտի հաշտվե՞լ այն մտքի հետ, որ մեր երազը մեկընդմիջտ կորած է:

– Նախ պատահական չնշեցի, որ Արևմտյան Հայաստանն այսօր առաջին հերթին Քրդստան է և նոր թուրքիա: Համոզված եմ, որ եթե աշխարհի ռազմաքաղաքական իրավիճակն այնպես դասավորվի, որ քրդերի և թուրքերի հակասությունը ձեռնադրվի լինի մեծ տերություններին, և նրանք հակվեն, բնականաբար, դեպի քրդերը, այս երկիրը պայթելու է: Ես ուզում եմ, որ թուրքիան մտնի Եվրամիություն, որովհետև ամեն բազմազգ երկիր ժողովրդավարացման պարագայում (ինչպես տեղի ունեցավ խորհրդային Միության հետ) փլուզման ենթակա է: Եթե թուրքիան լիբերալ և դեմոկրատ դառնա, 20 միլիոնանոց քրդական խնդիրը մեջտեղ է գալու, և երկիրը պառակտվելու է ներսից: Իսկ թե մենք բավականաչափ խելացի կլինենք և այդ պայթյունից կկարողանանք մեր մասնաբաժինը ստանալ, կախված է մեզանից:

– Այսօրվա չափանիշներով ի՞նչ բնութագրում կտաք Հայկական հարցի և Հայ դատի էությունը:

– Եթե Արևմտյան Հայաստանում հայություն չկա, Հայկական հարցը որպես այդպիսին բարենորոգումների տեսքով չի կարող լինել: Դրա համար էլ Սփյուռքում շատ տեղին բառ գտնվեց՝ Հայ դատ, որի հանձնախմբերը գործում են աշխարհում և ահռելի աշխատանք կատարում: Ճիշտ ընտրված տերմին է. Թուրքիան ցեղասպանություն է իրականացրել, պետական մակարդակով պետք է հատուցի: Աշխարհին ունի դրա նախադեպը: Գերմանիայի

Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը նորաստեղծ Իսրայելից պաշտոնապես ներողություն խնդրեց, հատուցման պատրաստակամություն հայտնեց: Եվ տասնամյակներ շարունակ ահռելի գումարներ վճարեց Իսրայելին, որը հզորացավ և դարձավ Արևելքի ամենամարտունակ երկրներից մեկը, եթե ոչ ամենամարտունակը: Մենք կույր հայրենասերներ չենք, որ ասենք՝ նորից ծովից ծով Հայաստան ենք ուզում և ձեռնոց ենք նետում 70 միլիոնանոց հսկա Թուրքիային: Մենք կարևորում ենք մեր ազգային անվտանգության խնդիրը: Աշխարհին հիշեցնում ենք, որ այս շրջափակման մեջ, ապրելով ցեղասպան երկրի հարևանությամբ, եղեռնի մահակը կարող է նորից կախվել մեր գլխին: Մի երկիր, որ չի ճանաչել իր իրականացրած ոճիրը, մեղա չի եկել և դեռ քեզ էլ մեղադրում է ցեղասպանության մեջ, պոտենցիալ ցեղասպան երկիր է:

Կլինի միջազգային դատ, և դատարանը թող որոշի, թե ինչ ենք կորցրել: Մարդկային կորուստներն անհմար է վերականգնել, ներողություն կխնդրեն: Բայց նյութական հատուցում անպայման կլինի: Ամենակարևորը, ի տարբերություն հրեական Հոլոքոստի, մեջտեղ է գալիս տարածքային հարցը: Մենք ոչ միայն բարոյական, նյութական հարվածներ ենք ստացել, այլև հայրենագրկվել ենք: Հրեաներին կոտորեցին Եվրոպայում, մեզ՝ մեր հայրենիքում՝ պանթուրքիզմն իրականություն դարձնելու համար: Եղեռնի պատճառների մեջ հարցերի հարցը պանթուրքիզմն է: Մենք կանգնած ենք Սեփ Թուրան ստեղծելու նրանց ազգային իդեալների իրականացման ճանապարհին: Եվ մեզ ասվել էր, որ այդ մտադրությունն իրականացնելու համար չեն խնայելու ոչ ոքի, առաջին հերթին՝ մեզ:

Տարածքային խնդրի առումով հիշեցնեմ, որ Սուրմալուի գավառը երբևէ չի եղել Թուրքիայի Հանրապետության կազմում: 1921 թ. Լենինը բացահայտ առևտուր արեց և այն նվիրաբերեց թուրքերին: Խորհրդային Ռուսաստանը պահանջեց Բաթումը, որի դիմաց թուրքերը Հայաստանից կտոր ուզեցին՝ Սուրմալուն: Այն

մի փոքր հատվածով դուրս է գալիս դեպի Նախիջևան, այսինքն՝ պանթուրքիզմի ճանապարհին խոչընդոտ է մնում Սեղրին:

– *Պարոն Սելքոնյան, պանթուրքիզմի այսօրվա դրսևորումները և դրանցից բխող վտանգ տեսնու՞մ եք:*

– Պանթուրքիզմի ամենօրյա վտանգը կա: Պանթուրքիստական գաղափարների իրականացման երկու դրսևորում ունեն: Առաջինը, որի մեջ ներքաշվել են մաև մեր հարևան վրացիները (առանց հասկանալու վտանգը), Բաքու-Ջեյհան նավթամուղն է՝ պանթուրքիզմի տնտեսական երակը: Երկրորդը Կարս-Ախալքալաք երկաթուղին է: Դա էլ կառուցվելիք տրանսպորտային երակն է, որի նպատակն է շրջանցել Հայաստանը և մեզ թողնել 1918 թ. վիճակի մեջ, ինչպես նկարագրում էր Նուրի փաշան: Ասում էր. «Հայերին պարկի մեջ են գցել, բերանը մի փոքր բաց թողել, որ շնչեն: Երբ հարկ եղավ, բերանը կփակեն, և շնչահեղձ կլինեն»: Նշանակում է՝ պանթուրքիզմն այսօր էլ կա: Դրա համար էլ պիտի լավ հասկանանք, որ Ղարաբաղի համար պայքարը պայքար է Ջանգեզուրի համար, Երևանի համար, ողջ հայության համար:

– *Մեր պատմագիտությունն ի՞նչ գնահատական է տալիս 1915 թ. հայ բուրժուազիայի պահվածքին: Կարո՞ղ է նրանց այդ ժամանակվա դերակատարությունը դաս հանդիսանալ մեր հետագա պետական քաղաքականության և ազգային կյանքի կազմակերպման համար:*

– Գավառահայության մեջ բուրժուազիա որպես այդպիսին չի եղել: Հայերի առևտրական կապիտալը գավառում շատ քիչ էր և կենտրոնացված էր հիմնականում Պոլսում, Թիֆլիսում և Բաքվում: Բացառվում է, որ պոլսահայությունը որևէ դեր ունենար նյութական իմաստով, որովհետև փող տվողը, զենք գնողը պետք է լինեին մեծահարուստները: Դրա համար էլ ապրիլի 24-ի հայտնի օրը, երբ հարյուրավոր մտավորականներ ձերբակալվեցին, նրանց հետ մաև 200–300 ձեռնարկատերեր կային: Իսկ 1912 թ. գործող Թիֆլիսի Հայոց ազգային բյուրոն պահվում էր հայ մեծա-

հարուստների հաշվին: 1914–1915 թթ. կռվող հայ կամավորական յոթ ջոկատները համալրվում էին հարուստ հայերի գումարներով: Հարցի ենթատեքստը, հավանաբար, մեր մեղքի բաժնին է վերաբերում: Այս հարցը երկար է քննարկվել: Ազնիվ չէ մեզ մեղքի բաժին վերագրել... Ինչպես Սիմոն Վրացյանը ժամանակին շատ դիպուկ ասել է, մեր մեղքն այն է, որ չկարողացանք կանխել Առաջին համաշխարհային պատերազմը: Կարո՞ղ էինք, բնականաբար՝ ոչ: Մեր «մեղքն» այն էր, որ աշխարհագրորեն հայտնվել էինք պանթուրքիզմի ճանապարհին, և պետք է մեզ մաքրեին: Այլ հարց է, որ կրակին յուր լցրեցին նաև մեծ տերությունները, մեզ օգտագործեցին, ավելի գրգռեցին թուրքերին մեր դեմ, և ֆիզիկական բնաջնջման խնդիրը դարձավ օրակարգի հարց:

– *Հատկապես Չերմանիայի հետ աշխատելու, խոսելու խնդիր ունե՞նք՝ իրենց մեղքի բաժինն ընդունել տալու համար, թե՞ հարցն այսօր մեր պետական քաղաքականության բաղադրիչ չէ:*

– Մեղքի մի բեռ գերմանացիներն այսօր ունեն՝ Հոլոքոստի կապակցությամբ: Դրա համար էլ խուսափում են: Եթե խոսքը միայն Թուրքիայի մեղսակցությանը վերաբերեր, մեր տվյալներով Բուլղեսթագն այսօր էլ կընդուներ Հայոց եղեռնը: Բայց կան մարդիկ, նաև գերմանացի հայագետներ, ովքեր պնդում են, որ գերմանացիների մեղքի բաժնի հարցն էլ քննարկվի: Իսկ գերմանացի խորհրդարանականները կարծում են, որ այդպիսի երկու մեղքն արդեն շատ ծանր կլինի իրենց համար:

«Սյունյաց երկիր», Կապան, 2005, 6 ապրիլի, թիվ 12–14, էջ 4–5:

ՀԱՂԹԱՐՇԱՎԸ ԿՇԱՐՈՒՆԱԿՎԻ ՄԻՆՉԵՎ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ՀԱՂԹԱՆԱԿ

«Մարգաշխարհի» հյուրն է ՀՀ ԳԱՍ պատմության
ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր Աշոտ Մելքոնյանը: Ստորև
հրապարակում ենք մեր թղթակցի զրույցը նրա հետ

– *Լրացավ Հայոց մեծ եղեռնի 90-րդ տարելիցը: Օսմանյան
կայսրության պարագլուխները քաղաքակիրթ աշխարհի աչքի
առջև սրի քաշեցին, ողջակիզեցին մի ողջ ժողովուրդ... Այդ ժա-
մանակներից տասնամյակներ են անցել, բայց մարդկային հիշո-
ղությունը չի մոռացել 20-րդ դարի սկզբի առաջին ցեղասպա-
նությունը: Տարեցտարի ավելանում է այն պետությունների թիվը,
որոնք դատապարտում և ընդունում են Հայոց մեծ եղեռնը: Բնու-
թագրեք, խնդրում են, հետագա զարգացումներն այդ ասպարե-
զում:*

– Պիտի ասեմ, որ մինչև 1965 թվականը ցեղասպանության
խնդրին աշխարհում ոչ մի խորհրդարան չի անդրադարձել: Առա-
ջինը այդ խնդիրը բարձրացրեց Ուրուգվայը 1965 թվականին,
երբ ընդունվեց նախնական մի որոշում, որը հետագայում
կրկնվեց նոր որոշումով... Ի դեպ, Ուրուգվայի խորհրդարանը մի
քանի անգամ անդրադարձել է այդ խնդրին: 1985 թվականին հայ
ժողովրդի այդ ցավին անդրադարձել է Արգենտինայի, ապա նաև
Կիպրոսի խորհրդարանը, որի անդրադարձը հիմնականում կապ-
վում էր նաև 1974 թվականին Թուրքիայի կողմից կղզու հյուսի-
սային մասի բռնազավթման և այնտեղ թուրքական նոր պետու-
թյուն ստեղծելու հետ: Հետագայում այդ խնդրին ևս երկու երկիր
անդրադարձավ, իհարկե, Խորհրդային Միության փլուզումից և
Հայաստանի անկախություն ձեռք բերելուց հետո: 1995 թվակա-
նին Ռուսաստանի Դաշնության Պետդուման լսեց այդ խնդիրը,
իսկ 1996 թվականին՝ Հունաստանը:

Ռուսաստանի Պետդումայի բանաձևում (ընդունված 1995 թ. ապրիլի 17-ին) շատ կարևոր մի կետ կա, որը, ինչպես մինչ այդ, այնպես էլ դրանից հետո ընդունված խորհրդարանական բանաձևերում բացակայում է, հայրենիքի գաղափարի խնդիրն է, որի մեջ երեք անգամ գործածվում են «Արևմտյան Հայաստան» և «պատմական հայրենիք» տերմինները, որոնք չափազանց կարեւոր են խնդրի համար: Եթե ցեղասպանության հարցը զուտ զգացական չէ, ուրեմն նաև հարկ է բարձրացնել հատուցման հարցը: Հետևապես, «Արևմտյան Հայաստան» տերմինի գործածությունը մեզ համար բացառիկ նշանակություն է ստանում:

1998 թվականին՝ իշխանափոխությունից հետո, ցեղասպանության խնդրում մեր արտաքին քաղաքականության մեջ նկատվեց արմատական վերանայում, որովհետև Լևոն Տեր-Պետրոսյանը կարծում էր, թե ցեղասպանության խնդրի արծարծումը ինքնին կարող է բերել Թուրքիայի հետ գոյություն իսկ չունեցող հարաբերությունների էլ ավելի լարվածության, և նրան թվում էր, թե որքան քիչ շոշափենք այդ խնդիրները, այնքան բարվոք կլինեն դիվանագիտական հարաբերությունները մեր երկու պետությունների միջև: Բայց Հայաստանի նոր նախագահ Ռ. Քոչարյանի օրոք մոտեցումները փոխվեցին, և այստեղ շատ ավելի բարձր ու պետական մակարդակով, նույնիսկ առաջին դեմքի մակարդակով տարբեր աստիճաններում, այդ թվում նաև Ստամբուլում, հնչեցվեց ցեղասպանության խնդիրը՝ դառնալով Հայաստանի արտաքին քաղաքականության բաղադրամաս: Եվ թող տարօրինակ չթվա, որ 1998 թվականից հետո սկսվեց ցեղասպանության ճանաչման միջազգային գործընթացը, հաղթարշավը:

1998–2000 թվականների ընթացքում ցեղասպանությունը ճանաչեցին Լիբանանը, Իտալիան, Շվեդիան, Ֆրանսիան, Բելգիան, Հունի և Նյու Յորքի քաղաքապետարանները, իսկ 2001 թվականին Ֆրանսիայի նախագահը 1998 թվականի բանաձևի հիման վրա ստորագրեց օրենք ցեղասպանության դեմ քարոզչության համար քրեական պատասխանատվության կանչելու վերաբերյալ:

2001 թվականի հուլիսին թուրքական կողմը Միացյալ Նահանգների պետդեսպարտամենտի աջակցությամբ տարբերակ գտավ սկսված գործընթացը կասեցնելու համար, որը արտահայտվեց այսպես կոչված հայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողովի գործունեությամբ: Ես կցանկանայի *չարաբաստիկ* բառն օգտագործել այդ հանձնաժողովի հասցեին, որովհետև այն բավական մեծ վնաս հասցրեց մեզ: Թուրքերը կարողացան մեզ ներքաշել գիտական բանավեճ, և եռամյա անպտուղ քննարկումների ընթացքում որևէ արդյունք չարձանագրվեց: Եվ պատահական չէր, որ այդ երեք տարիների ընթացքում թուրքերը կարողացան աշխարհի շատ խորհրդարանների համոզել, որ կարիք չկա խնդրին անդրադառնալ ամենաբարձր մակարդակով, քանզի, ահա տեսեք, իրենք՝ հայերը, մեզ հետ բանավեճ սկսելու բարի կամք են դրսևորում, և այդ բանավեճի արդյունքում կերևա, թե ինչն է խնդրի էությունը: Եթե պարզվի, որ տեղի ունեցածը ցեղասպանություն է, թող խորհրդարաններն անդրադառնան դրան, չի՞ պարզվի, ուրեմն դրա կարիքը այլևս կվերանա... Եվ պատահական չէր, որ մի քանի խորհրդարաններ, այդ թվում՝ նաև Գերմանիայի Բունդեսթագը, խնդիրը հանեցին օրակարգից՝ պատճառաբանելով, թե տեսեք, խնդրեն, հայերն ու թուրքերը նստել են կլոր սեղանի շուրջը: 2003 թվականի աշնանը, երբ հայկական կողմը համոզվեց, որ այդ բանակցություններն անպտուղ են, դարեցրեց իր մասնակցությունը: Ահա դրանից հետո նորից սկսվեց ցեղասպանության ճանաչման հաղթարշավը: «Հաշտեցում» բառն իսկ ամոթաբեր է մեզ համար... Ո՞ւմ հետ ենք մենք հաշտվում, ոճրագործը և զոհը իրավունք չունեն միմյանց հետ հաշտվելու: 2003 թ. դեկտեմբերին հերթական երկիրը՝ Շվեյցարիան, ճանաչեց Հայոց ցեղասպանությունը, 2004 թվականի գարնանը՝ Կանադան, նույն թվականի նոյեմբերին՝ Սլովակիան, իսկ տարեվերջին՝ Նիդեռլանդները:

Այնպես որ ցեղասպանության խնդրի ճանաչման վիճակն այսօր բավականին նպաստավոր է, և ես կարծում եմ, որ 90-ամյակի նախօրյակին և հետագայում, ամբողջ տարվա ընթացքում, այլ

երկրների խորհրդարաններ կանդրադառնան մեզ հետաքրքրող հարցին:

– Վերջերս Դուք այցելել եք արտասահման: Ո՞րն էր այդ այցելության նպատակը:

– Ես եղա Ֆրանսիայում, մասնավորապես Նիս, Մարսել և Լիոն քաղաքներում, որտեղ անցկացվեց դասախոսությունների շարք: Կազմակերպիչներն էին այդ քաղաքների հայ մշակույթի տները և Հայ դատի Եվրոպայի համձնախումբը (այն գլխավորում է Հիլդա Չոպոյանը), որոնք շատ շնորհակալ աշխատանք են տանում Սփյուռքում: Ես հրավեր ստացա նաև Իսպանիայից՝ երկու օրով լինել Գալիսիա կոչվող նահանգում: Այդ նահանգի բարձրաստիճան շատ պաշտոնյաներ ցանկություն էին հայտնել Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ լսելու հայ մասնագետի խոսքը, որովհետև Թուրքիայի Եվրամիությանն անդամակցելու հարցում իսպանացիները ևս ունեն որոշակի մտավախություններ և ցանկանում են Թուրքիայի հարցում սխալ թույլ չտալ: Պիտի ասեմ, որ մեկ ժամ տևած իմ դասախոսությունից, մեկ ժամ էլ տևած մամուլի ասուլիսից հետո նկատվեց իսպանացիների լուրջ մտավախությունը, մտահոգությունը այն իմաստով, որ Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցությունը խիստ կանդրադառնա Եվրոպական այնպիսի երկրների վրա, ինչպիսին է Իսպանիան, որտեղ կենսամակարդակը եվրոպական զարգացած երկրների համեմատությամբ բարձր չէ: Եվ հասկանալի է, թե ինչու Հայկական հարցը կապում են Թուրքիայի՝ Եվրամիությանն անդամակցության հետ: Իհարկե, այստեղ նորից շահարկվում է մեր ողբերգությունը, բայց քաղաքականությունը մնում է քաղաքականություն: Այնպես որ, այստեղ կարծես թե մեր շահերը երկուստեք համընկնում են, թեև Հիլդա Չոպոյանի խոստովանությամբ՝ Եվրախորհրդարանի իսպանացի պատգամավորները նախապես միշտ հակահայ և թուրքամետ կեցվածք են ունեցել: Իսկ այսօր իսպանացիների վերաբերմունքը Թուրքիայի հանդեպ զգալիորեն փոխվել է:

Ես կարծում եմ, որ նման հանդիպումները չափազանց կարևոր են, և մենք պետք է պետականորեն, հասարակական կազմակերպությունների, Սփյուռքի հետ համատեղ աշխատանքի և միասնական հայեցակարգի առկայության պարագայում արժանագրեք լուրջ հաջողություններ:

– Մեզանում Մեծ եղեռնի տարեթիվ ընդունված է 1915 թվականը: Այնինչ աշխարհին է հայտնի, որ թուրք բարբարոսները Արևմտյան Հայաստանում մեր ժողովրդի ծրագրած բնաջնջումն սկսել են դեռևս 19-րդ դարի 90-ական թվականների կեսերից: Այդ կոտորածները նրանք շարունակեցին նաև Արևելյան Հայաստանում: Արդյոք ժամանակը չէ՞ իբրև հիշատակի տուրք նշելու նաև այդ կոտորածները:

– Ես ավելին կասեի, մեր ինստիտուտի ուսումնասիրությունները, հատկապես պատմական ժողովրդագրական բնագավառը, ցույց են տալիս, որ ոչ միայն 19-րդ դարի երկրորդ կեսին, այլև դրանից առաջ էլ թուրքիայում քրիստոնյա ժողովուրդների համար երբևէ նպաստավոր իրավիճակ չի եղել, և զարգացումները դանդաղորեն տանում էին դեպի ցեղասպանություն: Այսինքն՝ թուրքական տիրապետության հաստատումից ի վեր՝ 16-րդ դարի սկզբից, ցեղասպանության անիվը դանդաղորեն պտտվում էր, որն է՝ ազգաձուլում, արտագաղթ, կրոնական հալածանքներ... Այդ ամենի արդյունքում քրիստոնեական ազգաբնակչությունը հետզհետե պակասում էր, և առաջանում էին թուրքական ու քրդական կղզյակներ: Ժողովրդագրական քաղաքականությունը փոխվում էր, գործը մոտենում էր ցեղասպանության: Այնպես որ, ցեղասպանության նախօրյակը անպայմանորեն պետք է համարել 1894–1896 թվականները, որովհետև ցեղասպանության փորձնական քայլը, նախադեպն արդեն եղավ այդ տարիներին: 1909 թվականին երիտթուրքերը կազմակերպեցին Ադամայի կոտորածները, իսկ 1915 թվականին զանգվածաբար ոչնչացրին հայ բնակչությանը: Եվ, որ շատ ավելի կարևոր է, հանրապետական Թուրքիան այդ քաղաքականության շղթան շարունակեց

մինչև 1922–23 թթ., այդ քաղաքականությունը իրականացրեց Արևելյան Հայաստանում, այսինքն՝ եթե քաղաքական ռեժիմի իմաստով սուլթան Համիդի, երիտթուրքերի, քենալականների վարչակարգերը միմյանցից տարբերվում էին հայկական հարցում, հայերի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքով դրանք նույն շղթայի տարբեր օղակներն էին: Այնպես որ, մենք պետք է խոսենք 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանության մասին, որպես իսկական ցեղասպանության, իսկ դրա նախորդ և դրանից հետո ընկած ժամանակահատվածը, չմոռանալով տակավին, նշելով, որ այդ քաղաքականությունը տարբեր օղակներով շարունակվել է նաև այդ ժամանակներում:

– Քսանական թվականների սկզբներին, երբ համապատասխան պայմանագրով գծվում էր խորհրդա-թուրքական սահմանը, շատերը չգիտեին, որ մենք հենց այդ ժամանակաշրջաններում ևս հողատարածք ենք կորցրել... Այդ իմաստով չափազանց հետաքրքիր է պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Բաբկեն Հարությունյանի ուսումնասիրությունը, որ «Երկու ճշտում» վերնագրով հրապարակվել է «Գիտության գլոբուս» հանդեսի 2000 թ. թիվ 1 համարում: Ուսումնասիրությունը որոշակի մանրամասն փաստերով ապացուցում է, որ մեր և Թուրքիայի միջև սահմանը ձևավորելիս կորցրել ենք մոտ 200 քառակուսի կիլոմետր տարածք: Այս մասին քիչ է խոսվում, ինչու...

Ինձ այդ մասին քանիցս ասել է պրոֆ. Բաբկեն Հարությունյանը, և շատ հետաքրքրական է, որ խոսքը վերաբերում է Տիկնիսի շրջանի հինգ գյուղերին, որոնք նախապես 1920 թվականի դեկտեմբերի 2-ի Ալեքսանդրապոլի պայմանագրով պետք է մնային Հայաստանի Հանրապետությանը: Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերում խնդիր լուծվեց հօգուտ թուրքերի: Այսինքն, երբ Մոսկվայի պայմանագիրը կնքելիս կողմերը հիմնվում էին դեկտեմբերի 2-ի, փաստորեն արդեն չեղյալ հայտարարված պայմանագրի վրա և դա էին սահմանագիծ ընդունում, կարգը իրենք իսկ խախտեցին, որովհետև Մոսկվայի պայմանագրից շեղվեցին:

Առավել ևս, Կարսի պայմանագրում թուրքերը Քյազին Կարաբեքիրի գլխավորությամբ պնդում էին հօգուտ Մոսկվայի պայմանագրի, որն արդեն իսկ խախտել էր Կարսի պայմանագիրը: Այսինքն՝ թուրքերի կողմից պայմանագիրը խախտվել է: Ինչ վերաբերում է Կարսի պայմանագրին, ապա այն բազմաթիվ կետերով թուրքերի կողմից մշտապես խախտվել է: Այնտեղ, հավելված 2-րդի համաձայն, թուրքական կողմը պարտավորվում էր Հայաստանի պետական սահմանից առնվազն 6–8 կիլոմետր հեռավորության վրա, այսինքն՝ երկաթգծի հատվածից սկսած, զորքեր չտեղակայել: Այսօր թուրքական զինվորը կանգնած է ճիշտ սահմանի վրա, մինչդեռ նա դրա իրավունքը չուներ: Կարսի պայմանագրով արգելված էր: Թուրքերը դա մշտապես խախտել են, իսկ Խորհրդային Միությունն այդ մասին երբևէ չի խոսել: Բայց եթե խոսում ենք իրավահաջորդի մասին, բնականաբար, Խորհրդային Հայաստանի իրավահաջորդն այդ տարածքում Հայաստանի Հանրապետությունն է, և եթե այսօր թուրքերը մեզ հետ խոսում են նախապայմանով, մենք նրանց պիտի հիշեցնենք, որ Կարսի այդ նույն պայմանագիրը քանիցս խախտվել է թուրքերի կողմից և մինչև օրս էլ շարունակում է խախտվել: Եթե նրանք գտնում են, որ վերջին հայ-թուրքական պետական պաշտոնական փաստաթուղթը դա է, ուրեմն թող բարի լինեն հարգել այն, և զորքերը հետ քաշել մեր սահմանից 6–8 կիլոմետր:

– Թուրք պատմաբաններն այսօր աշխարհով մեկ հայտարարում են, թե Հայոց ցեղասպանություն տեղի չի ունեցել, թե այսօր այդ խնդրում պարզություն մտցնելու համար իրենք բացել են արխիվները, և որ ցանկացած պատմաբան կարող է ժամանել Թուրքիա, և ուսումնասիրել այդ փաստաթղթերը: Արդյոք այդ հայտարարության մեջ ճշմարտություն կա՞: Մի՞թե թուրքերն իրենց արխիվներում մինչ օրս պահպանել են ցեղասպանությունը հաստատող փաստաթղթեր:

– Ցեղասպանության միջազգային գործընթացն այնքան ահաբեկեց թուրքերին, որ նրանք գլուխները կորցրած ցանկա-

նում են մեզ ներքաշել այսպես կոչված գիտական բանավեճի մեջ: Այսինքն՝ ավելի լավ է մենք բանավիճենք, և իրենք տանուլ տան բանավեճը, միայն թե խնդրին պետական-քաղաքական մակարդակով անդրադարձ չլինի: Ուրեմն ավելի լավ է, որ, օրինակ, Յուսուֆ Չալաջօղլուն խայտառակվի գիտաժողովում, քան ասենք, ԱՄՆ-ի Կոնգրեսն անդրադառնա խնդրին, որովհետև քաղաքական հարցը շատ ավելի ծանր է, քան գիտականը:

Ինչ վերաբերում է թուրքերի առաջարկին՝ գիտական բանավեճեր սկսելուն, ասեմ հետևյալը. ես այս վերջին տարիներին նրանցից մի քանի հրավերներ ստանալուց հետո համոզվեցի, որ նրանց հետ որևէ գիտական վեճ լինել չի կարող: Բերեմ պատճառաբանությունը: Որոշվեց նախապես իմ և Լավրենտի Բարսեղյանի կողմից թուրքերին ներկայացնել համապատասխան փաստաթղթեր 1915 թ. դեպքերի մասին, նրանք էլ իրենցը պիտի ներկայացնեին, որից հետո Վիեննայում պիտի տեղի ունենար մեր հանդիպումը: Սակայն, դեռ ոչինչ տեղի չունեցած, թուրքերն այն աստիճան ոգևորվեցին, որ պետական մակարդակով Աբդուլա Գյուլը հայտարարեց այդ հանդիպման մասին, և թուրքական թերթերն սկսեցին գրել, որ Լավրենտի Բարսեղյանը և Աշոտ Մելքոնյանը Վիեննայում մի քանի անգամ արդեն հանդիպել են թուրքերի հետ և կնքել համաձայնագիր և կարծես թե գալիս են մի ընդհանուր հայտարարի: Ես ստիպված էի բազմիցս հերքել, որ ոչ ես և ոչ էլ Բարսեղյանը Վիեննայում չենք եղել: Բարեբախտաբար, տարբեր առիթներով Եվրոպայի շատ քաղաքներում լինելով, Վիեննայում չէի եղել, այլապես կարող էին «հաստատել», թե այս անգամ էլ Մելքոնյանն ու Յուսուֆ Չալաջօղլուն հանդիպել են:

Յուսուֆ Չալաջօղլուն հայտարարում է, թե թուրքական արխիվները բաց են... Նախ, ասեմ, որ բաց են մինչև 1894 թվականի արխիվները: Եթե փորձում ես ասել, թե պատրաստ ես գնալու, նրանք ասում են՝ խնդրեմ, մինչև այսինչ թվականը: Եվ ծիծաղելի է նրանց կողմից ընդունված այդ տարեթիվը... Գոնե մեկ այլ թվական ընդունեին... Մինչև 1894 թվականն են վերցրել՝ ենթադրելով, որ դրանից առաջ ջարդեր չեն եղել, իսկ 1894-ին, երբ սկսվել

են համիդյան կոտորածները, այդ տարեթիվը փակում-արգելում են՝ պնդելով, թե ամեն արխիվ իր վաղեմության ժամկետն ունի: Հաջորդ հանգամանքը. ասում են, թե եկեք, ծանոթացե՛ք փաստաթղթերին: Բայց չէ՞ որ փաստաթղթերի մեծագույն մասը գրված է օսմաներենով և արաբատառ է: Թուրքերը ենթադրում են, որ մեզանում համապատասխան մասնագետներ չեն գտնվի, և դրանում ճշմարտություն կա, եղած մասնագետները սահմանափակ են, այդ հարցում, այո՛, որոշակի դժվարություններ ունենք: Բայց աշխարհի տասնյակ լեզուներով հրապարակվել են փաստաթղթային ժողովածուներ, որոնցից են Պասկուալ Օհանյանի չորս հատորով ժողովածուն՝ «Արգենտինյան աղբյուրները հայոց ցեղասպանության մասին», Արթուր Բեհլերյանի՝ «Ֆրանսիական արխիվները ցեղասպանության մասին», Երջանկահիշատակ ակադեմիկոս Վարդգես Միքայելյանի՝ «Գերմանական արխիվները ցեղասպանության մասին», Արտեմ Օհանջանյանի՝ «Ավստրո-հունգարական արխիվները ցեղասպանության մասին», Մկրտիչ Ներսիսյանի և Ռուբեն Սահակյանի «Ռուսաստանի արխիվները ցեղասպանության մասին»... Ահռելի քանակությամբ նյութ կա, մեր ասելիքը թղթին ենք հանձնել, թե կարող են, թող որևէ փաստաթուղթ հերքեն, և հետո միայն առաջարկեն մեզ նստելու գիտական բանավեճի:

– Թուրք կառավարությունն այսօր ահաբեկում է աշխարհի այն երկրներին, որոնք ճանաչել են Հայոց ցեղասպանությունը: Կարո՞ղ է նրանց այդ քայլը որոշակի բացասական ազդեցություն ունենալ հարցի հետագա զարգացման վրա:

– Անկասկած, կարող է ունենալ, որովհետև մինչև օրս, եթե որոշ երկրներում հաջողություն են արձանագրել, ապա դա տեղի է ունեցել քարոզչության շնորհիվ: Օրինակ, նույն Գերմանիայում երկու տարի առաջ տասը հազար թուրք վտարանդի կար, որոնք ստորագրություններ հավաքեցին և դիմեցին Բունդեսբադին՝ խնդրելով ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Դա թուրքերի համար սարսափելի հարված էր: Բնական է, չորսմիլիոնանոց թուր-

քական համայնքը, որ հակված է մերժելու ցեղասպանության խնդիրը, ավելի հզոր գտնվեց: Ավստրիայում թուրքերը նույնպես մեծ համայնք ունեն, այնտեղ էլ կարողացան ցեղասպանության հարցը վիժեցնել, նույնն է կատարվում Միացյալ Նահանգներում, որտեղ թուրքերը շահարկում են Ինջիլիկի ռազմական բազաների խնդիրը, որպեսզի ԱՄՆ-ը ցեղասպանության խնդրում պահպանի ժխտողական վերաբերմունք: Նույնը Անգլիայի խորհրդարանում է և այլն: Այսինքն ուժի դիրքերից խոսելու քաղաքականությունն այսօր տալիս է իր պտուղները: Բայց բոլոր դեպքերում մեր հաղթարշավը շարունակվելու է, այնպես որ ճշմարտությունն իր ճանապարհը հարթելու է: Եվ ես համոզված եմ, որ մինչև Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակը աշխարհի երկրների մի զգալի մասը ճանաչելու է հայոց մեծ ողբերգությունը:

ՄԻՀՐ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

*«Մարգաշխարհ», Երևան, 2005, ապրիլի 19–25, էջ 1–2, 2005,
ապրիլի 26 – մայիսի 3, էջ 3:*

ՄԵԾ ԵՂԵՈՆԻ 90-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԸ. ԵՐԵՎԱՆՅԱՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎՆԵՐ

2005-ը տխուր հոբելյանի տարի է հայության համար: Մեծ եղեռնի 90-րդ տարելիցը բազում մտորումների տեղիք է տալիս. մեր ազգային հարցը բազմաձալ է; բազմակնճիռ, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառները՝ բազմաթիվ:

Ապրիլի 24-ին նախորդած և հաջորդած միջոցառումները, կարելի է ասել, ավարտվեցին, թեև աշխարհի տարբեր ծագերում շարունակվում են հարգանքի արարողությունները հայոց անմեղ զոհերի հիշատակին: Այդ ամենի համար՝ շնորհակալություն: Սակայն մեր հարցն այլ լուծում՝ է պահանջում: Ցավալին, ավելի ճիշտ կլիներ ասել՝ ողբերգականն այն է, որ հաճախ մեր հիմնախնդիրների լուծման իրավունքը մեզ չի վերապահված և, ինչպես ցույց է տալիս փորձը, ամեն ամգամ կանգնում ենք կատարված փաստի առաջ...

Մեծ եղեռնի 90-րդ տարելիցին նվիրված երևանյան միջազգային միջոցառումները մի շարք մտահոգությունների տեղիք տվեցին: Խնդրահարույց որոշ հարցեր պարզաբանելու նպատակ ունի մեր զրույցը ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմ. գիտ. դոկտոր Աշոտ Մելքոնյանի հետ:

— *Երևանում միմյանց հաջորդեցին երեք տարբեր միջոցառումներ: Առաջինը կազմակերպել էր ՀՀ ԳԱԱ-ն, երկրորդը՝ ՀՀ ԱԳՆ-ն, երրորդը՝ Համաշխարհային հայկական կոնգրեսը: Առաջինին շատ չեն ուզում անդրադառնալ, թեև հնարավոր էլ չէ շրջանցել այն առումով, որ ակադեմիայի ամենամյա գիտաժողովը, որ տևում է մի քանի օր, հաճախ տեղի է ունենում կիսադատարկ դահլիճներում, իսկ որպես հիմնական թերություն նշենք անհարկի կրկնությունները: Մի՞թե հնարավոր չէ խուսափել այդ ամենից: Վերլուծական միտքը, կարծում եմ՝ կհամաձայնեք, գրեթե բացակայում է մեր գիտաժողովներում...*

– Չէի ասի՝ վերլուծական մոտեցումներ չեն եղել այնտեղ: Նախապես որոշված էր հրավիրել ԳԱԱ-ի և ԱԳՆ-ի մեկ ընդհանուր գիտաժողով: Հետագայում պարզվեց, որ բավականաչափ քաղաքական գործիչներ են ժամանելու, և որոշվեց ՀՀ ԳԱԱ-ում հրավիրել զուտ գիտական նստաշրջան, ԱԳՆ-ում՝ գիտաճանաչողական բնույթի համաժողով: Սակայն մինչև վերջին պահը հստակեցված չէր այս միջոցառումների համատեղ կամ անջատ լինելու հանգամանքը, և դրա հետևանքով ԳԱԱ գիտաժողովում ներկայացվեցին նաև հապշտապ զեկուցումներ, եղան կրկնություններ: Հնչեցին նաև մի շարք նոր հարցադրումներ, մասնավորապես թուրք ժողովրդի ինքնության վերաբերյալ: Այդ մասին ուշագրավ զեկուցում կարդաց արևելագետ Անուշ Հովհաննիսյանը: Նա ընդգծեց այն հանգամանքը, որ դարերի ընթացքում, երբ արևմտահայությունը թուրքական տիրապետության տակ էր, թուրքական հասարակությունը լրջորեն չի վերաբերվել նրան՝ որպես կողմ, իսկ այսօր հանկարծ Եվրամիության ճանապարհին քաղաքակիրթ աշխարհը պարտադրում է իրենց ընդունել Հայոց ցեղասպանությունը: Այդ ինքնության հանգամանքն է, որ թուրքերին թույլ չի տալիս գոնե կես քայլ կատարել Հայոց ցեղասպանության ճանաչման ճանապարհին:

Կրկնություններն անխուսափելի են: 90 տարի խոսում ենք այս խնդրի մասին: Դա, իհարկե, պետք է դրական գնահատել: Բայց ժամանակն է խնդիրը գիտական դաշտից տեղափոխել իրավաքաղաքական դաշտ: Վերջին տարիներին նկատելի է, որ համաշխարհային ցեղասպանությունների հենքի վրա Հայոց ցեղասպանությունը ներկայացնելու և Հոլոքոստի կամ Աֆրիկայում տեղի ունեցող այլ ցեղասպանությունների հետ բաղդատելու հանգամանքն աշխարհի համար շատ ավելի ընկալելի է:

– *ԱԳՆ համաժողովում գրեթե բոլոր ելույթներն սկսվում և ավարտվում էին «հոլոքոստ» բառով. սրան դեռ կանդրադառնանք: «Ծանրագույն հանցանք, ծանրագույն մարտահրավեր» խորագրով այդ համաժողովի (ապրիլի 20–21) գլխավոր նպա-*

տակն էր՝ «Մեկ անգամ ևս փորձել հասկանալ ցեղասպանության քնույթը, ուսումնասիրել ցեղասպանության ակունքները, գտնել բանաձևեր՝ այն կանխելու և հակազդելու համար»։ Համաժողովը հասա՞վ իր նպատակին։

– Եթե այս համաժողովը համեմատենք 1995 թ. տեղի ունեցած գիտաժողովի հետ, ահռելի առաջընթաց կտեսնենք։ Այն ժամանակ ՀՀ նախագահի մակարդակով ցեղասպանության վերաբերյալ մեզ մատուցվում էին միանգամայն անթույլատրելի դրույթներ. թուրք ժողովուրդը մեղսակից չէ այդ ցեղասպանությանը, Հայոց ցեղասպանությունը տնտեսական շարժառիթ չի ունեցել, հայերը ևս մեղսակցության բաժին ունեն...

Այսօր, երբ աշխարհում սկսվել է Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման այս հաղթարշավը, և ՀՀ արտաքին քաղաքականության ենթատեքստում հետապնդվում է Ցեղասպանության խնդիրը, այս համաժողովը, անշուշտ, առաջընթաց էր։ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի՝ Ցեղասպանությունների կանխարգելման հարցերով հատուկ խորհրդական Խուան Մենդեզի ներկայությունը շատերին էր խանդավառել։ Այդ պաշտոնին կոչված մարդը, ցավոք, իր զեկուցման մեջ գեթ մեկ անգամ չգործածեց «ցեղասպանություն» բառը, չնայած ընթացքում փորձեց պատճառաբանել. իր խնդիրը չէ աշխարհի այս կամ այն ժողովրդի կոտորածը համապատասխանեցնել ՄԱԿ-ի՝ 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ի հայտնի կոնվենցիային. իր խնդիրն այսօր ցեղասպանության կանխարգելումն է աշխարհում։ Ես բավական սուր քննադատեցի նրա այդ տեսակետը՝ ասելով՝ թող ուրեմն պարոն Մենդեզն այսօր զբաղվի Արցախի հարցով. աշխարհը նրան այսօր պարտադրում է կրկին վերադառնալ Ադրբեյջանի գիրկը՝ վերջինիս դրդելով նոր ցեղասպանության...

– Խուան Մենդեզի ելույթն ԱՄՆ պետքարտուղարության՝ մեզ հրամցրած պաշտոնական թեզի համատեքստում էր, որը տարիների առաջ շրջանառության մեջ է դրել Թուրքիայի Ազգային մեծ

ժողովը, երբ Հայոց ցեղասպանության խնդիրը հայտարարվեց ոչ թե քաղաքական ուսումնասիրության առարկա, այլ գիտական:

– Դուք մաս հարցի պատասխանը տվեցիք: Այստեղ դրականը միայն նրա ֆիզիկական ներկայությունն էր, որը տրամաբանորեն կարելի էր կապել Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հանգամանքի հետ: Գաղտնիք չէ, որ ՄԱԿ-ը ներկայացնում է ԱՄՆ-ի քաղաքական մոտեցումները և պարտավոր էր շրջանցել Հայոց ցեղասպանության խնդիրը: Բայց եղան մաս հրաշալի զեկուցումներ: Կառանձնացնելի շվեյցարացի հայտնի իրավաբան Ալֆրեդ դը Ջայասի ելույթը, որը, իմ կարծիքով, արժեր ամբողջ համաժողովին: Նա փաստացի ապացուցեց, որ 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ի կոնվենցիան ձևակերպվել է՝ նկատի ունենալով մաս Հայոց ցեղասպանությունը: Մատնանշեց, որ Ռաֆայել Լեմկինը՝ ցեղասպանության բանաձևի հեղինակը, դեռևս 1930-ական թթ. սկզբին արդեն անում էր այդ ձևակերպումները՝ նկատի ունենալով Հայոց ցեղասպանությունը: Ալֆրեդ դը Ջայասը լիովին հերքեց այն մոտեցումը, թե 1948 թ. կոնվենցիան հետադարձ ուժ չունի և չի վերաբերում Հայոց ցեղասպանությանը: Ասաց, որ նույն տրամաբանությամբ այն չի վերաբերում մաս հրեաների Հոլոքոստին, իսկ 1968 թ. նոյեմբերին ՄԱԿ-ի ընդունած մեկ այլ կոնվենցիա ուղղակիորեն ընդգծում է այն հանգամանքը, որ ցեղասպանություն հանցագործությունը երբեք վաղեմության ժամկետ չունի: Ավելին՝ առաջ քաշեց այնպիսի հարցեր, որոնց ոչ ոք չանդրադարձավ: Օրինակ՝ թուրքիան ոչ միայն պետք է դատապարտվի Հայոց ցեղասպանության համար, այլև ենթարկվի պատասխանատվության և հատուցում տա. մա ակնարկում էր տարածքային խնդիրը:

– ՀՀ ԱԳՆ-ի հրավիրած հիմնական բանախոսները դաշնակից երկրների (ՆԱՏՕ) ներկայացուցիչներն էին՝ ԱՄՆ, Իսրայել, Թուրքիա: Այսինքն՝ ներկայացնում էին այն երկրները, որոնք ոչ միայն չեն ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը, այլև չեն էլ ուզում լսել այդ մասին: Սեղմ ասած՝ տարօրինակ է, որ միջազգային կոչված

այդ համաժողովին չէին մասնակցում ՌԴ-ի, Ֆրանսիայի, արաբական աշխարհի ներկայացուցիչները, որոնց վերաբերմունքը Հայոց ցեղասպանությանը տրամագծորեն հակառակ է ուրացողների: Ե՛լ ավելի է անհասկանալի, որ այդ օրերին Երևանում էր նաև միջազգային իրավունքի հանրահայտ մասնագետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, մոսկվաբնակ մեր հայրենակից, պրոֆեսոր Յուրի Բարսեղովը (մասնակցում էր Համաշխարհային հայկական կոնգրեսի երկրորդ կոնֆերանսին), բայց ՀՀ ԱԳՆ-ն նրան չէր հրավիրել իր համաժողովին...

– Մեզանում, իրոք, տարօրինակ բաներ միշտ են տեղի ունենում: Որևէ տեղեկություն չունեն մյուս հրավերի մասին, բայց կասեմ հետևյալը: Որպես Մեծ եղեռնի 90-րդ տարելիցի պետական միջոցառումների հանձնաժողովի անդամ՝ մինչև վերջին պահը մենք լուր չունեինք, թե ում է հրավիրել ԱԳՆ-ն, և ամեն անգամ մեր հարցումներին պատասխանում էին. ժամանելու է Լեխ Վալենսան: Ոչ ավելին: Նրա ներկայությունն, իհարկե, շատ հաճելի էր մեզ համար, բայց այս մարդն անտեղյակ էր, թե ինչի համար են իրեն հրավիրել Երևան: Նա ընդամենը գիտեր, որ 1915 թ. եղել է եղեռն: Լեխ Վալենսան խոսեց, առհասարակ, մարդու իրավունքների, Լեհաստանի, Եվրամիության հետ հարաբերությունների և նման խնդիրների մասին:

Ծիշտ նշեցիք, որ արաբական աշխարհի ներկայացուցիչների բացակայությունը շատ տարօրինակ էր և, թերևս, այդ մտահոգությամբ է, որ ՀՀ ԳԱԱ-ն և Հայ դատի հայաստանյան գրասենյակը որոշել են այս տարվա աշնանը Երևանում կազմակերպել հեղինակավոր համաժողով՝ «Հայոց ցեղասպանությունը և իսլամական աշխարհը» խորագրով: Հայոց ցեղասպանությունը տեղի ունեցավ իսլամական աշխարհի աչքի առջև, և հայերին կոտորելու համար չարանենգորեն գործածվեց իսլամը: Անցյալ տարի հունվարին Ստոկհոլմում տեղի ունեցած Համաշխարհային չորրորդ ֆորումում Եգիպտոսի ԱԳ նախարարը հատուկ ընդգծեց, որ ցեղասպանությունը և իսլամը ոչ մի առնչություն չունեն իրար

հետ: Այլ հարց է, որ 1915 թ. թուրքերը նենգորեն գործածեցին այն՝ հայերին բնաջնջելու համար: Հետագայում, երբ պայքարի սլաքն ուղղեցին քրդերի դեմ և 1920-ական թթ. սկսեցին նրանց կոտորել, սկսեց գործել զուտ ազգայնամոլական գործունը:

– Մենք իրավունք չունենք շնորհակալ չլինելու արաբական աշխարհին: Արհավիրքից հետո նրանք գրկաբաց ընդունեցին մեր հայրենակիցներին: Տարօրինակ էր նաև ֆրանսիացի ցեղասպանագետ Իվ Տերնոնի բացակայությունը: Ի հեճուկս այս ամենի՝ Երևան էր ժամանել Չիկագոյի համալսարանի (ԱՄՆ) քաղաքագիտության և պատմության պրոֆեսոր, «անաչառ երկխոսության» ամերիկյան դիվանագիտության ամենաակտիվ դրոշակակիրներից մեկը՝ տխրահռչակ Ռոնալդ Սյունին (հավանաբար՝ հատուկ հրավերով): Հետաքրքիր է՝ վերջին շրջանում ինչո՞վ է նա հարստացրել հակահայկական տեսակետների իր «զինամուցը»՝ Հայոց ցեղասպանության փաստի վերաբերյալ:

Հայտարարվեց, որ անաչառությունն ապահովվելու նպատակով հրավիրվել են բոլոր նրանք, ովքեր Հայոց ցեղասպանության մասին ասելիք ունեն: Բայց չգիտեինք, որ Սյունուն ևս հրավիրել են: Վերջին շրջանում նա հրապարակավ ասել էր, որ ինքն այլևս ՀՀ չի գա. իբր «անվտանգության» խնդիրներ կան: Սակայն եկավ և բոլորիս զարմացրեց իր բոլորովին նոր տեսակետներով՝ այս անգամ հակառակ դիրքերից ներկայացնելով դրանք: Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ նա միշտ վերապահումներ է ունեցել. այդ մասին հայտարարել է և՛ ԱՄՆ-ում՝ Միչիգանի գիտաժողովում, և՛ եվրոպական երկրներում: Բայց հիմա խոսում էր այն մասին, որ իբր թուրքերի հետ բանավեճի ժամանակ ինքը մշտապես պարտադրել է, որ թուրքերն ընդունեն «ցեղասպանություն» տերմինը, թուրքական կողմը հրաժարվել է, ինքն ստիպված է եղել առաջարկել նրանց գտնել մեկ այլ տերմին, իսկ նրանք շվարել են, չեն կարողացել... Այսինքն՝ այդ ելույթը մեղքը քավելու պես մի բան էր, և հուսանք, որ սա շրջադարձ կլինի նրա համար: Գուցե աշխարհում ընդհանուր մթնոլորտի փոփոխությունը՝

կապված Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման հետ, ուղղակի ստիպեց խղճի խայթ զգալ նաև ազգությամբ հայ Ռոմալդ Սյունուն, և նա սկսեց վերանայել իր մոտեցումները: Բայց ես վերապահում ունեմ նրա նկատմամբ:

– Սյունին եղանակի նման փոփոխական է. ամընդհատ փոխում է իր տեսակետները, չի՛ կարելի նրան վստահել: 1970-ական թթ. նա իրեն դրսևորում էր որպես անաչառ հայ, այնուհետև սկսեց տուրք տալ հակահայկական, ավելի ծիշտ՝ պրոթուրքական տեսակետներին: Ինչևէ: Թուրք պրոֆեսոր Բասքն Օրանն առաջարկության պես կոչ էր անում չգործածել «ցեղասպանություն» «սարսափելի բառը»: Թուրք պատմաբանը հավանաբար մոռացե՞լ էր՝ որտեղ է գտնվում, թե՞ հույս ուներ, որ իր հրեա և ամերիկացի գործընկերների հետ կկարողանան հայ գիտական հասարակությանը պարտադրել իրենց հերթական խաղը...

– Նա թուրքական լոբբինգի ազդեցության տակ էր և փորձում էր մեղմել նրանց մոտեցումները: Անհասկանալի էր մեզանում այնքա՜ն ընդունված թաներ Աքչամի ասածը: Վերջինս, որ ՀՀ-ում և Սփյուռքում ընդունված անձ է, Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման ջատագովներից, իմ կարծիքով բավական վտանգավոր միտք հայտնեց. «Երկուստեք հրաժարվենք «ցեղասպանության ենթարկվածի» և «ցեղասպանություն կատարողի» բարդություններից և մոռանանք փոխադարձ վիրավորական խոսքերը»: Այսինքն՝ մենք մոռանանք «բարբարոս թուրքեր», «վայրենի թուրքեր», իսկ իրենք՝ «դավաճան հայեր» և նման այլ արտահայտությունները: Կարծես դրանք հավասարաբեք արտահայտություններ են: Ասում էր, որ իրենք՝ թուրքերը ևս վերապրողներ են...

– Մեր կորսված Հայրենիքում...

– Եվ քանի որ շատ թուրքեր ցավ են զգում դրանից, նշանակում է՝ թուրքական հասարակությունը ևս «վերապրող» է: Նրա այն շեշտադրումը, թե թուրքական հասարակության ժողովրդա-

վարացումը պետք է բերի ցեղասպանության ճանաչման, բավարար չէ. թուրքական ինքնությունը խանգարում է նախ՝ այդ ժողովրդավարացմանը, երկրորդ՝ նման ենթատեքստերը շատ ավելի վտանգավոր են: Օրանն առաջարկում էր հրաժարվել «ցեղասպանություն» բառից՝ պակասեցնելու համար թուրքերի մեղքի բաժինը: Աբչամի տարբերակով ասել՝ մենք և թուրքերը վերապրողներ ենք, անընդունելի է և շատ ավելի վտանգավոր այն առումով, որ Հայոց ցեղասպանությունն ընդունող գրեթե բոլոր թուրք պատմաբաններն ու գործիչները համարում են, որ երկուստեք դատապարտված թուրքերն այլընտրանք չունեին, պետք է հայերին տեղահանեին: Նշանակում է՝ կայսրությունը փրկելու համար պետք է հայերին տեղահանեին և բնաջնջեին...

– *Բասքն Օրանի պատասխանը, իմ կարծիքով, լավագույնս տվել է «Գոլոս Արմենիի» թերթի փոխխմբագիր Լևոն Միքայելյանը «Ճշգրիտ բառը խաչբառ չէ»** հոդվածում. «Նրանք, ովքեր կարծում են, որ հայերն իրավունք ունեն դատապարտել թուրքերին՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով, գործածում են ճշգրիտ և կատարվածին համապատասխան միակ բառը՝ ցեղասպանություն, իսկ նրանք, ովքեր այս կամ այն ենթադրությամբ հայերին զրկում են այդ իրավունքից, «խաչբառ» են լուծում»: Մեր զրույցի սկզբում ակնարկեցի, որ ԱԳՆ համաժողովում գրեթե բոլոր ելույթներն սկսվում և ավարտվում էին «հոլոքոստ» բառով...*

– Ցեղասպանությունների դատապարտման և ճանաչման այս ընդհանուր գիտաքաղաքական մթնոլորտում հոլոքոստի կշիռը մեծ է՝ հասկանալի պատճառներով. հրեաները շատ ուժեղ են և իրենց ցեղասպանության հանգամանքը միշտ հոլովում են:

– *Թե՞ դա հիլիժում նրանց ներկայությունն էր ճնշողը...*

– Նաև՝ այդ հանգամանքը: 1995 թ. գիտաժողովում ևս շատ հրեաներ կային, ովքեր թմբկահարում էին հրեական հոլոքոստը: Հասկանալի է հրեաների վերաբերմունքը ցեղասպանությանը: Այս գիտաժողովը ևս հոլոքոստի մասին խոսելու լավ հնարավոր-

րութիւնն էր տալիս, մանավանդ զուգահեռներ անցկացվեցին Հոլոքոստի և Հայոց ցեղասպանութեան միջև: Բայց, ի տարբերութիւն ՀՀ ԳԱԱ 1995 թ. գիտաժողովի, այստեղ շատ չընդգծվեց այն հանգամանքը, որ Հայոց ցեղասպանութիւնը տեղի է ունեցել հայոց բնօրրանում. մենք հայրենագրկվել ենք, իսկ հրեաներին կոտորել են Եվրոպայում: Հրեաներն այս փաստարկից շատ են նեղվում:

Անկախ ամեն ինչից՝ հրեա բանախոսներից ուզում են առանձնացնել Իսրայել Չառնիի՝ հարգանք առաջացնող կարծիքը: Մյուսներին, առանց բացառության, պետք է վերապահուճով վերաբերվել: Օրինակ՝ Ստոկհոլմի գիտաժողովում մեր վարչապետը Եհուդա Բաութերին պաշտոնապես հրավիրեց ՀՀ՝ մասնակցելու այս համաժողովին: Նա վերապահուճով տվեց իր նախնական համաձայնութիւնը, և մինչև վերջին պահը հայտնի չէր՝ կգա՞, թե՞ ոչ: Եկավ, բայց բավական դժվարութեամբ խոսեց Հայոց ցեղասպանութեան մասին: Հրեաները ևս ԱՄՆ-ի և Իսրայելի հրեական լոբբինգի ազդեցության տակ են, այդ պատճառով էլ պետք է այս մարդկանց նկատմամբ որոշակի հարգանք դրսևորել, չնայած քաղաքական խնդիրներ են լուծում՝ Հոլոքոստի հանգամանքը թմբկահարելիս:

– Միջիգանի համալսարանի հայոց արդի պատմութեան ամբիոնի վարիչ, ոչ անհայտ ժիրայր-Ջերալդ Լիպարիտյանի հակահայկական, ապազգային հայացքներին քաջածանոթ ենք: Բայց ահա այս գործիչը երևան էր ժամանել տանտիրոջ իրավունքով: Նա ոչ միայն վարեց համաժողովի վերջին՝ երկրորդ օրվա նիստը՝ որպէս նախագահ, այլև քննարկումները՝ որպէս համաժողովի վերջին ակորդ: Ինչպե՞ս հասկանալ:

– Ինձ համար էլ դա անհասկանալի էր: Լիպարիտյանի մոտեցումներն անընդունելի էին այստեղ պաշտոնավարելիս. կրավորական վարքագիծ էր դրսևորում Հայոց ցեղասպանութեան խնդրում: Հատկապէս անհասկանալի էին «Զորյան» հաստատութեան հետ նրա նախկին կապերը: Ինչպե՞ս կարող էր նա լինել

ներկայացուցիչը մի հաստատության, որն այնքան շնորհակալ աշխատանք է կատարել Սփյուռքում՝ Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ այդքան նյութ հավաքելով: ՀՀ-ում պաշտոնավարման ընթացքում արդեն խզել էր կապերն այդ հաստատության հետ: Մեզ մոտ նա որդեգրեց միանգամայն անընդունելի գործելակերպ:

Անհասկանալի էր նաև այս համաժողովում նրա նախագահելը: Եվ պատահական չէ, որ հատկապես հայաստանյան գիտնականների շրջանում եղան իրավացի դժգոհություններ: Հայ մասնագետները հիմնականում դրսից էին, իսկ ՀՀ-ից ելույթ ունեցան միայն Նիկոլայ Յովհաննիսյանը և Ռուբեն Սաֆրաստյանը, որոնցից և ոչ մեկին իրավունք չվերապահվեց նախագահել որևէ նիստում: Ես և Լևոն Մկրտչյանը մասնակցեցինք միայն քննարկումներին, նաև Կիրո Սանոյանը՝ ՀՀԴ Հայ դատի ներկայացուցիչը, եթե նրան էլ հայաստանցի համարենք...

– Ի՞նչ «հրաշալի» է. մենք հյուր ենք մեր տանը, մե՛ր Հայրենիքում...

Ավելի քան տարօրինակ էր այդ համաժողովի երրորդ բաժինը՝ «Հաշտեցու՞մ, թե՞ հակամարտություն» խորագրով: Միջազգային չափանիշների մեջ մեզ տեղավորելու մշտական մոտեցման հերթական արտահայտությունն էր դա: Այսինքն՝ եթե խոսում են Գերմանիայի և Ֆրանսիայի հաշտեցման, Գերմանիայի և Իսրայելի հաշտեցման մասին, այդ ենթատեքստում ինչու՞ «չխոսել» հայ-թուրքական հաշտեցման մասին: Ոչ: Չի կարելի դրանք համեմատել: Գերմանացիներն ընդունել են իրենց մեղքը, հատուցել են դրա համար: Մենք չենք կարող թուրքի հետ այսօր խոսել հաշտեցման մասին: Ամոթ է: Ինչպես պատմաբան Միհրան Դաբաղն է մշում (Գերմանիայից է, նույնպես հրավիրված չէր). «Ձարմանում եմ՝ ինչպես է մարդկանց լեզուն պտտվում «նորմալացում» բառն արտասանելիս»: «Նորմալացում», «հաշտեցում» բառերն այսօր անընդունելի են թուրքական կողմի անհաշտ կեցվածքի պատճառով: Բանը նրան է հասել, որ թուրքերը ոչ միայն չեն ընդունում

իրենց մեղքը, այլև մեզ են մեղադրում Ցեղասպանության համար... Ամոթ է կրավորական վարքագիծ դրսևորելը և գիտական, և՛ քաղաքական մակարդակներում: Ամեն անգամ, երբ փոքր-ինչ վերապահումով ասում ենք՝ համաձայն ենք սահմանի բացմանը առանց նախապայմանի, մենք մեզ դնում ենք շատ ստորացուցիչ վիճակում:

– Վերջապես անցնենք *Համաշխարհային հայկական կոնգրեսի «Ցեղասպանության գործունը հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործում»* գիտագործնական կոնֆերանսին, որը տեղի ունեցավ մայիսի 6–7-ը: Խորագրին չենք անդրադառնա. այդ մասին հանգամանորեն խոսել ենք անցյալ տարվա նրա առաջին հավաքից հետո: Այս կառույցն էլ առանձնապես վստահություն չի ներշնչում, որովհետև այնտեղ էլ լուրջ դերակատարում ունեցողների մեջ կան արդեն վարկաբեկված անձինք: Տխրահոռակ *«Թուրք-հայկական հաշտեցման հանձնաժողովի»* (ԹՀՀՀ) *«ամենաժանր տրամաչափի»* գործիչներից մեկը՝ հանրահայտ Անդրանիկ Միհրանյանը, օրինակ, որ թուրք-ամերիկյան ռազմավարության *«անաչառ երկխոսության»* անդուլ ջատագովներից էր այդ *«հանձնաժողովի»* *«կենդանության»* օրոք, ոչ միայն մասնակցում էր կոնֆերանսին (ինչպես անցյալ տարի), այլև, դատելով *«Ազգ»* թերթի հրապարակումից (*«Հայ-թուրքական հարաբերությունների, ցեղասպանության հարցերով համահայկական ծրագրի մշակում»*, 29. 04. 2005), առաջին *«ջութակի»* դեր է ունեցել այդ նիստում, և հանգամանալից ներկայացվել է նրա ելույթի բովանդակությունը, որտեղ այսպիսի միտք է հայտնել. *«...տարածքային առումով չպետք է լինեն ցնորական պահանջներ»:* Ինչպիսի՞ն է Ձեր տպավորությունը կոնֆերանսից:

– Այս անգամ անիմաստ համարեցի մասնակցել դրա աշխատանքներին: Ռուսաստանի հայերի միության նախագահ Արա Արախանյանը, թերևս, բարի նպատակներով է ուզում համակարգել այս աշխատանքները, սակայն դրա գործնական արդյունքն առայժմ չեմ տեսնում: Առավել ևս եթե գործոնի մասին է խոսքը, այս

հանձնաժողովը կարծես ԹՀՀՀ-ի քողարկված մեկ այլ տարբերակն է: Ի՞նչ կարիք կա հայ-թուրքական հարաբերություններում խոսել Հայոց ցեղասպանության մասին՝ որպես գործոնի: Անկասկած, այդ հարաբերություններում դա գործոն է: Բայց երբ հարցական ես դնում գործոնի վրա, նշանակում է՝ կասկածում ես: Այո, գործոն է, բայց երբ մեր իշխանությունները կասկածանքով են դրան վերաբերում և որ առանց նախապայմանի պատրաստ են այդ հարաբերությունները բարելավել, նշանակում է՝ կոնգրեսը ողջունում են: Որքան արժանապատիվ պահենք մեզ թուրքերի նկատմամբ, այնքան նրանց ավելի կստիպենք լրջորեն մտածել հայ-թուրքական հարաբերությունների, իրենց մեղքը ճանաչելու և հատուցելու մասին: Որքան այս մասին շատ խոսենք, որքան խնդիրը քննության առնենք իրավական՝ միջազգային ասպարեզում, այնքան լավ մե՛զ համար: Թուրքական հասարակության ժողովրդավարացման մասին շատերն էին մտահոգված ԱԳՆ համաժողովում. կարծես մեր գերխնդիրը թուրքական հասարակությունը ժողովրդավարական տեսնելն է: Թող այդ հասարակությունն ուժ գտնի իր մեջ, թոթափի իր մեղքը...

– Թուրքիայում իրավական արգելք գոյություն ունի. Հայոց ցեղասպանությունն արտահայտությունն օգտագործելու համար անգամ ազատագրկում են: Սա նու՞յնպես նրանց «ժողովրդավարացման» դրսևորումներից է...

– Փաստն ինքնին խոսում է այն մասին, որ այնտեղ ժողովրդավարություն գոյություն չունի: «Ակօսի» խմբագիր Հրանտ Դինքին կանչել են դատարան՝ «ցեղասպանություն» բառը գործածելու համար. դատական գործ է հարուցված նրա նկատմամբ:

– Իսկ իրազե՞կ եք՝ ինչպես ավարտվեց Համաշխարհային հայկական կոնգրեսի կոնֆերանսը: Նախորդ տարի, օրինակ, փորձեցին պարտադրել Մոսկվայից իրենց հետ բերած տեքստը, որի դեմ ըմբոստացողներից մեկն էլ Դուք էիք...

– Ոչինչ չեմ կարող ասել, քանի որ չեմ մասնակցել: Գիտեմ, որ այս անգամ էլ ինչ-որ փաստաթուղթ է ընդունվել՝ մամուլում հրապարակելու համար: Ամեն անգամ հավաքվելիս գոհունակություն հայտնել, որ որոշակի առաջընթաց արձանագրվեց, դրանով գործը տեղից չի շարժվի: Խնդիրը պետք է լուծել քաղաքական դաշտում: Շատ ուրախ եմ, որ պետական մարմինները վերջապես ընդունեցին մեր այն մոտեցումը, որ սա պատմաբանների լուծելիք խնդիր չէ: Մեր արտաքին քաղաքականության ոլորտում այս հարցը շատ արմատական ձևով պետք է դրվի. մենք քաղաքական խնդիրներ չենք լուծում՝ Թուրքիային սևացնելու ճանապարհով. մենք հայրենիք ենք կորցրել, և այդ հարցն օրակարգում է...

– «Ազգ» թերթում տպագրված հարցազրույցում Ժիրայր Լիպարիտյանն այսպիսի միտք է հայտնել. «Մեծ եղեռնի 90-րդ տարելիցին նվիրված համաժողովը շատ էր քաղաքականացված: Մտահոգությունս այն էր նաև, որ ցեղասպանության նման հարցն այդքան մեծ տեղ է գրավում արտաքին քաղաքականությունում: Վտանգ կա, որ Հայաստանը՝ որպես պետություն, մնացյալ աշխարհի հետ իր հարաբերությունները պայմանավորի այդ հարցով: <...> ցեղասպանությունը մտցնելով մեր արտաքին քաղաքականության օրակարգ՝ մենք հայտնվել ենք դրա ծանրության տակ, որովհետև հարցն իսկապես հոգեբանորեն ծանր է: Չսկսենք աշխարհի և ուրիշ երկրների հետ հարաբերությունները տեսնել այս ձևով: Սա է մտահոգիչը: Այլապես համաժողովը հաջողված էր» («Ազգ», «Մեր ազգային շահերն ինքներս պետք է պաշտպանենք և ոչ թե ապավինենք միջազգային ուժերին», 6. 05. 2005):

– Ձավեշտականն այն է, որ աշխարհն ինքն է խոսում Հայոց ցեղասպանության մասին, իսկ մենք «մտավախություն» ունենք, որ դարձնելով արտաքին քաղաքականության բաղադրամաս՝ վտանգում ենք մեր անվտանգությունը: Հակառակն է պետք անել՝ հիշեցնել աշխարհին, որ մենք ցեղասպան երկրի հարևան

ենք, որն այսօր էլ պատրաստ է կրկնելու այն: Երգը ունում վերջերս տեղի ունեցած ցույցերից մեկի ժամանակ ասվել է՝ Նուրի փաշայի մեղքն այն էր, որ 1918 թ. վերջնականապես չլուծեց Չայոց ցեղասպանության խնդիրը. ավելորդ էր ցեղասպանություն անելը, եթե մինչև վերջին հայը չէր ոչնչացվելու: Համոզված եմ, որ այս հին «երգերը», որոնք Լիպարիտյանը կրկին հնչեցնում է օրակարգում, արդեն անընդունելի են և, բարեբախտաբար, այսօր՝ 21-րդ դարում, արժեքային համակարգը կարծես փոխվում է, և աշխարհն ինքն է թեքվում դեպի արդարություն, դեպի ցեղասպանության ճանաչում, որը մեզ համար շատ նպաստավոր պայմաններ կարող է ստեղծել՝ արտաքին քաղաքական մեկուսացման վիճակից դուրս գալու իմաստով: Չայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցն այսօր հայտնվել է միջազգային բավական նպաստավոր իրավիճակում: Մենք պետք է կարողանանք մեր արտաքին քաղաքականության ոլորտում այս հանգամանքը շատ ավելի կարևորել: Համոզված եմ, որ անպայման հաջողություններ կունենանք. վերջին տարիներին աշխարհի տարբեր երկրների խորհրդարաններում Չայոց ցեղասպանության ճանաչման փաստը վկայում է դրա օգտին և Թուրքիայի՝ Եվրամիության անդամակցության նախաշեմին պետք է կարողանանք դիվանագիտական մակարդակով օգտագործել այն՝ ի շահ մեր ժողովրդի ազգային նպատակների:

*«Վեմ» ռադիոկայան, 2005, 22 հունիս,
«Գոլոս Արմենիի», «Աշխարհն ինքն է թեքվում դեպի արդարություն,
իսկ մե՞նք...» (կրճատումներով), 28. 07. 2005, 28 հուլիս և
«Հայրենիք», թիվ 1, 2005, 1 սեպտեմբեր:*

ՀԱՄԱՊԵՏԱԿԱՆ ԶԳԱՑՈՂՈՒԹԻՒՆ

(խմբագրական)

Մեր ընթերցողները վստահաբար կը յիշեն անցեալ ամսուան ընթացքին «Երկիր»-ի էջերուն մէջ լոյս տեսած «Կիրառական հայագիտութիւնը որպէս ազգային անվտանգութեան բաղադրամաս» խիստ շահեկան յօդուածը:

Այդ յօդուածին մէջ տեղ գտած մօտեցումներուն, վերլուծողական հայեացքներուն եւ ժողովուրդի պատմութեան իրազեկութեան ընդմէջէն ինքնաճանաչողութեան միջոցով ազգի անվտանգութեան երաշխիքը տեսնելու իրապաշտութիւնը ու գործնականութիւնը կարելի է յստակ ձեւով պատկերացնել՝ կարդալով 5-րդ էջի հարցազրոյցը: Իմանալու համար, թէ Հայաստանի Գիտութիւններու ակադեմիայի պատմութեան հիմնարկին երիտասարդ տնօրէնին գլխաւորութեամբ ու նախաձեռնութեամբ ինչե՞ր կատարուած են եւ ինչե՞ր ծրագրուած են այս մարզին մէջ: «Երկիր»-ով արծարծուած տեսութիւններուն գործնականացումն է փաստօրէն հարցազրոյցին ընդմէջէն ծանօթացուած աշխատանքը, որ մեծ Հայուն՝ Մեսրոպ արք. Աշծեանով սկսած կը շարունակուի իր գործակից՝ դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանի կողմէ եւ այսօր արդէն կ'ընդգրկէ Հայաստանի Գիտութիւններու ակադեմիայի պատմութեան ոլորտը:

Ազգային անվտանգութեան բաղադրամասին կապուած այս աշխատանքներու ներկայացումէն առաջ Մելքոնեան համահայկական մտածողութեան զարգացման մէջ կ'առաջադրէ հետեւեալ մօտեցումը. «Այս պայմաններում խօսել հայաստանցու եւ սփիւռքահայու մասին, կարծում եմ այդ մօտեցումը մեզանից կամաց-կամաց հեռանում է, եւ այստեղ մէջտեղ է գալիս համահայկական, համապետական մտածողութեան զգացողութիւնը... Ամէն մի հայ, որն ապրում է Հայաստանի սահմաններից դուրս, դառնալով Հայաստանի Հանրապետութեան քաղաքացի, Հայաստանի իշխանութիւններին պէտք է ստիպի պարտաւորութիւններ ստանձնել այդ մարդկանց անվտանգութեան համար, հայեցի դաստիարա-

կութեան համար, կեանքում, հասարակութեան մէջ, աշխարհում իրենց տեղն ու դերը գրաւելու իմաստով»:

Անգամ մը եւս պիտի դիմենք մեր ընթերցողներուն անմիջական յիշողութեան, երբ «Ազդակ» ամիս մը եւ շաբաթ մը առաջ իրերայաջորդ ձեւով լուսարծակի տակ կ'առնէր ոչ թէ համապետական, այլ հակապետական, ոչ թէ համահայկական, այլ նեղ տեղայնական զգացողութեան տէր տեսաբաններու մտածումները (ոչ լիարժէք հայերն ու ճափոնցիները): Տեղը չէ անշուշտ հակադրելու հակոտնեայ այս դիրքորոշումները: Մէկուն շարժառիթը իշխանատենչ քարոզարշաւի փոքր հաշիւներէ կը թելադրուի, մինչ երկրորդը համազգային-համահայկական-համապետական հայեցակարգի ներշնչումը ունի: Առաջինը քաղաքականացուած պարունակի մէջ կը հարուածէ ազգային-պետական շահերը, երկրորդը՝ ազգային խնդիրները կը դիտէ ազգի լինելութեան եւ շարունակականութեան ապահովման հիմնովին ազգային ոսպնեակով:

Հարցազրոյցին մէջ յայտնուած գաղափարները որեւէ ձեւով ստորադաս-գերադաս յարաբերակցութեան վրայ չեն տեղադրեր Հայաստան-Սփիւռք յարաբերութիւնները, լիարժէք հայ կոչուելու դասեր չեն տար արտասահմանի հայութեան, այլանդակ պայմանաւորումներ չեն դնէր անոր առջեւ կամ օտարերկրացի ու ճափոնցի չեն համարէր Հայաստանի Հանրապետութեան սահմաններէն դուրս ապրող հայութիւնը: Հոն տիրող ամբողջական հայրենիքի գաղափարն է, հայութիւնը մէկ ազգ դաւանելու սկզբունքային մօտեցումը եւ Հայաստանի պետութիւնը ամբողջ հայութեան պետութիւնը նկատելու համազգային-համահայկական-համապետական զգացողութիւնը:

«Ազդակ», 1 սեպտեմբեր, 2005, էջ 1:

ՄԵՆՔ ՊԵՏՔ Է ԴԱՌՆԱՆՔ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԶԳԱՅՈՂՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱԶԳ. «ԱԶԴԱԿ»-ԻՆ Կ'ԸՍԷ
ԴՈԿՏ. ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ

*Անցեալ տարուան սեպտեմբերին լուսահոգի Մեսրոպ արք. Աշ-
ճեանի ծրագիրներուն մասին տեղեկութիւններ քաղելու շրջագի-
ծին մէջ, Հայաստանի Գիտութիւններու ազգային ակադեմիայի
պատմութեան հիմնարկի շէնքին մէջ հանդիպում ունեցանք հիմ-
նարկի տնօրէն դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանի հետ:*

Նախքան հանդիպումը քանի մը անգամ գտնուած էինք Մես-
րոպ արք. Աշճեանի անուան գիտական կեդրոն գրադարանին
մէջ: Ով որ այդ գրադարանը մուտք կը գործէ, չի կրնար չհամակո-
ւիլ յատուկ զգացողութեամբ, որովհետեւ, այդ մեծ հայր՝ Մեսրոպ
արք. Աշճեան, իր կեանքին գոնէ վերջին 10 տարիներուն, միայն
ազգային հպարտանքի զգացում տաւածած էր իր շուրջ: Ուրիշ
յմաստով ալ մարդ յատուկ զգացումով կը համակուի, որովհետեւ
այդ գրադարանը սրբազանին կենդանութեան եղած էր իր անձ-
նական գրասենեակը, եւ ան հոնկէ տարած էր իր բազմակողմանի
գործունէութիւնը:

Մանաւանդ մէկ բան կ'ազդէ անծի մը վրայ: Գիտական - կեդ-
րոն - գրադարանին մէկ անկիւնը կախուած էր Մեսրոպ արք. Աշ-
ճեանի մէկ մեծադիր նկարը, իսկ նկարին վրայ տեղադրուած էին
ուրիշ երկու փոքր պատկերներ, որոնք կը պատկանէին Մեծի
Տանն Կիլիկիոյ Զարեհ Ա կաթողիկոսին եւ Հայաստանի Ա. ան-
կախ Հանրապետութեան լուսաւորութեան նախարար Նիկոլ Աղ-
բալեանին:

Եւ, ըստ մեր լսած բացատրութիւններուն, սրբազանը իր կեն-
դանութեան միշտ իր կողքին կը պահէր այդ երկու լուսանկարնե-
րը: Զարեհ Ա կաթողիկոս եղած էր Մեսրոպ սրբազանը կուսակից
քահանայ ծեռնադոհոյ, իսկ Նիկոլ Աղբալեան գերազանցապէս
եղած էր հայ մշակոյթի մարդը, եւ սրբազանը խորապէս ազդուած
էր անկէ:

Մեր հանդիպումը դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանին հետ իր գրասե-
նակին մէջ եղաւ բաւական ցերմ: Եւ ան երկար, շա՛տ երկար եւ

յուզմուներով խօսեցաւ Մեսրոպ արք. Աշճեանի իրագործուած եւ կիսատ մնացած ծրագիրներուն մասին:

Եւ ահաւասիկ մէկ տարի ետք անգամ մը եւս կը հանդիպինք դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանի հետ, սակայն այս անգամ՝ «Ազդակ»-ի խմբագրատան մէջ: Բնականաբար, այս անգամ ալ մեր խօսակցութեան առարկան կը դառնայ Մեսրոպ արք. Աշճեանին ձգած մեծ ժառանգը, բայց մեր արծարծած նիւթերուն մէջ հիմնական տեղ կը գրաւեն նաեւ հայութեան ապագան եւ Հայրենիք - Սփիւռք յարաբերութիւնները:

«ԱԶԴԱԿ». – 11–13 օգոստոսին հայրենի մտաւորականներու խումբի մը հետ կը գտնուէիք Լիբանան, ուր մասնակցեցաք Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան նախաձեռնութեամբ կազմակերպուած «Հայաստան - Սփիւռք գործակցութեան հեռանկարներու որոնում» խորագիրով մտաւորականներու հաւաքին: Խնդրեմ՝ ներկայացնէք ձեր տպաւորութիւնները այս հաւաքին մասին:

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ. – Շատ ուրախալի էր, որ մման կարելոր խնդրի, Հայրենիք - Սփիւռք առնչութիւնների կապակցութեամբ, նախապատուութիւնը տրուել է հայ մտաւորականութեանը, որովհետեւ մտաւորականութիւնը իսկապէս ազգի ծաղիկն է: Առհասարակ գաղափարը շատ ուրախալի եւ ընդունելի էր, եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Արամ Ա կաթողիկոսի հրաւերը իմ կարծիքով շատ տեղին էր:

Հետաքրքրականն այն էր, որ այդ համաժողովն այսպէս ասած տազմապ էր պարունակում, որովհետեւ 21-րդ դարում մենք լուրջ մարտահրաւերների ենք հանդիպում: Շատ ուրախալի էր նաեւ, որ համաժողովը նախապէս նախապատրաստուած էր ըստ բաժինների, եւ մարդիկ նախապէս գիտէին, թէ ինչի մասին պէտք է խօսեն, եւ իւրաքանչիւր մտաւորական իր մասնագիտական իմացութեան շրջանակներում պէտք է ներկայացնէր որոշակի զեկոյցներ, որոնց շուրջ պէտք է լինէր անկաշկանդ խօսակցութիւն: Վեհափառ տիրոջ այն առաջարկը, որ եկէք բաց թեքսթով խօսենք, սկիզբը կարծես թէ չէր ստացւում. հետագայում շատ աւելի ազնիւ եւ անկեղծ խօսակցութիւն տեղի ունեցաւ, եւ այդ

խօսակցութեան արդիւնքում մենք փորձեցինք մեր ազգի առջեւ դրուած խնդիրները քննարկել:

Ամենահետաքրքրականն այն է, որ մենք կարողացանք մօտենալ հարցերին ոչ թէ զուտ Հայրենիք - Սփիւռք առնչութիւնների տեսանկիւնից, այլ՝ ներկայանալ մէկ ընդհանուր տեսանկիւնից: Օրինակ՝ ես իմ ելոյթի մէջ փորձեցի խնդիրը ներկայացնել հետեւեալ կերպ. մենք պէտք է այլեւս դադարենք «Հայաստան - Սփիւռք - Արցախ - Ջաւախք» մօտեցումից: Գիտե՞ք ինչ, առաջին հայեացքից թւում է, թէ այստեղ համահայկական ընկալում գոյութիւն ունի, բայց իրականութեան մէջ, երբ մենք թուարկում ենք, մասնատում ենք: Ստացւում է, որ կարծես թէ Ջաւախքը կամ Արցախը որեւէ առնչութիւն չունեն հայրենիքի հետ: Նոյն մօտեցումը տեսանելի է նաեւ Սփիւռքի դէպքում:

Գիտե՞ք ինչն է հետաքրքրականը: Հիմա Հայաստան - Սփիւռք առնչութիւնները, որոնք նախկինում, խորհրդային շրջանում Հայաստանում մամլիչի տակ էին, արտերկրում էլ բնականաբար քաղաքական ուրիշ խնդիրներ գոյութիւն ունէին խորհրդային Միութեան նկատմամբ, բնականաբար այդ յարաբերութիւնները շատ աւելի կաղապարուած բնոյթ պէտք է կրէին: Հիմա շատ աւելի ազատ են այդ առնչութիւնները եւ անկախութեան 15-րդ տարւում կարծես թէ այդ սառնոյցը կոտորուել է, եւ մեզ մօտ հանդէս է գալիս մի ընդհանուր ընկալում, երբ նոյն սփիւռքահայը, որը տարուայ 12 ամսից 6 ամիսն անցկացնում է Երեւանում, կամ հայաստանաբնակ հայը, որը պիզնըսի նպատակներով տարուայ մէկ մասը անցկացնում է հայրենիքից դուրս, բնականաբար Սփիւռքում, այս պայմաններում խօսել հայաստանցու եւ սփիւռքահայի մասին, կարծում են՝ այդ մօտեցումը մեզանից կամաց - կամաց վերանում է, եւ այստեղ մէջտեղ է գալիս համահայկական, համապետական մտածողութեան զգացողութիւնը:

Ես չէի ասի, թէ դա յաղթանակել է մեզ մօտ: Յամենայն դէպս, մենք այդպիսի ճանապարհ ենք սկսում անցնել, երբ որ երկարամեայ պետականութեան բացակայութեան պայմաններում կորցրել էինք ամենակարեւորը՝ պետականութեան զգացողութիւնը:

Մենք պետք է դառնանք պետականութեան զգացողութիւն ունեցող ազգ: Մենք այլեւս պետք չէ մտածենք այն բանի մասին, թէ Սփիւռքը ի՞նչ կարող է անել Հայաստանին: Սա նոյնիսկ ամօթ է, խայտառակութիւն է, երբ նոյն Սփիւռքը շատ աւելի ծանր խնդիրներ ունի, քան Հայաստանը: Ես այսպէս կ'ուզէի խնդրին մօտենալ: Հայաստանի պետութիւնը չէ՞ արդեօք, որ պետք է մտածի Սփիւռքի հայկական դպրոցների մասին, Սփիւռքում համահայկական դասագրքեր ստեղծելու խնդրի մասին: Ժամանակը չէ՞, որ ամէն մի հայ, որն ապրում է Հայաստանի սահմաններից դուրս, դառնալով Հայաստանի Հանրապետութեան քաղաքացի, Հայաստանի իշխանութիւններին ստիպի պարտաւորութիւններ ստանձնել այդ մարդկանց անվտանգութեան, հայեցի դաստիարակութեան համար, կեանքում, հասարակութեան մէջ, աշխարհում իրենց տեղն ու դերը գրաւելու իմաստով: Այդպէս մենք կարող ենք նոր մարտահրաւերներին ձեռնոց նետել եւ դրանից ճիշդ ընկալւումով դուրս գալ: Եւ այդ տեսանկիւնից ես լիովին ողջունում եմ այս համաժողովը: Մենք այս հանդարտ ժամանակներում պետք է հանդարտ աշխատելու սովորենք, եւ նորից եմ կրկնում՝ մեր ազգի բոլոր հիմնախնդիրները ընկալենք համահայկական տեսանկիւնից, ապրելիս լինենք Աւստրալիայում, Հայաստանում, Լիբանանում, թէ Սիւացեալ Նահանգներում:

«Ա.». – *Ձեր կարծիքով, գոնէ մտաւորական մակարդակի վրայ, Հայաստան - Սփիւռք կամրջումի իմաստով, ի՞նչ դերակատարութիւն ունի Հայաստանի Գիտութիւնների ակադեմիայի պատմութեան հիմնարկը, եւ ինչպէ՞ս կը դրսեւորուի այդ մէկը գետնի վրայ:*

Ա. Մ. – Ուրախութեամբ նշեմ, որ ակադեմիայի պատմութեան հիմնարկում արդէն ստեղծուել է Մեսրոպ արք. Աճեանի անուան գիտական կեդրոն, որն իր մէջ ունի գրասենեակ, գրադարան, արդէն, յուրախութիւն մեզ, նաեւ՝ տպարան: Տպարանը ստեղծուել է Արեւելեան Ամերիկայի անթիլասական թեմի ծխականների դրամահաւաքի շնորհիւ, եւ բոլոր գրքերի վրայ այսուհետեւ պետք է

դրուի «Մեսրոպ արք. Աշճեան մատենաշար» վերտառութիւնը: Մեզանում սեպտեմբերի 1-ից բացւում է մագիստրատուրա: Եւ մենք որոշում ենք ընդունել: Այդ մասին ասացի նաեւ վեհափառ տիրոջը, որ մենք ուզում ենք մեր ուսանողութեան՝ մագիստրանտների մէկ մասին մասնագիտացնել Արեւմտեան Հայաստանի պատմութեան, արեւմտահայ գրականութեան եւ՝ լեզուի, ինչպէս նաեւ դասական ուղղագրութեան խնդիրների մէջ: Սա շատ կարելոր հանգամանք է: Տեսէք, որպէս պատմաբան՝ կարծես թէ մենք ուրիշ ձեւով ենք մտածում այս ամէնի մասին: Պատմականօրէն մեզ հետ տեղի է ունեցել ազգային մեծ ողբերգութիւն: Մենք կորցրել ենք ազգի մարդուժի երկու երրորդը, կորցրել ենք մեր հայրենիքի երկու երրորդը: Եւ այս պայմաններում այսօր Սփիւռքում վտանգուած են եւ՝ դասական՝ մաշտոցեան ուղղագրութիւնը, եւ՝ արեւմտահայերէնը: Լիբանանահայը կարող է ասածս խօսքերի նկատմամբ վերապահումով մօտենալ, թէ ի՞նչպէս Լիբանանում կարելի է խօսել այն մասին, թէ արեւմտահայերէնը վտանգուած է: Այո՛, արեւմտահայերէնը վտանգուած է, որովհետեւ արդի ժամանակներ ենք ապրում, եզրերի ահռելի մի նոր հոսք կայ, նոր սերունդը կարծես թէ սկսում է հեռանալ հայկական դպրոցից, չկայ այն հզօր սերունդը, որը Ցեղասպանութեան վերապրողներից եկող երկրորդ - երրորդ սերունդն էր եւ ազգային ոգի ու հայեցի դիմագիծ ուներ: Այսօրուայ սերունդը նախընտրութիւնը տալիս է համակարգչին, նախընտրութիւնը տալիս է պիզնըսին ու հազար ու մէկ բանի: Այս պայմաններում մենք պետք է որ դասական արեւմտահայերէնի փշրանքները կարողանանք պահպանել՝ հարստացնելով մեր ընդհանուր լեզուն:

Տեսէք, երբ ես խօսում եմ, երբեմն ինձ ասում են. «Գիտե՞ս, բաւական պերճախօս ես խօսում»: Ասում եմ՝ գիտե՞ք ինչու, որովհետեւ երբեմն գործածում եմ արեւմտահայերէն եզրեր, եւ շատ անելի հարուստ է դառնում իմ խօսքը, որովհետեւ դա իմ լեզուի մէկ մասն է: Եւ սխալ է նոյնիսկ ասելը, թէ մենք երկու լեզու ունենք: Մենք երկու լեզու չունենք, մէկ լեզու ունենք. լաւագոյն դէպքում՝ մէկ լեզուի երկու ճիւղերն են: Իրականութեան մէջ, եթէ

կ'ուզէք իմանալ, մէկ լեզուի բարբառներն են արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը: Բարեբախտաբար, նաեւ այսօր Հայաստանի Ազգային ժողովի կրթութեան եւ գիտութեան յանձնախումբը Հրանուշ Յակոբեանի գլխաւորութեամբ մի նախագիծ է պատրաստում, որով բարձր դասարանների աշակերտների համար դպրոցներում պարտադիր պէտք է մտցունեն դասական ուղղագրութիւն եւ գրաբար լեզու: Սա շատ կարեւոր քայլ է: Մեր հայաստանեան երիտասարդութիւնը, պատանիները կարծես թէ աւագների այս ճշման տակ մի ձեւով սկսում են խուսափել դասական ուղղագրութիւնից՝ կարծելով, թէ այդ դասական ուղղագրութիւնը նշանակում է անցնել արեւմտահայերէնին: Չեն հասկանում, որ խօսքը միայն դասական ուղղագրութեան, Արեւմտեան Հայաստանի պատմութեան խնդիրների մասին է: Նոր սերունդը պէտք է իմանայ, թէ ինչ է Արեւմտեան Հայաստանը, որ մեր հայրենիքի, բուն հայրենիքի սիրտն է: Հայրենիք, որը մենք կորցրել ենք: Մենք կարող ենք 21-րդ դարում այնպիսի մի իրավիճակի մէջ յայտնուել, որ ինքներս կարող ենք անակնկալի գալ Թուրքիայում տեղի ունեցող գործընթացներից: Ես խորապէս արդէն համոզուած եմ, որ Թուրքիան, նոյնիսկ ժողովրդավարացման պարագային, պէտք է ներսից պայթի: Բռնապետական երկիր դառնալու պարագային նորից պէտք է քանդուի այդ երկիրը: Այսօր այդ երկիրը ունի ներքին խնդիրներ, քրտական խնդիր, ինչու չէ՝ Հայկական հարց, Հայոց ցեղասպանութեան խնդիր:

Մեծ եղեռնի 50-ամեակի ժամանակ մենք պիտի երեւակայէի՞նք, որ 90-ամեակի ժամանակ հողը պէտք է վառուի թուրքերի ոտքերի տակ: Սլովաքիայի նման երկիր, որը որեւէ առնչութիւն չունի Թուրքիայի հետ, պէտք է ուղղակի ամօթի ապտակ հասցնի Թուրքիային: Մէկը կը մտածէ՞ր, որ Հոլանտան որոշում կ'անցկացնի Հայոց ցեղասպանութեան մասին, Հռոմի պապը այս մասին կը խօսի:

Այնպէս որ, ժամանակները փոխւում են, պատմական ճշմարտութիւնը գալիս է ջրի երես, եւ մենք այդ իմաստով պէտք է պատրաստ լինենք, որպէսզի Հայաստանի եւ Սփիւռքի նոր սերունդը

մէկ ընդհանուր մտածողութեամբ պատրաստ լինի նաեւ դրական մարտահրաւերներին, Արեւմտեան Հայաստանին տէր դառնալու կարողունականութեանը եւ հոգեբանական պատրաստութեանը:

«Ա.». – Անցեալ տարի ակադեմիայի պատմութեան հիմնարկի ծեր գրասենեակին մէջ Մեսրոպ արք. Աշճեանի ծրագիրներուն մասին մեր ունեցած գրոյցին ընթացքին դուք նշած էիք, թէ «երազ» մը ունիք՝ պատմութեան հիմնարկին կից սրբազանին անունով մատենաշար մը ստեղծելու: Վերը դուք ակնարկութիւն կատարեցիք, որ այդ «երազ»-ը արդէն իրականացած է: Կարելի՞ է քիչ մը մանրամասն ներկայացնել, թէ ինչպէս իրականացաւ այդ ծրագիրը:

Ա. Մ. – Երբ անցեալ տարուայ հոկտեմբեր ամսին Համազգային կրթական եւ մշակութային Միութեան հրաւերով Նիւ Եորք գնացի մասնակցելու Մեսրոպ արք. Աշճեանի յիշատակին նուիրուած ձեռնարկին, այնտեղ խօսք ասացի: Համազգայինի ղեկավարները դրամահաւաք էին կազմակերպել այդ միջոցառման մախօրեակին եւ բաւական գումար էր հաւաքուել, որովհետեւ սրբազանը, բացառիկ անձնաւորութիւն լինելով, մեծ յարգանք էր վայելում: Այս միջոցառումը կազմակերպելու աւարտին մօտ 20 հազար տոլարի գումար հաւաքուեց, եւ որոշում ընդունուեց այդ գումարը փոխանցել մեր հիմնարկում գործող Մեսրոպ արք. Աշճեանի անուան գիտական կեդրոն-գրադարանին:

Եւ որովհետեւ սրբազանը յատուկ թուլութիւն ունէր գրքի նկատմամբ, ես հէնց տեղում առաջարկեցի ստեղծել մի փոքր տպարան, որպէսզի կարողանանք մեր հիմնարկին գիտաշխատողների աշխատանքները հրատարակել: Այդ առաջարկը շատ մեծ արծազանգ գտաւ, եւ որոշուեց այդ գումարը յատկացնել մեզ:

Այդ գումարից որոշուեց 5000 տոլարը յատկացնել Մեսրոպ արք. Աշճեանի յիշատակին կառուցուող յուշարձանին, որը դրուել է հաւանաբար Մուղնիում, եւ որի քանդակագործը Արա Շիրազն է: Այս ծրագիրը մենք մտցրեցինք Հայաստանի կառավա-

րութեան բարեգործական միջոցառումների ցանկի մէջ: Դա շատ կարելւոր հանգամանք է, որովհետեւ հակառակ դէպքում այդ գումարի 20 տոկոսը որպէս տուրք պէտք է վճարուէր համապատասխան մարմիններին: Մենք արդէն ձեռք բերեցինք ռիզոկրաֆ ճափոնական գործիք, որը կարող է բաւական արագ տպագրական գործը իրականացնել եւ, յուրախութիւն մեզ, լոյս է տեսել առաջին հատորը՝ «Հայոց պատմութեան հարցեր» մատենաշարի 5-րդ համարը, որը նուիրուած է Արեւմտեան Հայաստանի պատմական ժողովրդագրութեանը, այսինքն՝ ըստ վիլայէթների գիւղերի՝ բնակչութիւն, տեղաշարժ, մահմետականացում, այս ամբողջ գործընթացը՝ մինչեւ ցեղասպանութիւն եւ ցեղասպանութիւնից յետոյ: Հիմա հրատարակութեան է պատրաստուում Մեսրոպ արք. Աշճեանի անուան մատենաշարի երկրորդ հատորը, որը ամբողջութեամբ նուիրուած է լինելու Մեսրոպ արք. Աշճեանի անձի գնահատանքին եւ գործունէութեան: Հայաստանի գրեթէ բոլոր լաւագոյն մտաւորականները իրենց խօսքն են յանձնել թղթին, օրինակ՝ Սիլվա Կապուտիկեան, Պերճ Ձէթունցեան, Լեւոն Անանեան, Սօս Սարգսեան, ակադեմիկոս Վլատիմիր Բարխուդարեան եւ շատ ուրիշներ: Հայաստանի ճանաչուած գրեթէ բոլոր մտաւորականները ցանկութիւն յայտնեցին այդպիսի հատոր հրատարակելու եւ մօտաւորապէս 100-ից անէլի հեղինակներ իրենց գնահատանքի ջերմ խօսքն են գրել Մեսրոպ արք. Աշճեանի մասին:

«Ա.». – Մեսրոպ արք. Աշճեանի անուան մատենաշարէն զատ վստահաբար Հայաստանի գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի պատմութեան հիմնարկը ուրիշ ծրագիրներ ալ ունի: Կարելի՞ է հակիրճ կերպով ներկայացնել այդ ծրագիրները:

Ա. Մ. – Այսօր շատ կարելւոր աշխատանք է յանձնարարուած ակադեմիայի պատմութեան հիմնարկին, որովհետեւ անկախութիւնից յետոյ մենք չունեցանք ակադեմիական հրատարակութիւն, այսինքն՝ գիտական առումով քաղաքացիութիւն ստացած Հայոց պատմութեան ամբողջական մատենաշար: Խորհրդային

տարիներին մենք ունեցանք շատ կարելու մի հրատարակություն. 20 տարուայ ընթացքում հրատարակուեցին հայ ժողովրդի պատմութեան 8 հատորները: Բայց Խորհրդային Միութեան պայմաններում, բնականաբար, շատ հարցեր՝ ազգային-ազատագրական շարժումներ, կուսակցութիւնների գնահատականներ, Հայաստանի Ա. Հանրապետութեան պատմութիւն, որոնք առանձնապէս վերանայման կարիք չունեն, բայց անկախ Հայաստանի անաչառ պատմութիւնը գրելու տեսանկիւնից նոր ժամանակները իրենց պահանջը դրեցին, եւ Հայաստանի կառավարութիւնը մեզ յանձնարարեց 3 տարուայ կտրուածքով այդ աշխատանքն աւարտել: Յուսամ, որ երկու տարի յետոյ հայ ժողովուրդը կ'ունենայ ակադեմիական հրատարակութիւն՝ Հայոց պատմութեան քառահատորեակ: Նաեւ պիտի չթաքցնեմ. ես նպատակ ունեմ այդ քառահատորեակը հրատարակել նաեւ անգլերէնով, ֆրանսերէնով, գերմաներէնով, ռուսերէնով, նաեւ անպայմանօրէն՝ արեւմտահայերէնով:

Պատրաստել ենք «Հայ գաղթաշխարհ»-ի եռահատորեակ: Երկու հատորներն արդէն լոյս են տեսել: Հայոց ցեղասպանութեան 90-ամեակի կապակցութեամբ ահռելի հրատարակչական գործունեութիւն ունեցանք: Պիտի ասեմ, որ դարձեալ մեզ օգնեց կառավարութիւնը, եւ Ցեղասպանութեան վերաբերեալ մեր բոլոր հրատարակութիւնները պետական ֆինանսաւորմամբ հրատարակուեցին:

Այդ հրատարակութիւններից յիշեմ գերմանացի գիտնական Գուստի գերմաներէն փաստաթղթերը Ցեղասպանութեան մասին, ակադեմիկոս Վարդգէս Միքայէլեանի ժողովածուն՝ «Հայոց ցեղասպանութիւնը գերմանական արխիւներում», Պէլլերեանի ժողովածուն՝ «Ֆրանսական արխիւները Հայոց ցեղասպանութեան մասին», որը ֆրանսերէնով կար, հիմա վերամշակուած տարբերակը հայերէնով տպագրուեց. առաջին հատորը լոյս է տեսել, երկրորդը պիտի լոյս տեսնի, «Ասորիների ցեղասպանութիւնը Օսմանեան կայսրութիւնում», որի հեղինակն է իմ ասպիրանտ Անահիտ Խոսրոյեւան: Բացի Ցեղասպանութեան նիւթից, մենք

տպագրում ենք նաեւ աշխատութիւններ՝ ինքնապաշտպանական կռիւների մասին: Ի դէպ, 1915 թուականը մեզ համար միայն լացի, ողբի ու եղեռնի տարի չէր, այլ նաեւ խիզախումի, ազատագրական պայքարի, հերոսամարտի եւ դիւցազնամարտի տարի էր: Այդ իմաստով նաեւ պիտի տպագրենք Ռուբէն Սահակեանի «Ինքնապաշտպանական կռիւները» մենագրութիւնը, Ռուբէն Գասպարեանի «Հայկական կոտորածները Կիլիկիայում» մենագրութիւնը, որը անպայմանօրէն Լիբանանում վաճառքի պիտի ներկայացուի, որովհետեւ, հասկանալի է, այստեղ մեծ թուով կիլիկիահայեր կան, որոնց կը հետաքրքրի իրենց նախահայրերի պատմութիւնը: Այնպէս որ, տարբեր ուղղութիւններով աշխատում ենք. «Մամուլի պատմութեան» եռահատոր ենք պատրաստում, առաջին հատորը լոյս է տեսել, հիմա երկրորդի եւ երրորդի վրայ ենք աշխատում: Գիտէ՞ք ինչ, մենք ուզում ենք մի ձեւով հայ պատմագիտութեան վերջին տասնամեակների ձեռքբերումները ամփոփել ակադեմիական հրատարակութիւնների մէջ:

«Ա.». – *Շնորհակալ ենք այս շահեկան հարցազրոյցին համար: Իբրեւ վերջին խօսք՝ ի՞նչ կը փափաքի ըսել մեր ընթերցողներուն:*

Ա. Մ. – Կ'ուզէի իմ շնորհակալութիւնը յայտնել ընծեռուած հնարաւորութեան համար: Պիտի ասեմ, որ մշտապէս հետեւում եմ «Ազդակ»-ի համարներին, մասնաւորապէս ինթըրնէթային էջերը եւ ինձ համար ուրախալի է, որ «Ազդակ»-ը, «Ալիք»-ը, համահայկական այլ թերթեր, մշտապէս հայաստանեան թեման ընդգրկելով, եւս համահայկական մտածողութիւն ձեւաւորելու իմաստով շնորհակալ առաքելութիւն են կատարում, եւ այդ գործում ես մաղթում եմ յաջողութիւն:

*Հարցազրոյցը վարեց՝ ԺԱԲ 3. ՅԱԿՈԲԵԱՆ
«Ազդակ», 1 սեպտեմբեր, 2005, էջ 5, 8:*

ԴՈԿՏ. Ա. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆԻ ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑԻՆ ԱՌԻԹՈՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՊԵՏԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՆՓՈԽԱՐԻՆԵԼԻՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանի գիտութիւններու ակադեմիայի պատմութեան հիմնարկի տնօրէն դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանի հետ «Ազդակ» օրաթերթին կատարած խիստ շահեկան հարցազրոյցը, որ լոյս տեսաւ «Ազդակ»-ի հինգշաբթի, 1 սեպտեմբերի թիւին հինգերորդ էջով, կը պարունակէ չափազանց կարեւոր միտքեր եւ տեսակետներ, որոնք կրնան վերածուիլ ուղեցոյցի Հայաստանի պետական եւ քաղաքական ընտրանիին եւ Սփիւռքի տարածքին գործող քաղաքական կազմակերպութիւններուն համար:

Անկախ այն իրողութենէն, որ ակադեմիային պատմութեան հիմնարկը բանասիրական ինչ կարեւոր եւ մեծ աշխատանքներու ճամբով իր անգնահատելի ներդրումն ու նպաստը կը բերէ հայ քաղաքական միտքի ծելաւորման մեր ժամանակներուն մէջ, հայութեան մէկ ազգ եւ, առ այդ, մէկ ու անմասնատելի ամբողջութիւն ըլլալու գաղափարախօսութեան հիմնաւորումով պատմութեան վրայ հայեացք նետելու ակադեմիային գիտական մօտեցումը կը հաւասարակշռէ յաճախ Հայաստանէն լսուող ապագային գաղափարները, որոնք քաղաքական նեղ հաշիւներու գոհ կը դարձնեն հայ ազգին մէկութեան գաղափարը՝ արուեստական արգելքներ ու հեռաւորութիւններ ստեղծելով արեւմտահայուն եւ արեւելահայուն միջեւ, փոխանակ զանոնք մէկ ազգի երկու անբաժանելի մասերը նկատելու:

Անկախ հայրենիք պահելու եւ անոր արժանի պետական այրեր, ազգ, հասարակական ընկերութիւն եւ համապատասխան պետութիւն ունենալու առաջին պայմանը համապետական մտածողութեան արմատացումն է, որուն մասին դոկտ. Մելքոնեան կը խօսի հարցազրոյցին մէջ եւ մինչեւ հիմա Հայրենիք-Սփիւռք յարաբերութիւններուն մէջ ընդունուած ուղղութենէն առողջ շեղում մը ընելով՝ հարցը կը դիտէ ու կը քննարկէ հակառակ ուղղու-

թեամբ: Այսինքն Հայաստանի անկախացումն է վեր միշտ մատնացոյց կ'ըլլայ Սփիւռքը իբրեւ կազմակերպական եւ տնտեսական մեծ կարելիութիւններ ունեցող ուժ, հետեւաբար խորհրդային կարգերէն դուրս եկած անկախ Հայաստանին օժանդակելու, նեցուկ կանգնելու, օգնութեան ձեռք երկարելու, անոր բազում պէտքերուն հասնելու ազգային պարտականութիւնը ունեցող հաւաքականութիւն մը, որուն գոյութեան նպատակը պիտի ըլլայ Հայաստանի օժանդակութեան հասնիլը: Դոկտ. Աշոտ Մելքոնեան հարցը կը դիտէ հակառակ կողմէն եւ հարց կու տայ, թէ ժամանակը հասած չէ՞, որ Հայաստանն իբրեւ կայացած պետութիւն մտածէ, թէ ինք ինչ ձեւով կրնայ օգտակար ըլլալ ու լուծել Սփիւռքի բազում հարցերն ու խնդիրները: Այլ խօսքով, յարգելի գիտնականին համար հայկական պետութիւնը ինք պիտի ըլլայ իր հովանին տարածողը Սփիւռքին վրայ, որ պարտադրուած իրողութիւն մըն է, եւ որ անխուսափելիօրէն ունի իր տազնապներն ու բարդ խնդիրները, որոնց շարքին է արեւմտահայերէնի ապագան: Դոկտ. Մելքոնեան այս պարագան շատ առողջ կերպով ըմբռնած է, եւ այդ հասկացողութիւնը եւ տազնապին խոր իմացութիւնն է, որ կը մղէ մտածելու միջոցներու մասին, որպէսզի ոչ միայն անադարտ պահպանուի արեւմտահայերէնը, այլեւ անիկա առաւել հարստանայ ու քայլ պահէ մեր ժամանակներուն լեզուական պահանջները գոհացնելու համար:

Այն, ինչ որ կ'արծարծուի հայրենի երիտասարդ պատմաբանին կողմէ, ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ համազգային համապետական աշխարհայեացքը վերածել պետական մտածողութեան առանցքի, որ պիտի ըլլայ հայ ազգին ապահով գոյատեւման երաշխիք, նաեւ համաշխարհային համակարգին մէջ մեր պետութեան արժանավայել դիրքը ապահովելու անփոխարինելի միջոց՝ պատասխանատուութիւններու եւ դերերու ճիշդ եւ արդար բաշխումով: Հայաստանի Գիտութիւններու ակադեմիային պատմութեան հիմնարկին տնօրէնութեան պատասխանատու պաշտօնին վրայ դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանին նման հմուտ գիտնականի մը գտնուիլը խիստ քաջալերական է այն իմաստով, որ անոր առողջ գաղա-

փարները վստահաբար պիտի ըլլան վարակիչ եւ միեւնոյն ժամանակ պիտի չէզոքացնեն արտասահմանի հայերը ճափոնցիներու չափ օտարներ նկատելու ոմանց ապիկար դրսեւորումները: «Մէկ ազգ, մէկ հայրենիք» լոգունգը դոկտ. Աշոտ Մելքոնեանին համար խոր համոզում է, եւ ասիկա է յուսադրիչը:

Ա. ԱՊՏԱԼԵԱՆ

«Ազդակ», 6 սեպտեմբեր, 2005, էջ 6:

ԴԱՍԱԽՕՍԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅ

«ՀԱՅ ԴԱՏԸ՝ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԼՈՅՍԻ ՏԱԿ» ԹԵՄԱՅՈՎ

Աշոտ Մելքոնեան

Երեկ՝ թականիս հոկտեմբերի 9-ի երեկոյեան Հ. Ուս. «Չհարմահալ» միութեան «Յ. Թումանեան» սրահում կայացաւ «Հայ դատը՝ տարածաշրջանային կացութիւնների լոյսի տակ» խորագրով դասախօսական երեկոն, որի ընթացքում այս հարցի շուրջ լուսաբանումներ տւեցին Թեհրանի Հայ Դատի յանձնախմբի հրաւերով Հայաստանից հիւրաբար Թեհրանում գտնուող դոկտ. պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանը եւ Պատմութեան ինստիտուտի գիտական քարտուղար Կարէն Խաչատրեանը:

Բացման խօսքով հանդէս եկաւ Անոնէ Մանուկեանը:

Դասախօսական երեկոն վարում էր Հայ դատի յանձնախմբի նախագահ Գեւիկ Սկրտչեանը, որը երեկոյի սկզբում ներկայացրեց դասախօսներին, իսկ վերջում ներկաներին հրաւիրեց օրւայ դասախօսներին հարցեր ուղղելու, որոնց տրւեցին սպառիչ պատասխաններ:

Պէտք է ընդգծել, որ մեծ ընդառաջում ու խրախուսանք հաղորդեց ի մասնաւորի հանրայայտ պատմաբան Ա. Մելքոնեանի ելոյթը: Ըստ նրա՝ հայ պատմաբանները վերջին տարիներին ներածին չափով արդարացրել են իրենց առաքելութիւնը՝ Հայ դատը միջազգային ընտանիքին ու գիտական շրջանակներին ներ-

կայացնելու առումով, եւ այժմ հայ դիւանագիտութեան առաքելութիւնն է, որ հայոց պահանջատիրութիւնը միջազգային իրաւական-քաղաքական շրջանակների մօտ եւս մշտարժարժ պահի:

Պատմաբան դոկտ. Մելքոնեանը, դրատելով իրանահայ համայնքի ու առհասարակ Հայ դատի աշխատանքների նւիրեալների գործունէութիւնը, համոզմունք յայտնեց, որ Հայ դատի պահանջատիրութեան ճամբին իրանահայ յաջորդող սերունդները եւ ի մասնաւորի երիտասարդութիւնը մշտապէս զօրավիգ են կանգնելու իրենց նախորդներին:

Վերջում Հ. Ուս. «Զհարմահալ» միութեան անունից արտայայտեց միութեան նախագահ Սայեաթ Բաբումեանը, որը նախ հակիրճ տեղեկութիւններ տւեց միութեան մասին, ապա շնորհակալութիւն յայտնեց հիւրերին՝ ծեռնարկի եւ նրանց պատմական առանցքներով յագեցած տեղեկութիւնների համար:

«Ալիք», 2005, 10 հոկտեմբեր, էջ 1:

ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎ. ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐ ԵՎ ԵԶՐԱՅԱՆԳՈՒՄՆԵՐ

Այս խորագրի ներքոյ ընթերցողի տրամադրութեան տակ կը դրւեն արդէն ս. թ. հոկտ. 6-ին եւ 7-ին «Ալիք» հաստատութեան «Հրայր Մարութեան» սրահում կայացած, Թեհրանի Հայ դատի յանձնախմբի նախաձեռնած երրորդ խորհրդաժողովի մասին տեսակետներ եւ գնահատականներ, որոնք տրւել են հէնց գիտաժողովին մասնակցած Հայաստանի մտաւորականների ու քաղաքական գործիչների կողմից: «Մէկ հարց, մէկ պատասխան» համատեքստի շրջագծում նրանք պատասխանել են մեր կողմից ուղղւած հարցերին: Հարցեր, որոնք պարփակւում են բացայայտում են գիտաժողովի գիտական շերտերը՝ դրանով իսկ արտայայտելով Հայ դատի նկատմամբ ժամանակակից քաղաքական մօտեցումները եւ դրսեւորումները:

Ահաւասիկ հետեւեալ հարցին են պատասխանում այս տարւայ սեմինարին մասնակցած արտասահմանեան հիւրերը.

Աշոտ Մելքոնեան՝ պատմական գիտութիւնների դոկտոր, պրոֆեսոր, Գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն

– Շատ հետաքրքրական է, որ ինչպէս նախորդ, այնպէս էլ այս խորհրդաժողովը, օրինակ, ինձ համար առանձնանում է մի կարեւոր յատկանիշով, այսինքն՝ ոչ թէ սա աւանդական ընդունւած ձեւով մի խորհրդաժողով է կամ գիտաժողով, այլ նրա կազմակերպիչների կողմից կոնկրետ թեմաներ առաջարկող համաժողով է, այսինքն՝ կազմակերպիչներին հետաքրքիր է Հայ դատի հետ կապւած այս կամ այն խնդիրը, որը իրենց համար եւս անհասկանալի է, եւ նրանք եւս ակնկալում են լուծումներ: Օրինակ՝ եւ անցեալ անգամ, եւ առաւել եւս այս անգամ առաջարկւել է այսինչ թեմայով զեկուցել, որի մասնագէտը ինքս չլինելով՝ սկսում են մտածել այդ ու մէկ ամսից աւելի եւս մտածում են եւ բաւական միւթեր հաւաքեցի եւ հետաքրքիր բաներ ստացւեցին արդիւնքում, այսինքն՝ ցանկանում են ասել, որ խորհրդաժողովը շատ ճիշտ ձե-

ւով է աշխատում, նախապէս ինքն է պատւիրում թեման, եւ ինքը այդ թեմայի շրջագծում պարփակւում եւ փորձում եւ նոր խօսք ասել: Այս տեսանկիւնից սա շատ շահեկան է, օրինակ՝ կոնկրետ վերցնենք իմ զեկոյցը, որի շուրջ է աշխարհում գոյութիւն ունեցող ստատուս-քւօն եւ յանկարծ դրա կողքին՝ մեր Հայ դատը. այս երկուսը անհամատեղելի բաներ են, որովհետեւ աշխարհն այսօր հակած է դէպի ստատուս-քւօ, իսկ մենք, ինչպէս ասում են, մեր այս տկլոր հալին փորձում ենք կատու շալակել, բայց մի՞թէ սա խենթութիւն չէ, բերենք խոստովանենք, որ Հայ դատի խնդրում առանց խենթութեան խնդիրը իր նպատակին երբեք չի ծառայի: Այս տեսանկիւնից երբ երկար մտածում ես, զգում ես, որ, այո՛, շատ հետաքրքրական լուծումներ են սպասւում Հայ դատին առաջիկայում, որովհետեւ առանց մեր ակտիւ գործունեութեան՝ նոյնիսկ Հայ դատի խնդիրը ինքնաբերաբար գալու է օրակարգ, ուրիշներն են բերելու մեր օրակարգ, այնպէս որ մենք պէտք է պատրաստ լինենք այդ խնդրին: Շատ հետաքրքիր էր, օրինակ, Ռուբէն Սաֆրաստեանի ելոյթը, որը կապած էր ամբողջ թրքական քաղաքական վերնախաւի խնդիրների հետ եւ Հայ դատի, եւ Թուրքիայի հեռանկարների, Եւրոպայի հետ ունենալիք յարաբերութիւնների եւ այլնի տեսանկիւնից: Կիրօ Մանոյեանի հաղորդած այս լրատւական բացը, որ մեզանում շատ դէպքում չկայ, եւ նա հետամուտ էր եղել եւ կարողացել էր այդ միւթը բարձրացնել: Այնպէս որ մնան խորհրդածողովների անհրաժեշտութիւնը եւ մշտապէս զգում եմ եւ մասնակցելով բազմաթիւ գիտաժողովների՝ կարող եմ ասել, որ մնան կարգի խորհրդածողովները շատ ակելի շահեկան են: Այս եղանակն էր, որ ընտրուեց նաեւ 90-ամեակի միջազգային համաժողովի համար, որը կայացաւ Երեւանում: Նախապէս մարդկանց պատւիրած էին թեմաները, եւ նրանք այդ թեմաներով զեկուցեցին: Սա ճիշտ մօտեցում է, եւ կարծում եմ, թէ այս ոգով շարունակելու պարագայում՝ շատ ակելի լաւ արդիւնքներ կարձանագրենք:

«Ալիք», 2005, 13 հոկտեմբեր, էջ 4:

«ՀԱՅ ԴԱՏՆ ԱՅՍՕՐ» 3-ՐԴ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎՈՒՄ ՆԵՐԿԱՅԱՑԻԱԾ ԶԵԿՈՅՑՆԵՐ

Ձեկոյց 6 – Եւ հոգեբանօրէն, եւ ռազմավարութեան ու հայեցակարգային առումով լիովին պէտք է պատրաստ լինենք 21-րդ դարի մարտահրաւերներին (մաս 1), Աշոտ Մելքոնեան, պատմական գիտութիւնների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայաստանի Գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն

– Յարգելի լսարան, աշխատանքի բերումով ինձ շատ է վիճակում գիտաժողովներում ելոյթ ունենալ, եւ զարմանալի է, որ ամէն անգամ ինձանից առաջ խօսողները, երբ որ սկսում են անդրադառնալ այն միւթին, որի մասին նաեւ ես պէտք է խօսեմ, սկսում են ընթացքում իմ թերթերը դնել կողքի. երբ որ մնում է մի էջ, այդ էջն էլ եմ դնում մի կողքի եւ սկսում եմ բանաւոր խօսել եւ այս անգամ բացառութիւն չեղաւ:

Հետաքրքրական այստեղ այն է, որ նախորդ խորհրդաժողովի ժամանակ մենք չէինք կարող նման թեմայի մասին խօսել՝ «Հայ դատը եւ այդ տեսանկիւնից գոյութիւն ունեցող ստատուսքւօն եւ ձեւաւորող ստատուսքւօնները»: Ինչու՞, որովհետեւ մենք շատ դէպքերում մեր դժգոհութիւնն ենք յայտնում մեր իշխանութիւնների վարած քաղաքականութիւնից, բայց պէտք է ասեմ, որ այս 90-ամեակի միջոցառումների շրջագծում գոնէ գիտնականները, հասարակական կազմակերպութիւնները, կուսակցութիւնները, պետութիւնը յայտնւեցին նոյն հարթութեան վրայ, եւ մենք կարծես թէ Հայոց ցեղասպանութեան խնդրում ունեցանք համապետական, համահայկական հայեցակարգ ու մօտեցում, եւ մեր յաջողութիւններից մէկը դրանով էր պայմանաւորած, որից յետոյ մենք մեզ իրաւունք վերապահեցինք Ցեղասպանութեան 90- ամեակի այս պատասխանատու միջազգային համաժողովի ժամանակ խօսք տալ շւեյցարացի գիտնական Ալֆրէդ Դեզայասին, որը երկար տարիներ աշխատել է Սիաւորած ազգերի կազմակերպութիւնում եւ յայտնի իրաւաբան է, որը խօսեց Ցեղասպանութիւնից յետոյ բխող հետեւանքների, առաւել եւս հատուց-

ման՝ ընդհուպ մինչեւ տարածքային հատուցման մասին, այսինքն՝ մենք՝ գիտնականներ, կազմակերպութիւններ, սփիւռքահայեր, վախւորելով կարող էինք յատկապէս այդ մասին խօսել պետական մակարդակով. հասկանալի պատճառներով հնարաւոր չէր դա անել, բայց այսօր մենք այդպիսի շռայլութիւն մեզ թոյլ տւեցինք, որը ես կարծում եմ, շատ կարելոր է, որովհետեւ Հայոց ցեղասպանութեան ճանաչման, դատապարտման խնդրում մենք 1965 թւականի խղճուկ վիճակից անցում կատարեցինք, երբ Ուրուգւայ, Արգենտինա, յետոյ միւս երկրներ սկսեցին ճանաչել Հայոց ցեղասպանութիւնը: Հատուկենտ այսպիսի դէպքեր էին լինում ուրախանալու իմաստով, իսկ հիմա կարող ենք ասել, որ մենք՝ հայերս, բարեբախտաբար, թուրքերի դէմ տարւող պայքարում յաղթող դուրս եկանք:

Սա բարձրագոյ խօսք չէ. ես կարծում եմ, թէ դրա մէջ իմաստ կայ, որովհետեւ պատմական ճշմարտութիւնը մեր կողքին էր՝ անկախ այն բանից, թէ Միաւորւած ազգերի կազմակերպութիւնը, Անգլիան, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները չեն ճանաչում Ցեղասպանութիւնը, թէւ իրենք ծիծաղելի վիճակում են: Նոյն Միացեալ Նահանգներից 38 նահանգներ նահանգային մակարդակով Ցեղասպանութիւնը ճանաչել են:

Ինչու՞ եմ սա ասում, որովհետեւ արդէն Ցեղասպանութեան հարցում մենք ճանաչման, դատապարտման փուլից, ըստ երեւոյթին, անցնում ենք շատ աւելի կարելոր 2-րդ փուլ՝ հատուցման խնդրին, որովհետեւ եթէ արժանագրւում է զանազան միջազգային ատեաններում, որ եղել է ցեղասպանութիւն, ոճրագործութիւն ամբողջ մի ազգի նկատմամբ, բնականաբար մաւել մարդկութեան նկատմամբ, ուրեմն՝ պէտք է գայ մաւել հատուցում, բայց այդ հատուցման հետ մէկտեղ՝ մէջտեղ են գալիս խնդիրներ, երբ որ ունենք հարեւան 70-միլիոնանոց Թուրքիա, որը աւանդական մերժողական կեցածք ունի հայութեան նկատմամբ, որն ունի ժողովուրդ, թուրքերին յատուկ հոգի, կերտածք, մտայնութիւն, որի իմաստը հետեւեալն է. «500 տարի իր տիրապետութեան տակ գտնւող ազգերին, այդ թւում մաւել ռայա՝ հպատակ համարւող

հայերին պարտադրել են իմ կամքը: Եւ այսօր այդ փոքրիկ Հայաստանը ձեռնոց է նետում ինձ եւ միջազգային ասպարեզում Եւրամիութիւն անցնելու այդ պատասխանատու ճանապարհին ամեն տեղ ինձ վարկաբեկում է որպէս ցեղասպան երկիր»: Եւ, բնականաբար, հոգեբանօրէն այդ թուրքը, որ իր ճշմարտութիւնը դարեր շարունակ հաստատել է միայն ուժի, զենքի դիրքերից, այսօր յանկարծ յայտնում է ծանր վիճակում: Դա նշանակում է, որ շատ բան է փոխել: Հիմա մենք արդէն փորձում ենք խօսել 2-րդ փուլի մասին, բայց այդ Թուրքիայի կողքին, որը բնականաբար, շարունակում է իր մերժողական կեցածքը, այստեղ ունենք մի աւելի, երեւի թէ, զօրեղ թշնամի, որպիսին ստատուս-քւօն է, որովհետեւ գիտէք, որ քաղաքակիրթ աշխարհը, ժողովրդավարութեան, մարդու իրաւունքների դիրքերից անընդհատ խօսում է ստատուս-քւօյի, սրանից նաեւ բխող այսպէս կոչւած տարածքային ամբողջականութեան մասին: Մենք էլ թմբկահարում ենք ազգերի ինքնորոշման իրաւունքի խնդիրը. օրինակ՝ տւեալ դէպքում Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի հարցում եւ կարծես դարձեալ մնում ենք փակուղու առջեւ, չենք կարողանում այս դժուար պատնէշը յաղթահարել: Հիմա ռազմական, նիւթական ահռելի միջոցներ ունեցող երկիր եւ կողքին աշխարհ, որը կարծես թէ հակւած է դէպի ստատուս - քւօ: Սա ի՞նչ է նշանակում՝ մենք կարո՞ղ ենք ձեռնոց նետել այս պատասխանատու պահին, երբ ունենք փոքրիկ Հայաստանը, որը կարող է վտանգւել, այն էլ՝ աշխարհաքաղաքական մոր զարգացումների պայմաններում:

Ի՞նչ է նշանակում ստատուս-քւօ: Ստատուս-քւօ նշանակում է որոշակի ժամանակահատւածում գոյութիւն ունեցող փաստական եւ իրաւական վիճակ: Ընդ որում սա ամբողջ դիւանագիտական պատմութեան ընթացքում մեկնաբանւել է իւրաքանչիւր թելադրուող կողմի տեսանկիւնից՝ ըստ իւրովի:

«Ալիք», 2005, 29 հոկտեմբերի, էջ 3:

(մաս 2)

Օրինակ՝ եթե ուժի դիրքերից մէկը խօսում է, հակւած է իր պարտադրած սահմանների ստատուս-քւոյի անձեռնմխելիութեանը, եթե ինքը ձեռնոց է նետում արդէն ուժեղացած նոր կարգավիճակով մէկ ուրիշի, ձգտում է փոխել այդ ստատուս-քւոն կամ մէկ ուրիշ ուժ, որը մի ստատուս-քւո ունէր, որը նպաստաւոր է իր համար, փորձում է վերադառնալ դրան, դա էլ կոչւում է ստատուս-քւո (անթիբել), այսինքն՝ բեւեռւած դէպի նախկին ստատուս-քւոն, այսինքն՝ ի՞նչ է ստացւում՝ ուժեղները, կայսրութիւնները, մեծ ազգերը հնագոյն ժամանակներից ի վեր, նոյնիսկ սկսած Աքեմենեան շրջանից, վերցնենք Պարսկաստանը կամ Մակեդոնացու տէրութիւնը, Հռոմէական հանրապետութիւնը, յետոյ կայսրութիւնը, Բիւզանդական կայսրութիւնը, արաբական խալիֆաթը, Օսմանեան կայսրութիւնը, որոնք իրենց ստատուս-քւոն ստեղծել էին եւ հակւած էին այդ ստատուս-քւոյի պահպանմանը: Նոր ժամանակներում, կարծես թէ ստատուս-քւոյի գաղափարը մի փոքր փոխւեց, աշխարհագրական յայտնագործութիւններից եւ գաղութային համակարգի ստեղծումից յետոյ՝ Իսպանիա, Պորտուգալիա, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա ամէն մէկը հակւած էր իր գաղութային համակարգը պահպանելու եւ իր ստատուս-քւոն էր ուզում: Տեսէք, Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրեակին արեւի տակ տեղ չունեցող Գերմանիան, որ կարծես ուշացել էր, ձեռնոց նետեց ստատուս-քւոյին եւ պահանջում էր նոր ստատուս-քւո եւ այսպէս շարունակ: Ստեղծւեց Վերսալ-Վաշինգտոնեան համակարգ Առաջին համաշխարհային պատերազմից յետոյ: Թւում էր, թէ 1815 թ. Վիեննայի սրբազան դաշինքից յետոյ սահմանները անխախտելի են, բայց գերմանաֆրանկական խնդիրը մէջտեղ եկաւ, Էլզաս-Լոթարինգիայի այդ ստատուս-քւոն անընդհատ փոխւեց, մէկ Ֆրանսիայի օգտին, մէկ Գերմանիայի: Առաջին համաշխարհային պատերազմ, դրանից յետոյ մի ստատուս-քւո, Վերսալ-Վաշինգտոնեան համակարգ, որին ձեռնոց նետեց ֆաշիստական Գերմանիան:

Այդ համակարգն էլ քանդուեց. եկաւ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, Եալտայի կոնֆերանս, Թեհրանի կոնֆերանս. կարծես թէ այս ստատուս-քւօն շատ աւելի ամուր դուրս եկաւ, որի յետեւում, իմ կարծիքով, կանգնած էր հիմնականում Ֆրանկլին Դելանո Ռուզվելտի գաղափարը՝ Միաւորւած ազգերի կազմակերպութիւն ստեղծել եւ այս ստատուս-քւօյում արդէն նոր աշխարհաքաղաքական մի ուժ, որպիսին Միացեալ Նահանգներն էր, իր ստատուս-քւօն դէպի այդ ստատուս-քւօն արդէն հակում էր ոչ թէ զենքի բացայայտ ռազմական եղանակներով, այլ աւելի քաղաքակիրթ ժողովրդավարական արժէքների տեսանկիւնից, եւ այսօր էլ Միացեալ Նահանգները շարունակում է իր խնդիրները լուծել ստատուս-քւօյի պահպանման օգտին ոչ թէ բացայայտ ուժի դիրքերից, այլ այսպէս քաղաքակրթութիւնների արժէքային համակարգի դիրքերից՝ մարդու իրաւունքների, բայց երբեմն ոգեւորութիւնը, մանաւանդ միաբեւեռ աշխարհի պայմաններում հասնում է այնտեղ, որ կանգ չի առնում նաեւ, ասենք, Սերբիային, Հարաւսլաւիային ռմբակոծելու առջեւ, Իրաք ներխուժելու եւ այլ խնդիրների առջեւ, այսինքն՝ վերադառնում է նախկին մեթոդներով՝ 19-րդ դարի վերջում, 20-րդի սկզբում, նոր ստատուս-քւօ պարտադրել այս համակարգին: Յամենայնդէպս՝ կարծես թէ սա մի փոքր փոխում է, բայց հիմա փորձենք հասկանալ այս ստատուս-քւօյի գաղափարը, մեր տեսանկիւնից, Հայ դատի տեսանկիւնից եւ, բնականաբար, փորձենք հարեւան երկրներում ծեւաւորւած ստատուս-քւօն այս վերջին մէկ ու կէս տասնամեակի ընթացքում քննարկել եւ այդ տեսանկիւնից մօտենալ նաեւ այդ դատի խնդրին:

Մենք 18-րդ դարի սկզբից աւանդական քաղաքականութեան մէջ, այս կամ այն երկրի նկատմամբ որոշակի կողմնորոշում ունենալու քաղաքականութեան մէջ կանգ առանք կարծես թէ Ռուսաստանի վրայ՝ սկսած Իսրայէլ Օրիից: Ժամանակին կանգ էինք առնում կաթոլիկ Հռոմի վրայ՝ քաղաքակիրթ Եւրոպայի եւ մահմեդական աշխարհի դէմ պայքարելու համար, որը տեսանք

ինչով աւարտեց՝ Կիլիկեան հայկական թագաւորութեան կործանումով, եւ ամբողջ 16-րդ, 17-րդ դարերի ընթացքում ոչ մի արդիւնք չտւեց, եւ միայն դատարկ խոստումներից այն կողմ չանցանք: Հակւեցինք դէպի Ռուսաստան. 18-րդ դարի ընթացքում եղան ռուս-թրքական պատերազմներ, գործնական քայլ չեղաւ. 19-րդ դարի առաջին 30-ամեակին Ռուսաստանը գործնականօրէն այս տարածաշրջան ներխուժեց եւ Արեւելեան Հայաստանի մի զգալի մասը միացրեց իրեն, եւ ռուսամետութիւնը այնքան հզօրացաւ, որ 200 տարւայ ընթացքում, ինչպէս անգլիացի գեներալ Ղեստեր Վիլը կասէր. «Հիմա որ որեւէ հայի կաշին քերթենք, տակից դուրս կը գայ ռուսը, այ դրա համար ասում էր՝ Ղարաբաղի հարցում մենք հակուում ենք դէպի Ադրբեջանը»: Եւ իրենք՝ ռուս դիւանագետներն էլ մեզ յաճախակի անկեղծօրէն խոստովանում էին, որ քանի կայ հարեւան թուրքիայի խնդիրը, իրենց խօսքով ասած՝ «դուք ու՞ր պէտք է գնաք, դուք մեր գրպանում էք», որովհետեւ կայ հարեւան թուրքիա, կայ Հայոց ցեղասպանութեան խնդիր, որը կարելի է Խորհրդային Հայաստանի շրջագծում, 1965 թականներից ի վեր, պաշտօնապէս ընդունել, բայց պետական մակարդակով Խորհրդային Միութիւնում արգելւած էր այդ մասին խօսել, լաւագոյն դէպքում կարելի էր «Պրաւդա» թերթում մի յօդւած տպել ակադեմիկոս Սերգէյ Համբարձումեանի անունից Ցեղասպանութեան վերաբերեալ եւ ստանալ մի քանի բողոքի նոտաներ՝ թրքական դեսպանութեան կողմից, եւ սրանով հարցը փակուում էր:

Ռուսաստանը հիմա արդեօք Հայ դատի խնդրում, երբ 200 տարի մենք բոլոր ռուս-թրքական պատերազմներին, հետագայում արդէն Խորհրդային Միութեան կազմում հայեացքներս սեւեռել էինք դէպի Մոսկւա եւ ակնկալում էինք Հայ դատի խնդիրների լուծումը Խորհրդային Միութիւնից, ասենք Թեհրանի կոնֆերանսի պարագայում եւ այլն, եւ այլն, բայց տեսնում էք ոչինչ տեղի չունեցաւ մեզ համար, կարծես թէ մեր կողմից ընդունելի խորհրդային ղեկավարներից մէկը՝ Խրուշչովը, յանկարծ սառը ջուր լցրեց մեր գլխին՝ 1954 թականին յայտարարելով, որ Խորհրդա-

յին Միութիւնը տարածքային պահանջ չունի Թուրքիայի նկատմամբ, մեր կողմից էլ չսիրւած Ստալինը ժամանակին՝ 1945-46 թւականներին, կարծես թէ հակւած էր այս խնդիրը լուծել յօգուտ Հայաստանի եւ Վրաստանի որոշակի այդ տարածքները յանձնելու տեսանկիւնից: (Շար. 2)

«Ալիք», 2005, 30 հոկտեմբերի, էջ 3:

(մաս 3)

Այսօր խորհրդային պետութիւնը չկայ, մենք ռազմաքաղաքական դաշինքի մէջ ենք Ռուսաստանի հետ՝ 1997 թւականի օգոստոսի 29-ին կնքւած պայմանագրով. բայց չգիտես ինչու, ես, օրինակ, անծամբ հետեւել եմ մշտապէս եւ չեմ լսել, որ ռուս դիւանագետներից մէկը ուղղակի բարձր ամբիոններից ասի, որ, այո, մեր ռազմավարական դաշնակիցն է Հայաստանը, մենք էլ նրա ֆորպոստն ենք, նա մեր ֆորպոստն է, եւ տարածաշրջանում ունենք մեր քաղաքականութիւնը, տարածում ենք Հայաստանի վրայ: Տեսնում ես, տարօրինակ բաներ են տեղի ունենում. յանկարծ հաւանաբար մեր պետական պարտքի դիմաց մեզանից գործարան կը պահանջեն, Վրաստանը, որը որ լարւած յարաբերութիւններ ունի Ռուսաստանի հետ, յանկարծ նրա պետական պարտքը կարող է մոռացութեան տրուել, եւ մեզ վրայ էլ ճնշում բանեցւի, որ 20 միլիոն պետական պարտքը 20 տարով սառեցւում է մինչեւ 2022 թւականը այն դէպքում, երբ միակ երկիրը, որ մեզ պարտք ունի, մենք ամբողջ աշխարհին ենք պարտք, դա Վրաստանն է: Տարօրինակ բաներ են տեղի ունենում. 1999 թւականին Ռուսաստանը պայմանագիր է կնքում Սերժսեւոժովեան երկրների շրջագծում զօրքերը դուրս բերելու վերաբերեալ՝ Ջաւախքից, Բաթումից, եւ մեր զինծառայողները, հայազգի Գիւմրիի շրջանում յանկարծ յայտնւում են Հիւսիսային Կովկասում, բոլորին տանում են Հիւսիսային Կովկաս, այնտեղից բերում են ազգութեամբ ռուսներ, բայց դրա կողքին մենք ունենք սահմանի

պահպանութեան խնդիր, ունենք S-300 հրթիռային համակարգ, որը Ռուսաստանինն է, տեղադրած է Հայաստանում, որը հզօր գէնք է՝ ժամանակակից ամենահզօր գէնքերից մէկը. այն կարող է թռչել Հայաստանի տարածքից եւ խոցել 500 կմ. այդ շրջագծով այդ հրթիռային համակարգի միջոցով, որին տեւնչում էին սերբերը, գիտէք, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների կողմից այդ ռմբակոծութեան շրջանում եւ ռուսները այդպէս էլ չտուեցին: Նոյնիսկ զարմանալի իրավիճակ է ստեղծել, միւս կողմից ռուսները հեռանում են Վրաստանից, առանձին դիւանագէտներ յայտարարում են, որ Հայաստանը կորցնում է իր աշխարհաքաղաքական կարելորութիւնը մեզ համար, որովհետեւ օդային կապով կապել մի կղզեակի հետ, այսինքն՝ որը մեզ համար այս իմաստով չի կարող հետաքրքրութիւն ներկայացնել, իր հետ անմիջապէս ենթադրում է այդ բազաների դուրսբերում նաեւ Հայաստանի տարածքից:

↓ Որքան էլ մենք մտածենք, հեռանկարում, այո՛, գուցէեւ Ռուսաստանը յանկարծ հեռանայ այստեղից: Ինչու՞ եմ սա ասում, որովհետեւ հոգեբանօրէն ցաւալի վիճակ է մեզանում, որ յանկարծ եթէ Ռուսաստանը տարածաշրջանից հեռանայ, Ռուսաստանում շատ կան այդպիսի ուժեր, օրինակ, մտաւորականութեան շրջանում յայտնի դէմքերից Սոլժենիցին 15 տարի է ուղղակի գոռում է, որ մենք անելիք չունենք Կովկասում, պէտք է այդտեղից հեռանանք, այդ թւում՝ նաեւ Հայաստանից, ժիրինովսկու նման մարդիկ հակառակն են ասում՝ բարեբախտաբար, բայց գոնէ մենք հոգեբանօրէն պէտք է դրան պատրաստ լինենք, որովհետեւ եթէ հիմա դուք լինէք Ջաւախքում, կը տեսնէք, թէ ինչ խուճապային տրամադրութիւն է մարդկանց մէջ՝ ռուսական կայազօրները դուրս բերելու կապակցութեամբ: Մի-երկու անգամ հեռուստատեսութեամբ այնտեղ ելոյթներ են ունեցել եւ ասել են, որ մեր ազգին վայել չեն նման խուճապային տրամադրութիւններ, որովհետեւ ի՞նչ է, մենք թերաբժեքութեան բարդոյթով ենք տառապում, եթէ ռուսը հեռացաւ, ուրեմն՝ ամէն ինչ վերջացա՞ւ: Ինչու՞ եմ ես սա ւաւելի կոնկրետացնում, որովհետեւ եթէ մենք այսպէս մտածե-

ցինք, որ Հայ դատի խնդիրն է, որը այլևս Ռուսաստանի հետ չի կապում, առաել նա Հայաստանի անվտանգութիւնը վտանգւած է պայմանաւորւած Ռուսաստանի հեռանալով, ուրեմն՝ մենք, նշանակում է, այս տարածաշրջանում դատապարտւած ենք: Ուրեմն՝ Ռուսաստանը պետք է մեզ օգնի, որ Թուրքիայի հետ կապւած Հայ դատի խնդիրները լուծենք: Ինձ թւում է այս հարցը վերջնականապէս փակւած է: Յամենայնդէպս՝ 1994 թւականին թուրքերը դեռ կարող էին ասել՝ երբ դրանից քիչ առաջ մարշալ Շապոշնիկովը կը յայտարարէր, որ գիտէք, եթէ յանկարծ մէկը փորձի Հայաստանի սահմանի շրջանում խախտում արձանագրել, ուրեմն՝ գործ կունենայ Ռուսաստանի հետ: Հիմա այսօր կայ թէ չէ՝ չեմ կարող ասել, բայց մի բան յստակ է, որ, օրինակ, ռուս գիտնականներից մէկը մի այսպիսի գիրք է գրել՝ ռուս-թրքական պատերազմների պատմութիւնը, որտեղ վերջում ամփոփելով՝ ասում է, որ մենք գործ չունէինք այս տարածաշրջանի հետ, իզուր ներքաշեցինք, Թուրքիան լաւ էլ բարեկամ երկիր է, եւ եթէ նկատի ունենանք այս վերջին զարգացումները, մանաւանդ որ Կասիանովը, օրինակ, տարիներ առաջ գնաց, Թուրքիայի հետ պայմանագիր ստորագրեց Սեւ ծովի յատակով գազամուղ անցկացնելու վերաբերեալ, սկսում ես մտածել՝ յանկարծ չստացի, որ մի նոր կացութիւն ստեղծւի, եւ յանկարծ մենք յիշենք այդ տխուր ժամանակները, երբ Մուստաֆա Քեմալ-Լենինն համագործակցութիւնը կար, մենք էլ Ս. Վրացեանի խօսքերով սալի եւ մուրճի արանքում էինք յայտնւել: Ուրեմն՝ մենք լիարժէք, ազգովի զգալու համար պետք է իմանանք, որ Ռուսաստանով այլևս չպետք է պայմանաւորենք մեր տարածաշրջանում, մեր ոչ միայն հզօրութիւնը ապագայի իմաստով, այլեւ գոյութեան հանգամանքը: Սա մէկ:

Երկրորդ հանգամանքը, ուրեմն, դա է, որ ինչ ստատուս-քւօ է սպասում Ռուսաստանին, շատ դժուար է ասել, յամենայնդէպս մեր աչքի առաջ 22 եւ 4 միլիոն քառակուսի կիլոմետր տարածք ունեցող Խորհրդային Միութիւնից այսօր մնացել է 19-ն ու քանի

միլիոն, որը չգիտենք թե առաջիկայում, բաշկիր, ինգուշ, չեչեն, այս պայմաններում ինչ է լինելու, երբ որ գիտենք Արեւմուտքի յստակ մօտեցումը՝ որքան հնարաւոր է Ռուսաստանին սեղմել եւ նրան ամփոփել բուն ռուսական տարածքներում, նոյնիսկ նրան զրկել Սիբիրից եւ այստեղ, չգիտես ինչու, փորձում են խօսել Չինաստան-Ռուսաստան համագործակցութեան մասին, երբ որ տեսնում ես, որ Հեռաւոր Արեւելքն ու Սիբիրը օրէցօր բնակեցւում է չինացիներով: Ուրեմն՝ թողնենք Ռուսաստանին մէկ կողմ: Նրա ստատուս-քօն ի վնաս մեզ է աշխատելու, փոխւելու է ի վնաս ռուս ժողովրդի, գուցէեւ նաեւ ի վնաս մեզ, եւ Ռուսաստանը կարծես թէ գնալով մեզանից հեռանալու է ցաւալիօրէն, նորից եմ ընդգծում ես՝ ինքս լինելով ընդգծւած ռուսամէտ: Երկրորդ՝ Վրաստանի ստատուս-քօն բաւականաչափ փոխւեց. ինչպէս ակադեմիկոս Սախարովն էր ասում, սա փոքրիկ կայսրութիւն էր, եւ այդ կայսրութիւնը, որի կենտրոնը բուն վրացական հողերն էին: Նաեւ հիւսիսից անջատւեց Օսեթիան, հիւսիս-արեւմուտքից՝ Աբխազիան, քիչ էր մնում անջատւէր Աջարիան. հարաւում ապրում են հայերը, եւ հարաւ-արեւելքում՝ ադրբեջանցիները, արեւելքում՝ էլի ադրբեջանցիները, որոնց թիւը գնալով աճում է եւ չգիտես, թէ ստատուս-քօն ուր է հասնելու: Եթէ ձեզանից մէկը լինի Մառնէուլում, կը զարմանայ, թէ ինչպէս երկյարկանի եւ երեքյարկանի տների կտուրին մզկիթի ձեւով սարքած կիսալուսինն է, եւ ամէն մարդ իր տունը վերածել է մզկիթի: Վրացիներն էլ յայտնի են որպէս ընդգծւած քրիստոնէասէր ժողովուրդ, մեզ չեն հանդուրժում, մեր եկեղեցիները վերցնում են, բայց թուրքերին, ադրբեջանցիներին հանդուրժում են: Ուրեմն՝ ստատուս-քօնի իմաստով Վրաստանը արդէն կարծես թէ կայունացել է, բացի Մառնէուլի շրջանից եւ Ջաւախքի շրջաններում հազիւ թէ ստատուս-քօնի փոփոխութիւն լինի: Խօսքը վերաբերում է աւելի շուտ աղմուկին, քան թէ իրականութեան մէջ այս ինքնավարութեան հետ կապւած այնտեղ փոփոխութիւններ են սպասւում: Ամենավճռական պահին, երբ արխագներն ու ռուսները ծանր վիճակի մէջ էին դրել վրացիներին, Ջաւախքի հայութիւնը թիկունքից չխփեց վրացիներ-

րին, ուրեմն՝ երբեւէ չի էլ խփելու. հաւատացած եղէք, որովհետեւ խորապէս հասկանում է Հայաստանի Հանրապետութեան շատ ծանր վիճակը, եւ միշտ ջաւախցիներս ասում ենք, որ մենք յանկարծ կարող ենք դառնալ քաւութեան նոխազ եւ ոչ Հայաստանը մեզ կը հասկանայ, ոչ էլ Սփիւռքը: Ուրեմն՝ Ջաւախքում որեւէ ստատուս-քւօ չի փոփոխւի, իսկ Վրաստանը կը շարունակի իր սերտ յարաբերութիւնները պահպանել Թուրքիայի հետ եւ Հայ դատի խնդրում կը շարունակի իր մերժողական քաղաքականութիւնը: Որոշ աշխատանք տարւել է Վրաստանի խորհրդարանում Ցեղասպանութեան խնդրի ընդունման վերաբերեալ, բայց յաջողութիւն չի լինի, որովհետեւ այսօր Թուրքիայի հարեւան երկրներից ամենաբարեկամ երկիրը, որքան էլ տարօրինակ է, Վրաստանն է, եւ որի մտաւորականութիւնը շարունակում է դեռ մտքում պահել այսպէս բաղձալի, երանելի հայրենիքի գաղափարը՝ կապած Տրապիզոնի վիլայէթի, մասամբ նաեւ Արդահանի տարածքների հետ: Վրաց մտավորականները վերջերս մեծ աղմուկ բարձրացրին ճորոխ գետի հունը փոխելու կապակցութեամբ, որովհետեւ այնտեղ ջրամբարներ են կառուցւելու, եւ մի քանի ուղղափառ եկեղեցիներ յայտնւելու են ջրի տակ, որոնք իրականութեան մէջ հայկական եկեղեցիներ են, բայց նրանք զգում են իրենցը եւ դժգոհ են: Ուրեմն՝ Վրաստանի հետ կապած էլ մենք Հայ դատի տեսանկիւնից նման սպասելիքներ չենք կարող ունենալ: (Շար. 3)

«Ալիք», 2005, 31 հոկտեմբերի, էջ 3:

(մաս 4)

Վերցնենք արաբական աշխարհը. արաբական աշխարհը 500 տարի մեզ հետ միասին եղել է թրքական տիրապետութեան տակ, յիշում է այդ լուծը, բայց թէեւ, օրինակ, Սիրիան ունի Ալեքսանդրիա սանջաքի (տարածքի) խնդիր, բայց կայ նաեւ ջրի խնդիր, որի համար կարծես թէ լեզու է գտնում Թուրքիայի հետ: Իրաքի խնդիրը ինքնին արդէն հասկանալի է: Եգիպտոսի հետ

կարծես թէ Թուրքիան վատ յարաբերութիւններ չունի: Արաբական աշխարհից էլ մենք մեծ սպասելիքներ չենք կարող ունենալ Յայ դատի իմաստով: Եւ Կիրօ Մանոյեանը ճիշտ էր ասում, եւ ոչ էլ պէտք է նրանցից սպասել, նրանք կարող են, այո՛, ոչ պաշտօնական շրջանակներում մեզ ցաւակցել, բայց աւելին քայլ չեն անում:

Շատ կարելոր մի հանգամանք՝ Իրանի խնդիրը: Այստեղ շատ ճիշտ նշեց, որ եթէ խօսում ենք ստատուս-քւօյի մասին, Իրանում որեւէ ստատուս-քւօյի փոփոխութիւն հարւածելու է Յայաստանի շահերին, հաւասարապէս իրենը, բայց, բարեբախտաբար, այս երկրում որքան ես եմ հասկանում, դուք ինձ կարող եք յուշել, համաիրանական մտայնութիւնները, մօտեցումները շարունակում են գերակշռել, եւ եթէ դրսից չլինի ինչ-որ ուժ, որ խառնի Իրանի ներքին աշխարհը, բնականաբար որեւէ փոփոխութիւն չի կարող լինել, որովհետեւ եթէ դա Աստուած մի արասցէ լինի, ուրեմն՝ մենք Մեղրու 42 կմ հատւածը, որի մասին այդքան խօսում ենք, վերջնականապէս կը կորցնենք, եւ մենք իրօք կը շրջափակւենք: Այս իմաստով շատ կարելոր է, որ Իրան-Հայաստան իրական ստատուս-քւօն պահպանւի:

Ադրբեջանի հետ կապւած. տարածքային փոփոխութիւն, ինչպէս եւ Վրաստանում արդէն տեղի է ունեցել, ստատուս-քւօն այստեղ փոխել է, մի ստատուս-քւօ, որպիսին Լեռնային Ղարաբաղն է՝ այսպէս կոչւած գրաւեալ տարածքներով հանդերձ, դա նաեւ շահից ստեղծւած ճիշտ մեկիքութիւնների տարածքն է, այսինքն՝ անվտանգութեան գօտիով հանդերձ՝ դա պատմական Արցախի, Սիւնիքի տարածքն է եւ այդ իմաստով ճիշտ Հայոց Արեւելից կողմանքը, եւ այդ իմաստով ճիշտ պատմական Հայաստանի արեւելեան հատւածների սահմանները վերականգնել են: Եւ շատ հետաքրքիր է, որ այս ստատուս-քւօն աշխարհին շատ աւելի ձեռնտու է, Իրանին՝ բնականաբար: Առիթ է եղել, մեր բարձրաստիճան պաշտօնեաներից հարցրել են՝ իսկապէ՞ս Միացեալ Նահանգներից, Ռուսաստանից, Եւրոպայից կայ ճնշում՝ այս ստեղծ-

լած ստատուս-քլոն փոխելու իմաստով, բացարձակապես ոչ, չկայ, ՆԱՏՕ-ի կողմից եւս չկայ այդ ճնշումը, որի մասին անընդհատ խօսում են Հայաստանի վրայ, ինչու՞ չկայ, որովհետեւ Արցախի պարագան մեզ համար կենսական խնդիր է, Ադրբեջանի համար ոչ, աւելի շատ զգացական խնդիր է, որովհետեւ առանց Արցախի մենք դատապարտւած ենք, որովհետեւ կը կորցնենք Ձանգեզուրը, Ձանգեզուրի կորուստը նշանակում է Սեդրու կորուստ եւ Հայաստանի կորուստ, բնականաբար, այսինքն՝ ամեն մի ստատուս-քլոյի փոփոխութիւն Արցախում բերում է Հայաստանի դատապարտւածութեան: Ուրեմն՝ Հայաստանը դառնում է ապակայունացնող ուժ, մահապարտների երկիր, որն ընդունակ է ամեն ինչի, Ջէյհան-Բաքու գազամուղն էլ պայթեցնելու, չգիտեն ինքնասպան ժողովուրդ դառնալու, այսինքն՝ այդ իմաստով Միացեալ Նահանգները, Եւրոպան, Ռուսաստանը հասկանում են, որ պէտք է խօսել տարածքային ամբողջականութեան մասին, բայց այս գործում գոյութիւն ունեցող ստատուս-քլոն փաստական աշխարհին ձեռնտու է: Դրա վկան 1988 թականից գոյութիւն ունեցող իրավիճակն է, եւ սա շարունակելու է անընդհատ: Ես կարծում եմ, թէ այս ստատուս-քլոն, անկասկած, աշխարհին ձեռնտու է, եւ այստեղ խնդիր լինել չի կարող: Եւ, վերջապէս, մի ստատուս-քլո, որը ուղղակիօրէն կապելու է Հայ դատի հետ, բնականաբար թուրքիայի ապագան է: Այդ մասին շատ խօսեց, 37%–40% բնակչութիւնը թուրքիայի, երբ իրեն չի զգում թուրք, երբ ամենաարեւելեան նահանգները, մեր Արեւմտեան Հայաստանը 85%–90%-ով բնակեցւած են հիմնականում քրդերով, Կարսի նահանգում թուրքմէններով, Լազիստանի հատւածում՝ այսպէս կոչւած լազերով, ապացուցում են, որ մէկ միլիոն երեք հարիւր հազար իրենց շառաւիղներով հայեր կան այդ տարածքում, որից զոնէ 750 հազարը չի մոռացել իր ազգային արմատները. զոնէ մի 200-ից 300 հազարն էլ այսօր գուցէ պատրաստ է ստատուս-քլոյի փոփոխութեան պայմաններում յայտնել, որ ինքը հայ է, այսինքն՝ սա ամենակարեւոր խնդիրն է, որը կարող է բերել ստատուս-քլոյի փոփոխութեան, որտեղ քրդական խնդիրը ամեն-

նածանր խնդիրն է այսօրւայ Թուրքիայի Հանրապետութեան համար, շատ անելի կարելոր, քան թէ մեզ համար թւացող Հայ դատի խնդիրը, որովհետեւ այստեղ ուղղակի մեղայական գալու խնդիր չէ Ցեղասպանութեան հարցում, այլեւ այդ տարածքները ռեալ կորցնելու վտանգի մասին է խօսքը, որովհետեւ քրդերը լաւ գիմ-լած են, բացայայտօրէն երբ խօսում ես նրանց հետ, իրենց հակաթրքական կեցածքը չեն թաքցնում: Ես բազմիցս ականատես եմ եղել, որ այդ երկիրը, մեր երկիրը, այսօր ցերեկով եթէ կիսով չափ Թուրքիա է, գիշերը լիովին դառնում է Քուրդստան, երբ թուրք ասկեարը վախենում է մտնել թրքական որեւէ գիւղ, իսկ ինչ վերաբերում է, օրինակ, Սասունին, երբ որ Մուշից գնացինք Գելեգուզան, 2000 թականին թուրք զինուորները սարսափած մեզ ասում էին՝ ու՛ր էք գնում, էնտեղ քրդեր են, ձեզ կը մորթեն, եւ մենք 4 ժամ բանակցելուց յետոյ, Մեսրոպ արք. Աշճեանը, երբ ստորագրութիւն տւեց, որ մեր անվտանգութեան համար իրենք պատասխանատու չեն, մենք գնացինք, եւ մեզ հրաշալի ընդունելութիւն ցոյց տւեցին Սասունի քրդերը եւ հպարտօրէն ասում էին, որ մենք հայ ենք՝ մեր ակունքներով եւ դաշնակիցներ ենք՝ ընդդէմ թուրքերի: Ի՞նչ եմ ուզում ասել. այն, որ անպայմանօրէն այս խնդիրը օրերից մի օր պայթելու է եւ յանկարծ մեր կամքից անկախ՝ աշխարհաքաղաքական նոր իրողութիւնների ականատեսը կարող ենք դառնալ եւ յանկարծ պարզի, որ մեր հարեւան Սուրմալուի գաւառով ինչ - որ քրդական պետութիւն է ձեւաւորում, մենք էլ ուշացած քրդերին պէտք է ասենք՝ գիտէ՞ք ինչ կայ, կը ներքէ, սա մեր Սուրբ Մարին է, Իգդիրը կապ չունի ձեզ հետ. բարի եղէք ազատել, վանեցիներն էլ իրենց հայրենակցականով յիշեցնեն, որ Վանը մերն է, էլ չեն ասում՝ Սասունը եւ այլն շատ անելի հեռու են: Ա՛յ, այդ պատճառով՝ ուզում եմ ասել, որ սրանք իրողութիւններ են, որոնք մեր կամքից անկախ՝ վաղը - միւս օրը կանգնելու են մեր առջեւ:

Բարեբախտաբար, մենք այսօր պետութիւն ենք, ցաւալիօրէն դեռ չունենք համահայկական մտածողութիւն: Ես երազում եմ, որ

կը գայ այն օրը, երբ մենք անկախ այն բանից, թէ որտեղ կապ-
րենք՝ Թեհրանու՞մ, Արգենտինայու՞մ, թէ՞ Կանադայում, մենք կու-
նենանք համահայկական եւ համապետական մտածողութիւն, որ
ունենք մէկ հայրենիք՝ Հայաստանի Հանրապետութիւնը, եւ ես
շատ եմ սիրում այն խօսքերն ասել, որ պետականութեան զգա-
ցողութիւն, որպէս պատմաբան մարդ, լիարժեքօրէն չեմ ունեցել
մինչեւ 1997 թւականը, երբ առաջին անգամ կանգնել եմ Ախու-
րեանի աջ՝ չակերտեալ թրքական ափին, եւ նայել եմ դէպի Հա-
յաստանի Հանրապետութիւնը: Այդ ժամանակ առաջին անգամ
պետականութեան զգացողութիւնն առաջացաւ իմ մէջ ամբող-
ջապէս, եւ ես զգացի, որ եթէ գալու է Հայաստանի ազատագրու-
թիւնը, Հայ դատի լուծման պանծալի օրը, գալու է Ախուրեան գե-
տի ձախ ափից՝ Հայաստանի Հանրապետութիւնից: Այնպէս որ,
մնան խորհրդածողովները եւ ողջունում եմ եւ կարծում եմ, թէ
մենք այս ուղղութեամբ որոշակի քայլ ենք կատարել. մեր պետա-
կան այրերին, պետական կառոյցներն այս հարցում պէտք է շատ
աւելի յետին պլանում թողնենք, խօսենք հասարակական կազ-
մակերպութիւններս, սփիւռքահայերը, գիտնականները, բայց
մենք եւ հոգեբանօրէն, եւ ռազմավարութեան ու հայեցակարգա-
յին այսպիսի իմացութիւնների առումով լիովին պէտք է պատ-
րաստ լինենք 21-րդ դարի մարտահրաւերներին:

(Շար. 4 եւ վերջ)

«Ալիք», 2005, 1 նոյեմբերի, էջ 3:

ԱՂՐԲԵՋԱՆԸ՝ ՓԱԿՈՒՂՈՒ ԱՌՋԵՒ

«Ալիք»։ – Մեկ ընդհանրական հարց եւ մեկ պատասխան շրջանակում խնդրեցինք պատմաբան պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանին պատասխանելու հետեւեալ հարցին՝ ինչպէս գիտէք, դեկտ. 14-ին Աղրբեջանի Գիտութիւնների ակադեմիայի 60-ամեակի առիթով Իլհամ Ալիեւը իր ելոյթում գիտնականներին կոչ ուղղեց՝ հաստատելու այն տեսակետը, թէ հայերը Արցախում տեղաբնիկներ չեն եղել։ Ձեր արձագանգը այս խնդրին։ Խնդրում եմ նաեւ ասեք, թէ ինչպիսի հակազդեցութեամբ էք պատրաստուում հանդէս գալ Յին Զուլալում իրականացող խաչքարերի ոչնչացման իրողութեանը։ Եւ վերջում՝ Ձեր տեսակետից՝ 2005 թւականին ինչպիսի ձեռքբերումներ եղան Չայ դատի ուղղութեամբ։

Նախ ասեմ, որ մեկ շաբաթ առաջ Չայաստանի Գիտութիւնների ակադեմիայի նախագահութեան շէնքում ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի, արեւելագիտութեան, համալսարանի պատմութեան ֆակուլտետի, մանկավարժական պատմութեան ֆակուլտետի լաւագոյն մասնագէտների նախաձեռնութեամբ կազմակերպւեց կլոր սեղան, որը նւիրած էր դեկտ. 14-ին Ալիեւի յայտարարութեանը, որը կարդացւել էր Աղրբեջանի Գիտութիւնների ակադեմիայի 60-ամեակի կապակցութեամբ, որտեղ ճառ էր արտասանել Իլհամ Ալիեւը եւ խօսում էր այն մասին, որ պետք է պատմաբաններին իջեցնել պատւէր, որպէսզի նրանք ապացուցեն, որ Ղարաբաղը հայկական տարածք չէ, որ Ղարաբաղը ի սկզբանէ աղրբեջանաբնակ է եղել, եւ հայերը այնտեղ եկւորներ են։

Մենք այդ կապակցութեամբ շատ կարեւոր յայտարարութիւն արեցինք, որովհետեւ այդ անակնկալ յայտարարութիւնը Ալիեւը արել էր ճիշտ այն օրը, երբ ԵԱՀԿ-ի Մինսկի խմբի համանախագահները պետք է ժամանէին Բաքու։ Ամբողջ հարցը այն է, որ Ալիեւի կողմից դա արւեց հետեւեալ նկատառումով, որովհետեւ

ղարաբաղեան հակամարտութեան բանակցային գործընթացում նկատուում է որոշակի առաջընթաց. հայկական կողմից բաւականին լուրջ խաղաղասիրական քայլեր են առնել, հիմա Եւրոպան սպասում է, որ համանման գիշումներ լինեն նաեւ Ադրբեջանի կողմից, եւ Եւրոպական կողմը ուզում է առաջարկել հանրաքւէի գաղափարը, այսինքն՝ Ղարաբաղում կայանայ հանրաքւէ՝ որպէս ամենաարդարացի վճիռ կայացնելու իմաստով իրաւաբանական գործողութիւն, որը կորոշի Ղարաբաղի պատկանելութեան հարցը: Բնականաբար, ադրբեջանցիները լաւ են հասկանում, որ նման պարագայում կը լուծի Ղարաբաղա-հայաստանեան խնդիրը: Եւ այս իմաստով նրանք փորձում են հանրաքւէի գաղափարը ի չիք դարձնել՝ փորձելով ապացուցել, որ հայերն այնտեղ տեղաբնիկ չեն, այլ եկւորներ են, այսինքն՝ եթէ նրանք եկւորներ են, եկւորի պարագայում հանրաքւէ կազմակերպելու իրաւունք չկայ, քանի որ նոյն տրամաբանութեամբ ստացւում է, որ հայերը կարող են վաղը, միւս օրը Լոս Անջելեսում էլ հանրաքւէ անցկացնել, որ միանաւ Յայաստանին. ծիծաղելի բան կը ստացւի, չէ՞: Ուրեմն՝ այդ իմաստով նրանք այդպիսի յայտարարութիւն արեցին: Սենք դիմեցինք նաեւ ԵԱՀԿ-ի Մինսկի խմբին, Եւրախորհրդին, որ նրանց ուշադրութիւնը հրաւիրենք հէնց այս հանգամանքի վրայ: Հայկական կողմը իսկապէս խաղաղասիրական լուրջ քայլ է կատարել բանակցային գործընթացում, իսկ Ադրբեջանը ուզում է դա վիժեցնել, եւ պէտք է ձեզ ասեն, որ բաւական մեծ արձագանգ է եղել եւ ԱՄՆ-ից, եւ Եւրոպայի զանազան միջազգային կառոյցներից, որոնք ողջունել են մեր այս քայլը, որովհետեւ իսկապէս այդ քայլի նպատակը եղել է խաղաղասիրական գործընթացի այս հետագայ շարունակութիւնը, իսկ ադրբեջանական կողմը յայտնել է փակուղու մէջ եւ ուզում է ամէն կերպ վիժեցնել այդ գործընթացը: Այդ յայտարարութեան մէջ մենք գրել ենք նաեւ Նախիջեւանի մասին: Ուրեմն՝ տեսէք նոյն բանակցային գործընթացը կասեցնելու նպատակով, այսինքն՝ դրական միտումները ի չիք դարձնելու նպատակով ադրբեջանցիները հէնց այդ ժամանակ կազմակերպեցին Նախիջեւանում, Հին Զուղայում

հայկական խաչքարերի ջարդի վերջին փուլը թերեւս, որովհետեւ պարբերաբար դա իրականացել է եւ, բարեբախտաբար, որքան մենք իմացանք, այդ կադրերը, որ ամբողջ աշխարհի հեռու-տաւերաններից սփռւեցին, թէ ինչպէս էին ջարդում խաչքարերը, ըստ երեւոյթին մեր իրանահայ հայրենակիցներն էին իրականացրել Արաքս գետի աջ ափից: Եւ երեւում էր, որ զինուորականներ էին, զինուորական համազգեստով: Պետականօրէն իրականացւեց այս ջարդը, եւ եղեռնը շարունակւեց նաեւ Նախիջւեանի տարածքում՝ մշակութային իմաստով: Սա եւս կարծում ենք, թէ միտւած է այդ բանակցային գործընթացը կասեցնելուն եւ շատ ուրախալի է, որ, ըստ երեւոյթին, եւրոպական կառոյցները ընդհանրապէս այս հանգամանքը հաշի են առնում:

— Ես ձեզ ասեմ, որ այս տարին մեզ համար շատ բեղմնաւոր էր, աննախադէպ քանակութեամբ գրքեր հրատարակեցինք՝ թուլ 29, եւ մեր ինստիտուտի գործունէութեան մէջ ամենամեծ նորութիւնը այն էր, որ մենք վերջապէս կարողացանք կեանքի կոչել «Մեսրոպ արք. Աշճեան» մատենաշարը: ԱՄՆ-ի «Համազգային» հայ կրթական-մշակութային միութեան հաւաքած գումարներով մենք հիմնադրեցինք տպարան ու բացեցինք այդ մատենաշարը եւ մեր հրատարակած 29 գրքերից 9 գիրք հրատարակել ենք այդ մատենաշարով, որոնք հիմնականում նւիրւած են Հայոց ցեղասպանութեան 90-ամեակին: Հրատարակեցին գերմանական, ֆրանսիական, ռուսական արխիւային փաստաթղթեր, հետազոտութիւններ՝ Կիլիկիայի եւ Արեւմտեան Հայաստանի կոտորածներին նւիրւած:

Աշխատութիւնների երկրորդ խումբը նւիրւած է Արեւմտեան Հայաստանի ժողովրդագրութեան խնդիրներին, Սեբաստիայի նահանգին: Եւ 3-րդ խումբը՝ արեւմտահայ դպրոցների պատմութեանը, Ջաւախքի դպրոցների պատմութեանը, նաեւ իմ մենագրութիւնը լոյս տեսաւ օրերս՝ Ախալցխայի, Ախալքալաքի դպրոցների վերաբերեալ, Էմմա Կոստանդեանի աշխատութիւնը՝ արեւմտահայ դպրոցների մասին, եւ որ շատ կարեւոր է, մեր ինստիտուտի լաւագոյն մասնագէտներից ակադէմիկոս Հրաչ Բար-

թիկեանը արժանացաւ ԶԶ նախագահի առաջին մրցանակին՝ «Հայ-բիւզանդական հետազօտութիւն» երկհատոր աշխատութեան համար: Եւ վերջապէս ասեմ, որ Հայ դատի ուղղութեամբ Հայոց ցեղասպանութեան վերաբերեալ մենք կարողացանք մի քանի գիտաժողովներ կազմակերպել, մասնակցեցինք Թեհրանի յայտնի գիտաժողովին՝ ձեզ մօտ իրականացած, Սոչիում՝ Համշէնի գիտաժողովին, Երեւանեան մի քանի գիտաժողովների՝ Վանաձորում, Գիւմրիում, եւ այդ իմաստով մեր ինստիտուտը շատ կարեւոր հրատարակութիւն ունեցաւ՝ յատկապէս արխիւային նիւթերի հրատարակութեան իմաստով եւ հայոց պատմութեան ակադեմիական քառահատորեակը, որն արդէն ընթացքի մէջ է եւ հիմնականում շարադրւած է: 2006 թ. մենք պէտք է այս կարեւոր համագգային աշխատանքը հասցնենք իր աւարտին:

«Ալիք», 2006, 4 հունվարի, էջ 1:

ՊՐՈՖ. Ա. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ. «ԵՐԲ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ ԹՈՒՐՔ
ԳՐՈՂԻՆ, ԺՈՒՌՆԱԼԻՍՏԻՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՉԻՆ
ԴԱՏՈՒՄ ԵՆ՝ Ցեղասպանության մասին խօսելը դիտելով
որպես վիրավորանք թրքական հասարակութեանը, նման
գիտական շրջանակների հետ գործ ունենալ գիտական
մակարդակով անհիմաստ է»

«ԱԼԻՔ». – Վերջերս կրկին Թուրքիան հանդես է եկել իր շահերից բխած դիւանագիտական կեղծ առաջարկով, որն է՝ գիտաժողով Թուրքիայում Հայոց ցեղասպանության քննարկման թեմայով: Պետք է նշենք, որ նման առաջարկներ Թուրքիան շատ անգամ ներկայացրել է, բայց եւ անգամներ բարիդրացիական քողի տակ նկատել ենք միտումնաւոր ուղղւածութիւն՝ հարցը բուն նպատակից շեղելու առումով: Ահա վերը նշւած առիթով օրերս դիմեցինք ՀՀ գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանին, որն էլ պատասխանեց մեր հարցերին:

• Հ. – Պրոֆ Մելքոնեան, Թուրքիայի կողմից շոուանման ի՞նչ գիտաժողովի մասին է դարձեալ խօսքը, որում նորից փորձում են ներքաշել հայկական արդարադատ մտաւոր ներուժը:

Պ. – Վերջերս ես հրաւեր եմ ստացել Ստամբուլի համալսարանից: Փաստօրէն, նախորդ անգամները, երբ մենք հրաւերներ էինք ստանում, այդքան պաշտօնական չէր, որքան այս վերջինը, որովհետեւ այս մէկը Ստամբուլի ամենանշանաւոր համալսարանի կողմից էր, որը իրենց գրելով՝ 550 տարի պատմութիւն ունեցող հաստատութիւն է: Իհարկէ, սա բացայայտ սուտ է եւ հնարաւոր չէ, որ նրանց համալսարանը 550 տարւայ պատմութիւն ունենայ: Բոլոր դէպքերում, նրա ռեկտոր Մեսուդ Փառլաքն է հրաւիրել: Գիտաժողովը պետք է կայանայ մարտի 15-ից 17-ը, եւ համագումարի նիւթը հետեւեալն է՝ Հայկական հարցի զարգացումը պատմական տեսանկիւնից՝ թուրք-հայկական յարաբերութիւնների ընդհանուր հէնքի վրայ: Ուրեմն՝ այնտեղ նախատեսւում են

գիտաժողովի մի քանի ենթաբաժիններ, որոնցից մեկի մեջ, օրինակ 4-րդ բաժնում գործածուում է ցեղասպանութիւն բառը չափերտոների մեջ եւ, բնականաբար, այն վերաբերում է, իրենց կարծիքով, այսպէս կոչւած Հայոց ցեղասպանութեանը: Դա նշանակում է, որ նախապէս արդէն թրքական կողմը Ցեղասպանութեան խնդիրը դնում է կասկածի տակ: Մեր մօտեցումները նախկին տարիներին եղել են հետեւեալը, քանի որ միջազգային ասպարէզում Հայոց ցեղասպանութեան ճանաչումը արդէն հասել է խորհրդարանական մակարդակների, եւ արդէն 18 երկրներ պաշտօնապէս ճանաչել են Ցեղասպանութիւնը, ԱՄՆ-ի 38 նահանգներ, խոշորագոյն քաղաքներ, այնպիսիք, ինչպիսիք՝ Յոռնը, Նիւ Եօրքը, նրանց քաղաքապետարանները ընդունել են Ցեղասպանութիւնը, նման պայմաններում խնդիրը դիտարկել որպէս զուտ գիտական, ինչպէս թրքական կողմն է դա պատկերացում, նշանակում է ականայից խնդիրը դնել կասկածի տակ՝ մեր կողմից: Ուստի ունենալով «Հայ-թրքական հաշտեցման յանձնաժողով»-ի դառը փորձը 2001–2003 թւականներին, որի ընթացքում թուրքերը հայկական կողմին ներքաշեցին անպտուղ բանավեճի մեջ եւ այդ ընթացքում կարողացան աշխարհին համոզել, որ անհրաժեշտ է առայժմ սառեցնել Ցեղասպանութեան քննարկումը միջազգային մակարդակով, խորհրդարանականների աստիճանով եւ հասան յաջողութեան, յետոյ երբ Ցեղասպանութեան այդ հայ-թրքական հաշտեցման յանձնաժողովը դադարեցրեց իր գործունեութիւնը, լուծարեց 2003 թւականի վերջում: Շւէյցարիայի խորհրդարանի որոշումով վերսկսեցին ճանաչումները, այսինքն՝ մենք որդեգրել էինք մի քաղաքականութիւն, որը, բարեբախտաբար, պատմաբաններիս ասածը արդէն տեղափոխեց քաղաքական մակարդակ, եւ մեր երկրի պետական այրերը, ընդհուպ մինչեւ նախագահը, յայտարարեցին, որ Հայոց ցեղասպանութեան խնդիրը պատմաբանների խնդիրը չէ, դա գիտական հարց լինելուց վաղուց դադարել է, մեզ համար դա միանգամայն հասկանալի խնդիր է, եւ մենք խնդիրը պէտք է դիտարկենք իրաւաքաղաքական դաշտում: Եւ ելնելով դրանից՝ այս գիտաժողովը

եւս մեզ համար ընդունելի չէ, սա թուրքերի կողմից հերթական շոու է՝ իրենց ուսանողութեանը, հասարակութեանը իրազեկելու համար, որ իրենք ցեղասպանութեան խնդրում ունեն ծանրակշիռ փաստարկներ եւ կարող են իբր թէ հայերին նեղը դնել՝ կոպիտ ասած: Հիմա որպէսզի նաեւ երրորդ կողմի համար՝ համաշխարհային հանրութեան շրջանում կասկածներ չառաջանան, որ մենք ասելիք չունենք Ցեղասպանութեան վերաբերեալ, մենք թրքական կողմին առաջարկում ենք հետեւեալ տարբերակը՝ հեռուտականուրջ, դժար է այդ բառը ասել՝ կամուրջ, դա լինի Երեւան-Անկարա, թէ Երեւան-Ստամբուլ, նրանց համալսարանականների, պրոֆեսորների եւ մեր պատմաբանների միջեւ եւ հանրութեան ներկայութեամբ թող քննարկի խնդիրը ու 3-րդ կողմը, այսինքն՝ համաշխարհային հանրութիւնը թող անգլերէնով լսի մեր փաստարկները Ցեղասպանութեան վերաբերեալ: Եւ դրանով գուցէ մենք վերջացնենք այս անպտուղ խօսակցութիւնը թրքական կողմի հետ, որը կոչւում է իբր թէ իրական բանավէճ: Թուրքիայում եթէ ժուռնալիստներին դատում են այն բանի համար, որ նրանք քննադատել են իշխանութիւններին՝ Ցեղասպանութեանը նւիրած գիտաժողովը վիժեցնելու համար, եթէ թուրք գրողին, հայ գործչին, «Ակօս»-ի խմբագիր Հրանտ Դինքին դատական ատեանի առջեւ են կանգնեցնում՝ Ցեղասպանութեան մասին խօսելը դիտելով որպէս վիրաւորանք թրքական հասարակութեանը, նման հասարակութեան հետ, նման գիտական շրջանակների հետ գործ ունենալ գիտական մակարդակով անիմաստ է:

• *Հ. – Պրն Մելքոնեան, ուշագրաւ է նաեւ այդ գիտաժողովի գումարման վայրի ընտրութիւնը, որը, կարծում եմ, պատահական չէ ընտրուած:*

Պ. – Գիշտ նկատեցիք, ոչ միայն վայրի, այլ նաեւ ժամանակի՝ մարտի 15-ը Սողոմոն Թեփիրեանի կողմից Բեռլինում Թաւէթ փաշայի ահաբեկւելու օրն է, մարտի 16-ը՝ յաջորդ օրը, Մոսկւայի պայմանագիրն է, այսինքն՝ ամսի 15-ով նրանք ցանկանում են ցոյց տալ, որ մենք ահաբեկիչ ենք՝ ի դէմս Սողոմոն

Թեհլիրեանի եւ նրա յաջորդների, մարտի 16-ի պայմանագիրն էլ, որը իբր թէ ենթադրում է Թուրքիայի տարածքային ամբողջականութիւն, մենք այդ օրը չենք ընդունում, որովհետեւ երբ հայկական կողմից առնւեցին այդ պայմանագիրը վերանայելու այսպէս քայլեր, թրքական կողմն էլ յայտարարեց, որ, այո, մենք էլ չենք ճանաչում այդ պետական սահմանը՝ Մոսկւայի պայմանագրով նախատեսւող, եւ, բնականաբար, կարող ենք տարածքային պահանջներ ներկայացնել Թուրքիային, ինչպիսին իբր թէ անում է Հայաստանը Թուրքիայի նկատմամբ: Տեղը նոյնպէս ռազմական նախարարութեան շէնքն է, եւ տեսէք, ամէն ինչ գալիս է վկայելու այն մասին, որ այդ գիտաժողովին մեր մասնակցութիւնը մեր կողմից շատ վիրաւորական կարող է լինել, այսինքն՝ այդ նախարարութեան կողմից են նաեւ տրւել, օրինակ, ասենք, հայ զինուորականութեանը զինաթափելու եւ ֆիզիկապէս բնաջնջելու հրամանները՝ ի դէմս էմլեր փաշայի:

«Ալիք», 2006, 2 փետրւարի:

ДИРЕКТОР АРМЯНСКОГО ИНСТИТУТА ИСТОРИИ АШОТ МЕЛКОНЯН СЧИТАЕТ, ЧТО ТУРЕЦКИЙ ИСТОРИК ЮСУФ ХАЛАЧОГЛУ ВЫПОЛНЯЕТ ГОСЗАКАЗ ТУРЕЦКИХ ВЛАСТЕЙ

По словам директора института истории НАН РА Ашота Мелконяна, периодические заявления председателя исторического совета Турции Юсуфа Халачоглу об истреблении армянами турок – государственный заказ.

Так прокомментировал выступление турецкого профессора армянский историк на конференции по теме о турецкой истории в городе Карс на текущей неделе, о том, что армянами было истреблено более 500 тыс. турок. “Халачоглу и ранее делал аналогичные заявления, правда, он видимо не может определиться с числом жертв и с каждым разом оно растет в геометрической пропорции: сначала он заявлял, что они составляли 70 тысяч, потом - 200 тысяч, и вот уже перевалило за полмиллиона.

Все это заказная ложь, за которую Халачоглу получает миллионные гонорары, исполняя свои служебные обязанности и пропагандируя официальные историографические данные Турции”, - подчеркнул армянский историк. Как заявил директор института истории НАН Армении, даже в среде турецких ученых-историков Ю. Халачоглу считается одним из самых слабых ученых, и к его доводам не относятся серьезно.

Day. Az, 2006 16 февраля.

ՊՐՈՖ. ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ. «ԱՊՐԻԼԻ 25-ԻՆ ՇԱՏ ԳՈՐԾ
ՈՒՆԵՆՔ ԱՆԵԼԻՔ. ԱՌԱՋԻԿԱՅ ՏԱՍՆԱՄԵԱԿԸ ՆՈՐ
ՅԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐԻ ԱՌԻԹ ԿԸ ՏԱՅ»

Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության հիմնարկի տնօրեն պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանի Աթենք երկօրեայ այցելության բարեպատեհ առիթից օգտվելով՝ Հ. Յ. Դ. Յունաստանի Հայ դատի յանձնախումբը մի զրոյց կազմակերպեց ապրիլի 10-ի երեկոյեան՝ Ֆիքսի ակումբում: Պրոֆեսորը ջալախքի լինելով՝ հիմնականօրեն պիտի անդրադարձնար Ջալախքին ու ջալախահայությանը, սակայն պետք է ասել, թե դասախօսի հաղորդակցական ոճը, հետաքրքրական ու սուր դատողությունները եւ զանազան հարցերի մասին իր հմտությունը բացառիկ հետաքրքրություն ստեղծեցին ներկաների մեջ, որոնք իրենց հարցերով եւս զրոյցը ճոխացրին հայ կեանքի զանազան մարզերում:

Դասախօսական երեկոյի բացումը կատարեց Հ. Յ. Դ. Յունաստանի Հայ դատի յանձնախմբի նախագահ Գասպար Կարապետեանը, որը դոկտ. Մելքոնեանի կենսագրական գծերը փոխանցելուց ու նրան ներկայացնելուց յետոյ՝ խօսքը տւեց նրան:

Ստորեւ ներկայացնում ենք Աթենքում լոյս տեսնող մեր պաշտօնակից՝ «Ազատ օր» օրաթերթի հաղորդումը:

Պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանը սկսեց իր խօսքը՝ մի կարճ պատմական անդրադարձ կատարելով Ջալախքին՝ ասելով, թե պատմական Մեծ Հայքի թագաւորութեան հիւսիսում գտնուող Գուգարաց աշխարհի ինը գաւառներից մէկն է:

19-րդ դարի սկզբում Ջալախքը Հարաւային Կովկասի այլ գաւառների հետ յայտնւեց ռուսական կայսրութեան արտաքին քաղաքականութեան մարզում: 1828-ի յուլիսին զօրավար Պասկեւիչի զօրքերը գրաւեցին Ջալախքի կենտրոն Ախալքալաքը:

1830-ին Արեւմտեան Հայաստանից՝ Էրզրումից եւ այլ գաւառներից հայ ընտանիքների գաղթով եւ բնակութեան հաստատումով՝ Ախալցխայի, Ախալքալաքի եւ Ծալկայի շրջանների՝ Ջաւախքի նախկին հայեցի ազգային պատկերը: Այժմ Ջաւախքում 96 %-ը հայութիւնն է ներկայացնում:

Ներկայումս Ջաւախքն ու նրան յարակից հայաբնակ միւս շրջանները ապրում են դժւար օրեր: Այդ տարածաշրջանը խորհրդային ժամանակաշրջանից լիովին անտեսւել էր վրացական իշխանութիւնների կողմից: Վրաստանի անկախացումից յետոյ, Ջաւախքի, բայց եւ ամբողջ երկրի տարածքում բնակող հայութեան նկատմամբ, յատկապէս 1990-ական թւականների սկզբում՝ Ջւիաղ Գամսախուրդիայի նախագահական շրջանից, աւելի ուժեղացաւ ազգային խտրականութեան զգացումը: Թիֆլիսում եւ այլ քաղաքներում հայերին վստահում էին պաշտօններ՝ միայն իրենց ազգանունները փոխելու եւ վրացի դառնալու պայմանով: Ախալքալաքի եւ Վրաստանի հարաւում գտնուող միւս հայաշատ շրջաններում սեփականաշնորհումները եւ կալածային առուծախը արգելւեցին: Ախալքալաքի, Ախալցխայի, Նինոծմինդայի, Ասպինձայի եւ Ադիգէնի շրջանները միաւորւեցին վարչական մէկ նահանգում, որի կենտրոնը դարձաւ հետզհետէ վրացացող Ախալցխա քաղաքը: Այսպէս՝ Ախալքալաքն ու Նինոծմինդան դադարեցին ինքնուրոյն վարչական շրջաններ լինել, եւ ջաւախքահայութիւնը կորցրեց Թիֆլիսի հետ ուղղակի յարաբերւելու հնարաւորութիւնը: Այժմ ծանր է Ջաւախքի տնտեսական վիճակը: Աշխատատեղերի բացակայութիւնը, ազգային խտրականութեան առկայութիւնը, վրացական իշխանութիւնների նկատմամբ հիմնաւորած անվստահութեան աճը, էներգիայի պակասը հազարաւոր մարդկանց պարտաւորում են լքել հայրենի բնակավայրերն ու արտագաղթել Ռուսաստանի քաղաքներ:

Այստեղ պէտք է աւելացնել Ախալքալաքում տեղակայւած ռուսական յենակը դուրս բերելու վրացական իշխանութեանց որոշումը, որը երկու հարց է ստեղծում տեղի բնակչութեան համար: Նախ՝ անվտանգութեան հարցը, որովհետեւ զօրակայանի

ներկայութիւնը հոգեբանօրէն ընկալուում էր իբրեւ անվտանգութեան մի ազդակ, ապա աշխատանքի կորստի հարցը՝ նկատի ունենալով, որ բազմաթիւ ախալքալաքցիներ այնտեղ էին ծառայում կամ աշխատում:

«Հայաստան - Սփիւռք - Արցախ - Ջալախք»

Պրոֆ. Մելքոնեանը իր խօսքի ընթացքում մատնանշեց, որ հայութեանը այլեւս պէտք է դիտել տարբեր մօտեցումով՝ խուսափելով «Հայաստան-Սփիւռք-Արցախ-Ջալախք» տեսակետից:

«Գիտէ՞ք ինչու,– ասաց նա: Առաջին հայեացքով թւում է, թէ համահայկական ընկալում կայ նախորդ մօտեցումով, բայց պէտք է ասել, թէ իրականութեան մէջ, երբ մենք թարկում ենք այս ծելով, մասնատում ենք: Այնպէս է ստացւում, կարծես թէ Ջալախքը կամ Արցախը որեւէ առնչութիւն չունեն հայրենիքի հետ: Նոյն մօտեցումը տեսանելի է նաեւ Սփիւռքի պարագայում»:

Լեզական հարցեր

Իր խօսքում, բայց նաեւ հարցերին պատասխանելով՝ պրոֆ. Մելքոնեանը դիտել տւեց, թէ պատմականօրէն ազգային մեծ ողբերգութեան ենք ենթարկւել: Կորցրինք ազգի մարդուծի երկու երրորդը, կորցրինք մեր հայրենիքի երկու երրորդը: Եւ այս պայմաններում այսօր Սփիւռքում վտանգւել են եւ դասական՝ մաշտոցեան ուղղագրութիւնը, եւ արեւմտահայերէնը. դրանք վտանգւել են, որովհետեւ արդի ժամանակներում նոր սերունդը բազմաթիւ դժարութիւններ է դիմագրաւում: Եւ այս իրականութիւնը պէտք է որ ընդունէք: Նա աւելացրեց, որ հաւատում է արեւմտահայերէնի պահպանմանը եւ բազմիցս առաջարկներ է կատարել Հայաստանի պատկան մարմիններին, որ Հայաստանում եւս պետական մակարդակով քայլեր առնեն՝ ուսուցիչների դասաւանդութիւնների մէջ մտցնելով, ամբիոնների ստեղծումով կամ այլ ձեւերով պահպանելու եւ զարգացնելու արեւմտահայերէնը, որովհետեւ դա մեր լեզւի մէկ մասն է, որը բաւական մեծ թւով հայորդիների կողմից խօսւում էր ու խօսւում է:

Միսալ է նոյնիսկ ասելը, որ մենք երկու լեզու ունենք: Մենք երկու լեզու չունենք, մեկ լեզու ունենք իրականութեան մէջ, մեկ լեզւի բարբառներն են արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը:

Հայ դատ

Խօսելով Հայ դատի պահանջատիրութեան նիւթերի մասին՝ պրն Մելքոնեանը նշեց, որ ինչքան կարելոր է, որ նոր սերունդը իմանայ, թէ ի՞նչ է Արեւմտեան Հայաստանը, որ մեր հայրենիքի սիրտն է. «Մենք գտնուում ենք Ապրիլ 24-ի ոգեկոչման սեմին, հաւատում են, որ ապրիլի 25-ին շատ գործ կունենանք անելիք, որովհետեւ այնպիսի իրավիճակում կը յայտնւենք առաջիկայ 10-ամեակի ընթացքում, որ նոյնիսկ մենք կարող ենք անակնկալի գալ, Թուրքիայում տեղի ունեցող գործընթացների կապակցութեամբ: Ես խորապէս արդէն համոզւած եմ, որ Թուրքիան, նոյնիսկ ժողովրդավարացման պարագայում, պէտք է ներսից պայթի: Այսօր այդ երկիրն ունի ներքին խնդիրներ՝ Քրդական խնդիր, ինչու չէ՝ Հայկական հարց, Հայոց ցեղասպանութեան խնդիր: Տեսէ՛ք մեր վերջին տարիների ընթացքը. 1996-ից յետոյ, երբ միայն Յունաստանը, Կիպրոսը, հեռաւոր Արգենտինան եւ Ուրուգւայն էին ճանաչել Ցեղասպանութիւնը, ապա հիմա գտնուում ենք մի այնպիսի պատկերի առջեւ, որ Սլովակիայի նման երկիր, որ որեւէ առնչութիւն չունի Թուրքիայի հետ, ուղղակի ամօթի ապտակ է հասցնում Թուրքիային: Մէկը մտածու՞մ էր, որ Հոլանդիան որոշում կառնի Հայոց ցեղասպանութեան մասին, Հռոմի պապը այս մասին կը խօսի եւ այլն:

Այնպէս որ, ժամանակները փոխւում են, պատմական ճշմարտութիւնը գալիս է մեր առջեւ, եւ մենք՝ պատմաբաններս, շատ աշխատանք ունենք անելիք այս գծով:

* * *

Պրն Մելքոնեանը «Ազատ օր»-ին նւիրեց իր հեղինակած երկու գրքերը՝ «Ջաւախքը՝ 19-րդ դարում եւ 20-րդ դարի առաջին քառորդում», Երեւան, 2003 եւ «Նիւթեր Ախալցխայի եւ Ախալքա-

լաքի դպրոցների պատմությունից (19-րդ դար – 20-րդ դարի սկիզբ)», Երեւան, 2005: Նաեւ՝ Զրաչ Մ. Բարթիկեանի «Հայ-բիւզանդական հետազօտութիւններ», Երեւան, 2002 գիրքը, որը 2005-ին ՀՀ նախագահ Քոչարեանի կողմից արժանացաւ պարգեւատրման:

«Ալիք», 2006, 20 ապրիլ, էջ 3:

**«ՀԱՅԵՑԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵԶՈՒԻ
ՈՒՍՈՒՑՈՒՄ» ԽՈՐՀՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ
ՀԲԸՄ-Ի 100-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ
ԳԱՅԻՐԵԻ ՄԵԶ**

«Հայ լեզուն որպես ազգապահպանումի միջոց, պատմական հենքի վրայ եւ առկայ կարելիություններու օգտագործում» նիւթով հանդէս եկաւ տոքթ. Աշոտ Մելքոնեան:

Հայաստանի Հանրապետութեան Գիտություններու ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն տոքթ. Աշոտ Մելքոնեան, բազմաթիւ մրցանակներու արժանացած, երիտասարդ գիտնական է, որ ներկայացուց հայրենի հոգածու մտաւորականի իր մտահոգությունները:

Երկու հիմնական կետերն էին.

ա) Հայաստանի Հանրապետութեան դերը արեւմտահայերէնի պահպանութեան եւ զարգացման գործընթացին մէջ

բ) Յատուկ յանձնաժողովի միջոցաւ գործակցութիւն սփռուքահայ եւ հայրենի համապատասխան կառոյցներու միջեւ:

Ան, պատմական տուեալներ բերելով, նկարագրեց, թէ ինչպէս «Հայոց Առաջին Հանրապետութեան նորաստեղծ պետութիւնը չարդարացրեց արեւմտահայութեան սպասելիքները եւ նրա համար մնաց աւելի շուտ «Արարատեան Հանրապետութիւն»:

Հայաստանի խորհրդայնացումից եւ յատկապէս 1922 թ. մարտի 4-ին խորհրդային Հայաստանում ուղղագրութեան «բարեփոխումից» յետոյ արեւմտահայերէնի ու մեսրոպեան ուղղագրութեան պահպանութիւնը դարձան սփռուքահայ մտաւորականութեան «մենաշնորհը»:

20-րդ դարի կեսերից սկսեց փոխուել արեւմտահայերէնի վիճակը զանազան պատճառներով: Ոչ նախանձախնդիր սփռուքահայ գործիչների մէջ 1991թ. Հայաստանի անկախացումը հայերէնի հարցում առաջացրեց չհիմնաւորուած հանգստութիւն՝ եղած խնդիրները միայն հայոց նորաստեղծ պետութեան իրաւասու-

թեանը թողնելու իմաստով: Ժամանակը ցոյց տուեց, որ որքան էլ տարօրինակ է նորանկախ Հայաստանում, հակառակ իշխանութիւնների զանազան հաւաստիացումներին, ընդունած օրէնքներին ու որոշումներին, մայրենի լեզուի խնդիրները չդրուեցին պատշաճ մակարդակի վրայ:

Թէեւ 1978 թ. սահմանադրութիւնը խորհրդային իշխանութեան տարիներին մայրենիին վերապահած էր պետական լեզուի կարգավիճակ, իսկ 1990 թ. օգոստոսի 23-ին «Հայաստանի անկախութեան հռչակագրում», ապա նաեւ 1995 թ. հուլիս 5-ի սահմանադրութեան եւ 2002 թ. «Գիտութեան մասին» օրէնքում իրաւաբանօրէն ձեւակերպուեց հայերէնի պետական կարգավիճակը, սակայն բազմաթիւ խնդիրներ մնացին չլուծուած, գործավարութեան մէջ, կենցաղում հայոց լեզուն շարունակեց մնալ արհամարհուած կարգավիճակում:

Դրութիւնը գրեթէ չփոխուեց նաեւ 2002–2004 թթ. Ազգային ժողովում հայոց լեզուին նուիրուած քննարկումներից յետոյ: Բնականաբար, նման պայմաններում մտածել արեւմտահայերէնի նկատմամբ հայոց պետութեան պարտաւորութիւնների մասին, առնուազն ծիծաղելի է:

Անշուշտ, պատճառը միայն պետական մօտեցման մէջ չէ: Խորհրդային տարիներին արեւմտահայերէնի հետ հայրենաբնակ մտաւորականութեան առնչութիւնները թերարժեք էին, առաջին հերթին՝ պայմանաւորուած արեւմտահայ գրականութեանը մեսրոպեան ուղղագրութեամբ հաղորդակից լինելու դժուարութեամբ: Պատահական չէ, որ երբ սփիւռքում եւ հայաստանաբնակ մտաւորականութեան մի մասի շրջանում արդարացիօրէն հնչում են դասական ուղղագրութեանը վերադառնալու մտահոգութիւններ, ոմանք չարանենգօրէն, ոմանք էլ անտեղեակութեան պատճառով սկսում են նոյնացնել դասական ուղղագրութեանը վերադառնալու խնդիրը Հայաստանի Հանրապետութիւնում՝ իբր թէ պետականօրէն արեւմտահայերէնին անցնելու սփիւռքի «պահանջի» հետ: Արդիւնքում բնակչութեան մեծ մասի մէջ ականաւորից ստեղծւում է մի տպաւորութիւն, թէ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը

յատուկ է միայն արեւմտահայերէնին, իսկ արեւելահայերէնին: Ել չենք ասում, որ շատ շատերի մէջ ուղղակի շփոթ է «ուղղագրութիւն» եւ «լեզու» հասկացութիւնների հարցում: Այսպէս հայաստանցիների մէջ արիեստականօրէն խորշանք է առաջանում դէպի ե՛ւ աւանդական ուղղագրութիւնը, ե՛ւ արեւմտահայերէնը: Այսինքն՝ արեւմտահայերէնը յանիրաւի դառնում է քաւութեան նոխագ:

Հայաստանում այսօր լեզուի, մանաւանդ արեւմտահայերէնի դրուածքը լաւագոյն դեպքում կարող է միայն օրէնսդրօրէն կարգաւորուած թուալ: Իրականում այդ օրէնսդրութիւնը, ինչպէս շատ հարցերում, այնպէս էլ տուեալ խնդրում, գրեթէ չի գործում: Իսկ եթէ գործում է, ապա միայն գրական արեւելահայերէնի դէպքում: Այսպէս, ՀՀ սահմանադրութեան 12-րդ յօդուածում ասւում է, որ «ՀՀ պետական լեզուն հայերէնն է»: Ուզում ենք կարծել, որ 1990 թ. անկախութեան «հռչակագրի» եւ սահմանադրութեան մէջ այս դրոյթը ամրագրելիս դրանց հեղինակներն ի նկատի են ունեցել հայոց լեզուն առհասարակ, այլ ոչ թէ միայն գրական արեւելահայերէնը: Բայց երբ փորձում ես բացել փակագծերը՝ պարզելու համար, թէ այդ դրոյթն արդեօ՞ք վերաբերում է նաեւ գրաբարին, միջին հայերէնին եւ արեւմտահայերէնին, տեսնում ես, որ մեջտեղ են գալիս լուրջ դժուարութիւններ»:

Բարձրագոյն կրթական հաստատութիւններում շատ քիչ ժամեր են տրամադրուած արեւմտահայերէնին: Պատահական չէ, որ այսօր հայրենիքում անկարելի է գտնել երիտասարդ ուսուցիչներ, որոնք կը կարողանան սփիւռքի դպրոցներում դասաւանդել արեւմտահայերէն լեզուն:

Հայրենական իշխանութիւնները գրեթէ անմասն են մնում սփիւռքի եւ մեր ողջ ժողովրդի համար այնքան կենսական (արեւմտահայերէնը, պատմութիւնը, մշակոյթը ծանօթացնելու) խնդրի լուծումից:

Մենք առ այսօր չունենք առհասարակ սփիւռքի, սփիւռք-հայրենիք առնչութիւնների, հայապահպանութեան, լեզուամտածո-

ղութեան ու ուղղագրական միասնականացման, հայ դպրոցի բարգաւաճման, այդ ընդհանուր հենքի վրայ՝ վտանգուած արեւմտահայերէնի պահպանութեան ազգային հայեցակարգ: Հայեցակարգ մշակելու հարցի հիմքում պէտք է դրուի այն հիմնադրոյթը, որ արեւմտահայերէնը այսուհետ միայն սփիւռքի մտահոգութեան առարկան չէ, այլ գտնուում է հայոց պետութեան մշտական հոգածութեան ներքոյ:

ՀՀ իշխանութիւնների առաջնակարգ խնդիրներից մէկը պէտք է լինի ազգային մտածողութիւն ձեւաւորող առարկաների (լեզու, գրականութիւն, պատմութիւն, եկեղեցու եւ արուեստի պատմութիւն եւ այլն) գծով համահայկական դասագրքերի ստեղծումը եւ արեւելահայերէնով, եւ արեւմտահայերէնով: Այս դժուարին խնդրի լուծման համար պէտք է գործի դնել հայրենիքի եւ սփիւռքի ողջ մտաւոր ներուժը:

Վերջին տարիներին արեւմտահայ լեզուին եւ մշակոյթին ծանօթացնելու նպատակով խիստ շահեկան դասընթացներ է կազմակերպում «Սփիւռք» գիտաւսումնական կենտրոնը: Անցեալ տարուանից համանման դասընթացներ կազմակերպուեցին նաեւ Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանում: ՀՀ Ազգային խորհրդում պատրաստուել է մի նախագիծ, որի համաձայն դպրոցների բարձր դասարաններում նախատեսուում է գրաբարի եւ արեւմտահայերէնի ուսուցում:

Բարեբախտաբար, այսօր ունենք հայոց պետականութիւն, նրա հոգսերով ու լինելութեամբ ապրող սփիւռք, ինչպէս վկայում է ներկայ խորհրդաժողովը, խոր մտահոգութիւն ու ազգօգուտ աշխատանքի յանձնառութիւն»:

ՍԻԼՎԱ ՂԱԶԷԼԵԱՆ

*«Տեղեկատու», 2006, յուլիս–հոկտեմբեր,
թիվ 40–41, էջ 42–43:*

ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑՆԵՐ ՀԲԸՄ-ի 100-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻ ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆԻ ՀԵՏ

Վարեց՝ Գեորգ Սանթրուքեան

Գահիրէի մէջ Հ.Բ.Ը.Մ.-ի 100-ամեակի տօնակատարութիւններու ընթացքին առիթը ունեցանք ծանօթանալու եւ զրուցելու հայրենի երիտասարդ պատմաբան, Ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն տոքթ.-փրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանի հետ: Մեր զրոյցը կեդրոնացաւ Սփիւռք-Հայրենիք յարաբերութիւններու շուրջ, հայ երիտասարդութեան ներկային եւ ապագային ունենալիք դերակատարութեան մասին:

Երիտասարդ պատմաբանը այս բոլոր հարցերուն շուրջ եւ յատկապէս Հ.Բ.Ը.Մ.-ի հարիւրամեայ գործունէութեան եւ յառաջիկայ հանգրուանին անոր կատարելիք առաքելութիւնը բնորոշելով՝ համընդհանուր իր պատկերացումը տուաւ, դիտուած պատմաբանի գիտական ու իրատես վերլուծողական ակնոցով, նախանձախնդիր հայու հայրենասիրութեամբ համակուած, կատարելով հաստատումներ ու ներկայացնելով առաջարկներ:

Ստորեւ կը ներկայացնենք մեր շահեկան զրոյցներու ամփոփումը հարցազրոյցի ձեւով:

Հ. – Իբրեւ գիտնական եւ ծանօթ սփիւռքահայութեան ու հայոց պատմութեան, ինչպէ՞ս կը պատկերացնէք հայ ժողովուրդի մօտաւոր ապագան Հայաստանի անկախացումէն ետք եւ Սփիւռքի ներկայ ելեւէջներու լոյսին տակ: Քաղաքական կազմակերպութիւններու եւ սփիւռքահայերու սերնդափոխութեան ազդեցութեան ներքեւ:

Պ. – Ցաւալին այն է, որ արդէն 15 տարի է՝ մենք անկախ պետականութիւն ունենք, բայց 21-րդ դարի ռազմավարութեան ընդառաջ՝ չփոխեցինք ե՛ւ մարտավարութիւնը, ե՛ւ ռազմավարութիւնը Հայրենիք-Սփիւռք յարաբերութիւնների իմաստով, որ շատ ցաւալի է: Առ այսօր չունենք համահայկական զարգացման, յառաջադիմական հայեցակարգ, որ արդէն հիմնովին պէտք էր դրո-

լած լինէր պետականութեան գաղափարով, որովհետեւ Սփիւռքը որ անցաւ զարգացման իւրօրինակ փուլեր, յետեղեռնեան 20–30-ական թուականներին մէկ խնդիր էր, երբ Սփիւռքը ուղղակիօրէն չէր կարողանում իր տեղը գտնել արտասահմանում, որովհետեւ հիմնականում գաւառահայութիւն էր, որոշակի մասնագիտական եւ լեզուական կարողութիւններ չունէր, որ այդ երկրների մէջ յարմարուէր:

Հետագայում, բնականաբար, դա տեղի ունեցաւ երկրորդ սերնդի պայմաններում եւ շատ աւելի բուռն զարգացում եղաւ 50-ականներից սկսած: Ի դէպ, աստիճանաբար կարծես թէ մարեց Սփիւռքը, անշուշտ, եթէ նկատի չառնենք 1965-ի այդ պայթիւնը, որը եղաւ եւ Հայաստանում, եւ Սփիւռքի մէջ: Բայց հիմա, անկախ պետականութեան պայմաններում ցաւալիօրէն մեզանում աւելորդ հանգստութիւն իջաւ սփիւռքահայ գործիչների գործունեութեան մէջ. այն իմաստով, որ կարծես թէ հայոց պետականութեան գոյութիւնը ինքնին արդէն պէտք է փոխէր բոլոր խնդիրները եւ թողներ պետականութեան վրայ, այն դէպքում, երբ այդ պետականութիւնը, ինքն էլ ներքին լուրջ խնդիրներ ունենալով, շարունակեց Սփիւռքը ուղղակիօրէն միայն դիտել (թող ներուի դրա համար) նիւթական միջոցներ ներկայացնող կողմ, որը շատ ցաւալի բան էր: Արդէն ժամանակն է, որ վերջապէս մեր հայաստանեան իշխանութիւնները Սփիւռքը ընկալեն որպէս ոչ միայն նիւթական աղբիւր, այլեւ մեծ հոգս, այն դրական իմաստով, որ իրենք պետականութիւն են:

Մենք շատ իւրօրինակ, առանձնայատուկ ազգ ենք ամբողջ աշխարհի մէջ սփռուած, Աւստրալիայից մինչեւ Արժանքին եւ Հայաստան: Պարտաւոր ենք որպէս պետութիւն ընկալել այդ հայութեանը որպէս մէկ, ոչ միայն ազգի, այլեւ պետականութեան մէկ մասը, եւ սա՝ այդ զգացողութեան բացակայութիւնը նկատուում է եւ պետական մեր այրերի, եւ իշխանութիւնների, եւ նաեւ Սփիւռքի մէջ: Հայաստանն էլ Սփիւռքի կողմից ընկալւում է կարծես թէ զրօսաշրջութեան մի վայր, ուր մարդ ժամանակ առ ժամանակ պէտք է գնայ, իր հոգեկան տուայտանքները տանի ու փոխանցի

Հայաստան, եւ հոգեկան որոշակի բաւականութեամբ վերադառնայ: Այսպիսի մարտավարութեամբ մենք 21-րդ դարի աշխարհաքաղաքական զարգացումներին չենք կարող դիմանալ, որովհետեւ ի վերջոյ այդ կլոպալացում ասուածը մեզ կուլ է տալու: Խնդիր, որ այսօր նոյնիսկ վտանգում է Հայաստանի հայութեան ինքնութեան խնդիրը: Առաւել եւս, այսօր Սփիւռքը այդ կլոպալացում ասուածի մէջ կարող է ուղղակիօրէն եւ շատ արագօրէն տարրալուծուել, եւ մենք կարող ենք շատ տխուր փաստի առաջ կանգնել: Այնպէս որ, իմ կարծիքով, Հայաստան-Սփիւռք այս համագումարները պէտք է վերանուանել, արմատաւորապէս փոխել: Հայաստան-Սփիւռք չկայ որպէս այնպիսին, կայ մէկ ընդհանուր հայ ժողովուրդ, հայութիւն: Որովհետեւ անկախ այն բանից, թէ որտեղ է բնակուում նա, պէտք է ներկայացնէ մէկ կողմ՝ հայ ժողովուրդը: Եթէ այսօրուայ սփիւռքահայը 6 ամիս ապրում է Երեւանում, հայաստանցի գործարարը, որ գործի բերումով 8 ամիս Հայաստանից դուրս է, հիմա ասենք, թէ մէկը սփիւռքահայ է, միւսը՝ հայաստանցի՞: Չկայ այդպիսի բան, սիրելիներս, պէտք է մեր բառապաշարից առհասարակ հանենք Հայաստան-Սփիւռքը, այդ համագումարը պէտք է կոչել համահայկական համագումար: Հիմա ալ անընդհատ խօսում են, արեւմտահայերի 3-րդ համագումար կոչենք, ինչու՞ արեւմտահայերի, այլ համահայկական համագումար կոչենք: Հայրենիք-Սփիւռք ասուածով չոյնենք մեզ տարբեր կողմերի մէջ:

Հիմա Զ.Բ.Ը.Մ.-ի գործունեութիւնը Հայաստանի մէջ, «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդը, այդ խորքի մէջ եղած մարդիկ ուղղակիօրէն, ցաւալիօրէն կրկնում են, Հայաստանի կողմից ընկալւում են որպէս բարերարներ, որոնք միայն պէտք է գան ժամանակ առ ժամանակ նոր դրամահաւաքներ կատարեն եւ աւելացնեն Հայաստանի պիւտճէն: Սխալ է այսպիսի մօտեցումը, նա գիտէ՞ք՝ վանում է Սփիւռքին: Օրինակ՝ ինձ համար միանգամայն անհասկանալի է, թէ ինչու՞ պէտք է սփիւռքահայը այդ ողորմելի 30 տոլարը վճարի օդանավակայանում կամ թէ մեր դեսպանատանը: Դա հոգեբանական

այնպիսի հարուած է, եթէ պետականութեան զգացողութիւն ունեցող պաշտօնեան հասկանայ, կը համի այդ 30 տոլարը եւ հաւասարապէս, ինչպէս ասենք ջաւախքցին կամ թիֆլիսահայը մտնում են Հայաստան՝ որեւէ դահեկան չվճարելով: Եթէ սփիւռքահայը այդպէս եկաւ, հաւատացէք նա այդ 30 տոլարի փոխարէն 1000 տոլար կը ծախսի Հայաստանի համար եւ շատ աւելին, նա հոգեբանական իմաստով երբեք չի դրուի երկրորդ կողմի մէջ: Այնպէս որ, ես կարծում եմ, թէ ժամանակն է հայեցակարգ մշակելու: Մենք ազգովին պէտք է իմանանք անկախ այն բանից, թէ ո՛ր ենք ապրում, թէ ո՛ր ենք գնում, եւ Արժանքինայում, Պրագիլիայում ապրող հայի հոգսը պէտք է լինի իմ ալ հոգսը: Այս է մօտեցման հիմնական գաղափարը:

Յ. – Դուք արդէն կանխեցիք իմ երկրորդ հարցումը եւ պատասխանեցիք: Հարցումը այն երկուութեան մասին, որ կը ստեղծուի, երբ կը խօսինք երկու ուղղագրութեան, երկու հատուածի մասին: Ինչպէս որ մօտաւոր անցեալին ռուսահայ եւ թրքահայ կ'անուանուէինք, իսկ հիմա սփիւռքահայ-հայաստանահայ:

Անցնինք մեզ հետաքրքրող ուրիշ կարեւոր հարցումի մը:

Յ.Բ.Ը.Մ.-ը այսօր 100 տարիէ կը գործէ, որպէս պատմաբան ինչպէ՞ս կը բնորոշէք Բարեգործականի 100-ամեայ գործունէութիւնը, եւ ձեր կարծիքով, յաջորդ 100-ամեակին ի՞նչ ձեւափոխում պէտք է ունենայ կամ ի՞նչ կերպ պէտք է գործէ:

Պ. – Նախ կ'ուզէի իմ խոնարհումը բերել համահայկական այդ կառոյցին: Այն իմաստով, որ նա դիմացաւ ժամանակի բոլոր փորձութիւններին: Պատկերացրէք 20-րդ դարի սկիզբ, եղեռնի նախօրեակ, ազգային-ազատագրական շարժման բուռն վերելք ու անկում, որ սկսուեց 1904-ից յետոյ, եւ այս անկումին մէջ ծնուեց Բարեգործականը: Անշուշտ իր խորքին մէջ քաղաքական խնդիրներ էին դրուած: 1906-ին Հ.Բ.Ը.Մ.-ի հիմնադրութեան իրադարձութիւնը Պօղոս Նուպարի եւ իր ընկերակիցների մէջ խորքային իմաստով հայոց պետականութեան իրականութեան

հարցն էր դրել Արեւմտեան Հայաստանով հանդերձ: Այդ էր ամենէն կարելորդ: Բարեգործութիւնը, աղքատախնամը, որբահաւաքը, որոնք պայմաններու բերմամբ ստեղծուեցին, հասկնալի ու գնահատելի էին, բայց գլխաւորը պետութեան խնդիրներն էին:

1912-ից սկսած, երբ կաթողիկոսը լիազօրեց, որ Ազգային պատուիրակութեան կողմից Պօղոս Նուպարը հանդէս գայ արեւմուտքի առաջ, այս վերջինը յամառօրէն 1912-ին, 1918–20 թուականներին, Լոնտոնի համագումարին, Լօզանին, Արեւմտեան Հայաստանի պետականութեան խնդիր էր հետապնդում, ինչպէս նաեւ Կիլիկիոյ խնդիրն էր: Պատահական բան է, որ Սիիրան Տամատեանը, Կիլիկիոյ մէջ պետականութեան խնդիր բերեց՝ ձեռնոց նետելով Անտանդի երկրներին, երբ դրանք դէմ էին պետութեան գաղափարին: Նոյնիսկ պահանջեցին բանտարկել Տամատեանին:

Պօղոս Նուպարի գաղափարախօսութիւնը հիմնական առումով պետականութեան ըմբռնողութիւնն էր: Մենք մեր քաղաքական կուսակցութիւնների մասին ասել ենք, թէ ծրագրային եւ ոչ մէկի մօտ ձեւակերպում չկայ պետականութեան: Գլխաւոր խնդիրը Արեւմտեան Հայաստանը՝ երկիրը ազատագրելն է: Երեք աւանդական կուսակցութիւնների մէջ էլ այդպէս է: Հնչակեանների մօտ կայ, բայց շատ աղօտ ձեւով եւ ոչ այնքան պետականօրէն, այլ սոցիալիստական պետութեան գաղափարի տեսանկիւնէն: Պետականութեան համար պայքարած մեր քաղաքական կազմակերպութիւնների կողքին մենք յաճախ Բարեգործականը մոռանում ենք:

Ես Եդուարդ Մելքոնեանին էլ ասացի, թէ յայտնի է, որ Դուք կաղապարուեր էք նոյն ձեւով, ինչպէս Սփիւռքի մէջ ընդունուած է հայրենակցական միութիւնների բնութագրումով, տարբեր առիթներով, դպրոցների կազմութեան, բարեգործական գործունէութեան անդրադարձել էք, մոռանալով ամենէն կարելորդ՝ պետութիւնը, պետականութիւնը, ազգը պահող գլխաւոր սիւնը:

Այստեղ կ'ուզեմ մեջբերել Պօղոս Նուպարի գործունեութեան մէջ շատ լուսաւոր էջ մը, որ արժէ ամբողջ գործունեութեանը իր գնահատականը տալու իմաստով:

Երբ մեր պատուիրակութիւնները Փարիզի մէջ շատ տխուր վիճակի մէջ յայտնուեցին, Աւետիս Ահարոնեանը Հայաստանի Հանրապետութիւնը կը ներկայացներ, իսկ Պօղոս Նուպարը՝ Սփիւռքը: Ուրեմն դրան վրայ գրեր էին՝ Հայ-Հայ բանակցութիւններ, որպէսզի միասնականացնէ մօտեցումը: Ֆրանսիացիները կու գային, կը կարդային, կը հարցնէին, Հայ-Հայ բանակցութիւններ ի՞նչ ըսել է: Երբ Լևոյտ ճորճը կ'ընդունի հայ գոյգ պատուիրակութիւններին, անգլիացին կ'օղոկէ իւր իւրը կը հարցնէ, վերջապէս, ո՞վ է հայկական պատուիրակութիւնը ներկայացնում, երկու հոգի՞ էք, չհասկցայ, եւ ի պատիւ Պօղոս Նուպարի. Աւետիս Ահարոնեանը իր յուշերի մէջ գրած է, թէ ինչպէս այդ հարցումին պատասխանելով՝ Ա.Ա. խօսքերով մեջբերում Ա. Ահարոնեանի յուշերու մէջ յիշուած տողերը: Այդ մարդու մեծութիւնը այդտեղ երեւաց, որ ինքը անձնական խնդիր չի ունեցել, այլ համազգային խնդիր է դրել:

Ես վերապահութիւն եմ յայտնել կարգ մը պատմաբաններին, որոնք Հ.Բ.Ը.Մ.-ի պատմութեան այս բաժինը չեն կարելորած իրենց կատարած աշխատութիւնների մէջ: Առաջարկում եմ ամէն ճիգ անենք, գիտական խորհուրդի միտ պէտք է հրաւիրենք, մասնագէտներով: Տեսակետները կը ներկայացուին, եւ դիտողութիւնները հաշուի առնելով՝ կարգ մը հարցեր կ'ուղղենք:

Շարունակենք Հ.Բ.Ը.Մ.-ի գործունեութեան արժեւորումը:

Ուրեմն՝ պետականութիւնը եկաւ, Հ.Բ.Ը.Մ.-ը այդ պետականութեան կողքին էր: Ինչպէս այդ անկախ պետականութիւնը, մնաց կիսանկախ խորհրդային Հայաստանը. Բարեգործականը նրա կողքին էր:

Այդքան ներդրումներից յետոյ, երբ քաղաքական համակարգը 20-ական թուականների վերջին մերժեց Հ.Բ.Ը.Մ.-ի գործունեութիւնը Հայաստանի մէջ, եւ նորից լինել պետականութեան կողքին յատկապէս քաղաքական համարձակութիւն ունենալ եւ

լինել այդքան լայնախոհ՝ ուղղակիօրէն իմ հիացմունքն են յառաջացնում Բարեգործականի տարբեր ժամանակների գործիչները այդ գործելակերպի մէջ։ Սա ճիշտ այն մօտեցումն է, որ մեզ պէտք է, այսինքն, եթէ ես անում եմ մի բան, ոչ թէ անում եմ ցուցանութեան համար, այլ անում եմ նրա համար, որ դա իմ խղճի ներքին թելադրանքի պայմաններում է տեղի ունենում, այլ ոչ թէ ինչ-որ այլ նպատակ հետապնդելով։

Այդ փորձութեան Բարեգործականը դիմացաւ Զանաշխարհային Բ պատերազմի ժամանակ։ Նա կանգնեց հայրենադարձութեան կողքին եւ իր նպաստը բերեց, հայրենադարձութեան շնորհիւ Զայաստանում ժողովրդագրական պատկերը փոխելու իմաստով։

Եկաւ անկախ պետութիւնը, եւ նորից Բարեգործականը իր բարձրութեան վրայ էր։ Ինձ զարմացնում է Բարեգործականի, տարբեր ժամանակների գործիչների այդ քաղաքական հեռատեսութիւնը, որի մէջ մենք կարծես թէ տնտեսական, մշակութային, բարեգործական գործունէութեան մտահոգութիւն ենք նկատում, բայց եւ այնպէս այդ հոտառութիւնը քաղաքական զգացողութիւն է առաջին հերթին, որը պէտք է միշտ կարելորել։ Յաճախ ասւում է, թէ Բարեգործականը քաղաքական կառույց չէ, եթէ ազգը չունի քաղաքական նպատակներ, ու՞մ է պէտք այդ գործունէութիւնը։ Սրան-նրան, աջից-ձախից կուսակցութիւնները չի նեղացնելու համար մենք հեռացնում ենք քաղաքական բնագաւառից Զայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան. այդպէս չէ։ Քաղաքական ասուածը միայն նշանակում է գոյութեան իրաւունքի գլխաւոր կռուան, այն է՝ պետականութիւնը։

21-րդ դարի մարտահրաւերը հետեւեալն է։ Ես կարծում եմ, որ հայկական դպրոցների պահպանութեան այն առաքելութիւնը, որ ունէր Զ.Բ.Ը.Մ.-ը անցեալ դարի ընթացքում, պէտք է շարունակէ մնալ այսօր, եւ ամենակարելորդ, հայաստանեան իշխանութիւնների հետ մէկտեղ, կեանքի կոչել մի բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւն, որը որ պէտք է շարունակի մշտապէս, մասնագէտ ուսուցիչներով, յատկապէս արեւմտահայերէնի մասնա-

գետ ուսուցիչներով ապահովել հայկական դպրոցները: Ղա թիւ մէկ խնդիրներէն է: Ես կարծում եմ, որ դա կ'իրականանայ:

Գիտե՞ք, շատ հաճելի է, երբ Եգիպտոսում տեսնում եմ հոգեւոր ծառայութեան մէջ գտնուող անձինք. հիմնականում Հայաստանէն են, սա առաքելութիւն մըն է: Ես հասկանում եմ հայաստանցու ներկայութիւնը Հայաստանից դուրս միայն այս պարագային, այսինքն, եթէ նա որեւէ հայկական դպրոցի ուսուցիչ է, եթէ նա որեւէ բարեգործական կազմակերպութեան մասնաճիւղի ներկայացուցիչ է կամ Հայաստանից, նա հայ եկեղեցւոյ ծառայ է:

Ուրեմն Յ.Բ.Ը.Մ.-ի առաքելութեան առումով ես կարծում եմ, որ առաջին հերթին դպրոցների հարցն է, երկրորդ՝ համահայկական դասագրքերի հարցը: Յատկապէս հայոց պատմութեան, հայոց լեզուի դասագիրքերը, որ պէտք է երեխայի մէջ ծեւաւորէ ընկալում, որ ամէնը իմն է... Եւ՝ Էջմիածինը իմն է, Անթիլիասն էլ իմն է: Իմն ու քոնը գոյութիւն չունի. դա մէկ է: Պէտք է ուժ ունենալ գնահատելու միւս կողմի քաղաքական, մշակութային, բարեգործական ներդրումը ազգի ընդհանուր զարգացման մէջ: Իսկ ռազմավարութեան իմաստով ես կարծում եմ, որ Բարեգործականը ունի առաքելութիւն առաջին հերթին հայոց լեզուի պահպանութեան հարցով: Այն նահանջը, որ ցաւալիօրէն նկատուում է նաեւ այս կազմակերպութեան գործիչների շրջանակում, կայ ընդհանուր հիասթափութիւն, որ այլեւս անհնարին է այդ գործընթացը վերադարձնել, ասել, որ հայութեան այդ շերտը անդառնալիօրէն արդէն հայութիւնից հեռացել է եւ նրանց բերել ազգային ակունքներին հնարաւոր չէ: Ես կարծում եմ, որ դա հնարաւոր է:

Հայաստանի նկատմամբ պատկերացում մըն ալ եւս պէտք է վերացուի՝ «Հայաստանից փախած մեր հայրենակիցները» այս բառի համար թող ինձ ներուի, անոնք այս յուսալքումը տանում են նաեւ արտասահման: Երբ ինձ արտասահմանի մէջ հարցնում են թէ «Ինչպէ՞ս կ'ապրէք Հայաստանի մէջ, հոն անօթի չե՞ն մարդիկ», ես սարսափելի վիրաւորում եմ: Հայաստանի մէջ շատ կուշտ են, որովհետեւ սնւում, ապրում են այդ հողի վրայ, եւ թող բոլորը իմանան, որ ազգի ծաղիկն է Հայաստանի հողի վրայ ապ-

րողը, ազգի ծաղիկը այս հողի վրայ կը մեռնի 20–40 տոլարով, բայց Հայաստանէն դուրս չի գայ: Այնպէս որ այս հիասթափութեան այլեւս պէտք է վերջ տալ: Բարեգործականը քարոզչական իմաստով խնդիր ունի տարածելու: Հայաստանը շատ լաւ վիճակի մէջ է, երբեք այսպիսի վիճակի մէջ չի եղել: Ասում են իբրեւ պատմաբան, թէ Հայաստանը նոյնիսկ անկախ, 1918–20-ական թթ. Հայաստանի Հանրապետութեան պայմաններում, երբ երկրում սով էր եւ շատ ծանր վիճակ էր: Այնպէս որ մենք պէտք է ասենք, որ այսօր աննախադէպ նպաստաւոր վիճակ է ազգի գոյատեւման համար, ամբողջ 21-րդ դարի ընթացքում:

Ինչպէս մղձաւանջային նախորդ դարի ամբողջ ընթացքի մէջ Բարեգործականը դիմացաւ փորձութիւններին, ես կարծում եմ, որ այդ կլոպալացում ասուած երեւոյթին ձեռնոց նետել կարող են եւ՝ Բարեգործականը, եւ՝ միւս կառոյցները: Փա՛ռք Աստուծոյ, որովհետեւ ունենք եկեղեցի, ունենք եւ ամենակարեւորը՝ պետականութիւն:

Հ. – Արդէն մի շարք հարցումներու պատասխան տուիք Դուք, շատ յստակ ձեւով: Մենք միշտ մտահոգ ենք երիտասարդութեամբ, մեր միութիւնները, կազմակերպութիւնները եւ Հայրենիքը անկասկած: Ապագան վաղը անոնցն է: Դուք իբրեւ երիտասարդ պատմաբան, Հայրենիքի ու Սփիւռքի երիտասարդութեան նկատմամբ ի՞նչ պատկերացում ունիք եւ որքանո՞վ դրական կամ ժխտական է այդ ազգային տեսանկիւնէ դիտուած:

Պ. – Այս մտահոգութիւնը ամէն տեղ կայ, թէ ով է տանելու այն դրօշը, որը պարզած արդէն որքան ժամանակ տանում են մեր աւագ սերնդի ներկայացուցիչները:

Ես համոզուած եմ, որպէս պատմաբան, ժամանակը ծնում է հերոսներ: Երբ այսօր ասում են Հայաստանի մէջ, թէ գիտէք վաղը, եթէ Ազրպէյճանի հետ կռիւ սկսի, կռուող չի լինելու: Մարդիկ չարաչար սխալւում են, որովհետեւ երբ որ այսօր կայ հայոց բանակը կանգնած սահմանի վրայ եւ մարդկանց մէջ կայ հանգստութիւն, ամէն մարդ մտածում է, որ արդէն բանակը կայ, ես

խնդիր չունեն, կարծես ինքը բանակի մասը չէ: Բայց երբ որ եաթաղանը կախուեց ամբողջ երկրի վրայ, նաեւ իր վրայ, նա դառնալու է կռուող:

Նոյնը նաեւ Սփիւռքի մէջ, երբ որ աւագ սերունդը ասում է, թէ այս ակումբը, այս կալուածները, այս եկեղեցին ինձմէ յետոյ ի՞նչ պիտի ըլլայ: Անգլերէնով, ֆրանսերէնով հաղորդակցւող հայ երիտասարդը, որը միայն Ապրիլ 24-ի նախօրեակին, ծնողներին հոգեկան բաւարարութիւն է պատճառում թրքական դօշը պարզած ձեռքին վառելու պարագային, զգում էս, որ հայկական արիւնը մէջը շարժուեց, այդ արիւնը նստած է ուղղակի հանդարտ վիճակի մէջ, երբ կու գայ այդ պահը, երբ որ ծնողքը ֆիզիքապէս բացակայեն, կը զգայ, որ ինքը ունի առաքելութիւն ազգի նկատմամբ: Որպէս սփիւռքահայ, դուք էլ համոզուած կը լինէք, որ մարդը, որը որ տեսնում է, որ ակումբը փակուելու վտանգի առաջ է, այդ սերնդի ներկայացուցիչը, որ անհոգ կարող էր ականջակալները ականջին, երաժշտութիւն լսելով, անգլերէն խօսելով, ծամոն ծամելով շրջել, այդ երիտասարդը այդ ամբողջը թողնում է, գալիս կանգնում է ակումբի գլխին: Այնպէս որ շատ չի կարելի հիասթափուել, որովհետեւ ժամանակը ինքը կը թելադրէ այդ երիտասարդութեանը լինել այդ նոյն առաքելութեան բարձունքի վրայ, գուցէ այլ կերպով մի քիչ էլ անգլիախօս, բայց տարիքի հետ մէկտեղ դէպի արմատները, դէպի ակումբները կը վերադառնայ:

Հայաստանեան իշխանութիւնների այն մօտեցումները, մշտապէս երիտասարդութիւնը Հայաստանի հետ կապելու համահայկական զանազան միջոցառումները շատ ուրախալի բան են:

Ես անընդհատ դասախօսութիւնների ժամանակ ուղղակի խայթում եմ մեր երիտասարդութեանը՝ ասելով, որ «դուք հայ չէք, որ դուք ազգանուէր չէք, ձեր մէջ հայկական արիւն չկայ», եւ դուք պիտի տեսնէք այդ մարդկանց մէջ հակազդեցութիւնը իմ նկատմամբ: Այն օրը այդ երիտասարդներից եկան ասացին թէ՝ «Պրն. Մելքոնեան դրամ կը հաւաքենք, դրամ կու տա՞ք, պիտի երթանք

թրքական դրօշը այրենք հրապարակի վրայ»։ ըսի «հնգապատիկ ասելի կու տամ» եւ գնացի ստուգեցի, այդ մարդիկը Ապրիլ 24-ի առիթով կատարեցին։ Ես ուզում եմ ասել, որ արիւնը շատ համդարտ ձեւով իր *կենթիքական քօտը* պարունակում է, ուղղակի պէտք չէ թոյլ տալ կենթիքական այդ բաղադրամասերը ժամանակի ընթացքին մեռնեն եւ իսկապէս անդառնալի դառնան։ Այնպէս որ, պէտք է իրօք երիտասարդութեան յոյսեր կապել, բայց երբեք չխանդավառուել այն բանով, որ կան ազգեր, որոնք, լեզուն չպահելով, իրենց ինքնութիւնը պահել են։ Ազգը պահելու համար գիտնականները առանձնացնում են չորս գործօն՝ հայրենիք-հող, լեզու, եկեղեցի եւ մշակոյթ։ Կայ նաեւ 5-րդը, որ հրեաների պարագային միշտ գերադասում են՝ ազգային ինքնագիտակցութիւնը, ինքնազգացողութիւնը։ Հայը այն մարդն է, որ իրեն հայ կը զգայ, կրնայ Երեւանի մէջ ապրիլ, բայց բացարձակապէս հայ չզգայ։ Որովհետեւ եթէ տանես այդ մարդուն եւ դնես Լոս Անճելըսի մէջ, 3 ամիս յետոյ նա մաքուր ամերիկացի կը դառնայ։

Ուրեմն այդ բոլոր յատկանիշները միաժամանակ անհրաժեշտ են Սփիւռքի երիտասարդը կապել Հայրենիքի հետ, կապել մշակոյթի հետ, ինքնագիտակցութիւնը, որը նստած է մարդկանց արեան մէջ, նաեւ լեզուն եւ եկեղեցին։

Այսօր, երբ Սփիւռքի մէջ շատերի համար հայապահպանութիւնը կը համարուի խենդութիւն (խենթութիւն), այդ հոգեբանական վիճակից պէտք է տեղափոխուել այն բանին, որ այսօր օտարամոլութիւնն է խենդութիւն։ Որովհետեւ բնական վիճակ է մարդու համար մայրենին սիրելը, մայրենին խօսիլը։

«ԽՕՍՆԱԿ», պաշտոնաթերթ, թիւ 10-11-12, հոկտ.-նոյ.դեկտ., 2006, Պէյրութ, էջ 12-18:

“ПОТЕРИ ГРУЗИИ В СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ НЕИЗБЕЖНЫ”, -

заявил в интервью “ТА” директор Института истории НАН РА,
доктор исторических наук, профессор АШОТ МЕЛКОНЯН

– Г-н Мелконян, чем не угодила Россия православной Грузии?

– У нынешней грузинской элиты конфликтная логика и конфликтное мировоззрение, которые стали отличительной чертой политической культуры в целом. На их взгляд, Россия как бы встала на пути возрождения Грузии. Постоянно дают понять, что именно из-за неких деструктивных действий России страна пережи-

вает проблемы.

В чем причина столь откровенного недовольства лидера Грузии российской политикой? Только ли из-за вступления в НАТО затеяли весь этот сыр-бор? Нет, конечно. Надеется ли Саакашвили всерьез вернуть под свою юрисдикцию мятежную Абхазию и Южную Осетию? Ответ опять же отрицательный. Так где же зарыта собака? Не в экономической ли плоскости? Россия не стала донором для стагнирующей экономики Грузии, фактически не поддержала существующий режим, отсюда и неприкрытая русофобия.

– К каким последствиям могут привести “импровизации” Саакашвили? Отвечает ли проводимая им политика национальным интересам Грузии?

– Говоря откровенно, политическая элита Грузии демонстрирует свою некомпетентность и неспособность управлять страной. Она занята опасным занятием и по существу провоцирует больших геополитических игроков региона чуть ли не на враждебные действия. Политика взаимного выдавливания Америки и России, которую мы наблюдаем сегодня в регионе, мало того что опасна, но она вряд ли дает что-то позитивное грузинскому народу. Хотя экономические или какие-то личные амбиции элиты могут быть удовлетворены. В интересах Южного Кавказа, чтобы державы поскорее нашли общий язык. У России, в отличие от США, действительно есть в нашем регионе исторически сложившиеся интересы. Но она должна проводить очень внятную политику для каждой, отдельно взятой, страны. При этом не потакать элите, а исходить из интересов самих народов.

– Не рискует ли Грузия стать разменной монетой в игре сильных мире сего?

– Вытесняя с помощью Турции и Запада Россию, Грузия самоутверждается в качестве единственного политического и экономического посредника между Азербайджаном и Арменией, а также Турцией и Арменией. Тем самым она надеется извлечь весомые дивиденды.

– Согласитесь, что нам, армянам, трудно понять увлеченность Грузии Турцией.

– Грузия, отдавая предпочтение в своей региональной политике Турции в ущерб отношениям с Россией, по

большому счету выбрала путь в никуда. А политическая элита воспринимает национальные интересы как нечто чужеродное... Между тем мои грузинские коллеги утверждают, что политика Турции по отношению к Армении идентична политике России по отношению к Грузии. . . .

– Звучит кощунственно. Но для достижения цели, видимо, все средства хороши?

– Грузия готова всемерно воспользоваться ситуацией. Более того, она тщательно плетет свою паутину. Еще в 90-е годы руководство Армении предложило грузинской стороне эксплуатировать железную дорогу Тбилиси - Гюмри - Карс без таможенных пошлин и налогов. Но официальный Тбилиси отказался и ныне склонен строить вместе с Баку и Анкарой новую железнодорожную линию Карс - Ахалкалаки - Тбилиси в обход Армении. Это означает, что продолжается традиционная политика изолирования Армении. В результате такой целенаправленной политики получается, что все основные экономические связи нашей республики с внешним миром, особенно с Россией, осуществляются через Грузию. Не выгодна Грузии и нормализация армяно-турецких отношений, ибо это приведет к установлению прямых экономических контактов, что соответственно снизит роль Грузии в регионе.

– Выходит, теперь угроза пантюркизма реальна для Армении?

– Для самой Грузии тоже. Фактически нефтепровод Баку - Тбилиси - Джейхан, который мало что дает Грузии, стал плацдармом пантюркизма на ее территории. Замечу, что если в тактическом плане действия грузинского руководства еще как-то можно оправдать, то в стратегической перспекти-

ве потери неизбежны. Уже в ближайшем будущем нежелательные для Грузии демографические процессы приведут к усилению тюркского этнического элемента. Тюрконаселенные районы - Марнеули, Болниси, Гардабани и Дманиси - ожидаемая репатриация турок-месхетинцев и уменьшение числа армян в Грузии изменят структуру грузинского общества. Уже сейчас тюркский фактор в глазах грузинского руководства представляется более опасным, чем армянский. Поэтому идет процесс уступок турецко-азербайджанской стороне.

– Есть ли гарантии, что завтра тюркское население не потребует от властей Грузии автономии или даже самоопределения?

– Оно уже сегодня выдвигает подобное требование. В Марнеули созданы политические организации, которые добиваются статуса автономии для юго-восточной Грузии. Замечу, что есть большая разница между требованием турок-пришельцев и армян Джавахка. Если первые преследуют сепаратную цель, то армяне хотят сохранить самобытность и культуру на испокон веков принадлежащей им земле проживания, защитить свои социально-экономические интересы.

– Утрачивает ли Армения свою стратегическую значимость для России после выхода Грузии из орбиты ее влияния?

– Думаю, роль Армении как союзника России на Южном Кавказе заметно пойдет на убыль. Так думают многие российские политики и представители интеллигенции. Вспомним Солженицина, по мнению которого Россия должна уйти из нашего региона. Однако, совершив такой шаг, Россия как бы признает, что она больше не сверхдержава и, кроме внутрироссийских, у нее нет других

интересов. Это было бы удивительно на фоне растущего аппетита США. Почему-то "цитадель демократии и мира" имеет жизненные интересы за десятки тысяч километров от своих берегов, а вот Россия должна быть абсолютно безучастна к судьбе своих южных границ. Поэтому можно понять тех российских политиков, к счастью, их большинство, которые понимают в любом контексте роль и значение Армении для России на Ближнем Востоке. Об этом говорит и исторический опыт двух последних столетий.

– Вы недавно вернулись из поездки в Турцию. С какими впечатлениями?

– Говоря о региональных проблемах, нельзя обойти проблему Геноцида. Проживающие в Западной Армении турки и курды лучше нас знают историческую правду. А в последние годы либерализации турецкого общества и вовсе не скрывают того факта, кто жил на этих землях до 1915 года. Меня поразила вот какой факт, убеждающий в неизменности турецкого менталитета. Каждый раз, когда я посещал города и села на территории исторической Родины, местные турки, узнав, что я армянин, нагло спрашивали: "а где спрятано золото?" Значит, если оно еще не разграблено, можно довершить сейчас.

Не признавая Геноцид, турецкое государство тем самым автоматически признает себя правопреемником Османской империи со всеми вытекающими отсюда последствиями. В европейских странах постепенно приходят к пониманию необходимости компенсировать также потери, понесенные армянским народом. В том числе территориальные.

Автор Левон ОГАНЕСЯН

"Голос Армении", 2006, 14 ноября.

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

ՃԱՆԱԶՈՒԱԾ ԽՆԴԻՐ Է

Այժմ պետք է խօսել Ցեղասպանության հետեւանքների վերացման, բնականաբար նաեւ Ցեղասպանության դիմաց հատուցման մասին

Ֆրանսիայի խորհրդարանի կողմից Հայոց ցեղասպանության հարցով օրինագծի ընդունման դէմ թուրք դիւանագիտութեան հակադարձութիւնները բնութագրելու նպատակով դիմել ենք Հայաստանի Գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն պատմաբան պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանին, որն էլ հանգամանալից բացատրութիւններով պարզաբանեց խնդիրը:

Ա. Մ. – Ֆրանսիայում էլ, այո՛, կան մարդիկ, որոնք այսպէս ասած գիտական բանավէճի կողմնակից են, ինքնին հասկանալի է, որովհետեւ կարծում են, թէ ամէն մի վիճայարոյց խնդիր պէտք է որ բանակցութիւնների, գիտական բանավէճի շրջագծում լուծի: Բայց միւս կողմից, եթէ նոյն Ֆրանսիան ոչ միայն բանաձեւ է ընդունում, այլեւ օրէնք՝ Ցեղասպանութեան դատապարտման եւ այն հերքողների դէմ քրեական պատասխանատւութիւն կիրառելու վերաբերեալ, ինքնին հասկանալի է, որ նման բանավէճը արդէն դառնում է անհասկանալի եւ անիմաստ, որովհետեւ եթէ թրքական կողմը պաշտօնական մակարդակով հերքում է Հայոց ցեղասպանութեան իրողութիւնը, առանց այդ գիտական կողմը հաշի առնելու՝ գուցէ եւ գիտնականների բանավէճի արդիւնքում իրօք պարզւել է, որ Ցեղասպանութիւն եղել է, այսինքն՝ գային այդպիսի համոզման նաեւ թուրք պատմաբանները, թէւ դա հնարաւոր չէր, որովհետեւ թրքական պատմագիտական ընկերութեան հետ խնդիրը, որը ստեղծւել է 20-ականների վերջում Սուտաֆա Քեմալի ցուցումով, հէնց նպատակ է ունեցել կեղծել

պատմութիւնը եւ առաջին հերթին՝ Յեղասպանութեան խնդիրը: Այնպէս որ, ես կարծում եմ՝ եթէ վերադառնանք նոյն անցեալի վիճակին եւ ասենք, որ պէտք է Յեղասպանութեան վերաբերեալ բանավէճ սկսենք, մենք կը յայտնուենք շատ ծիծաղելի վիճակում: Այսքան խորհրդարաններ երկրագնդի վրայ ընդունել են Յեղասպանութեան իրողութիւնը, բանաձեւել են պետական ամենաբարձր մարմնի, այսինքն՝ Ազգային ժողովների, պառլամենտների մակարդակով, ականայից եթէ նման բանավէճի գնանք, բնականաբար, կը յայտնուենք նոյնպէս կասկածողի դերում, անպտուղ, անիմաստ բանավէճ կը շարունակւի: Բայց այն, որ թրքական կողմը շարունակում է նոյն ձեւով, նոյն կրքոտութեամբ մերժել Յեղասպանութեան իրողութիւնը, անկեղծօրէն պիտի ասեմ՝ ինչ որ տեղ ինձ ուրախացնում է, որովհետեւ Հանրապետական Թուրքիան ուղղակիօրէն ընդունում է Յեղասպանութեան, այսինքն՝ երիտթրքական ժամանակաշրջանի մեղքի իրաւայաջորդի կարգավիճակը, այսինքն՝ մերժելով այն ամէնը, ինչ որ իրենցից առաջ արել է, բնականաբար, նա ընդունում է այդ իրողութիւնը եւ իրեն ճանաչում է այդ մեղքի իրաւայաջորդը: Իսկ երբ գալու է հատուցման պահը, բնականաբար, այդ հատուցումը լինելու է այդ Հանրապետական Թուրքիայի ղեկավարութեան եւ, ինչու՞ չէ, նաեւ ամբողջ ժողովրդի կողմից:

Ինչ վերաբերում է հեռանկարին, ես ասեմ՝ խորապէս համոզւած եմ, որ թրքական հասարակութեան լիբերալ ազատականացման պայմաններում, երբ իրօք կան մտաւորական մարդիկ, որոնք խղճի խայթ են գգում 1915 թ.-ին կատարւածի համար եւ պատրաստ են ճանաչել այդ Յեղասպանութեան իրողութիւնը, ի վերջոյ կը յանգեցնեն նրան, որ թրքական իշխանութիւնները կը յայտնուեն շատ ծանր վիճակում եւ մի օր կընդունեն Յեղասպանութեան իրողութիւնը: Այստեղ (եւ վաղուց իմ հարցազրոյցներում ասել եմ) ոչ թէ խօսքը Յեղասպանութեան ճանաչման մասին է, այդ թում նաեւ միջազգային մակարդակով (այն արդէն տեղի ունեցել է վերջին մի քանի տարւայ ընթացքում, երբ աշխարհի մօտ 18–20 երկիր ճանաչել են Յեղասպանութիւնը), այլ

հատուցման: Այժմ խնդիրն արդեն մօտենում է կարծես թե ԱՄՆ-ի Կոնգրեսին: Այդ պայմաններում խօսել Ցեղասպանության միջազգային ճանաչման մասին՝ արդեն անցած փուլ է: Այժմ պետք է խօսել հատուցման մասին եւ հայկական կողմի թերեւս թոյլ տւած սխալներից մէկն էլ այն է, որ չգիտես ինչու, թողած հատուցման խնդիրը, ընկել ենք նորից ճանաչման մախկին դիրքերի վրայ եւ խօսում ենք այդ մասին: Մենք այլեւս ճանաչման մասին չպետք է խօսենք, Ցեղասպանության հարցը միջազգայնօրէն ճանաչւած խնդիր է: Այժմ պետք է խօսել Ցեղասպանության հետեւեանքների վերացման, բնականաբար, նաեւ Ցեղասպանության դիմաց հատուցման մասին. մի բան, որ տեղի է ունեցել հրեաների Դոլորոստի պարագայում:

Այնպէս որ՝ Եւրոպայում, տւեալ դէպքում, ասենք, Ֆրանսիայում, Բելգիայում, երբ Ցեղասպանության մասին ճանաչումից արդէն անցնում են ինչ-որ իմաստով նաեւ քրեական պատժելիութեան օրէնք ընդունելու մակարդակին, ես սա լուրջ նւաճում եմ համարում: Շատերը կարող է դրան թերահաւատօրէն եմ վերաբերում: Ես կարծում եմ, թէ իսկապէս թրքական իշխանութիւնների մերժողական կեցւածքը շատ աւելի հակադարձ ծելով, բունեւրանգով իրենց է հարւածում, որովհետեւ թրքական հասարակութիւնը խռովվում է այս ամբողջ բանավեճի արդիւնքում՝ այդ մերժողական կեցւածքի պարագայում, եւ թրքական հասարակութեան մէջ աւելի ու աւելի շատ մարդիկ հակւում են դէպի Ցեղասպանութեան ճանաչումը: Նորից եմ կրկնում՝ մեր խնդիրը, հարցերի հարցը Ցեղասպանութեան հետեւեանքների վերացումն է հնարաւորութիւնների սահմաններում եւ, ինչու՞ չէ, հատուցում՝ մեզ համար, ամենացանկալի տարբերակով, որովհետեւ մենք Ցեղասպանութեան հետեւեանքով կորցրել ենք մեր հայրենիքի 2/3-րդը, եւ հատուցումը պէտք է լինի նաեւ հայրենիքով:

«Ալիք», 9.11. 2006, էջ 1, 3:

ԴԻՆՔԻ ՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ ԴԱՐՁԱԲ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՈՒ ՆԵՐՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

(Այս կարծիքի են հայ մտաւորականները)

ԵՐԵՒԱՆ, ՆՈՅԵԱՆ ՏԱՊԱՆ – Հրանտ Դինքի սպանութիւնը տրամաբանական շարունակութիւնն է Թուրքիայի քրեական օրէնսգրքի 301 յօդւածի, որը քաղաքական երկրաշարժ դարձաւ Թուրքիայի արտաքին ու ներքին քաղաքականութեան համար: Այս մասին յունւարի 20-ին Երեւանի «Հայելի» ակումբում ստամբուլահայ անւանի մտաւորական ու քաղաքական գործիչ Հրանտ Դինքի սպանութեան առիթով կայացած հայ մտաւորականների հաւաքի ժամանակ յայտարարեց Հայոց ցեղասպանութեան թանգարան-ինստիտուտի տնօրէն Հայկ Դեմոյեանը:

Ըստ նրա՝ Դինքի ողբերգական սպանութիւնը խոր ազդեցութիւն կը թողնի Թուրքիայի թէ՛ արտաքին եւ թէ՛ ներքին քաղաքականութեան վրայ: «Այս սպանութիւնը առաջին հերթին ցնցեց թուրք հասարակութեանը, որի վկայութիւնը թրքական մամուլում տպագրւած հրապարակումները, հեռուստատեսութիւնների արձագանգները եւ հէնց թուրք հասարակութեան կողմից կազմակերպուող բազմահազարանոց ցոյցերն են»,– համոզւած է Հայկ Դեմոյեանը: Նա վստահեցրել է, որ Հրանտ Դինքի սպանութիւնը դառնալու է մի իւրօրինակ ջրբաժան, թրքական հասարակութեան դիրքորոշումը՝ Հայոց ցեղասպանութեան հարցի նկատմամբ փոխելու:

«Ես համոզւած եմ, որ թրքական հասարակութիւնը հիւանդ է, բայց ենթադրում եմ, թէ կը բուժւի»: Սա է եղել Հրանտ Դինքի պայքարի ուղենիշը: ՀՀ գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն Աշոտ Մելքոնեանի գնահատմամբ Հրանտ Դինքը այն եզակի մտաւորականներից էր, որ երբեք չի ատել եւ թշնամի չի համարել թուրք ժողովրդին: «Նա լաւատես էր այս հարցում, բայց սխալւեց: Նա սխալւեց, քանի որ ներկայ թրքական իշխանութիւնները եւ նրանց վարած քեմալա-

կան քաղաքականութիւնը հասցրեցին Դինքի սպանութեանը, ապացուցեցին, որ Հայոց ցեղասպանութեան հարցում նրանց իրաւայաջորդներն են», — այդ կարծիքին է Ա. Մելքոնեանը: Նա համոզւած է, որ թրքական կառավարութեան պատասխանատուները կարող են ցաւակցութիւն յայտնել, սակայն դա չի նւազեցնում նրանց մեղքը. այս սպանութիւնը պետական մակարդակով կատարւած տեռորիստական ակտ է: Սպանութիւնը վերջակէտ դրեց այն մտայնութեանը, որ թրքական հասարակութիւնը առողջանում է: Թրքական հոգեկերտւածքը փոփոխելի չէ երբեւէ:

«Հրանտ Դինքը իմ ընկերն է եղել: Նա քաջ էր ու սկզբունքային: Բազմիցս կանգնել է թրքական դատարանի առջեւ՝ իր ազատ խօսքի ու անվախ մտքերի պատճառով: Նրա իւրաքանչիւր օրը վերջինը կարող էր դառնալ: Այս իրողութեամբ էլ նա գործեց ու մարտնչեց իր ժողովրդի անմեղ զոհերի յիշատակի ու թուրք ժողովրդի առողջ ապագայի համար՝ հատուցելով իր կեանքով», — ընդգծեց Ա. Մելքոնեանը:

Հաւաքին մասնակցողները համոզւած էին, որ Դինքի սպանութիւնը մեծ ազդեցութիւն է ունենալու Թուրքիայի արտաքին ու ներքին քաղաքականութեան վրայ, մասնաւորապէս Եւրամիութիւն այդ պետութեան մտնելու, ինչպէս նաեւ թրքական պետութեան մասին համաշխարհային հանրութեան վերաբերմունքի առումով: Նրանք նշեցին նաեւ, որ սպանութիւնը կարող է լինել Թուրքիայի ներքին քաղաքական խժժութիւնների արդիւնք, կարող է լինել ազատ խօսքի նկատմամբ բռնի ուժի կիրառում եւ այլախոհութեան նկատմամբ անհանդուրժողականութեան դրսեւորում: Սակայն, ըստ նրանց, բոլոր պարագաներում 21-րդ դարում այս սպանութիւնը թուրք հասարակութեան ամօթն է:

«Ալիք», 22 հունվար, 2007, էջ 3:

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԶԱՎԱԽՔ

Պատմական Զավախքը ՀՀ և ԼՂՀ քաղաքական սահմաններից դուրս գտնվող հայաբնակ ամենամիատարր երկրամասն է, պատ. գիտ. դոկտոր Աշոտ Մելքոնյանի հավաստմամբ՝ շուրջ հարյուր հազար բնակչությամբ, որի 95 տոկոսը՝ հայեր: Եվ չնայած ծանրագույն քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, հոգևոր-մշակութային պայմաններին՝ Զավախքը շարունակում է պահպանել իր ազգային դիմագիծն ու հայաշունչ նկարագիրը:

Զավախքի պատմությանը վերաբերող բազմաթիվ աշխատություններ են գրվել: Սակայն վերջերս հրատարակած իր «Զավախքը XIX դարում և XX դարի առաջին քառորդին» մենագրության մեջ Աշոտ Մելքոնյանը դրանք անբավարար է համարում՝ ամբողջական և համակողմանի պատմությունը ներկայացնելու տեսանկյունից: Այս սակավ ուսումնասիրված պատմաաշխարհագրական երկրամասի մասին մեր արդեն հիշատակած մենագրությունը հեղինակի դոկտորական ատենախոսությունն է, որը լույս աշխարհ եկավ բազմաթիվ «իմջումների» պատասխանելու նպատակով:

– Պարոն Մելքոնյան, Դուք արժեքավոր գործ եք կատարել՝ հրապարակելով այս մենագրությունը: Հյուսիսային Հայաստանի անբաժանելի մասը՝ մեր բնօրրանի այս հատվածը, արդեն տևական ժամանակ, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական սահմաններից դուրս է և ուսումնասիրության կարոտ՝ բոլոր առումներով: Ի՞նչն է կատարված անբավարար աշխատանքի պատճառը:

– Միջխորհրդային ժամանակաշրջանը Զավախքի խնդրին հարևանցիորեն անդրադարձել է հիմնականում Երվանդ Լալայանը, որի ազգագրական բնույթի աշխատությունը՝ «Զավախքը», բավական ծանոթ է մեր հանրությանը, Զավախքի մասին մեկ հոդված էլ կա Հայր Սուքիաս Էփրիկյանի «Բնաշխարհիկ բառարանում»: 19-րդ դարավերջի մամուլում զգալի քանակությամբ

նյութ կա, սակայն համահավաք աշխատություն այդ մասին, ցավոք, չի եղել:

Զարմանալի չէ, որ խորհրդայնացումից հետո վրացական պատմագրությունն «իրավունք» վերապահեց իրեն անդրադառնալու այս խնդրին, իսկ հայ պատմագրության համար այս թեման մշտապես արգելված էր. այդ մասին կարելի էր խոսել միայն հայ-վրացական բարեկամության համատեքստում, իսկ պատմական խնդիրներն արծարծել միայն բանավոր, որովհետև կարող էին քաղաքական լուրջ խնդիրներ ծագել: Ինչպես Արցախի պարագայում, այնպես էլ Ջավախքի, այս խնդիրները դուրս մնացին գիտական հետազոտության դաշտից: 1980-ական թթ. վերջին, հասարակության ազատականացման հետևանքով, մարդիկ՝ Արտյուշա Սանոսյան, Ալբերտ Իսոյան, ովքեր տարիների ընթացքում այդ թեմաներով նյութեր էին հավաքել (մեկ գյուղի, մեկ գավառի շրջանակներում), կարողացան հրապարակել:

– Ձեր մենագրությունը վերաբերում է Ջավախքի 19-րդ դարի և 20-րդի առաջին քառորդի պատմությանը, սակայն գրքի առաջին գլուխն ամբողջովին նվիրել եք երկրամասի պատմությանը՝ սկսած վաղմջական ժամանակներից: Մինչ մեզ հետաքրքրող բուն ժամանակաշրջանին անցնելը հակիրճ ներկայացրե՞ք հայ և օտար աղբյուրների վկայությունները Ջավախքի հնագույն շրջանի մասին:

– Վաղմջական շրջանի պատմությունը ոչ միայն գիտական, այլև գիտաճանաչողական, քաղաքական նշանակություն ունի: Գաղտնիք չէ, որ վրաց պատմագրությունը ներկայացրել է մի հայեցակարգ, համաձայն որի, իբր, 1830 թ. արևմտահայության վերաբնակեցումից հետո այդ տարածաշրջանը ձեռք բերեց հայեցի նկարագիր, իսկ մինչ այդ Ջավախքը հայ իրականության հետ առնչություն չի ունեցել, իսկ եթե անգամ ունեցել է, եղանակ չի ստեղծել հայ իրականության մեջ: Այդ պատճառով մի ամբողջ գլուխ նվիրեցի մինչև 19-րդ դարն ընկած ժամանակաշրջանին և փորձեցի խնդիրը ներկայացնել օտար աղբյուրներով, հատկապես՝ վրացական: Քարթլիս Ցխովրեբայի, Լեոնտի Մրովելու աշ-

խատությունները լուրջ հիմք են Ջավախքի էթնիկ պատկերը վերհանելու համար:

11-րդ դարի վրաց պատմիչ Լեոնտի Մրովելին, օրինակ, գրում է 4-րդ դարի սկզբին Ս. Նունեի առաքելության մասին: Ըստ այս հեղինակի՝ Նունեն քարոզչական նպատակով Փարվանա լճի ափին տարբեր լեզուներով դիմում է տեղացիներին՝ հովիվներին և ձկնորսներին, նրան չեն պատասխանում: Իսկ երբ հայերեն է խոսում, միաձայն ասում են՝ եթե փնտրում ես Սցխեթ քաղաքը (Վրաստանի մայրաքաղաքը), անցեք այս՝ Թափարվան գետը, որը բխում է Փարվանայից, գնացեք հունով և կհասնեք այնտեղ:

Վրաց պատմագրության հզոր սյուներից մեկի՝ Վախուշտի Բագրատիոնին (18-րդ դար) «Վրաստանի աշխարհագրությունը» աշխատության մեջ հստակ նշում է՝ Ջավախքի բնակիչներն են հայերը, մեսիները (թուրքացած քրիստոնյաներ) և հրեա վաճառականները: 1580–90-ական թթ. վերաբերող ուշագրավ մի փաստաթուղթ է հրապարակել վրաց պատմաբան Սերգո Ջիքիան «Գյուրջիստանի վիլայեթի մեծ դավթարը» եռահատոր աշխատության մեջ: Դա թուրքական մի հարկացուցակ է, որտեղ հականե-հանվանե, գյուղ առ գյուղ նշված է՝ ովքեր են այստեղ ապրել: Նրանք հիմնականում հայեր էին: Ջավախքի տեղաբնիկները արևելահայեր էին:

Ջավախքն ի սկզբանե եղել է հայաշունչ, և արևելահայ հատվածը հատուկ երևում է ուշ միջնադարում՝ մինչև երգրումահայության գաղթը:

– Ո՞ր ժամանակաշրջանով է թվագրվում Ջավախքի հնագույն պատմությունը:

– Ջավախքի, ինչպես նաև մեր պատմության էթնիկ պատկերը շատ ավելի դժվար է վերհանել, որովհետև նախ՝ քիչ են համապատասխան աղբյուրները, երկրորդ՝ հստակ էթնոնկարագիրներ կայացնել, ասենք, մ. թ. ա., բավական դժվար է: Առաջին նյութերը երկրամասի հայաբնակության մասին վերաբերում են 4-րդ դարի սկզբին:

– Ինչպե՞ս է ստուգաբանվում «Ջավախք» անվանումը:

– Այդ հարցի վերաբերյալ բավական ուշագրավ տեսակետներ ունեն Վահան Սարգսյանը և Գյումրիի գիտնականներից Սարգիս Պետրոսյանը: Նրանք կարծում են, որ այն հնդեվրոպական ծագում ունի, կապում են ջրի պաշտամունքի հետ, ոմանք էլ՝ սարահարթ լինելու հանգամանքի: Մի բան հստակ է, որ Արարտյան թագավորության շրջանում՝ Բ. ա. 786 թ. վերաբերող Արգիշտի Ա-ի արձանագրության մեջ առաջին անգամ նշվում է Ջաբախա երկրի անունը: Այն բացատրությունը, թե դա իբր կապվում է «ջավի» վրացական բառի հետ, միանտություն է, որովհետև «գարի» կամ «աշորա» բառը վրացերեն ոչ թե «ջավի» է, այլ «ճվավի»: Հստակորեն այն ծագել է Ջաբախա-Ջավախա-Ջավախք լեզվական անցման հետևանքով: Այսինքն՝ հնդեվրոպական նախահիմքը «Ջավախք» տեղանվան մեջ հստակ է:

– Ե՞րբ է Ջավախքը հայտնվել օսմանյան լծի ներքո:

– Թուրքական առաջին ներխուժումները 16-րդ դարի առաջին կեսին էին, բայց 1587 թ. արշավանքից հետո Ջավախքը ժամանակավորապես ընկավ թուրքական տիրապետության տակ, իսկ 1639 թ. Կասրե-Շիրինի պայմանագրից հետո մաս կազմեց Օսմանյան կայսրության և դարձավ Ախալցխայի կամ Չլդրի-Էյալեթի մեկ գավառը:

– Իսկ ե՞րբ հաստատվեց այնտեղ ռուսական գերիշխանությունը:

– 18-րդ դարի վերջին և 19-րդ դարի սկզբին ռուսական արտաքին քաղաքականության ոլորտում հայտնվեց նաև այս տարածաշրջանը: 1807 թ. անհաջող փորձից հետո, երբ ռուսները չկարողացան նվաճել Ախալքալաքի բերդը, 1811 թ. դեկտեմբերի 8-ին գնդապետ Կոտլյարևսկին առաջին անգամ շեշտակի զորհով գրավեց այն: 1812 թ. Բուխարեստի հաշտության պայմանագրով այն կրկին վերադարձվեց թուրքերին: Բայց քանի որ ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունեցող օբյեկտ էր,

ռուսական կողմը բավական ձգձգեց ամրոցի հանձնումը՝ մինչև 1813 թ. կեսը: Իսկ 1828 թ. արդեն ռուս-թուրքական պատերազմի ժամանակ գեներալ Պասկևիչը հուլիսի 24-ին գրավեց Ախալքալաքի բերդը, որն այդուհետ ռուսական տիրապետության մաս կազմեց մինչև 1917 թ. հոկտեմբերյան հեղափոխությունը:

– Ժողովրդագրական ի՞նչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել Ջավախքում:

– Վրաց պատմագրությունը կարևորում է այն հանգամանքը, որ ռուսական տիրապետության ողջ շրջանը հայերիս համար խիստ նպաստավոր էր, և իբր ռուսական իշխանությունները 1828–1917 թթ. ընդգծված ձևով այդ տարածաշրջանը հայացրին: Գուցեև սրա մեջ ճշմարտության նշույլ կա, բայց հարցն այն է, որ այդ տարածաշրջանն ի սկզբանե հայեցի նկարագիր ուներ: Այլ հարց է, որ էրզրումահայերի հզոր գաղթի պարագայում Ջավախքը կրկին վերականգնեց իր նախկին էթնիկ նկարագիրը: 19-րդ դարի առաջին կեսին բնակչության թիվը Ախալքալաքի գավառում շուրջ 60 հազար էր: Դարավերջին այդ թիվն ավելացավ, որովհետև 1890-ական թթ. կոտորածների շրջանում էթնիկ տեղաշարժեր տեղի ունեցան Արևմտյան Հայաստանի զանազան տարածքներից: Վրացական էթնիկ տարրն այստեղ երբեք չի գերազանցել 7 տոկոսը: Խորհրդային ժամանակներում այն 5,7 տոկոս էր: Սակայն մեսխեթցի թուրքերը բնակչության մեջ բավական մեծ տեսակարար կշիռ ունեին՝ 20–22 %: 1944 թ. ամռանը սրանց աքսորից հետո հայ էթնիկ տարրը շատ ավելի աճեց՝ մինչև 95–96 տոկոս: Այսօր էլ շարունակվող արտագաղթի պայմաններում այդ ցուցանիշը պահպանվում է:

– Ազգային խտրականությունն ինչպե՞ս է դրսևորվել Ջավախքում: Ե՞րբ են ժամանակակից վրաց պատմաբաններն առաջին անգամ անդրադարձել Ջավախքի պատմությանը, քաղաքական ի՞նչ նկատառումներ կան նրանց աշխատություններում:

– Ջավախքի խնդիրը մշտապես եղել է վրաց պատմագրության ուշադրության կենտրոնում: Վրաց ամենաերևելի պատմաբան Իվանե Ջավախիշվիլին 1920-ական թթ. սկզբին այս խնդրին նվիրված մի քանի աշխատություն է հրատարակել: Դրանք հիմնականում առնչվում են հետևյալ հարցին: 1921 թ. հուլիսի 2–7-ը տեղի ունեցավ Կովբյուրոյի հայտնի նիստը: Չգիտես ինչու, մենք առավելապես ուշադրություն ենք դարձնում Արցախին նվիրված հուլիսի 5-ի որոշմանը, երբ Նարիման Նարիմանովն ստացավ Կովբյուրոյի անդամների աջակցությունը: Երկու օր անց՝ հուլիսի 7-ին, Ջավախքին վերաբերող որոշումն ընդունելիս ադրբեջանցիները պաշտպանեցին վրացիներին՝ խնդիրը թողնելով Վրաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հայեցողությանը:

Հուլիսի 16-ին Վրաստանի կոմկուսի Կենտկոմը որոշում կայացրեց նույն նկատառումներով, ինչպես Արցախի հարցում, ելնելով տնտեսական դրդապատճառներից, այն համագամանքից, որ Ախալքալաքի գավառը տնտեսապես կապված է Թիֆլիսի հետ (հիշենք՝ ինչպես Արցախը՝ Բաքվի հետ), ելնելով ինչ-ինչ քաղաքական նկատառումներից, Ախալքալաքի գավառը, Խրամի (Ծալկա) հետ միասին, թողնել Վրաստանի կազմում: Այսինքն՝ հուլիսի 5-ի բանաձևը կրկնեցին հուլիսի 16-ին: Իմ աշխատության մեջ գրել եմ, որ վրաց-ադրբեջանական համագործակցությունն ընդդեմ հայերի շատ հստակ էր նաև խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին: Երբ 1920-ական թթ. սկզբին հայկական կողմը փորձեց գոնե Ախալքալաքի գավառը և Բորչալուի գավառի հյուսիսային հատվածը միավորել և ստեղծել մեկ ընդհանուր ինքնավար կազմավորում Վրաստանի կազմում, թույլ չտվեցին Իվանե Ջավախիշվիլին և նոր գործընկերները՝ հայտարարելով, որ դա դաշնակցական ծրագիր է, որ դրա հաջորդ քայլը կնշանակի անջատողականություն (սեպարատիզմ)՝ անկախացում վրացական պետական ամբողջականությունից:

Այսօր էլ, երբ ջավախքահայությունը տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, հոգևոր-մշակութային ծանր պայմաններից դուրս գալու ելքը տեսնում է ինքնավարության մեջ՝ տեղա-

կան ինքնավարության տարբերակով, վրացական կողմը հակազդում է, ինչպես 1920-ական թթ. էր, այն որակում է անջատողականություն: 20-ական թթ. սկզբից վրաց պատմագրությունը բազմաթիվ աշխատություններ է նվիրել այս խնդրին: Դրանցից կնշեի Շոթա Լոմսաձեի «Սամցխե Ջավախեթին», որտեղ հստակ գրել է, որ հայերը Վրաստանում հյուրեր են: Նրանք միշտ ընդգծում են, որ հյուրերը մի օր պետք է թողնեն այդ տարածաշրջանը:

– Վրաց պատմաբանները երբևէ գիտական անաչառություն դրսևորե՞լ են:

– Քիչ բացառությամբ: Կոռնելի Կեկելիձեն, օրինակ, երբ փորձեց համերաշխվել Կորյունի վկայության հետ, ըստ որի Մեսրոպ Մաշտոցն է ստեղծել վրացական գրերը, և հիմնավորել Ջաղայի՝ իրական անձնավորություն լինելու հանգամանքները (Մաշտոցի ժամանակակիցն է, և Մաշտոցի հետ միասին ստեղծեցին վրացական գրերը), անասելի հալածանքների ենթարկվեց վրաց գիտական և հասարակական-քաղաքական շրջանակների կողմից: Եվ ստիպված եղավ «վերանայել» իր տեսակետները:

– Հավանաբար տեղյակ եք, որ Եվրախորհրդի հանձնարարությամբ Կովկասի պատմության դասագիրք է պատրաստվում: Վրացիներն իրենց պատմության մեջ հստակ գրել են, որ իրենք գրերն ունեցել են մեր թվարկությունից առաջ...

– Այսօր էլ շարունակվում են նման հրապարակումները: Վրաստանի մամուլը խանդավառված իրազեկում է, որ վրացական այբուբենի տառերով գրված բազմաթիվ արձանագրություններ պահպանվել են զանազան քարանձավներում, և Լեոնտի Մրովելու այն վկայությունը, որ Փառնավազյանների, Փարսմանի ժամանակ՝ դեռևս մ. թ. ա. 3-րդ դարում, վրացերեն գրեր են եղել, փորձում են այս ավանդապատումը որպես իրավական փաստ ներկայացնել աշխարհին:

– *Գրքում բավական տեղ եք հատկացրել Ախալքալաքի պատմությանը: Ինչպե՞ս է ստուգաբանվում այս տեղանունը: Ե՞րբ տեղի ունեցավ առաջին խոշոր գաղթը Ախալքալաք:*

– «Ախալքալաք» բառի բացատրությունը կա և՛ հայկական, և՛ վրացական աղբյուրներում: Հայ հեղինակները (Մատթեոս Ուռ-հայեցի, Վարդան Բարձրբերդցի) Ախալքալաքի մասին խոսելիս գրում են, որ Ալփասլանը գրավեց Ախալ բնակավայրը: Քալաք նշանակում է քաղաք, որ շատ հին ծագում ունի, նույնիսկ կարելի է ավելի հին անվանել, քան հնդեվրոպականն է. գուցե աքքադական ժամանակներից է, վրացերեն «քալաքի» բառի հետ որևէ կապ չունի. լ>ղ հնչյունափոխությունը շատ բնորոշ է մեր լեզվին: Մեր պատմիչները նշում են «նոր քաղաք» տարբերակը:

Արդեն ասացի, որ տեղաբնիկները հայեր էին: 1830-ական թթ. տեղի ունեցավ էրզրումահայերի գաղթը, որն էթնիկապես վերականգնեց նախկին նկարագիրը: Դրիմի պատերազմից հետո՝ 1860-ական թթ., որոշ գաղթ եղավ Արևմտահայաստանից: Մասնակի գաղթեր եղել են 1877–1878 թթ.՝ ռուս-թուրքական պատերազմից հետո: Երբ Կարսի մարզն անցավ Ռուսաստանի տիրապետության տակ, Ջավախքից որոշ թվով հայեր են տեղափոխվել Կարսի մարզ: Օրինակ՝ Մազրա գյուղը: 1890-ական թթ. կոտորածներից հետո մոտ երկու հազար արևմտահայեր գաղթեցին Ախալքալաքի շրջան: 1914 թ. նոյեմբերին Կարսի մարզ թուրքական բանակի ներխուժումից հետո Արդահանի գավառի բնակչության մի հոծ զանգված արտագաղթեց Ախալքալաքի շրջան, իսկ երբ 1918 թ. տեղի ունեցան բախումներ մեսխեթցի թուրքերի և տեղացի հայերի ու վրացիների միջև (վերջիններս հանդես էին գալիս համատեղ), նոր արտագաղթ սկսվեց Արևմտահայաստանից դեպի Ախալքալաքի գավառ: 1944 թ. մեսխեթցի թուրքեր գաղթեցին, և Ջավախքը կրկին վերականգնեց իր էթնիկ պատկերը:

– Ե՞րբ սկսվեց ջախախտահայության հոգևոր «մշակման» գործընթացը, այսինքն՝ ե՞րբ վրացիներն սկսեցին վրացիացնել հայությանը, իսկ կաթոլիկները՝ կաթոլիկացնել:

– Արևմտահայ տարրն այնքան հզոր էր, որ Կարապետ արքեպիսկոպոսը, որ կազմակերպել էր վերաբնակեցումը, թույլ չէր տալիս երգրումահայերին ամուսնանալ տեղացիների հետ: Ախալցխա քաղաքը բաժանվեց երկու մասի: Փոցխով գետի աջ ափին հիմնավորվեցին երգրումահայերը, ծախ ափին շարունակեցին ապրել տեղաբնիկները: Մինչև 1844 թվականը նրանց ամուսնություններն արգելված էին: Հայ եկեղեցին անասելի հիվանդագին էր արծազանքում հատկապես ազգամիջյան ամուսնություններին: Երբ 1870–1880-ական թթ. գավառապետը վրացի Սունբատաշվիլին էր, վրացական կողմը փորձեց Ախալքալաքում բնակվող Արդահանի Վել գյուղից գաղթածներին, ովքեր հաստատվել էին Տուրքխ, Բավրա, Կարտիկան բնակավայրերում և հիմնականում կաթոլիկ էին, մի մասն էլ՝ թրքախոս, կողմնորոշել դեպի վրաց իրականությունը: Վրացիներն Արդահանը համարում էին վրացական տարածք, բնակչությանը՝ վրացիներ, ուստի խնդիր էին դրել նրանց կրկին «վրացիացնել»: Ի պատիվ իրենց՝ հայ կաթոլիկները կատաղի դիմադրություն ցույց տվեցին այդ քաղաքականությանը: Սակայն Գամսախուրդիայի օրոք՝ 1990-ական թթ. սկզբին, կրկին փորձեցին տեղի հայ կաթոլիկներին վրացիացնել: Այս անգամ էլ այն անհաջողության մատնվեց: Այնպես որ, վրաց պետությունը փոքրիկ կաթոլիկական համայնքը հայ առաքելականներին հակադրելով, չկարողացավ Ջավախքում ազգամիջյան խնդիրներ առաջացնել, հրաժարվեց այդ մոտեցումից և այսօր, բարեբախտաբար, նման խնդիր գոյություն չունի:

– Գրքի չորրորդ գլուխը նվիրված է Ջավախքի՝ 1917–23 թթ. պատմությանը: Այդ շրջանում՝ սկսած 1917 թվականից, ռազմաքաղաքական իրադրությունը խիստ լարված էր Ախալքալաքի գավառում՝ պայմանավորված թուրքական ներխուժմամբ: Ի՞նչ հետևանքներ ունեցավ այն երկրամասում:

– 1918 թ. մայիսին թուրքերը ներխուժեցին Ախալքալաքի գավառ: Փետրվարից գործում էր Անդրկովկասյան Սեյմը՝ դաշնային իշխանություն: Այն լուրջ քայլեր չկատարեց թուրքական հարձակումը կասեցնելու համար: Պատահական չէ, որ ընդհանուր զորքերի հրամանատար գեներալ Օդիշելիժեի դավաճանության և Չխենկելի-Չխեիժե մոտեցման պատճառով Կարսի բերդը հանձնվեց թուրքերին: Ճանապարհը դեպի Ախալքալաքի գավառ բաց էր: Շուրջ 80 հազար հայություն այստեղից գաղթեց դեպի Բակուրի լեռներ, մյուսը՝ Ծալկայի շրջան: Հարավային ոչ հայկական գյուղերը (հատկապես ներկայիս Բոգդանովկայի շրջանի), որոնք գաղթեցին Ծալկա, ապաստանեցին հայերի մոտ, և նրանց զգալի մասը փրկվեց, իսկ հյուսիսային շրջանի գյուղերը, որոնք տեղաշարժվեցին դեպի Բակուրիանի լեռնանցք, ցավալի կորուստներ ունեցան. այստեղ իսկապես ցեղասպանություն կատարվեց: Բնակչության 40 տոկոսը (մոտ 35 հազար մարդ) կոտորվեց բաց երկնքի տակ՝ 1918 թ. մայիս–նոյեմբեր ամիսներին:

Վրացական զորքերի հրամանատար գեներալ Արջևանիժեն, գավառում ինքնապաշտպանություն կազմակերպելու փոխարեն (իսկ այնտեղ նման ջոկատներ կային), հայերին գինաթափեց և, ստանալով նորաստեղծ Վրաստանի Դեմոկրատական Հանրապետության կառավարության հրահանգը, թույլ չտվեց Ախալքալաքի հայությանը գաղթել Վրաստանի խորքերը՝ համաճարակները Վրաստան չտեղափոխելու «մտահոգությամբ»: Այս թեմայով, ի դեպ, երկու անգամ ելույթ են ունեցել Վրաստանում: Վրացի իմ գործընկերների կարծիքով չարժե խոսել այդ տարիների վրաց քաղաքական շրջանակների՝ թուրքերի հետ համագործակցության մասին: Բայց դա անհրաժեշտ են համարում, որովհետև պատմությունը ժամանակ առ ժամանակ կրկնվում է: Այսօր նման զարգացումներ կան Վրաստանում՝ ընդգծված մերձեցում թուրքերի և ՆԱՏՕ-ի հետ: Վերջինս ընդունելի է, իսկ առաջինը մեզ հիշեցնում է 1918–21 թվականները: Մենք պարտավոր ենք լուսաբանել պատմության այս մուկ էջերը՝ հանուն անվտանգ ապագայի:

– Վրաստանի նախագահի քաղաքական իդեալը Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքն է... Ինչևէ, չշեղվենք մեր թեմայից: Ե՞րբ է ծագել հայ-վրացական տարածքային վեճը:

– Դեռևս 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին վարչատարածքային վերաբաժանման խնդիրը Ռուսաստանի հասարակական-քաղաքական շրջանակներում քննարկվում էր, բնական է, այն պետք է քննարկեին նաև հայ և վրաց համապատասխան շրջանակները: Այս խնդիրն առավել լրջորեն քննարկվեց 1905–1907 թթ. և հատկապես 1917 թ. գարնանը, երբ վրացի Ավալուվի գլխավորությամբ Սանկտ Պետերբուրգում ստեղծվեց մի հանձնաժողով, որին մասնակցում էին նաև հայ պատվիրակները՝ Անդրկովկասի վարչատարածքային խնդիրները քննարկելու համար: Այնտեղ որոշվեց առաջիկայում ստեղծել Ալեքսանդրապոլի նոր նահանգը, որի մեջ պետք է մտներ նաև Ախալքալաքի գավառը, որը մինչ այդ Թիֆլիսի նահանգի կազմում էր (որոշ ժամանակ էլ՝ Քութայիսի): Վրացական քաղաքական շրջանակները՝ մենչևիկները, ֆեդերալիստները դրա ենթատեքստում հասկանում էին ապագա վրացական պետության սահմանների ճշգրտման խնդիրները: Այսինքն՝ Թիֆլիսի նահանգ ասելով՝ նկատի ունեին իրենց ապագա պետությունը՝ Ախալքալաքի և Բորչալուի (Լոռի) գավառներով հանդերձ:

Հայկական կողմն առաջ քաշեց շատ արդարացի տարբերակ: Խոսքը էթնիկ տարաբաժանման սկզբունքի մասին էր: Եթե որոշակի տարածաշրջանում գերակշռում էր տվյալ էթնոսը, ապա այդ գավառը պետք է միանար այդ ապագա պետությանը: Բնականաբար, Ախալքալաքի և Լոռու հարցը կլուծվեր հոգուտ ապագա Հայաստանի:

Վրաց քաղաքական շրջանակները 1917 թ. առաջին կեսին համամիտ էին այս մոտեցմանը, հետո հրաժարվեցին՝ հրապարակ հանելով իբր պատմական սկզբունքը՝ դրանք համարելով վրացական տարածքներ:

1918 թ. մայիսին Ախալքալաքի ռազմակալումից հետո այդ հարցը ժամանակավորապես դուրս եկավ, իսկ Մուղրոսի զինադարով 1918 թ. հոկտեմբերի 30-ին թուրքերը պարտվեցին, և զորքերը դուրս բերեցին Լոռուց ու Ախալքալաքից, իսկ վրացիները, ստանալով գերմանացիների աջակցությունը, արագորեն բռնագրավեցին այդ տարածքները և դեկտեմբերի 5-ին մտան Ախալքալաքի գավառ: Իսկ այստեղի բնակչությունը դեռևս Բալկուրիանի անտառներում էր, անպաշտպան և շարունակում էր մոր զոհեր տալ:

ՀՀ վարչապետ Հովհաննես Բաջազնունին քանիցս հեռագրում է վրացական կողմին՝ պահանջելով զորքերը դուրս բերել Ախալքալաքի գավառից: Վրացիները հրաժարվում են, և դեկտեմբերի 15-ին խորհրդարանը լիազորում է հայկական զորքերին, Դրոյին, շարժվել երկու ուղղությամբ: Առաջին հերթին ագատագրվեց Լոռու գավառը, մասամբ էլ Ախալքալաքի հարավային՝ լճերի շրջանը: Ռազմական նախարար Հովհաննես Հախվերդյանի առաջարկությամբ որոշեցին զորք չմտցնել Ախալքալաքի գավառ, որպեսզի մոր բախման առիթ չառաջանար: Դրա հետևանքով վրացիներին հաջողվեց անգլիացիների միջամտությամբ 1919 թ. հունվարի 9–17-ը Թիֆլիսի խորհրդաժողովում ժամանակավորապես սառեցնել Ախալքալաքի հարցը, իսկ Լոռին հայտարարել չեզոք գոտի:

– Ե՞րբ վերջնականապես լուծվեց Ջավախքի պատկանելության խնդիրը:

– 1921 թ. հուլիսի 7-ին Կովբյուրոյի նիստում. այդ մասին արդեն ասացի: Վրաստանի Հեղկոմի նախագահ Բուդու Մդիվանին և Հայաստանի ժողկոմխորիի նախագահ Ալեքսանդր Մյասնիկյանը Վրաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հուլիսի 16-ի որոշման հենքի վրա 1921 թ. նոյեմբերի 6-ին կնքեցին սահմանների վերաբերյալ հայ-վրացական պայմանագիրը, որը գործեց մինչև 1930-ական թվականները, երբ մոր փոքրիկ սահմանային վերածկումներ եղան՝ ի վնաս Հայաստանի:

– Անդրկովկասում դաշնակից զորքերի հրամանատար Թոմսոնը «ի շահ երկու ժողովուրդների» վարած իր քաղաքականության մեջ հայ-վրացական հարաբերություններում վրացամետ էր, հայ-ադրբեջանական հարաբերություններում՝ ադրբեջանամետ: Ինչու՞ Բրիտանական ռազմական առաքելության պարագլուխը երբեք և ոչ մի դեպքում ճշմարտամետ չեղավ: Ի՞նչն էր նրա հայտնացության պատճառը:

– Կա մի ուշագրավ աշխատություն՝ Եղիշե Իշխանյանի «Հուշերը», որտեղ խոսվում է այն մասին, որ Բրիտանական առաքելության ներկայացուցիչները 1919 թ. Շուշիում Հայոց ազգային խորհրդի անդամներին ստիպեցին ժամանակավորապես ընդունել Ադրբեջանի գերիշխանությունը՝ ի դեմս նահանգապետ Խոսրովբեկ Սուլթանովի: Նիստից հետո ժողովուրդը շրջապատում է անգլիացիներին և լացակումած հարցնում. «Զե՞ որ դուք քրիստոնյա եք, ինչու՞ եք մահմեդականներին պաշտպանում այս խնդրում»: Անգլիական պատվիրակության ներկայացուցիչներից մեկը պատասխանում է. «Ասե՞մ՝ ինչո՞ւ: Եթե ձեզնից որևէ մեկի մաշկը քերթենք, տակից անպայման ռուսափրություն է դուրս գալու»: Զգիտե՞մ՝ այս կարծիքն արդյո՞ք արդարացված է՝ Մեծ Բրիտանիայի ոչ հայանպաստ քաղաքականությունը տարածաշրջանում այդ տարիներին ներկայացնելու համար: 1919 թ. հունվարի 9–17-ը անգլիացի զննապետ Ստյուարտը ստորացուցիչ պայմաններ էր պա՞րտադրում հայկական կողմին, մասնավորապես Ստեփան Մամիկոնյանին և գնդապետ Նիկոլայ Ղորղանյանին. նրանք էին Թիֆլիսի այդ խորհրդակցությունում ներկայացնում Հայաստանը: Այսինքն՝ ամբողջ սցենարն այնպես էր կազմված, որ Ախալքալաքի և Լոռու հարցը լուծվի հօգուտ Վրաստանի:

Պատերազմում ռազմաճակատի գիծը դեկտեմբերի վերջին օրերին բավական նպաստավոր էր հայերի համար: Սակայն ընդունվեց որոշում Ախալքալաքը ժամանակավորապես Վրաստանին թողնելու մասին՝ ճանաչելով վիճելի տարածք, իսկ Լոռին

դարձնել չեզոք գոտի՝ անգլիացի նահանգապետի և երկու՝ հայ և վրացի տեղակալների վարչական կազմով, հանգամանք, որը ձեռնադրու էր վրացական կողմին: Ընդամենը մի անգամ անգլիացիները մեզ պաշտպանեցին 1919 թ. գարնանը՝ Կարսի մարզը ԶԶ-ին միացնելու հարցում: Դա էլ իր պատճառաբանությունն ուներ, որովհետև անգլիացիներն ու թուրքերը թշնամիներ էին, իսկ ԶԶ-ն՝ Մեծ Բրիտանիայի դաշնակիցը: Վերջինիս քաղաքականությունը դեռ պետք է ուսումնասիրել:

Պատահական չէ, որ շատ ուսումնասիրողներ մեր դժբախտությունների մեջ տեսնում են նաև Մեծ Բրիտանիայի ոչ հայապատ քաղաքականությունը 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի առաջին տասնամյակներին: Արման Կիրակոսյանը, օրինակ, իր աշխատություններում գրում է, որ բրիտանական քաղաքականությունն ի սկզբանե՝ 1878 թվականից մինչև եղեռնը, հակահայկական էր:

– Ինչու՞ եք աշխատությունը ավարտում 1923 թվականով:

– 1923 թ. հայ-վրացական հարաբերությունները և այդ հենքի վրա Ջավախքի խնդիրը հիմնականում սառեցվեցին: Այնտեղ կազմակերպվեց մի շինծու հանրաքվե՝ տարածաշրջանը Վրաստանի կազմում թողնելու նպատակով, և վերջնականապես մերժվեց հայկական կողմի վերջին խնդրանքը՝ Ախալքալաքի գավառը և Բորչալում, որպես մեկ ինքնավար միավոր, Վրաստանի կազմում ստեղծելու վերաբերյալ:

Վերջաբանում ներկայացրել են նաև դրանից հետո տեղի ունեցած իրադարձությունները՝ մինչև մեր օրերը: 1990-ական թվականներից սկսած՝ Ջավախքի վիճակը աստիճանաբար վատթարացավ: Մենք լուրջ խնդիր ունեինք այդ ժամանակ՝ Արցախի հիմնահարցը: «Ազդակ» թերթում տպագրված իմ հարցազրույցում ասել եմ. «Ես գլուխ եմ խոնարհում Ջավախքի հայության առջև, որը, հասկանալով իրերի բարդությունը, ատամները սեղմած դիմանում է»: Ջավախքում երբևէ հակավրացական որևէ անջատողականության դրսևորում չի եղել, ինչը փորձում են ներկա-

յացնել վրացական մամուլում: Խորապես գիտակցելով իր դերը հայ-վրացական հարաբերություններում, անելանելի վիճակը և հայերի, և վրացիների համար՝ ջավախքահայությունը փորձել է իրականում կամրջի դեր կատարել: Ցավալին այն է, որ ոչ Վրաստանի, ոչ ՀՀ կառավարությունները անհրաժեշտ ուշադրություն չեն դարձնում տարածաշրջանի վրա, և 1990-ական թթ. երկրորդ կեսից մի ահավոր արտագաղթ սկսվեց դեպի Ռուսաստան. մարդիկ ամբողջ գյուղերով սկսեցին հեռանալ Ջավախքից: Կրկնվում է այն, ինչ 1920-ական թվականներին էր: Ալեքսանդր Մյասնիկյանը 1921–1922 թթ. մի քանի անգամ գնաց Ջավախք և աղաչում էր ժողովրդին չթողնել այս երկրամասը՝ համոզելով, որ խորհրդային իշխանության շրջանակում ազգային հարց չի լինելու: Պետականորեն, նաև Սփյուռքի և մեր հասարակական կազմակերպությունների մակարդակով պետք է շրջվենք դեպի Ջավախք: Այն լուրջ գործոն է հայ-վրացական հարաբերություններում: Ջավախքն այն խաղաքարտն է, որ հայ-վրացական հարաբերություններում հայկական կողմը կարող է ներկայացնել: Դժբախտաբար, դա չի արվում: Իսկ եթե որևէ բան արվում է, ապա՝ ի վնաս Ջավախքի:

– *Ջավախքահայության վիճակն է՛լ ավելի վատթարացավ ռուսական ռազմական ներկայության վերացմանը զուգընթաց: Պարոն Մելքոնյան, ակնարկեցիք վրաց-թուրքական հարաբերությունների մասին: Այն այսօր էլ բավական արդիական է, մանավանդ, երբ օրակարգում է մեսխեթցի թուրքերին այնտեղ վերադարձնելու խնդիրը:*

– Եվրոպական կառույցները վրացական կողմին պարտադրել են, որ մինչև 2012 թվականը մեսխեթցի թուրքերին վերադարձնի այդ տարածաշրջան: Վրացիները փորձում են դա անել հայերի ձեռքով՝ ասելով՝ այստեղ հայ-թուրքական լուրջ խնդիր գոյություն ունի, և հայկական կողմը թույլ չի տա նրանց վերադարձը: Մենք պետք է այս հարցում խիստ զգույշ լինենք, որով-

հետև վրացիներն իրենք էլ խնդիրներ ունեն նրանց հետ և անկասկած կխոչընդոտեն նրանց վերադարձը:

Ինչ վերաբերում է ռուսական զորակայանին, շատ են ցավում, որ 1999 թ. Ստամբուլում բարձր մակարդակի հանդիպման ժամանակ Ելցինը ստորագրեց մի փաստաթուղթ, որով պարտավորվում էր այդ զորամասը դուրս բերել նաև Ախալքալաքից ու Բաթումից: Մյուս կողմից՝ Ռուսաստանը հայերի միջոցով ձգտում է շարունակել պահպանել իր ռազմական ներկայությունը Ջավախքում: Տարօրինակ է: Եթե Ռուսաստանն իրոք ուզում է դա, ապա ինչու՞ է ստորագրում նման փաստաթուղթ: Կարծում են՝ ռուսական կողմն այստեղ լուրջ վրիպեց: Դա միջպետական խնդիր է, և կրկին մեզանից շրջահայացություն է պահանջում:

Ինչ վերաբերում է ռուսական զորամասին՝ որպես անվտանգության միջոցի, կասեի, որ 1918 և 1921 թթ. թուրքական երկու արշավանքների հանգամանքը մարդկանց հիշողության մեջ որոշակի հետք է թողել: 1918 թ. ռուսական զորքերի դուրսբերումն ինքնին թուրքական զինուժ մտցնելու խնդիր առաջացրեց Ջավախքում՝ վրացական կողմի իմացությամբ:

Ե՛վ թբիլիսիում, և՛ Երևանում (նաև 2000 թ. Վրաստանի Աժում) քանիցս ասել են՝ հայկական կողմի համար անհասկանալի և անընդունելի է վրացիների չափից ավելի թուրքամետությունը: Բարեբախտաբար, վերջին շրջանում գուցե դա ամերիկանիզմով է փոխարինվում, որը միգուցե ավելի է ընդունելի մեզ համար, բայց թուրքամետությունն այնտեղ շարունակում է պահպանվել պետական մակարդակով: Վրացական բանակի տեսուչների մի մասը թուրք է: Վրացիներն իրենք էլ մոռացել են իրենց պատմությունը: Արևմտյան Վրաստանի խնդիր ունեն՝ Տրապիզոնի հատվածում...

– Ջավախքի մասին տվյալ ժամանակաշրջանի ամբողջ նյութն եք ուսումնասիրել, թե՞ ինչ-որ բաներ դուրս են մնացել Ձեր ուշադրությունից:

– Անկասկած, վերջին շրջանի խնդիրների ուսումնասիրությունն ավելի շատ կապված է քաղաքագիտության հետ, և փորձում են այս հարցում շատ ավելի շրջահայաց մնալ: Իմ կարծիքով պատմականության սկզբունք պետք է դրսևորել ժամանակի հեռավորությունից: 1990-ական թթ. Ջավախքի պատմական հարցերը փորձել են շրջանցել՝ դրանք թողնելով քաղաքական շրջանակներին: Ժամանակին գուցե և կանդրադառնամ դրանց: 1990-ական թթ. պատմությունը դեռևս պատմություն չի դարձել, և դրան պետք է անդրադառնալ քաղաքական կրքերի որոշ սառեցումից հետո:

Այն, ինչ այսօր տեղի է ունենում Ջավախքում, բավական մտահոգիչ է: Տնտեսական կացությունն աստիճանաբար վատթարանում է: Հայ-վրացական բարձր մակարդակի հարաբերություններում վերջին շրջանում Ջավախքի մասին խոսելիս ասես հիմնական և միակ խնդիր ընդգծում են, որ երկրամասը դեռևս տնտեսապես չի ինտեգրվել Վրաստանին: Մի՞թե սա է մեր հիմնական խնդիրը: Մի՞թե հայկական կողմը չէր կարող մինչև հիմա նյութական միջոցներ հայթայթել Ախալքալաքի ճանապարհները բարեկարգելու համար. ընդամենը 20–25 կիլոմետրի մասին է խոսքը՝ ՀՀ սահմանից մինչև Բոգդանովկա՝ Նինոծմինդա: Իմ կարծիքով սա պետական քաղաքականություն է, որը Ջավախքը քաղաքական գործընթացներից դուրս թողնելու նպատակ ունի:

Մի այլ խնդիր էլ ունենք՝ Ջավախքի տնտեսությունը ինտեգրել ՀՀ տնտեսությանը: Սա մի ընդհանուր տարածաշրջան է, մեկ ընդհանուր կովկասյան տուն՝ Հայաստան–Վրաստան առումով, ինչին ձգտում է վերջինիս ղեկավարությունը, իսկ այդ համատեքստում Ջավախքը գլխավոր դեր է կատարելու:

1993 թ. կնքվել է հայ-վրացական պայմանագիր՝ փոխադարձաբար դեսպանատներ և հյուպատոսարաններ բացելու վերաբերյալ: Ինչու՞ մինչև այժմ խնդիր չի դրվում Ախալքալաքում հյուպատոսություն բացելու: Ինչու՞ դա կարող ենք անել Դոնի Ռոստովում, Սանկտ Պետերբուրգում և այլուր, իսկ Ջավախքում՝ ոչ: Ինչու՞ են դրա մեջ անջատողականություն տեսնում: Ինչու՞ չու-

նենք Ջավախքի հոգևոր թեմ: Այն կույր աղիքի պես կցվել է Վրաստանի թեմին: Թբիլիսին ուղղակի պատկերացում չունի, թե ինչ է կատարվում Ջավախքում... Ինչու՞ Ջավախքում չունենք տնտեսական ներկայացուցչություն: Չէ՞ որ մեր առևտուրը Թուրքիայի հետ, որքան էլ ինձ համար անընդունելի է, մասնակիորեն տեղի է ունենում Ջավախքի միջոցով: Գուցե խորհրդանշական բան եմ ասում, սակայն տեղի ժողովրդի համար սա շատ կարևոր է: Ես խոնարհվում եմ այդ ժողովրդի առաջ, որ, կռիվ տալով հողի հետ, կարողանում է հարազատ մնալ նրան և չլքել իր հարազատ օջախը...

– Երբ վաղիմիր Պուտինը դարձավ ՌԴ նախագահ, նրա առաջին իսկ արտահայտություններից մեկը հետևյալն էր. խոսելով ռուս մարդու մասին, անկախ այն բանից, թե երկրագնդի որ հորիզոնականում է հանգրվանել, ասաց. «Մենք պարտավոր ենք հոգ տանել և անհանգստանալ նրա համար, նա մեր քաղաքացին է»: Մենք մույնպես պարտավոր ենք մման վերաբերմունք ունենալ մեր յուրաքանչյուր հայրենակցի հանդեպ...

– Անպայման: Մենք ունենք պետականություն: Բավրայի մաքսատունն անցնելիս ամեն հայ պետք է զգա, որ ինքը եկավ իր հայրենական պետությունը, իսկ Հայրենիքը շարունակական է, և Ջավախքը Վրաստանի կազմում պետք է մնա հայեցի նկարագրով, իր ազգային կեցվածքով, այլապես առաջիկա տասնամյակների ընթացքում կարող ենք կորցնել մեր Հայրենիքի այդ մասնիկը...

– Այդ իրավունքը չունենք: Ջավախքը պատմական հայրենիք է, բնօրրան է, գաղթօջախ չէ՛...

– Անշուշտ: Մեզանում մի շատ տարածված սխալ կա: Անընդհատ ասում են՝ Հայաստան-Արցախ-Սփյուռք: Նույնիսկ այս վերնագրով մի երիտասարդական թերթ կա ՀՀ-ում: Պետք է ասել ՀՀ-Արցախ, այլապես Արցախը, ինչպես նաև Ջավախքը, ողջ Արևմտյան Հայաստանն ինքնաբերաբար դուրս ենք թողնում Հայաստանից: Իզուր չէր 1918–1920 թթ. ընթացքում արևմտահայ գործիչների կռիվը: ՀՀ ասելով պետք է հասկանալ միայն Արևել-

յան Հայաստանը: Դա ստիպեց Ալեքսանդր Խատիսյանին 1919 թ. ընդունել Ազատ, Անկախ և Միացյալ Հայաստանի հռչակագիրը...

– *Ձեր աշխատության մասին հավանաբար գիտեն վրաց պատմաբանները: Ի՞նչ արձագանքներ են եղել:*

– 2004 թ. փետրվարի 21-ին վրացական «Ռուսթավելի» մշակութային միության հրավերով Ջավախքին նվիրված դասախոսություն կարդացի Թբիլիսիում՝ վրաց պատմաբանների ներկայությամբ: Բավական հակազդեցություններ եղան: Ելույթս տպագրվեց վրացական մամուլում: Քանի որ փորձում եմ խնդիրը ներկայացնել գիտական հողի վրա և հնարավորինս չխառնել քաղաքականության հետ, վրացական կողմի համար դա ընդունելի է: Երկու ճշմարտություն չի՝ լինում: Բայց միջպետական, ազգամիջյան բնականոն հարաբերություններ պահպանելու հրամայականը ինձ հուշում է, որ Վրաստանում գիտությունը մի հարթության վրա է, քաղաքականությունը՝ այլ: Գիտությունը պահանջում է անաչառ լինել պատմական իրադարձությունների խնդրում, իսկ այսօրվա քաղաքական հարաբերությունները պահանջում են բնականոն, միջպետական զարգացած փոխըմբռնելի հարաբերություններ Վրաստանի հետ:

– *Եվ իմ վերջին հարցը: Մեր հարցազրույցներից մեկի ժամանակ Դուք ասացիք, որ մենք խիստ անհանդուրժող ենք դառնում, երբ վրիպումներ կամ սխալներ թույլ են տալիս արտերկրի հայագետները, իսկ երբ նման բան մեզանում է տեղի ունենում, լռության ենք մատնում («Վեմ» ռադիոկայան, 26. 09. 2003, «Օր», «Ճանաչենք ինքներս մեզ և օտարներին», 9–11 հոկտ., թիվ 204, 2003): Իսկ ինչու՞ լռեցիք և չպատասխանեցիք «Նովոյե վրեմյա» թերթի հարցազրույցում («Они пишут для Грузии, а не для науки», «Նրանք գրում են վրացիների և ոչ թե գիտության համար», 12. 09. 2002) մեր հայտնի կովկասագետի՝ Ձեր դոկտորական ատենախոսությանը տված բացասական գնահատականին. իբր Ջավախքը երբևէ հայկական չի՝ եղել: Ու՞մ ջրաղացին է ջուր լցնում ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի առաջատար գիտնականը...*

– Պաշտպանության նախօրյակին, երբ իմ ատենախոսության սեղմագիրը հանձնեցի նրան՝ պրոֆ. Պարույր Մուրադյանին, մի քանի օր անց ինձ ողջունեց՝ ասելով, որ համաձայն է իմ բարձրացրած դրույթներին և անպայման կմասնակցի պաշտպանությանը, գուցե և լույս կունենա: Սակայն չեկավ և հետագայում պատճառաբանեց, որ հյուրեր ուներ...

Ե՛վ իմ համերկրացի ջավախքցիները, և՛ մեր գիտնականները ինձ մեղադրում են, որ հրապարակավ նրան չեմ պատասխանում: Չես կարող մարդուն փոխել, նա ունի իր համոզմունքները: Կարծում եմ, որ երբ հանրությունը ծանոթանում է աշխատությանը, դրա վերաբերյալ երկրորդ, երրորդ մասնագետների կարծիքներին, դրանով նա ինքնուրույն գնահատական տալու հնարավորություն է ստանում: Ամեն անգամ մամուլում տպագրված ինչ-որ մի խնդրի հակազդելով, կարծում եմ, մենք գիտական դաշտից շատ կհեռանանք՝ անընդհատ հայտնվելով բանավեճի բնագավառում: Պարույր Մուրադյանի 70-ամյակին նվիրված միջոցառմանը նրան նվիրել եմ իմ գրքից՝ ասելով՝ սպասում եմ աշխատության վերաբերյալ հրապարակավ քննադատության:

Կարծում եմ՝ այստեղ միայն մոտեցումների խնդիրն է տարբեր: Որպես ջավախքցի՝ ինձ անհասկանալի է նրա այն կարծիքը, թե իբրեւ Ջավախքում չեմ լինում և Ջավախքի մասին չեմ գրում: Խորհուրդ եմ տալիս՝ այդ խնդրով չզբաղվեն: Ջավախքը գիտական առումով նաև իր դերը պետք է ունենա, իր ձայնը պետք է լսելի դարձնի գիտական շրջանակներին: Անչափ զարմանալի է, որ միջնադարագետ մասնագետն ինքը՝ որպես ջավախքցի, պարտավոր էր զբաղվել այս խնդիրներով: Ես իմ պարտքը շարունակում եմ կատարել համերկրացիներիս նկատմամբ:

– Կարծում եմ՝ այդ պարտքը բավական պատվախնդրորեն եք կատարել: Որքան գիտեմ՝ մամուլում Ձեր այս աշխատության առնչությամբ որևէ բացասական խոսք ոչ մի տեղ չի գրվել:

– Առայժմ չի եղել: Ջարմանալի է, որ վրացական մամուլում էլ դեռևս արձագանքներ չկան: Երբ փորձեցի իմանալ պատճառը,

ասացին՝ գիտական պատշաճ մակարդակով է գրված գիրքը: Հիշենք Անդրամիկի խոսքը. 1919 թ. ապրիլին նա ասել է (Ռամիշվիլուն և Գեգեչկորուն). «Դուք՝ վրացիներդ, չեք հասկանում մի պարզ ճշմարտություն: Եթե մեր՝ հայերիս թաղումը տեղի ունենա այսօր առավոտյան, Երեկոյան ձեզ կթաղեն: Իսկ եթե Երեկոյան մեզ թաղեն, առավոտյան կգա ձեր հերթը...»:

Բարեբախտաբար վրաց գիտական շրջանակներում կան մարդիկ, ովքեր հասկանում են այս պարզ ճշմարտությունը: Երբ մայիսին Երևան ժամանեցին «Ռուսթավելի» միության ղեկավարները՝ Միխեիլ Քուրդիանիի գլխավորությամբ, Ծիծեռնակաբերդում մեղայականի պես ասացին, որ խորապես ցավում են, որ առ այսօր չեն ցավակցել մեր մեծ ողբերգության առիթով: Վերջերս ուղարկեցին ճարտարապետ Օթարի Յագորաշվիլու հեղինակած մի հուշաքարի նախագիծ. ուզում են այն կառուցել Ծիծեռնակաբերդում, մեր իշխանությունների թույլտվությամբ, վրաց մտավորականության անունից արտահայտելու իրենց ցավակցությունն ու խորին խոնարհումը Եղեռնի զոհերի հիշատակին, միաժամանակ ավստոսալով, որ Վրաստանը պետականորեն միանգամայն այլ դիրքորոշում ունի Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցում, իսկ վրաց իշխանությունների թուրքամետ կեցվածքը հնարավորություն չի տալիս այսօր ասել ճշմարտությունը և հայերիս աչքերի մեջ նայել առանց ամաչելու...

– Փա՛ռք ու պատիվ այդ մտավորականներին: Փա՛ռք ու պատիվ աշխարհի բոլոր ազնիվ մարդկանց:

Շնորհակալություն՝ այս կարևոր աշխատության և հե- տաքր- քիր գրույցի համար:

– Ես նույնպես շնորհակալ եմ:

«Վեն» ռադիոկայան, 2004, 8 սեպտեմբերի
«Դարը՝ մեր մեջ, մենք՝ դարի», հ. գ, Երևան, 2007, էջ 44–58:

ԱՆԱՂԱՐՏ ՊԱՅԵՆՔ ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ՀՀԴ «Նիկոլ Աղբալյան» ուսանողական միությունը, մշտապես կարևորելով ազգային արժեհամակարգի պահպանումն ու զարգացումը, ս/թ փետրվարի 15-ին «Կոնգրես» հյուրանոցում համանուն թեմայով նախաձեռնել էր կլոր սեղան-քննարկում, որին մասնակցում էին ՀՀ քաղաքական-հասարակական դաշտի, կուսակցությունների, բուհերի ուսանողական խորհուրդների, երիտասարդական ՀԿ-ների ներկայացուցիչներ:

Քննարկման բանախոսներն էին ՀՀ ԱԺ պատգամավոր Ռուբեն Հովսեփյանը և ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Աշոտ Մելքոնյանը:

Բանախոսներն իրենց խոսքում նշեցին ազգային արժեհամակարգը նախևառաջ ճանաչելու, այնուհետև անաղարտ պահելու, վերջապես այն ժամանակին համընթաց զարգացնելու անհրաժեշտությունը: Որպես այդպիսի արժեհամակարգի բաղկացուցիչ տարրեր՝ Ռ. Հովսեփյանը նշեց լեզուն, մշակույթը, որոնք, ըստ բանախոսի, կարիք ունեն մաքրման: Ա. Մելքոնյանը, իր հերթին անդրադառնալով 90-ականներից ձևավորվող նոր արժեհամակարգին, հեռուստատեսային հաղորդումներին, «ազգային արժանապատվություն» հասկացությանը, եկավ այն եզրահանգման, որ հայ ժողովուրդը կարող է ապրել և զարգանալ միմիայն իր պատմության անիվը տանելով «հայկական կողմնորոշման» ճանապարհով: Պատմաբանի աչքից չվրիպեցին նաև մեր օրերում հաճախակի հանդիպող այնպիսի «հիվանդագին» երևույթներ, ինչպիսիք են սեքսուալ, լատինամերիկյան և այլ ֆիլմերի ամենօրյա ցուցադրումները, հոմոսեքսուալության դրսևորումները, հայ աղջիկների՝ ծնողների գիտությամբ և աչքի առաջ մարմնավաճառությամբ զբաղվելը, օտար երկրներում ապրելու և հարստություն կուտակելու անհագ մոլուցքը և այլն, որոնք, ըստ բանախոսի, ոչ միայն հարիր չեն հայ ազգին, այլև ուղղակիորեն խարխլում են մեր ազգային անվտանգության հիմքերը:

Ծավալված քննարկման ժամանակ երիտասարդները նույն-
պես հայտնեցին իրենց մտահոգությունները նման բազմապիսի
հարցերի և հիմնախնդիրների վերաբերյալ: Պատասխանելով
բազմապիսի հարցերի՝ իրենց եզրափակիչ խոսքում բանախոս-
ներն ուրախությամբ նշեցին, որ երիտասարդների միջոցով հրա-
վիրված նմանատիպ քննարկումները շատ օգտակար կարող են
լինել առողջ և ազգային հասարակություն ունենալու, դրա հետ
մեկտեղ նաև հզոր պետություն կերտելու գործում:

ՎԱՅԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

«Ուսանողի ծայն», 2007, փետրվար, թիվ 1/14/, էջ 5:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ ԴՈԿՏՈՐԱՑԱՎՆ ԱՎԵԼԻ ՈՒԺԵՂ Է

– Քիչ առաջ խոսվեց այն մասին, որ հայրենիքն սկսվում է ծննդավայրից: Մինչև ու՞ր են ձգվում Ձեր արմատները:

– Հայրս՝ Աղասի Մելքոնյանը, Ախալքալաքում ճանաչված մտավորական, լրագրող է եղել: Վրաստանում լույս տեսնող հանրապետական միակ «Սովետական Վրաստան» (հետագայում՝ արդեն «Վրաստան») թերթի Ջավախքի սեփական թղթակիցն է եղել: Պատկերացրե՛ք, 1949-ից մինչև 1995-ը՝ անընդմեջ: Մինչ այդ եղել է դպրոցի տնօրեն, իսկ պատերազմի տարիներին՝ Ախալքալաքի շրջանի կոմերիտմիության քարտուղար: Հայրս իմ մեջ ներարկել է հայրենասիրություն, որը զանազան ձևերով է դրսևորվել: Խորհրդային տարիներին քաղաքական մամլիչի տակ դժվար էր հայրենասիրության, հայոց լեզվի մասին խոսելը, առավել ևս՝ Ջավախքում, որտեղ այսօրվա պես արգելված էր հայոց պատմության դասավանդումը դպրոցներում: Գրականության ժամերին անցնում էինք հայոց պատմություն, և հայրիկիս հետ գրույցների բովում իմ մեջ արմատավորվեց հայրենասիրական գաղափարախոսությունը: Ազգիս պատմությունը ճանաչելու ծգտումը գալիս է նաև պապիցս՝ Հարությունից, ում գրասեղանից անպակաս էին հայրենասիրական վեպերը: Ամենահետաքրքրականն այն է, որ կարդում էր հենց դասական ուղղագրությամբ: Երբ առաջին անգամ պատահական աչքովս ընկավ «Մխիթար Սպարապետ» գրքի շապիկին մաշտոցյան ուղղագրությամբ նրա ձեռագրով գրված տողերը, որ հասցեագրել էր հայրիկիս և հորեղբորս, ես զարմացած հարցրի հայրիկիս, թե այս ի՞նչ է, մեր պապը անգրագե՞տ է: Նա ժպտաց և ասաց. «Տղա՛ս, իսկ գուցե մե՞նք ենք անգրագետ»:

Մայրս՝ Կատյան, թիֆլիսեցի է, Հավլաբարի հենց կենտրոնում է ծնվել, Մետեխի բարձունքի վրա ապրել, այնտեղ է դպրոց գնացել: Ամուսնանալուց հետո տեղափոխվել են Ախալքալաք:

Մայրս յուրահատուկ կին է: Շատ գծեր են ժառանգել նրա հայեցի բնավորությունից:

Ջավախքն ինձ համար այն փոքր հայրենիքն էր, որից եկա դեպի մեծ հայրենիք՝ Հայաստան: Եվ խորապես համոզված եմ, որ եթե մարդ չսիրի իր փոքր հայրենիքը, բացառվում է, որ նա սիրի իր մեծ Հայրենիքը: Նույն այդ սերն են տածում նաև դեպի Արևմտյան Հայաստանը: Ի դեպ, ես Արևմտյան Հայաստանի կենտրոնական հատվածը կազմող Էրզրումի նահանգի պատմական ժողովրդագրության մասնագետ եմ: Եվ պատահական չէ, որ իմ թեկնածուական թեզը նվիրված է հենց Էրզրումին, որտեղից սերում են իմ արմատները Խնուս գավառի Քյուլլի կամ Մոխրուտ գյուղից: Պիտի ասեմ, որ Արևմտյան Հայաստանն ինձ համար նույնիսկ շատ ավելի արմատական հայրենիք է, քան Արևելյան Հայաստանը: Իհարկե, երբեք չի կարելի դրանք հակադրել, բայց... Ինչպես ակադեմիկոս Գր. Ղափանցյանը կասեր, Բարձր Հայքը մեր բնօրրանն է, որտեղից ծագում են մեր արմատները:

Կինս՝ Լուսինե Ամիրջանյանը, Երևանի պատմության թանգարանի փոխտնօրենն է և համատեղությամբ աշխատում է նաև ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտում՝ որպես գիտաշխատող: Ունենք մի քաղցր դուստր՝ Անին, սովորում է Չեխովի անվան դպրոցում:

– Ջավախեցու թասիբի, միամիտ պարզության մասին խոսելիս չենք կարող չնշել նաև նրա բնավորության կոշտկոպտության, կողահաստության մասին: Իսկ եթե նիստուկացից խոսենք, ծայրահեղության հասնող ընտանեկան ավանդույթներից ի՞նչը կառանձնացնեք:

– Ես այն կարծիքին եմ, որ գլոբալացում ասված երևույթի պայմաններում, երբ կարողանում ենք հայ մնալ, գլխավոր պատճառն այն է, որ կյանքի նկատմամբ հայեցի ընկալում ունենք՝ ընտանիք, հայրենիք, ամուսիններ, քույր, եղբայր, զավակի նկատմամբ ծնողի պարտավորվածության դատապարտվածություն: Ջգացումներ կան, որոնք մեզանում սերնդեսերունդ անցել են գե-

նետիկորեն, և դրանք են, որ մեզ հայ են պահել: Այդ ընտանեկան հարաբերությունների հայեցի ընկալումը, եթե մի օր, Աստված մի արասցե, անէմա, այդժամ կդադարենք հայ լինելուց: Ավանդական կացութեանը, ապրելաոճը գուցե 21-րդ դարում ընկալվում է որպես հետամնացություն, բայց դրա մեջ կա շատ գեղեցիկ նկարագիր, որը գալիս է մեր գավառական կյանքից: Սրա մեջ, իհարկե, դրական իմաստ եմ դնում: Ի վերջո քաղաքն իր հետ բերում է երևույթներ, որոնք ենթադրում են ապագգային կենսաձև: Դարձյալ բացասական իմաստ չդնելով՝ պետք է ասեն, որ, ի վերջո, քաղաքն իր հետ բերում է համամարդկային երևույթներ, որոնք շատ անգամ ապագգային են: Ճիշտ է, գյուղը, գավառը նույնպես պարունակում են այնպիսի երևույթներ, որոնք համահունչ չեն այսօրվան:

Ընտանեկան ավանդույթների մասին մի առանձնակի ջերմությամբ եմ ուզում խոսել: Մեր ընտանիքում այսպիսի մի մոտեցում է եղել. ոչ ոք չպետք է համարձակություն ունենար նստել սեղանի գլուխ: Դա հայրիկի տեղն էր: Հանկարծ եթե մեկը շփոթվեր, թեկուզ հյուրը, բոլորս խառնվում էինք իրար, կարծես ահավոր բան է պատահել: Հայացքով կամ ինչ-որ զուսպ ձևով անմիջապես հասկացնում էինք, որ այդ պատվավոր տեղը հայրիկինն է, նստեք ուրիշ տեղ: Կամ՝ հասարակ մի բան, ծմերուկ կտրելիս միջուկը պետք է անպայման հայրս ուտեր: Սովորաբար բաժակաճառ ասելիս միշտ սիրում են մեծության կենացը խմել՝ նկատի ունենալով կյանքի իմաստությունը, որը խտացված է ծնողի մեջ: Ծնողն ամենախելացին է: Հայրս մի անգամ ասաց. «Որդի՛ս, դու դարձար գիտությունների թեկնածու, անցար ինձնից»: Դա ինձ վիրավորեց: Ասացի՝ հայրի՛կ, այդպիսի բաներ մի ասա, դու ինձ համար անգերազանցելի ես: Ցանկացած հայ զավակի համար ծնողն անհասանելի է, խորհրդանիշ: Նույնիսկ այսպիսի խոսք կա. «Ծնողի և զավակի հարցում մարդ պետք է լինի մաքսիմալիստ»:

Լինելով ջավախեցի՝ չեմ կարող չխոսել նաև Զավախքի խնդրի մասին: Չեք պատկերացնի, թե ինչ բան է ջավախեցու հա-

մար Հայաստանի Հանրապետության սահմանն անցնելը: Մի առիթով այսպիսի խոսքեր են ասել՝ ես գլուխ եմ խոնարհում ջավախեցու առջև, որ, հասկանալով իրողությունները, ատամները սեղմած դիմանում է:

– Որո՞նք են պետության համար այսքան կարևոր հաստատության ամենահրատապ լուծում պահանջող խնդիրները:

– 1990-ական թվականների սկզբին Ազգային ակադեմիան փակման լուրջ վտանգի առջև էր կանգնած: Կային ղեկավարներ, ովքեր գտնում էին, որ Հայաստանի համար գիտություն պահելն այդ օրերին շռայլություն է: Մենք աղքատ ռեսուրսներ ունեցող երկիր ենք, և, բնականաբար, մեր միակ ռեսուրսը մարդկային ինտելեկտն է:

Պատմության ինստիտուտը միակն է ակադեմիական համակարգի մոտ 40 ինստիտուտներից, որ ունի սեփական տպարան: Արդեն մեկ տարուց ավելի է, ինչ «Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճյան» մատենաշարով տպագրում ենք գրքեր: Պետությունը մեզ պատվիրել է գրել հայոց պատմության ակադեմիական բազմահատորյակ: Բազմաթիվ բարերարներ պատրաստ էին ֆինանսավորել, բայց մենք հրաժարվեցինք՝ ելնելով մի քանի դրդապատճառներից: Խնդիր դրեցինք, որ պետք է անպայման պետությունը ֆինանսավորի, քանզի դա պետական ազգային գործ է: Պետական հոգածության կարիք միշտ էլ ունենք:

Այսօր հայագիտության հայեցակարգի խնդիր ունենք պետության առջև դրված: ՀՀ վարչապետին կից գործում է հայագիտության հանձնաժողով, որի նախագահն է վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը: Մենք՝ գիտնականներս, այդ հանձնաժողովի անդամներն ենք: Շատ դանդաղ, բայց կարողանում ենք ինչ-որ բան տեղից շարժել: Միշտ պետք է նաև գիտակցել, որ հայագիտական ինստիտուտների կարևորությունը պայմանավորում է ռազմավարական խնդիրներ: Սա գաղափարական խնդիր է: Եթե զինվորը չի հասկանում, թե ինչի համար է կռվում, պատմություն չգիտի, չի կարող հաղթել:

– Թող կտրուկ չհնչի՝ չե՞ք կարծում, որ այսօր գիտնականի «ուսադիրներ» կրողները շատացել են: Գիտական նորարարության մեջ ինչո՞ւ են այսօրվա թեկնածուներ, դոկտորներ ու պրոֆեսորներ տարբերվում նախորդ սերնդից:

– Ես ամբողջովին կիսում եմ ասվածը: Հարցազրույցներից մեկի ժամանակ այսպիսի միտք եմ արտահայտել, որ եկել է դոկտոր դառնալու ժամանակը: Սկսվել է մի հեղեղ՝ դոկտորացավ: Թեկնածուական ատենախոսությունը պաշտպանելուց հետո, առանց չափազանցության, ուզում են միանգամից դոկտորականը պաշտպանել: Այսպիսի մի դեպք վերհիշեցի: Մարդը գործը տարել է ԲՈՀ (Բարձրագույն որակավորման հանձնաժողով), նույն օրը դիմել է մեզ այն հարցով, թե երբ կարող է բերել դոկտորականը: Ես էլ ասացի՝ կներեք, գիշե՞րն եք գրել: Այսօր շատերը կարծում են, թե թեկնածուականից դոկտորական կես քայլ է: Այո, որակը շատ է ընկել:

ՆԱՐԻՆԵ ԳՎԼՍՅԱՆ

«Նոր հայացք», 2007, 23 մարտի, N 53:

**Հ.Բ.Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՐԻՈՅ ՇՐՋԱՆԱԿԱՅԻՆ
ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՀՈՎԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՄԲ, ՀԱԼԷՊ
ՀՐԱԴԻՐՈՒԵՑԱԲ ՀՀ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՏՆՕՐԷՆ,
ՊԱՏՄԱԲԱՆ, ԴՈԿՏ., ՓՐՈՖ. ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆԸ**

27 ապրիլ 2007-ին, երեկոյեան ժամը 9:00-ին Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ ներքնասարահին մէջ, հոծ բազմութեան մը ներկայութեան, հայրենի պատմաբան դոկտ., փրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանը դասախօսեց նիւթ ունենալով «Ցեղասպանութեան հիմնահարցը. պատմութիւն եւ արդիական խնդիրներ» պատմագիտական տոլեալներով:

Բացման խօսքը կատարեց տիկ. Զեփիւռ Թամարեան: Ան հակիրճ ներկայացուց դասախօսին կենսագրականը եւ շեշտեց անհրաժեշտութիւնը հաւատաւոր նուիրեալներու, որոնք գիտութեամբ զինուած կը ձգտին վերականգնել արդարութիւնը, որ բռնագրաւուած է թուրք քաղաքականութեան եղեռնագործութեամբ: Ան ըսաւ. «Այսօր, Մեծ եղեռնէն 92 տարիներ ետք, դժբախտաբար, արդարութիւնը դեռեւս ապականացուած մթնոլորտի մը մէջ խեղդուած է: Այս ցաւոտ իրականութիւնը պէտք է որ յեղաշրջուի, բայց ե՞րբ, ո՞ր հերոսի ձեռքով»:

Մեր հայրենի փրոֆ. Ա. Մելքոնեանը կը հաւատայ, որ այդպիսի հերոսներ ունինք: Կը վկայէ, որ մեր ձգտումները կրնանք իրագործել, եթէ «համահայկական զարգացման յառաջադիմական հայեցակարգ մը ունենանք եւ եթէ համահայկական յարաբերութիւններու մէջ դրական փոփոխութիւն մը արձանագրենք»:

Բացման խօսքէն ետք ելոյթ ունեցաւ Հ.Ե.ԸՆկերակցութեան Սպենդիարեան երգչախումբը՝ ղեկավարութեամբ պրն Շահէ Քէշիշեանի:

Հայրենի պատմաբան փրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանը նախ եւ առաջ ընդհանուր գիծերով ներկայացուց հայ ժողովուրդի ծագումը, պատմական անկիւնադարձային հանգրուանները, հայկական հիմնահարցի դրդապատճառներն ու անոր հետեւանքով առաջ եկած իրավիճակները:

Ան պատմագիտական տուեալներով փաստեց, որ Մեծ եղեռնի իրագործումը միմիայն Երիտասարդ թուրքերու մտայղացումը չէր, այլ ի սկզբանէ մաս կը կազմէր թրքական իշխանութիւններու քաղաքականութեանը:

Որպէս պատմաբան՝ ցոյց տուաւ թուրք ներկայ պատմաբաններու ճղճիմ ինքնարդարացումներն ու գեղծարարութիւնները: Ան կոչ ուղղեց հայրենի իշխանութիւններուն եւ սփիւռքահայութեան, որ անխոնջ, նպատակասլաց գործունէութեամբ շարունակեն Հայ դատի հետապնդումը (դասախօսութիւնը ամբողջութեամբ կը տրուի յաջորդիւ):

Դասախօսութենէն ետք, Հ.Բ.Ը. Սիւրբեան Սուրիոյ Շրջանակային Յանձնաժողովի Ատենապետ՝ դոկտ. բժ. Պետրոս Պոյաճեան Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ Համայնքապետ Վերապատուելի Տէրութիւն Մելիմեանի հետ, փրոֆեսորին կը յանձնեն յուշանուէր մը: Օրւան պատգամը ներկաներուն փոխանցեցին Հայ Կաթողիկէ Համայնքի Առաջնորդ Գերապայծառ Տէր Պետրոս Արքեպիսկոպոս Մրիաթեանը եւ Բերիոյ Թեմի Առաջնորդ Տէր Շահան Եպիս. Սարգիսեանը:

Փրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանի մէկ շաբաթուայ իր կեցութեան ընթացքին ի յայտ եկան հայրենասէր մարդու եւ գիտնականի առանձնայատկութիւնները:

Երիտասարդ գիտնականը հոգածու մտաւորական մըն է, որ կը փորձէ լուծել ազգային գետնի վրայ առկայ մտահոգող իրադրութիւնները: Տարբեր առիթներով յաճախ ըսած է. «Մենք առ այսօր չունենք առհասարակ սփիւռքի՝ սփիւռք-հայրենիք առնչութիւնների հայապահպանութեան, լեզուամտածողութեան, ուղղագրական միասնականացման, հայ դպրոցի բարգաւաճման, այդ ընդհանուր հենքի վրայ՝ վտանգուած արեւմտահայերէնի պահպանութեան ազգային հայեցակարգ: Հայեցակարգ մշակելու հարցի հիմքում պէտք է դրուի այն հիմնադրոյթը, որ արեւմտահայերէնը այսուհետ միայն սփիւռքի մտահոգութեան առարկան չէ, այլ գտնուում է հայոց պետութեան մշտական հոգածութեան ներքոյ:

ՀՀ իշխանութիւնների առաջնակարգ խնդիրներից մէկը պէտք է լինի ազգային մտածողութիւն ձեւաւորող առարկաների

(լեզու, գրականութիւն, պատմութիւն, եկեղեցու եւ արուեստի պատմութիւն եւ այլն) գծով համահայկական դասագիրքերի ստեղծումը եւ արեւելահայերէնով, եւ արեւմտահայերէնով: Այս դժուարին խնդրի լուծման համար պէտք է գործի դնել հայրենիքի եւ սփիւռքի ողջ մտաւոր ներուժը»:

Սուրիա գտնուած շրջանին Ա. Մելքոնեան առիթն ունեցաւ այցելելու Քեսապ եւ լողալու Քարատուրանի ծովին մէջ ու հեռուէն ողջունելու Մուսա լեռան բարձունքները:

Ապրիլ 29-ին այցելեց Տէր Զօր: Հոն Սրբազան հօր ցանկութեամբ դասախօսեց Նահատակաց եկեղեցւոյ սրահին մէջ: Հաւաքուած երիտասարդներու ներկայութեան արեւմտահայերէնով խօսեցաւ ազգային լինելիութեան մասին: Փաստացի տուեալներով հաստատեց, որ հայկական Եղեռնը աշխարհի ամենամեծ ոճիրն է, որովհետեւ ազգ մը ամբողջ կոտորուեցաւ, իսկ մնացած բեկորներն ալ հայրենազրկուեցան: Բայց այսօր. «...մենք պէտք է պայքարինք, այլապէս կը դառնանք պատուազուրկ կրաւորական ազգ մը»:

Թուրք կառավարութեան կողմէ Հայոց ցեղասպանութեան ճանաչումի առնչութեամբ ըսաւ. «Թուրքը եթէ չընդունի, թող չընդունի, աւելի լաւ, ծիւնագնդակը կը մեծնայ... Բայց հրաժարելու իրաւունք չունինք, այնքան ատեն, որ մեր պահանջքը միջազգային ատենանի վրայ չենք դրած»:

Փրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանը Հալէպ վերադառնալէ առաջ, հաւատարիմ իր ուխտին, լողաց Եփրատ գետին մէջ: Ջարդուած, Սուրիոյ անապատները նետուած ժողովուրդի մը մէկ ուխտաւոր զաւակը լողաց այն գետին մէջ, որ ասկէ 92 տարի առաջ դարձած էր հազարաւոր հայերու գերեզմանը եւ քանի՛-քանի՛ հայուհիներու փրկութեան օղակը:

Հայոց մեծագոյն աղետի վկան՝ Եփրատը, կարծես ամօթահար, իր գլուխը կը խոնարհէր համակ հայրենասիրութիւն տրոփող, ազգօգուտ աշխատանքի յանձնառու Աշոտ Մելքոնեանի առջեւ:

Զեփիւռ Թամարեան
«Հայեացք», 2007/ թիւ 28–29–30:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԶՈՐ ԶԵՆՔ Է

2001-ին ԱՄՆ-ի Պետդեպարտամենտի միջոցով թուրքերը փորձեցին առժամանակ մեզ զբաղեցնել հայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողովի անպտուղ գործունեությամբ՝ այդպիսով ներքաշելով մեզ իրենց խաղի մեջ: Պետք է ասեն, որ դրա արդյունքում 2001-ից մինչև 2003-ի աշունը ոչ մի երկիր չանդրադարձավ Հայոց ցեղասպանության խնդրին: Պատճառն այն էր, որ թուրքերը տարբեր երկրների խորհրդարանների անդամներին համոզում էին առժամանակ այդ խնդիրը սառեցնել՝ ի ցույց դնելով այն փաստը, թե մենք ու հայերը բանավիճում ենք Ցեղասպանության հարցի շուրջ: Բարեբախտաբար, մեր կողմից այդ խաղին ներքաշված մարդիկ հասկացան, որ ընկել են ծուղակի մեջ, և 2003-ի վերջին նրանք հանդես եկան ինքնալուծարման հայտարարությամբ: Դրանից հետո արդեն Շվեյցարիան, Կանադան, Սլովակիան և Լեհաստանը ճանաչեցին Հայոց ցեղասպանությունը:

– Փաստորեն, *Թուրքիայի մերժողական քաղաքականությունն իր դեմ է աշխատում:*

– Թող տարօրինակ չթվա, եթե ասեն, որ ինչ-որ իմաստով թուրքական կողմի մերժողական կեցվածքը Հայոց ցեղասպանության հարցում ինձ ուրախացնում է: Երբ 1995-ի ապրիլին Ռուսաստանի Դաշնության Պետական դուման, իսկ 1996-ին՝ Հունաստանը ճանաչեցին Հայոց ցեղասպանությունը, իրենց երկրներում դրա հետ կապված ոչ մի աղմուկ չեղավ, և, բնականաբար, հասարակության մեջ էլ մեծ արձագանքներ չեղան: Այդպիսով, կարծես թե լուծվեց Ցեղասպանության ճանաչման խնդիրը ու վերջ: Սակայն այն երկրներում, որտեղ գործընթացը թուրքերի կողմից խոչընդոտվելու պատճառով բավականին քարքարոտ ճանապարհ է անցնում, աղմուկը շատ ավելի մեծ է լինում, ժողովրդական ուժերի արձագանքը և, հետևաբար, նաև հակազդեցությունն է մեծ լինում: Ինչպես ասում են՝ փոքրիկ ձնագունդն

արդեն մեծ բլուրի է վերածվում: Ահա թե ինչու Միացյալ Նահանգների Կոնգրեսում խնդրի նման արծարծումը, թուրքական պետական շրջանակների նման միջամտությունները, իմ կարծիքով, խնդիրը շատ ավելի բարդացնում են և թուրքերին դնում հիմար վիճակի մեջ:

Կարծում եմ, որ ԱՄՆ-ն ի վերջո ճանաչելու է Հայոց ցեղասպանությունը, ուղղակի իր համար շատ ավելի նպաստավոր պահ է փնտրում՝ թուրքերի վրա ճնշում բանեցնելու իմաստով:

Ամենակարևորն այն է, որ մերժողական կեցվածքով թուրքերն արձանագրում են իրենց իրավահաջորդի կարգավիճակը նախորդ՝ երիտթուրքական կառավարության հանդեպ: Եթե թուրքական դիվանագիտությունը կամ քաղաքագիտությունը ճիշտ աշխատեր, ապա նրանք պիտի ասեին՝ դա անցյալ է, մենք նույնպես մերժողական կեցվածքով եկանք՝ ընդդեմ երիտթուրքերի: Սա քեմալական թուրքիան է, որը մեղքի բաժին չունի Հայկական ցեղասպանության խնդրում:

Սակայն, եթե նրանք նույն ձևով շարունակում են մերժողական քաղաքականություն վարել, դա նշանակում է, որ մեղքի բաժինն ուղղակիորեն վերցնում են իրենց վրա, առավել ևս, որ քեմալականներն այդ խնդրում շարունակեցին նախորդ իշխանությունների քաղաքականությունը: Գաղտնիք չէ, որ սուլթան Համիդից սկսած, միապետական թուրքիայի հայատյաց, հայամերժ քաղաքականությունը շարունակեցին երիտթուրքերը՝ ցեղասպանության տարբերակով, իսկ 1920–1922 թթ. նույն բանը կատարեցին նաև քեմալականները:

– Իսկ ինչպիսի՞ն է թուրքական հասարակության դիրքորոշումը, փոփոխություններ եղե՞լ են, թե՞ ոչ:

– Թուրքական հասարակության մեջ, անկասկած, հատկապես թուրքիայի արևմտյան սահմաններում՝ Կոստանդնուպոլսում, Իզմիրում, մասամբ Անկարայում փոփոխություններ կան, բայց ոչ արևելյան շրջաններում, այսինքն՝ մեր հայրենիքում, որտեղ շարունակում են գերիշխել միջնադարյան կարգերը, ազգայ-

նամուկությունը, հետևաբար՝ նաև շարունակվում է մերժողական դիրքորոշումը: Ի դեպ ասեն, որ թուրքական պաշտոնական շրջանների հետ մեր դիվանագետների շփումների արդյունքում շատ հետաքրքիր բաներ են պարզվել. թուրքական պաշտոնական շրջանակները ևս գիտեն 1915-ի բոլոր իրողությունները, բայց իրենք էլ խոստովանում են, որ թուրքական այսօրվա ազգայնամոլության մթնոլորտում ոչ մի իշխանավոր համարձակություն չի ունենա ճանաչելու Հայոց ցեղասպանությունը, որովհետև Ցեղասպանության ճանաչումն իր հետ բերում է նաև իրավական հետևանքներ: Եթե դատարանում հանցագործն ընդունում է իր մեղքը, նա ներում չի ստանում և չի ազատվում պատասխանատվությունից: Այսինքն, բնական է, որ ի հայտ է գալու նաև փոխհատուցման խնդիրը:

— Իսկ մի՞թե փոխհատուցումը այնքան մեծ է լինելու, որ արժե, որ նրանք անընդհատ մերժեն իրողությունը:

— Թուրքական հասարակության մերժողական կեցվածքը գալիս է նաև իրողությունների գնահատականից, այսօր 70 միլիոնանոց Թուրքիայում 42 %-ը եթնիկապես իրեն թուրք չի համարում, և ավելին՝ 36 %-ը օրգանական ատելություն ունի թուրքերի նկատմամբ: Պատկերացնում եք, պայթյունավտանգ այդ իրականության մեջ, որտեղ կա քրդական խնդիր, և դրան գումարվում է նաև Հայկական հարցը, որն իրենց, ինչպես իրենք էին ասում, 40 տարի «հոգեմաշ» է արել՝ 1878-ից մինչև 1915 թ.: Ու հիմա նորից եվրոպական տերություններն այդ խնդիրն արձարծում են, և, բնականաբար, կարող է նաև հատուցման խնդիր առաջ գալ:

Օրինակ՝ Ռուսաստանի Պետդումայի՝ 1995 թ. ապրիլի 14-ի որոշման մեջ հետաքրքիր մի կետ կա. Ռուսաստանը թերևս միակ երկիրն է, որի՝ Ցեղասպանության վերաբերյալ բանաձևում գործածվում է «Արևմտյան Հայաստան» տերմինը: Այսինքն՝ Պետդուման արձանագրում է ոչ միայն Ցեղասպանության իրողությունը, այլև Արևմտյան Հայաստանը մեր հայրենիքը լինելու հանգաման-

քը: Եվ թուրքերը մտածում են, որ եթե հայրենիքում է տեղի ունեցել հայրենագրկումը, ուրեմն, բնականաբար, ոչ միայն նյութական հատուցման հարց կարող է բարձրացվել, այլ նաև մեծ տերությունների ձեռքին նոր գործիք է ի հայտ գալիս՝ իրենց ներքին գործերին միջամտելու և թուրքիային անընդհատ ճնշման տակ պահելու համար:

– Ձեզ, որպես պատմաբանի, գոհացնու՞մ է Յեղասպանության ճանաչման հարցում մեր երկրի արտաքին քաղաքականությունը, և արդյոք մեր դիվանագետներն այդ հարցում խորհրդակցու՞մ են պատմաբանների հետ:

– Պիտի ասեմ, որ այս հարցում շատ հստակ է Վարդան Օսկանյանի դերը: Նա գիտնականների հետ մտքեր փոխանակելու, խորհրդակցելու կարողություն ունի, ինչը չեմ կարող ասել մեր մյուս ղեկավարների մասին: Օրինակ՝ տարիներ առաջ նա մեզ հետ խորհրդակցեց, որ եթե հատուցման խնդրի վերաբերյալ լրագրողների կողմից հարցադրումներ լինեն, ո՞րը պետք է լինի մեր դիվանագիտական պատասխանը: Եկանք ընդհանուր հայտարարի: Այդ որոշումը փոխադարձ մտքերի հանրագումարի արդյունք էր: Այնպես որ արտաքին քաղաքականության հարցում մեր մոտեցումները հիմնականում համընկնում են՝ բացառությամբ Ջավախքի հարցի, որտեղ մենք կարծես պարտադրված կրավորական կեցվածք ենք հանդես բերում: Եվ այդ կրավորական կեցվածքը բումբերանգի նման ուղղակիորեն մեզ է հարվածում: Հատկապես, երբ մեր կողմից հնչեցին հայտարարություններ, թե Ջավախքի խնդիրը Վրաստանի ներքին խնդիրն է, դա հնարավորություն տվեց ջավախքահայության նկատմամբ ազատորեն ճնշումներ գործելու, և բանը հասավ նրան, որ Ջավախքի հայկական դպրոցներում ուսուցիչներին սկսեցին պարտադրել վրացերենի քննություններ հանձնել:

– Թվում է, թե մոր սերունդը մի տեսակ համակերպվել է և հանգիստ ընդունում է, որ այդ տարածքները մենք կորցրել ենք: Ինչպիսի՞ն են Ձեր տպավորությունները:

– Պետք է նշեմ, որ ցավոք մեր անկախության 15-րդ տարում ապագգայնացումը շարունակվում է: Պետական զգացողության պակասը դեռ շարունակվում է: Նման գլոբալացման պայմաններում հանրային հեռուստատեսության «քիլլեր» ու «թրիլլեր» ֆիլմերի և անճաշակ շոուների անվերջ ցուցադրության պայմաններում, անկասկած, նման երևույթները բնական են:

Սակայն, միանշանակ չի կարելի ասել, որ մոր սերունդն Արևմտյան Հայաստանը ընկալում է որպես կորուսյալ տարածք կամ արդեն համակերպվել է այդ մտքի հետ: Դրա վկայությունն են Արևմտյան Հայաստան ամընդհատ կատարվող ուխտագնացությունները, Արարատը բարձրանալու, Աղթամարը տեսնելու երիտասարդների անվերջ ձգտումները: Բացի այդ, այսօր կան առողջ ուժեր, որոնք, խոսելով Արևմտյան Հայաստանի մասին, նախևառաջ մտածում են Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության մասին: Շատերն ինձ մեղադրում են, թե անընդհատ հեռուստատեսությամբ և թերթերում խոսելով Հայոց ցեղասպանության մասին՝ անուղղակիորեն վտանգում ենք Հայաստանի Հանրապետությունը: Ընդհակառակը, ես և իմ ընկերներն աշխարհին հիշեցնում ենք, որ մենք գործ ունենք Ախուրյան-Արաքսից դեպի արևմուտք ընկած մի պետության հետ, որն այսօր էլ ցեղասպան կեցվածք է որդեգրել և, անկասկած, սպառնում է Հայաստանի Հանրապետության անվտանգությանը: Այսօր Թուրքիան մեզ հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու ճանապարհին երեք նախապայման է դրել, երեքն էլ մեզ համար անընդունելի են, դա նշանակում է, որ նրանք թշնամական վերաբերմունք ունեն մեր նկատմամբ: Նախ՝ մեզ ենթարկել է շրջափակման, պահանջում է զորքերի դուրսբերումը Ղարաբաղից, այսինքն՝ մեր պատմական հայրենիքի մի հատվածի ուղղակի հանձնումն Ադրբեջանին, երկրորդ՝ պահանջում է հրաժա-

րում Ցեղասպանության խնդրի միջազգայնացման քաղաքականությունից, և երրորդը՝ Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության ճանաչում: Այսինքն՝ նրանք այնպիսի նախապայմաններ են դրել, որ Հայաստանի ոչ մի քաղաքական գործիչ չի ստորագրի այդ փաստաթղթի տակ: Նրանք այս հարցը տանում են փակուղի:

– Դուք հայրենիքը վերադարձնելու իրական ուղի տեսնու՞մ եք:

– Իհարկե, տեսնում եմ: Եթե 30 տարի առաջ ասեին, որ հնարավոր է Արցախի վերադարձը, ոչ ոք չէր հավատա: Ես հիմա շատ ուրախ եմ, որ Արևմտյան Հայաստանը թուրքաբնակ չէ, այլաբնակ է: Սա նշանակում է, որ քաղաքական պայթյունը և՛ Թուրքիայի ժողովրդավարացման, և՛ բռնատիրության վերադարձի պարագայում մի օր լինելու է: Մենք պետք է այնքան խելացի լինենք, որ կարողանանք տարածաշրջանային մեծ մարտահրավերների ժամանակ մեր խաղը խաղալ և անպայմանորեն դրանից շահել, ինչպես, օրինակ, Իսրայելը: Եթե Իսրայելն ի վիճակի է տասնյակ արաբական երկրների շրջապատման պարագայում գոյատևել և նույնիսկ մատ թափ տալ արաբական երկրների վրա, ուրեմն, նշանակում է, որ մենք Ադրբեջանի և Թուրքիայի հարևանությամբ շատ ավելի շահեկան վիճակում ենք գտնվում:

Ամեն մի սերունդ, իմ կարծիքով, դնելու է իր քարը: Ես միշտ սիրում եմ ասել, որ պատմական հիշողությունը հզոր զենք է: Ամեն մի սերնդի չի վիճակվելու տեսնել մեր երկրի ազատագրումը, բայց եթե ամեն մի սերունդ դնի իր քարը և հաջորդ սերնդին գեներտիկորեն փոխանցի այդ պատմական հզոր զենքը, մի սերնդի անպայմանորեն դա վիճակվելու է, դրանում ես կասկած չունեմ: Երանի այն սերնդին, որ դա կտեսնի:

*Ջրուցեց Անուշ Նավասարդյանը
«Առաքյալ», 2007, ապրիլ:*

ԿԱՅԱՑԱՎ «ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ» ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԸ

Ապրիլի 18–19-ին տեղի ունեցավ Երևանի «Հրաչյա Աճառ-
յան» համալսարանի, ՀՀ ԳԱԱ պատմության, արևելագիտության,
գրականության ինստիտուտների ու Հայաստանի ազգային ար-
խիվի միացյալ գիտաժողովը՝ «Հայոց ցեղասպանությունը և մի-
ջազգային դիվանագիտությունը» թեմայով: Գիտաժողովին, վե-
րոնշյալ հաստատությունների դասախոսներից և աշխատակից-
ներից բացի, ներկա էին նաև հյուրեր, ուսանողներ, լրագրողներ:

Գիտաժողովի առաջին նիստը տեղի ունեցավ Կոմիտասի
անվան կամերային երաժշտության տանը:

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, համալսարանի
պատմության ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ
Աշոտ Մելքոնյանը ելույթ ունեցավ «Հայոց ցեղասպանության
խնդիրը Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության հա-
մատեքստում» թեմայով:

Վերջին տասնամյակի ընթացքում Հայոց ցեղասպանության
հիմնախնդիրը, դառնալով զանազան երկրների խորհրդարաննե-
րի, կառավարությունների, զանգվածային լրատվության միջոց-
ների բուռն քննարկումների առարկա, կարծես կրկին վերածվել է
միջազգային դիվանագիտության հարցի:

1918-ի մայիսին հայոց պետականության վերականգնումից
հետո Հայկական հարցը վերածվեց նաև միջպետական, առաջին
հերթին՝ հայ-թուրքական հիմնահարցի: Բնականաբար, այն նե-
րառեց նաև հայկական նորահռչակ պետության անվտանգու-
թյան խնդիրը: Մինչև հոկտեմբերի 30-ի Մուդրոսի զինադադարով
Առաջին աշխարհամարտում Օսմանյան կայսրության պարտու-
թյունը, երբ բուռն Արևելյան Հայաստանի զգալի մասը՝ Շիրակը, Լո-
ռի-Փամբակը, Շարուր-Նախիջևանը, Արարատյան դաշտի մի մեծ
հատվածը և այլ շրջաններ, բռնազավթված էին թուրքերի կողմից,
նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետությունը հասկանալի

պատճառներով ի գորու չեղավ բացահայտորեն անդրադառնալու Արևմտահայաստանի տարածքների խնդրին: Ուստի պատահական չէ, որ 1918-ի մայիսի վերջին Հայոց ազգային խորհուրդն իր ընդունած անկախության հռչակագրում իրեն վերագրեց բոլոր հայկական գավառների միակ և գերագույն իշխանության գործառույթներ՝ չմատնանշելով, թե կոնկրետ որ տարածքների մասին է խոսքը: Դա նշանակում է, որ Արևմտյան Հայաստանի հիմնահարցն այնքան վճռորոշ էր հայության համար, որ Բաթումի պայմանագրով ծանրագույն վիճակի մեջ դրված Արարատյան Հանրապետությունն իսկ, ինչպես այն ժամանակ հաճախ անվանում էին փոքրիկ Հայաստանը, ենթատեքստով արտահայտում էր իր մտադրությունները Հայկական հարցում: Ավելին, խորհրդարանում վարչապետ Հովհաննես Քաջազունին չէր խորշում Թուրքիայի ներկայացուցչից՝ ասելու համար, որ «Այսօր մեր հանրապետությունը փոքր է ու նեղ իր սահմաններով, նա զրկվել է իր ամենագնահատելի երկրամասից ու չի կարող իր մեջ տեղավորել ամբողջ ազգաբնակչությունը... Բայց ես կարծում եմ, որ երկրի սահմանները քարացած չեն կարող մնալ միշտ. ես հավատում եմ, որ մեր երկրի սահմանները կընդարձակվեն կյանքի երկաթե ուժով...»:

Անկախ պետության բացակայության պայմաններում՝ 1921-1991 թթ., միջազգային ասպարեզում Հայ դատի հետապնդման խնդիրը մնաց բացառապես սփյուռքահայության «մենաշնորհը»: Հայրենիքում 1965-ից պաշտոնապես Մեծ եղեռնի 50-ամյա տարելիցի նշումից հետո անուղղակիորեն Հայաստանը մասնակից դարձավ Հայ դատի հետապնդմանը:

Նախկինում Հայոց եղեռնի մերժողական քաղաքականությունից Մոսկվայի հրաժարվելը նշանակում էր նոր քաղաքականության որդեգրում: Մի կողմից՝ Կրեմլի ղեկավարությունն ինքը ՆԱՏՕ-ի անդամ Թուրքիայի հետ հարաբերությունները շտկելու նպատակով հրապարակավ չէր ճանաչում ու դատապարտում հայոց Մեծ ողբերգությունը, մյուս կողմից՝ Հայաստանում թույ-

լատրում էր պաշտոնապես հարգել Ցեղասպանության զոհերի հիշատակը, կառուցել հուշահամալիր և այլն:

1987-ի հունիսի 18-ին Եվրախորհրդարանը, Թուրքիայի մուտքը Եվրախորհուրդ փակելու նպատակով, «հանկարծ» հիշեց մոռացված Հայ դատը...

Ջարմանալի է, որ երբ իրադարձությունների տրամաբանական զարգացման արդյունքում Արցախյան ազատագրական շարժումը հետզհետե վերածվեց անկախական շարժման, Հայ դատի հարցը կամաց-կամաց դուրս մղվեց ասպարեզից նախ՝ հասարակական-քաղաքական, ապա՝ 1990-ի մայիսին խորհրդարանական ընտրություններից հետո նաև՝ պետական-կառավարական հարթություններում առաջատար դիրքեր ապահոված Հայոց համագգային շարժման (ՀՀՇ) կուսակցության անդուլ ջանքերի գնով: Այդ հարցում հատկապես կարծիք դիրք բռնեց ՀՀՇ վարչության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը...

Հայ դատի հարցում անկախ պետականության դիրքորոշումն արմատապես փոխվեց 1998-ի մարտին տեղի ունեցած իշխանափոխությունից հետո: ՀՀ նոր նախագահին արժանապատվորեն հարցը քանիցս հնչեցրեց և՛ Ստամբուլյան գազաթնաժողովում, և՛ ՄԱԿ-ում, իսկ վերջերս էլ՝ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովում:

Այնուհետև Աշոտ Մելքոնյանը խոսեց 2001-ից ԱՄՆ պետդեպարտամենտի հովանավորությամբ գործող, այսպես կոչված «Հայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողովի» անպտուղ գործունեության մասին, որն իրականում զգալի վնաս հասցրեց միջազգայնորեն Հայ դատի ճանաչման գործին:

Եզրափակելով զեկույցը՝ նա ասաց. «Այսպիսով, Հայ դատի հետապնդման ճանապարհին հարկավոր է պետական մոտեցում, որը հաջողության գրավականն է: Ուստի հայության համար այս կենսական խնդրի լուծման նպատակով ազգի բոլոր ուժերի համախմբումը դառնում է կյանքի հրամայական, առավել ևս, որ Հայոց եղեռնի ճանաչման և Թուրքիայի կողմից հատուցման հարցը (այդ թվում և տարածքային), հակառակ շատ ընդդիմախոսների

կարծիքի, իրականում ազգային անվտանգության համակարգի ապահովում է»:

Այնուհետև Աշոտ Մելքոնյանը գիտաժողովի մասնակիցներին ներկայացրեց ֆիզմաթ գիտությունների թեկնածու Խորեն Քոթանջյանին, որը 2006 թ. Արևմտյան Հայաստան կատարած այցելության ժամանակ լուսանկարել է 1200 նկար, որոնցից 65-ը դարձավ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի սեփականությունը: Ինքը՝ Խորեն Քոթանջյանը, համառոտ ներկայացրեց իր տպավորություններն այդ այցելությունից՝ նշելով, որ շնորհիվ պատմաբանների՝ ուխտագնացության մասնակիցները յուրաքանչյուր քայլի ընթացքում տեղյակ էին լինում, թե ինչ է կատարվել այդ վայրում Ցեղասպանության ընթացքում: Իր ելույթի մեջ նա կարևորեց երկու գործոն՝ այն, թե ինչ արժեքներ ունի տվյալ ազգը և թե ինչ վերաբերմունք ունի այդ արժեքների նկատմամբ:

«Առաքյալ», 2007, մայիս, թիվ 4, էջ 2:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ՝ ԱՌԱՆՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՊԱՆՔՆԵՐԻ

«Հայոց պատմության» ակադեմիական քառահատորյակի պատրաստման աշխատանքները մոտենում են ավարտին: Ակադեմիական հրատարակությունը կներառի մաս շուրջ 100 քարտեզ, տեղանունների ու անձնանունների ցանկեր, լուսանկարներ: Շատ հայ գործարարներ են իրենց աջակցությունն առաջարկել բազմահատորյակի պատրաստման համար: ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը կարևորում է այն, որ պետական կարևորություն ունեցող ու ազգանվեր այս գործն արվում է պետական միջոցներով: Ի դեպ, բազմահատորյակի պատրաստմանը մասնակցում է շուրջ 90 հեղինակ, պետական բյուջեից տարեկան տրամադրվում է 13 մլն դրամ:

Եթե նախորդ ակադեմիական ութհատորյակի ստեղծման համար պահանջվել է երեք տասնամյակ, ապա անկախ Հայաստանի մասնագետներին մույն աշխատանքը կատարելու համար անհրաժեշտ եղավ երեք—չորս տարի: Թեև աշխատությունն անվանվում է քառահատորյակ, բայց յուրաքանչյուր հատորը նախատեսվում է, որ կբաժանվի երկու մասի. կստացվի չորս հատոր՝ ութ գրքով: Հավաքվել, պատրաստվել են հսկայական քանակությամբ հոդվածներ ու նյութեր, դրանք արդեն բերվել են միօրինակության: «Բավականին դժվար խնդիր է տարբեր հեղինակների շարադրանքներն ու մտածողությունը միօրինակության բերել», - բացատրեց գրուցակիցս:

Առաջին հատորն ընդգրկելու է վաղնջական ժամանակներից մինչև 4-րդ դարի սկիզբը՝ քրիստոնեության ընդունումն ընկած ժամանակաշրջանը: Այս շրջանից սկսած մինչև 17-րդ դարի կեսի պատմությունն ամփոփված է լինելու երկրորդ հատորում: Երրորդում ներկայացվելու է մինչև 1918 թվականի պատմությունը: Նորագույն շրջանը՝ Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունը, Խորհրդային Հայաստանն ու անկախության տարիները, կարտացուլվեն չորրորդ հատորում: Փաստորեն, հայոց պատմությունը

տեղավորվում է համաշխարհային ժամանակագրական դասական բաժանման շրջանակներում՝ Հին աշխարհի պատմություն, միջնադարի, նոր և նորագույն շրջանների:

Լուծվել են Ուրարտու-Արարատյան թագավորության վիճահարույց խնդիրները, գրեթե ավարտված է Արտաշեսյանների, Արշակունիների, Բագրատունիների արքայական տների պատմությունը: «Շատ ավելի լավ վիճակում են 3-րդ և 4-րդ հատորները: Սրանք ավելի շուտ լույս կընծայվեն, քան առաջին երկուսը», — տեղեկացրեց Ա. Մելքոնյանը:

Նրա խոսքով 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին ազգային-ազատագրական շարժումների, ազգային կուսակցությունների մասին պատմող բաժինները փորձ է արվում գերծ պահել քաղաքական կուսակցությունների կաղապարների մեջ մտնելու գայթակղությունից: «Լրջագույն խնդիրը հանձնարարված է երիտասարդ ու խոստումնալից գիտաշխատողներին», — ասաց նա: Պատրաստված տեքստերը պատմաբանների խմբի կողմից հեղինակի ներկայությամբ քննարկվում են բաժին առ բաժին, կարևորվում է անաչառության խնդիրը: Եթե պատմական շրջանի շարադրանքը չի բավարարում խմբագրական կոլեգիային, ապա հեղինակը վերաշարադրում է այն: Եթե անհրաժեշտ նյութը կրկին չի ստացվում, գործը հանձնարարվում է ուրիշ հեղինակի: Կան թեմաներ, որոնք ունեն այլընտրանքային մի քանի տարբերակ, այդ դեպքում ընտրվում է դրանցից լավագույնը: Շատ կարևոր է, որ խմբագրական կազմը հեղինակներից պահանջում է ներկայացնել «քաղաքացիություն ստացած» տեսակետներ: «Հիպոթեզները, վարկածները, տարակարծություններ ենթադրող նյութերը, նոր առաջադրվող տեսակետները տեղ չունեն «Հայոց պատմության» ակադեմիական հրատարակությունում», — ընդգծեց պատմաբանը՝ նկատելով, որ չի կարելի վիճարկել մեկ այլ տեսակետ, լավագույն դեպքում կարելի է դրա գոյության մասին նշել տողատակում:

Նշենք, որ վերջին երկու հատորները նախորդներից կտարբերվեն որակապես, քանի որ դրանք ձերբագատված կլինեն քա-

ղաքական կապանքներից: «Չի եղել որևէ քաղաքական պարտադրանք, և հաղթահարել ենք պատմության դասակարգային պայքարի տեսանկյուններից շարադրելու կադապարը»,– նշեց նա:

Կեղծելով մեր պատմությունը՝ օտարներն ամբողջովին քաղաքականացրել են այն, և արդյունքում մոռացության է մատնվել այնպիսի կարևոր բնագավառ, ինչպիսին պատմական ժողովրդագրությունն է: Այս բացթողունը ծանր հետևանքներ է թողել քաղաքական առումով. օտար ժողովուրդներն ուղղակիորեն յուրացրել են հայ ժողովրդի պատմության որոշ յրվագներ: Նրանք թեև ընդունում են ստեղծված մշակութային արժեքների տեղն ու դերը համաշխարհային քաղաքակրթության մեջ, բայց կեղծում են դրանց էթնիկ կրողի հանգամանքը: Օրինակ, աղբրեջանցիները չեն վիճարկում Գանձասարը եղե՞լ է, թե՞ ոչ: Նրանք վիճարկում են այդ մշակութային արժեքի էթնիկ կրողի հանգամանքը: «Արցախի ու Ջավախքի պատմության հարցերում աղբրեջանցի ու վրացի պատմաբանները ցավալիորեն համերաշխ են. նրանք պնդում են, թե պատմական հայկական այդ տարածքներում ապրող հայերը նախկինում եղել են աղբրեջանցիներ ու վրացիներ, ուղղակի ժամանակի ընթացքում ենթարկվել են ասիմիլյացիայի»,– բացատրեց պատմաբանը: Հայ մասնագետները, անշուշտ, գտնվում են ավելի շահեկան դիրքերում, քանի որ անհրաժեշտություն չի առաջանում զբաղվել «պատմական շինարարությամբ»: «Եթե Գանձասարի կառուցման մասին թվագրված հայերենով արձանագրություն կա, օտարերկրացի մասնագետը վերծանում է գիրը, նրան հակառակը համոզել հնարավոր չէ»,– հավաստեց Ա. Մելքոնյանը:

Լուրջ է նաև Խորհրդային Հայաստանի պատմության գնահատականի հարցը: Գերիշխող է այն տեսակետը, որ դա պետականություն էր՝ իրեն հատուկ բոլոր ատրիբուտներով, թեև եղել են մեծ և փոքր հայրենիքի գաղափարները: Ըստ երևույթին, հենց այս մոտեցումն էլ տեղ կգտնի անկախ Հայաստանի նոր սերնդին՝ ապագա մտավորականությամբ, կրթող ակադեմիական աշխատությունում:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 2007, 5 հոկտեմբեր, էջ 5:

ՈՉ ՄԻԱՅՆ ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԱՅԼ ՆԱԵՒ՝ ՀԱՅՐԵՆԱԶՐԿՈՒԹԻՒՆ

Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչող 106-րդ բանաձևի ընդունումը թելակոխեց մի նոր փուլ, որի առիթով հայ քաղաքագետների եւ մտաւորականների կողմից հնչեցին բազմապիսի կարծիքներ: Մենք էլ մեր հերթին դիմեցինք թերթիս վաղեմի բարեկամ, պատմաբան, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանին՝ լսելու նաեւ նրա հեղինակաւոր տեսակէտը, քանզի արդէն ծանօթ էինք Հայ դատի լուծման ուղղութեամբ նրա դիրքորոշմանը՝ ճանաչումից անցնել փոխհատուցման փուլին: Եւ այդ շրջագծում ինչպիսի՞ն է մտաւորականի դիրքորոշումը՝ 106-րդ բանաձևի հետագայ ծակատագրի նկատմամբ, կիմանանք ստորեւ տրուող պատասխանում:

Ա.Ա. – Ես կարծում եմ՝ թե՛ ճանաչման, թե՛ դատապարտման այդ ընդհանուր շղթայի մէջ հերթական շատ կարելոր մի հանգրւան էր, բայց դա կարելոր նւաճում համարելով՝ ես չեմ կարծում, թէ արմատական իմաստով այնտեղ նոր փոփոխութիւն է եղել, եւ մեծ խանդավառութեամբ պիտի որ մենք ընդունենք այս փաստը: Այն, որ ԱՄՆ-ը այստեղ քաղաքական խնդիր է հետապնդում, ես կասկած չունեմ, այսինքն՝ Թուրքիայի հետ նրանք իրենց յարաբերութիւնների հարցը ի նպաստ իրենց վերադասաւորելու նպատակով անպայմանօրէն աշխատում են մեր ձեռքով կրակից կարկանդակ հանել: Բայց ամէն դէպքում դա կարելոր նւաճում էր:

Ինչ վերաբերում է 2-րդ հատվածին՝ հատուցման իմաստով, ես կարծում եմ, թե մենք, ըստ երևոյթին, սխալ ենք թոյլ տալիս, որ աշխատում ենք միայն ճանաչման ուղղութեամբ: Մենք պետք է այդ բանաձեւերի մէջ ճանաչել-դատապարտումից բացի՝ 2-րդ կէտին անդրադառնանք, որը տւեալ դէպքում բացակայում է եւ այսուհետեւ նման բան թոյլ տալ չի կարելի, իսկ 2-րդ կէտը վերաբերում է հատուցման խնդրին:

Այսինքն՝ զոնէ բանաձեւումները պետք է անցկացնել այնպէս, որ դրանց մէջ թէկուզեւ ենթատեքստով հատուցման խնդիր լինի. միայն դատապարտում, այն էլ Օսմանեան կայսրութիւն ձեւակերպումով, մեզ ոչինչ չի տալիս, մեզ պետք է այդ հատուցման խնդիրը առաջ մղել եւ Արեւմտեան Հայաստան բառակապակցութիւնը մէջտեղ բերել՝ անպայմանօրէն մատնանշելով հատուցման խնդիրն, որ հայ ժողովուրդը ոչ միայն ֆիզիկական կորուստներ է ունեցել, այլ նաեւ՝ նիւթական, նաեւ հայրենագրկել է, որ դա ոչ միայն Ցեղասպանութիւն է, այլ նաեւ հայրենագրկում եւ նման բանաձեւերում այս հանգամանքների բացակայութիւնները, անշուշտ, մեր կողմից, արդէն անթոյլատրելի վրիպումներ են:

Այս փուլը արդէն վաղուց անցել է. մենք պետք է շեշտադրենք հատուցումը եւ անպայմանօրէն որեւէ երկրում պառլամենտական մակարդակում նման խնդրի ճանաչմամբ չբաւարարւենք եւ բանաձեւումների մէջ հասնենք նաեւ հատուցման գաղափարին:

Իսկ 106-րդ բանաձեւի ապագայ ճակատագրի վերաբերեալ կանխորոշումն այն է, թէ ամենայն հաւանականութեամբ այն Կոնգրեսում եւս կանցնի:

«Ալիք», 17 հոկտեմբեր, 2007, էջ 1:

«ԲՈՒՇԻ ՎԱՐՉԱԿԱՐԳԸ ԻՆՉ-ՈՐ ԻՄԱՍՏՈՎ ԽՐԱԽՈՒՍԵԼ Է ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՇԱՓՈՒՄԸ»

(Հարցազրույց պատմաբան Աշոտ Մելքոնյանի հետ)

– Այս համատեքստում ԱՄՆ Կոնգրեսում 106-րդ բանաձևի քննարկումն արդյոք շահարկում չէ՞ ամերիկյան ուժերի կողմից:

– Ես այլևս խանդավառ չեմ նման կարգի բանաձևերի ընդունմամբ: Ինչու՞: Ցեղասպանության ճանաչման միջազգային գործընթացը, իմ կարծիքով, ավարտվել է: Համաշխարհային հասարակությունը վաղուց արդեն համոզված է, որ եղել է Ցեղասպանություն: Բայց մի՞թե մեր խնդիրը միայն Ցեղասպանության ճանաչումն է: Ոչ: Հատուցումն է: Այդ բանաձևումների մեջ շատ կարևոր բառակապակցություն է բացակայում, որը մեզ համար կենսական խնդիր է: Խոսքը Արևմտյան Հայաստանի մասին է: Օսմանյան կայսրությունում հայերի ցեղասպանությունը դատապարտելն ու ճանաչելը մեզ ոչինչ չի տալիս: Եվ չմոռանանք՝ միայն Հայաստանի, Լեռնային Ղարաբաղի և Ռուսաստանի Դաշնության խորհրդարանների ընդունած բանաձևերում է, որ կա *Արևմտյան Հայաստան* հասկացությունը: Սա նշանակում է, որ այդ բանաձևում չի արձանագրվում մեր պատմական իրավունքը մեր հայրենիքի նկատմամբ: Մինչդեռ չպետք է մոռանանք, որ մենք ոչ միայն գենոցիդի ենք ենթարկվել, այլև *պատրիոցիդի*: Ձուգահեռաբար հայրենագրվում է եղել: Արևմտյան Հայաստանում բնիկ հայերի նկատմամբ իրականացվել է Ցեղասպանություն, և նպատակը եղել է ֆիզիկական բնաջնջման հետ մեկտեղ հայրենագրվումը: Եթե արձանագրում ենք, որ եղել է հանցագործություն, ապա պետք է պայքարենք դրա հետևանքների վերացման համար, իսկ այդ հետևանքներն ինքնաբերաբար կլինեն նաև հատուցումները՝ ընդհուպ մինչև հայրենի հողեր: 106-րդ բանաձևով շատ պետք չէ ոգևորվել: Ունեցանք հաջողություն, շատ լավ է, չունեցանք, պետք չէ տխրել: Գուցե տարօրինակ թվա խոսքս, բայց ես ուրախանում եմ, որ Ցեղասպանության ճանաչ-

ման գործընթացը երկարում է, որովհետև ավելի շատ մարդիկ են տեղեկանում այդ մասին, ավելի շատ գրգռված թուրքեր են իրենց հակազդեցությամբ աշխարհին ճանաչելի դարձնում մեր խնդիրը:

106-րդ բանաձևը շահարկվում է ամերիկացիների կողմից: Որքան էլ ԱՄՆ-ի վարչակարգը փորձում է կանխել այդ հանգամանքը, միևնույն է, ես խորապես համոզված եմ, որ նույն Բուշի վարչակարգը ինչ-որ իմաստով խրախուսել է Հայկական հարցի շոշափումը: Այստեղ երկակի խաղ է, բայց որ դա հասցեագրված է Թուրքիային, կասկած չունեն:

- Ի՞նչ եք կարծում, պատահակա՞ն է քրդական շարժման ակտիվացումը և Հայկական հարցի՝ Կոնգրեսի օրակարգում հայտնվելը:

– Իհարկե ո՛չ: Այդ ամբողջը Թուրքիայի դեմ հերթական դիվանագիտական խաղ է: Ցավոք, մենք դրան լավ ծանոթ ենք և Բեռլինի վեհաժողովից մինչև Ցեղասպանության իրականացումը մենք ուղղակի խաղալիք դարձանք. մեզ օգտագործեցին Թուրքիային հարվածելու համար: Հիմա էլ նույն հանգամանքը կա: Բարեբախտաբար, այսօր շատ ավելի սթափ ենք և զգոն:

– Քրդական պետության ստեղծումը, քրդերի և այլոց ինքնորոշումը հնարավո՞ր է նախադեպ դառնա ԼՂՀ անկախության համար:

– Երևույթներ կային, որոնց մենք՝ իբրև հայ, դեմ էինք, բայց զարմանալիորեն ինչին դեմ էինք, այսօր մեզ օգուտ է: Օրինակ, ո՞վ կմտածեր, որ Կոսովոյի ինքնավարությունը կարող էր բերել անկախության: Մեզ համար՝ որպես քրիստոնյա հայերի, անհասկանալի էր, թե ինչպես կարելի է թույլ տալ Եվրոպայի մեջ՝ Բալկաններում, մահմեդական մի պետություն և Կոսովոյի անկախությունն ընդդեմ մեր բարեկամ սերբերի: Բայց եթե աշխարհը կամաց-կամաց հակվում է այդ անկախությանը, տրամաբանորեն պետք է հանգի նաև ԼՂՀ անկախությանը: Ի վերջո, ինքնորոշումից դեպի անկախության գործընթացը շատ բնական է:

– Հայաստանի և Թուրքիայի սահմանները եղել և մնում են ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնի իրավարար որոշմամբ սահմանագծված սահմանները: Իրավական ուժ ունեցող որևէ այլ փաստաթուղթ, ըստ որի որոշվում են 2 երկրների սահմանները, գոյություն չունի: Մենք ունենք փաստաթղթերի մնան զենք, սակայն ինչու՞ չենք օգտագործում այն և այլևայլ ճանապարհներով ենք փորձում լուծել Հայկական հարցը:

– Այդ փաստաթուղթը մեծ կնիքով կնքված է ԱՄՆ-ի նախագահ Վիլսոնի կողմից: Իսկ ամերիկյան օրենսդրության համաձայն՝ մեծ կնիքով կնքված փաստաթղթերը պարտադիր են նաև հաջորդ նախագահների համար: Սկսի պայմանագրի 89-րդ հոդվածում ԱՄՆ-ի նախագահ Վ. Վիլսոնին էր վերապահվել կայացնել Հայաստանի և Թուրքիայի միջև սահմանի իրավարար որոշումը: Իսկ այդ փաստաթղթերի համաձայն՝ այդ սահմանագծից դեպի արևելք ընկած Տրապիզոնի, Էրզրումի, Բիթլիսի վիլայեթները պետք է մնան Հայաստանին: Հայաստանի տարածքը դառնալու էր 161 հազար քառ. կմ: Ըստ իս՝ այդ փաստաթուղթը կարող է ցանկացած պահի գործողության մեջ դրվել:

– Հաշվարկներ կա՞ն. ցեղասպանության հետևանքով հայերի կրած նյութական վնասը որքա՞ն է:

– Այդպիսի հաշվարկներ արվել են 1920-ական թվականներին: Ըստ այդ հաշվարկների՝ վնասը կազմել է 12,5–20 մլրդ ֆրանկ: Բայց այդ գումարն այսօրվա դոլարով բաղդատելը և ինֆլյացիան հաշվի առնելը շատ դժվար է: Բացի այդ, անհնար է եկեղեցիները, դպրոցները, շինությունները վերածել նյութական կորստի: Էլ չեն ասում՝ հայրենիքը գնահատել անհնար է: Կորուստն անսահման է: Թվերի վերածելը մեզ համար կարող է վնասակար լինել:

Ջրույցը Լիլիթ Գրիգորյանի*

«Իրավունք», 2007, 26–29 հոկտեմբեր, թիվ 83, էջ 14:

ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱԿԱՅԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋՉՈՒԹՅՈՒՆԸ... ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ

«Դեմ առ դեմ»-ի հյուրն է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմագիտության դոկտոր Աշոտ Մելքոնյանը

Այսօր Հայաստանի դեմ Ադրբեջանի սանձազերծած տեղեկատվական պատերազմն այլ բան չէ, քան մեր երկրի ազգային անվտանգությանն ուղղված սպառնալիք: Մինչդեռ հակաքայլերի առումով մենք բավականին պասիվ ենք: Չե՞ք կարծում, որ այդ պատերազմում տանուլ ենք տվել:

Աշոտ Մելքոնյան – Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումն ու դատապարտումն արդեն իսկ մեր հաղթանակի մասին են խոսում: Ադրբեջանական ու թուրքական պատմագրության շարունակվող կեղծարարությունը նորություն չէ. 1920-ականներին Սուստաֆա Քեմալի հատուկ ցուցումով ստեղծվեց թուրքական պատմագիտական ընկերություն, և թուրք գիտնականներին տրվեց պատմությունը կեղծելու քաղաքական պատվեր: Թուրքն այս տարածաշրջանում իր ինքնությունը հաստատելու խնդիր ունի, ինչը պետք է արվեր նաև Հայոց ցեղասպանության մերժմամբ: Ու չնայած Թուրքիայում ներդրած ահռելի ֆինանսներին, կրկնում եմ, մենք այսօր հաղթողի դերում ենք:

– Ադրբեջանը լրջորեն զբաղված է Հայաստանի պատմության հաշվին սեփական պատմությունը կերտելով: Իսկ ի՞նչ ենք անում մենք՝ լայնածավալ զրպարտչության դեմն առնելու համար:

Ա.Ս. – Պատմություն կեղծելը նրանք անում են պետական մակարդակով: Մի քանի տարի առաջ կրտսեր Ալիևը հայտարարեց, թե մեծ գումարներ կտրամադրի պատմաբաններին, եթե ապացուցեն, որ Ղարաբաղը Ադրբեջանի տարածք է: Այսինքն՝ կրկին պետական մակարդակով քաղաքական պատվեր տրվեց

գիտնականներին: Սա խայտառակություն է: Հայր Ալիկն էլ տարիներ առաջ պաշտոնապես հայտարարել էր, թե հայերն են իրենց նկատմամբ իրականացրել ցեղասպանություն, և որ նրանք առհասարակ պետականություն չեն ունեցել: Նույնիսկ Երևանի խանությունը գրպանեցին: Ադրբեջանցիներն իրենց աղվաններ են համարում, իբրև թե եղել են քրիստոնյաներ, որպեսզի իրենց վերագրեն աղվանական ողջ մշակույթը, խաչքարն էլ «խաչդաշ» կոչեցին, հետո էլ թե Ամարասն ու Գանձասարն աղվաններն են կառուցել: Այսօր էլ թուրքերն են գրում, թե Ուրարտուն թուրքական պետություն է եղել: Բայց եթե եվրոպական ցանկացած գիտնականի այն որպես գիտական հայեցակարգ հրամցնես, ծաղրի կարժանանաս: Եվ թուրքերը հաճախ են նման ծիծաղելի վիճակներում հայտնվում:

– Հայ մտավորականները ադրբեջանական հերյուրանքներին հիմնականում վերաբերվում են մի տեսակ «մեծահոգի» անտարբերությամբ: Արդարացվա՞ծ է նման պահվածքը:

Ա.Մ. – Մենք բազմաթիվ ժողովածուներ ենք հրատարակել Ջավախքի, Արցախի, Արևմտյան Հայաստանի վերաբերյալ: Տպագրում ու տարածում ենք հայ ժողովրդի պատմության վերաբերյալ համառոտ ակնարկներ: Այնպես որ հայկական կողմն այնքան էլ չեզոք չէ:

– Քարոզչությունը պահանջում է ամենօրյա աշխատանք: Մինչև մեր գիտնականները մի քանի տարում 1-2 գիրք են գրում, ադրբեջանցիները նույն ընթացքում տեղեկատվական դաշտը հեղեղում են կեղծիքով լի գրականությամբ: Սոսկվայաբնակ հայ մտավորականներից մեկը վերջերս ասել էր, թե մեկ տարում ականա «ծեռք է բերել» հակահայկական մեծ թվով գրականություն, որովհետև ցանկացած միջոցառման ժամանակ այդ գրքույկներն առատորեն բաժանվում են:

Ա.Մ. – Համաձայն եմ, բայց դա չի ենթադրում հակաքարոզչական պայքար՝ գիտության հաշվին, մենք չենք կարող իջնել

նրանց մակարդակին ու իրենց իսկ ոճով պատասխանել: Հենց սա է խնդիրը. պետական մոտեցում է պետք: Հույսով սպասում են այն օրվան, երբ կհամատեղվեն հայ մտավորականության ու պետական կառույցների աշխատանքները: Բազմաթիվ գիտաժողովներ ենք կազմակերպել աշխարհի տարբեր երկրներում, բայց այդ ամենը գիտե՞ք ինչ գնով է արվել և արվում. բացարձակապես առանց պետական աջակցության:

– Ազգային անվտանգության ռազմավարության հայեցակարգում նշված է, որ ինտերնետային կայքերում պետք է ներկայացված լինի ողջ հայագիտությունը: Արդյոք արվու՞մ է անհրաժեշտը:

Ա.Մ. – Որպեսզի պատմության ինստիտուտն ինտերնետային կայք ունենա, դիմեցինք ՀՀ նախագահին, կառավարությանը, բայց անարդյունք: Մեզ օգնեցին անհատները: Պետությունից 10 լումայի օգնություն չստացանք ինստիտուտի վերանորոգման համար: Եթե չինովնիկը բյուջեով ակադեմիային հատկացված գումարը համարում է շռայլություն, նշանակում է՝ այստեղ ավելորդ է քարոզչության մասին խոսելը:

– Մինչև մենք երազում ենք պետական աջակցության մասին՝ Ադրբեջանը հասել է նրան, որ հայտարարում է հայկական քաղաքականության դեմ պայքարի կազմակերպություն ստեղծելու մասին՝ կոչ անելով Վրաստանին, Թուրքիային և Ուկրաինային միանալ: Տեղյա՞կ եք:

Ա.Մ. – Ո՛չ, բայց մեղավորը մենք ենք, Վրաստանի նկատմամբ մեր կրավորական կեցվածքով նպաստեցինք, որ նա նետվի թուրքերի ու ադրբեջանցիների գիրկը: Վրաստանում դասախոսություններից մեկի ժամանակ փորձեցի իմ խոսքը տրամաբանորեն հանգեցնել նրան, որ եթե դուք՝ վրացիներդ, այսօր Թուրքիայի ու Ադրբեջանի հետ փոխհարաբերություններում մարտավարական առումով շահում եք, ապա հեռանկարում կորցնում եք ամեն ինչ, որովհետև Վրաստանը վաղը դառնալու է թուրքական մի տա-

րածք: Ձապախքը լցնում եք մեսխեթցիներով, հայերի արտագաղթը խրախուսում եք այն դեպքում, երբ Վրաստանի ժողովրդագրական զարգացումներն այսօր տանում են մահմեդականացման:

Եթե 1920-ականներին այնտեղ ապրում էր 100000 ադրբեջանցի, այսօր նրանց թիվը հասնում է 600000-ի: Երբ վրացի մտավորականին հարցրի՝ ուր էր ձեր ձայնը, երբ ԽՍՀՄ-ի կարկառուն կաշառակեր Յեյդար Ալիևի կիսանդրին դրվեց Թբիլիսիում, նա գլխիկոր լսեց ու համաձայնեց՝ այն համարելով Վրաստանի քծնանքը Ադրբեջանին: Կամ երբ հիշում ես, որ Ձաքաթալայի շրջանում 50000 վրացիներ ծուլվել-դարձել են ադրբեջանցիներ, ու իրականում Ադրբեջանն է թելադրում Վրաստանին, թե նավթամուղն ինչպես պետք է անցնի, Ախալքալաք - Կարս երկաթգիծն ինչպես պետք է կառուցվի, սկսում են քեզ հասկանալ: Մենք պետք է այդ ամենը նրանց բացատրենք:

– Ադրբեջանի քարոզչության նպատակը հայ ազգի վարկաբեկումն է: Հնարավոր է միջազգային ատյաններում պատասխանատվության ենթարկել այդ երկրին՝ մեր պետության դեմ իրականացվող ծրագրված քաղաքականության համար:

Ա.Մ. – Աշխարհն այսօր շատ լավ է հասկանում ադրբեջանական քարոզչության անլրջությունը: Առանց միջազգային կառույցներին դիմելու էլ նրանք պարտված են: Հավատացե՛ք, ադրբեջանցիները խիստ հոգնեցրել են աշխարհին: Չկա մի գիտաժողով, որ ադրբեջանցին ելույթ չունենա ու ներկաներին չհոգնեցնի իր կեղծիքով, թե հայերը բռնազավթել են իրենց երկրի 20 %-ը: Աշխարհն այլևս լսել չի ուզում: Ուզում են մի բան պատմել. հանդիպումներից մեկի ժամանակ ադրբեջանցիները, ինձ վրացու տեղ դնելով, սկսեցին անկեղծորեն արտահայտել հայերի մասին իրենց պատկերացումները, ասում էին. «Տաղանդավոր, հեռատես, խելացի ազգ եմ: Փոքր ազգ լինելով՝ ինչպես կարողացան տարածքներ գրավել»: Թե հայերը, աշխարհագրական փակուղում գտնվելով, շահեկան վիճակում են: Այսինքն՝ այսօր նրանց համար հայն այն խփվածն ու զարկվածը չէ, այլ հաղթող ժողո-

վորդը, որն իր մեջքն ուղղեց ու երբ պետք եղավ, աղորեջանցու քիթն ու բերանը ջարդեց: Այնպես որ շատ չպետք է վհատվել: Հետո՝ կեղծ քարոզչությունը բունեղանգի դեր ունի: Նրանք այնպիսի լափսիուսներ են թույլ տալիս, որ խփում են հենց իրենց: Օրինակ՝ Ցեղասպանության վերաբերյալ թուրքական պաշտոնական կայքում գրված է, որ ապրիլի 24-ի լույս 25-ի գիշերը 2345 մտավորականներ աքսորվեցին: Մինչդեռ մեր գիտական գրականության մեջ շրջանառվում է 600 թիվը: Նրանք այդ թիվը հրապարակել են, որպեսզի ցույց տան, որ այդքան հայեր Թուրքիայի դեմ ապստամբություն են նախապատրաստել: Թուրքիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Յուսուֆ Հալաջօղլուն, շրջանառելով այդ փաստը, ուղղակիորեն խփել է իրենց, քանի որ այդ կերպ տեղեկանում ենք, որ աքսորված հայ մտավորականները եղել են ոչ թե 600, այլ 2345: Նույն Հալաջօղլուն անընդհատ ասում է, թե իրենք միայն տեղահանել են հայերին, որ կոտորած չի եղել: Իսկ ցեղասպանության վերաբերյալ բանաձևում նշվում է, որ պատերազմական իրավիճակում տեղահանությունը նույնպես ցեղասպանություն է: Այսինքն, իրենց խոսքով իսկ հաստատում են, որ կատարվածը ցեղասպանություն է: «Սայթաքումները» այնքան շատ են, վհատվել պետք չէ, իրենք իսկ իրենց բերանով են ասում ճշմարտությունը:

ԱՐՄԻՆԵ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

«Հայաստանի գրուցակից», 2007, 2 նոյեմբեր:

«ՆԱԽԱԳԱՅԻ ԲՈԼՈՐ ԹԵԿՆԱԾՈՒՆԵՐԸ ՍՂՈՑՆ ԱՌԱԾ ԿՏՐՈՒՄ ԵՆ ԷԴ ՃՅՈՒՂԸ, ԱՅՍԻՆՔՆ՝ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ»

«Մենք այսօր պիտի հասկանանք, որ պետությունը պետական պաշտոնյան չէ, պետությունը հզոր համակարգ է, դա ժողովուրդն է, կառավարությունը, ընդդիմությունը: Պիտի վերջապես հասկանանք, որ պաշտոնը ոչ թե հաճույք է, ոչ թե այս կամ այն միջոցները գրպանելու պատեհի առիթ, այլ ծանր բեռ է, պատասխանատվության զգացում ու նաև հանձնառություն ազգի ապագայի համար:

Երբ այսօրվա իրականությունից դժգոհ մարդը դառնում է պետական պաշտոնյա, նրանից մեր ունեցած ակնկալիքները չեն արդարանում, որովհետև, իմ խորին համոզմամբ, պետականության զգացողության ընդհանուր պակաս կա մեր ժողովրդի մեջ: Պիտի ամեն ինչ անենք, որպեսզի այդ զգացողությունը մեր մեջ խորանա», – մեր պատմական անցյալին նորօրյա հայացք նետելուց հետո երեկ ասաց պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը Թեքեյան կենտրոնում «Կայունություն» հասարակական շարժման նախաձեռնող խմբի հրավիրած համաժողովի ժամանակ:

Աշոտ Մելքոնյանի խոսքը հուզական տրամադրություն էր հաղորդել հատկապես կինոդերասան Երվանդ Մանարյանին: Նա ցավ հայտնեց, որ Մելքոնյանի նման պատմաբանների խոսքը չի հասնում ժողովրդին. «Մենք ապրում ենք 21-րդ դարում, բայց եկեք խոստովանենք, որ համարյա թե հեռուստատեսություն չունենք, նաև ռադիո չունենք, թեև մի ժամանակ ունեինք: Մելքոնյանի այսօրվա ելույթը պիտի լսի մեր ողջ ժողովուրդը, որովհետև մենք ապրում ենք շատ ծանր շրջանում: Մեր ժողովուրդը հոգեբանորեն միաձույլ չէ, ու դա պատմականության հետևանք է: Հայաստանում հավաքված են աշխարհի տարբեր ծայրերից եկած հայեր՝ իրենց վարքով ու բարքով, ու շատ դժվար է բոլորին մի սանրով սանրելը: Մեզ համբերություն է պետք, ահա թե ինչն է մեզ պակասում: Ուզում ենք այսօր դրված հարցի լուծումը վաղը

տեսնել: Դա հնարավոր չէ: Պիտի իմանանք, որ այս ծանր շրջանում կարողանում ենք տեղից շարժել հսկայական լեռան միայն մի փոքր բեկորը»:

«Կայունություն» հասարակական շարժման ղեկավար Սուրեն Մամիկոնյանը ելույթներն ընդմիջեց հասարակությանն ուղղած կոչով...

ՌՈՒԶԱՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

«Ազգ», 2008, 8 փետրվար, էջ 1–2:

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՆԱԼՈՎ ԲԵՎԵՌԱՆՈՒՄ Է

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻՆ

ուղղեցինք մեր հարցերը

– Պարոն Մելքոնյան, նախընտրական այս շրջանում մտավորական տարբեր շրջանակներ հատկապես կարևորում են պետության և պետականության կայունության խնդիրը: Ընդ որում, շատերը պետության կայունության խաթարումը տխուր հետևանքներով հղի են համարում՝ կանխատեսելով պատմության մեջ մեր ունեցած կորուստների շղթայի շարունակություն: Իբրև պատմաբան՝ նման ահազանգի առիթ տեսնու՞մ եք:

– Դրա անհրաժեշտությունը կա: Ընդ որում, հենց նախագահական ընտրությունների նախընտրական այս փուլում, երբ հասարակության մեջ լարվածությունը գնալով ուժգնանում է, երբ դատ ու դատաստանի սպառնալիքներ են հնչում, երբ հասարակությունն ավելի է բևեռանում: Իմ մեջ այն մտայնությունն է սկսել ձևավորվել, թե արդյո՞ք դեմոկրատիա կոչվող հասկացությունը մեզ պետք է, եթե միևնույն գյուղի բնակիչները մեր աչքի առաջ բաժանվում են երկու մասի, ծեծ ու ջարդի են ենթարկում այն մեկին, որը ոչ իրենց ուզած թեկնածուին է ցանկանում ձայն տալ, կամ միջոցառում են կազմակերպում և թույլ չեն տալիս մյուսի ներկայացուցչին մասնակցել դրան:

– Բայց, ըստ էության, այսօր «ով մեզ հետ չէ, մեր դեմ է» կարգախոսի ներքո հավաքված քաղաքական ուժն է այդ անհանդուրժողականության կրողը, որ թշնամաբար է տրամադրված իրենից զատ մնացած բոլորի հանդեպ:

Կայացած ժողովրդավարական երկրներում նման մտայնությունը հաղթահարված է: ԱՄՆ-ում ոչ մի հանրապետական դեմոկրատին չի ընկալվում որպես թշնամի և հակառակը: Մեզանում հակառակ մոտեցումը կա, դրա կրողները կան: Եվ ցավալին գիտե՞ք որն է նույն մարդը, որը տարիներ առաջ նույն կրքոտությամբ մի

քաղաքական ուժի էր պաշտպանում, այսօր նույն կրքոտությամբ մեկ այլ քաղաքական ուժի է պաշտպանում: Սա խայտառակություն է: Բացի այդ, նորից ջրի երես են ելել արջի ծառայություններ մատուցողները, որոնց մեջ կան նաև մտավորականներ: Կան մարդիկ, որ իրենց չափից ավելի ակտիվությամբ ուզում են հաճոյանալ այս կամ այն քաղաքական լիդերին, և ոչ թե իրականում իրենց գործունեությունը նպաստավոր կարող է լինել:

Ըստ իս, մտավորականությունը ոչ թե պիտի կանգնի և ասի՝ ժողովուրդ, այս թեկնածուի օգտին քվեարկեք, այլ պիտի իր պահվածքով հասկացնի՝ ճիշտը սա է, կողմնորոշվեք դեպի այս քաղաքական ուժը:

– Նախագահի գրեթե բոլոր թեկնածուներն իրենց նախընտրական ծրագրերում մտավորականության, գիտության, մշակույթի բնագավառի և ոլորտի մարդկանց հիմնախնդիրների լուծման բազում խոստումներ են տալիս: Սպասելիքներ ունենք ընտրություններից:

Խոստումներ միշտ եղել են, էլի կլինեն: Այս տարիների փորձը մեզ հուշում է, թե որքանով են իրական այդ խոստումները: Անկեղծ ասած, մենք արդեն այդ խոստումներից հոգնել ենք: Կուզեի խոսել որպես գիտության բնագավառի աշխատող. այն վերաբերմունքը, որ այսօր առկա է հայրենի գիտության, ավելի կոնկրետ՝ հայագիտության նկատմամբ, բացարձակապես ինձ չի բավարարում: Անընդհատ գործածում են հետադարձ օգուտի գաղափարը. եթե գիտության վրա երկու լուծա դնում են, հույս ունեն, թե պիտի դրանից հնգապատիկ շահեն: Հայագիտության պարագայում նման բան չի կարող լինել, որովհետև հայագիտությունը մեզ համար նախևառաջ ռազմավարական նշանակություն ունի, ազգ և աշխարհայացք ձևավորող, ազգ պահող գիտություն է, և պետությունն է, որ պիտի այն պահպանի զանազան հարվածներից և ապրեցնի, ոչ թե գրոշներով թույլ տա, որ գիտությունը մի կերպ գոյատևի:

«Հայոց աշխարհ», 2008, 8 փետրվար, էջ 3:

ՅՈՒՐԱՔԱՆՉՅՈՒՐ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆԹԱԿԱ Է ՓԼՈՒԶՄԱՆ

Հարցազրույց ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ հետ

– Ինչպե՞ս եք գնահատում որոշ քաղաքական գործիչների թրքասիրությունը, հարևան թուրք և ադրբեջանցի ժողովրդի հետ բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելու ջերմ ցանկությունը և դրանով ընտրողին «հրապուրելը»:

Բանը հասել է նրան, որ նախագահի թեկնածու Լ. Տեր-Պետրոսյանը վերջերս իր հանրահավաքի ժամանակ հրապարակային գովք ուղղեց Հեյդար Ալիևին և նրա վարած քաղաքականությանը:

– Այս հարցին պատասխանեմ իբրև պատմաբան. 1918 թվականին, երբ հայկական պատվիրակությունը Ալեքսանդր Խատիսյանի և Ավետիս Ահարոնյանի գլխավորությամբ գտնվում էր Պոլսում, զանազան զիջումների գնով փորձում էր լեզու գտնել թուրքերի հետ: Թուրքերը պարտության ուղին էին բռնել համաշխարհային պատերազմում, և թվում էր, թե նույն Թալեաթը, Էնվերը, Ջեմալը պիտի ընդառաջ գնան մեր մեկնած ձեռքին և հայկական տարածքների հարցում զիջումներ կատարեն, բայց տեսեք, որ ոչ մի զիջում էլ, այնուամենայնիվ, չեղավ: 1918 թ. վերջին հոգեվարքի մեջ գտնվող Թուրքիան ամեն կերպ ցույց էր տալիս իր թշնամական վերաբերմունքը մեր հանդեպ:

Այլ հարց է, որ հարևանիդ հետ ուզում ես բարեկամ լինել: Բայց հարևանդ արդյոք ուզու՞մ է դա: Երբ ասում են՝ մենք կողմ ենք սահմանը բացելուն առանց նախապայմանների, ես չեմ հասկանում: Դրան էլ դեմ եմ ես: Ի՞նչ նախապայմանների մասին է խոսքը, երբ նախապայման մենք պիտի դնենք: Այնպիսի նախապայմաններ են մեր առաջ դրել՝ Ղարաբաղից զորքերի դուրսբերում, Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության ճանաչում, Ցեղասպանության քաղաքականությունից հրաժարում: Այսինքն՝

հրաժարում ամենակարևոր խնդիրներից: Այս նախապայմաններով Թուրքիայի հետ ինչպե՞ս կարող ես լեզու գտնել:

Իմ կարծիքով այսօր Արևմտյան Հայաստանի գաղափարը, մեր բռնազավթված հայրենիքի վերադարձի խնդիրը ևս օրակարգային են (առանց չափազանցության են ասում. – Ա. Մ.), որովհետև յուրաքանչյուր կայսրություն ենթակա է փլուզման:

Այսօր Թուրքիայի Հանրապետությունը ևս կայսրություն է, նրա բնակչության 41–42 տոկոսը էթնիկ թուրքեր չեն: Թուրքերի հետ քրդեր և այլ ազգեր են համախումբ ապրում: Նրանք էթնիկ առումով ռումբ են այդ պետության համար: Իսկ մենք՝ որպես պետություն, պիտի ամեն վայրկյան պատրաստ լինենք դրան: Պիտի պատրաստ լինենք՝ ուժեղ բանակ ունենալով հանդերձ: Ես գտնում եմ, որ այս հարցում պացիֆիստական մոտեցումները մեզ լրջորեն կվնասեն: Պիտի հարևանին ներկայանաս արժանապատվորեն, պատվախնդրորեն, նոր միայն ինքը հաշվի կնստի քեզ հետ:

– *Պարոն Մելքոնյան, վերջին շրջանում հայոց պետականության խնդիրների շուրջ առավել հաճախ է խոսվում, ընդ որում՝ մասնագետների կողմից հարցը կարևորվում է հենց այսօր՝ ՀՀ նախագահական ընտրությունների նախաշեմին:*

– Ողջ խնդիրն այն է, որ այս նույն ժամանակաշրջանում հարևան երկրում արդեն որեորդ անգամ պետական մակարդակով խոսվեց հայոց պետականության հարցերի մասին այն դեպքում՝ երբ, թվում էր, առաջին հերթին մենք պիտի կարևորեինք այդ հանգամանքը:

Ավագ Ալիևը, ապա Մաև նրա որդին սկսեցին թմրկահարել թուրք-ադրբեջանական պատմագրության այն կեղծիքը, թե հայերը պետականություն են ունեցել կոնկրետ մի ժամանակահատվածում: Հետագայում նրանք այնքան խորացրին իրենց տեսակետները, որ «Երևանի խանությունը ևս պարզեցին մեզ»: Վկա՝ վերջերս նախագահ Իլհամ Ալիևի հայտարարությունը. «Մենք ուղղակի նվիրաբերել ենք այդ տարածքը հայերին, հայերը այս տարածքում ի սկզբանե գոյություն չեն ունեցել և եկվորներ են»:

Ըստ իս, հայոց պատմության կեղծարարությունն ընթացել է երկու ուղղությամբ, նախ՝ մեր պետականության խնդիրների,

ապա՝ պատմական-ժողովրդագրական հարցերի խեղաթյուրումով: Երբ մեր բոլոր հարևան պատմաբանների, քաղաքագետների հորինվածքներին ծանոթանում ես, ստացվում է այսպես՝ մենք օդապարիկով սպասում էինք, թե երբ պիտի պատեհ առիթ ներկայանա, որ ուղղակի վերևից իջնեինք այս փոքրիկ հողակտորի վրա, պետականություն ստեղծեինք և հիմա էլ ձեռնոց նետեինք աշխարհին: Եվ ինչպես իրենք են ասում՝ մեր հայեցակարգը մեջտեղ բերեինք:

Օտարները չեն փորձում վիճարկել այն մշակութային պատմաքաղաքական դաշտը, որ ստեղծվել է այս տարածաշրջանում, վիճարկում են միայն նրա էթնիկ կողմը: Այսինքն՝ դրա էթնիկ ազգային կրողը իբրև թե մենք չենք, այնպես որ ոչ մեկը չի փորձում հայ ժողովրդի ստեղծած քրիստոնեական մշակույթի էթնիկ պատկանելության հարցը վիճարկել: Ցավոք, մենք ևս այս առումով սխալներ ենք թույլ տվել. 20–30-ականների պատմագիտության սխալներն այսօր մեր դեմ են օգտագործում:

Հիմա, երբ «Հայ ժողովրդի պատմության» քառահատորյակ ենք գրում, այդ խնդիրը խիստ կարևորում ենք. այստեղ հնագետների և պատմաբանների մոտեցումները նույնանում են: Այն է՝ Քրիստոսից առաջ 4–3-րդ հազարամյակում արդեն ուրվագծվում էր հայոց պետականությունը: 4-րդ հազարամյակի վերջին վերաբերող մեզ հասած հնագիտական նյութը վկայում է, որ պետականություն ունեցող էթնիկ այդ կազմավորումը հենց հայ ժողովուրդն է:

Բայց որքան էլ զարմանալի թվա, Ուրարտուի խնդիրը դեռևս մնում է բաց, Բ.ա. 5–6-րդ դարերում պետականությանը մենք փորձում ենք օտար նկարագիր վերագրել, մինչդեռ ուրարտական մշակույթի պատմաքաղաքական ողջ հենքը հայ պետականության սկզբնավորման շղթայի մեկ օղակն է:

ԱՆԱՅԻՏ ԵՍԱՅԱՆ

«Հայոց աշխարհ», 2008, 15 փետրվար, էջ 7:

ՀԱՎԱՅԱՐԻԱԾ ՏԱԼՈՒՑ ՁԱՏ՝ ՊԻՏԻ ՆԱԵՒ ԱՆՑՆԵՆՔ ՅԱՐՁԱԿՄԱՆ

Հարցազրույց ՀՀ գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի
պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆԻ հետ

Հ. – Օրերս ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսեանը, ԱՄԾ-ի աշխատակիցների հետ հանդիպման ժամանակ անդրադառնալով Ադրբեյջանի հետ քարոզչական հիմնահարցերին, յայտարարեց, որ այս ճակատում յատկապէս լուրջ անելիք ունեն անվտանգութեան մարմինները: Ի դէպ, պատմաբանները, յաճախ անդրադառնալով այս խնդրին, շեշտում են, որ քարոզչական պատերազմում մշտապէս տանուլ ենք տալիս: Փոքր-ինչ ուշացած չէ՞ ՀՀ նախագահի այս կարևորումը:

Պ. - Այն կարծիքին չեմ, թէ քարոզչական դաշտում բոլոր առումներով տանուլ ենք տալիս: Հայոց ճեղասպանութեան խնդրին հետամուտ, եթէ, օրինակ, ինտերնետում փորձեք գտնել համապատասխան միւթեր, ապա կը տեսնէք, որ թրքական կայքերից տասնապատիկ եւ ւելի հայկական կայքեր կան, որոնք տեղադրւած են ե՛ւ Հայաստանի տարբեր հաստատութիւնների, ե՛ւ մանաւանդ սփիւռքեան տարբեր կազմակերպութիւնների կողմից: Նոյնը կարելի է ասել նաեւ ադրբեյջանական քարոզչութեան վերաբերեալ: Գիտէ՞ք, երբ պատմական ճշմարտութիւնը քո կողմն է, դու քարոզչական պայքարում յաղթանակի հասնելու իմաստով ւելի մեծ հեռանկար ունես: Ցեղասպանութեան միջազգային ճանաչման իրողութիւնը դրա ամենավառ վկայութիւնն է: Տեսէ՞ք, պետական խոշոր ֆինանսական աջակցութեան պայմաններում անգամ թուրքերը այդ պայքարում տանուլ տւեցին: Իսկ մենք անկախ պետականութիւն չունէինք, սփիւռքեան կառոյցներ ունէինք եւ պետականութեան այս կարճատեւ ընթացքում կարողացանք այնքան հակազդել, որ աշխարհում, յատկապէս 1998 թւականից յետոյ, երբ Ցեղասպանութեան ճանաչման հետապնդ-

ման խնդիրը արտաքին քաղաքականութեան բաղադրամաս դարձաւ, փաստօրէն յաղթանակ տարանք: Այնպէս որ չեն կարծում, թէ հարցի կարեւորումն ուշացած է: Այո, դրա անհրաժեշտութիւնն ունէինք, որովհետեւ ադրբեջանական կողմը թուրքերի հետ մէկտեղ վերջերս յատկապէս շատ է կարեւորում քարոզչական պայքարը: Եւ այս առումով, անշուշտ, հակահարած տալուց բացի՝ երբեմն պիտի անցնենք նաեւ ուղղակի յարձակման:

Հ. – Բայց, յաճախ զլանում ենք անգամ հակահարած տալ: Սկսած մեր պատմական յուշարձանների հանդէպ բարբարոս վերաբերմունքից (վկայ՝ Ջուղայի խաչքարերի ոչնչացումը), աւարտած ադրբեջանցիների հրատարակած Հայաստանի քարտէզներով՝ պետական մակարդակով հակահարած չի տրուում: Եւ չեն խօսում այն մասին, որ Ադրբեջանի նախագահը պարբերաբար յայտարարում է, թէ Երեւանը իրենք են նւիրաբերել մեզ:

Պ. – Ձանազան գիտաժողովներում, ֆորումներում առիթն օգտագործելով՝ մեր խօսքը հնչեցնում ենք: Որոշակի փաստերով ասեն՝ արդէն 4 տարի է, ինչ գոյութիւն ունի ԱՊՀ-ի երկրների պատմութեան ինստիտուտների ընկերակցութիւն, որի նախագահը մեր հայրենակից Ալեքսանդր Չուբարեանն է՝ Մոսկւայի Համաշխարհային պատմութեան ինստիտուտի տնօրէնը: Մենք այդ ընկերակցութեան անդամ ենք եւ այս 4 տարւայ մասնակցութեան շնորհիւ ադրբեջանցիների բազմաթիւ յերիւրանքներին հակահարած ենք տուել: Յերիւրանքներ, որ փորձում էին տարածել տարբեր համագումարների ժամանակ՝ Մոսկւայում, Տաջիկստանում, Կիււում:

Այնպիսի հակահարած տւեցինք, որ երբ մէկ ամիս առաջ Մոլդուայում տեղի ունեցաւ հերթական հանդիպումը, ադրբեջանցիները չեկան: Չեկան, քանի որ կիււեան հանդիպման ընթացքում ադրբեջանցիների կեղծարարութեան մասին վկայող աղաղակող փաստեր մէջտեղ բերեցինք: Պատկերացնո՞ւմ էք, նրանք այնքան են պատմական կեղծարարութեան մէջ խորացել, որ

սկսել են գրել, թե իրենք եւս մահմեդական չեն, թե մախապէս եղել են քրիստոնեայ աղւաններ, մշակութային մեծ ժառանգութիւն են ստեղծել եւ այլն, եւ այլն: Երբ ես ելոյթ ունեցայ եւ, ի գիտութիւն բոլորի, ասացի՝ պարզւում է, ադրբեջանցիները քրիստոնեայ են եղել, պիտի տեսնէիք միջինասիական պետութիւնների ներկայացուցիչների վերաբերմունքը: Նրանք ապշահար շրջեցին դէպի ադրբեջանցիները, թե ա՛յ քեզ բան, պարզւում է՝ դուք քրիստոնեա՞յ էք եղել, իսկ մենք չենք իմացել, նոր միայն լսում ենք:

Այստեղ Ադրբեջանի պատմութեան ինստիտուտի փոխտնօրէն Բայրամովը յայտնեց ծանր վիճակում: Մի կողմից ասում է՝ քրիստոնեայ ենք, որ մեր քրիստոնեական մշակոյթը իւրացնի, միւս կողմից էլ ասում է՝ թուրք ենք, որ համերաշխ լինի թրքալեզու ժողովուրդների հետ: Ահա այսպէս՝ յաճախ նրանք ծիծաղելի վիճակում են յայտնւում: Անշուշտ, հարեւան երկրների հետ քարոզչական պատերազմը ազգային անվտանգութեան խնդիր է, բայց չպէտք է ողբերգութիւն սարքենք, թե այս բնագծում տանուլ ենք տւել:

Հ. – Խօսում էք մասնագէտ պատմաբանների կատարած աշխատանքից, իսկ ի՞նչ կասէք, երբ պետութեան պաշտօնական վերաբերմունքը գրեթէ լսելի չէ եւ համարժէք հակահարած չի տրւում:

Պ. – Ես եւս այն կարծիքին եմ, թե չի տրւում, բայց երբեմն պետական մակարդակով յայտարարութիւն կատարելը նշանակում է իջնել կեղծարարների մակարդակին: Օրինակ՝ Երեւանը նւիրաբերելու Ալիեւի յայտարարութիւնների հետ կապած՝ ի՞նչ պաշտօնական պատասխան պիտի տան: Պատասխանելը նշանակում է ներքաշել յիմար խաղի մէջ:

Ես դէմ եմ, օրինակ, որ պետական մակարդակով յայտարարւի, թե ընդհանրապէս ադրբեջանցի ազգ չի եղել, թէպէտ սա ճշմարտութեանը համապատասխանում է, քանզի 1936 թ. առա-

ջին անգամ նրանց համար գտան անւանում՝ իրանական աշխարհագրական տերմին Ադրբեջան-Ատրպատականից ստեղծելով ադրբեջանցի էթնիկ ազգը: Վերջինս, ըստ էութեան, թուրքերի մի տարատեսակն է, որն ընդունել է շիա մահմեդականութիւն: Նորից անդրադառնալով քարոզչական պայքարի կարելւորմանը՝ պիտի շեշտեն, որ ողջունելի է այս մտադրութիւնը: Կարծում են՝ մեզանում շատ բան վերջապէս սկսում է շտկւել:

ԱՆԱՅԻՏ ԵՍԱՅԵԱՆ

«Ալիք», 2008, 22 փետրվարի, էջ 2, 6:

ԱՂՐԲԵՋԱՆԸ ՎԵՐՋԻՆ 20 ՏԱՐՈՒՄ ՑՈՒՅՑ Է ՏՎԵԼ, ՈՐ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԿԱՐԻՔԸ ՉՈՒՆԻ

ՀՀ ԳԱՍ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը զեկույցում անդրադարձավ Արցախի պատմությանը խորհրդային տարիներին՝ նրա Ադրբեջանին համծնմանը, խորհրդային Ադրբեջանի վարած քաղաքականությանը:

Նա նշեց, որ Արցախը միշտ որոշում էր կայացնում Հայաստանին միանալու, բայց զանազան քաղաքական, ռազմական իրողություններ թույլ չէին տալիս որոշումն իրականացնել: 1919 թվականի հուլիսյան համագումարով անգլիացիները Շուշիում ուղղակի պարտադրեցին մեզ ընդունել ժամանակավորապես Ադրբեջանի իշխանությունն ընդունելու որոշում, այն պայմանով, որ ներքին շատ խնդիրներում Արցախը շարունակում է մնալ ինքնուրույն և չի ենթարկվելու Ադրբեջանին: Արդյունքը եղավ այն, որ 1920 թ. մարտին Շուշիում կազմակերպվեց ջարդ խոսքով Բեկ-Սուլթանովի կողմից, ի պատասխան որի՝ հզոր ապստամբություն տեղի ունեցավ ադրբեջանական իշխանության դեմ:

Իսկ ապրիլի 17-ին Հայաստանի Հանրապետությունից երկու ուղղությամբ՝ Կապանից Նժդեհը, Գորիսից՝ Դրոն, մտան Լեռնային Ղարաբաղ: Մայիս ամսից Արցախը մտավ խորհրդային ենթակայության տակ, իսկ արդեն օգոստոսի 10-ին Թիֆլիսում կնքված հայ-ռուսական համաձայնագրով Ղարաբաղը, Ջանգեզուրը և Նախիջևանը վիճելի տարածքներ ճանաչվեցին:

Իսկ 1920 թ. խորհրդայնացման հաջորդ օրը Ադրբեջանի հեղկոմի նախագահ Նարիման Նարիմանովի հայտնի հեռագիրը եղավ, թե այսուհետ Ադրբեջանը եղբայրական Հայաստանի նկատմամբ տարածքային պահանջ չունի, և հրաժարվում է Ղարաբաղի, Ջանգեզուրի ու Նախիջևանի վիճելի տարածքից: Բայց այս ամբողջը քաղաքական խաղ էր, որպեսզի հայ բնակչությունը չդիմադրեր 11-րդ կարմիր բանակին, արագ խորհրդայնանար:

«Ձարմանալի հոգեբանություն ունենք. երբ 1920 թվականի մայիսին կարմիր բանակը շարժվում էր Արցախ, մենք չկռվեցինք,

որովհետև դա նշանակում էր կռվել ռուսների դեմ: Արցախը չդիմադրեց, կարմիր բանակը մտավ Արցախ, և Խոսրով Բեկ-Սուլթանովը դարձավ հեղկոմի նախագահ: Ռուսի դեմ չկռվելը բարդույթ է, որից պետք է ազատվենք: Պետականության խնդիրը, ազգային անկախության խնդիրը, մեր վեհ ազգային յուրաքանչյուր գաղափար վեր է ամեն մի ռուսասիրությունից», – նշեց Աշոտ Մելքոնյանը:

Վերջինիս խոսքերով Հայրենական մեծ պատերազմում Արցախից և Ախալքալաքից ինչքան հնարավոր է շատ մարդ են տարել ռազմաճակատ: Նույնը կատարվեց նաև 1949 թ. աքսորի ժամանակ, երբ Ղարաբաղից և Ջավախքից շատ ավելի մարդ տարան՝ այդ տարածաշրջանները փորձելով էթնիկապես հետզհետե դիմախեղել:

Արցախի խնդիրը մեզ համար կենսական խնդիր է: Մենք կարծես թե դատապարտված ենք այսօր, և այդ դատապարտվածությունը մեր ամենամեծ կռվանն է: Այդ կռվանն ունեինք 1918 թվականի մայիսին, որովհետև գիտեինք՝ թիկունքում մարդ չկա, պիտի կռվենք: Մեր դատապարտվածությունը մեր ուժի մեջ է: Աղբյուրն ապացուցեց, որ այս 20 տարվա ընթացքում խնդիր չունի Ղարաբաղի հետ, նա ազատորեն ապրում է առանց Ղարաբաղի, որովհետև իր հայրենիքի մի մասը չէ դա: Իսկ Հայաստանը առանց Ղարաբաղի չի կարող ապրել:

Ղարաբաղի կորուստը հավասարազոր է Ջանգեզուրի կորստյանը: Աստված մի արասցե, գրավելով Ղարաբաղը, պիտի գրավեն Ջանգեզուրը, որպեսզի դուրս գան դեպի Նախիջևան և դեպի Թուրքիա՝ պանթուրքիզմ, և դրանով կվերջանա Հայաստանի պատմության նորագույն ժամանակաշրջանի էջը: Դա մենք թույլ չենք տա», – նշեց բանախոսը:

Սևակ Հակոբյան

«Երկիր», 2008, 22 փետրվար:

ՏԵՍՆԵՍ ԱՆԻՆ ՈՒ ՆՈՐ....

Զրուցակիցս Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանն է, որը սիրով համաձայնեց մեզ հետ կիսել դեպի «Էրզիր» կատարած ուխտագնացության ընթացքում ստացած իր տպավորությունները, մտքերն ու խոհերը: Պատմում էր Աշոտ Մելքոնյանը, և նրա պատմությունը մերթ կարոտի, մերթ ափսոսանքի ու մերթ զայրույթի զգացումներ էր առաջացնում...

Երկրի կորստյան իրողությունը յուրաքանչյուր հայի խոր մտածմունքի տեղիք պետք է տա, յուրաքանչյուրս պետք է խորհենք և հասկանանք, թե ինչու՞ դա տեղի ունեցավ, ինչու՞ հենց մեր նկատմամբ: Արդյոք մեղավո՞ր էինք, և ո՞րն է երաշխիքը, որ հետագայում նման ճակատագրից ապահովագրված կլինենք:

Այս մտորումներն էլ մտավորականներիս խմբին ուղեկցեցին «Էրզիր»: Կտրեցինք անցանք Զավախք աշխարհը և հատելով վրաց-թուրքական սահմանը՝ ոտք դրեցինք մեր պապերի հողին: Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս - արևմուտքում գտնվող Զըլդր լճի ափին ենք, որ նախկինում Ծովակ Զյուսիսո է կոչվել: «Երկնքից կաթած արցունքի ցողի է նման»: Հենց նրա արևելյան ափով էլ իջանք Անի:

Անիի ավերակների ուսումնասիրությունը գիտական աշխարհի առջև բացեց միջնադարյան մի քաղաք, որը մարդկանց հիացրեց իր մշակույթով ու փառավոր անցյալով: Բոլորը, սկսած՝ Մառից, Թորամանյանից, Լեոյից, զմայլված են եղել Անիով. մի քաղաքով, որը 961 թվականից մեր պատմական մայրաքաղաքն է եղել: Քաղաք, որն իր պատմամշակութային կերպարով ուրույն տեղ ունի ոչ միայն հայկական, այլև համաշխարհային միջնադարյան քաղաքաշինության կուլտուրայում: Հազար ու մի եկեղեցիների քաղաք են կոչել Անին, քանզի հարյուր հազար բնակչություն ունեցող քաղաքում նվազագույնը 257 եկեղեցի է գործել:

Միջնադարի ամենաճոխ վանական համալիրներից շատերը շրջապատում են Ախուրյանի հովիտը, որը հայկական ամենամեծ շրջաններից մեկի՝ Շիրակի մի մասն է կազմում: Այստեղ, ինչպես և բազմաթիվ այլ վայրերում, այդ համալիրներն են եղել հայ մշակույթի պահապանները: Ցավոք, դրանց մեծ մասը Անիի նույն ափին են, ուստի «բնական քայքայումը» մի կողմից, հայկական անցյալն անէացնելու միտումնավոր ճիգերը՝ մյուս կողմից, շատ բան չեն թողել այդտեղ:

Բագրատունյաց Հայաստանի նշանավոր մայրաքաղաքը, որ Գյումրիից ընդամենը հիսունհինգ կիլոմետրով է հեռու, այժմ պատկանում է Կարսի վիլայեթին և գտնվում է ծովի մակարդակից 1500 մ բարձրությամբ եռանկյունաձև հրվանդանի վրա: Զբաղեցրած տարածքը 150 հա է կազմել: Ամբողջ քաղաքը շրջապատված է եղել հզոր պարիսպներով, որոնք ունեցել են բազմաթիվ դռներ՝ իրենց անուններով:

Հյուսիսից քաղաքը պաշտպանվել է երկշերտ հզոր պարիսպներով, որը կառուցել է Սմբատ Բագրատունին 989 թվականին: Արևելքից քաղաքը սահմանազատվել է Գայլաձորով, հարավից՝ Ախուրյանի կիրճով, հարավ-արևմուտքից՝ Անի գետով, Ծաղկոցաձորով և Իգաձորով: Այս բոլորն Անին դարձրել են անառիկ:

Պետք է երկու կողմից տեսնել Անին, որովհետև թագավորությունը բոլորում է Անիի թե՛ արևելքը, թե՛ արևմուտքը: Հայաստանի Հանրապետության կողմից, որտեղ ափն ավելի բարձր է, շքեղ համայնապատկեր է բացվում, սակայն գետի մյուս կողմից է, որ պետք է գնալ ու տեսնել այն, ինչ մնացել է նրա կարճատև (հազիվ մեկուկես դար) և փառավոր անցյալից:

Իր ճարտարապետական ոճի շնորհիվ ամենից շատ հայտնի է Անիի Սայր եկեղեցին (կառուցել է Տրդատ ճարտարապետը): Գեղեցիկ քանդակների, արտաքին զարդարանքների հետ միասին այն ունեցել է նաև մի այնպիսի առանձնահատկություն, որը համաշխարհային ճարտարապետության մեջ հետագայում ձևավորվեց որպես «գոթական ոճ»:

... Քայլում ենք փլատակների միջով և զարմանում, որ հազար ու մի եկեղեցիներից գոնե քսանը մինչև այսօր կիսականգուն են մնացել... ս. Փրկիչ եկեղեցին է, որը 1954 և 1956 թթ. երկու անգամ պայթեցվել է, և որից կեսն է միայն մնացել: Չորի «պռնկից կախված» Տիգրան Հոնենցի եկեղեցին է, որի գավիթը քանդվել է, և որմնանկարները բաց երկնքի տակ են: Աբուղամրեց Սուրբ Գրիգոր եկեղեցին է և Առաքելոց եկեղեցին, քաղաքի ամենահարավային մասում գտնվող Աղջկա Բերդն է, Սուրբ Գրիգոր վանքն է ու Պարոնի պալատը...

Խծկոնքի շքեղության (թրքերենով՝ «Բեշքիլիսե», այսինքն՝ «հինգ եկեղեցիներ») մասին էլ գիտենք բոլորս: Դրանցից մեկի կեսն է պահպանվել: Գրիգոր Լուսավորչի Ձվարթնոցատիպ տաճարից կամ Գագկաշեն եկեղեցուց հիմքերն են միայն մնացել: Կուսանաց վանքն էլ կառուցված է անմիջապես գետի ափին՝ հենց սահմանի մոտ: Այստեղ նկարահանել չի թույլատրվում, սակայն մեզ հաջողվեց ասկյարներից գաղտնի մի քանի լուսանկար անել: Հովվի եկեղեցուց էլ, որ Անիի ամենաուշագրավ կոթողներից է և գտնվում է նրա պարիսպներից դուրս, շատ բան չի մնացել: Ըստ ավանդության՝ եկեղեցին կառուցել է մի հովիվ, որին Ջատկի օրը, մարդաշատ լինելու պատճառով, չի հաջողվում մտնել Անիի եկեղեցիներից մեկը: Այս եռահարկ գողտրիկ մատուռը մի հանճարեղ ստեղծագործություն է: Այն աստղաձև շենք է, որի ներսում՝ ստորին հարկի պատերից, բարձրանում են որմնասյուներ: Դրանց վրա հենվող կամարները հավաքվում են առաստաղի կենտրոնում, որտեղ պետք է սյուն լիներ՝ կենտրոնի կամարները և նրանց վրայի ծանրությունը պահելու համար: Բայց այդ սյունը չկա: Կամարները, միմյանց սեղմվելով, պահում են իրար: Սյան տեղում կախված է եղել մի գեղեցիկ ջահ: Թորոս Թորամանյանը եկեղեցին համարել է «միջնադարյան Հայաստանի ճարտարապետության պսակը»:

Ավերվել է նաև Անիի հայտնի շարժական կամուրջը, մասունքներ են մնացել բաղնիքներից և առանձին քաղաքացիական շինություններից: Գրեթե ոչինչ չի մնացել Աշոտաշեն պարիսպնե-

րից, որ դեռևս շատ ժամանակ առաջ հայտնաբերել էին Մառը և Թորամանյանը:

Անիի հարավային մասում՝ մի վիթխարի ժայռի վրա է գտնվում քաղաքի Միջնաբերդը: Արևելյան կողմից ժայռը գրեթե ուղղահայաց իջնում է դեպի Ախուրյանի ծորը: Ամբողջ ժայռագագաթը ծածկված է փլատակների շեղջերով:

Վիթխարի ցավ ես ապրում, որ երկրիդ ու ազգիդ ճարտարապետական գոհարների «օգնության աղերսանքներին» անկարող ես արձագանքել...

Պատմությունն այստեղ դեռ խեղաթյուրված է

Որքան էլ տարօրինակ թվա, Անիի եկեղեցիների պատերին փակցված բոլոր ցուցանակները գրեթե ճշմարտացիորեն արտացոլում են պատմական իրադարձությունները: Ինչու՞ գրեթե՝ բացատրեն: Ամեն ինչ կարծես իր տեղում է, բայց չկա ամենագլխավորը՝ «Էրմենի» բառը: Ցուցանակները վկայում են Անիի՝ մայրաքաղաք լինելու փաստը, բայց թե այն ո՞ր երկրին է պատկանել, պարզ չէ: Մի վրիպում, այդուհանդերձ, թուրքերը թույլ են տվել. քաղաքի մուտքի մոտ Սմբատաշեն պարիսպների վրա, մի ցուցանակ կա, որի վրա գրված է. «Քանի որ մայրաքաղաք Անին գտնվում է հարևան Հայաստանի սահմանակցությամբ, լուսանկարելն արգելված է»: Եթե մի փոքր տրամաբանություն ունեցող զբոսաշրջիկ լինի, կհասկանա, որ մայրաքաղաքը, որն անշուշտ, Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաքը չպետք է լիներ, գտնվելիս է եղել անմիջապես գետից այն կողմ գտնվող մի երկրի հարևանությամբ, որը Հայաստանի Հանրապետությունն է: Ես չեմ զբոսաշրջիկներից մեկին հարցրի, թե Ձեր կարծիքով Անին ու՞մ մայրաքաղաքը կարող է եղած լինել: Մի փոքր մտածելուց հետո պատասխանեց. «Հայաստանինը, որովհետև գետից այն կողմ Հայաստանն է»:

Երջանկահիշատակ Սրբազան Մեսրոպ Աշճյանը, որը մեզնից դեռ երեք տարի առաջ էր բախտ ունեցել Անիում լինել, պատմում

եր. «1997 թ., երբ այցելել էինք ԱՄԻ, թուրք էքսկուրսավարը ֆրանսիացի զբոսաշրջիկներին պատմում էր ԱՄԻի պատմությունն առանց «հայ» բառը գործածելու՝ բյուզանդական դարերից անցնելով օսմանյան ժամանակաշրջան: Երբ իր ուշադրությունը հրավիրեցի այն փաստի վրա, որ ԱՄԻն Կոստանդնուպոլսի իշխանության տակ գտնվել է ընդամենը տասնինը տարի՝ 1045-1064 թթ., երբ թուրք սելջուկներն այն խլել էին Բյուզանդիայից, անկեղծորեն խոստովանեց, թե տեղյակ չէ»:

Ահա ինչպես են պատմությունը Թուրքիայում սովորեցնում:

Անշուշտ, դանդաղ առաջխաղացում երևում է. Եվրոպայի դռնից ներս մտնելու համար Անկարան ստիպված է գոնե ձևականորեն որոշ քայլերի դիմել, սակայն շատ բան կա անելու:

ԱՄԻՆ այսօր

Այդ հարուստ ու բերդաշեն քաղաքից այսօր մնացել են բազմաթիվ պալատների, եկեղեցիների ու քաղաքը շրջապատող պարիսպների ավերակները:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից մի քանի միլիոն դոլար է տրամադրվել ԱՄԻն գոնե ցանկապատելու համար, որովհետև այն պարզապես անասունների արոտավայրի է վերածվել: Քանի անգամ որ եղել են այնտեղ, միշտ տեսել են կենտրոնական մուտքից ելումուտ անող և անխռով արածող անասունների: Մոտակա Օջախլը քրդական գյուղն ամբողջապես կառուցված է ԱՄԻից տարված սրբատաշ քարերով:

Վերջերս վերանորոգման չնչին աշխատանքներ են սկսվել: Խայտառակ ձևով նորոգվել են (եթե կարելի է դա նորոգում անվանել) Սմբատաշեն պարիսպները: Սելջուկյան ոգին է գերիշխում՝ խայտաբղետ, անհարկի խճանկարային պատկերներով, ինչը հատուկ չէ հայկական ճարտարապետությանը: Որոշ տեղեկությունների համաձայն՝ թուրքերը մտադիր են նաև Մայր տաճարը նորոգել: Ճիշտ է, կռահում ենք, որ նրանք զբոսաշրջիկներին այնտեղ գրավելու միջոցով են ուզում զարգացնել պետութ-

յան առավել թույլ զարգացած տարածքների, մասնավորապես արևելյան հատվածի տնտեսությունը, այսուհանդերձ, համոզված ենք, որ առանց հայ մասնագետների հնարավոր չէ դա անել, որովհետև ճարտարապետությունն ունի իր գաղտնիքները, որոնց անհնար է տիրապետել՝ առանց պատմական աղբյուրներն ուսումնասիրելու: Աղթամարի հարցում, համենայն դեպս, նրանք դրանում համոզվեցին:

Մեր հուշարձանների «հաշվին» գումար աշխատելու մոլուցքով տարված և, անշուշտ, նաև հայերի՝ հայրենիք վերադառնալու իմաստով, նրանք փորձում են խնդիրը լուծել ճիշտ հակառակ տեսանկյունից: Ըստ նրանց՝ հայ զբոսաշրջիկը, իր պատմական հայրենիքում լինելով, իր երազած հայրենիքում Քրդստան կամ Թուրքիա տեսնելով, ստիպված հոգեբանորեն հաշտվում է դառը իրականության հետ: Սակայն, կարծում են, այս հարցում էլ նրանք սխալվում են: Անպայման գալու է հատուցման ժամը...

Խմբագրությունը խորին շնորհակալություն է հայտնում Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Սելջոնյանին:

*Անուշ Բուլղադարյան
«Երևակ», 2008 (առանց ամսաթվի), էջ 44–47:*

ԴԵՊԻ ԱՆՅԱՍ ՓԱՌՔԻ ՃԱՄՓԱ

Այո՛, Արարատի գագաթ բարձրանալու հանգամանքը միայն անցյալում չէ, որ հուզել է մարդկանց: Յուրաքանչյուր հայիս համար, կարծում եմ, բաղձալի երազանք է գեթ մեկ անգամ գտնվել սրբազան լեռան գագաթին, այնտեղից գնայլվել Հայկական լեռնաշխարհի գեղեցկությամբ և հաստատապես համոզվել, որ հայրենիքի կորուսյալ լինելու հանգամանքն այլևս ժամանակավրեպ է: Աշոտ Մելքոնյանը (նախորդ հոդվածի հեղինակը, պատմաբան, Արևմտյան Հայաստանի պատմության մասնագետ) այն երջանիկ հայերից է, որ արհամարհելով վտանգն ու բազմաթիվ դժվարությունները՝ բարձրացավ սրբազան լեռան գագաթը և այժմ մեզ հետ կիսում է այդ ուխտագնացության ընթացքում ստացած իր տպավորությունները:

– Պրն Մելքոնյան, ի՞նչ է Ձեզ համար Արարատը, և ինչպե՞ս որոշում ընդունեցիք հաղթահարել առասպելական լեռան գագաթը:

– Արարատը, ըստ իս, եթե քրիստոնյա աշխարհի համար աշխարհաստեղծ մի իրողություն է, մեզ համար այն ինչ-որ իմաստով (մանավանդ 1921 թ. Մոսկվայի չարաբաստիկ պայմանագրով, Սուրմալուի գավառի հետ մեկտեղ, Թուրքիային բռնակցելուց հետո) մեր բռնազավթված հայրենիքի վերադարձի խորհրդանիշն է: Եվ պատահական չէ, որ Արարատը տեղ է գտել 1918–20-ական թթ. Առաջին և խորհրդային Երկրորդ հանրապետությունների զինանշանների վրա՝ ու, առաջինի օրինակով, նաև Երրորդ հանրապետության զինանշանի վրա: Արարատը, ըստ իս, առաջին հերթին բռնազավթված հայրենիքի վերադարձի խորհրդանիշ է, վեհության, անհասանելիության, անմատչելիության գերազույն գաղափար:

Արարատի գագաթը բարձրանալ իրատեսական առումով երբևէ իմ ծրագրերում չի եղել, որովհետև չեմ պատկերացրել, որ հնարավոր կլինի նման բան անել: Բայց 2006 թվականին, երբ

հերթական ուխտագնացության եղանք Արևմտյան Հայաստանում (ինքս Արևմտյան Հայաստանի պատմության մասնագետ եմ, ավելի քան քսանհինգ տարի զբաղվում եմ այդ խնդրով և պիտի ասեմ, որ Արևմտյան Հայաստանը շատ ավելի լավ գիտեմ, քան Արևելյանը), Բայազետում՝ հյուրանոցի բակում, մեզ հանդիպեց մի քուրդ, որը հայկական մի խմբի արդեն Արարատի գագաթ էր ուղեկցել։ Խոսակցություն եղավ, որ հնարավոր է՝ այլ խմբեր ևս բարձրանան։ Մեր խմբում կային արհեստավարժ լեռնագնացներ, որոնք կարող էին հաղթահարել գագաթի բարձունքը. մինչ այդ, օրինակ, նրանցից Սամվել Բարոյանն էլբրուսի գագաթն էր բարձրացել։

Կամաց-կամաց այդ միտքն ինձ էլ համակեց, որ հնարավոր է՝ ես էլ հաղթահարեմ, թեև մինչև վերջին պահը դա լրջորեն չէի ընկալում։

– Ինչու՞ հենց քրդի առաջարկած ծառայությունից օգտվեցիք և արդյո՞ք պաշտոնական թույլտվություն ունեիք։

– Պաշտոնապես թույլտվություն ունենալու համար պարտավոր ես թուրքական լեռնագնացների կազմակերպությանն ամիսներ առաջ հայտ ներկայացնել, որն էլ պետք է տա իր եզրակացությունը, որից հետո միայն իրավունք ունես բարձրանալու։ Իսկ քրդի հետ պայմանավորվեցինք այն պատճառով, որ մենք՝ հայերս, պաշտոնապես իրավունք չունենք Արարատի գագաթ բարձրանալու։ Ի դեպ, քրդերը պաշտոնապես էլ են համագործակցում թուրքական ալպինիստական ընկերությունների հետ և վերելքն իրականացնողների հիմնական ուղեկիցներն են։

– Իսկ ինչու՞ հայերին չի թույլատրվում վերելք իրականացնել։ Թուրքական կառավարություն՞ն է խոչընդոտում։

– Տարիներ առաջ, երբ ամերիկահայեր էին բարձրացել Արարատի գագաթ և լուսանկարները տեղադրել համացանցում, թուրքական իշխանությունները որոշում կայացրին ազգությամբ հայերին արգելել բարձրանալ, որովհետև դրա մեջ նաև Հայաս-

տանի կողմից Թուրքիայի նկատմամբ տարածքային նկատառումներ են տեսնում: Անգամ նշանակություն չունի՝ Հայաստանի քաղաքացի ես, թե ոչ: Կարևորն ազգությամբ հայ չլինես: Այսօր էլ այդ խնդիրը բաց է մնում: Արդեն քանի տարի է՝ շարունակվում է չլուծված մնալ Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացի Վարդան Վարդանյանի դատական հայցը թուրքական ալլաինիստական ընկերության դեմ, որին Բայազետից արգելել էին ռուսական լեռնագնացների խմբում Արարատի գագաթ բարձրանալ:

– Այդուհանդերձ, ինչպե՞ս է հայերին հաջողվում բարձրանալ:

– Վերջին 4–5 տարիներին հայերին երբևէ պաշտոնապես չի հաջողվել բարձրանալ Արարատի գագաթ: Ովքեր էլ բարձրացել են, եղել են օտարերկրյա ալլաինիստական խմբերի կազմում՝ շատ դեպքերում ազգանուններն այլ կերպ ներկայացնելով: Թե՛ մենք, թե՛ մեզանից առաջ և հետո գնացած բոլոր հայկական խմբերն «անօրինական» ճանապարհով են բարձրացել: Հենց այդ հարցում են նրանց օգնում քրդերը: Նրանք են հիմնական ուղեկցորդները: Կարելի է ասել՝ քրդերի «բոստանն» է: Արևմտյան Հայաստանի ողջ լեռնային շրջանները քրդաբնակ են, և Արարատն էլ որպես «բիզնես» նրանց ձեռքում է:

– Քրդի հետ բանակցությունները երկա՞ր տևեցին:

– Ուղիղ մեկ տարի վախենում էր: Ասում էր, որ չորս հոգուց ավելի մարդ չի կարող տանել, վտանգավոր է, իսկ մենք շատ էինք: Յուրաքանչյուրիս համար վճարել ենք... Մենք էլ պիտի ներկայանայինք որպես Ռուսաստանի քաղաքացիներ, բայց քանի որ այնքան էլ ռուսի նման չէինք, որոշեցինք ասել, որ օսեր ենք: Բուլղարացի մի ալլաինիստ, ում ճանապարհին հանդիպեցինք, նույնիսկ խորամանկ ժպտալով, ռուսերենով վստահաբար մեզ ասաց, որ հայ ենք, որ դա երևում է անգամ մեր հագուստից: Ինչևէ, ողջ վերելքի և վայրէջքի ժամանակ ու, ընդհանրապես,

մինչև մեր սահմանին հասնելը մեզ անհանգստացնող այլևս չեղավ:

- *Տա՞նը հոգով սկսեցիք վերելքը:*

- Այո: Բայց գագաթը հաղթահարեցինք ինը հոգով:

- *Գագաթ տանող ճանապարհները շա՞տ են:*

- Այսօր Արարատ բարձրանալու լեռնագնացության չորս երթուղի կա, որոնցից երկուսը՝ Բայազետի կողմից, ամենամատչելի են: Ընդհանրապես մինչև 1856 թվականը վերելքի փորձ է արվել լեռան հարավարևելյան լանջով՝ վիհի աջ կողմով, սակայն 4000 մետրի հատվածում կտրուկ խոչընդոտել են շեշտակի վերելքն ու սառցադաշտը: Այնուհետև փորձ է արվել Ակոռիից վերև գտնվող Սուրբ Հակոբի վանքից բարձրանալ՝ բավականին մեղմաթեք հյուսիսարևելյան լանջով, և այդ փորձը հաջողությամբ է պսակվել: 1856 թ. անգլիացի Ռ. Ստյուարտն առաջին անգամ հրաժարվեց հյուսիսարևելյան լանջով բարձրանալու երթուղուց և բարձրացավ Բայազետի կողմից, այսինքն՝ հարավարևմտյան լանջով, ճիշտ վիհի հակառակ կողմից: Հետագայում հետազոտությունները ևս ցույց տվին, որ սա ամենակարճ և ամենամատչելի ճանապարհն է: Ահա այդ ամենամատչելի ճանապարհով էլ մենք սկսեցինք վերելքը:

- *Ե՞րբ էր դա:*

- 2007 թ. օգոստոսի 8-ի առավոտյան: Ես ձգտում էի, որ ամսի 10-ին հասնեմք գագաթին, որովհետև այդ օրը մեզ համար դարձյալ խորհրդանշական էր՝ Սևրի դաշնագրի օրը: Դա մեր վերելքի գաղափարական իմաստավորումն էր: Սևրի դաշնագրի ձախողումից հետո, երբ Հայկական հարցը փակուղի մտավ, և մենք կորցրինք մեր բաղձալի երազանքն իրականացնելու հնարավորությունը, այսինքն՝ միացյալ Հայաստանի գաղափարի կենսագործման ծրագիրը, թեկուզ իբրև խորհրդանիշ՝ օգոստոսի

10-ը մնաց մեզանում, և ամեն ինչ արեցինք, որ այդ օրը հասնենք Արարատի գագաթին:

– *Նկարագրե՞ք, խնդրում եմ, ճանապարհը:*

– Առաջին օրը երեկոյան հասանք 3200 մ բարձրության և ճամբար խփեցինք: Ճանապարհը հեշտությամբ հաղթահարեցինք, որովհետև լանջը մեղմաթեք էր, բեռներն էլ էշերն ու ձիերն էին տանում: Մինչև 4200 մ բարձրության վրա գտնվող ճամբարը, ճանապարհը բավականին դժվարացավ: Արահետը նեղլիկ էր, անասունները ևս մեծ դժվարությամբ էին առաջ շարժվում: Բայց վեհ գաղափարը մեզ անընդհատ առաջ էր մղում: Փորձառու Սամվելը մշտապես իր խոսքերով գոտեպնդում էր բոլորիս:

4200 մետրի վրա իջևանեցինք մի գողտրիկ ջրվեժի պռնկին: Զուրդ ուղեկցորդների վկայությամբ դա վերջին տարիների բնապահպանական աղետի (գերտաքացման) անմիջական արտահայտություններից մեկն էր: Վերևից սառցադաշտը հալվում էր և հատկապես օրվա վերջին հորդանում, մեծ շառաչով գալարվում դեպի իր իսկ առաջացրած վիհի մեջ՝ հետը պոկել-տանելով բազմաթիվ հսկա քարեր: Ամբողջ գիշեր այդ քարերի դղրոյունից համարյա չկարողացանք քնել. թվում էր, թե ուր որ է դրանք մեզ վրա են թափվելու:

Վերելքի երրորդ օրը՝ ամսի 10-ի լույս գիշերը՝ ժամը 4-ին, ձմեռային հանդերձանքով, լուսարձակներով ճանապարհ ընկանք: Վերելքն ավելի կտրուկ էր ու դժվարին: Մութը զգալիորեն խանգարում էր մեզ: Մեր քուրդ ուղեկիցն անընդհատ շտապեցնում էր՝ վախենալով, որ եղանակը կարող է կտրուկ փոխվել: Առաջ էինք ընթանում շատ դանդաղ: Ժամը 6:30-ի սահմանում հասանք հավիտենական ձյան շերտին և սառույցի վրայով քայլելու համար կոշիկների վրա ամրացրինք բավական ծանրաքաշ երկաթե ճանկեր:

Լուսանում էր. հիասքանչ տեսարան էր բացվում մեր առջև: Դեպի հարավ՝ մեզնից վար, վեր էր խոյանում Փոքր Մասիսը, հարավ-արևմուտքում Կոգովիտի (Բայազետի) դաշտն էր, որի վրա,

արևի բարձրանալուն զուգընթաց, նշմարվում էր Մեծ Մասիսի դանդաղորեն ձգվող և խորհրդավոր պատկեր ներկայացնող ստվերը: Դեպի արևելք վեհաշունչ գազաթն էր: Ժամը 7-ի կողմերը հանկարծ նրա հետևից փայլատակեց վեր սլացող արևի սկավառակի լույսը և շլացնելով մեր աչքերը՝ լեռան հյուսիսարևմտյան ամենամեծ սառցադաշտերից մեկի համայնապատկերի վրա աննկարագրելի գունագեղ ու ծիածանաման պատկեր առաջացրեց:

Ես ակամայից հիշում էի խաչատուր Աբովյանի խոսքերը. *«Մենք նայում էինք մեր շրջապատին, քայլում սառցադաշտերի վրայով և մի վերջին հայացք նետում դրանց վրա՝ ներքուստ մտածելով, որ գուցե վերջին անգամն ենք ոտք դնում այդտեղ, որովհետև չգիտեինք՝ վերադարձ լինելու է, թե ոչ»:* Անկեղծ, ինձ ևս Արարատի վրա համակել էր այն նախապաշարմունքը, որ մենք ևս հանդուգն քայլ ենք կատարում՝ բարձրանալով հարյուրամյակներ շարունակ Արարչի կողմից տաբուի տակ գտնվող սուրբ լեռը:

Մոտավորապես 5000 մետրի վրա՝ արևի ճաճանչների մեջ լողացող գազաթին, հանկարծ նկատեցի ծածանվող դրոշներ: Միայն այդ պահին հասկացա, որ մինչև կատար հասնելու բաղձալի պահը մնացել են հաշված րոպեներ: Այդ համոզումը կարծես գերբնական ուժ հաղորդեց յուրաքանչյուրիս. վայրկենապես հոգնածությունը տեղի տվեց, և ամեն մեկս, արդեն առանձին-առանձին, խախտելով միասին քայլելու մեր համաձայնության անխախտ պայմանը, նետվեցինք դեպի բիբլիական կատարը: Սառցադաշտի եզրից՝ մոտ 4900 մետրից մինչև գազաթ՝ 5165 մ, պահանջվեց մոտ երկու ժամ:

Ես գազաթին հասա առավոտյան՝ ճիշտ ժամը 9:15 րոպեին, և գրկախառնվելով արդեն այնտեղ կանգնած խորենի հետ, ուրախությունից չկարողացա թաքցնել հուզմունքս...Արցունքները հորդեցին իմ աչքերից: Ընկերներիս մեծ մասն արդեն գազաթին էր՝ խմբված իրանցի լեռնագնացների հետ: Ամենաբարձր կետում ծածանվում էր լեռնագնաց Արտակի ամրացրած եռագույնը: Սուր

սուլոցներ արձակող քամին նվիրական վայրում ծածանում էր մեր պետական դրոշը: Առաջին հաճելի պահը, որ ապրեցի, այն էր, որ մեզնից վերև այլևս լեռնագանգված չկար: Մենք կանգնած էինք Հայկական լեռնաշխարհի ամենաբարձր կետում՝ արևմուտքից արևելք մոտ 40–50 մ երկարությամբ և հարավից հյուսիս՝ 4 մետր լայնությամբ ձգվող գագաթի պարանոցի վրա: Մի քանի րոպեից տեղ հասավ նաև մեր ընկեր Լիպարիտ Պետրոսյանը:

Բնականաբար, ինչպես ժամանակին Պարրոտը, Աբովյանն ու հայ գյուղացիները, այնպես էլ շատերս ոտք էինք դրել այստեղ՝ Աստծո նկատմամբ բարեպաշտ զգացումներով և, ինչու՞ չէ, նաև որոշակի վախվորածությամբ:

– *Ի՞նչ զգացողություններ ապրեցիք:*

– Անպատմելի, անբացատրելի մի զգացողություն: Երազի նման էր թվում: Մոտավորապես 10–15 րոպե պահանջվեց, որպեսզի զգայի, որ ինձ հետ կատարվածն իրականություն է: Դրանից հետո միայն տեսախցիկը հանելով՝ սկսեցի նկարահանել, լուսանկարել տարբեր ուղղություններով և, իհարկե, որոշ արարողակարգ կատարել, ինչպես, օրինակ, եռագույնը պարզելն էր, սառույցի մեջ խաչ թաղելը, ամենաբարձր կետից մեր հայությամբ սրտի խոսք ուղղելը, տվյալ դեպքում, որպես ջավախեցի, նաև Ջավախքի հայրենակիցներիս ու բարձրագահ Աբուլ լեռնագագաթին ողջույններ հղելը և այլն:

Այնքան մեծ էր հուզմունքս, որ նույնիսկ չէի նկատել մեծ թվով պարսիկ լեռնագնացներին, որոնք մեզնից ուշ վերելքը սկսելով՝ ավելի շուտ էին գագաթ հասել:

«Երանի ինձ, որ հասնելով Արարատի գագաթ, հնարավորություն ունեցա իմ երկու հայրենակիցների հետ լսել հայերեն բարբառը», – գագաթին հասնելով՝ ասել է Խաչատուր Աբովյանը: Նման զգացողություն կար նաև մեզ մոտ, և բոլորս միաբերան երկրպագում էինք Աստծուն, շնորհակալություն հայտնում նրան, որ հաղթական ավարտ ունեցավ մեր վերելքը:

Անարդարության մման մի զգացողություն կար մոտս. ես՝ սովորական մահկանացու, հայտնվել էի սուրբ լեռան գագաթին, երբ այդ իրավունքն առաջին հերթին պատկանում էր Հովհաննես Թումանյանին, Ավետիք Իսահակյանին, Վահան Տերյանին, Եղիշե Չարենցին, Հովհաննես Շիրազին, Սիլվա Կապուտիկյանին, մեր բոլոր այն մեծերին, ովքեր գովերգել են Արարատը, ներշնչվել նրանով, անմար գործեր նվիրել սրբազան լեռանը: Թերևս մխիթարականն այն էր, որ այստեղ՝ գագաթին, հավիտենական սառույցի մեջ, արդեն մեկ տարի է, ինչ մեր չորս հայրենակիցների՝ Երևանի պետհամալսարանի դասախոս Գևորգ Հաճյանի, փորձառու լեռնագնաց Հրաչ Մակարյանի, Ալբերտ Տոնոյանի և Մխիթար Մխիթարյանի ջանքերի շնորհիվ իր հավիտենական հանգիստն էր գտել մեծն Շիրազի սիրտը: Դա եղել է պոետի փափագը:

– Ձեր պատմության մեջ խոսում էիք Արարատի մի քանի գագաթների մասին: Նկարագրե՞ք, խնդրում են, գագաթի իրական կառուցվածքը:

– Ճիշտ այնպես է, ինչպես նկարագրել են Ֆրիդրիխ Պարրոտը, Խաչատուր Աբովյանը և մյուսները: Գագաթ ասվածը, ինչպես նշեցի, 4–5 մ լայնությամբ մի պարանոց է՝ արևմուտքից ձգված դեպի Արարատյան դաշտ: Եթե Երևանից աջ, ափդ պարզած դեպի քեզ նայում ես մատներիդ կառուցվածքին, ճիշտ նույն ձևով գծագրվում են Արարատի հինգ գագաթները՝ հյուսիսից հարավ: Հինգ գագաթն էլ գտնվում են սառցադաշտի տակ: Հյուսիսային գագաթը (4700 մ) Հայկական պարի ուղղությամբ է, հաջորդը՝ նույն ուղղությամբ, քիչ ավելի բարձր (4916 մ)՝ հարավայինը նայում է դեպի Փոքր Մասիս (մոտ 4900 մ): Մեջտեղի երկուսն ամենաբարձրն են. մեկը՝ 5165 մետրանոց գագաթը, Արարատյան դաշտից նայելիս շատ ավելի հարավ-արևմուտք է գտնվում, մյուս գագաթը, որն ավելի մոտ է Արարատյան դաշտին և ընկած է մեծ գագաթից դեպի հարավ-արևելք, մի փոքր ավելի ցածր է՝ մոտավորապես 5137 մետր: Մեծ Արարատի (5165 մ) և երկրորդ գագաթի մեջտեղում ձյունով ու սառցադաշտով պատված մի խոռոչ

կա, որտեղ, ըստ Ֆրիդրիխ Պարրոտի, պետք է որ գտնվելիս լինի Նոյյան տապանը, և այդ խոռոչով կամ Մասյաց վիհով հենց ձյան հալչելու ժամանակ փայտի ու գերանի կտորներ են իջել Ակոռի գյուղը: Դրանցից մեկը 1814 թ. գտել են Ակոռիի գյուղացիները: Կամ, ասենք, ինչպես Նավարրա անունով մի ֆրանսիացի՝ բասկական ծագում ունեցող, այդ բեկորներից մի քանիսը բերել է, և այսօր դրանք պահվում են զանազան թանգարաններում ու հենց իր տանը: Կարծրացած կաղնու փայտի մի կտոր է, որը, ենթադրվում է, պիտի Նոյյան տապանից մի բեկոր լինի: Համենայն դեպս, մարդիկ թե՛ ֆիլմ են նկարահանել, թե՛ գիրք են գրել այդ մասին՝ «Ես գտա Նոյյան տապանը» վերնագրով:

– *Ձեր խոսքում բազմիցս նշեցիք, որ չէիք հավատում, թե կհաղթահարեք վերելքը: Կա՞ր խանգարող հանգամանք:*

– Այո՛: Նախ ինձ ճնշում էր գիտական գրականության իմացությունը, որովհետև գիտեի, թե ինչ ծանրագույն դժվարություններ են հաղթահարել մարդիկ, շատ դեպքերում չեն հասել, և դա ունեցել է տխուր վախճան: Գիտեի նաև, որ ով էլ հաղթահարել է, մեծ դժվարությունների միջով է անցել: Հետագայում, իհարկե, հասկացա, թե ես ինչու կարողացա հաղթահարել: Բոլորիս քաջ հայտնի է «հիպոքսիա»՝ թվածնային քաղց հիվանդությունը: Պետք է որոշ ժամանակ անցկացնել որոշակի բարձրությունների վրա, որպեսզի օրգանիզմդ ժամանակի ընթացքում ադապտացվի: Բոլորիս հուզում էր, թե որ պահին պետք է այդ շնչարգելությունը տեղի ունենա: Դա պետք է արտահայտվեր գլխապտույտով, գլխացավով, սրտխառնոցով, քայլելու անկարողությամբ, ինչու՞ չէ, նաև ճնշման սարսափելի տատանումներով և այլն: 4300 մ բարձրության վրա հանգիստ պառկած՝ սրտիս զարկերը հասնում էին թոպեում 120–130-ի: Դե պատկերացրե՛ք՝ վերելքը հաղթահարելիս դրանք որքան կավելանային: Երկրորդը. մենք բարձրացել ենք ամենամատչելի և ամենակարճ, այդուհանդերձ, բավականին դժվարաբերձ ճանապարհով: Եվ քանի որ սա ամենակարճ ճանապարհն էր, տասնամյակների ընթացքում շատ լեռ-

նագնացներ էին փորձել դրանով վերելքը հաղթահարել: Բացվել էր մի շատ նեղլիկ արահետ: Բավական էր այդ արահետից երկու մետր շեղվեիր, հայտնվում էիր քարաբեկորների, հոսող հողաշերտերի մեջ, որոնք լուրջ դժվարություններ էին առաջացնում: Այդ պատճառով էր, որ գագաթ հասնել-չհասնելու հարցում բոլորիս մեջ մտավախություն կար: Ամենակարևորն այն է, որ իմ ալպինիստ ընկերները մի հետաքրքիր միտք էին սովորեցրել ինձ. «Երբևէ չասես՝ ես հաղթահարեցի գագաթը»: Եթե լեռն ինքը չկամենա քեզ ընդունել, դու երբեք չես հաղթահարի նրա գագաթը:

– Դա՞ն էլ նախապաշարմունքի պես մի բան է:

– Դժվարանում եմ ասել. լեռնագնացության մեջ, համենայն դեպս, դա հստակ օրենք է: Երբ եղանակը կտրուկ փոխվում է, բուք է սկսվում, մառախուղ է, և վտանգ կա արահետից շեղվելու, դու պետք է առանց համառելու, շրջվես ու իջնես:

– Ինչպիսի՞ տեսարան էր բացվում գագաթից նայելիս:

– Հրաշալի մի տեսարան: Դեպի հյուսիս-արևելք նայելիս ողջ Արարատյան դաշտն էր մեր ոտքերի տակ, մշուշի մեջ Երևանն ու Էջմիածինն էին երևում: Չնայած մշուշին՝ հյուսիսում շատ պարզ ուրվագծվում էր Արագածը, որին ես իմ շնորհակալությունը հայտնեցի, որովհետև Արագածի գագաթը երկու անգամ հաջող հաղթահարելուց հետո իմ մեջ հանդգնունք և վստահություն առաջացավ Արարատ բարձրանալու իմաստով: Պարսկաստանի սահմանի ուղղությամբ հրաշալի երևում էին Արտազ գավառը, Ավարայրի դաշտը: Դեպի արևմուտք տեսնում էինք Հայկական պարը, հեռվում երևում էր Թոնդուրեկ լեռնագագաթը, շատ ավելի հեռու՝ Հայկական պարի վրա՝ հյուսիս-արևմուտք ուղղությամբ ուրվագծվում էր Գայլատու լիճը, որը Հայկական պարի վրա գտնվող մի գոլտրիկ լճակ է՝ մոտ 2000–2300 մ բարձրության վրա: Փոքր Մասիսը մշտապես մեր աչքի առաջ էր:

– Որքա՞ն ժամանակ մնացիք գագաթին:

– Մոտավորապես մեկ ժամ: Ավելի մնալ չէինք էլ կարող: Չորս կողմից բաց տարածություն է, սարսափելի քամի, ու թեև ընդամենը զրոյից տասը աստիճան էր ցուրտ, քամու պատճառով այնպիսի սառնամանիք էր, որ տեսախցիկներն անգամ հրաժարվում էին աշխատել: Այդուհանդերձ, կարողացանք Հայկական լեռնաշխարհի չորս կողմը նկարահանել: Ցանկություն եղավ գնալ տապանի և մեր հաղթահարած գագաթի մեջտեղում գտնվող գագաթը, բայց քուրդ ուղեկիցը խորհուրդ չտվեց: Սառցադաշտի շարժվելու հավանականությունը մեծ էր, ինչը հետդարձի ճանապարհին՝ կտրուկ վերելքի ժամանակ, կարող էր սառած քարերը ցած գլորելու պատճառ դառնալ:

– Իսկ ինչպիսի՞ եղանակ էր ընդհանրապես ողջ վերելքի և վայրընթացի ժամանակ:

– Ես պատահականորեն չասացի, որ թե՛ Աստված, թե՛ լեռը բարեհաճ գտնվեցին մեր նկատմամբ, և մինչև մեր ուխտագնացության ավարտը հիանալի եղանակ էր: Մեզնից առաջ էլի խմբեր էին բարձրացել, բայց նման նպաստավոր եղանակ չէր եղել: Պատկերացրե՛ք՝ 4200 մ բարձրության վրա հիանալի ծաղիկներ էին աճում: Երկրորդ օրը երեկոյան միայն սարսափելի ամպրոպ եղավ, սակայն անձրևից հետո ծիածանի յոթ գույներով հրաշալի տեսարան բացվեց:

– Իսկ ի՞նչ կասեք լեռան լանջին տեղակայված ռազմական բազաների մասին:

– Դրանք գտնվում են լեռան հյուսիսարևելյան լանջին՝ վիհի շրջակայքում՝ Ակոռի գյուղի մոտ՝ 2000–2500 մ բարձրության վրա և նայում են Հայաստանի Հանրապետության տարածքին: Ենթադրվում է, որ սառը պատերազմի ժամանակ դրանք ՆԱՏՕ-ի ռազմաբազաներ պետք է եղած լինեն՝ դիտակետեր, հրթիռներ, ռազմական տեխնիկա՝ ուղղված նախկին սոցիալիստական բլոկի դեմ: Ներկայումս էլ, հատկապես գիշերները, պարզ երևում են այդ ռազմաբազաների լույսերը, և այն մարդիկ, ովքեր ցանկա-

նում են վիհի շրջակայքում հետազոտություններ կատարել կամ այդ ուղղությամբ վերելք իրականացնել, լուրջ արգելքների են հանդիպում հենց զինվորականների կողմից: Ենթադրվում է, որ այլ բազաներ կան նաև Երկու Մասիսների մեջտեղում՝ մոտավորապես 2800 մետր բարձրության վրա:

1921 թ. Խորհրդային Ռուսաստանի ղեկավարությունն անհեռատես գտնվեց, երբ Սուրմալուի գավառը Արարատ լեռնագագաթով հանդերձ, փոխանակեց Բաթումի նավահանգստի հետ, որից շահեց Վրաստանն իհարկե: Այդ ժամանակ Թուրքիան Խորհրդային Ռուսաստանի համար ընկալվում էր որպես բարեկամ երկիր, և մենք էլ խորհրդաքենալական այդ գործակցության զոհը դարձանք: Մեզնից խլվեց հայրենի մի հողակտոր, որը երբևէ չէր եղել Օսմանյան կայսրության կազմում:

– Բացահայտեցի՞ք Ձեզ համար ինչ-որ նոր բան, որ մինչ այդ չէիք պատկերացրել:

– Իհարկե: Ես չէի կարող երևակայել, որ կանգնած են ամենաբարձր կետում և բացականչում էի. «5165 մ, ես հիմա բարձր եմ կանգնած Հայկական լեռնաշխարհի բոլոր բնակավայրերից ու մարդկանցից»: Հոգեխանգարման նման մի բան էր առաջացել. անընդհատ մատնանշում էի այն հանգամանքը, որ Սևրի դաշնագրի օրը հենց օգոստոսի 10-ին, մեզ համար այդքան խորհրդանշական այդ օրը մենք Արարատի գագաթին ենք և խորապես համոզված ենք, որ բռնազավթված մեր հայրենիքի խորհրդանիշ հանդիսացող Արարատի վրայից այդ «կորուսյալ» բառը մեր բառապաշարից մեկընդմիշտ պիտի հանվի, քանզի հայրենիքը երբեք չի կարող լինել կորուսյալ: Մի սերնդի անպայմանորեն պետք է տանք այդ հնարավորությունը՝ հայրենիքը վերադարձնելու համար: Իսկ Արարատը, որ մեր հայրենիքի խորհրդանիշն է՝ «Կանթեղ», առավել ևս...

*Հարցազրույցը՝ Անուշ Բուլղադարյանի
«Երևակ», 2008, ապրիլ, էջ 44–47:*

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. «ԱՅՍՕՐ ՉԽՈՍԵԼ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ Է ՎՏԱՆԳԵԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ»³

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանի կարծիքով Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացից հայության ջանքերը պետք է այսուհետ ուղղվեն հատուցման գործընթաց սկսելուն:

Ապրիլի 24-ի նախօրեին պատմաբանն այս մասին ասաց «Ուրբաթ» ակումբում տեղի ունեցած մամլո ասուլիսում: Նա հայտարարեց նաև, որ եթե այսօր որոշ մարդիկ ինչ-որ գումարներով են հաշվարկում այդ հատուցումը, սխալ է, քանի որ սա ոչ միայն ցեղասպանություն էր, այլ նաև՝ հայրենազրկում: Հայոց ցեղասպանության իրագործումից հետո տեղի ունեցած զարգացումները և ճանաչման գործընթացը պատմաբանը բաժանում է մի քանի փուլի:

Հայոց ցեղասպանության իրողությունն այնքան հստակ էր, և դժ «դասական» ցեղասպանություն էր, որ իր արձագանքները գտել է անգամ հեռավոր Ուրուգվայում: Ցեղասպանություն իրականացվել է ոչ թե թշնամի երկրի բնակչության, այլ հենց իրենց քաղաքացիների՝ արևմտահայերի նկատմամբ, որոնք Թուրքիայի քաղաքացիներ են եղել»,– ասաց Ա. Մելքոնյանը՝ հիշատակելով բազմաթիվ արխիվային փաստաթղթեր:

«Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման գործընթացը զիտական և քաղաքական առումով մենք դեռ չենք բանաձևել, և չենք բանաձևել նաև մի կարևոր հանգամանք, որպիսին այսօրվա իրավիճակն է: Վերջապես, երկարատև ուղի անցնելուց հետո՝ ցեղասպանության ճանաչումից հետո, ի՞նչ պետք է լինի մեր հաջորդ քայլը: Այս ամենը հասկանալու համար պետք է գնահատական տալ անցած ուղուն»,– ասաց Ա. Մելքոնյանը:

³ Սույն հոդվածն արտատպվել է նաև Գլենդելում տպագրվող «Ասպարեզ» պարբերականի 2008 թ. ապրիլի 25-համարում (էջ 4):

յանը: Նա 1915 թվականից մինչև 2008 թվականն ընկած ժամանակահատվածը պայմանականորեն բաժանեց մի քանի փուլի:

Առաջինը՝ 1915–1923 թթ. ընկած ժամանակահատվածը, պատմաբանը պայմանականորեն անվանում է ուղղակի արծագանքի փուլ, որի ճանաչման պոռթկումներ եղել են՝ 1915 թվականին դաշնակից երկրների համատեղ հայտարարությունը կամ 1919 թվականին Պոլսի դատարանի որոշումը երիտթուրքերին դատապարտելու վերաբերյալ: Այսինքն, այս փուլում չնայած ցեղասպանության բանաձևումը չկար, բայց երևույթի դատապարտումը կար, և արծագանքը մեծ էր,– նկատեց պատմաբանը:

Հաջորդ փուլը՝ Լոզանի կոնֆերանսը, վերջակետ դրեց ցեղասպանության անմիջական արծագանքի ժամանակաշրջանին, և սկսվեց երկարատև ու համատարած մոռացումի և ուրացումի ժամանակաշրջանը, ինչը, Ա. Մելքոնյանի խոսքով, հայության համար ամենամոռավանջային ժամանակն էր, երբ թարմ էր վերքը, իսկ դրան գումարվում էր աշխարհի քար լռությունը:

Այս վիճակը շարունակվել է մինչև 1965 թվականը, երբ ցեղասպանության 50-րդ տարելիցը և՛ Հայաստանում, և՛ Սփյուռքում ազգային մի նոր պոռթկումի առիթ դարձավ:

1965–1995 թվականների ժամանակաշրջանն էլ պատմաբանն անվանում է «հիշողության թարմացման կամ վերականգնման ժամանակաշրջան»: Այս ընթացքում մի քանի երկրներ ընդունել են Հայոց ցեղասպանության փաստը, նաև Եվրախորհրդի, Եվրամիության որոշումներ են ընդունվել ցեղասպանության վերաբերյալ, ինչը հայությունից ահռելի ուժեր է պահանջել:

Հաջորդ փուլը Ա. Մելքոնյանը համարում է 1998 թվականից սկսված գործընթացը, երբ այդ խնդիրը դարձավ ՀՀ արտաքին քաղաքականության օրակարգի հարց, և այս շրջանը պատմաբանը համարում է Ցեղասպանության ճանաչման, հաղթարշավի ժամանակաշրջան:

Նա չի ընդունում այն տեսակետը, թե Ցեղասպանության դատապարտման և հատուցման խնդիրը բարձրացնողները վտան-

գում են մեր երկիրը: «Այսօր ես ուզում եմ ասել հակառակը. չխոսել Ցեղասպանության մասին նշանակում է վտանգել Հայաստանը», – հայտարարեց պատմաբանը՝ մատնանշելով այն հանգամանքը, որ այսօր թե՛ Թուրքիան, թե՛ Ադրբեջանը զբաղված են կեղծ և սուտ պատմության կերտմամբ, թե, իբր, հայերն են իրենց նկատմամբ ցեղասպանություն իրագործել:

Հարցին՝ հնարավոր համարո՞ւմ եք Ցեղասպանության ճանաչումը Միացյալ Նահանգների կողմից՝ հաշվի առնելով անցած տարի տեղի ունեցած զարգացումները, Ա. Մելքոնյանը պատասխանեց, թե մի օր ԱՄՆ-ն ընդունելու է, բայց, նրա խոսքով, այսօր այդ երկիրը գտնվում է ծիծաղելի վիճակում, երբ 40 նահանգներ ընդունել են Ցեղասպանությունը, իսկ Կոնգրեսը՝ ոչ:

Որպես պատմաբան՝ նա նշում է, որ եթե ընդունվում է դատապարտման որևէ բանաձև, որտեղ չի նշվում, որ Ցեղասպանությունը տեղի է ունեցել Արևմտյան Հայաստանում, և նշվում է Օսմանյան Թուրքիա, նման բանաձևերն իրեն անգամ տխրեցնում են, քանի որ դա ամբողջությամբ փոխում է հիմնախնդրի իրավական արժեքը:

ԿԱՐԻՆԵ ՄԱՆԳԱՍԱՐՅԱՆ

«Երկիր», 2008, 25 ապրիլ:

ОТ ПРИЗНАНИЯ К ВОЗМЕЩЕНИЮ

ПРОЦЕСС ПРИЗНАНИЯ И ОСУЖДЕНИЯ ГЕНОЦИДА АРМЯН в настоящее время находится в правовом-политическом поле “от признания к возмещению”. Такое мнение высказал директор Института истории Национальной Академии наук РА АШОТ МЕЛКОНЯН, сообщает НОЯН ТАПАН.

ПО ЕГО СЛОВАМ, Суд олжен определить размеры потерь армянского народа и форму возмещения этой потери. “Была трагедия, мир это признает, но мир не должен ограничиваться только моральной поддержкой”, - сказал А. Мелконян.

Историк отметил также, что Геноцид армян – это “классический” пример геноцида. Однако в отличие от еврейского Холокоста, армян уничтожали на их же родине – в Западной Армении. “Здесь налицо проблема не только Геноцида, но и проблема лишения родины, на что следует обратить внимание”, - сказал он. По мнению Мелконяна, в случае лишения родины невозможно говорить только о материальном возмещении, поскольку трудно выразить в материальных единицах утраченные западными армянами 2500 сел, 66 городов, 1350 церквей и т.д.

Голос Армении, 2008, 26 апреля, с. 1.

ԱՐՑԱԽԻ ՇԱՐԺՄԱՆ 20-ԱՄԵԱԿԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆ

Գահիրեի մէջ հայ աւանդական երեք կուսակցութիւններու կազմակերպութեամբ հինգշաբթի՝ 13 մարտին, Հելիոպոլսոյ Պըլքետանեան հանդիսասրահին մէջ տեղի ունեցաւ Արցախի շարժման 20-ամեակին նուիրուած հանդիսութիւնը՝ հովանաւորութեամբ Եգիպտոսի Հայոց Թեմի բարեխնամ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Աշոտ Ս. Եպս. Մնացականեանի:

Օրուան հանդիսութիւնը բաղկացած էր երկու բաժինէ: Առաջին բաժինն մէջ բացման խօսքով ելոյթ ունեցաւ «Ձահակիր»-ի խմբագիր տիար Աւետիս Մովսէսեանը:

Սրտաբուխ, կուռ և դիպուկ էր Եգիպտոսի մօտ ՀՀ Արտակարգ և Լիազօր դեսպան տօքտ. Ռուբէն Կարապետեանի ողջոյնի խօսքը:

Գաղութիս ուժերով պատրաստուած գեղարուեստական յայտագիրը կը պարփակէր խմբերգեր՝ կատարուած «Ծաղկատան» եւ «Ծիածան» մանկապատանեկան երգչախումբերուն կողմէ, խմբավարութեամբ Մօ. Միհրան Ղազէլեանի, ասմունք՝ Նորա Քէօհնէլեանի եւ պար «Ձանգեզուր» պարախումբին կողմէ, պարուսոյց՝ Սիւզի Գարգուր:

Հանդիսութեան առաջին մասը աւարտեցաւ ՀՀ գիտութիւններու ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն տօքտ. Աշոտ Մելքոնեանի բանախօսութեամբ, որ հրաւիրուած էր յատկապէս այս առիթով:

Յարգելի բանախօսը կուռ եւ մատչելի լեզուով համապարփակօրէն ներկայացուց Արցախի շարժման դրդապատճառները, անցնող 20 տարիներուն ձեռք բերուած նուաճումները եւ Արցախի այսօրուայ քաղաքական իրավիճակը:

Հանդիսութեան երկրորդ մասը զուտ երաժշտական էր: ՀԳՄ ատենապետ, հանդիսավար Գրիգոր Մարգարեանը բեմ հրաւիրեց Պէյրութէն այս առթիւ հրավիրուած շվիահար մօ. Ջաքար Քէշիշեանը, որ հայկական ժողովրդական իր գործիքով մեզի ներկայացուց հայ հեղինակներու գործեր:

Արունստագետին կ'ընկերակցեր դաշնակահարուհի Կեմիլա Քելչիշեանը: Ձոյգը առինքնեց մեզ իր ելոյթով:

Առաջնորդ Սրբազան հօր իմաստալից խօսքով եւ ապա պահպանիչով աւարտեցաւ հանդիսութիւնը:

«Տեղեկատու», Գահիրե, 2008, ապրիլ, էջ 8:

ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄԸ ՆՎԻՐՎԱԾ ԷՐ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻՆ

Երևանի պետական գյուղատնտեսական քոլեջի կոլեկտիվը, ուսումնառության առաջին օրերից մինչև ավարտը, ջանք չի խնայում սովորողներին հայրենասիրական ոգով դաստիարակելու, որպեսզի վաղը կյանք մտնող երիտասարդը լինի հասարակության լիիրավ անդամ, քաղաքացի, մասնագետ: Եվ այս ամենին նպաստում են քոլեջում կազմակերպվող բազմաթիվ ու բազմաբնույթ միջոցառումները, որոնց նպատակամետ անցկացման համար ջանք չի խնայում քոլեջի տնօրեն Ռուբիկ Թովմասյանը:

Այս անգամ քոլեջում հյուր էր պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը: Միջոցառումը նվիրված էր հայոց Մեծ եղեռնի 93-րդ տարելիցին:

Գիտնականը պատմական անդրադարձ կատարեց՝ նշելով այն քարքարոտ ուղին, որով անցել է մեր բազմաչարչար և իմաստուն ժողովուրդը, հասել 21-րդ դար՝ վառ հույսերով նայելով ապագային:

Բանախոսը մանրամասն ներկայացրեց ցեղասպանության բուն պատճառները, նպատակը, հետևանքները: Դառնալիքը համակուշադրությամբ լսում էր մեծ գիտնականին, քանզի նա իր խորիմաստ մտքերով հեռուն էր տարել իր ունկնդրին, տարել Արևմտյան Հայաստան՝ իրենց պապերի երկիրը:

Եվ ահա այսօր արդեն այլ է պահանջը:

Եվ ինչպես մեծ քնարերգու և մեծ մարդասեր Դ. Վարուժանն է ասել.

Աղվո՞ր աղջիկ, ուրիշներու արցունքին

Գիտե՞ս, թե որչափ աշխարհս է անտարբեր.....

Մինչ այժմ սերունդների խնդիրն է եղել վառ պահել Հայոց ցեղասպանության մասին հիշողությունը: Իսկ հիմա... հիմա եկել է նոր ժամանակ:

Բանախոսը, որն իր արդար պահանջի, բողոքի ծայնը բարձրացրել է շատ ու շատ երկրներում, այսօր էլ նույն եռանդով շա-

րունակում է իր առաքելությունը: Այնուհետև ցուցադրվեցին Աշոտ Մելքոնյանի՝ իր ուղևորությունների ընթացքում նկարահանած «Կարոտի էրգիր» և «Արարատ» ֆիլմերից հատվածներ՝ հեղինակի մեկնաբանությամբ:

Մեր աչքերի առջև հառնում է հայերին տուն կանչող ծյունափառ Արարատը, որի սուրբ գագաթին հայ մտավորական-լեռնագնացներն ամրացնում են Հայաստանի Հանրապետության եռագույնը:

Վերջում բանախոսը ուսանողությանը հղեց իր սերնդի պատգամը.

– Ամեն սերունդ ունի իր առաքելությունը: Մեր սերունդը պահպանեց Մեծ եղեռնի հիշողությունը և փոխանցեց ձեզ: Դուք էլ, եթե անգամ չկարողանաք իրագործել պահանջատիրոջ ձեր իրավունքը, գոնե հիշողությունը փոխանցե՛ք ձեր հետնորդներին:

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԲԱԲԱՅԱՆ

«Ազրարչրատու», 2008, 6–15 մայիս:

ՀՀ ԳԱՎ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՏՆՕՐԵՆ, ՊՐՈՖԵՍՈՐ ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերի և Հայաստանի
Հանրապետության հռչակման 90-ամյակի կապակցությամբ

Թանկագին հայրենակիցներ

Ամեն մի ժողովրդի կյանքում լինում են իրադարձություններ, որոնք ունենում են դարակազմիկ նշանակություն, պայմանավորում են տվյալ ազգի գոյատևման ու զարգացման ողջ ընթացքը: Այսօր՝ 90-ամյա հեռավորությունից մենք վստահաբար կարող ենք ասել, որ մեր ժողովրդի համար այդ շրջադարձային իրողությունն անվերապահորեն վերաբերում է 1918 թ. մայիսին՝ մեր պատմության բարդ, բուռն ու դժվարին մի ժամանակահատվածին, որի պատմական խորհուրդը ներառում է այնպիսի հանգուցային խնդիրներ, որոնք վերաբերում են ազգի գոյամարտին և նրա ապագան կանխորոշող պետականության վերականգնմանը:

Պատմական ճակատագրի բերումով Օսմանյան կայսրության դժնդակ տիրապետության տակ հայտնված արևմտահայությունը 1915–1916 թթ. ենթարկվեց ոչ միայն ֆիզիկական բնաջնջման, այլև կորցրեց իր հող հայրենին, այսինքն՝ հայրենագրկվեց: Հայոց ցեղասպանության՝ իր հրեշավոր ծրագրի իրականացմանը հետամուտ երիտթուրքական ղեկավարությունը, օգտվելով կոմկասյան ճակատից ռուսական բանակի հեռանալու հետևանքով ստեղծված վիճակից, անցավ հարձակման և կարճ ժամանակում կրկին բռնազավթեց ռուսական զորքերի հսկողության տակ անցած Արևմտյան Հայաստանը՝ կազմակերպելով հայկական նոր կոտորածներ:

1918 թ. մայիսի կեսերին թուրքերը մտան Ալեքսանդրապոլ, ապա Արարատյան դաշտ: Վերջապես խոսեց հայ ժողովրդի ինքնապաշտպանական բնազդը, տեղի ունեցավ հասարակության բոլոր շերտերի աննախադեպ միավորում, հաղթեց անարգ թշնա-

մուն հակահարված տալու ազգի անկոտրուն կամքը: Մինչև մայիսի վերջը Սարդարապատում, Բաշ Ապարանում, Ղարաքիլիսայում, Սոգյուբլուում (Շիրակ), Ախալցխայում, Ջավախքում և այլ շրջաններում տեղի ունեցած հերոսամարտերի արդյունքում թուրքական զորքերի առաջխաղացումը կասեցվեց: Թշնամին, տալով մեծ կորուստներ, հետ շարտվեց: Այս հերոսամարտերը ոչ միայն վիժեցրին հայ ժողովրդին վերջնականապես ցեղասպանելու երիտթուրքական ոճրագործ պլանները, այլև կյանքի կոչեցին մեր կործանված պետականությունը՝ Հայաստանի Առաջին հանրապետությունը:

Հենց պետականության վերականգնման մեջ է 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերի պատմական մեծ խորհուրդը: Պատահական չէ, որ այդ հանրապետությունն էր, որ ստիպեց ժամանակի խորհրդային որոշ ոչ հայամետ գործիչների հաշտվելու 1920 թ. վերջին Խորհրդային Հայաստանի ստեղծման իրողության հետ: Չմոռանանք, որ այդ Հայաստանն էլ, թեև լինելով ոչ անկախ պետություն, քաղաքական համակարգով արմատապես նախորդից տարբեր, 1991 թ. ուղի հարթեց մեր նորանկախ Երրորդ հանրապետության հռչակման համար, հանրապետություն, որի ամրապնդումն ու հզորացումն այսօր այն գերագույն երաշխիքն է, որն ապահովելու է մեր ժողովրդի պայծառ ապագան, իրականություն է դարձնելու ազատ, անկախ և միացյալ Հայաստանի ստեղծման ազգային երազանքը:

«Ալիք», 2008, 21 մայիս:

ВЛАСТИ АРМЕНИИ БЕЗУЧАСТНЫ К СУДЬБЕ ДЖАВАХКА: АРМЯНСКИЙ ИСТОРИК

Грузия должна осознать, что в некотором роде является преемницей армянского наследия на ее территории, однако подобного не происходит. Об этом заявил директор института Истории Национальной академии наук Ашот Мелконян в ходе состоявшегося по инициативе аналитического центра “Митк” круглого стола на тему “Антиармянская современная политика Грузии”.

Мелконян отметил, что и со стороны властей Армении наблюдается пассивное отношение к своему наследию на территории Грузии. “Наши государственные мужи должны понять, что своей пассивностью они проигрывают, тем более, в ракурсе развивающихся грузино-турецко-азербайджанских отношений”, - подчеркнул Мелконян. По его словам, власти Армении проявляют безучастие к судьбе Джавахка на фоне заселения его турками - месхетинцами. Подобную позицию он объясняет тем, что власти Армении не желают ухудшения отношений со страной, которая является единственным выходом для Армении во внешний мир.

“Будущее Армении и Грузии должно быть вместе, тем более на фоне усиливающего турецко-азербайджанского демографического движения”, - заявил Мелконян, отметив, что в проведенных на территории Грузии социологических опросах о потенциальных врагах лидирует Россия, а за ней следует Армения, в то время, как в соцопросах в Армении все с точностью наоборот.

ИА REGNUM » Новости 2008, 30 мая.

ВОСХОЖДЕНИЕ НА АРАРАТ ПРИУРОЧИЛИ К ДАТЕ ПОДПИСАНИЯ СЕВРСКОГО ДОГОВОРА

Ашот Мелконян: “Готовим новый 4-томник истории
Армении”

– Государство впервые финансирует подобный объемный труд. Это отрадный факт. Завершить эту трудоемкую работу мы должны до конца года. Уже в новое время многие проблемы мы представили в новом свете. Отказавшись от советских стереотипов и опираясь на объективный историко-аналитический метод, мы ответили на многие вопросы нашей истории: генезис армянского народа, время и условия создания древнейших армянских государственных образований, Ванского царства, церкви и т. д. Особое внимание уделили проблемам исторической демографии, поскольку искажения и фальсификация нашей истории со стороны турецко-азербайджанской историографии во многом охватывают именно эту сферу. Т. е. они фальсифицируют этническое происхождение носителя всей нашей истории и культуры, представляя его тюркским.

К проблемам истории советского периода мы отнеслись весьма серьезно. Отметим и достижения, и утраты. Этот период мы считаем эпохой государственности: Советская Армения – Вторая Республика. В этом плане преобладает точка зрения, что вообще государственность в армянской истории проявилась в разных формах и говорить, что после падения Анийского царства в 1045 г. и до 1918 г. мы не имели государственности, неверно. Государственность у нас была в форме княжеств (ишханутюн – Захариды, Орбеяны, Асан-Джалаляны, Прошяны и др.), сигнахов и меликств (Арцах, Сюник), полунезависимых образований Сасуна и

Зейтуна и т.д. Даже святой Эчмиадзин своей деятельности во многом имел атрибуты государственности и тем самым резко отличался от религиозных структур других стран. Вот эти проявления государственности и обеспечили жизнеспособность нашего народа в течение многих веков, когда мы не имели общеармянской государственности.

– По вашему мнению, Турция когда-нибудь пойдет на справедливое решение Армянского вопроса?

– В Турции мало что изменилось со времен младотурок. Нынешнее руководство продолжает ожесточенно отрицать факт геноцида и тем самым механически становится носителем политики геноцида в отношении армян. Более того, официальная Анкара по-прежнему выдвигает предварительные условия, принятие которых для нас равносильно уничтожению национальных идеалов. Убежден, что урегулирование армяно-турецких отношений за счет уступок по известным трем пунктам для нас непреемлемо.

Думаю, что мы имеем моральное и юридическое право выдвинуть перед Турцией свои условия по поводу признания Геноцида. Что касается открытия границы, то экономические выгоды столь сомнительны, что лучше сохранить блокадный режим. Открытие границы турки преподнесут миру как большой жест доброй воли, тогда как основные кровоточащие вопросы опять останутся без ответа. И международное сообщество клюнет на эту наживку. Словом, только твердая позиция по всем основным проблемам может привести нас к успеху.

Армянский флаг на вершине Арарата

– Говорят, летом вы водрузили флаг Армении на вершине Арарата. Как родилась идея восхождения?

– Я не раз бывал в Западной Армении и каждый раз, глядя на Арарат, задумывался: смогу ли я физически совершить подъем на вершину? И вот мои друзья – ученые Липарит Петросян, Хорен Котанджян, Ваграм Мкртчян и профессиональный альпинист Самвел Бароян убедили меня, что мечту можно осуществить. И мы в Ереване начали серьезно готовиться, закупили снаряжение, специальную обувь и одежду. Наконец назначили день восхождения и покорения вершины. Было решено приурочить его к исторической дате подписания Севрского договора – 10 августа.

Восхождение мы начали 8 августа прошлого года с высоты 2200 метров над уровнем моря. К вечеру преодолели 1 тыс. метров. Установили палатки, заночевали. Утром 9 августа продолжили штурм отвесного склона. И где-то на высоте 4 тыс. метров перед нами неожиданно открылось великолепное зрелище – гигантский водопад. Ледники активно таяли, что на практике говорило о том, что глобальное потепление – не выдумка ученых. Позже курды Баязета рассказали, что несколько лет назад ничего подобного не наблюдалось.

Самым трудным участком оказались последние 300 метров. Их мы преодолели утром 10 августа. К полудню удалось водрузить флаг на самой высокой точке – 5165 м. Мы пробыли на пятачке около часа. Видимость была отличная – Араратская долина как на ладони. Все 10 членов группы испытывали смешанное чувство радости и, конечно, горечи. Мы думали об одном: время собирать армянские земли.

*Беседу вел Левон Оганесян
АиФ, Ереван, 2008, N 6, с. 10.*

ТУРЦИЯ ЖЕЛАЕТ УСИЛИТЬ ВЛИЯНИЕ В РЕГИОНЕ ПОСРЕДСТВОМ ПЛАТФОРМЫ СТАБИЛЬНОСТИ НА КАВКАЗЕ

АРМЯНСКИЙ ИСТОРИК

ЕРЕВАН, 10 сентября. (Новости-Армения). Посредством инициативы создания Платформы стабильности и безопасности на Кавказе, Турция нацелена на усиление своих позиций в регионе и хочет заручиться поддержкой Армении, считает директор Института истории НАН Армении Ашот Мелконян.

Премьер-министр Турции Реджеп Тайип Эрдоган предложил создать в регионе по географическому принципу платформу стабильности и безопасности, которая должна опираться на принципы ОБСЕ. Среди принципов создания платформы в заявлении Эрдогана указаны полное восстановление мира и безопасности на Кавказе, обеспечение экономического сотрудничества и энергетической безопасности в регионе.

“Данной инициативой Турция преследовала цель смягчить позиции Армении по карабахской проблеме, а также повысить свою практическую роль в этом вопросе”, - сказал Мелконян журналистам в среду.

Он считает позитивным то, что Армения с пониманием отнеслась и не отклонила эту инициативу по региональному сотрудничеству и обеспечению безопасности, поскольку в противном случае страна оказалась бы “в довольно неудобном положении”.

“Однако, поскольку эта идея на сегодняшний день окончательно не сформирована, и статус участия Армении

непонятен, к этой инициативе следует относиться с некоторыми оговорками”, - сказал он.

В этой связи историк отметил, что идея “Кавказского дома” не нова, она впервые была озвучена Турцией еще в 1918 году.

“Турция считала формирование трех кавказских республик своим достижением, а в отношении Армении характерным было заявление турецкого генерала Нури-паши, захватившего в 1918 году Баку, о том, что “Армения находится в мешке, который мы можем в любой момент закрыть, и она задохнется”, - сказал он, добавив, что именно поэтому Армения тогда более склонялась к сотрудничеству с Грузией.

Day.az, 2008, 10 сентября.

ՄԵՆՔ ՆԱՅԱՆՁԵԼՈՒ ՏԵՂ ՉՈՒՆԵՆՔ

Քաղաքականացված ֆուտբոլային խաղից, ՀՀ և Թուրքիայի նախագահների հանդիպումից հետո տարածվեց այն ենթադրություն-համոզմունքը, թե հայ-թուրքական հարաբերությունների նոր սկիզբը դրվեց: Արդիական թեմա դարձավ նաև այն, թե ինչ հարաբերություններ ունեինք մենք և նրանք պատմական անցյալում: Այս հարցերի շուրջ զրուցեցինք ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանի հետ:

— *Պարոն Մելքոնյան, Թուրքիայի նախագահի Հայաստան այցը, ըստ Ձեզ, արդյո՞ք հայ-թուրքական նոր հարաբերությունների սկիզբ էր, և Հայաստանն ի՞նչ շահ կարող էր հետապնդել այս դիվանագիտական խաղից:*

— Որքան մենք հեռանանք Արդուլահ Գյուլ և Սերժ Սարգսյան հանդիպումից, այնքան կսկսենք ճիշտ և սառը դատողություններ անել տեղի ունեցածի վերաբերյալ: Ժամանակից շուտ ծնված այն գնահատականները, թե դա նոր կամ շրջադարձային փուլ էր հայ-թուրքական հարաբերություններում, ինձ թվում է, խմբագրման կարիք ունեն:

Առկա են պատմական և արդիական լուրջ խնդիրներ, որոնց շուրջ կողմերից և ոչ մեկը զիջելու մտադրություն չունի: Թուրքիայի առաջադրած նախապայմանները՝ Ղարաբաղից մեր զորքերի դուրսբերում, Թուրքիայի և Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության ճանաչում և հրաժարում Ցեղասպանության ճանաչմանն ուղղված քաղաքականությունից, հայ դիվանագիտական, քաղաքական և հասարակական շրջանակների համար անընդունելի են: Այլ հարց կլինի, եթե հետագա հանդիպումների ժամանակ Թուրքիայի այդ կոշտ դիրքորոշման առումով թեթևահանց նկատվի. կարելի կլինի ասել, որ սառույցը հալվեց, և հայ-թուրքական հարաբերություններում դրական տեղաշարժ կա: Իսկ դրա մասին չեն վկայում նաև սահմանի փակ լինելու

հանգամանքը և այդպիսին պահպանելու վերաբերյալ Ա. Գյուլի՝ Անկարայում և Բաքվում արած վերջին հայտարարությունները:

– Այնուամենայնիվ, առաջին քայլը մենք արեցինք: Ի՞նչ եք կարծում, հնարավոր է, որ հետագայում գիշողի դերում մենք լինենք:

– Մենք նահանջելու տեղ չունենք, մենք տուժած կողմ ենք. մեզ ցեղասպանել են, հայրենագրվել: Եվ այս պայմաններում մենք քայլ կատարեցինք, որն, անշուշտ, պիտի Արևմուտքի, Ռուսաստանի կողմից դրականորեն գնահատվի, բայց մենք ավելին անել չենք կարող: Եթե նրանք սահմանը բացելու, դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու, նախապայմանները հանելու և 1915 թ. խնդիրը լուծելը պատմաբաններին թողնելու մոտեցումից հրաժարվելու քայլեր կատարեն, մենք, անշուշտ, դա կողջունենք:

Ինչ վերաբերում է սահմանի բացմանը, ես առաջիկայում դա չեմ տեսնում և դրա համար հոգու խորքում շատ ուրախ եմ: Մենք, 1991-ից հետո ունենալով անկախություն, կարողացանք ստեղծել քիչ թե շատ մրցունակ տնտեսություն, որը կարող է ժողովրդի պահանջները բավարարել ներքին ռեսուրսների հաշվին ու նաև ներմուծման միջոցով: Մենք այլընտրանքային ճանապարհներով շրջանցեցինք Թուրքիան և կարողացանք առանց Թուրքիայի շարունակել մեր գոյությունը:

– Իսկ ի՞նչ կտա սահմանի բացումը մեզ:

– Մարտավարական իմաստով շատ օգտակար կլինի դա. սահմանը բացվելուց հետո գները կիջնեն: Հայերը Երևանում կնստեն կոմֆորտ վագոններ և կհասնեն Եվրոպա՝ Արևմտյան Հայաստանով անցնելով, Անթալիայում հանգստանալով. ոչ մի կերպ չեմ կարողանում տեղավորել ուղեղիս մեջ, թե հայը ինչպես կարող է հանգստանալ Անթալիայում: Թող բոլորն ինձ դատապարտեն, ասեն, որ մեզ մոտ՝ Սևանում, ավելի թանկ է, բայց ես

կարծում են, որ Անթալիայում ծրի հանգստանալ առաջարկելու դեպքում էլ չպիտի գնալ:

Տնտեսությունը ամբողջապես կշռվի դեպի Թուրքիան, և այն այլընտրանքային ճանապարհները, որոնք մենք այժմ ունենք, կմարեն, որովհետև ավելի թանկ են: Իսկ ես կարծում եմ՝ քանի դեռ մենք քաղաքական խնդիրներ չենք լուծել, փոխել և թուրքական ռելսերի վրա դնել մեր տնտեսությունը, որն ամեն վայրկյան մահացու հարված կարող է ստանալ Թուրքիայի կողմից, ոչ մի կերպ չի կարելի:

Չպետք է այդքան խանդավառվել սահմանի բացմամբ: Սա ինձ միշտ հիշեցնում է 1918 թվականի հունիսի 4-ին Բաթումի պայմանագրի կնքումից հետո Բաքու ներխուժած Նուրի փաշայի խոսքերը, ով Ցեղասպանության գլխավոր կազմակերպիչ էնվեր փաշայի եղբայրն էր և արշավող թուրքական բանակի հրամանատարը: Նա ասում էր. «Բաթումի պայմանագրով ստեղծել ենք մի Հայաստան, որը պարկի մեջ է, և այդ պարկի բերանը գտնվում է իմ ձեռքին. որ պահին ես այդ պարկի բերանը փակեմ, հայ ժողովուրդը շնչահեղձ կլինի»: Մենք չպիտի այդ սահմանը բացելուց հետո տնտեսությունն այնպես կառուցենք, որ ինքներս գնանք մտնենք այդ երախի մեջ, իսկ երախը փակողն էլ լինեն թուրքերը:

– Խոսենք Ձեր նշած պատմական խնդիրների լուծումը պատմաբաններին թողնելու՝ Թուրքիայի մոտեցման մասին: Ի՞նչ նպատակ ունի այդ ծրագիրը:

– 2001–2003 թվականներին գործում էր թուրք-հայկական հաշտեցման չարաբաստիկ հանձնաժողովը, որին մասնակցելու հրավերը մենք՝ հայ պատմաբաններս, մերժել էինք, բայց գտնվեցին մարդիկ, որ մասնակցեցին: Եվ այդ ընթացքում Թուրքիան միջազգային ասպարեզում հասավ լուրջ հաջողությունների. ոչ մի երկիր այդ թվականներին չճանաչեց Ցեղասպանության իրողությունը, որովհետև թուրքերն այդ երկրների խորհրդարաններին ներկայացնում էին, որ, ա՛յ, տեսե՛ք, հայերը եկել, մեզ հետ բանավիճում են Ցեղասպանության վերաբերյալ, այսինքն՝ ինչ-

որ իմաստով նույնիսկ իրենք կասկածներ ունեն, և երբ հանձնաժողովը կգա որոշակի եզրակացությունների, այդ ժամանակ, խնդրեմ, անդրադարձեք այդ հարցին: Եվ միայն այն բանից հետո, երբ 2003 թ. աշնանը հայկական կողմը միակողմանիորեն լուծարեց հանձնաժողովը, դադարեցրեց իր գործունեությունը, անմիջապես այդ տարվա վերջին Ցեղասպանության իրողությունը ճանաչեց Շվեյցարիան, հաջորդ տարվա գարնանը՝ Կանադան, հետագայում՝ Նաև Լեհաստանը, Լիտվան և ուրիշ երկրներ: Այսինքն՝ այս ծրագիրը, որն առաջարկվում է վարչապետ Էրդողանի կողմից, պատահական չէ. այն հասարակության ուշադրությունը խնդրից շեղելու կոնկրետ նպատակ ունի:

Իմ խորին համոզմամբ, մեր պատմաբաններն իրենց համեստ ներդրումն ունեցել են Ցեղասպանության ճանաչման գործում՝ թիկունքում չունենալով այն հզոր պետական ֆինանսական աջակցությունը, որն ունեին թուրքերը: Բայց քանի որ հայերն ունեին ճշմարտությունը, արձանագրեցին հաջողություններ, ու այսօր աշխարհի քսան երկիր և ԱՄՆ-ի ավելի քան քառասուն նահանգ ճանաչել է Հայոց Ցեղասպանությունը, թեև Անգլիան, ԱՄՆ-ը և Թուրքիան շարունակում են մերժողական դիրք ունենալ: Աշխարհին վաղուց Ցեղասպանությունը հայտնի է, և Ցեղասպանության շուրջ բանավիճելը վիրավորանք է մեր մեկուկես միլիոն նահատակների հիշատակի հանդեպ:

– Մենք բազմիցս խոսում ենք արխիվները բացելու մեր հոժարականության մասին: Արդյո՞ք մեր ունեցած նյութերը լիովին բավարար են մեր պահանջատիրությունը հիմնավորելու համար: Եվ արդյո՞ք օտարալեզու աղբյուրներից ստացված նյութերը համախմբված են, թարգմանված:

– Իմ հաշվարկով, այսօր առնվազն տասնչորս լեզվով Հայոց Ցեղասպանության վերաբերյալ ժողովածուներ կան, որոնք պարունակում են նյութեր աշխարհի ավելի քան երեսուն երկրի արխիվներից: Դրանց մի զգալի մասը բնագրով է տպագրվել, մյուս

մասը՝ թարգմանաբար կամ զուգահեռաբար տպագրվել է և՛ բնագիրը, և՛ թարգմանությունը, օրինակ՝ Արթուր Բեիլերյան «Ֆրանսիական աղբյուրները Հայոց հարցի և Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ», Պասկուալ Օհանյանի «Ուրուգվայի և Արգենտինայի աղբյուրները Հայոց ցեղասպանության մասին», Արտեմ Օհանջանյանի «Ավստրոհունգարական արխիվները Հայոց ցեղասպանության մասին», Արման Կիրակոսյան «Հայոց ցեղասպանության արձագանքները անգլիական և ամերիկյան արխիվներում»...

Հայաստանյան արխիվներում, անշուշտ, չկա այդքան նյութ, որքան կա թուրքական արխիվներում: Այո՛, մեր Ազգային արխիվի տնօրեն Ամատունի Վիրաբյանը բազմիցս հայտարարել է, որ մեր արխիվները բաց են թուրքերի առջև, նման հայտարարություններ արվել են նաև թուրքական կողմից, բայց խնդիրն այն է, որ բաց են մինչև 1894 թ. նյութերը: Ինչպես ամեն մի արխիվ, այնպես էլ թուրքականը իրավունք ունի գաղտնիության ժամկետ սահմանել: Բայց տեսե՛ք՝ ինչն է ծիծաղելի. սուտը անընդհատ կոծկելու, սվաղելու, շրջանցելու այդ գործելակերպը հանգեցնում է մի այնպիսի վիճակի, երբ դու սխալ ես թույլ տալիս և բացահայտում ես քո ամբողջ գործունեության մեխը, և այդպես անընդհատ տեղի է ունենում թուրքերի հետ: Գաղտնիության ժամկետի վերաբերյալ օրենքը տարածեցին մինչև 1894-ի վրա, այսինքն՝ մինչ այն ժամանակը, երբվանից սկսվում են համիդյան կոտորածները: Կարծեն, վերջերս որոշ փաստաթղթեր սկսել են տալ նաև 1890-ականների վերջին շրջանից, որովհետև հասկացան, թե ինչ սխալ են թույլ տվել: Ինչո՞ւ մինչ այդ շրջանը: Որպեսզի արխիվները մաքուր լինեն, և նրանք թմբկահարեն, թե Օսմանյան կայսրությունում հայերն ապրել են բարեկեցիկ կյանքով:

– *Իսկ մի՞թե հայերն իսկապես լավ չէին ապրում Օսմանյան կայսրությունում:*

– Օսմանյան կայսրության արևմտյան հատվածում, մասնավորապես Ստամբուլում և հատկապես ամիրայական դասը, անշուշտ, շատ ավելի լավ էր ապրում: Բայց գավառահայությունը բուն հայրենիքում ապրում էր սարսափելի ծանր սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, կրոնական ճնշումների պայմաններում: Եվ ամբողջության մեջ թուրքական հասարակությունը հայության համար երբևէ նպաստավոր չի եղել: Սուլթան Համիդը կարող էր շքանշաններ տալ Հովհաննես Այվազովսկուն, բայց մյուս կողմից՝ ջարդեր կազմակերպեր Արևմտյան Հայաստանում, և այդ նույն Այվազովսկին այդ նույն մեղալը պիտի կապեր շան վզին, հետո նետեր Սև ծովը:

– Իսկ կա՞ն փաստացի վկայություններ Օսմանյան կայսրությունում հայերի ծանր, դժվար պայմաններում ապրելու մասին:

– Իհարկե, դրանցից մեկ-երկուսն ասեմ. Գյուտ Աղանյանցի՝ 20-րդ դարի սկզբին հրատարակված 12-հատորանոց ժողովածուի մի քանի հատորը վերաբերում է թուրքական հարստահարություններին՝ հարկեր, կրոնական խտրականություն: Այդ ամբողջն այնտեղ արտացոլված է: Ռուս հեղինակ Պյոտր Չիխաչովը մանրամասնորեն նկարագրում է, թե հայերն ինչ վիճակում էին: Ֆրանսիացի հեղինակ Ժոզեֆը 19-րդ դարի սկզբին եղել է Արևմտյան Հայաստանում, մանրամասն նկարագրում է, թե ինչ աղետալի վիճակում են ապրում հայերն Օսմանյան կայսրությունում:

– Ունե՞նք մասնագետներ, ովքեր աշխատում կամ աշխատել են թուրքական արխիվներում:

– Մեր պատմաբաններից, եթե չեմ սխալվում, Արա Սանջյանը փորձ արեց նրանց արխիվներում աշխատել և որոշակի քանակությամբ նյութեր հավաքել է: Այդ արխիվներում արաբատառ փաստաթղթեր են, բայց գրված են օսմաներեն: Շատերը կարծում են, թե դա նույն թուրքերենն է, բայց օսմաներենը իսլամի հենքի վրա ստեղծված թուրքախառն, պարսկախառն, արաբախառն մի լեզու է, որի իմացությունը ենթադրում է միաժամանակ

թվարկածս լեզուների խոր իմացություն: Եվ այս առումով մենք մասնագետների պակաս ունենք, նույնիսկ պիտի ասեն, որ իրենք՝ թուրքերը, բավականին դժվարություններ ունեն: Եվ երևի բարեբախտություն է դա, որովհետև փաստաթղթերի մի մասը դեռ ոչնչացված չէ: Համենայն դեպս, օտարերկրացի գիտնականները, որոնց հետ մենք առիթներ ենք ունենում հանդիպել և խոսել թուրքական արխիվներում տիրող իրավիճակի մասին, մեզ հավատացնում են, որ ամեն ինչ չէ, որ ոչնչացված է, կամ ամեն ինչ չէ, որ փակի տակ է: Արտասահմանցիներն ուղղակի ապշահար պատմում էին, թե 1890-ականների կոտորածների վերաբերյալ ինչ մեծ քանակությամբ նյութեր էին իրենք տեսել՝ դեռևս 1891–93 թվականներին վերաբերող:

Ցեղասպանության ճանաչման հարցը վերջացած է, միայն մնում է, որ Թուրքիան պաշտոնապես ընդունի այն: Բայց միայն ընդունելով՝ մեղքի բեռը չի թեթևանա, դրան պիտի հաջորդի հատուցումը: Կա միջազգային օրենք, ըստ որի՝ ցեղասպանությունը վաղեմության ժամկետ չունի, և ցեղասպանողի հաջորդները պետք է հատուցեն կատարվածի համար:

*Հարցազրույցը՝ Աստղիկ Կարապետյանի
«Երկիր», 2008, 19 սեպտեմբեր, էջ 3:*

ՈՐՊԵՍՁԻ «ՊԱՐԿԻ ՄԵՋ ՇՆՉԱՐԵՂՁ ՉԼԻՆԵՆՔ»

Վերջին շրջանում ծավալվող իրադարձությունները՝ կապված վրաց-օսական հակամարտության հետ, հիմնովին փոխեցին մեր տարածաշրջանում տարվող դիվանագիտական քաղաքականությունը: Թե ինչ ազդեցություն ունեցավ և կարող էր ունենալ ստեղծված իրավիճակը մեր երկրի քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական ոլորտներում և համեմատության ինչպիսի եզրեր կարելի է գտնել Արցախի հարցի հետ, պարզաբանումներ տվեց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը: Նա մասնավորապես ասաց.

– 2008 թ. օգոստոս–սեպտեմբերի իրադարձությունները եկան նախանշելու նոր աշխարհաքաղաքական զարգացումների սկիզբը: Վերջին 17–18 տարիների ընթացքում, երբ փլուզվեց խորհրդային պետությունը և ի հայտ եկան անկախ պետություններ, Ռուսաստանն, անշուշտ, երկրորդ պլան մղվեց, թեև ինքնիայով իր հին «կայսերական» մոտեցումներով, փորձում էր «մատ թափ տալ» ամբողջ աշխարհի վրա: Ռուսաստանը հոխորտալուց այն կողմ չանցավ, և կյանքը ցույց տվեց, որ աշխարհաքաղաքական կարևորագույն խնդիրների լուծման մեջ ժանրակշիռ և գուցե միակ տեղն ու դերն ունեն Միացյալ Նահանգներն ու նրա դաշնակից երկրները, որոնք բոլոր հարցերում օժանդակում են նրան: Փաստորեն, այս տարիների ընթացքում չեղավ մի խնդիր, որը Միացյալ Նահանգները չկարողանար մինչև վերջ հաղթականորեն լուծել: Ահա ներկայացավ մի առիթ, որտեղ Ռուսաստանի Դաշնությունն իր խոսքը վերածեց գործի. սա դարասկզբի Ռուսաստանի քաղաքականության գործնական ակտիվացման սկիզբ կարելի է համարել: Այսինքն՝ նա արդեն գործնական քայլ կատարեց և այն ձեռնոցը, որն Արևմուտքը նետել էր նրան ու չէր վերցնում, Ռուսաստանը վերցրեց, ու դրա զոհը դարձավ Վրաստանը իր ղեկավարության արդյունքում: Փաստորեն, նման հակամարտության մեջ ներքաշվելն, ի վերջո, Ռուսաստա-

նի համար եղավ շահեկան, և արդյունքում, գուցե ընդմիշտ, Վրաստանը կորցրեց Աբխազիան և Հարավային Օսեթիան:

Մեզ համար բացվեց երկրորդ հնարավորությունը աշխարհին ցույց տալու համար, որ Արևմուտքը և Ռուսաստանը, երկակի չափանիշներով առաջնորդվելով, փաստորեն, տեսականորեն հիմք չունեն Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ինքնորոշման իրավունքը չճանաչելու, որովհետև Կոսովոյի նախադեպը և դրան հաջորդած Օսեթիայի և Աբխազիայի դեպքերը եկան վկայելու, որ Լեռնային Ղարաբաղը շատ ավելի մեծ իրավական, քաղաքական, բարոյական, տնտեսական հիմք ունի անկախ ապրելու, քան վերոհիշյալ կազմավորումները, առավել ևս Կոսովոյի պարագան, որը բացարձակապես ընդհանուր ոչինչ չունի հայրենիք ասված կարևորագույն հասկացության հետ. այլ է Օսեթիայի և Աբխազիայի խնդիրը, որովհետև այդ կազմավորումները կազմավորված էին իրենց պատմական հայրենիքի վրա:

Հիմա անդրադառնանք Թուրքիային:

Թուրքիան կամուկացի մեջ էր՝ կապված ֆուտբոլային այս հրավերի հետ: Եվ տեսնելով Ռուսաստանի գործնական քայլերը, որոնք իրենց հետ բերում էին տարածաշրջանում որոշակիորեն նրա տեղի, դերի, կշռի աճ, Թուրքիան շտապեց, քանի որ ինքը կարող էր «ճաշկերության սեղանի շուրջը տեղ չունենալ», և անմիջապես շտապելով համաձայնեցրեց այդ հրավերը Մոսկվայի հետ, որն էլ իր հերթին ճնշումներ բանեցրեց: Թուրքիան Արևմուտքին բավարարեց Բոսֆոր-Ղարդանեղ բացելու իր քաղաքականությամբ, և ռազմաճակատները մտան Սև ծով, իսկ Ռուսաստանի մոտեցումները այդ հարցում նա բավարարեց լռելով. դատապարտող որևէ հայտարարություն չարեց ի պաշտպանություն Վրաստանի, որի հետ ինքը կարծես թե ռազմավարական շահեր ուներ, և մյուս կողմից մեջտեղ բերվեց, այսպես կոչված, անհասկանալի Կովկասյան անվտանգության և համագործակցության պլատֆորմը, որը, իմ խորին համոզմամբ, անհասկանալի և իրականության մեջ չձևավորված մի պլատֆորմ է, որի ձևաչափը շատ անհասկանալի է և՛ կողմերին, և՛ քաղաքագետներին, և՛

պատմաբաններին: Ինչո՞ւ: Որովհետև Աբդուլահի Գյուլն առաջարկում է անվտանգության և համագործակցության մի համակարգ ստեղծել, որի մեջ պետք է ներկա լինեն Ռուսաստանը, Վրաստանը և Հայաստանը: Ի՞նչ ձևաչափի մասին կարող է խոսք լինել, որի անդամ երկրների մի զգալի մասը չունեն նույնիսկ դիվանագիտական հարաբերություններ միմյանց հետ, ուրեմն, այս անհասկանալի ձևաչափի մեջ, կարծում եմ, որ մեր դրական, այսպես կոչված հուսադրող պատասխանը միայն դիվանագիտական ժեստ էր:

Ի դեպ, սա մոր ծրագիր չէ, սրա նախադեպը եղել է 1918-ին, երբ Թուրքիան համաձայնվեց Բաթումիի պայմանագրում տեղ տալ նաև հայկական կողմին և համանման պայմանագիր ստորագրել, ինչպես Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ: Սա, իհարկե, արվում էր միայն այն բանի համար, որ ցույց տար աշխարհին, որ ինքը ցեղասպան երկիր չէ: Այս պայմանագիրը չկնքվեց միայն նրա համար, որ դեպի Բաքու արշավող էմվերի եղբայր, թուրքական զորքերի հրամանատար Նուրի փաշան ասել էր, թե ստեղծեցին մի Հայաստան, որը պարկի մեջ է, իսկ պարկի բերանը գտնվում է իր ձեռքում, որը ցանկացած պահի կարող է փակել ու հայ ժողովրդին շնչահեղձ անել: Կարծում եմ, պետք է զուգահեռներ անցկացնել Աբդուլահի Գյուլի ասածների և այդ պատմական անցուղարձի միջև՝ նկատի ունենալով այն փաստը, որ ադրբեջանական մի թերթի թղթակցի հետ հարցազրույցում նա հավաստիացրել է, որ Թուրքիան կանգնած է Ադրբեջանի թիկունքին, և իր անվտանգությունն ապահովող մարմինները Հայաստան – Թուրքիա ֆուտբոլային խաղի ժամանակ սահմանն անցել են ոչ թե անմիջական սահմանով, այլ, շրջանցելով 600 կիլոմետր, անցել են Վրաստանի սահմանով՝ միայն Ադրբեջանին չնեղացնելու համար:

Հասկանալի է, որ այս ամենն արվեց նրա համար, որ Թուրքիան չուշանա տարածաշրջանային գործընթացներից, քանի որ Ռուսաստանը գլխավոր գործոն հանդիսացող Վրաստանի «ողնաշարը կոտրեց» այս պատերազմի ընթացքում և ինքն ակտիվո-

րեն սկսեց եղանակ փոխել այս տարածաշրջանում: Չի բացառվում նաև, որ նման քայլով Թուրքիայի ղեկավարությունը փորձում է շահել Հայաստանի վստահությունը, որովհետև պատմական փաստերը մեզ մշտապես հուշել են, որ երբեք չի կարելի ապավինել Թուրքիայի խոստումներին, ի վերջո, մենք դրանից միշտ տուժել ենք, և այդ բնագոյը, որ մեր մեջ դարերի ընթացքում արմատավորվել է, ստիպում է մեզ զգուշավոր լինել թուրքերի նկատմամբ, մանավանդ որ որոշակի փորձ ունեինք նախորդ նախագահի ժամանակ, որը հնարավորինս կրավորական վարքագծով փորձում էր հաճոյանալ թուրքերին, բայց ոչ մի սահման չէր բացվել, ոչ մի վերաբերմունք չէր փոխվել, ընդգծված ադրբեջանամետ քաղաքականություն էր վարում: 1997 թվականից հետո, երբ շատ մերժողական կեցվածք էինք ընդունել Թուրքիայի նկատմամբ, երբ ցեղասպանության խնդիրը հանեցինք միջազգային ասպարեզ, շատ ավելի կարևոր գործոն դարձանք Թուրքիայի համար, քան դրա նախորդ փուլում: Հիմա նման քայլով Թուրքիան փորձում է ներխուժել Հայաստան–Ադրբեջան ռազմական հակամարտության գլխավոր պատճառ հանդիսացող Արցախի խնդրի լուծման ձևաչափի մեջ: Որովհետև միշտ, երբ Թուրքիան առաջարկել է իր մասնակցությունն այս խնդրում, հայկական կողմը կտրուկ մերժել է, իսկ հիմա Հայաստանը, գուցե քաղաքավարությունից, ասում է, որ ինքը դեմ չէ, որ իրենք մասնակցեն դարաքաղյան հակամարտության քննարկման և լուծման հարցին:

Բնականաբար, ինչպես էլ լինի, Թուրքիան պետք է պաշտպանի Ադրբեջանի շահերը, և կարծես թե ձևաչափի մեջ ադրբեջանական կողմի կշիռը պիտի ավելանա, առավել ևս որ և՛ Թուրքիան, և՛ Ադրբեջանը վերջերս հայտարարեցին, որ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի ձևաչափն արդեն իրեն սպառել է, այսինքն՝ այստեղ արդեն Թուրքիայի մասնակցության հարցն է շահարկվում:

Մենք էլ մեր դիվանագիտական, այսպես կոչված հաղթանակը արձանագրեցինք, թե մեզ վերջապես հաջողվեց Գյուլին այստեղ բերել, իսկ հետո՞:

Ինչ վերաբերում է տնտեսական հնարավոր զարգացումներին, ապա պետք է ասեմ, որ թեև մասնագիտությամբ տնտեսագետ չեմ, բայց և այնպես, այս բնագավառը զարգացնելու այլընտրանք մենք չունենք, որովհետև մեր ամբողջ տնտեսությունը կառուցել ենք Փոթիի գծի վրա, և այս վերջին դեպքերը մեզ հուշեցին, որ պետք է այլընտրանքային ելքեր փնտրել, բնականաբար խոսքն առաջին հերթին Իրանի մասին է, որը գործում է, բայց շատ քիչ, քանի որ հեռու է և բավական թանկ, Թուրքիայի տարբերակն էլ պիտի օգտագործենք, կարծում եմ, որ դեպի արտաքին աշխարհ բոլոր այլընտրանքները պիտի ուժի մեջ պահենք, որովհետև մասնավոր բիզնեսի պարագայում բոլորը մտահոգություն ունեն, որ տնտեսությունը կվերակառուցվի երկաթուղու վրա, որը ենթադրում է էժան գներ, և այն ապրանքները, որ մենք Ռուսաստանից, Ուկրաինայից ներմուծում ենք, ստանանք արդեն Թուրքիայից, և ամբողջ տնտեսությունը շուռ կգա դեպի Թուրքիա, ու մենք ականայից կվերածվենք թուրքական հերթական արևելյան վիճակներից մեկի: Քանի որ Հայաստանն իր տնտեսական ներուժով լավագույն դեպքում կարող է հավակնել թեթև արդյունաբերական երկիր դառնալու տեղին, որը տարածաշրջանում արդեն վաղուց ունի Թուրքիան՝ տեքստիլ արտադրություն, գյուղատնտեսություն և այլն, այդ արտադրանքը ուղղակիորեն հեղեղելու է մեր շուկան՝ դուրս մղելով մեր տեղական արտադրանքը, իսկ մեր իշխանությունների հավաստիացումները, որ մենք ունենք պաշարներ և կարող ենք այդ խնդիրը լուծել և այլն, ընդամենը փուչիկ են:

Ամեն դեպքում, նույնիսկ սահմանը բացելուց հետո էլ հարկավոր է Փոթիի գիծը պահել շատ բանուկ և, ինչու չէ, թեկուզ շատ թանկ, բայց շատ ավելի հեռանկարային Մեղրի-Հյուսիսային Իրան և Կասպից ծովի վրայով դեպի Ռուսաստան ճանապարհը փորձենք օգտագործել, որ գոնե Արցախը և Սյունիքը Ռուսաստանով հնարավոր լինի կապել, որը շատ ավելի ձեռնտու է, ու հարկավոր է այդ մասին շատ լուրջ մտածել:

*Ձրուցեց Անուշ Նավասարդյանը
«Առաքյալ», 2008, սեպտեմբեր, թիվ 6 (129), էջ 3, 5:*

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ ՀՀ ԳԱԱ-ՈՒՄ

Հունիսի 1-ին ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայում Սփյուռքի պետական կոմիտեի ղեկավարը հանդիպեց ԳԱԱ ղեկավարության, գիտության բնագավառի ներկայացուցիչների հետ: Հանդիպման ընթացքում քննարկվեցին մի շարք խնդիրներ՝ կոմիտեի հետագա ռազմավարությունն ու հայեցակարգը որոշելու համար: Ներկաները հատկապես շեշտեցին ԳԱԱ-ի մեծ դերը համագործակցության քայլեր իրականացնելու գործում:

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը նշեց, որ Հայաստանի առաջին խնդիրը արևմտահայ լեզվի պահպանումն է, և կարևորեց համահայկական՝ արևելահայ և արևմտահայ լեզուներով դասագրքերի ստեղծումը: Գիտնականները մտավախություն հայտնեցին, որ սփյուռքահայերի մեծ մասը, հատկապես երիտասարդ սերունդը, չի տիրապետում հայերենին: Նրանք կարևորեցին Սփյուռքի համախմբման, սփյուռքահայ տարբեր կառույցներում համահայկական մտածելակերպի ամրապնդման անհրաժեշտությունը:

Բացի այդ, գիտնականները առանձնացրին Հայաստանի առջև ծառացած մարտահրավերների հաղթահարման գործում Սփյուռքի ներուժի օգտագործման, Սփյուռքում հայապահպանության, մասնավորապես կրթական, մշակութային օջախների, եկեղեցիների պահպանման գործում Հայաստանի Հանրապետության ավելի մեծ ներգրավման անհրաժեշտությունը:

«Թերթ», 2008, 22 սեպտեմբեր:

«ՄԵՆՔ ՄԷ՛Կ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ԵՆՔ, ՄԷ՛Կ ՀԱՅՐԵՆՏԻՔՈՎ, ՄԷ՛Կ
ԵԿԵՂԵՑԻՈՎ, ՄԷ՛Կ ՄՏԱԾՈՒՄՈՎ ԵՒ ՄԷ՛Կ ԱՊԱԳԱՅՈՎ...»

հարցազրույց փրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանի հետ

ՀՀ գիտութիւններու ազգային ակադեմիայի պատմութեան
ինստիտուտի տնօրէն՝ փրոֆ. Աշոտ Մելքոնեան, իր գիտական կո-
չումին զուգահեռ, հանրայայտ եւ հանրածանօթ հեղինակութիւն է
Հայկ. ցեղասպանութեան ճանաչման եւ մեր ազգային պահան-
ջատիրութեան կենսագործման ի խնդիր իր տարած երախտար-
ժան ու յանդուգն աշխատանքներով: Աշխատանքային մեր հան-
դիպումներուն ընթացքին, հազիւ յաջողեցանք իր դասապահերէն
մէկուն դադարին իրականացնել սոյն ուղեւղային հարցա-զրույցը,
որուն համար փրոֆ. Ա. Մելքոնեանին կը յայտնենք մեր խորագ-
գաց շնորհակալութիւնը:

*Հարցում. – Փրոֆէսոր, շրջանցելով դասականը կը սկսիմ
վերջաբանէն: Ի՞նչ նպատակով եւ առաջադրանքով ձեռնարկե-
ցիք ձեր յանդուգն Ուխտագնացութեան դէպի բարձրաբերձ Արա-
րատ: Իրօք կը հաւատա՞ք թէ՝ բանաստեղծին խօսքերով «Պիտի
հասնինք սրբազան լեռ, կատարիդ...»:*

Պատասխան. – 1997 թուականից սկսեալ ես եղել եմ Արեւմ-
տեան Հայաստանում, ուխտագնացութիւններով: Արդէն սա վեցե-
րորդ անգամն է, որ ես բարեբախտութիւնը ունեցայ նորից գնա-
լու Արեւմտեան Հայաստան, բայց այս մէկը պիտի ասեմ որ նա-
խորդներից առանձնանում էր իր բովանդակութեամբն ու հոգեւոր
հարստութեամբը, որովհետեւ խօսքը վերաբերում էր Արարատ
լեռան վերելքին: Ես այդ յանդուգն քայլին գնացի իմ ընկերների,
ընդ որում լեռնագնաց ընկերներիս յորդորների ներքոյ: Անշուշտ,
դրան մէջ կար նաեւ արկածախնդրութեան մասնաբաժին, սա-
կայն Արարատը ինչ-որ իմաստով ըլլալով հանդերձ Արեւմտեան

Հայաստանում, Արեւելեան Հայաստանին էլ սահմանակից է եւ իր մէջ խտացնում է ժամանակաւորապէս բռնազաւթուած ու կորուսեալ մեր հայրենիքին գաղափարը: Ահա այդ տեսանկիւնից, Արարատ լեռ բարձրանալը, անտարակոյս որ, ամէն հայի համար անգերազանցելի խնդիր է, եւ ինձ բարեբախտաբար դա յաջողուեց:

Արդարեւ, 2006 թուականի հերթական ուխտագնացութեան ժամանակ մենք Պայազիտի մէջ հանդիպեցինք մի քիւրտ մարդի, որը մեզ առաջարկեց բարձրանալ Արարատ: Այնուհետեւ մէկ տարի նախապատրաստուելով, մի քանի անգամներ Արագած լեռան վրայ վերելքներ իրականացնելով՝ մենք համարձակութիւնը ունեցանք յանդգնելու բարձրանալ անհաս Արարատ:

Ես միաժամանակ գրել եմ մի աշխատութիւն, որը շուտով լոյս կը տեսնի: Հիմա մի ֆիլմ ենք նախապատրաստել Արարատ լեռան վերաբերեալ, ընդհանրապէս Արարատի ամբողջ պատմութիւնն է էդտեղ ներկայացում՝ հնագոյն ժամանակներից մինչեւ մեր օրերը, նրա աշխարհագրական դիրքը, կենսական պայմանները եւ անոր վերելքին պատմութիւնը՝ Նոյ նահապետից սկսեալ մինչեւ մեր օրերը, մինչեւ Խաչատուր Աբովեան եւ Ֆրետրիխ Պարոթ, իսկ դրանցից առաջ եւրոպացի զանազան հեղինակների յանդուգն քայլերը, որոնք բոլորն էլ պսակուել են անյաջողութեամբ: Եւ միայն 1829 թուի սեպտեմբերի 27-ին յաջողուեց Խաչատուր Աբովեանի, Ֆրետրիխ Պարոթի, երկու ռուս զինուորների եւ երկու հայ գիւղացիների՝ գլխաւորութեամբ Յովհաննէս Այվազեանի ու Մուրատ Պօղոսեանի, բարձրանալ Արարատի գագաթը Նոյի ժամանակներից հազարամեակներ անց:

Մեր վերելքը մենք սկսեցինք այնպիսի մի ժամանակ, որ անպայմանօրէն գագաթ հասնելու խնդիրը իրականացնենք օգոստոսի 10-ին՝ Սեւրի դաշնագրի օրը, որը միայն խորհրդանշական օր չէ մեզ համար, այլ նաեւ իրաւական հէնք է հայկական հարցի լուծման իմաստով: Ուրեմն, օգոստոսի 8-ին սկսելով մեր վերելքը, այդ օր հասանք 3200 մետր բարձրութեան վրայ, քնեցինք վրանների տակ, յաջորդ օր հասանք 4200 մետր բարձրութեան

վրայ, իսկ գիշերով Երեւանի ժամանակով 4:00-ին, մենք ճամբայ ընկանք դէպի սառցադաշտի հատուածը եւ օգոստոսի 10-ին՝ Սելիի դաշնագրի օրը, ժամը 9:15-ին հասանք Արարատի գագաթը:

Իհարկէ, դա անպատմելի մի զգացողութիւն է ամէն մի հայի համար: Ինձ մօտ երկու զգացողութիւններ յառաջացան, մէկը՝ այլեւս գագաթից վերեւ տարածք չկայ բարձրանալու, եւ կարծես հոգեպէս հանգստացա, թէ վերջապէս այդ եռօրեայ դժուար ճանապարհորդութիւնից յետոյ հասա գագաթ: Երկրորդը՝ մի տեսակ անարդարութեան զգացողութիւն էր, որ Արարատի գագաթը հասնելու երազանքը պատկանել է մեր հայ մեծերին՝ Յովհ. Շիրազին, Սիլվա Կապուտիկեանին, Յովհ. Թումանեանին, Աւետիք Իսահակեանին, Մուշեղ Իշխանին եւ այլոց, երբ յանկարծ տեսնում ես թէ՝ ինքդ ես, սովորական մի մահկանացու, որ այդ բախտին արժանացել ես եւ արդէն գտնում ես Արարատի գագաթին:

Գիտէ՞ք ինչ, ես կարծում եմ թէ այդ վերելքը, Արարատի գագաթին եռագոյն պարզելը, «Մեր հայրենիք» երգելը, տեղում խաչ թաղելը, հէնց այնպէս խորհրդանշական երեւոյթներ չեն, դրանք իրենց մէջ խոր իմաստ են ընդգրկում: Փաստօրէն, պատմական յիշողութիւնն ենք մենք բերել, հասցրել Արարատի գագաթ, եւ ասիկա իր մէջ, և կրկնում եմ, խորհրդանշում է կորուսեալ հայրենիքը, զայն նորից իր արդար տէրերին վերադարձնելու գաղափարին իմաստաւորումն է: Այս տեսանկիւնից ես շատ կարեւորում եմ Արարատ գագաթի մեր ուխտագնացութիւնը:

Չարցում. – Փրոֆեսոր, ձեր գիտական կոչումին զուգահեռ, հանրայայտ հեղինակութիւն էք Չայկ. ցեղասպանութեան ճանաչման եւ մեր ազգային պահանջատիրութեան կենսագործման գծով ձեր տարած երախտարժան աշխատանքներով: Ի՞նչ է ձեր հայեցակէտը Չայ դատի նուաճած քաղաքականացման հոլովոյթի գործընթացի պարագային:

Պատասխան. – Ես կարծում եմ, թէ մենք՝ պատմաբաններս, մեր հայ հասարակութեան հետ միատեղ, յաղթանակ տարանք

Հայոց ցեղասպանութեան ճանաչման խնդրում: Նորից ուզում եմ ընդգծել, թէ՛ ԱՄՆ-ի, Մեծն Բրիտանիոյ մերժողական կեցուածքը Հայկ. ցեղասպանութեան նկատմամբ, այդ թւում առաւել եւս թուրքական հասարակութեան մերժողական կեցուածքը, ամենեւին էլ չի նշանակում, որ խնդիրը փակուած է, եւ ճանաչման իմաստով մենք լուրջ արձանագրումներ չունենք: Անշուշտ, այդպէս չէ, աշխարհի 20 երկրների եւ Եւրամիութեան կողմից ցեղասպանութեան ճանաչումը՝ արդէն պատմութիւն է, կարելի է ասել, որ մենք այստեղ վերջնականապէս տարել ենք յաղթանակ եւ ճանաչելութեան իմաստով խնդիր չունենք: Հիմա խնդիրը շատ աւելի լրջացել է, որովհետեւ հատուցման դաշտ ունենք, եւ պատմաբանների խնդիրը այլեւ պիտի վերածուի իրաւաքաղաքական խնդրի, հարցը պիտի շօշափուի իրաւաքաղաքական դաշտում, ինչու՞ չէ, միջազգային ատեաններում: Եւ պիտի ասեմ, որ հայ պատմաբաններ, իրաւաբաններ, փիլիսոփաներ, զանազան այլ մասնագիտութիւնների տէր մարդիկ, ձեռնարկել են նման աշխատանքներ եւ կարծում եմ, թէ այդ բնագաւառում մենք որոշակի յաջողութիւններ ունենք:

Հայոց ցեղասպանութեան ժառանգների իրաւունքների պաշտպանութեան միջազգային կառոյց ենք փորձում ստեղծել Հայաստան-Սփիւռք ուժերի համադրումով, եւ ես կարծում եմ թէ մենք անպայմանօրէն յաջողութիւն կ'արձանագրենք, որովհետեւ արդարութիւնը, որ մեծագոյն զէնքն է մեր ձեռքին է, եւ հէնց դրանով էր պայմանաւորուած մեր յաղթանակը ճանաչման առումով, երկար տարիների ու տասնամեակների լռութիւնից յետոյ:

Հարցում. – Եթէ անցեալին քաղաքական իրադրութիւններու որպէս արդիւնք՝ Հայ դատին սեփականատէրը մնաց հայ Սփիւռքը եւ զայն առաջնորդեց դէպի քաղաքականացում, ապա այսօր ՀՀ՝ իբրեւ լիարժէք իրաւատէր, իրաւիրուած է միջազգային բարձրագոյն մակարդակներու վրայ հետապնդելու անոր կենսագործումը՝ միաժամանակ ամրապնդելով հայրենիք-սփիւռք զուգահեռականութեան արժեքափերը:

– Ինչպէ՞ս կը պատկերացնէք այս գծով՝ հայրենիք-սփիւռք համազգային գործակցութիւնը:

Պատասխան. – Ինչ վերաբերում է ՀՀ քաղաքականութեան, ասեմ հետեւեալը. ինձ համար ողջունելի է 1997 թուականից յետոյ այդ խնդիրը Հայաստանի արտաքին քաղաքականութեան բաղադրամասը դարձնելու տեսանկիւնը, որովհետեւ մինչ այդ նման մօտեցում չկար: Ինչ վերաբերում է անվտանգութեան տեսանկիւնից նման խնդիր շօշափելու հարցին, պիտի ասեմ հետեւեալը, ցաւօք, կան մարդիկ, որոնք ենթադրում են, որ ցեղասպանութեան խնդրի, առաւել եւս հատուցման հարցի շօշափումը իր մէջ լուրջ վտանգներ է պարունակում նորաստեղծ, նորելուկ Հայաստանի համար: Ես ուղիղ հակառակը պիտի ասեմ. որքան մենք միջազգային ատեաններում քաղաքակիրթ աշխարհին յիշեցնենք, թէ մենք գործ ունենք մի երկրի հետ, որը իրաւական իմաստով որպէս իրաւայաջորդ՝ շարունակում է նախորդ թուրքական կառավարութիւնների և Ապտուլ Համիտից ու երիտթուրքերից սկսեալ և այդ նոյն մերժողական քաղաքականութիւնը, ինքնին դառնում է նոյն ցեղասպան երկիրը: Այդ ցեղասպանութեան վտանգն ու եաթաղանը այսօր էլ կախուած են Հայաստանի եւ համայն հայութեան գլխին: Այսինքն՝ մենք աշխարհին պիտի յիշեցնենք, թէ Ախուրեան-Արաքսից դէպի արեւմուտք կայ մի երկիր, որը մշտապէս սպառնում է Հայաստանի անվտանգութեանը, եւ ցեղասպանութեան խնդրում մենք լուրջ անելիքներ ունենք անվտանգութիւն ապահովելու տեսանկիւնից: Դրա համար էլ ես գտնում եմ, որ, ընդհակառակը, միջազգային ատեաններում այս խնդրի մշտապէս շօշափումը աշխարհին յիշեցնում է, թէ ցեղասպանութեան վտանգը կարող է կրկնուել ինչպէս Հայաստանում, այնպէս էլ աշխարհի այլ երկրներում: Այնպէս, ինչպէս չկանխուեց 1915-ը հայութեան համար, այնպէս էլ 1933–1945 թվականներին տեղի ունեցաւ հրեական ողջակիզումը: Այլ խօսքով, երբ չպատժուեց հայութեան դէմ ցեղասպանութիւն գործող ձեռքը, այդ ողջակիզումը իրականացաւ, այնպէս որ այսօր, եթէ Թուրքիան

չպատժուեց որպէս իրաւայաջորդ ցեղասպանութեան քաղաքականութեան եւ չհատուցեց, դա նշանակում է, թէ խնդիրը դեռեւս բաց է, եւ մենք այս իմաստով տանուլ տուած կը լինենք: Ես կարծում եմ, որ հիմա հատուցման ժամանակն է:

Հարցում. – Ըստ ձեզի՝ ինչպէ՞ս կարելի է հակազդել Հայկ. ցեղասպանութեան ճանաչման գծով տակաւ շարունակուող թրքական ընդդիմութեան, մանաւանդ որ այս օրերուն հայկական Հարցի վերաբացման նախանշաններ ի յայտ կու գան Թուրքիոյ մէջ:

Պատասխան. – Անկեղծ ասած, թուրքական հասարակութեան ընդդիմութիւնը ինձ բացարձակապէս չի յուզում: Աւելի՛ն ասեմ, ինձ ուրախացնում է թուրքերի մերժողական կեցուածքը, եթէ թուրքերը մերժում են այն, ինչ որ ականյայտ է, աշխարհն է զայն ընդունում, եւ աշխարհի 15 լեզուներով տասնեակ ժողովածուներ են հայերն հրատարակել, այդ թւում եւ օտարները Հայկ. ցեղասպանութեան վերաբերեալ, հեռաւոր Արժանքինից, Ուրուկուէյից մինչեւ Ռուսաստան, Մեծն Բրիտանիա, ԱՄՆ, եւ արիսի չի մնացել, որի մէջ արտացոլուած չլինի 20-րդ դարի այդ ահռելի մեծ ողբերգութիւնը: Այնպէս որ, թուրքերը մերժելով՝ ինչ-որ իմաստով իրենց նախորդների մեղքը ուղղակիօրէն վերցնում են իրենց վրայ: Հետեւաբար, նշանակում է, թէ այն մեղքը, որ գործել են նրանց նախորդները, իրենք, զայն ընդօրինակելով եւ մերժողական կեցուածք որդեգրելով, համահաւասար մեղաւորներ են:

Թուրքական հասարակութիւնը եթէ պիտի պայթի, նրա նախնական տարբերակը եղաւ Հրանդ Տիմքի սպանութեան առիթով, ուրեմն, անպայմանօրէն Հայոց ցեղասպանութեան մերժողական կեցուածքը պիտի դառնայ թուրքական հասարակութեան պայթիւնի գլխաւոր պատճառներից մէկը: Ես կարծում եմ, որ թուրքական հասարակութեան լարուածութիւնը թուլացնելու ձեւերից մէկը՝ պատմական արդարութիւնը, սեփական աղտոտ պատմութիւնը ճանաչելու ճանապարհի մէջ էր, ինչը նրանք չընտրեցին: Մերժողական կեցուածքով աւելի մեծ ռուբ են դնում թուրքական հասարակութեան լարուածութեան տակ: Ի վերջոյ, կան ազնիւ

մարդիկ նաեւ թուրքերի մէջ, որոնք իրենց հոգում մեծ կսկիծ են ապրում տեղի ունեցածի համար, ամօթ են զգում, մանաւանդ եւրոպական հարթութեան վրայ ապրող թուրքերը, եւ դա կարող է թուրքական հասարակութեան պայթիւնի պատճառներից մէկը լինի: Ես անձնապէս լաւատես եմ ապագայի իմաստով:

Չարցում. – Ընդհանրապէս ինչպէ՞ս կ'արժեւորէք հայրենիք-սփիւռք ներկայի յարաբերութիւնները, եւ ինչպիսի՞ շեշտաւորում պէտք է ունենան ապագային, եթէ առկայ տարբերութիւնները ընդունինք իբրեւ հարստացուցիչ գործօն այդ տարածքին համար:

Պատասխան. – Հայրենիք-սփիւռք յարաբերութիւնների պարագային հետեւեալը ասեմ. մենք արմատապէս պիտի վերակառուցենք այդ յարաբերութիւնները հետեւեալ հարթութեան վրայ. Սփիւռքը այլեւս նիւթական մատակարարի իր գործառոյթը պիտի թողնի եւ ՀՀ պետութեան համար պիտի դառնայ հոգս՝ դրական իմաստով: Սփիւռքի հոգսը, Սփիւռքի եկեղեցու, դպրոցի, ազգապահպանումի եւ հազարումէկ խնդիրների տէրը պիտի դառնայ ՀՀ պետութիւնը, բնականաբար ալ ամէն սփիւռքահայի համար ՀՀ խնդիրը հաւասարապէս այդպէս պիտի լինի: Սփիւռքահայ, հայաստանաբնակ, ինձ համար այս անընդունելի հարթութիւնը պիտի վերանայ, ՀՀ ոտք դնելիս, օրինակ, թուրքահայը պիտի զգայ, որ ինք բացարձակապէս չի տարբերում իրաւունքների առումով, նաեւ պարտականութիւնների, Հայաստանում ապրողին հետ համեմատութեամբ: Այս վիիշը երբ որ մենք վերացնենք, և ես վիի բառն եմ գործածում, այն ժամանակ մենք կարող ենք ասել, որ համազգային այն խնդիրները, որոնց մասին մենք խօսեցինք, կը դառնան իրականութիւն: Այսինքն՝ մենք մէկ ժողովուրդ ենք՝ մէկ հայրենիքով, մէկ եկեղեցիով, մէկ մտածումով եւ մէկ ապագայով...:

Շնորհակալութիւն եւ յաջողութիւն բոլորին:

Զրոյցը վարեց՝ ՅՈՒՐԻ ԱԶԷԶԵԱՆ

Երեւան 20/06/2008

«Ազդակ», Պէյրութ, 2008, 8 հոկտեմբեր, էջ 4:

ՀԱՅՐԵՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐՈՒ ԵՒ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ (խորհրդաժողով)

Խորհրդաժողովին Գ. Միստը սկսաւ ժամը 3:30-ին՝ նախագահութեամբ ՀՀԴ Լիբանանի Կեդրոնական կոմիտէի անդամ եւ Հայ դատի մարմնի մօտ ներկայացուցիչ Յակոբ Հաւաթեանի: Առաջին զեկուցաբերն էր Հայաստանի գիտութիւններու յազգային ակադեմիայի պատմութեան հիմնարկի տնօրէն դոկտ. Աշոտ Մելքոնեան, որ ներկայացուց Ջաւախքի պատմականը՝ հասնելով մինչև անոր ներկայ կարգավիճակը, Հայ դատի հետապնդման աշխատանքներուն մէջ անոր գրաւած դիրքին եւ անոր առնչուած հեռանկարներուն: Ըստ անոր՝ Հայ դատ հասկացողութիւնը խորքին մէջ հայրենահաւաք անւան տակ պէտք է դրուի, իսկ Հայաստանի Հանրապետութիւն անւան քով պէտք է աւելնան Արեւմտեան Հայաստան, Ջաւախք եւ Արցախ բառերը: Ան նշեց, որ Ջաւախքի հայկականութեան փաստը ոչ միայն հայկական է, այլ նաեւ վրացական, ուր տեղ գտած տեղեկութիւններուն ու վկայութիւններուն մանրամասն ներկայացումը կատարեց: Ան Ջաւախքի պատմական զանազան հանգրուաններուն անդրադառնալով, յստակացուց, թէ Ջաւախքը երբեք պէտք չէ Սփիւռք նկատել կամ առիթ տալ, որ այդպիսի դրսեւորում կատարուի, որովհետեւ անիկա հայրենիքի մէկ անբաժանելի մասն է:

Ա. Մելքոնեան շեշտեց, որ պետական Հայաստանը Ջաւախքը չընկալեց իբրեւ հզօր միջոց եւ ազդու խաղաքարտ ընդդէմ Վրաստանի, այլ անոր մօտեցաւ իբրեւ հոգ, ինչ որ մեծ սխալ էր, որովհետեւ այս տարածքին նկատմամբ ամէն բանէ առաջ պէտք է բարոյական աջակցութիւն ցուցաբերել, տիրութիւն ընել եւ թիկունք կանգնիլ անոր՝ իբրեւ իսկական հայկական տարածք ընդունելով զայն, որովհետեւ պահանջուածը ամէն բանէ առաջ ինքնութեան պահպանման կարգավիճակի շնորհում է: Ան անդրադարձաւ վերջին շրջանին Հայաստանի նախագահին Վրաս-

տան տուած այցելութեան՝ նշելով, որ դրական կարելի է նկատել Հայաստանի եւ Վրաստանի միջեւ գոյացած համաձայնութիւնը՝ Հայաստանէն Թիֆլիս մայրուղի հաստատելու, որովհետեւ անկա պիտի ըլլայ կեանքի ճանապարհի Հայաստանի համար, հաստատեց ան:

Իր խօսքը եզրափակելով՝ զեկուցաբերը հաստատեց, թէ Հայ դատի համար պէտք է միշտ պատրաստ ըլլալ ամէն ինչ ընելու եւ պէտք է զգաստ ըլլալ, որովհետեւ պայմաններու փոփոխութեամբ եւ նոր կարգավիճակներու ստեղծումով կրնան ցցուիլ նոր մարտահրաւերներ, որոնց դէմ դնելու ատակ պէտք է ըլլալ:

«Ազդակ», 2008, 27 հոկտեմբեր, էջ 6:

On Friday, 31st of October, 2008, at 11:00AM, the 9th, 10th and 11th grade students of Mesrobian were gathered in the "Faradjian" auditorium to meet with the Director of the History Department in the National Academy of Sciences in Armenia,

Dr. Ashod Melkonian. Dr. Melkonian is the author of the documentary film named "Ararad: the mystery of Armenian Immortality".

Dr. Ashod Melkonian addressed his introductory speech to the students, saying: *"Since 2004, Turkish authorities have forbidden Armenians to ascend Ararad, accusing Armenians being pretentious towards Turkish boundaries. Ararad is the symbol of our lands which are violently occupied. [...] Its return to homeland is the debt of honor for each Armenian soul"*. Speaking directly about the film, he said: *"We successfully ascended to the Top of Mount Ararad and recorded a film. This film is the true story of Mount Ararad starting from the days of Noah and reaching till 1729, where different national mountaineers first conquered that mountain."*

The historical documents in the film were in details, so the students watched in deep emotion and amazement. At the end of the film, the students applauded ardently to its heroes and to the author of the film, Dr. Ashod Melkonian.

Following that, Mr. Gregoire Kaloust, the principal of the college, thanked Dr. Ashod Melkonian and his colleagues for their courage against the difficulties and the dangers. Though none of them was mountaineer, they were able to conquer Mount Ararad, which is very dear to Armenian people.

As a unique Armenian history course, all the students hardly left the auditorium, carrying with them in their hearts the passion for Ararad and for the occupied territories.

"Mesrobian Technical College" <administration@mesrobian.com>
 Add to Address Book Add Mobile Alert n this issue of Mesrobian Newsletter, you will find:

ԱՐԱՐԱՏ. ՀԱՅՈՑ ԱՆՍԱՀՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

«4 հազար մետր բարձրության վրա թթվածնի քաղց է առաջանում, ինչը բժշկագիտությունը հիպոքսիա է կոչում: Մենք հաղթահարել ենք Արարատի այդ բարձրությունը և կարող ենք ասել, որ թթվածնի չէ՝ հայրենիքի քաղց ունենք», այս բացահայտումը ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանինն է, որը նա ներկայացրեց իր ղեկավարած ինստիտուտի և «Թերմոռոս-ԱՐ» ընկերության աջակցությամբ նկարահանված «Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը» փաստավավերագրական ֆիլմում:

Պրեմիերան կայացավ երեկ, «Մոսկվա» կինոթատրոնում, իսկ ծնունդը՝ գաղափարի տեսքով, որ նախ լեռնագնաց Սամվել Բարոյանինն էր, ապա՝ «Թերմոռոս-ԱՐ» ընկերության ղեկավար Լիպարիտ Պետրոսյանինը, տարիներ առաջ էր: Եվ տարիների երազանքի, նպատակի իրականացումը նշյալ անծինք ևս մի քանի հայորդիների հետ իրականացրին նախորդ տարի: Նրանք հաղթահարեցին Արարատը՝ ոտք դնելով գագաթին Սևրի պայմանագրի կնքման օրը՝ օգոստոսի 10-ին, որը համարում են հայկական երազանքների իրականացման օր (համաձայն պայմանագրի՝ Հայաստանը կազմելու էր 160 հազար քմ): Շրջելով Արևմտյան Հայաստանում և արդեն նաև Արարատի գագաթին՝ իր ընկերների հետ միասին եռագույնը պարզած և օրհներգը երգած Աշոտ Մելքոնյանը հավաստի գիտե. «Հողը տիրոջը չի մոռանում. եթե անգամ մի փոքր փորես՝ իրական տիրոջ ով լինելը հայտնի է դառնում»:

10 գրքի հեղինակ, պատմաբան Աշոտ Մելքոնյանը խոստովանեց, որ չափազանց դժվար է գրել ֆիլմի 14 էջանոց սցենարը, քանի որ խնդիր ուներ հակիրճ, բայց խիտ ներկայացնել Արարատի և հայ ժողովրդի պատմությունը: Սցենարը գրվել է 1 տարում և մոնտաժող Արթուր Սողոմոնյանի աշխատանքի արդյունքում վերածվել ֆիլմի: Այն մանրակրկիտ ու մատչելի պատմում է լեռան մասին՝ ներկայացնելով պատմական, աշխարհագրական, դիցաբանական տվյալները, այն մազլցելու երբևէ եղած տարբեր փորձերն ու դրանց արդյունքը:

Ֆիլմում ներառված են հատվածներ նաև հայ գրողների գործերից, մեջբերումներ, որոնք դիտողի համար ամբողջացնում են Արարատ լեռան արժեքն ու խորհուրդը հայ ժողովրդի համար: Հիմնականում ֆոտոնյութով կառուցված տեսաշարը ներառում է դրվագներ մի քանի ֆիլմերից և լեռան մագլցումը հաջողած խմբի նկարահանումներից: Հնչում են Կոմիտասի, Եկմալյանի, ինչպես նաև Ռոբերտ Ամիրխանյանի, Արա Գևորգյանի գործերը: «Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը» ֆիլմը հեղինակները նվիրել են Խաչատուր Աբովյանի ծննդյան 200-ամյակին և Արարատ լեռը Պարոտի արշավախմբի հաղթահարման 180-ամյակին:

Թերևս հայության սրտերն ընդհանրապես անտես կապեր ունեն մեզ համար բազմաբովանդակ խորհուրդ կրող Արարատի հետ, ինչն անժխտելի է, սակայն վաղուց հարկ է կորուսյալ, փափագվող հայրենիքի մասին խոսել առավել զգացմունքազերծ, դիվանագիտական, քաղաքական, տնտեսական, անվտանգության լեզուներով: Այնուամենայնիվ, ֆիլմը հայ մարդու և կինոյում ոչ պրոֆեսիոնալ խմբի (պրոդյուսեր՝ Խորեն Քոթանջյան՝ ֆիզմաթ գիտությունների թեկնածու) խոսք է, որը կարող է ճանաչողական հաջողված նյութ համարվել ինչպես դպրոցահասակների, այնպես էլ օտարերկրացիների համար թարգմանաբար ներկայացնելու դեպքում:

Շիրազի սիրտն Արարատում է հանգչում

«Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը» ֆիլմը բացահայտում էլ ունի, որը ներկայացնում է քանդակագործ Արա Շիրազը. «1984 թվականին Հովհաննես Շիրազը հրաժեշտ տվեց Հայաստանին, բայց Հայաստանը երբեք հրաժեշտ չի տա նրան: Շիրազի մահից հետո նրա սիրտը ինձ մոտ էր. նրա կտակը պետք է կատարեինք (բանաստեղծությամբ արված, որը ֆիլմում ներկայացրեց բանաստեղծի կրտսեր որդին – Ն.Պ.): 20 տարի անց կարողացանք: Մի քանի հայրենասերներ մագլցեցին Արարատ, և արդեն տարիներ Հովհաննես Շիրազի սիրտը հանգչում է լեռան սառույցներում»:

Ն.Պ.

«Ազգ», 2008, նոյեմբեր:

ՀՈՂԸ ՉԻ ՄՈՌԱՆՈՒՄ ԻՐ ԻՍԿԱԿԱՆ ՏԻՐՈՋԸ

«Մոսկվա» կինոթատրոնի Կարմիր դահլիճում կայացավ ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Աշոտ Սելքոնյանի հեղինակած «Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը» պատմավավերագրական ֆիլմի շնորհանդեսը, որը նկարահանվել է 2007 թվականին՝ Արարատի գագաթը նվաճելու ելած մի խումբ հայորդիների կողմից:

Ֆիլմի ստեղծմանն աջակցել է «Թերմոռոս-Ար» ընկերությունը, որի հիմնադիր տնօրեն, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու Լիպարիտ Պետրոսյանը մեկն է Արարատի գագաթը նվաճողներից: Նա, Աշոտ Սելքոնյանի բնորոշմամբ, եղել է այն մարդը, ով, չլինելով լեռնագնաց, խմբի անդամներին ոգևորել է և համակել Արարատի գագաթը նվաճելու աննկուն հավատով:

Արշավախմբի կազմում է եղել հայտնի լեռնագնաց Սամվել Բարոյանը, ով մինչ այդ արդեն նվաճել էր Էլբրուսի գագաթը:

Ֆիլմի ցուցադրումից առաջ դահլիճում հավաքվածներին իրենց արշավախմբի խելահեղ ձեռնարկման և ֆիլմի ստեղծման պատմության մասին որոշ տեղեկություններ հաղորդեց Ա. Սելքոնյանը: «Ես մեկ տասնյակ զրքերի հեղինակ եմ,– ասաց նա,– բայց այս ֆիլմի ընդամենը 14 էջանոց սցենարը գրելն ինձ համար շատ ծանր աշխատանք էր: Ես հիմա հասկանում եմ, թե որքան դժվար է կինոգործիչների համար սցենարներ գրելը, եթե այդ 14 էջը գրելու համար ինձնից պահանջվեց մեկ տարվա տառապանք: Այս ֆիլմն Արարատ լեռան ու մեր ժողովրդի խտացված պատմությունն է, որը, բնականաբար, դժվար է տեղավորել 14 էջի սահմաններում: Արարատն այն խորհրդանշն է, որը, միշտ լինելով Արևելյան Հայաստանի կազմում կամ գոնե Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանների սահմանագծում, այսօր զարմանալիորեն դարձել է Արևմտյան Հայաստան: Ցավալի է, որ մեր

պատմական արժեքավոր հուշարձանների մեծ մասն այսօր մնացել է մեր հայրենիքի բռնազավթված հատվածում: Արարատը խտացնում է այդ բռնազավթված հայրենիքի կերպարը, և հենց այս փաստն է, որ մենք փորձել ենք շեշտել: Մենք ամեն ինչ արեցինք, որ Սևրի դաշնագրի ստորագրման օրը հասնենք Արարատի գագաթը, որովհետև Սևրի դաշնագիրը մեր պատմական երազանքների իրականացման օրն էր: Այդ դաշնագրի համաձայն՝ Հայաստանը պիտի ունենար 160 հազար քառակուսի կիլոմետր տարածություն և ելք դեպի Սև ծով»:

Խոսելով Արարատի վրա իրեն համակած զգացումներին մասին՝ Ա. Մելքոնյանը հավաստիացրեց, որ հողը չի մոռանում իր իսկական տիրոջը, և այդ զգացողությունն իր մեջ եղել է սրբազան լեռան դժվարին զառիվերը հաղթահարելու ամբողջ ընթացքում:

Շնորհանդեսի եկած հանդիսատեսներին ողջունեցին նաև Արարատի գագաթը հասած արշավախմբի երկու այլ անդամներ՝ ֆիլմի պրոդյուսեր, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու Խորեն Քոթանջյանը և «Թերմոռոս-Ար»-ի հիմնադիր տնօրեն Լիպարիտ Պետրոսյանը:

«Հայ ժողովրդի պատմության բազմաթիվ խորհրդանիշների մեջ առանձնանում է Հայկական լեռնաշխարհի ամենաբարձր լեռը՝ Արարատը, քանզի այն նվիրական անուն է ոչ միայն հայության, այլև ողջ քաղաքակիրթ աշխարհի, համայն մարդկության համար՝ իբրև Երկիր մոլորակի վրա մարդկային կյանքի վերակերտման խարհրդանիշ: Պատմական ճակատագրի բերումով Արարատ-Մասիսը ոչ միայն վեհության, անհասանելիության, կատարելության մարմնավորումն է, այլև 1915 թվականի Հայոց մեծ եղեռնից ու հայ ժողովրդի հայրենագրկումից հետո՝ նաև բռնազավթված հայրենիքի և այն իր արդար զավակներին վերադարձնելու հանգուկի անկրկնելի խորհրդանիշ, աշխարհասփյուռ հայության միասնականության փարոս», – ասված է ֆիլմի հեղինակային տեքստում:

Հուզական պոռթկումների, պատմական փաստերի ու գիտական մեկնաբանությունների համաձուլվածք է «Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը» ֆիլմը: Երբ Արարատն ի վեր մազլցող արշավախումբը հաղթահարել էր 4000 մետրի սահմանագիծը, որ գիտական բացատրությամբ այս սահմանագծից սկսվում է թթվածնային անբավարարությունը, բայց հավաստիացրեց, որ իրենք «չունեն թթվածնային անբավարարություն, իրենք ունեն հայրենիքի անբավարարություն»: Սա առաջին պահն էր, երբ դահլիճի լուռ ու կլանված հանդիսատեսը բուռն ծափերով խլացրեց էկրանից հնչող Սարգիս Նաջարյանի ձայնը:

Ֆիլմը նվիրված է հայ ազգի լուսավորիչ Աբովյանի ծննդյան 200-ամյա հորեյլանին և սերտորեն առնչվում է հայ գրականության մեծերից ևս մեկի անվան հետ. ֆիլմում կատարված է մի եզակի բացահայտում այն մասին, որ 2006 թվականին՝ մահվանից 20 տարի անց, Արարատ բարձրացող հայորդիների ձեռամբ սրբազան լեռան սառցաշերտերին ի պահ է համծնվել մեր ամենամասիսապաշտ պոետի՝ Հովհաննես Շիրազի սիրտը: Այս համգամանքը ևս առիթ դարձավ, որ կինոսրահում հնչեն երկարատև ծափահարություններ:

Խորհրդանշական է նաև այն փաստը, որ ֆիլմի հեղինակներն ու հերոսները Արարատի գագաթը նվաճել են Սևրի դաշնագրի ստորագրման տարեդարձի օրը՝ օգոստոսի 10-ին:

Թեև ֆիլմից ստացած տպավորություններն ու հույզերն ինքնին գերհագեցած էին, սակայն հեղինակների օգտագործած արտահայտչամիջոցներից ցանկանում ենք առանձնացնել երաժշտության գործոնը: Առնո Բաբաջանյանի, Ռոբերտ Ամիրխանյանի, Արա Գևորգյանի և հայ այլ կոմպոզիտորների ստեղծագործությունների համադրությամբ ձևավորված երաժշտական ֆոնն առանձնակի զգացմունքայնություն էր հաղորդել արարատյան համայնապատկերին: Ֆիլմի հեղինակը հատուկ շնորհակալություն հայտնեց նաև Արթուր Սողոմոնյանին, ով կատարել է ֆիլմի մոնտաժման և հնչյունային ռեժիսուրայի հետ կապված աշխատանքները:

Կ. ՌԱՖԱՅԵԼՅԱՆ

«Իրավունք», թիվ 47, 2008, 11–13 նոյեմբեր:

ՍՐԲԱԶԱՆ ԼԵՌԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ...

Արարատն աշխարհի ամենաբարձր կետն է, քանի որ այն հայ մարդուն հասանելի է աշխարհի բոլոր ծայրերից: Բազմաթիվ խորհրդանիշների մեջ հենց Արարատն է հայ ժողովրդի համար ամենասրբազան ու խնկարկելի խորհրդանիշը: Թերևս հենց այս մասին է «Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդ» վավերագրական կինոնկարը, որի պրեմիերան օրերս տեղի ունեցավ «Մոսկվա» կինոթատրոնում:

Կինոնկարի սցենարը գրել է պատմաբան, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը:

Ինչպես նշում է Ա. Մելքոնյանը. «Զափազանց դժվար էր ֆիլմի ընդամենը 14 էջանոց սցենարում էական բնութագրերով ներկայացնել Արարատի կենսագրությունը՝ սերտորեն շաղկապված հայոց ճակատագրի հետ»:

Շուրջ մեկ տարի մա աշխատել է սույն սցենարի վրա, ապա փորձառու մոնտաժող Արթուր Սողոմոնյանի հետ աշխատանքային համագործակցության արդյունքում այն վերածվել է հուզախռով հարցերով ու հարցականներով լեցուն վավերագրական ֆիլմի:

Արարատ լեռը հայոց պատմության հավաքական հոլովույթի մեջ, — ահա ֆիլմի առանցքը՝ նրա ալֆան ու օմեգան:

Ամեն ինչ պատմում ու վերաբերում է Արարատին, աղերսվում նրան՝ ներկայացնելով լեռան վերաբերյալ աշխարհագրական, պատմական ու դիցաբանական փաստառատ տվյալներ, նրա անառիկ գագաթը մագլցելու տարբեր դարաշրջաններում կատարված փորձերն ու դրանց արդյունքները:

Ֆիլմից տեղեկանում ենք, որ սկսած 4-րդ դարից պարբերաբար փորձեր են արվել նվաճելու նրա մշտապես ձյունածածկ գագաթը: Ավանդությունը պատմում է, որ հայոց Տրդատ Մեծ արքան կարգադրել է քարեր բերել Արարատի գագաթից: Իսկ դեռևս V դարում Հակոբ Սժբնեցի եպիսկոպոսը փորձել է վերելք կատարել դեպի լեռան գագաթը:

Հինգերորդ դարից մինչև 1829 թվականը բազմաթիվ անհատներ և արշավախմբեր են փորձել բարձրանալ նրա գագաթը: Եվ միայն 1829 թ. սեպտեմբերի 27-ին Դորպատից ժամանած

պրոֆեսոր Պարրոտին, որի արշավախմբում էր նաև լուսապայծառ Խ. Աբովյանը, հաջողվում է հյուսիսարևմտյան երթուղով բարձրանալ սրբազան լեռան գագաթը: Մեկ ամիս անց՝ հոկտեմբերի 27-ին, նույն արշավախումբը բարձրանում է Սիսի գագաթը: 1846 թ. սեպտեմբերի 18-ին Խ.Աբովյանը, այս անգամ անգլիացի ճանապարհորդների հետ, երկրորդ անգամ է նվաճում 5165 մետր բարձրությամբ գագաթը:

Ֆիլմը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու մասի՝ պատմական և գրական մաս: Գրական հատվածում հնչում են հայ բանաստեղծների՝ դարեր շարունակ Արարատին ձոնված բանաստեղծություններն ու երգերը:

«Պիտի հասնենք կատարի՛դ»,– սփյուռքահայ գրող Անդրանիկ Ծառուկյանի այս հիասքանչ տողի քաղցրությունն ու երջանկությունը հայ լեռնագնացների ու պատմաբանների միացյալ խումբը լիովի վայելեց 2007 թ. օգոստոսի 10-ի առավոտյան՝ ժամը 8 անց կեսից սկսած, երբ սրբազան գագաթին արդեն ծածանվում էր հայոց եռագույնը:

Իսկ օրը բնավ պատահական չէր ընտրված: Օգոստոսի 10-ին կնքվել է Սևրի դաշնագիրը, որով Հայաստանի Հանրապետությունը ընդգրկելու էր 163 հազար քառ. կմ տարածք:

Հենց նույն օրը հայոց օրհներգը հնչեցրած տղաները հաստատ գիտեին ու համոզված էին, որ վերստին գալու է արդար հատուցման օրը:

Ֆիլմում հնչում են հատվածներ Կոմիտասի, Մակար Եկմալյանի, Ռոբերտ Ամիրխանյանի, Արա Գևորգյանի ստեղծագործություններից:

«Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը» ֆիլմը հեղինակները նվիրել են Խ. Աբովյանի 200-ամյակին և Արարատի գագաթը Պարրոտի արշավախմբի հաղթահարման 180-ամյա տարեդարձին:

Աստվածաշնչյան սրբազան լեռը, որը 5000 տարի առաջ վերստին փրկեց մարդկային ցեղը, ընդմիշտ դրոշմված է հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրին:

ԱՐՄԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

«Գիտություն», 2008, թիվ 5, էջ 8:

ԸՆԹԵՐՑՈՂԻ ԴԱՏԻՆ Է ՀԱՆՁՆՎԱԾ «ՀԱՅՈՑ ԱՆՍԱՀՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երեկ Թեքեյան մշակութային միությունում ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանի՝ «Հայոց անմահության խորհուրդը» գրքույկի շնորհանդեսն էր: Միջոցառմանը ներկա էին պատմաբաններ, մտավորականներ, ուսանողներ, ինչպես նաև ԹՄՄ տեղի և սփյուռքի անդամներ: ԹՄՄ նախագահ Ռուբեն Միրզախանյանը շնորհավորեց Ա. Մելքոնյանին՝ նշելով, որ մենագրությունը եկող սերնդին հայրենասիրական ոգով դաստիարակելու լավագույն միջոց է: Պատմաբան Վլադիմիր Բարխուդարյանն էլ իր գոհունակությունը հայտնեց՝ նկատելով, որ գրքույկում շեշտը դրված է հայրենասիրական ոգու վրա:

Վարդան Ուզունյանը, որ Թեքեյան կենտրոնի և Լոնդոնի «Թեքեյան խնամակալ մարմնի» ատենապետն է, իր ուրախությունը հայտնեց հովանավորության համար՝ ընդգծելով, որ նման գրքեր ու ֆիլմեր միշտ էլ հարկավոր են հայ ընթերցողին: Հետաքրքրական էր ԹՄՄ համաատենապետ Երվանդ Ազատյանի խոսքը: Վերջինս պատմեց, որ Ա. Մելքոնյանը իրեն ասել է, որ մինչև Արևմտյան Հայաստանում լինելը գրում էր Ղևոնդ Ալիշանի ոգով՝ առանց տեսնելու իրական Արևմտյան Հայաստանը. «Բայց, երբ վեց անգամ այցելություն կատարեց Արևմտյան Հայաստան և բարձրացավ Արարատի գագաթ, հետաքրքրական մոտեցում ցուցաբերեց: Աշտը հեղինակ չէ, ուղղակի՝ հաղթող գիտնական: Մենք չունենք արտասահմանում նման պատմաբան, ով լավ գիտի Արևմտյան Հայաստանի պատմությունը»:

2007-ի օգոստոսի 10-ին՝ հայ ժողովրդի համար բախտորոշ նշանակություն ունեցող Սևրի դաշնագրի օրը, 5165 մ բարձրությանը հասնելու բարեբախտությունը հեղինակին մղել է գրելու սույն գրքույկը: Հեղինակի խոսքերով՝ ի տարբերություն իր մյուս մենագրությունների, հաշվի առնելով նյութի յուրահատկությունը, այս աշխատության համար ընտրել է ինքնատիպ ոճ: Ա. Մելքոն-

յանի կարծիքով այդ ոճի ընտրությունը լավ հնարավորություն է գիրքն ավելի մեծ լսարանի հասցեագրելու և հայրենի բնաշխարհին ու պատմությանը՝ հատկապես երիտասարդ սերնդին հաղորդակից դարձնելու համար:

Հետազոտության մեջ քննության են առնված Արարատ-Մասիսի հետ կապված ինչպես հայկական, այնպես էլ օտար աղբյուրներում տեղ գտած պատմական դրվագները, աշխարհի տարբեր ծայրերից եկած բազմաթիվ ուխտավորների թողած ուղեգրությունների տպավորությունները: Մենագրության մեջ զետեղված են հարյուրից ավելի նկարներ՝ միջնադարյան հեղինակների գծանկարներ, Մասիս բարձրացած անձանց՝ սույն գրքի հեղինակի հետ արշավախմբի մասնակիցների կատարած լուսանկարներ ու ուղեգրական նոթեր:

Աշխատությանը կից հեղինակը պատրաստել է նաև մոտ 1 ժամ տևողությամբ վավերագրական ֆիլմ՝ նախատեսված ինչպես գիտական, այնպես էլ ընթերցող լայն հասարակության համար:

Ն.Մ.

«Ազգ», 2009, 28 հունվար, էջ 7:

ՆՈՐ ԳԻՐՔ ԵՎ ՖԻԼՄ ԱՐԱՐԱՏԻ ՄԱՍԻՆ

«Թեքեյան» մշակութային միությունում երեկ ներկայացվեց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, ակադեմիայի թղթակից անդամ Աշոտ Մելքոնյանի «Արարատ, Հայոց անմահության խորհուրդը» գիրքը, և ցուցադրվեց նույնանուն ֆիլմը: «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության լույս ընծայած աշխատությունը հրատարակության է երաշխավորել ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը: Այն նվիրված է հայ նոր գրականության հիմնադիր, մեծ լուսավորիչ հաջատուր Աբովյանի ծննդյան 200 և Դորպատի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆրիդրիխ Պարրոտի հետ նրա՝ Արարատի գագաթը բարձրանալու 180-ամյակներին: Այն տպագրվել է «Վահան Թեքեյան» հիմնադրամի հովանավորությամբ:

Մենագրությունը Արարատ լեռան պատմաաշխարհագրական ուրվագիծն է: Հետազոտության մեջ քննության են առնված Արարատ-Մասիսի հետ կապված ինչպես հայկական, այնպես էլ օտար աղբյուրներում տեղ գտած պատմական հետաքրքրական դրվագները, աշխարհի տարբեր ծայրերից եկած ուխտավորների թողած ուղեգրային տպավորությունները, ճանապարհորդների նոթերը վաղ միջնադարից մինչև մեր օրերը:

Աշխատության վերջին գլխում հեղինակը թղթին է հանձնել 2007 թվականի օգոստոսի 8–10-ը մի խումբ հայորդիների հետ Արարատի գագաթ կատարած վերելքի իր տպավորությունները: Մենագրությունում զետեղված են հարյուրից ավելի նկարներ՝ միջնադարյան հեղինակների գծանկարներ, Մասիս բարձրացած անձանց, սույն գրքի հեղինակի հետ արշավախմբի մասնակիցների կատարած լուսանկարներ և ուղեգրական նոթեր: Աշխատությունը, որին կից հեղինակը պատրաստել է նաև մոտ մեկ ժամ տևողությամբ խտասալիկ և վավերագրական ֆիլմ, նախատեսված է ինչպես գիտական, այնպես էլ ընթերցող լայն հասարակության համար:

Բացելով Ա.Մելքոնյանի գրքի շնորհանդեսը՝ Հայաստանի «Թեքեյան» մշակութային միության նախագահ Ռուբեն Միրզախանյանը բարձր գնահատեց այն: «Հասկանալի է, որ գիրքը գրվում է ձեռքով, ուղեղը մտածում է, ձեռքը՝ այն շարադրում: Սակայն Աշոտ Մելքոնյանի այս գիրքը գրված է սրտով, մեծ սրտով, հայրենասերի սրտով», – ասաց նա:

Գործընկերոջ և նրա կատարած աշխատանքի մասին սրտաբուխ խոսք ասաց նաև ակադեմիկոս Վլադիմիր Բարխուդարյանը՝ նշելով, որ և՛ գիրքը, և՛ կինոնկարը այնպիսի հայրենասիրական լիցք ունեն, որ վառվում են կրակով: Նա ներկաներին հիշեցրեց, որ վերջին շրջանում «Արևմտյան Հայաստան» հասկացությունը խամրում էր մոր սերնդի մեջ, ու այն բորբոքելու մտահոգությամբ է գրքի հեղինակը վեց անգամ մարդկանց խմբերի տարել «Էր-գիր»՝ ասելով, որ պիտի եկող սերունդներին փոխանցենք մեր հայրենիքի գաղափարը: «Ես հպարտ եմ, որ այդ մեծ գործը կատարել է իմ գործընկերը, մեր ակադեմիայի թղթակից անդամը», – ասաց նա:

Սփյուռքահայ հասարակական գործիչ Վարդան Ուզունյանը (Լոնդոն), ողջունելով և շնորհավորելով հեղինակին, աշխատությունն անվանեց հայրենասիրական գիրք, խրախուսիչ և տպավորիչ երևույթ և մաղթեց, որ նման ձեռնարկներ շատ հրատարակվեն:

Մեկ այլ սփյուռքահայ գործիչ, գրականագետ Երվանդ Ազատյանը (ԱՄՆ) ներկաներին տեղեկացրեց, որ սփյուռքահայ հայտնի մտավորական, գրող և հրապարակախոս Անդրանիկ Ծառուկյանն իր աշխատություններում երազում էր Արարատի գագաթը բարձրանալու մասին, որ «պիտի հասնենք Արարատի կատարին», սակայն նրա երազանքը մնաց անկատար: Եվ ուրախ ենք, որ Աշոտը այդ և մեր բոլորիս երազանքը իրականություն դարձրեց, ոչ միայն ֆիզիկապես տեսավ մեր կորած հողը, այլև գրքի և կինոնկարի միջոցով այն ներկայացրեց բազմաթիվ մարդկանց:

Արշավախմբի մասնակից և ֆիլմի պրոդյուսեր խորեն Զոթանջյանը համառոտակի խոսեց գրքի հեղինակի ոգևորվածության մասին, որով ապրում, շնչում էին մաս խմբի անդամները:

«Արարատը երբեք Արևմտահայաստան չի եղել, այլ 1921 թվականին Մոսկվայում կնքված չարաբաստիկ պայմանագրով է անցել Թուրքիային: Եվ այս ցավալի իրողության զարմանալի կողմն էլ այն է, որ մենք Աստծո ամեն օր տեսնում ենք մեր լեռը՝ բռնազավթված մեր ազգային խորհրդանիշը», – ասաց Ա.Սելքոնյանը: Նա հավաքվածներին ներկայացրեց արշավախմբի անդամներին, որոնց հետ 2007 թվականի օգոստոսի 10-ին՝ Սևրի դաշնագրի տարեդարձի օրը, Արարատի գագաթին ինքը բարձրացրեց Հայոց պետականությունը խորհրդանշող եռագույն դրոշմ:

Այնուհետև ցուցադրվեց ֆիլմը:

Արմենյաբես

«Հայաստանի Հանրապետություն», 2009, 28 հունվար, էջ 5:

ԹԵՍԱՂՈՆԻԿԷԻ ԵՒ ՔՍԱՆԹԻ ՄԷՋ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՋԱԼԱԽՔԻ ՄԱՍԻՆ

«Մի օր հայութիւնը համախմբուած պիտի ըլլայ Արարատի չորս կողմերը», – Բաֆֆի խօսքերը մէջբերեց փրոֆ. Աշոտ Մելգոնեանը

Հ.Յ.Դ. Յունաստանի Կենդրոնական Կոմիտէի հրաւերով Յունաստան կ'այցելէ Հայաստանի գիտութիւններու ազգային ակադեմիոյ պատմութեան հիմնարկի տնօրէն տոքթ. Աշոտ Մելգոնեան՝ Ջալախքի նիւթերու շուրջ նուիրուած ելոյթներու շարք մը իրագործելու համար:

Անցեալ շաբաթավերջին ան այցելեց հիւսիսային Յունաստանի քաղաքները եւ այս չորեքշաբթի կը ծրագրուի Ֆիքսի մէջ իր ելոյթը:

Ուրբաթ՝ 30 հունուարին, տեղի ունեցաւ Թեսաղոնիկէի «Տէր Ջաքարեան» սրահի մէջ ձեռնարկը, որու բացումը կատարեց ընկ. Արաքսիա Գանապետեան:

Տոքթ. Աշոտ Մելգոնեան ներկայացուց Ջալախքի պատմութիւնը, ռազմավարական նշանակութիւնը եւ այսօր այդ տարածաշրջանի նոր մարտահրաւերները: Ան խնդրին անդրադարձաւ Հայ դատի ընդհանուր համակարգէն ներս, ապա խօսեցաւ հայ դատի ընդհանուր հարցերու մասին:

Իւրայատուկ էր մօտ մէկ ժամ տեւողութեանը «Արարատ. Հայոց անմահութեան խորհուրդը» փաստավավերագրական ֆիլմի ցուցադրումը, որ յուզում յառաջացուց սրահէն ներս:

Ժապաւեճը հայկական լեռնաշխարհի բարձրագոյն գագաթ Արարատ-Մասիսի պատմաաշխարհագրական ակնակն մըն է, Նոյի տապանի առեղծուածէն մինչև 4-րդ դարէն սկսած զանազան ճանապարհորդներու՝ գագաթ բարձրանալու փորձերը, 1829 թուականի Ֆրիդրիխ Պարրոտի եւ Խաչատուր Աբովեանի փառապանծ վերելքները: Ֆիլմի վերջին մասը կը պատմէ 19-րդ դարու

ընթացքին իրականացուած հետաքրքրական բոլոր վերելքներու մասին, ինչպէս նաեւ 1921 թ. Թուրքիոյ կողմէ լերան եւ շրջակայքի բռնազաւթման մասին:

Տոքթ. Աշոտ Մելգոնեան իր խօսքը ամբողջացուց մէջբերելով Ռաֆֆիի խօսքերը, երբ կ'ըսէր, թէ «Մի օր հայութիւնը համախմբուած պիտի ըլլայ Արարատի չորս կողմերը»: Հանդեսի ատարտին յաջորդեց հիւրասիրութիւն:

Շաբաթ՝ 31 հունուարին, Թրակիոյ շրջանի Քսանթիի ազգային «Մորալեան» սրահէն ներս տեղի ունեցաւ փրոֆեսէօրի ելոյթը: Հոս եւս ներկայացուեցաւ Զաւախքի մասին նիւթը համառոտ ձեւով, ապա յաջորդեց ընդհանուր գրոյց հայրենասիրական նիւթերու մասին:

Հարցումներ ուղղուեցան դասախօսին, եւ ընդհանրապէս տեղի ունեցան հայկական հարցերու քննարկումներ:

«Ազատ օր», Աթենք, 2009, 3 փետրուար, էջ 3:

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՋԱԼԱԽՔԻ ՄԱՍԻՆ

ՀՀԴ Յունաստանի Կենդրոնական Կոմիտեի հրաւերով այս շաբթուան ընթացքին Յունաստան կ'այցելէ Հայաստանի գիտութիւններու ազգային ակադեմիոյ պատմութեան հիմնարկի տնօրէն տոքթ. Աշոտ Մելգոնեան, որ ելոյթներու շարք մը իրագործեց Թեսալոնիկէի, Թրակիոյ եւ Աթէնքի մէջ:

Երեկ՝ չորեքշաբթի 4 փետրուարի երեկոյեան, Ֆիքսի «Աւետիքեան» սրահին մէջ տեղի ունեցաւ դասախօսական իր ելոյթը, որ նուիրած էր հիմնականօրէն Ջալախքի միւթի պատմական եւ արդի իրավիճակի ներկայացման:

Բացումը կատարեց ՀՀԴ Յունաստանի Կենդրոնական Կոմիտեի կողմէ ընկ. Ալիս Փափազեանը, որ յայտնեց, թէ այս դասախօսութիւնը առաջին մասը կը կազմէ ժողովրդային լսարաններու հետաքրքրական շարքի մը: Ընկերուիին տոքթ. Մելգոնեանի կենսագրական գիծերուն անդրադառնալէ ու զինք ներկայացնելէ ետք խօսքը փոխանցեց իրեն:

Փրոֆ. Աշոտ Մելգոնեան սկսաւ իր խօսքը՝ կարճ պատմական անդրադարձ մը կատարելով Ջալախքի մասին, ըսելով, թէ պատմական Մեծ Հայքի թագաւորութեան հիւսիսը գտնուող Գուգարաց աշխարհների ինը գաւառներէն մէկն է:

19-րդ դարու սկիզբը Ջալախքը հարաւային Կովկասի այլ գաւառներու հետ յայտնուեցաւ ռուսական կայսրութեան արտաքին քաղաքականութեան մարզէն ներս: 1830-ին Արեւմտեան Հայաստանի Էրզրումի եւ այլ գաւառներէ հայ ընտանիքներու գաղթով եւ բնակութեան հաստատումով Ախալցխայի, Ախալքալաքի եւ Ծալքայի շրջաններուն մէջ կազմուեցաւ հայեցի ազգային պատկերը: Այժմ Ջալախքի մէջ 96 %-ը հայութիւնը կը ներկայացնէ:

Ներկայիս Ջալախքն ու իրեն յարակից հայաբնակ միւս շրջանները կ'ապրին դժուար օրեր: Այդ տարածաշրջանը խորհրդային ժամանակաշրջանէն լիովին անտեսուած էր վրացական իշխանութիւններուն կողմէ: Վրաստանի անկախացումէն յետոյ

Ջալախքի, բայց եւ բոլոր երկրի տարածքին բնակող հայութեան նկատմամբ, յատկապէս 1990-ական թուականներու սկիզբը, անլի ուժեղացաւ ազգային խտրականութեան զգացումը: Թիֆլիսի եւ այլ քաղաքներու մէջ հայերուն կը վստահուէին պաշտօններ, միայն իրենց ազգանունները փոխելու եւ վրացի դառնալու պայմանով: Ախալքալաքի եւ Վրաստանի հարաւը գտնուող միւս հայաշատ շրջաններուն մէջ սեփականաշնորհումները եւ կալածային առուծախը արգիլուեցան:

«Ջալախքի հայութիւնը հող կը սիրէ. ո՛չ պանդուխտի ցուպը:

Հայ ժողովուրդը պանդուխտ ժողովուրդ եղած է դարերու ընթացքին: Բայց հող պահելու համար պետք է հող սիրել»,— մատնանշեց փրոֆեսէօրը՝ նշելով, թէ Ջալախքի հայութիւն կառչած է իր հողին, կը սիրէ այդ հողը եւ կ'ուզէ զարգացնել սեփական իր տարածքները: Այժմ ծանր է մահ Ջալախքի տնտեսական վիճակը: Աշխատատեղերու բացակայութիւնը, ազգային խտրականութեան առկայութիւնը, վրացական իշխանութիւններու նկատմամբ հիմնաւորուած անվստահութեան աճը, ուժանիւթի պակասը հազարաւոր մարդոց դժուար կացութիւններու մատնած են:

«Հայրենիքը մէկ ու միակ հասկացողութիւն է. իր մէջ հաւասարապէս կը ներառնէ Հայաստանի Հանրապետութիւնը, Արցախն ու Ջալախքը»:

Փրոֆ. Մելգոնեան իր խօսքի ընթացքին մատնանշեց, թէ հայութիւնը երբեք պետք չէ դիտել երկրամասերը իրարմէ բաժանելու աչքով, այլ հայրենիքը մէկ ու միակ հասկացողութիւն է. պետք է խուսափիլ «Հայաստան-Սփիւռք-Արցախ-Ջալախք» տեսակետէն: «Գիտե՞ք ինչու,— ըսաւ ան,— առաջին հայեացքով կը թուի, թէ համահայկական ընկալում գոյութիւն ունի նախորդ մօտեցումով, բայց պետք է ըսել թէ իրականութեան մէջ, երբ մենք կը թուարկենք այս ծելով, կը մասնատենք: Այնպէս մը կը ստացուի, կարծես թէ Ջալախքը կամ Արցախը որեւէ առընչութիւն չունին հայրենիքի հետ: Նոյն մօտեցումը տեսանելի է նաեւ Սփիւռքի պարագային»:

Հայ դատ

Խօսելով Հայ դատի պահանջատիրության եւ հայ-թուրք, հայ-վրացական յարաբերութիւններու միւթերու շուրջ՝ պոն Մելգոնեան նշեց, թէ որքան կարելոր է, որ մոր սերունդը իմանայ, թէ ինչ է Արևմտյան Հայաստանը, որ մեր հայրենիքի սիրտն է: «1996 էն ետք, երբ Յունաստան կ'ընդունէր Ցեղասպանութեան փաստը, Թուրքիա կը հակադարձէր, թէ տեղւոյն համայնքի ջանքերով իրագործուեցաւ այդ մէկը, եւ այնքան ալ կարելոր չէ... ապա հիմա կը գտնուինք այնպիսի պատկերի մը առջեւ, երբ Չեխիոյ կամ Լիթվիոյ նման երկիրներ, ուր ո՛չ համայնք կայ, ո՛չ միութենական կառոյցներ եւ որեւէ առընչութիւն ալ չունին Թուրքիոյ հետ, ուղղակի ամօթի ապտակ կը հասցնեն Թուրքիոյ՝ ճանչնալով Հայոց ցեղասպանութիւնը: Թուրքիան ահազանգի մատնուած է այս հարցով. վարչապետ Էրտողանը ԱՄՆ նախագահէն կը խնդրէ չճանչնալ Ցեղասպանութիւնը: Այնպէս որ, ժամանակները կը փոխուին, պատմական ճշմարտութիւնը կուգայ մեր առջեւ, եւ մենք պատրաստ վիճակի մէջ պէտք է դիմագրաւենք այս բոլորը», – ըսաւ փրոֆեսորը:

«Արարատ. Հայոց անմահութեան խորհուրդը» ժապաւենի ցուցադրութիւն.

Դասախօսութեան աւարտին ցուցադրուեցաւ տոքթ. Աշոտ Մելգոնեանի «Արարատ. հայոց անմահութեան խորհուրդը» պատմավաւերագրական ժապաւենը:

Ներկաները ուշադրութեամբ հետեւեցան փրոֆեսորի եւ իր ընկերներուն ուղեւորութիւնը ներկայացնող ժապաւենի ցուցադրութեան:

«Աստուածաշնչական Արարատը...Արարատը վեհութեան, գաղափարի ու հաւատքի, հաւատք անոր հայկականութեան, հաւատք, որ օր մը անոր լանջերուն կրկին հայութիւն շուրջպար պիտի բռնէ եւ անոր հովանիին տակ հայկական տուններէ հայերէնի արծազանգներ պիտի լսուին»:

Ներկաները ֆիլմի մեկ ժամուայ ընթացքին մտովին փոխադրուած էին Արեւմտահայաստան եւ կ'ապրէին անցկութիւնը դէպի Արարատի գագաթը կատարուած ուղեւորութեան իւրաքանչիւր պահուան, ինչպէս նաեւ ցնծութիւնն ու հպարտութիւնը անոր գագաթի նուաճումին:

Ժապաւենի աւարտին, երբ հնչեց Ռ.Ամիրխանեանի «Երազ իմ երկիր հայրենի» երգը, յուզիչ մթնոլորտ ստեղծուեցաւ սրահին մէջ:

Տոքթ. Աշոտ Մելգոնեանի հեղինակած ժապաւենը իր ոճով եզակի է եւ կը հանդիսանայ հին ու նոր վկայութիւններ պարունակող իւրայատուկ աշխատանք:

Արարատին նուիրուած ժապաւենը ուխտագնացութեան նկարագրականը չէ միայն, այլ շատ աւելի խոր անդրադարձ մըն է, քանի որ կը սկսէր Արարատի պատմութեամբ՝ Արարատ բարձրանալու փորձերուն մասին խօսելով եւ յատուկ կերպով անդրադառնալով Ֆրետերիխ Պարրոտի եւ Խաչատուր Աբովեանի ուղեւորութեան, որ առաջինը կը հանդիսանայ եւ այդ պատճառով ալ ունի իր կարեւոր իմաստը:

«Ազատ օր», 2009, 5 փետրուար, էջ 3:

“АРАРАТ”, ДОСТОЙНЫЙ АРАРАТА

О книге и фильме профессора Ашота Мелконяна

Директор Института истории НАН РА, доктор исторических наук, член-корреспондент Национальной Академии наук Армении Ашот Мелконян при содействии фонда “Текеян” опубликовал книгу “Арарат. Символ армянского бессмертия” (Ереван, “Тигран Мец”, 2008, 96с.+114 фото, на армянском языке). При его же авторстве снят историко-документальный фильм с одноименным названием. А. Мелконян - автор десятка исследований в области армянской истории, этнографии, исторической географии, значение которых тем более ценно, что в них отражен материал, собранный и исследованный ученым в ходе многочисленных поездок на историческую Родину. Вместе с нашими известными политическими и духовными деятелями (Андраник Маргарян, архиепископ Месроп Ашчян и др.) Мелконян не раз бывал в Западной Армении (1997, 2000, 2001, 2006, 2007 гг.), откуда неизменно возвращался с богатыми научными материалами и впечатлениями, делаясь которыми, побуждал своим примером и других к посещению “плененной Родины”. Венцом этих поездок стало 10 августа 2007 года, когда в день подписания судьбоносного для армян Севрского договора состоялось восхождение на Арарат, давшее толчок рождению книги и фильма.

Как книга, так и снятый на ее основе одноименный фильм посвящены 200-летию со дня рождения великого армянского просветителя и основоположника новой армянской литературы Хачатура Абовяна и 180-летию его совместно с профессором Дерптского университета Фридрихом

Парротом восхождения на вершину Арарата. Они открываются следующими ключевыми словами автора:

“В жизни каждого народа национальным символам принадлежат свое особое место, роль и значение. Зачастую они концентрируют в себе облик данной нации, воплощают образ Родины, осмысляют форму ее существования... Волею исторической судьбы Арарат-Масис является не только символом величия, недостижимости, совершенства, а после Геноцида 1915 года и лишения армянского народа Родины еще и символом этой плененной Родины, но и уникальным символом глубочайшей убежденности в ее справедливом возвращении, маяком единства рассеянного по миру армянства”.

В первой главе книги "Из древнейшей истории Арарата-Масиса (историко-географический очерк)" исследуется этимология названий Арарат-Масис. А.Мелконян возводит название “Арарат” к широко распространенному по всему Армянскому нагорью корню самоназвания арийцев “ар”, который дал название не только горе, но и стране - Ар-мения. Что касается Масиса, то он восходит к индоевропейскому “Масиус”, что означает высочайший, недостижимый. Затем А.Мелконян обращается к библейской истории Ноева ковчега, народным преданиям, связанным с горой Арарат и сопредельными территориями; к расположенным на них историческим памятникам, свидетельствам зарубежных историков и т. д.

Во второй главе “Тайна непобедимости богоизбранной горы: попытки покорения Арарата (IV век - первая четверть XIX века)” собраны исторические свидетельства (Агатангехос, Павстос Бюзанд и др.) о тех, кто безуспешно пытался

достичь вершины, но терпел неудачи, потому что “Всевышний не желал этого”.

В третьей главе “На вершине Арарата спустя тысячелетия после праотца Ноя: Фридрих Паррот и Хачатур Абовян” повествуется о покорении Арарата профессором Дерптского (Тарту) университета Фридрихом Парротом и Хачатуром Абовяном 27 сентября 1829 года.

В четвертой главе “Новые экспедиции на Арарат (XIX–XX вв.)” представлена летопись восхождений на Арарат в XIX–XX веках. Однако поворотными, в частности, стали экспедиции французского баска Фернана Наварры, который в 1955 году обнаружил и тайком от турецкой полиции, распилив на три части, вывез метровый фрагмент бревна предположительно от Ноева ковчега. Египетские и испанские ученые назвали возраст этого дерева - около 5 тысяч лет.

В последней главе “10 августа 2007 года на вершине Арарата (из впечатлений армянского историка)” обобщены впечатления автора от восхождения на Арарат. Приведен мало кому известный факт о том, как в июле 2006 года усилиями преподавателя ЕГУ Геворга Аджяна, альпинистов Грача Макаряна, Альберта Тоняна и Мхитара Мхитаряна сердце поэта Ованеса Шираза обрело свой покой в вечных снегах Арарата. Знаменательны заключительные слова А. Мелконяна: “Мир и сегодня продолжает искать на Большом Арарате спасительный ковчег праотца Ноя. Мы же, армяне, волею судьбы обречены искать не только обломки Ноева ковчега, но и историческую истину, отождествляя возвращение горы, символ нашей плененной Родины, с желанной мечтой о воссоздании нашей объединенной Армении”.

При создании книги, а затем и фильма использованы самые различные источники: Библия, свидетельства средне-

вековых армянских и иностранных авторов, воспоминания участников восхождений на Арарат, материалы, предоставленные директором ереванского отделения Общества по изучению армянской архитектуры Самвелом Карапетяном и др. Продюсер фильма (и одновременно участник восхождения на Арарат) - кандидат физико-математических наук Хорен Котанджян, созданию ленты содействовал руководитель организации "Терморос - Ар" Липарит Петросян. В фильме звучат произведения и музыка Хоренаци, Раффи, Туманяна, Теряна, Севака, Шираза, Комитаса, Екмаляна, Бабаджаняна и других.

В фильме с вершины Арарата к зрителю обращено проникновенное слово Ашота Мелконяна: "... Мы прошли через круги ада, но идея Родины превыше всего... Арарат символизирует место и роль армянского народа в мировой цивилизации... Мы сделали все, чтобы подняться на вершину Арарата именно 10 августа, и добились этого... Это только начало... Так что - Воля, Вера, Победа, Родина..." Книга и фильм "Арарат. Символ армянского бессмертия" имеют большую познавательную, идеологическую и историческую ценность и достойны широкого распространения и перевода на другие языки.

*Кнарик АВАГЯН. кандидат исторических наук
"Голос Армений", 2009, 9 апреля.*

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. ԹՈՒՐԲԻԱՆ ՎԱՂ ԹԵ ՌԻՇ ԿՃԱՆԱԶԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացն ավարտվել է արդեն մի քանի տարի առաջ, և Կոնգրեսի որոշումից բացարձակապես ոչինչ կախված չէ: Այդ մասին Երևանում կայացած մամլո ասուլիսում հայտարարել է ՀՀ ՊԱՍ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը: Նրա խոսքերով հայ ժողովրդի համար միևնույն է՝ կասի Բարաք Օբաման ապրիլի 24-ին ցեղասպանություն բառը, թե՛ ոչ: «Այդ ամենը հարկավոր է ԱՄՆ-ի հայ համայնքին: Ես միշտ հիշում եմ հանգուցյալ արքեպիսկոպոս Մեսրոպ արք. Աշճյանի խոսքերը. «Աստված չանի, որ Թուրքիան ու ԱՄՆ-ը ճանաչեն Հայոց ցեղասպանությունը: Թե չէ ի՞նչ են անելու սփյուռքի հայերը»: ԱՄՆ-ը վաղուց արդեն իրավաբանորեն ճանաչել է Հայոց ցեղասպանությունը, չհաշված այն 42 նահանգները, որոնք ևս ճանաչել են ցեղասպանությունը: Իսկ Թուրքիան վաղ թե ուշ կճանաչի ցեղասպանությունը: Պատմական հիշողությունը, որ ունեն հայերը, ունեն նաև թուրքերը: Թուրք պատմաբանները հայ պատմաբաններից լավ գիտեն, թե ինչ է կատարվել 1915 թվականին, և ով է իրականում ապրել Արևմտյան Հայաստանում», – ասել է Մելքոնյանը: Նա նաև գտնում է, որ գլխավորն, ինչից վախենում է Թուրքիան, դա ոչ թե բարոյական կամ նյութական փոխհատուցումն է, այլ Արևմտյան Հայաստանը վերադարձնելու պահանջը: «Թուրքիայի հետ հարաբերություններում մենք պետք է արժանապատվորեն մեզ պահենք և չխոնարհվենք: Հակառակ դեպքում՝ հայերը կպարտվեն», – ասել է հայ պատմաբանը:

<http://www.armtown.com/news/am/pan/20090417/30547/>

Հրատարակված է 2009, 17 ապրիլ:

ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՍՏԱՏՈՒՄ-ՔՎՈՅԻ ՑԱՆԿԱՑԱԾ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՊԱԿԱՅՈՒՆԱՑՆԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԸ

«Համաշխարհային հանրությունը հիանալի գիտի, որ Ղարաբաղի ներկայիս ստատուս-քվոյի փոփոխությունը կհանգեցնի տարածաշրջանի ապակայունացման, իսկ հնարավոր է նաև պատերազմի: Կորցնել ԼՂՀ-ն, կնշանակի կորցնել նաև ՀՀ-ն որպես պետություն», – Երևանում լրագրողներին է ասել ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտու-

տի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը: Ըստ նրա՝ ԼՂՀ ճանաչումը միակ ելքն է: Իսկ Բաքվի ռազմաշունչ հայտարարությունները բացառապես ներքին օգտագործման համար են: Այն 40 հազար ադրբեջանցիները, որոնք ապրել են Լեռնային Ղարաբաղում մինչ 1988 թվականը, վաղուց արդեն ապրում են տարբեր վայրերում և հստակ գիտեն, որ երբեք չեն վերադառնալու, – ասել է հայ պատմաբանը: Նա նաև կոչ է արել չկիրառել «ազերի» բառը որպես ադրբեջանիցների: «Չկա նման ազգ: Կան կովկասցի թաթարներ, որոնք Ստալինի ծեռքի մի շարժումով 1936 թ. սկսեցին կոչվել ադրբեջանցիներ: Ադրբեջան բառ ևս չկա, «Ադրբեջանը» պարսկական Ատրպատականն է՝ թրքական հնչյունափոխությամբ: Կոչելով մեր հարևաններին ազերիներ հայ լրագրողները ջուր են լցնում նրանց ջրաղացին», – ընդգծել է Մելքոնյանը:

<http://www.armtown.com/news/am/pan/20090417/30549/>

Հրատարակված է 2009, 17 ապրիլ:

ՊԵՏՔ Է ԱՄԵՆ ԻՆՉ ԱՆԵԼ, ՈՐՊԵՍՋԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՉԴԱՌՆԱ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՊԱՏԱՆԴԸ

Բացելով սահմանը Հայաստանի հետ՝ Թուրքիան ցանկացած պահի կարող է փակել այն, և այն ժամանակ Հայաստանն իրոք կհայտնվի լիակատար մեկուսացման մեջ, առանց որևէ այլընտրանքային ուղու: Այդ մասին Երևանում մամուլ ասուլիսի ժամանակ ասել է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն

Աշոտ Մելքոնյանը: «Վրաստանի անհանգստությունը հայ-թուրքական սահմանի հնարավոր բացման վերաբերյալ միանգամայն հիմնավորված է. Հայաստան եկող բեռները կանցնեն ոչ թե Փոթիով, այլ Տրապիզոնով ու Իսկենդերունով: Սակայն վտանգը հենց սրանում է. թուրքերը ցանկացած պահի կարող են մերժել տարանցումը: Այժմ նրանք բացել են օդային տարածքը Հայաստանից դեպի Եվրոպա և Մերձավոր Արևելք չվերթեր կատարելու համար, սակայն կրկին ոչ մի երաշխիք չկա, որ միշտ այդպես է լինելու», – ասել է Մելքոնյանը: Միևնույն ժամանակ նա ընդգծել է, որ անհրաժեշտ է օրենսդրորեն պաշտպանել հայ ֆերմերների իրավունքները, որոնք կարող են սնանկանալ չդիմանալով էժան թուրքական գյուղմթերքի մրցակցությանը: «1993 թ. սահմանը Թուրքիան է փակել, նա էլ պետք է բացի: Սակայն պետք է ամեն ինչ անել, որպեսզի Հայաստանը չդառնա Թուրքիայի պատանդը: Ընդհանրապես ես գտնում եմ, որ Թուրքիայի հետ ավելի լավ է գործ չունենալ, ոչ մի լավ բանի դա չի հանգեցնի. մեր պատմությունը դրա վառ օրինակն է», – ասել է պատմաբանը:

<http://www.armtown.com/news/am/pan/20090417/30552/>

Հրատարակված է 2009, 17 ապրիլ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՊԵՏՔ Է ՈՒՆԵՆԱ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԵՏ ԿԱՊԿԵԼՈՒ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ Կարծում է պատմաբան ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԸ

Հայ-թուրքական սահմանը բացելուց առաջ նախ անհրաժեշտ է հանգամանորեն պատրաստվել դրա հետևանքներին: *«Հարևանների հետ հարաբերություններում մենք հնարավորինս պետք է ներկայանանք արժանապատվորեն: Որքան փորձենք դիվանագիտություն բանեցնել ու որդեգրել կրավորական վարքագիծ, այնքան տուժելու ենք»*, – նման համոզմունք հայտնեց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը լրագրողների հետ երեկվա հանդիպման ժամանակ՝ ներկայացնելով հայ-թուրքական սահմանի բացման հետ կապված իր մտավախություններն ու հնարավոր խնդիրները:

Նրա խոսքերով՝ հայ-թուրքական սահմանի բացումից տնտեսապես որոշ օգուտ կստանա միայն հասարակության այն հատվածը, ով ցանկանում է ավելի էժան հանգստանալ Անթալիայում և ավելի լավ պայմաններով ձեռք բերել «եվրոպատուհանների» արտադրության համար անհրաժեշտ նյութերը: *«Ժամանակավորապես թուրքական մահմեդական հասարակությունը, որն ապրում է որոշակիորեն սահմանափակված, կգայթակղվի երևանյան շքեղությամբ, և ամեն օր մեր մայրաքաղաքում կարող ենք թուրքեր տեսնել»*, – ասաց պատմաբանը՝ դժվարանալով գնահատականներ տալ՝ դա վա՞տ է, թե՞ լավ: Բացի այդ, կարտոֆիլ ու լոլիկ արտադրող հայ գյուղացին պետք է պաշտպանված լինի թուրքական գյուղատնտեսական արտադրանքի հոսքից: Այս հարցն էլ կարող է կարգավորվել օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով: Խնդիրներ կան նաև բարոյական տեսակետից: Ըստ նրա՝ պատմական կարևոր հանգամանքները շատ շուտ մոռանում ենք: Պետք չէ խաբվել թուրքական դիվանագիտական մոտեցումներին ու ներկայանալի լինելու կարողությամբ: Հայաստան կատարած այցի շրջանակներում մեր երկրի ղեկավարության հանդեպ թուր-

քիայի ԱԳ նախարարի վերաբերմունքը խիստ բարեկամական էր, բայց չպետք է մոռանալ, որ իրականում այդպես չէ:

Թեև Թուրքիայի տարածքով ելքը դեպի արտաքին աշխարհ Չայաստանի համար ձեռնտու է, բայց հեռանկարային չէ: Չայ-վրացական հարաբերությունները կվատանան, Վրաստանը շատ խանդով կվերաբերի այն հանգամանքին, որ Չայաստանն օգտվի թուրքական նավահանգիստներից: Այս հարցում անհրաժեշտ է, որ հայկական կողմը դրսևորի հավասարակշռված մոտեցում, շատ կշահենք այլընտրանքային տարբերակներ ունենալուց: Եթե ամբողջ տնտեսությունը կառուցվի թուրքական ենթակառուցվածքների վրա, ապա այդպիսով կվտանգվի մեր երկրի ճակատագիրը, չպետք է թույլ տանք, որ Չայաստանը հայտնվի այն պարկի մեջ, որի թելը թուրքերի ձեռքում է: Այսօր Չայաստանից Եվրոպա ուղղվող երթուղիների զգալի մասն անցնում է Թուրքիայի օդային տարածքով, և այդ իմաստով արդեն կախման մեջ ենք: «Մենք հնարավորինս պետք է պահպանենք հայ-վրացական հարաբերությունները», – զգուշացնում է բանախոսը:

Ինչ վերաբերում է հայ-թուրքական հարաբերություններում ադրբեջանական նախապայմաններին, ապա սահմանի բացման հարցն այնքան մոտ է ու սրվել է, որ Ադրբեջանի նախագահը ծայրահեղ քայլի գնաց ու վերջին ներկայացուցչական հավաքին մասնակցելու համար Ստամբուլ չմեկնեց: Թուրքիան, պատմաբանի կարծիքով, պետք է պատժի Ադրբեջանին, քանի որ կան ուժեր, որոնք գիտակցում են, որ իրենց պատիվ չի բերում փոքր եղբորից այդքան կախված լինելը: Ադրբեջանն ու Թուրքիան ունեն տարածայնություններ, կան լուրջ տարբերություններ, թուրքերը վերևից են նայում, լուրջ չեն ընդունում ադրբեջանցիներին: Նավթի գործոնը Թուրքիայի համար ավելի նշանակալի է, քան նրանց ադրբեջանցի լինելը: Նույն տրամաբանությունն է իշխում նաև Միջին Ասիայի երկրներում, որոնցից շատերը բնավ չեն ցանկանում, որ Արցախի հարցը լուծվի հօգուտ Ադրբեջանի:

պանթուրքիստական գաղափարներն այսօր բնավ արդիական չեն:

Ա. Մելքոնյանը հավատացած է, որ Հայաստանի ղեկավարությունն Արցախի հարցում նահանջ չի արձանագրելու: Այսօր ամբողջ աշխարհը և անգամ Ադրբեջանը համոզվել են, որ ղարաբաղյան հարցում գոյություն ունեցող ստատուս-քվոյի չնչին փոփոխությունը կապակայունացնի տարածաշրջանը, և արտաքին բոլոր ուժերն էլ կողմնակից են եղած իրավիճակի պահպանմանը:

Ջավախքը կարևոր գործոն է, այլ ոչ թե հոգս

Հայ-վրացական հարաբերություններում Ջավախքը պետք է դիտարկվի որպես գործոն, որպեսզի մենք շահող դուրս գանք, և խնդիրներ կունենանք, եթե այն համարվի հոգս: Ա. Մելքոնյանի կարծիքով մեր նպատակը պետք է լինի Ջավախքում տեղի հայության համար աշխատատեղեր ստեղծելը, նրանց մշակութային ու հոգևոր խնդիրները լուծելը:

«Անկախ ամեն ինչից՝ հայ-վրացական հարաբերությունները հեռանկարային են», – կարծում է պատմաբանը՝ նկատելով, որ վրացիները չկարողացան գնահատել 2008 թ. օգոստոսյան դեպքերից հետո Հայաստանի ասպետական քայլը, երբ մեր երկրի ղեկավար Սերժ Սարգսյանն այցելեց Վրաստան: Հնգօրյա պատերազմի ժամանակ Ջավախքի հայությունը խիստ հեռատես գտնվեց՝ մերժելով թիկունքից հարվածելու արխագների առաջարկը:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 2009, 18 ապրիլ, էջ 3:

ՄԵՂԱՅԱԿԱՆՈՎ ՀԱՆԴԵՍ ԵԿԱԾ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾԻՆ ԱԶԱՏ ՉԵՆ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

Հարցազրույց ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի
տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանի հետ

– Հայոց ցեղասպանության 94-րդ տարելիցին կարող ենք ասել, որ հայ պատմաբանները պարզերես են և ցեղասպանությունը կարողացել են գիտական, քարոզչական և դասագրքային մակարդակով պատշաճ ներկայացնել ինչպես հայ հանրության, այնպես էլ համաշխարհային ասպարեզում:

– Ես կարծում եմ, որ հայ պատմաբաններն անկարելին արեցին ցեղասպանության ճանաչման խնդիրը միջազգային մակարդակի հասցնելու համար: Երկար ժամանակ չունեինք պետություն, Խորհրդային Հայաստանը Խորհրդային պետության մաս էր, բնականաբար, քաղաքական կադապարի մեջ չէր կարող ցեղասպանության և շատ ազգային խնդիրներ բարձրացնել: Եվ այս պայմաններում հայ պատմաբաններն, իրոք, հսկայական աշխատանք կատարեցին: Թեկուզ այն, որ չունենալով ֆինանսական ահռելի միջոցներ, որ ունի 1929 թվականից գործող թուրքական պատմագիտական ընկերությունը, կամ որ ունի Ադրբեյջանը, այնուամենայնիվ, հայ պատմաբաններն այս պայմաններում կարողացան պայքարում փաստորեն հաղթող դուրս գալ, քանի որ պատմական ճշմարտությունը մեր կողմն է:

Մի 10 տարի առաջ պետք է երազեինք, որ ինտերնետային կայքեր ունենանք ցեղասպանության վերաբերյալ. հիմա մտքը Armenian Genocide կայքը. ահռելի քանակությամբ նյութերի կհանդիպեք Միացյալ Նահանգներից, Հայաստանի Հանրապետությունից, Ռուսաստանից՝ կայքեր, լուսանկարներ, փաստաթղթեր, ժողովածուներ, գրքեր, մենագրություններ որքան ուզեք:

Անշուշտ, սա կարևոր է մաս քարոզչության իմաստով, որովհետև հակառակ կողմն այսօր ահռելի քանակությամբ միջոցներ է

դրել այս քարոզչական պայքարում հաղթող դուրս գալու համար:

Դեռ ցեղասպանության 90-ամյակի կապակցությամբ՝ լուսահոգի Անդրանիկ Մարգարյանը շատ մեծ օգնություն ցույց տվեց և՛ նյութական, և՛ բարոյական առումով, տասնյակ ժողովածուներ տպագրվեցին Ցեղասպանության վերաբերյալ, ասենք, օրինակ, ֆրանսիական, արգենտինյան, Ուրուգվայի արխիվները Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ այս ամբողջը դնելով շրջանառության մեջ՝ մենք ավելի դյուրացրինք Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացն ամբողջ աշխարհում: Շատ հրատարակություններ եղան անգլերենով Անգլիայի մամուլում, ԱՄՆ-ում առանձին հատորներով ցեղասպանության վերաբերյալ հրատարակվեցին Արման Կիրակոսյանի շատ կարևոր ժողովածուները: 1915-ի ահռելի մասշտաբի ողբերգության՝ ցեղասպանության արձագանքները աշխարհում երկիր չի եղել, որ հասած չլինեն, այդ արձագանքները մամուլում և արխիվներում հավաքվեցին (աշխարհի 30–40 երկրների արխիվներից) և աշխարհի 17 լեզուներով հրապարակվեցին: Եվ այսօր, կարելի է ասել, թուրքական կողմը շատ ծանր վիճակի մեջ է, քանի որ ահռելի քանակությամբ ստեղծված այդ գիտական գրականության դեմ չի կարողանում համարժեք նյութեր ներկայացնել:

– Պատմաբանների՝ հայ-թուրքական հանձնաժողով ստեղծելու գաղափարին, եթե մի փոքր գործնական արդյունքի առումով նայենք, դեռևս կա՞ն փակ արխիվներ, որոնց բացումը ինչ-որ նոր լույս է սփռելու...

– Թուրքական արխիվներն այսօր էլ շարունակում են փակ մնալ, և հիմնական գաղտնիքները ցեղասպանության վերաբերյալ, եթե հնարավոր է այդպիսին գտնել, թուրքական արխիվներում են: Թուրքական արխիվները բոլորը չեն որ վերացվել են, և այնտեղ ահռելի քանակությամբ բնօրինակներ կան: Բերեն մի փաստ, Յուսուֆ Հալաչօղլուն, որը թուրքական պատմագիտական ընկերության նախագահն էր մինչև վերջերս, հրապարակեց

մի փաստաթուղթ, որով ուզում էր ապացուցել, որ Հայոց ցեղասպանության՝ այսպես ասած նախաձեռնման հենց առաջին օրը՝ ապրիլի 24–25-ի լույս գիշերը, ձերբակալվել է 2345 հայ մտավորական, հասարակական գործիչ: Մենք դասագրքային ճշմարտության մակարդակով գրում էինք, որ ձերբակալված հայ մտավորականներն ու քաղաքական գործիչները 600-ն էին, բայց թուրք պատմաբանը մեջտեղ բերեց 2345 թիվը. առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ նպաստավոր հանգամանք չէ սա իրենց համար, իրենց հայեցակարգն առաջ տանելու համար, գաղտնիքը ո՞րն է: Թուրքերը դրանով փորձում են ապացուցել, որ իբր ապստամբություն նախապատրաստողների թիվը հայ գործիչների, մտավորականների մեջ ոչ թե ընդամենը 600-ն է, այլ ահռելի մի թիվ: Եվ այստեղ նա վկայակոչում է Թուրքիայի ներքին գործերի նախարարության արխիվը: Այսինքն՝ այդպիսի փաստաթղթեր կան այսօր, և դրանք երբեմն չմտածված, Լապսիուսի տարբերակով շրջանառության են դուրս գալիս և օգտագործվում են մեր կողմից: Ես կարծում եմ, որ հիմնական արխիվային փաստաթղթերը՝ Թալեաթ, Էնվեր, Ջեմալ եռյակի հրամանները, դեռևս պահվում են թուրքական արխիվներում և օրերից մի օր դրանք պիտի հրապարակվեն, ինչպես որ եղավ Թալեաթի օրագրի հետ կապված (այդպիսի օրագիր մեջտեղ եկավ, մեծ գնով վաճառվեց, և հիմա այդ օրագրի նյութերը պատրաստվել են հրատարակության):

– Ո՞ր ամենակարևոր քայլն է, որ հայ պատմաբանները, պետությունը, ցեղասպանության խնդիրն արծարծողները այս հանգրվանում պետք է անեն:

– Ամենակարևորը՝ ցեղասպանության խնդիրը բերել-հանգեցնել ավելի հեռանկարային նպատակների, որպիսին ես համարում եմ Հայոց ցեղասպանության հետևանքների վերացումը, ինչու չէ, հատուցումը, որովհետև դատարանի դաիլիճում մեղալականով հանդես գալուց հետո հանցագործին ազատ չեն արձակում, հանցագործը պարտավորվում է իր կատարածի համար

հատուցել, իսկ մենք, ցավոք սրտի, ցեղասպանության հետ մեկտեղ հատուցել ենք նաև հայրենիքով, որովհետև մեր ցեղասպանությունն իրականացվել է մեզ հայրենագրկելու նպատակով:

– Իսկ հայ-թուրքական սահմանի բացման մասին խոսակցությունները պատմաբանական խնդիրների, համեմայն դեպս վերջին նշածի հետ հակասության մեջ չե՞ն:

– Որոշ հարցերում ես կարծում եմ՝ այո, բայց հայ-թուրքական սահմանի բացման հարցն առայժմ կարծեմ թե փակվեց, որովհետև այսօր հազիվ թե Թուրքիան Ադրբեյջանի ճնշումներից հետո այդ խնդրում տեղի տա և զնա սահմանի բացմանը, ինչի համար ես անշուշտ, որպես հայ պատմաբան, ուրախ եմ, որովհետև ես կարծում եմ, որ մենք ոչ մի առումով դրանից չպիտի շահեինք ոչ քաղաքական, ոչ տնտեսական, և ոչ էլ բարոյահոգեբանական առումով:

– Սակայն անվերջ չի կարող, չէ՞, սահմանը փակ մնալ:

– Այո, անվերջ փակ մնալ չի կարող, բայց խնդիրն այն է, որ մենք պիտի պատրաստ լինենք սահմանի բացմանն այն ժամանակ, երբ ունենանք համապատասխան օրենսդրություն և, ինչու չէ, նաև հայեցակարգային մոտեցում և՛ Հայոց ցեղասպանության, և նրա հետևանքների վերացման հարցում, էլ չեմ ասում՝ նաև Լեռնային Ղարաբաղի խնդրում:

ՍԱՐԻԵՏԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

«Ազգ», 2009, 23 ապրիլ, 73 (4209):

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԵՏՔ Է ՏԵՂՅԱԿ ԼԻՆԻ՝
ԻՆՉԻ ՇՈՒՐՋ ԵՆ ՀԱՅՏԱՐԱՐԻ ԵԿԵԼ
Հարցազրույց ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի
տնօրեն ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ հետ

– Հայ-թուրքական սահմանի բացման հետ կապված կարծիքները և տեսակետները մեզանում միանշանակ չեն: Ամեն դեպքում, այն, որ հայկական կողմը «առանց նախապայմանների» դիրքորոշման կողմնակից է, իսկ թուրքիան քողարկված կամ բացահայտ նախապայմանների լեզվով է խոսում, արդեն իսկ խորհելու տեղիք չի՞ տալիս:

– Որպես պատմաբան՝ ինձ համար անընդունելի է հայ-թուրքական սահման բառակապակցությունը: Իրականում դա հայ-թուրքական սահման չէ: Ինձ համար դա սոսկ քեմալաբոլշևիկյան գործակցության արդյունքում, 1921 թ. Կարսի անօրինական պայմանագրով մեր հայրենիքի երկու հատվածների միջև քաշված փշալար է:

Երբ մենք խոսում ենք հայ-թուրքական սահմանի մասին, դրանով իսկ ակամայից մեզ դնում ենք շատ ծիծաղելի վիճակի մեջ: Թուրքիան տենչում է ստանալ Հայաստանի կողմից հավաստիացումներ թուրքիայի տարածքային ամբողջականությունը ճանաչելու վերաբերյալ: Հայ-թուրքական սահման ասելով՝ մենք փաստորեն նպաստում ենք նրանց ուզած գործին:

– Պարոն Մելքոնյան, որպես պատմաբան՝ ինչպե՞ս եք գնահատում Հայաստանի և Թուրքիայի նախարարների ապրիլի 22-ի համատեղ հայտարարությունը:

– Ինձ համար անընդունելի է այդ փաստաթղթի ընդունման կերպը: Նախ՝ հանրային որևէ քննարկում չեղավ: Փակագծերը երբեք չբացվեցին: Ադրբեջանական և թուրքական լրատվամիջոցներից իմացանք, որ բանակցություններ են ընթանում: Բավա-

կան ուշ հայկական կողմը հավաստիացրեց, թե մենք շարունակում ենք հավատարիմ մնալ մեր սկզբունքներին, այն է՝ առանց նախապայմանների հարաբերությունների հաստատում: Բայց որքան մենք ասում ենք առանց նախապայմանների, այնքան և՛ ադրբեջանական, և՛ թուրքական կողմերը հայտարարում են, թե նախապայման կա՝ մասնավորապես Լեռնային Ղարաբաղի հետ կապված: Դա հայտարարեցին և Երդողանը, և՛ Ալիևը: Այսինքն՝ մեր դիվանագիտական շրջանակները մի բան են ասում, թուրքականը՝ այլ:

Ինչ վերաբերում է նոր մեջտեղ եկած «ճանապարհային քարտեզ» արտահայտությանը: Հիմա մենք միայն բացատրություն ենք տալիս, թե, ի վերջո, խոսքն ինչի մասին է: Ընդ որում, երբ բացատրվում է, ստացվում է, որ մենք առաջիկայում շատ լուրջ անելիքներ ունենք և կարևորագույն հարցերում կարծես թե ընդհանուր հայտարարի ենք եկել: Ինչի՞ շուրջ:

Եթե խոսքը վերաբերում է Հայաստանի կողմից Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության ճանաչմանը, կարծում եմ՝ դրական բան արած չենք լինի, եթե նման քայլի դիմենք: Ըստ իս՝ դրա իրավունքը չունենք, որովհետև կա սփյուռքահայություն, որը ցեղասպանության հետևանքով սփռվել է աշխարհով մեկ:

Տա Աստված, որ իրոք նախապայմանների մեջ Լեռնային Ղարաբաղի և ցեղասպանության խնդիրները չլինեն: Թուրքերի հետ սահմանը բացելով՝ դեպի Եվրոպա հաղորդակցության ճանապարհների էժանության պայմաններում, բնականաբար, ժամանակի ընթացքում քո տնտեսությունը շրջում ես դեպի Թուրքիա: Ի վերջո կստացվի մի իրավիճակ, երբ քո ամբողջ տնտեսությունը կառուցված կլինի թուրքական հաղորդակցության ճանապարհների վրա: Հենց այդ ժամանակ Թուրքիան կարող է մեջտեղ բերել քեզ համար անցանկալի մյուս նախապայմանները՝ Լեռնային Ղարաբաղի հարցը և ցեղասպանության միջազգային ճանաչման խնդիրը:

Դրա համար, կարծում եմ, երկու երկրների միջև համաձայնագրի ընդունումն այն խնդիրն էր, որի շուրջ պիտի բաց տեսքով

հանրային քննարկումներ լինեին, և հասարակությունը տեղյակ լիներ, թե ինչի մասին է խոսքը: Թե չէ, հիմա մենք համացանցի միջոցով՝ այլ աղբյուրներից ենք փորձում ճշտել, թե ինչի մասին է խոսքը: Առավել ևս, որքան գիտեմ, մինչև հիմա մեր իշխանավորները որևէ պարզաբանում չեն տվել:

Եվ զարմանալին գիտե՞ք ինչն է՝ զգացվում է, որ կոալիցիոն գործընկերը՝ ՀՀԴ-ն, նույնպես հստակ տեղյակ չէ, թե ինչ է նշանակում այդ հայտարարությունը:

ԱՆԱԴԻՏ ԵՍԱՅԱՆ

«Հայոց աշխարհ», 2009, ապրիլ 25:

**«ԳՈՅՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԻ ՍՈՎԵՏԱ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ՍԱՀՄԱՆ, ՈՐԸ ՓՇԱԼԱՐՈՎ ԵՐԿՈՒ ՄԱՍԻ Է ԲԱԺԱՆԵԼ
ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԵՐԿՈՒ ՀԱՏՎԱԾՆԵՐԸ»**

**«Մեզ անհրաժեշտ են Ռաֆայել Լեմկինի նման
իրավաբաններ, ուլքեր, միջազգային իրավունքը
կատարելագործելով, պայմաններ կստեղծեն մեր դատի
արդար լուծման համար»**

*Հարցազրույց Հայաստանի ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի
տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ հետ*

– Պարոն Մելքոնյան, ապրիլի 24-ին Հայոց ցեղասպանության հերթական տարելիցն է։ Սակայն այս տարի խնդրի շուրջ ավելի լայն միջազգային ակտիվություն կա, քան սովորաբար. հայ-թուրքական հարաբերություններում բանակցային որոշակի գործընթաց է սկսվել։ Կարելի՞ է արդյոք տեղաշարժ ակնկալել Ծեղասպանության ծանաչման հարցում։

– Արձանագրենք, որ Հայաստանի կողմից կա բարի կամքի դրսևորում, այսպես կոչված, «հայ-թուրքական սահմանի» բացման հետ կապված բանակցային գործընթաց սկսելու ուղղությամբ։ Թեպետ, իբրև պատմաբան, ես դա չեմ համարում հայ-թուրքական սահման։ Գոյություն ունի սովետա-թուրքական սահման, որը փշալարով երկու մասի է բաժանել մեր հայրենիքի երկու հատվածները։ Եվ չնայած այս հարցում բանակցային գործընթացի թվացյալ ակտիվությանը՝ չեմ կարծում, թե արդյունք կարձանագրվի։ Ակնհայտ է, որ թուրք-ադրբեջանական գործակցության դաշտում կան հզոր ուժեր, որոնք պարտադրում են իրենց կամքը, և որոնց ազդեցությամբ Թուրքիայի դիրքորոշման մեջ անհրաժեշտ պահին նահանջ է արձանագրվում։ Ես չեմ տեսնում սահմանի բացման իրական հեռանկար, մյուս կողմից էլ՝ դա լավ է։ Որովհետև այս բանակցային գործընթացը շատ անսպասե-

լի է սկսվել, որին մենք ո՛չ բարոյական, ո՛չ տնտեսական, ո՛չ էլ քաղաքական առումով առայժմ պատրաստ չենք:

– Այսինքն՝ սա Թուրքիայի և Հայաստանի նկատմամբ արտաքին ճնշման հետևանք է:

– Այո՛, ակնհայտորեն կա այդպիսի ճնշում և՛ ԱՄՆ-ի, և Ռուսաստանի կողմից: Սակայն չեմ կարծում, թե սահմանը Թուրքիան կբացի: Որովհետև այս կարճ ժամանակահատվածը ցույց տվեց՝ Ադրբեջանի ազդեցությունը Թուրքիայի վրա անհամեմատ մեծ է, քան մենք կարծում ենք: Բաքուն շատ արդյունավետ ու գործնական ճնշում է գործադրում Անկարայի վրա՝ օգտագործելով նաև նավթագազային լծակները, սպառնալով կասեցնել գազի մատակարարումները Թուրքիա: Դատելով Թուրքիայի վարչապետի հայտարարություններից՝ Անկարան, ի վերջո, տեղի է տալու Բաքվի և ոչ թե այլ, թեկուզև անհամեմատ ավելի հզոր, բևեռների ճնշմանը, և սահմանի բացման հավանականությունը իրականում զնալով փոքրանում է:

Թեպետ Թուրքիան պիտի ավելի շահագրգռված լիներ սահմանի բացումով, քան Հայաստանը: Որովհետև դրա շնորհիվ էապես կնվազեր լարվածությունը քրդական հարցում: Արևմտյան Հայաստանի տարածքում քրդերն ավելի բարվոք ապրելու հնարավորություններ կստանային, Հայաստանն էլ իր տնտեսությամբ ավելի մեծ կախվածության մեջ կընկներ Թուրքիայից:

– Իսկ զուցե Անկարան չի ուզում բացել սահմանը, որպեսզի տնտեսական զարգացման արդյունքում չբախվի՞ քրդական պետության ստեղծման իրական հեռանկարին:

– Այդ կարծիքին չեմ: Փորձը ցույց է տալիս, որ որքան հասարակությունը բարեկեցիկ է ապրում, այնքան ազգային ու սոցիալական հողի վրա դժգոհություններն ու հակասությունները նվազում են: Այդ տեսանկյունից սահմանի բացումը Թուրքիային միանգամայն ծեռնտու է: Անկարան դրան չի դիմի՝ Ադրբեջանի

հետ հարաբերությունները չփչացնելու, նաև Հայաստանի նկատմամբ ճնշման լծակները պահպանելու նպատակով:

– *Ցեղասպանության հարցում Թուրքիայի դիրքորոշման մեջ ինչ-որ տեղաշարժ կա հասարակական մակարդակում, բազմաթիվ թուրք մտավորականներ սկսել են բացեփրաց ընդունել փաստը: Բայց արդյո՞ք դա կհանգեցնի պետական դիրքորոշման փոփոխության:*

– Ցավոք, բացարձակապես չեմ տեսնում նման հեռանկար: Ցեղասպանության հարցում, պետական մակարդակով Թուրքիայի մերժողական կեցվածքը շարունակվում է: Ավելին, կրկին փորձ է անում հիմնավորել, թե իբր հայերը 1915-ին օսմանյան պետության դեմ ապստամբություն էին նախապատրաստում և նույնիսկ թուրքերի ցեղասպանություն են իրականացրել: Դա ուղղակի ծիծաղելի է: Մի դրական բան կա այդ ամենում, որ, մերժելով ցեղասպանության ճանաչումը, այսօրվա քեմալական Թուրքիան, փաստորեն, իր վրա է վերցնում երիտթուրքերի իրականացրած ոճիրի պատասխանատվությունը:

Այլ հարց է, որ նախագահ Գյուլը գուցե ցանկություն ունի այս խնդիրը «մեջտեղից հանելու», և հայ-թուրքական ներկայիս շփումները նաև դրանով են պայմանավորված: Թուրքիայի վիճակն իրականում լավ չէ, և թյուր է այն կարծիքը, թե դա հզոր պետություն է: Թուրքիան տնտեսապես թույլ զարգացած, բազմազգ երկիր է, որը չունի ռեսուրսային բազա և իր միակ առավելությունն առայժմ իր աշխարհագրական դիրքն է, ինչի շնորհիվ էլ Թուրքիան առայժմ կարողանում է մեծ տերությունների շահերի դաշտում որոշակի դերակատարություն ունենալ:

– *Կան սպասումներ, որ Միացյալ Նահանգների նախագահը ապրիլի 24-ի իր ուղերձում կընդունի 1915-ի եղեռնը իբրև ցեղասպանություն: Որքանո՞վ է սա հավանական՝ նկատի ունենալով, որ նախօրեին, շվեյցարացիների միջնորդությամբ, ստո-*

ռագրվեց հայ-թուրքական համատեղ հայտարարություն կամ, ինչպես ասում են, «ճանապարհային քարտեզ»:

– Ի սկզբանե կար կանխատեսում, որ ԱՄՆ-ի նախագահը, ինչպես իր նախորդները, պետք է որևէ կերպ խուսափի «ցեղասպանություն» բառի հնչեցումից: Հայ-թուրքական վերոհիշյալ հայտարարությունն ամերիկացիների ճնշման հետևանք է: Դրա ստորագրումը ձեռնադրեց թուրքիային: Թե ինչու՞ է Հայաստանը համաձայնել նման փաստաթուղթ ստորագրել, ինձ համար առայժմ հասկանալի չէ: Բոլոր դեպքերում մենք այդքան չպետք է կենտրոնանանք այն հարցի վրա, թե ԱՄՆ-ի որևէ նախագահ կամ Կոնգրեսը կճանաչեն Հայոց ցեղասպանությունը, թե ոչ: ԱՄՆ-ի 50 նահանգներից 42-ում ցեղասպանությունը պաշտոնապես ճանաչված է: Այդ քայլին դիմել են աշխարհի ևս քսան երկրներ, այդ թվում՝ Եվրամիության անդամ երկրների մեկ երրորդը:

Սակայն, ինչպես տեսնում ենք, սա չի ազդում թուրքիայի դիրքորոշման վրա, որովհետև Անկարայում հասկանում են, որ եթե անգամ մեղադրյալը դատարանում ճանաչում է իր մեղքը, նրան ազատ չեն արձակում, այլ հատուցում են պահանջում: Թուրքիան ավելի քան տեղյակ է ցեղասպանության իրողությանը, որովհետև գաղտնի փաստաթղթերի մեծ մասն իր ձեռքին են ու առ այսօր գտնվում են փակ արխիվներում: Անկարան շարունակելու է ժխտել ցեղասպանությունը՝ դրա հատուցումից խուսափելու համար:

– Վերջին 40 տարում հայկական սփյուռքը, անկախությունից հետո՝ նաև Հայաստանը, վարում են ցեղասպանության միջազգային ճանաչման պայքար: Ըստ Ձեզ, ի՞նչ ձեռքբերումների ենք կարողացել հասնել այս ընթացքում:

– Բավականին լուրջ, եթե նկատի ունենանք, որ մինչև 1991-ը մենք անկախ պետականություն չունեցող ժողովուրդ էինք, և, այնուհանդերձ, հայկական սփյուռքը կարողացավ 1987-ին հարցը բարձրացնել և անրագրել Եվրոպական խորհրդարանի հայտնի

որոշմամբ: 1998-ից հետո, երբ Հայաստանում էլ պետական քաղաքականությունը ցեղասպանության հարցում փոխվեց, ու խնդիրը դարձավ արտաքին քաղաքականության օրակարգի առաջնային հարցերից մեկը, մինչև վերջին ժամանակներս ճանաչումների հաղթարշավ էր:

– Որքանով է հնարավոր այդ արդյունքների հիման վրա թուրքիայի նկատմամբ միջազգային դատական ատյաններում ցեղասպանության փոխհատուցման հայց հարուցել:

– Շվեյցարացի հայտնի իրավաբան ու ՄԱԿ-ի երկարամյա փորձագետ Ալֆրեդ դը Ջայասը կարծիք էր հայտնել, որ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցով միջազգային դատական ատյաններում հայցը կիսով չափ հաղթելու հավանականություն ունի և նույնքան էլ անհավանականություն: Պատճառն այն է, որ միջազգային իրավունքն այսօր անկատար է: Երբ հրեաները շրջանառության մեջ դրեցին «հոլոքոստ» տերմինը և 1948-ին իրավաբան Ռաֆայել Լեմկինի միջոցով տվեցին ցեղասպանության վեց կետերի ձևակերպումները, դրանք հարմարեցված էին հրեական խնդրին, նացիստների կողմից հրեաների նկատմամբ իրականացված ողջակիզմանը: Մինչդեռ Հայոց ցեղասպանությունն այլ ենթատեքստ ունի, որովհետև հայ ժողովրդի ավելի մեծ հատվածը դրա պատճառով հայրենագուրկ է եղել: Այսինքն՝ Օսմանյան կայսրությունը, իսկ հետո նաև քեմալական թուրքիան այդ գործողությունը հայերի նկատմամբ ձեռնարկել են նրանց հայրենիքին տիրանալու համար:

Եթե մենք հեռանկարում նպատակ ունենք հարցը բարձրացնել միջազգային ատյաններում, պետք է մինչ այդ կարողանանք միջազգային իրավունքում ամրագրել ցեղասպանության ճանապարհով ժողովրդին հայրենագրկելու համար նախատեսված պատասխանատվությունը: Հակառակ դեպքում՝ հայց հարուցելու դեպքում, մեր բոլոր պահանջները չէ, որ կբավարարվեն:

– Ո՞վ է հանդես գալու որպես պահանջատեր՝ Հայաստանը, թե՞ սփյուռքը:

– Կարծում եմ՝ համատեղ: Հայաստանը կարող է որպես պահանջատեր հանդես գալ Սուրմալուի գավառի և Կարսի մարզի հարցում: Որովհետև այդ տարածքը Հայաստանի առաջին Հանրապետության մասն էր կազմում և Թուրքիային անցավ 1921-ի մարտի 16-ի ռուս-թուրքական պայմանագրով, որը նույն տարվա հոկտեմբերի 13-ին նույն բովանդակությամբ պարտադրվեց Խորհրդային Հայաստանին, որը, իբրև Առաջին հանրապետության իրավահաջորդ, ստորագրեց այն: Ինչ վերաբերում է արդեն Արևմտյան Հայաստանին, ապա այդ պահանջատերը, անկասկած, սփյուռքն է: Սակայն ցեղասպանության պահանջատիրության հետ կապված ընդհանուր հայեցակարգային մոտեցումները Հայաստանն ու սփյուռքը միասին պետք է ձևավորեն:

– Վերջին տարիներին պարզվեց, որ ամհիմն չէ Թուրքիայում բազմաթիվ մահմեդականացած հայերի մասին տեղեկատվությունը, որոնք սերունդներն են ցեղասպանության շրջանում բռնի մահմեդականացված մեր հայրենակիցների: Այս գործոնը ի նպաստ մե՞զ է աշխատելու, թե՞ ի վնաս:

– Կարծում եմ՝ ի նպաստ: Պետք է վերանալ այն սխալ մտայնությունից, որ եթե մեկը բողոքական է, կաթոլիկ, անգամ մահմեդական, ուրեմն հայ չէ: Մենք դրանով միայն պառակտում ենք առաջացնում մեր ներսում: Այն հայերին, որոնց արդեն չորրորդ սերունդն է ծախյալ վիճակում ապրում Արևմտյան Հայաստանի որոշ մասերում և գիտի իրենց հայկական ծագման մասին, վաճելն ազնիվ չէ:

– Դուք Արևմտյան Հայաստանում բազմիցս եղել եք: Եի՞շտ է, որ մահմեդականացած հայերը կոչվում են ալավիներ: Անգամ Մուշ քաղաքի բնակչության զգալի մասն են:

– Դա համապատասխանում է իրականությանը: Այսօր Սուշում Արմեն անունով մի մարդ կա, որը բացեիքաց ասում է, որ ինքը հայ է, մշեցի, Սեմալ գյուղից: Թուրքական հասարակության որոշակի ազատացման պայմաններում նման մարդկանց թիվը գնալով աճում է: Նույն երևույթն առկա է թուրքացած քրդերի մոտ, որոնց մեջ ևս դեպի իրենց արմատները վերադարձի լուրջ միտում է նկատվում: Բանը հասավ այնտեղ, որ վերջին ՏԻՄ ընտրություններում քրդերը տեղերում այնքան ծայն ստացան, որ վարչապետ Էրդողանն անգամ ընդունեց, թե պատմության մեջ առաջին անգամ քրդերը քվեարկել են ոչ թե վասն իսլամի, այլ հանուն Քրդստանի:

Իսլամացած հայերի մեջ զարթոնքն էլ շատ բնական է: Կոստանդնուպոլսի հայոց պատրիարքարան հարյուրներով մարդիկ են ներկայանում և միաժամանակ դիմում են Թուրքիայի կրոնի նախարարությանը՝ վերաօծվելու, իրենց նախկին հավատին վերադառնալու դիմումով:

– Բայց հարյուրներով ու առանց վախենալո՞ւ:

– Պարզվում է՝ այո, և այդպիսիք շատ են՝ Սեբաստիայից, Վարդոյից, Դիարբեքիրից: Կեսարիայում, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու վերաբացումից ու գործունեության վերսկսումից հետո համայնքը սկսեց իրեն զգացնել տալ. իսլամացած հայերը եկեղեցու շուրջ համախմբվելու ցանկություն են դրսևորում: Տասնյակ ընտանիքներ են հայտարարել, որ իրենք հայ են: Բավական էր, որ խոսակցություններ սկսվեին Դիարբեքիրում Ս. Կիրակոս եկեղեցու վերակառուցման և վերաբացման մասին, անմիջապես հայտնվեցին մարդիկ, ովքեր ցանկություն հայտնեցին վերադառնալու իրենց հայրերի հավատքին:

– Սակայն այսօրվա Թուրքիայում դա նրանց համար վտանգավոր չէ՞:

– Հրանտ Դիմքի դատավարությունը ցույց տվեց, որ խեղկատակ դրսևորումներով հանդերձ, Թուրքիայում որոշակի փոփո-

խություններ եղել են: Հասարակության մեջ կա ձգտում եվրոպականանալու և ապրելու միջազգային օրենքներով: Իհարկե, Թուրքիայի ազգայնական ուժերը, որ դեմ են երկրի ազատականացմանը, վերջին շրջանում ավելի կոշտ են արձագանքում իրենց ազգային ինքնությունը վերականգնելու բոլոր տեսակի դրսևորումներին: Այդպիսի դրսևորումներ եղել են Մալաթիայում, Տրապիզոնում, Էրզրումում, և չի կարելի ասել, թե այդ իմաստով Թուրքիան այլևս անվտանգ երկիր է:

Բայց, մյուս կողմից, փաստ է, որ հայերը քրդական միջավայրում իրենց ավելի լավ են զգում, քանգի քրդերը բարյացակամ են տրամադրված նրանց նկատմամբ, համարելով, որ իրենց խնդիրն ընդհանուր է: Առիթ են ունեցել մի քանի անգամ լինելու Վանում, և տեղի քրդերն առանց վախենալու շփման են գնում, բացահայտ խոսում մեծ Հայաստանի, մեծ Քրդստանի մասին: Սասունում բնակվող քրդերը, ընդհանրապես, փաստացի ինքնավարություն են ձեռք բերել՝ ելնելով շրջանի աշխարհագրական դիրքից: Կալաշնիկովի ինքնաձիգները պատերից կախած՝ իրենց բացարձակապես ազատ են զգում ու չեն ենթարկվում թուրքական իշխանությանը: 2000-ին, երբ այցելեցի Սասուն, Սեմալ գյուղի մոտ թուրքական ուղեկալ կար, և թուրք զինվորականները մեզանից ստորագրություն վերցրին, թե մեր անվտանգությունն ապահովել չեն կարող, ու մենք Սասուն ենք մեկնում մեր պատասխանատվությամբ: Բայց տեղի քրդերը մեզ շատ լավ ընդունեցին:

– Կա վարկած, որ 1921-ից հետո արևելյան ռազմաճակատի հրամանատար Կարաբեքիրն Արևմտյան Հայաստանի տարածքից հավաքում էր հայ որբ տղաներին և ուղարկում թուրքական ռազմակրթական հաստատություններում ուսանելու: Այսինքն՝ ժամանակակից ենիչերիներ էին պատրաստում, և այսօր նրանց ժառանգները՝ հայկական ծագումով, թուրքական բանակում լուրջ դիրքեր են զբաղեցնում: Տեղյա՞կ եք այդպիսի փաստի:

– Տեղյակ չեմ, բայց չեմ բացառում, որ այդպես է: Պատմական փաստ է այն, որ 1921-ի հոկտեմբերի 13-ի Կարսի պայմանագրից հետո քենալականները հանգիստ չեն ունեցել՝ կապված Սևրի պայմանագրի հնարավոր վերակենդանացման հետ, եթե դա բխի մեծ տերությունների շահերից: Ըստ այդմ՝ Սևրի պայմանագրով Հայաստանին տրված ամբողջ տարածքում ցեղասպանությունից մազապուրծ հայության վերջին բեկորների տարահանում է իրականացվել: Այդ պատճառով տարօրինակ չէ, որ Սեբաստիայում կարելի է մահմեդականացած հայերի հանդիպել, իսկ Կարսում կամ Իգդիրում նման դեպքեր չեն պատահել:

Դրանով է Հայոց ցեղասպանությունը տարբերվում բոլոր համանման ոճիրներից, որովհետև այն թուրքական կառավարությունը իրականացրել է հայերին հայրենագրելու նպատակով: Նույն նպատակն էին հետապնդում 1918-ի և 1920–21-ի թուրքական ներխուժումները Արևելյան Հայաստան: Ցավոք, մեր պատմագրությունը, քաղաքական շրջանակներն այս իրողության վրա էլ մեծ ուշադրություն չեն դարձրել: Մեզ անհրաժեշտ են Ռաֆայել Լենկինի նման իրավաբաններ, ովքեր, միջազգային իրավունքը կատարելագործելով, պայմաններ կստեղծեն մեր դատի արդար լուծման համար: Հեռանկարում մենք չգիտենք, թե ինչ է սպասում Թուրքիային որպես պետության: Որովհետև Թուրքիան Օսմանյան կայսրության փոքր տարբերակն է, իսկ կայսրությունները պատմության կողմից դատապարտված են կործանման: Թուրքիան բազմազգ երկիր է, որի բնակչության 42 տոկոսը թուրք չէ: Այդ զանգվածն ունի իր ազգային պատկանելության մասին հստակ գիտակցում և առանձնապես մեծ սեր չի տածում, այսպես կոչված, նվաճող ազգի նկատմամբ:

*Ձրուցեց ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԸ
«Իրավունք» de facto, թիվ 30(90), 2009, 24-27 ապրիլ:*

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ «ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԵՏՔ Է ԶԳՏԻ ՄԻԱՑՅԱԼ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆԸ»

Երևան (Երկիր) – «Պետական անկախությունը յուրաքանչ-յուր ազգի ապագայի երաշխիքն է»,– մայիսի 27-ի ասուլիսում տեսակետ հայտնեց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմաբան Աշոտ Մելքոնյանը՝ գնահատելով 1918 թ. մայիսի 28-ին հայ ժողովրդի նվաճած անկախության նշանակությունը, տեղեկացնում է Նոյյան տապանը: Նրա խոսքերով, թեև Կիլիկիայի անկումից հետո հայերն առաջին անգամ պետականություն են ձեռք բերել 1918-ին, այնուամենայնիվ, 1045 թ. հետո հայերի շրջանում առկա են եղել պետության որոշակի գործառույթներ: Անդրադառնալով Սարգարապատի և Ղարաքիլիսայի հերոսամարտերին՝ Ա. Մելքոնյանը նշեց, որ հայկական կանոնավոր ջոկատները ապացուցել են աշխարհին, որ հայը կարող է լավ զինվոր լինել: Ըստ Ա. Մելքոնյանի՝ հայ ժողովրդի հոգեբանության վրա բացասական կնիք են դրել այն փաստերը, որ պատմական Հայաստանը մի քանի անգամ բաժանվել է երկու տարբեր գերտերությունների միջև, ինչի արդյունքում ի հայտ են եկել Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանները:

Այդ երկու Հայաստանները, ըստ պատմաբանի, ժամանակի ընթացքում վերածվել են քաղաքական հասկացությունների, ինչը շատ ցավալի է: Ա. Մելքոնյանի խոսքերով՝ համայն հայությունը պետք է ձգտի միացյալ հայրենիքի ստեղծմանը՝ հետամուտ լինելով Հայ դատի լուծմանը:

«Ինչ վերաբերում է հայ-թուրքական հարաբերություններին և Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանը, ապա դրանք զուտ Հայաստանի Հանրապետության խնդիրները չեն, այլ ողջ հայության: Արևելյան Հայաստանից չի կարելի խոսել և որոշումներ կայացնել Արևմտյան Հայաստանի մասին, քանի որ վերջնական խոսքը պատկանում է Սփյուռքին»,– ասաց Ա. Մելքոնյանը: Ըստ նրա՝ ժամանակն է, որ Սփյուռքում ձևավորվեն ՀՀ լիազոր մարմիններ, որոնք կգրադվեն համազգային հարցերով:

«Երկիր», 2009, 27 մայիս:

ՄԱՅԻՍԻ 28-Ի ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

1918 թվականի մայիսի 28-ին հրապարակված Հայաստանի անկախության հռչակագրում հստակորեն նշված էր. «Քանի որ Անդրկովկասյան սեյմի լուծարումով, Ադրբեջանի և Վրաստանի անկախության հռչակումով ի չիք է դառնում Անդրկովկասյան Դաշնությունը, Թիֆլիսի Հայոց ազգային խորհուրդն իրեն հռչակում է հայկական գավառների գերագույն և միակ իշխանություն: Դա ժամանակի քաղաքական զարգացման արդյունքն էր. փլուզվել էր Ռուսական կայսրությունը, Անդրկովկասյան կոնֆեդերացիա էր ստեղծվել, որը ևս փլուզվել էր, և սա բերեց մեզ համար բարենպաստ վիճակի ընդհանրապես», – այսպես հիշեց պատմությունը ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը երեկ «Հայացք» ակումբում: Այս ավելացրեց, որ մաս-

նավորապես մեզ համար այդ վիճակը նպաստավոր չէր, որովհետև ոչ մեկը չէր կամենում Հայաստանի քաղաքական դեկլարություններ կայացնող Թիֆլիսի Հայոց ազգային խորհրդի հետ բանակ-

ցել:

Բայց այնպես չէր, թե մենք դատապարտվեցինք այդ անկախությանը. դա ուղղակի քաղաքական շանս էր, որ տրվեց մեզ, բայց մեր անկախությունը ձեռք բերվեց 1918 թվականի մայիսյան հերոսամարտերի՝ Սարդարապատի, Բաշ-Ապարանի, Ղարաքիլիսայի հաղթանակներով: Անկախությունը գերագույն այն հատկանիշն է, որը ապահովում է յուրաքանչյուր ազգի ապագան, հե-

ռանկարը, զարգացումը, իսկ դա մենք պաշտպանեցինք և ստացանք հայ զինվորի արյան գնով, կենաց ու մահու կռվի արդյունքում:

Աշոտ Մելքոնյանը խոսեց ազգի երկփեղկվածության մասին՝ նշելով, որ ցավալիորեն աշխարհագրական հասկացությունը դարեր առաջվա պետականության կորստի, Հայաստանի բաժանումների պատճառով մեզ մոտ ձեռք բերեց քաղաքական իմաստ, մեկ միասնական հայերենի՝ գրաբարի հենքի վրա երկու լեզու ստեղծվեց, քաղաքական երկփեղկվածության պատճառով հետզհետե «արևմտահայություն և արևելահայություն», «Արևմտյան Հայաստան, Արևելյան Հայաստան» աշխարհագրական հասկացությունները, ցավոք, վերածվեցին քաղաքական հասկացությունների:

Անկախ պետության վերականգնումից՝ 1991-ից հետո էլ անգամ, հայրենիք-սփյուռք ջերմ հարաբերության առկայությամբ նույնիսկ, որոշակի հակամարտություն կա այս երկու հարթությունների միջև: Եվ սփյուռքի հետ հարաբերություններ կառուցելու ցանկությունը, որ երկուստեք գոյություն ունի, կարծես մեզանում չի ստացվում:

Հայաստանի առաջին հանրապետության ստեղծումից հետո, երբ կոչվեց Հայաստանի Հանրապետություն, դա առաջացրեց գաղթած հայ բնակչության դժգոհությունը, որովհետև սկզբում 12 հազ. քառ կմ էր, այնուհետև դարձավ 60, այնուհետև 70 հազ. քմ., մինչդեռ Արևմտյան Հայաստանը նրանից դուրս էր: 1919 թվականի փետրվարին տեղի ունեցած արևմտահայերի երկրորդ համագումարը իր դժգոհությունը հայտնեց այդ կապակցությամբ, կոչ արեց Հայաստանի իշխանություններին տեր դառնալ Արևմտյան Հայաստանին: Ըստ Մելքոնյանի՝ 1919 թվականի «Ազատ, անկախ, միացյալ Հայաստանի» քաղաքական ակցիան (Ալեքսանդր Խատիսյանը ՀՀ-ն հայտարարեց ազատ, անկախ, միացյալ) շատ կարևոր էր մեր ազգի միասնականության համար, այսինքն, Արևելյան Հայաստանն իր կառավարությունով հանդես էր գալիս որպես արևմտահայության պաշտպան, այդ գաղափարն էր, որ

Փարիզի վեհաժողովում պաշտպանեցին մեր պատվիրակությունները՝ Պոդոս Նուբարն ու պաշտոնական պատվիրակություն՝ Ավետիս Ահարոնյանի գլխավորությամբ: Դա իրավական ձևակերպում ստացավ առաջին անգամ 1920 թվականին, Սան-Ռեմոյի կոնֆերանսում, ապա նաև՝ հաղթանակած երկրների և պարտված Թուրքիայի միջև կնքված Սևրի դաշնագրում, 1920 թվականի օգոստոսի 10-ին: 1920 թվականի նոյեմբերի 22-ին, ցավոք, երբ հայկական բանակն արդեն պարտություններ էր կրել թուրք-հայկական պատերազմում, մեջտեղ եկավ Միացյալ Նահանգների նախագահ Վուդրո Վիլսոնի գծած քարտեզը, որը համարվում էր հայ-թուրքական սահման, որի համաձայն ոչ միայն Արևմտյան Հայաստանը՝ Կարսի մարզով և Սուրմալուի գավառով, այլև Արևմտյան Հայաստանի խոշորագույն նահանգներ Վանը, Էրզրումը, Տրապիզոնը և Բիթլիսն՝ իրենց տարածքների մեծամասնությամբ, պիտի Հայաստանի Հանրապետության մաս կազմեին:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների ներկա պահի մասին: Մինչև հիմա դեռ ճանապարհային քարտեզը չի հրապարակվել, մինչդեռ, ըստ Մելքոնյանի, դա պետք է լիներ հանրության լայն քննարկման առարկա: Եթե ճանապարհային քարտեզում «Կարսի պայմանագիր» ձևակերպումը չկա, դա չի նշանակում, թե խոսքը Կարսի պայմանագրի մասին չէ: Կարող է այդ փաստաթղթում լինել հետևյալ ձևակերպումը, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ճանաչում է ՄԱԿ-ի՝ Թուրքիայի Հանրապետության միջազգայնորեն ճանաչված սահմանները, որը Կարսի պայմանագրի վերաբերյալ դիվանագիտական խորամանկ տարբերակն է: Բայց որ դրանից հետո պետք է մեջտեղ գա Կարսի պայմանագրի վավերացման հարցը, որը թողեց մեզ մի փոքրիկ հայրենիք, դրան Աշոտ Մելքոնյանը չի կասկածում: Որպեսզի ձև գտնեն, թե խոսքը Կարսի պայմանագրի վերավավերացման մասին չէ, մեզ կարող են առաջարկել նոր պայմանագիր կնքել Թուրքիայի հետ՝ արդեն, բնականաբար, Ախուրյան-Արաքսը ճանաչելով որպես հայ-թուրքական սահման: Ա. Մելքոնյանն ասում է, որ սա միայն ՀՀ-ի

խնդիր չէ, սա հայրենագրկված ողջ հայության խնդիրն է, և Արևելյան Հայաստանից խոսել Արևմտյան Հայաստանի պահանջատիրության մասին, ըստ Մելքոնյանի, այնքան էլ ճիշտ չէ. վերջնական խոսքը սփյուռքին պետք է պատկանի: Հայրենիք-սփյուռք հարաբերություններն այդ միասնական մոտեցման վրա պետք է կառուցել: Ժամանակն է, որ սփյուռքում ստեղծվեն լիազոր մարմիններ, որոնք կներկայացնեն արևմտահայության շահերը: Արդեն ստեղծվում են ցեղասպանության ենթարկվածների ժառանգների իրավունքների կոմիտեներ, որոնց նպատակն է միջազգային ասպարեզում լեգիտիմություն ձեռք բերել և Արևմտյան Հայաստանի անունից խոսել թուրքական իշխանությունների հետ: Նա հիշեցրեց, որ անցած դարի 70-ական թվականներին Թուրքիայի վարչապետ Էջևիթը փորձ արեց սփյուռքյան հայ կառույցների հետ բանակցել նյութական հատուցման խնդիրների շուրջ:

Իսկ մենք չմոռանանք, որ բացի նյութական հատուցումից՝ տարածքային հատուցում կա, որի տերը նաև ՀՀ-ն է, որովհետև Սուրմալուի գավառը և Կարսի մարզը եղել են նաև ՀՀ տարածք, և առանց մեր կամքը հարցնելու՝ նրա իրավահաջորդ խորհրդային Հայաստանից խլվել են:

«Հայ-թուրքական հարաբերությունների այսօրվա վիճակն ինձ հուշում է, որ ակնկալել լուրջ առաջընթաց հազիվ թե կարելի է», – համոզմունք հայտնեց Աշոտ Մելքոնյանը:

Եթե ես լինեի պաշտոնյա, կասեի. ցեղասպանության համար ի՞նչ է նախատեսում միջազգային իրավունքը, մտնենք դատարան, թող դատարանը որոշի: Միջազգային դատարանը հնարավորություն կտա ֆիֆթի-ֆիֆթի տարբերակով Հաագայի դատարան մտնելու դեպքում հատուցման խնդիր դնել՝ նյութական և տարածքային ենթատեքստերով: Հայ դատի խնդիրը Թուրքիայի հետ հարաբերվելիս մեր կարևորագույն կռվանը պետք է լինի:

ՄԱՐԻԵՏԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

«Ազգ», 2009, 28 մայիս, էջ 1, 3:

АРМЯНО-ТУРЕЦКАЯ ГРАНИЦА НЕЗАКОННА

Ереван, 27.05.09. АрмИнфо. Отказ Армении от Ай Дата сделает Турцию более наглой и циничной, считает директор Института истории НАН РА Ашот Мелконян. По его словам, в Турции очень хорошо осознают факт осуществления Геноцида армян в 1915 г.

“Несмотря на проводимую политику по отрицанию геноцида, руководство Турции понимает, что так не может продолжаться долго, и пытается найти хоть какие-то грани согласия с Арменией, но, конечно, в обход вопроса признания Геноцида”, отметил историк. Он также выразил свое возмущение тем, что ряд армянских историков и общественных деятелей, в том числе и с Диаспоре, рассматривают признание Геноцида армян Турцией исключительно как моральную проблему. “Вопрос признания Геноцида Турцией, не предполагающий восстановления материального ущерба и возврата наших исторических территорий, становится бессмысленным. Нельзя ограничиться только требованием к туркам просить прощения”, - заметил Мелконян.

Он считает, что нынешняя армяно-турецкая граница с точки зрения международного права является незаконной. По его словам, хотя наше руководство, постоянно заверяет, что никаких предусловий в нормализации армяно-турецких отношений нет, однако одно предусловие, которое находится в тени, все же есть. “Вопрос признания Арменией территориальной целостности Турции в некотором плане находится в тени, но он не снят с повестки дня. Московский и Карсский договоры 1921 года, подписанные Советской Россией и кемалистской Турцией, не имеют силы. Это

незаконные документы, поскольку в это время ни одна из этих стран не была субъектом международного права. И сегодня нельзя дать жизнь этим незаконным договорам. Я надеюсь, что наше руководство проявит мудрость и не пойдет на такой шаг”, - заявил историк. Согласно Мелконяну, если наша страна не признает условия указанных договоров, Турция даже может дипломатическими уловками заставить Армению признать ее границы в рамках соответствующих резолюций ООН, признающих территориальную целостность Турции. Мелконян также добавил, что вопрос армяно-турецкой границы является для США рычагом давления на Турцию. “В поле зрения руководства США всегда остается карта Армении и Турции, начерченная в 1920 г. президентом Вурдо Вильсоном. Эту карту пока никто не аннулировал, следовательно, она не потеряла своей силы”, - подытожил историк.

“Голос Армении”, 2009, 28 мая, с. 2.

TÜRK-ERMENİ YAKINLAŞMASI YAVAŞLADI MI?

Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Başkanı Ashot Melkonyan, Ermeni iddialarının Türkiye tarafından tanınmasının diasporanın sonu anlamına geleceğini öne sürdü.

(DHA) -- Ermenistan radyosunun haberine göre, dün Erivan'da bir basın toplantısı düzenleyen Melkonyan, Ermeni soykırımının uluslararası tanınma sürecinin tamamlandığını iddia etti. ABD Kongresi'nin Ermeni soykırımını tanıması artık büyük bir anlam taşımadığını öne süren Melkonyan, "Çünkü Amerika'nın 42 eyaleti zaten soykırımı tanıdı. Ayrıca ABD de fiili olarak soykırımı kabul etmiş durumda. O yüzden 'Genocide' kelimesine takılmak ve Obama'nın bu sözü ağzına almasında ısrar etmek gayri ciddi bir durumdur" dedi.

Melkonyan, Obama'nın soykırım kelimesinin kullanıp kullanılmamasının artık kendi sorunu olduğunu belirterek şöyle devam etti: "Ben şahsen bu kelimeyi kullanmamasını tercih ederim. Çünkü bu kelimeyi kullandıktan sonra diaspora ne yapacağını şaşırarak. Eski Patrik Mesrop Aschyan, ABD ve Türkiye'nin soykırımı tanıması halinde diasporanın dağılacığını söylemişti. Bunda gerçeklik payı var."

"Şimdi artık oturup bir sonraki adımı tartışma zamanı" diyen Melkonyan, Ermenilerin, "soykırım"ın tanınmasından sonra nasıl bir adım atılacağı konusunda bir fikri olmadığını savunarak, "Sonunda Türkiye'nin soykırımı tanıyacağını düşünüyorum. Ancak Yahudi soykırımında olduğu gibi, bunun doğru koşullarda ve doğru bir zamanda yapılması gerek" dedi.

«Հագիվ թե կարելի է լուրջ առաջընթաց ակնկալել»,– անդրադառնալով հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավմանն ուղղված բանակցային գործընթացին, երեկվա մամուլի ասուլիսում նշեց ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը: Հիշեցնելով, որ մինչև օրս չի հրապարակվել, այսպես կոչված, «ճանապարհային քարտեզը», Ա. Մելքոնյանը նշեց, որ դեռևս մարտին էր հայտարարել, թե նախապայմաններ գուցե և չլինեն հայ-թուրքական հարաբերություններում, ինչպես և հայտարարում են իշխանությունները, բայց միևնույն ժամանակ տեսնում է, որ ավելացել է մի նախապայման, ինչն այսօր ստվերում է: «Խոսքը Հայաստանի կողմից Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության ճանաչման մասին է»,– ասաց պատմության ինստիտուտի տնօրենը: Մանրամասնեց՝ եթե, ասենք, նախապայմանները վերաբերել են Ղարաբաղին, հայկական զորքերի դուրս բերմանը կամ ցեղասպանությունից հրաժարվելուն, ապա նորը Կարսի պայմանագրի վերավավերացումն է, որի համաձայն՝ Հայաստանը պետք է Ախուրյան-Արաքսը ճանաչեր հայ-թուրքական սահման:

«Առիթ են ունեցել բազմիցս նշելու, որ, պատմաբանիս կարծիքով, դա հայ-թուրքական սահման չէ և, առհասարակ, իրավական որևէ փաստաթուղթ չէ»,– նշեց Ա. Մելքոնյանը: Պատմաբանի կարծիքով՝ պայմանագիրն անօրինական է, և այսօր այն վերակենդանացնելը բացարձակապես անթույլատրելի է: Նա հույս հայտնեց, որ այդ առումով Հայաստանի իշխանությունները խոհեմ կգտնվեն, ինչպես նաև հարցը հասարակական լայն քննարկման առարկա կդարձնեն: «Ինչ վերաբերում է հայ-թուրքական սահմանին, ապա միջազգային իրավունքի տեսանկյունից դա սահման չէ»,– ասաց պատմաբանը և հիշեցրեց, որ ԱՄՆ-ն այս

հանգամանքը Թուրքիայի հետ հարաբերվելիս բազմիցս օգտագործել է: Ամերիկյան իրավական դաշտում հայ-թուրքական սահմանն է 1920 թ. նոյեմբերի 22-ին Վուդրո Վիլսոնի գծած քարտեզը, որը մինչև օրս չեղյալ չի հայտարարվել: Ի դեպ, բանախոսը նշեց նաև, որ եթե Կարսի պայմանագրի մասին որևէ հիշատակում չի եղել, ապա դա չի նշանակում, թե խոսքը հենց այդ պայմանագրի մասին չէ, քանզի մայիսն ավարտվում է, բայց փաստաթուղթը դեռ հրապարակված չէ:

Ա. Մելքոնյանը անդրադարձավ նաև պատմական գործընթացներում Հայաստանի ռազմական գործընկեր Ռուսաստանին և շեշտեց, որ երբեք հստակություն չի մտցվում, թե այդ գործընկերությունն ի՞նչ է նշանակում: Իր համար, օրինակ, անհասկանալի է, թե ՀԱՊԿ անդամ Հայաստանը և ՎՈՒԱՄ-ի անդամ Ադրբեջանը ինչպե՞ս են Ռուսաստանի կողմից գնահատվում որպես ռազմավարական դաշնակից: «Հստակություն չկա, թե, ասենք, Հայաստանը ենթարկվի ագրեսիայի Ադրբեջանի կողմից, ինչպիսի՞ն կլինի ՀԱՊԿ երկրների մոտեցումը», – ասաց Ա. Մելքոնյանը և ավելացրեց, որ ճիշտ ժամանակն է, որպեսզի մեր երկիրը հստակեցնի Ռուսաստանի հետ հարաբերությունները: Հստակեցնի նաև գերտերության վերաբերմունքը հատկապես հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ, քանզի միայն հայտարարելը, թե ողջունում են բանակցային գործընթացը, բավարար չէ հանրության համար:

«Ազատամտություն», 2009, 29 մայիս:

ԱՐԱՐԱՏԻՆ ՎԱՅԵԼ «ԱՐԱՐԱՏ»
Պրոֆեսոր Աշոտ Մելքոնյանի
«Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը»
գրքի և ֆիլմի առիթով

**«Բոլոր ազգերը թող հասնեն լույսին,
Միայն թե Հայ Ազգն հասնի Մասիսին»**
(Հովհ. Շիրազ)

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Աշոտ Մելքոնյանի հեղինակային ջանքերով հայոց ինքնության, ինչպես նաև համային մարդկության վերածննդի խորհրդանիշ բիրլիական Արարատ լեռը վերջերս վերաիմաստավորվել ու վերարժևորվել է «Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը» պատմավերագրական ֆիլմով (Երևան, 2008) և գիտահամրամատչելի աշխատությամբ (Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2008, 96 էջ+114 լուսանկար: Տպագրվել է «Թեքեյան կենտրոն» հիմնադրամի հովանավորությամբ):

Ֆիլմի հիմքում ընկած է հինգ բաժիններից բաղկացած հիշյալ համանուն աշխատությունը. երկուսն էլ նվիրված են հայ նոր գրականության հիմնադիր, մեծ լուսավորիչ Խաչատուր Աբովյանի ծննդյան 200-ամյակին (1809 թ.) և Դորպատի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆրիդրիխ Պարրոտի հետ Խ.Աբովյանի Արարատի գագաթը բարձրանալու 180-ամյակին (1829 թ.) և բացվում են մեծագրության ու սցենարի հեղինակ Աշոտ Մելքոնյանի խոսքերով. «Ամեն մի ժողովրդի կյանքում ազգային խորհրդանիշներն ունեն իրենց ուրույն տեղը, դերն ու նշանակությունը: Դրանք հաճախ խտացնում են տվյալ ազգի նկարագիրը, մարմնավորում հայրենիքի կերպարը, իմաստավորում նրա գոյակերպը...

Պատմական ճակատագրի բերումով Արարատ-Մասիսը ոչ միայն վեհության, անհասանելիության, կատարելության մարմնավորում է, այլև 1915 թ. Հայոց մեծ եղեռնից ու հայ ժողովրդի հայրենագրկումից հետո՝ բռնազավթված հայրենիքի և այն նորեն իր արդար զավակներին վերադարձնելու համոզումի անկրկնելի խորհրդանիշ, աշխարհասփյուռ հայության միասնականության փարոս»:

Աշխատության առաջին գլուխը հեղինակը վերնագրել է «Արարատ-Մասիսի վաղմջական պատմությունից (պատմաաշխարհագրական ակնարկ)», որտեղ Ա.Մելքոնյանը համրամատչելի կերպով լուսաբանել է Արարատ-Մասիս անվանումների ստուգաբանությունը՝ նշելով. «Բառի հիմքում ընկած է Հայկական ողջ լեռնաշխարհում մշտապես հանդիպող արիական մայր ժողովրդի ինքնանվանման արմատը՝ արը: Իզուր չէ, որ այդ բառարմատի մեջ գտնում ենք բացառապես ազնվագարմ ու կենսատու բովանդակություն պարունակող իմաստներ: Նրանցից է ծագում առաջին հերթին մեր երկրի Արմենիա՝ արի, ազնվագարմ ու քաջ մարդկանց երկրի անունը և նրա խորհրդանիշ Արարատի՝ Արարչի կողմից արարված լինելու գաղափարը...Մասիս տարբերակը հնդեվրոպական ծագում ունի. Մասիոս, որ նշանակում է բարձր, գերագույն, վեհասքանչ, փառահեղ ու անհասանելի լեռ»:

Ապա հեղինակը ներկայացրել է Նոյյան տապանի մասին աստվածաշնչյան պատմությունը, Արարատ լեռան հետ կապված ժողովրդական առասպելները:

Երկրորդ գլխում՝ Աստվածընտրյալ լեռան անհաղթահարելիության խորհուրդը. Արարատը հաղթահարելու փորձեր (IV դար – XIX դարի առաջին քառորդ), Ա. Մելքոնյանը պատմական ժամանակագրությամբ ներկայացրել է հայ և օտար հիշատակողների (Ագաթանգեղոս, Փավստոս Բուզանդ և այլոք) վկայությունները, Արարատ լեռ բարձրանալ ցանկացած, ինչպես նաև մտադրված և անհաջողության մատնված մախաձեռնողների կամ իրագործել ցանկացածների շարքը՝ սկսած 4-րդ դարից:

Հեղինակը կարողացել է ի մի բերել և ներկայացնել տարբեր ժամանակներում, տարբեր անձանց կողմից Արարատի մասին թողած ուշագրավ ու հետաքրքրական, տպավորիչ ու բնութագրական հիշատակությունները, որոնք հասկանալի են դարձնում սրբազան լեռան առեղծվածային, բայց և իրական էությունը: Ահա դրանցից մի քանիսը. «Արմենիայի այդ երկու գագաթների վրա գտնվում են Հայաստանի թագավորների շիրիմները՝ իրենց գանձերով: Դրանք միտումնավոր կախարդված են, որպեսզի անկարելի լինի դրանց վրա բարձրանալը» (13-րդ դարի սկիզբ, արաբ հեղինակ Շահաբադդին), «Հայաստանի կենտրոնական մասում վեր է խոյանում մի հսկա, մեծ և բարձր լեռ, որի կատարին, ասում են, գտնվում է Նոյյան տապանը: Այդ լեռն ամբողջովին անցնելու (շրջանցելու – Ա. Մ.) համար երկու օր բավարար չէ: Լեռան գագաթին այնքան մշտական ծյուն կա, որ ոչ ոք չի կարող բարձրանալ, որովհետև ծյունը երբեք չի հալչում և հարատևորեն ավելանում է նոր տեղումներից» (1271 թ., կաթոլիկ հոգևորական Օդորիկոս Պորդենոնե) և այլն:

Գրքի երրորդ գլուխը վերնագրված է «Նոյ նահապետից հազարամյակներ անց՝ Արարատի գագաթին, Ֆրիդրիխ Պարրոտ և Խաչատուր Աբովյան»: Հեղինակն այս բաժինն ամբողջությամբ նվիրել է Դորպատի (այժմ՝ Տարտու, Էստոնիա) համալսարանի պրոֆեսոր Ֆ. Պարրոտի և նրա արշավախմբի ղեպի Արարատի բազմաթիվ փորձերից հետո կատարած պատմական առաջին վերելքի (1829 թ., սեպտեմբերի 27) նկարագրությանն ու նորահայտ մանրամասներին:

Ա. Մելքոնյանն իր աշխատության չորրորդ գլխում՝ «Նոր արշավախմբեր՝ ղեպի Արարատ (XIX–XX դարեր)», ներկայացրել է 19-րդ դ. անձնական, ապա նաև՝ գիտական նպատակով Արարատ բարձրացած անհատների ու արշավախմբերի տարեգրությունը:

Շրջադարձային էին 1952 թվականից սկսյալ ֆրանսացի բասկ Ֆերնան (Ֆերդինանդ) Նավարայի ղեպի Արարատ իրականացրած մի շարք ուղևորությունները, երբ 1955 թ. նա իր 12-ամ-

յա որդու՝ Ռաֆայելի հետ վերելքի ժամանակ սառցադաշտի մեջ հայտնաբերել էր ավելի քան մեկ մետր երկարության գերան և թուրքական ոստիկանության ստուգումներից խուսափելու նպատակով, այն երեք մասի բաժանելով, հասցրել էր եգիպտական ու իսպանական հետազոտողներին, որոնք էլ պարզել էին դրա շուրջ 5 հազ. տարվա՝ ջրհեղեղի ժամանակակից լինելը:

Գրքում պրոֆեսորը մինչև այժմ չբարձրաձայնված հիշարժան փաստ է ներկայացրել հանրությանն այն մասին, որ 2006 թ. հուլիսին իրականացվել է մեր ամենամասիսապաշտ բանաստեղծ Զովհաննես Շիրազի նվիրական փափագը: ԵՊՀ դասախոս Գևորգ Զաճյանի, լեռնագնաց Զրաչ Մակարյանի, Ալբերտ Տոնեյանի և Մխիթար Մխիթարյանի ջանքերով Մեծն Շիրազի սիրտն իր հավերժական հանգիստն է գտել Արարատի գագաթի հավիտենական սառցաշերտի մեջ:

Դեպի Արարատ վերելքի օրը խորհրդանշական է ընտրվել Ա. Մելքոնյանի կողմից. այն սկսվել է օգոստոսի 8-ին և ավարտվել 10-ին՝ Սևրի դաշնագրի օրը, որն էլ, ինչպես հեղինակն է նշում, «վերելքի գաղափարական իմաստավորումն էր»:

Գիրքն օժտված է նաև հարյուրից ավելի սև-սպիտակ և գունավոր լուսանկարներով:

2007 թ. օգոստոսի 10-ին՝ Սևրի դաշնագրի օրը, Արարատի գագաթ հասնել ուխտած գիտնականների արշավախմբի համատեղ գործակցության մեկ այլ խորհրդանշական և տրամաբանական արդյունքն է մնալուն ֆիլմի նկարահանումը: Այն իրավամբ իր արժանի տեղը պիտի գրավի հայրենական ֆիլմարտադրության պատմության մեջ՝ դառնալով բիբլիական Արարատի համակողմանի պատմության տարեգրությունը ներկայացնող արժանավոր առաջնեկ:

Մեծագույն հետաքրքրությամբ է դիտվում Ա. Մելքոնյանի հեղինակած «Արարատ. Զայոց անմահության խորհուրդը» ֆիլմը, որի սցենարի հիմքում ընկած են համանուն գրքի առանցքային դրույթները:

«Արարատ» ֆիլմի ստեղծմանն աջակցել է արշավի մասնակից, «Թերմոռոս-Ար» ընկերության հիմնադիր տնօրեն, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու Լիպարիտ Պետրոսյանը:

Ֆիլմն ավարտվում է Արարատ լեռան գագաթից պատմաբան Ա. Մելքոնյանի՝ որպես պատգամ հնչող, խորհրդանշական և ապրված հետևյալ իմաստալից խոսքերով. «...Ամեն տեսակի դժոխային ճամփաներով անցանք, բայց Հայրենիքի գաղափարը վեր է ամեն ինչից... Արարատը աշխարհի քաղաքակրթության շրջանում հայ ազգի ունեցած տեղի ու դերի խորհրդանիշն է... Մենք ամեն ինչ արեցինք, որ օգոստոսի 10-ին հասնենք և հաղթեցինք... Սա միայն սկիզբն է... Այնպես որ՝ Կամք, Հավատք, Հաղթանակ, Հայրենիք...»:

ՔՆԱՐԻԿ ԱՎԱԳՅԱՆ

«Գիտություն», 2009, հունիս, թիվ 6, էջ 8:

ՄԵՆՔ ԵՎ ՎՐԱՑԻՆԵՐՆ ՈՒՆԵՆՔ ՇԱՏ ԱՌՈՂՋ ՌԻԺԵՐ,
ՈՐՈՆՔ ՀԱՍԿԱՆՈՒՄ ԵՆ, ՈՐ ՄԵՐ ԱՊԱԳԱՆ ԱՅՍՏԵՂ
ՄԻԱՍԻՆ Է

Հարցազրույց ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի
տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանի հետ

Օգոստոսի 1-ին Ախալցխայում մեծ հանդիսավորությամբ տոնվեց հայ մեծ գեղանկարիչ Վարդգես Սուրենյանցի 150-ամյակը: Միջոցառումների շրջանակում նկարչի հայրական տան պատին տեղադրվեց նրա հուշաքարը՝ հայերեն և վրացերեն գրություններով, իսկ տեղի թատրոնում կայացավ ցերեկույթ՝ Հայաստանի և Վրաստանի տարբեր վայրերից ժամանած բազմաթիվ հյուրերի ներկայությամբ: Հյուրերի թվում էր նաև Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը:

– Պրն Մելքոնյան, Ախալցխայում տպավորությունն այնպիսին էր, որ վրացիները հայերից պակաս չէին ոգևորված իրենց քաղաքում այդ միջոցառումը կազմակերպելու առթիվ: Ըստ Ձեզ՝ ո՞րն է բանաձևը, որ հայ-վրացական հարաբերություններում կուտակված էներգիան ուղղորդվի դրական հունով:

– Առաջին հերթին՝ վստահության վերականգնումը: Վարդգես Սուրենյանցի 150-ամյակին նվիրված միջոցառումը, թերևս, առաջին լուրջ քայլն էր առողջ երկխոսություն սկսելու համար: Մենք և վրացիներն ունենք շատ առողջ ուժեր, որոնք հասկանում են, որ մեր ապագան այստեղ միասին է, այլընտրանք չունենք, քանի որ դեմոգրաֆիական շարժը հուշում է, որ չենք ունենա ապագա, եթե ձեռք ձեռքի չտանք ու չհասկանանք թուրքական վտանգի լրջությունը:

– Ինչո՞ւ մինչև այժմ հայ-վրացական հարաբերություններում Ջավախքը չի դարձել այն կամուրջը, որ կցանկանայինք տեսնել:

– Հայաստանի և Վրաստանի պետական անկախության վերականգնումից հետո հայ-վրացական հարաբերությունները զարգացան ոչ այնքան բնականոն հունով: Նկատի ունեմ ոչ միայն միջպետական հարաբերությունները, այլև ազգամիջյան հարաբերությունները՝ որպես հայ և վրաց ժողովուրդների փոխհարաբերություններ: Ցավոք, ավանդական հայ-վրացական հարաբերությունները, որոնք ջերմ են եղել, տեղի տվեցին վրացադրբեջանական շատ ավելի ջերմ հարաբերություններին, որոնք պատմության կտրվածքով չունեն խոր արմատներ և ավանդույթներ: Հայ-վրացական հարաբերությունները, ունենալով պատմական խոր արմատներ, կարող էին լինել ավելի բարձր հարթության վրա:

Ո՞րն է խնդիրը. պետականության վերականգնման այս գործընթացի շղթայի մեջ երկուստեք գերակշռեցին ազգայնական մոտեցումները: Ունենալով Օսիայի և Աբխազիայի նախադեպը՝ Վրաստանում որոշ շերտեր ցավալիորեն նույն աչքով նայում են մաս Ջավախքի խնդիրներին, մինչդեռ իրականում այստեղ անջատողական միտումներ չկան: Ադրբեջանական քաղաքական և հետախուզական շրջանակները շահագրգռված են և որոշակի ջանքեր գործադրել են, որպեսզի Ջավախքը կամուրջ չդառնա հայ-վրացական հարաբերություններում:

Դեմոգրաֆիական զարգացումները Վրաստանում և Հայաստանում մեզ հուշում են, որ առաջիկա հիսուն տարվա ընթացքում մենք էթնիկապես հայտնվելու ենք բարդ վիճակում: Դեռ խորհրդային տարիներին Վրաստանում կար դեմոգրաֆիայի ինստիտուտ, որը զբաղվում էր վրաց ժողովրդի էթնիկական թվաքանակի անկման խնդիրներով: Մենք ունեինք բարձր ծնելիություն, բայց Հայաստանը նույնպես կանգնեց այդ խնդիրների առաջ՝ երկրաշաժ, արտագաղթ: Վրաստանում 1920-ական թվականներին ադրբեջանցիների թիվն ընդամենը 120 հազար էր, այսօր՝ ավելի քան 400 հազար: Նրանք շատ մեծ վտանգ են ներկայացնում Վրաստանի համար, առավել ևս, որ նրանց թիվունքին կանգնած են Ադրբեջանն ու Թուրքիան. նրանց բնակեցրած տա-

րածքներով է անցնում Բաքու-Ջեյհանը, որի շահույթի ընդամենը երկու տոկոսն է բաժին հասնում Վրաստանին, ինչը չի բավարարում նույնիսկ նավթամուղի ծախսերը հոգալու համար:

– Ուզում եք ասել, որ Վրաստանը պետք է հրաժարվե՞ր «Բաքու-Ջեյհանից», «Բաքու-Էրզրում» գազատարից, Կարս-Ախալքալաք երկաթգծից, «Նաբուկոյից» և այլ աշխարհաքաղաքական նախագծերից: ... Մի՞թե չի կարելի միաժամանակ լավ նախագծեր ունենալ նաև Հայաստանի հետ, որի վրայով Վրաստանը կկապվի Իրանի, Մերձավոր Արևելքի և Պարսից ծոցի երկրների հետ:

– Երկրորդ մասով Վրաստանը կարծես նոր է սկսել ջանքեր գործադրել՝ սկսելով Երևան-Բաքու ավտոճանապարհի իր հատվածի շինարարությունը: Վրաց ազգայնական որոշ շերտեր մտավախություն ունեն, թե այդ ճանապարհը Վրաստանի հարավը կանջատի իրենց պետությունից, մինչդեռ իրականում նման խնդիր գոյություն չունի: Ավելին, այդպիսի խնդիր կարող է ծագել ադրբեջանաբնակ Մառնեուլում կամ Գարդաբանում, որոնք սահմանակից են Ադրբեջանին:

Վրաստանի խորհրդարանում ես մի անգամ հայտարարել եմ՝ Սադախլոյում եռահարկ շքեղ տներ են կառուցված, որոնց տանիքին դրված է կիսալուսինը, և դա վրաց քաղաքական շրջանակները հանդուրժում են, իսկ որ հայերն ունեն եկեղեցիներ և ուզում են դրանց տներ դառնալ, չեն հանդուրժում: Վրաստանը պիտի հնարավորինս աշխատեր կապերը պահել գործնական հողի վրա, ոչ թե հայտարարությունների մակարդակում:

– Ի՞նչ եք կարծում, ռուսական գործունը ապակառուցողական դեր է խաղում հայ-վրացական հարաբերություններում: Եթե այո, ապա ինչպե՞ս կարելի է այն չեզոքացնել:

– Կարծում եմ՝ այս հարցում ՀՀ ղեկավարությանը քննադատելու տեղ չունենք: Շատ հարցերում՝ հայ-թուրքական, հայ-ադրբեջանական, եղել են քննադատող, բայց այս դեպքում ՀՀ

իշխանություններն արել են հնարավոր ամեն ինչ, որպեսզի չստեղծվի տպավորություն, թե մենք ռուսների լրտեսն ենք: Փաստ է, որ ռուս ազգայնականները մեզ փորձել են օգտագործել, և մեզանում որոշ ուժեր փորձել են տեղի տալ, բայց առողջ ուժերի ճնշման տակ տեղի չեն տվել: Կարծում եմ՝ ամբողջապես ասել, թե Ռուսաստանն ապակառուցողական է հայ-վրացական հարաբերություններում, սխալ է, բայց որ Ռուսաստանը խանդոտ է հայ-վրացական հարաբերությունների թեկուզ փոքր հարցերի նկատմամբ, դա էլ է փաստ: Հայաստանը կարողացավ ռուսական քաղաքական շրջանակներին հավաստիացնել, որ եթե մենք Վրաստանի նկատմամբ թշնամական կեցվածք ընդունենք, դա կնշանակի երկու երկրների վերջը: Օգոստոսյան պատերազմի ժամանակ մենք չէինք կարող Ռուսաստանի դիրքը բռնել:

– *Վրացական իշխանություններն ընդգծում են, որ Ջավախքի խնդիրները սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ են, որոնք առկա են Վրաստանում: Որքանո՞վ է ծիշտ Ջավախքի խնդիրներին նայել միայն այդ պրիզմայով:*

– Սոցիալ-տնտեսական խնդիրները համավրացական խնդիրներ են, և ամեն ինչ հանգեցնել միայն դրան, ծիշտ չէ: Օրինակ՝ կա լեզվի խնդիր: Ի՞նչ կլինի, եթե Վրաստանում տարածաշրջանային մակարդակով հայերենը ճանաչվի գործավարության լեզու. բացարձակապես ոչինչ՝ բացի Վրաստանի իշխանությունների նկատմամբ հայ բնակչության վստահության աճից:

– *Հայ Առաքելական եկեղեցու իրավական կարգավիճակի հարցը Վրաստանում շատ ցավոտ հարց է հայ համայնքի համար: Հատկապես այն վայրերում, որտեղ չկա կոմպակտ հայ բնակչություն, հայկական եկեղեցիները շատ խոցելի են: Չե՞ք կարծում, որ էջմիածինն այս հարցում կրավորական կեցվածք է ընդունել:*

– Վեհափառի առջև այդ հարցը մի քանի անգամ բարձրացրել են, մանավանդ, երբ ստեղծվեց Տաշիր-Ագարակի վրացական

թեմը: Հայաստանի տարածքում հոգևոր խորհրդի նիստի ժամանակ հարց բարձրացրինք Ջավախքի հոգևոր թեմ ստեղծելու մասին, բայց քայլ չարվեց մեր կողմից: Հայ եկեղեցու չափից ավելի զգուշավորությունը հնարավորություն է տալիս վրաց եկեղեցուն շատ ավելի արմատական քայլեր անել՝ ընդհուպ մինչև կարգավիճակի չճանաչում:

– *Իրականում կարգավիճակ պետք է շնորհի վրացական պետությունը, ոչ թե եկեղեցին: Ո՞րն է տրամաբանությունը:*

– Վրաց ուղղափառ եկեղեցին շատ ավելի մեծ կշիռ ունի Վրաստանում և ավելի անկախ է գործում, քան Հայ առաքելական եկեղեցին Հայաստանում: Կարծում եմ՝ մեր եկեղեցին պիտի քայլեր կատարի վիրահայության նկատմամբ հոգատար վերաբերմունք ցուցաբերելու առումով: 1894-ից ի վեր Ջավախքը չի տեսել հայոց կաթողիկոս: Կարող եք ուսումնասիրել. Կանադայից մինչև Ավստրալիա, Բրազիլիայից մինչև եվրոպական ցանկացած երկիր մեր կաթողիկոսները բազմիցս հովվապետական այցերի են մեկնել: Ջավախքը, որ հայերով ամենակոմպակտ բնակեցված տարածաշրջանն է Հայաստանի Հանրապետությունից դուրս, հայոց կաթողիկոս չի տեսել: Անշուշտ, վրաց եկեղեցու կարծի կեցվածքի պարագայում հայոց եկեղեցին նախանջել է՝ չուզենալով հարաբերությունները սրել: Իսկ նրանք, չունենալով ծխականներ, Հայաստանում թեմ են բացում, մինչդեռ մենք վերապահումով ենք մոտենում Ջավախքի թեմի ստեղծմանը:

ԱՐԹԻ ՄԱԽՍՈՒԴՅԱՆ

«Կապիտալ», 2009, 7 օգոստոս, էջ 2, և Tert.am 09.08.09.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԿՈՐՈՒՄՏՆԵՐԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ ԷԻՆ ՄԻՆՉԵՎ 1937 Թ.

Ջավախքում զարգանում են վտանգավոր հակահայկական երևույթներ, այդ թվում՝ սահմանում գրքեր անցկացնել թույլ չտալը, որոնք ջավախքցի ԱԺ պատգամավոր Հայկ Սանոսյանն անվանել էր ահաբեկչական, արդյո՞ք Դուք տեղյակ եք դրանց մասին, ի՞նչ գրականության մասին է խոսքը:

— Ես որքան գիտեմ, կոնկրետ գրականության մասին չի եղել խոսքը: Ցավալիորեն, վրացական իշխանություններն ավելորդ զգուշավորություն են հանդես բերում հայերի նկատմամբ և դա կապում են Հայաստան—Ռուսաստան ջերմ հարաբերությունների հետ՝ ենթադրելով, որ մենք կարող ենք ինչ-որ իմաստով Վրաստանի դեմ ուղղված՝ Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական ձգտումներին մեր նպաստը բերել, որի համար կարծում եմ, նման անհանգստության կարիք չկա: Իմ «Արարատ» գիրքը ևս չթողեցին անցկացնել սահմանը և տանել Ջավախք, ես ստիպված այն թողեցի մաքսատանը, իսկ վերադառնալիս՝ վերցրի: Կարծում եմ, որ այս խնդիրը միջպետական հանդիպումների ժամանակ պետք է բարձր մակարդակով լուծել, որովհետև ցանկացած երկիր գրականության մուտքն արգելելը միջազգային օրենքներին և մեր ներկայիս քաղաքակրթական մակարդակին չի համապատասխանում:

— *Իսկ ինչո՞ւ է վրացական կողմը բացատրում թույլ չտալը:*

— Ես փորձել եմ դա ճշտել հենց տեղում՝ մաքսատան աշխատակիցներից: Նրանք հստակ պատասխան չեն տվել, որ իրենք ունեն նման հրահանգ՝ առհասարակ գրքեր թույլ չտալու մասին: Առանձին մի քանի օրինակ թույլ են տալիս անցկացնել: Սահմանի վրա դա պարզել հնարավոր չեղավ, իսկ պաշտոնական աղբյուրների հետ շփում չեմ ունեցել, որ կարողանամ այդ հարցը պարզել:

– Պատմականորեն Ձավախքում այսօրվա լարվածությունը նմա՞ն է նախորդ ժամանակների լարվածությանը:

– Ես չեի համեմատի նույն ժամանակաշրջանի հետ, քանի որ 1918 թ. զարգացան կոնկրետ իրադարձություններ, երբ թուրքական զորքերը դուրս եկան Լոռուց և Ձավախքից, և սահմանային այդ ամբողջ տարածքը պատկանելության իմաստով հարցականի տակ էր, թուրքերը խորամանկ ձևով միաժամանակ կարողացան հեռագրել և Հայաստանի, և՛ Վրաստանի կառավարություններին միննույն բովանդակությամբ, որ մենք դուրս ենք գալիս այդ տարածքներից, որոնք թողնում ենք ձեր իրավասության ներքո: Այսինքն, Հովհաննես Քաջազնունին իր հերթին, Նոյ Ռամիշվիլին և Ժորդանիան իրենց հերթին, ձեռքի տակ ունեին նման հեռագրեր, որտեղ ասվում էր, որ թուրքերը ևս տվել են իրենց համաձայնությունն այս տարածքներն իրենց պատկանելու մասին: Այն ժամանակ վրացական զորքերը նախ մտան Լոռի, իսկ դեկտեմբերի 5-ին՝ Ձավախք, և փակվեց Հայաստանի երկաթուղային ճանապարհն արտաքին աշխարհի հետ, Հայաստանը հայտնվեց սովի ճիրաններում, այդ իմաստով նման զարգացումներ ներկայումս չեղան:

– Հայ-թուրքական սահմանի բացումը, ըստ, Ձեզ, ի՞նչ օգուտներ և վնասներ է պարունակում իր մեջ:

– Իմ պատասխանն այս հարցում կարող է արմատապես տարբերվել մինչև հիմա մամուլում հանդիպող կամ եթերից հնչեցված տեսակետներից, որովհետև ես խնդրին միշտ մոտեցել եմ որպես պատմաբան: Եվ խնդրի դրվածքը հայ-թուրքական սահման ասվածի վերաբերյալ քանիցս նշել եմ, որ ինձ համար անընդունելի է, որովհետև դա իրականության մեջ հայ-թուրքական սահման չէ: Եթե մենք ասում ենք հայ-թուրքական սահման, ուրեմն ինքներս փաստում ենք այդ անօրինական փշալարը՝ որպես միջպետական սահման Հայաստանի և Թուրքիայի միջև: Ամբողջ խնդիրն այն է, որ դա Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանի

միջև արհեստականորեն փշալար քաշված մի տարածք է՝ Ախուրյան-Արաքսով, որն առաջին անգամ ձևավորվել է 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ի Ալեքսանդրապոլի, հետո Մոսկվայի անօրինական պայմանագրերով: Վերջինս ստորագրել են միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չհանդիսացող քեմալական Թուրքիան և Խորհրդային Ռուսաստանը: Այդ նույն պայմանագիրը պարտադրվել է դարձյալ միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չհանդիսացող Խորհրդային Հայաստանին: Եթե վերցնենք միջազգային իրավունքի տեսանկյունից և շատ խորը հետազոտություններ կատարենք, կտեսնենք, որ հայ-թուրքական սահման ասվածը միջազգային իրավունքի տեսանկյունից իրականում վերաբերում է միայն ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնի կողմից 1920 թ. նոյեմբերի 22-ին ներկայացրած իրավարար վճռին, որի համաձայն՝ ՀՀ-ի տարածք պիտի կազմեին Տրապիզոնի, Էրզրումի, Բիթլիսի և Վանի վիլայեթների մեծագույն մասը: Այնպես որ, ի սկզբանե ասել հայ-թուրքական սահման, ինձ համար անընդունելի է:

Եվ հետո, ասել, որ երկուստեք սահմանը վերաբացում են, դա դարձյալ անընդունելի է, քանի որ երկուսը չեն փակել սահմանը, այլ փակել է միայն Թուրքիան: Խոսքը վերաբերում է ճանապարհների ապաշրջափակմանը: Այսինքն, եթե փաստաթղթում գտնեին նման ձևակերպում, իրերի իսկական էությունը կհամապատասխաներ նրան, ինչ որ տեղի է ունենում սահման ասվածի վերաբերյալ: Ոչ մի խոսք, ցավոք, այնտեղ չկա ապաշրջափակման մասին: Եվ ինչ վերաբերում է Հայաստանի կողմից Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությունը ճանաչելուն, բնականաբար, ինձ՝ Արևմտյան Հայաստանի պատմության մասնագետիս համար, բացարձակապես ընդունելի չէ: Այսինքն, պատահական չէ, որ փաստաթղթում կա հետևյալ ձևակերպումը. կողմերը ճանաչում են գոյություն ունեցող սահմանը, դա նշանակում է, որ այն իրավաբանորեն սահման չէ, դա լավագույն դեպքում դե ֆակտո է միայն սահման, իսկ եթե Հայաստանն այսօր, որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, պայմանագիր է

կնքում այդ սահման կոչվածի վերաբերյալ, այսինքն կողմերը՝ առաջին հերթին Հայաստանն այն փաստում է որպես դե յուրե սահման, մենք կարծես թե կորցնում ենք Արևմտյան Հայաստանը և ընդհանրապես պահանջատիրության հեռանկարը:

– *Պատմական իրավական տեսակետից՝ արդյո՞ք 1920 թ. հայ-թուրքական պատերազմի ընթացքում Թուրքիայի կողմից բռնազավթված Կարսի մահանգը և Սուրմալու գավառը թուրքերի կողմից օկուպացված տարածքներ չեն: Եվ այս տեսակետից՝ արդյոք չի՞ կարելի խոսել Հայաստանի տարածքային ամբողջականության խախտման մասին:*

– Երբ խոսում են ցեղասպանության և դրա դիմաց իրավական դաշտում հատուցման խնդրի մասին, դա ամբողջ Արևմտյան Հայաստանին է վերաբերում և արևմտահայությանը, որովհետև ցեղասպանել են արևմտահայությանը՝ մեզ հայրենիքից զրկելու նպատակով: Իսկ ինչ վերաբերում է Կարսի մարզի և Սուրմալուի գավառի մոտավորապես 25.000 քմ տարածքին, այո, այն եղել է ՀՀ-ի մասը: Անտանտի երկրները տվել են իրենց համաձայնությունը, մասնավորապես բրիտանական զինվորական իշխանությունները նպաստ են բերել, որպեսզի այդ տարածքները մաս կազմեն ՀՀ-ին: Իսկ Սուրմալուի գավառն ի սկզբանե եղել է ՀՀ-ի տարածք և երբեք Իզդիրով ու Արարատ լեռնագագաթով հանդերձ չի եղել Օսմանյան կայսրության մաս: Ուղղակիորեն այն 1921 թ. նվիրաբերվել է Թուրքիային և փոխանակվել Բաթումի մարզի հետ, այսինքն՝ նախապատվությունը տրվել է նավահանգստին, և ինքնավարություն շնորհելու պայմանով Թուրքիան համաձայնվել է Բաթումը հանձնել Խորհրդային Վրաստանին, իսկ դիմացը ստացել է ռազմաքաղաքական և աշխարհագրական կարևոր դիրք ունեցող Մասիս սարը՝ Սուրմալու գավառով հանդերձ:

Այո՛, Կարսի մարզը և Սուրմալուի գավառը եղել են ՀՀ-ի անբաժան մասը, որոնց բռնազավթումը անօրինական էր, քանի որ

1921 թ. մարտի 16-ի Մոսկվայի պայմանագիրը երրորդ կողմի կարծիքը չի հարցրել: Խորհրդային Ռուսաստանը և քեմալական Թուրքիան Հայաստանի սահմանի վերաբերյալ պայմանագիր են կնքել առանց Հայաստանի մասնակցության: Պատահական չէ, որ այդ կոնֆերանսին թույլ չտրվեց ՀՀ արտաքին գործերի ժողկոմի՝ Ալեքսանդր Բեկզադյանի մասնակցությունը, որի համար նա այդքան համարձակություն ունեցավ բողոքի նոտա ներկայացնելու կողմերին իր մասնակցությունը բացառելու պատճառով:

– Արդյո՞ք Սևրի պայմանագիրը և ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնի արքիտրաժային որոշումը կարող են այսօր հիմք հանդիսանալ Թուրքիայից համապատասխան տարածքներ պահանջելու համար:

– Ամբողջ խնդիրն այն է, որ Սևրի դաշնագիրը, որը ստորագրել են հաղթանակած Անտանտի 18 երկրներ, ցավալիորեն չի վավերացվել այն կնքած երկրների խորհրդարանների կողմից, թեև այդ երկրները կարող էին դա չվավերացնել: Հայ-թուրքական պատերազմի ժամանակ մենք դրա ժամանակը չունեցանք, իսկ բնականաբար, քեմալական շարժումը, որը Թուրքիայում սկսվել էր, այն ևս թույլ չտվեց, որ վավերացվեր սուլթանական խորհրդարանի կողմից: Բայց ոչ մեկն այսօր պաշտոնապես չեղյալ չի հայտարարել Սևրի դաշնագիրը, և հետաքրքիրն այն է, որ այդ դաշնագրի 85-րդ հոդվածը, որ պարտավորեցնում է Վուդրո Վիլսոնին գծելու հայ-թուրքական սահմանը՝ Տրապիզոնի, Էրզրումի, Բիթլիսի, Վանի վիլայեթի շրջանակներում, ԱՄՆ-ի նախագահի կողմից ներկայացվելուց անմիջապես հետո ստանում է իրավական ուժ, այսինքն՝ վերապահում արված չէ, թե միայն այն դեպքում, եթե վավերացվի այդ իրավարար ուժը: 85-րդ հոդվածով նախատեսված՝ Միացյալ Նահանգների նախագահի գծած իրավարար վճիռը սահմանի վերաբերյալ անմիջականորեն պետք է մտնի գործողության մեջ: Պատահական չէ, որ 1920–30-ական

թթ. Միացյալ Նահանգները մշտապես, ինչու չէ, նաև ամբողջ Արևմուտքը, Թուրքիային շանտաժել են՝ անընդհատ հիշեցնելով, որ կա Սևրի դաշնագիրը, և բազաներ իրեն տրամադրելու առումով Թուրքիան պիտի գնա զիջումների, մի բան, որը տեղի ունեցավ նաև 2-րդ համաշխարհային պատերազմից հետո:

Նաև պատահական չէ, որ վիլսոնյան գծից դեպի արևելք ընկած հատվածներում՝ Էրզրում, Կարս, Բիթլիս, թուրքական պաշտոնական վիճակագրության մեջ երբեք հայեր ապրելու մասին ոչ մի բան չկա արձանագրված: Իսկ երբ նայում ենք վիլսոնյան գծից արևմուտք ընկած տարածքների վիճակագրությունը, տեսնում ենք, որ Սեբաստիայում, Մալաթիայում հայեր են ապրել, եկեղեցի է եղել: Նշանակում է՝ վիլսոնյան գծից դեպի արևմուտք գտնվող տարածքների նկատմամբ թուրքերը շատ ավելի լիբերալ են գտնվել, իսկ դեպի արևելք, մշտապես վախն իրենց մեջ է եղել, որ մի օր մեծ տերությունները կարող են շահարկել այդ խնդիրը: Համոզված են, որ նաև այսօր Թուրքիան, ճնշումների առումով վախենում է, որ մեծ տերությունները կհիշեցնեն այդ պայմանագրի գոյության մասին: Այնպես որ, ասել, որ այդ փաստաթուղթն ընդամենը թղթի կտոր է, հատուկ էր բուլշևիկյան ժամանակներին: Պետք է վիլսոնյան սահմանագիծը կյանքի կոչել, Թուրքիայի հետ հարաբերություններում այն որպես խաղաքարտ պետք է օգտագործել:

– *Նախիջևանի իրավական կարգավիճակն ի՞նչ իրավունքներ է տալիս Հայաստանին և Ռուսաստանին այդ տարածքի նկատմամբ:*

– Թուրքերն այնքան խորամանկ էին, որ Մոսկվայի պայմանագիրը ստորագրելիս Ադրբեջանի գործառույթը վերցրին իրենց վրա: Դա պատահական չէր, որ Անկարայից եկած պատվիրակությունը նախ եղավ Բաքվում, հետո մեկնեց Մոսկվա, ադրբեջանցիներին համոզեց, որ լավ կլինի դուք չմասնակցեք այդ կոնֆերանսին, և նույն պատճառաբանությամբ կբացառենք նաև հա-

յերի մասնակցությունը և ձեր շահերն ամբողջապես կապաշտպանենք: Եվ այդպես էլ տեղի ունեցավ:

Նախապես որոշված էր, որ Մոսկվայի կոնֆերանսը պետք է լիներ քառակողմ, բայց եղավ երկկողմ, խնդիրը լուծեցին բուլղարիկյան Ռուսաստանը և քեմալական Թուրքիան: Քեմալական Թուրքիան կարողացավ պայմանագրի 3-րդ կետով ամրագրել, որ ինքը հանձնում էր Նախիջևանի տարածքը Խորհրդային Ռուսաստանին, ավելի ճիշտ՝ Խորհրդային Ադրբեջանին, որն այդ իրավունքը 3-րդ կողմի զիջելու իրավունքը չունի: Եթե անգամ Խորհրդային տարիներին «եղբայրական» Ադրբեջանը որոշեր, որ Նախիջևանը զիջում է մեզ, Թուրքիան կարող էր ասել, որ քանզի ինքը դրա երաշխավորն է, թույլ չի տա, որ առանց իր համաձայնության Ադրբեջանը զիջի երրորդ կողմին, այսինքն՝ Չայաստանին: Դա Թուրքիան արեց նաև Բաթումի մարզի կապակցությամբ, երբ Սահակաշվիլին Աբաշիձեին վտարելուց հետո փորձ արեց վերացնել Աջարիայի ինքնավարությունը, հաջողություն չունեցավ, քանի որ Թուրքիան որպես դրա երաշխավոր, ահագանգեց: Այնպես որ, այսօր Նախիջևանի խնդիրը ևս շատ բարդ է, քանի որ բավականին խճճված է միջազգային պայմանագրով: Թեև այդ նույն պայմանագիրն իր այս կետով հանդերձ, դարձյալ անօրինական է, որովհետև կնքվել է միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չհանդիսացող կողմերի միջև:

– Ադրբեջանի և Վրաստանի սահմանամերձ որոշ տարածքներ դեռևս 1930-ական թվականներին գտնվում էին ՀԽՍՀ-ի կազմում: Արդյոք կա՞նք դրանք սովետական այլ հանրապետություններին փոխանցելու վերաբերյալ համապատասխան փաստաթղթեր:

– Երբ 1922 թ. մարտի 12-ին ստեղծվեց Անդրֆեդերացիան, այսինքն՝ Խորհրդային Չայաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանը միավորվեցին մեկ դաշնության մեջ, ցավոք, Չայաստանի ներքին ինքնուրույնությունն էլ ավելի պակասեց: Եվ պատահական չէ, որ

Վրաստանը և Ադրբեջանը կենտոգործկոմում կարևոր տեղ ունեին, անընդհատ կատարեցին վերասահմանազատումներ, Լոռու շրջանի սահմանամերձ Աղքյորփի, Խոժոռնի գյուղերը, որոնք հայտնվել էին Խորհրդային Հայաստանի կազմում, վերադարձվեցին Վրաստանին, ինչպես որ դա նախատեսվում էր 1921 թ. նոյեմբերի 6-ի հայ-վրացական համաձայնագրով: Նույնը տեղի ունեցավ Ադրբեջանի պարագայում: Ներկայիս Վարդենիսի շրջանի Թարթառ գետի ակունքները դարձյալ մաս էին կազմում Խորհրդային Հայաստանին: Եվ քոչվոր ադրբեջանցիների ոչխարներն արածեցնելու համար, Հայաստանից խլեցին և տվեցին Ադրբեջանին: Նույնը տեղի ունեցավ երկու տասնյակից ավելի գյուղերի հետ Ղափանի շրջանում: Այնպես որ, մինչև 1936 թ.` Հայաստանի ուղղակի միութենական հանրապետություն վերադառնալը, մեր հանրապետությունն ունեցավ տարածքային կորուստներ: Եվ միայն 1937 թ., երբ Հայաստանն ունեցավ ինքնուրույն սահմանադրություն, որտեղ արդեն ամրագրվեց սահմանները` բացառապես տվյալ հանրապետության Գերագույն խորհրդի որոշմամբ փոփոխելու սկզբունքը, Հայաստանի տարածքային բռնազավթումները դադարեցին:

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

«Իրավունք», 2009, 23–29 սեպտեմբեր, էջ 4:

ԿԻՆՈՃԱՆԱՊԱՐՅՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ՋԱՎԱԽՔ

««Ոսկե ծիրան»-ն անիվների վրա» փառատոնն օգոստոսի 12-ից 16-ը շրջագայություն կատարեց Ջավախքով: Սա արդեն բարի ավանդույթ է դարձել շնորհիվ Երևանի միջազգային «Ոսկե ծիրան» փառատոնի գլխավոր տնօրեն, Ջավախքում ծնված հայտնի ռեժիսոր Հարություն Խաչատրյանի:

Փառատոնի ծրագիրը կազմելիս հաշվի են առնվել ջավախքցիների կարծիքներն ու ցանկությունները: Կազմակերպիչները չէին մոռացել նաև փոքրիկ հանդիսատեսին, ում համար ծրագրում ներառվել էին նաև մուլտֆիլմեր: Փառատոնը բացվեց Սերգեյ Փարաջանովի «Նռան գույնը» ֆիլմի ցուցադրմամբ: Փառատոնի ընթացքում ցուցադրվեցին նաև վրաց ռեժիսոր Գեորգի Օվաշվիլու «Սյուս ափը» ֆիլմը, որն արժանացավ «Ոսկե ծիրան»-ի գլխավոր մրցանակին, Կարեն Հովհաննիսյանի «Ուրվականը» և Հարություն Խաչատրյանի «Սահման» ֆիլմերը:

Բոլորն ծափահարություններով հանդիսատեսը ողջունեց իր մեկ այլ հայրենակցի՝ ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանին, ով ներկայացրեց «Արարատ. հայոց անմահության խորհուրդը» ֆիլմը: Այն պատմում է իր և իր ընկերների՝ սուրբ լեռը բարձրանալու մասին: Հանդիսատեսին ոգևորեց նաև տեղական «Սաքրեբուլո» համայնքի խորհրդի ժողովի պատգամավորների որոշմամբ Աշոտ Մելքոնյանին Ախալքալաքի պատվավոր քաղաքացու կոչմանն արժանացնելը: Հիշեցնենք, որ Ախալքալաքի պատվավոր քաղաքացու կոչմանն առաջինն արժանացավ «Ոսկե ծիրանի» հիմնադիր և տնօրեն Հարություն Խաչատրյանը:

Փառատոնի երեք օրերի ընթացքում ընկերական մթնոլորտը թեժացնում էին Թբիլիսիից և Երևանից ժամանած հյուրերը՝ Գեորգի Օվաշվիլին տիկնոջ հետ, Թբիլիսիի միջազգային «Պրոմեթևս» կինոփառատոնի տնօրեն Նինո Անջապարիձեն, Վրաստանի ազգային կինեմատոգրաֆիական կենտրոնի՝ հին ֆիլմերի

վերականգնման բաժնի պետ, պատմաբան Լաշա Բակրաձեն,
Արարատ լեռան մագլցման մասնակիցներ Լիպարիտ Պետրոս-
յանն ու Խորեն Քոթանջյանը, կինոփառատոնի հովանավոր՝ գոր-
ծարար Սոս Սահակյանը, ով ամեն տարի օգնում է փառատոնին:

*«Ոսկե ժիրան» ամսաթերթ, 2009, թիվ 1,
(սեպտեմբեր–հոկտեմբեր), էջ 4:*

ՆԱԽԱԳԱՅԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵԼՈՒՅԹԸ ՋԱՎԱԽՔԻ ՄԱՍԻՆ ԲԱՎԱԿԱՆ ՀՈՒՍԱԴՐՈՂ Է

Հարցազրույց Հայաստանի գիտությունների ազգային
ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն
Աշոտ Մելքոնյանի հետ

– ԱՊՆ կենտրոնականն ապարատի և Հայաստանի դիվանագիտական ներկայացուցչությունների ու հյուպատոսական հիմնարկների ղեկավարների հավաքին Հայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանը, խոսելով հայ-վրացական հարաբերությունների մասին, ասաց, որ Հայաստանը պետք է լուրջ ջանքեր գործադրի վիրահայությանը հնարավոր աջակցություն ցույց տալու համար: Ըստ Ձեզ՝ վիրահայությունը հատկապես ի՞նչ աջակցության կարիք է զգում Հայաստանի պետության կողմից:

– Հասկանում եմ, որ այսօր Հայաստանի տնտեսական վիճակն այնպիսին չէ, որ լուրջ տնտեսական օգնություն ցույց տա Ջավախքին, առավել ևս, որ կան միջպետական խնդիրներ: Այս պայմաններում սահմանից այն կողմ լուրջ աջակցություն ակնկալել Հայաստանից, բնականաբար, դժվար է: Կարծում եմ, որ ամենակարևորն այն է, որ Հայաստանը բարոյապես սատար կանգնի ջավախահայությանը: Հավատացնում եմ՝ որքան վատանա Ջավախքի բնակչության բարոյահոգեբանական վիճակը, այնքան վատ կլինի Հայաստանի համար:

– Բարոյահոգեբանական աջակցության ի՞նչ ձևաչափի մասին է խոսքը:

– Ջավախահայության մեջ կա այն համոզմունքը, որ Հայաստանը ձեռքերը լվացել է ջավախյան խնդիրներից և նրան թողել անտեր: Այս իմաստով Հայաստանի Հանրապետության նախագահի վերջին ելույթը Ջավախքի մասին բավական հուսադրող է:

Եթե այս ամբողջը տեսականից վերածվի գործնականի, և Հայաստանը աջակցի ջավախահայությանը բարոյահոգեբանական դաշտում, պատկերն անպայման կփոխվի:

Կարծում եմ, որ պետք է զանազան մշակութային խմբեր տարբեր միջոցառումներով մեկնեն Ջավախք, պետք է լինի գիտական համագործակցություն, կրթական խնդրին վերաբերող հայ-վրացական համաձայնություն և հարմարեցում, փոխադարձ համաձայնագրերի կնքում:

Պատկերացնում եք, մարդիկ ավարտում են Հայաստանի բուհերը, մեկնում են Ջավախք և չեն կարողանում անցնել աշխատանքի, քանի որ Հայաստանի դիպլոմը վավերական չէ Վրաստանում: Աշխատանքի կարող են տեղավորվել միայն վեցամսյա վրացերենի կուրսեր անցնելուց հետո:

– Նախագահը նաև հայտարարեց, որ Ջավախքի նկատմամբ Հայաստանի վարած քաղաքականության տրամաբանությունը պետք է բխի «ինտեգրում առանց ծուլման» սկզբունքից, որը ենթադրում է վիրահայերի՝ Վրաստանի արժանապատիվ, կարող, հարգված քաղաքացիների համբավի ամրապնդում: Ինչպե՞ս եք տեսնում այդ քաղաքականության իրականացումը:

– Հույսադրող է նախագահի «ինտեգրում առանց ծուլման» մասին բանաձևը: Այն մեզ բավարարում է, քանի որ, ցավոք սրտի, մինչ օրս Գորիում, Կախեթում, Արևմտյան Վրաստանում, նույնիսկ արդեն Ախալցխայում, որը եղել է հայաշատ շրջան, նկատվել է զանգվածային ուժացման գործընթաց: Վտանգ կա, որ այն կարող է տարածվել այնպիսի հայաշատ տարածաշրջանի վրա, ինչպիսին Ջավախքն է:

Վրաստանի ղեկավարությունը մեկընդմիջտ պետք է հաշտվի այն մտքի հետ, որ ջավախահայերը եկվորներ չեն, այլ ապրում են իրենց հայրենի հողի վրա և պիտի շարունակեն ապրել հայեցի կյանքով, ինչպես ապրել են տեղաբնիկ ջավախահայերը երեք

հազար տարի և արևմտահայ գաղթականները՝ երկու հարյուր տարի:

Այս մտքի հետ հաշտվելուց հետո Հայաստանի Հանրապետության և Վրաստանի Հանրապետության հայ քաղաքացու բնականոն կյանքը Վրաստանում ապահովելու դեպքում միայն կարելի է ասել, որ խնդիրը հաղթահարված է: Միայն այդ ժամանակ Վրաստանի իշխանությունները կապացուցեն, որ իրենք ժողովրդավարական հիմքի վրա և հավասար պայմաններով, առանց խտրականության են վերաբերվում ջավախահայերին:

– Իսկ ո՞րն է Հայաստանի դերն «Ինտեգրում առանց ծուլման» բանաձևում:

– Ցավոք, վրացիները մեր երկու պետությունների միջև հարաբերությունները կառուցել են ուժի դիրքերից՝ շահարկելով ճանապարհի հանգամանքը: Այս պայմաններում հայկական կողմն ստիպված է եղել որդեգրել զիջողական կեցվածք: Սա մի հանգամանք է, որը, ըստ իս, չի արդարացրել իրեն, քանի որ Ջավախքի խնդիրը մոռացության տալով, այն համարելով Վրաստանի ներքին խնդիրը, ինչպես ժամանակին ասում էր Վարդան Օսկանյանը, անկարելի է պատկերացնել ջավախահայության ապագան: Այսպիսի քաղաքականության պարագայում, բնականաբար, արտագաղթը, որ զանգվածային բնույթ է կրում Ջավախքում, կշարունակվի:

Հայաստանը բազմաթիվ հարցեր պետք է ճշտի Վրաստանի ղեկավարության հետ. պետք է հստակեցվի լեզվի հարցը: Չեմ ասում, թե պետք չէ սովորել վրացերեն, սակայն պետք չէ մոռանալ, որ հայերը ապրում են կոմպակտ և կազմում են բնակչության 95 տոկոսը, և այստեղ գործածական լեզուն ավանդաբար եղել է հայերենը: Նրանց պետք չէ պարտադրել վրացերենը յուրացնել, դա ճիշտ մեթոդ չէ և բնական է, որ դրա դեմ հակազդեցություններ են առաջանում:

– Սերժ Սարգսյանը խոսեց հայերենը Վրաստանում մարզային լեզու ճանաչելու կարևորության, ինչպես նաև Հայ առաքելական եկեղեցուն այդ երկրում կարգավիճակ շնորհելու անհրաժեշտության մասին: Սա Հայաստանի ղեկավարի մակարդակով, թերևս, այդ խնդիրների առաջին լուրջ հրապարակային բարձրաձայնումն էր: Ի՞նչ եք կարծում՝ Սահակաշվիլիի հայաստանյան վերջին այցից հետո դրական փոփոխություններ հնարավոր՞ են այդ ուղղությամբ:

– Հուսանք, որ փոփոխություն կլինի, սակայն, ցավոք, Սահակաշվիլիի այցից հետո Վրաստանի դիրքը կոշտացավ, մասնավորապես սահմանի հատման հետ կապված: Ծագեցին համարանիշների, մեքենաների, լիազորագրեր ունենալ-չունենալու խնդիրներ, հսկայական մաքսատուն կառուցեցին, որը կբացվի օրերս: Խստացվեց գյուղատնտեսական մթերքներ տանել-բերելու խնդիրը, բարդացավ դասագրքերի, ընդհանրապես գրքերի մուտքը Ջավախք:

Կարծում եմ, որ 2008 թ. օգոստոսյան դեպքերից հետո Վրաստանում գործող մի քանի ուժեր այն կարծիքին են, թե Հայաստանում կան ուժեր, որոնք գործիք են Ռուսաստանի ձեռքին, որոնք օգտագործվում են Վրաստանը քանդելու ուղղությամբ:

Վրացական իշխանությունը Ջավախքում տեսնում է իրականում գոյություն չունեցող անջատողական շարժում: Նրանք չեն հասկանում մի պարզ բան, որ եթե ջավախահայությունն անջատողական շարժման գնալու լիներ, դա արած կլիներ օգոստոսյան դեպքերից էլ շատ ավելի վաղ՝ 1992–1994 թթ.:

Վրացաբնակ հատվածների հայերը ռուս-վրացական պատերազմի ժամանակ գնացել և կռվել են վրացիների հետ կողք կողքի: Ինձ շատ է հուզում վրացիների շրջանում առկա ավելորդ անվստահությունը հայերի նկատմամբ: Կարծում եմ՝ կան դրսի ուժեր, որոնք ապակողմնորոշում են վրացական հետախուզական մարմիններին, որն էլ հանգեցնում է ավելորդ լարվածության:

– Մայր աթոռ Սբ Էջմիածինը բավական իներտ կեցվածք է ընդունել վիրահայության և Վրաստանում Հայ առաքելական եկեղեցու խնդիրների հարցում: Օրինակ՝ 1894-ից ի վեր Ջավախքը հայոց կաթողիկոս չի տեսել, մինչդեռ հայկական սփյուռք ունեցող աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում մեր կաթողիկոսները եղել են: Արդարացվա՞ծ է արդյոք Էջմիածնի «այսքան շատ զգուշավորությունը»:

– Իհարկե, խիստ ցանկալի կլիներ, որ Վեհափառը մեկներ Ջավախք: Սենք նրան խնդրել ենք, որ Ջավախքում ստեղծվի հոգևոր թեմ: Երկար ժամանակ հանդես բերելով զգուշավորություն՝ Հայ առաքելական եկեղեցին մման քայլի չգնաց՝ Վրաստանի հետ հարաբերությունները չսրելու նպատակով:

Ջարմանալին այն է, որ վրացիներն իրենք ստեղծեցին հոգևոր թեմ, որն ընդգրկում է Հայաստանի հյուսիսային շրջանները և կոչվում է Տաշիր-Ձորագետի հոգևոր թեմ: Չեմ մեղադրում Սբ Էջմիածնին, որ հարձակողական պահվածք չի դրսևորում: Մեղադրել, իհարկե, հեշտ է, բայց չպետք է մոռանալ, որ կա ճանապարհների խնդիր, որը ցանկացած հարցում շահարկվում է մեր հարևանների կողմից:

Սակայն կարծում եմ, որ միջեկեղեցական հանդիպումների ժամանակ պետք է այդ խնդիրը դնել և հետամուտ լինել դրա լուծմանը: Վերջին հաշվով, որքա՞ն կարող է Սբ Նորաշենի հարցը բաց մնալ:

– Դիվանագետների առջև իր ելույթում նախագահն ընդգծեց նաև Գյումրի - Ախալցխա - Բավրա - Բաթում ավտոճանապարհի կարևորությունը, որը պետք է հեշտացնի երկու երկրների միջև ուղևորա- և բեռնափոխադրումները: Վրաստանի ազգայնական որոշ շերտեր, սակայն, այս ճանապարհի կառուցման մեջ վտանգ են տեսնում՝ ասելով, որ դա նպաստելու է «անջատողականությանը» Ջավախքում: Դուք ինչպե՞ս եք գնահատում մման հնարավորությունը:

– Ինձ համար ուրախալի է, որ անձամբ տեսել եմ այդ ճանապարհի կառուցումը: Այն ընթանում է ամբողջ թափով, կա «Յազարանյակի մարտահրավերներ» ծրագիրը, որով Միացյալ Նահանգները ֆինանսավորում են այդ ճանապարհաշինությունը: Իրազեկ մարդկանց հավաստմամբ՝ մինչև 2010 թ. այն պետք է պատրաստ լինի:

Վրաստանի որոշ ուժեր, անկասկած, դրան վատ են վերաբերվում: Բայց պետք է ասել, որ Վրաստանի ղեկավարությունը, շնորհիվ իր պատվելի համարձակության, շարունակում է ճանապարհաշինությունը: Դրական է նաև Ջավախքի արագ զագափկացումը:

ԱՐՓԻ ՄԱԽՍՈՒԴՅԱՆ

«Կապիտալ», 2009, 4 սեպտեմբեր, N 151 /432/, էջ 2:

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱԿԱՐԴ ԵՆ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն
Աշոտ Մելքոնյանի մեկնաբանությունները

– Պարոն Մելքոնյան, որքանո՞վ են հիմնավորված ազգային ուժերի դժգոհություններն ու մտահոգությունները հայ-թուրքական նախաստորագրված արձանագրությունների շուրջ՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ այդ փաստաթղթերում ուղղակիորեն հիշատակված չէ ոչ Կարսի պայմանագիրը, ոչ էլ դարաբաղյան հակամարտությունը:

– Ես լիովին համամիտ եմ, որ այդ արձանագրությունում «Կարսի պայմանագիր» բառերը բացակայում են: Կարծում եմ, որ մեր դիվանագետների դժվարագույն ջանքերի արդյունքում թուրքական կողմը համաձայնել է Կարսի պայմանագիր բառերը հանել, տեղը մտցնել «գոյություն ունեցող սահմանների ամրագրում» ձեւակերպումը, որի տակ ստորագրելու դեպքում մենք, արդեն դե յուրե՝ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտներ, ամրագրում ենք Ախուրյան-Արաքսը որպես հայ-թուրքական սահման: Իսկ ես ի սկզբանե մերժում եմ «հայ-թուրքական սահման» հասկացությունը, քանի որ ներկայիս սահմանը մեզ պարտադրվել է անօրինական կերպով՝ երկու չճանաչված, ապստամբական ռեժիմների՝ Քեմալական Թուրքիայի եւ Բուլշևիկյան Ռուսաստանի կողմից՝ վերջին անգամ 1921 թ. հոկտեմբերի 13-ին, տխրահռչակ Կարսի պայմանագրով: Կրկնում եմ, այդ պայմանագիրը միջազգային նորմերի տեսանկյունից անօրինական է, քանի որ ընդունվել է միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չհամդիսացող կողմերի միջև: Եվ երբ այսօր խոսում ենք հայ-թուրքական սահմանի մասին, դե ֆակտո ընդունում ենք, որ քեմալաբուլշևիկյան փշալարը համարվում է հայ-թուրքական սահման: Ընդ որում, չգիտես ին-

չու՝ մենք պարտավորվում ենք երկուստեք բացել սահմանը: Հետաքրքիր է՝ նրանք փակել են, բայց մենք հիմա երկուսով բացում ենք, այսինքն՝ նրանց կողմից սահմանը փակելու մեղքի բաժինը հավասարապես վերցնում ենք մաեւ մեզ վրա: Մինչդեռ այդ գործընթացի՝ մեզ համար ընդունելի դիվանագիտական ձևակերպումը կլիներ «ճանապարհների ապաշրջափակում» արտահայտությունը:

– Այնուամենայնիվ, եթե առաջիկա քննարկումների ընթացքում սահմանների մասով ձևակերպումները մնան անփոփոխ, ինչպիսի՞ն կլինեն հետևանքները:

– Շատ վտանգավոր: Տեսեք, Արևմտյան Հայաստանն իր դեմոգրաֆիկ կազմով միանշանակ Թուրքիա չէ, այն Քրդստան է, և ցանկացած քրդական քարտեզում որպես մայրաքաղաք նշվում է կամ Վանը, կամ Էրզրումը, կամ էլ համեստագույն տարբերակով՝ Դիարբեքիրը: Իսկ առավել լկտի տարբերակով՝ Արագածի շրջանն էլ՝ եզդիներով հանդերձ, այդ Քրդստանի կազմում: Այն ժամանակ, երբ պատմական օբյեկտիվ զարգացման արդյունքում, ուզես թե չուզես, քրդական պետություն ստեղծվի, իսկ պատմաբանի իմ իմացությունը դա է հուշում, ահա այդ ժամանակ արդեն Ախուրյան-Արաքսից այն կողմ մեզ քրդերը կասեն՝ դուք շատ հեզ ու հնազանդ կերպով ձեր հողերն արդեն զիջել եք թուրքերին, իսկ մենք էլ թուրքերի ձեռքից դրանք վերցրել ենք: Ընդ որում, թուրքերը դա շատ լավ հաշվարկել են, ու հենց դա է պատճառը, որ այդ նախաստորագրված փաստաթղթի առաջին կետը սահմանների անխախտելիության ընդունումն է:

Բացի այդ, սահմանը բացելու դեպքում մեծ թվով քրդեր ուղղակի կհեղեղեն մեր երկիրը, ինչից հետո մեր երկրի ժողովրդագրական պատկերը կարող է արագորեն փոխվել, կարող են թուրք գործարարները մեծ ներդրումներ կատարել այստեղ՝ զննելով բազմաթիվ գործարաններ, անշարժ գույք և այլն և այդպիսով լուրջ

դերակատարում ստանձնել մեր տնտեսության մեջ: Եվ նկատի առնք, որ եթե մեր պետությունը փորձի նրանց մուտքը դեպի մեր տնտեսություն արգելել՝ ելնելով ազգային պատկանելությունից, դա կարող է շատ լուրջ միջազգային սկանդալ առաջացնել, քանի որ Հայաստանը բազմաթիվ միջազգային կառույցների անդամ է, և համաձայն ստանձնած պարտավորությունների՝ իրավունք չունի ազգային խտրականություն կիրառել: Հարց՝ ո՞վ և ինչպե՞ս է այդ հեղեղի դեմն առնելու:

– *Կիսե՞լ եք, արդյոք, Ձեր մտահոգությունները իշխանությունների հետ, մի՞թե նրանք այդ վտանգները հաշվի չեն առել:*

– Իմ մտահոգություններին ի պատասխան՝ իշխանությունները կարող են ասել, որ իրենք ժողովրդին կերակրելու, դեպի արտաքին աշխարհի այլընտրանքային ճանապարհների ապահովման խնդիր ունեն: Քանի որ, եթե Աստված մի արասցե, Վրաստանում կրկին պատերազմ ծագի, Իրանով էլ չենք կարող բավարարվել, ապա այդ դեպքում ո՞վ պետք է կերակրի այս ժողովրդին: Կարծում եմ, իշխանությունները այս խնդիրների առաջնահերթությամբ են առաջնորդվում, ինչը մարտավարական առումով զուցե թե ճիշտ է, սակայն ռազմավարական առումով միանգամայն սխալ է: Մենք 20 տարի դիմացել ենք, վատ-լավ ապրել ենք, և վստահ եմ, որ մեր ժողովուրդը կհամաձայնի առաջիկայում էլ ապրել այս պայմաններում, եթե համոզվի, որ սահմանը բացելով՝ մենք կկորցնենք մեր հայրենիքի նկատմամբ իրավունքների իրավական հենքը:

– *Այսինքն, ըստ Ձեզ, հնարավոր է, որ արձանագրությունները չվավերացվե՞ն Ազգային ժողովի կողմից:*

– Ցավոք՝ ոչ: Ես կարծում եմ, որ պատգամավորների վրա ուժեղ ճնշման դեպքում ՀՀ ԱԺ-ն կվավերացնի այս արձանագրությունները:

– Ո՞ւմ կողմից ճնշման:

– Աշխարհի, գործադիր իշխանության:

– Իսկ, Ձեր կարծիքով, ինչո՞վ պայմանավորված կլինի գործադիր իշխանության կողմից ճնշումը ԱԺ-ի վրա:

– Աշխարհի համար հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավումը դիտարկվում է իբրև շրջադարձ, որովհետև օտարի աչքերով նայելիս թվում է, թե երկաթբետոնե պատը փլվում է, մինչդեռ իրականում հայ ժողովուրդն իր այդ մեծահոգի քայլի արդյունքում վերջնականապես կորցնում է իր հայրենիքի նկատմամբ իրավունքը:

– Հնարավոր համարո՞ւմ եք, որ մինչև ՀՀ նախագահի՝ Թուրքիա կատարելիք այցի օրը հայ-թուրքական հարաբերություններում շրջադարձային որևէ իրադարձություն տեղի ունենա:

– Չեմ կարող ասել, սակայն ենթադրում եմ, որ եթե այս ներկայացումն այսքան մանրամասնորեն բեմադրվել է թուրքերի կողմից, ապա նրանք բոլոր փուլերն արդեն նախօրոք պլանավորել են: Արդյո՞ք պատահականություն էր, որ ֆուտբոլային խաղը նախատեսվեց հոկտեմբերի 14-ին: Չի բացառվում, որ այդ վեց-շաբաթյա քննարկումների ժամկետը լրանալուն պես՝ հոկտեմբերի 13-ին էլ սահմանը բացվի: Եվ ես խորը վիրավորանք կապրեմ, եթե սահմանը հենց հոկտեմբերի 13-ին բացվի, որովհետև դա Կարսի չարաբաստիկ պայմանագրի կնքման օրն է: Եթե նման բան տեղի ունենա, դա կնշանակի, որ թուրքերը բերեցին այդ օրը պարտադրեցին մեզ, որպեսզի տեքստից հանված Կարսի պայմանագիր բառերի փոխարեն նրանք իրագործեն դրա ավելի կտրի եւ մեզ ստորագնող տարբերակը:

Զրույցեց ԱՐԵՎԻԿԱ ՍԱՀԱԿՅԱՆԸ

«Առավոտ», 2009, 18 սեպտեմբեր, էջ 12:

ՍԱՀՄԱՆՆ ԻՆՉՊԵՍ ԿԲԱՑՎԻ, ԱՅՆՊԵՍ ԷԼ ԿՓԱԿՎԻ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Սելքոնյանի կարծիքով՝ մենք ռազմավարական նշանակության գործոնները զոհաբերում ենք ծանապարհների ժամանակավոր բացման դիմաց:

– Պարոն Սելքոնյան, իշխանական քարոզչության կողմից նախաստորագրված արձանագրությունները ներկայացվում են իբրև հիմք՝ երկուստեք առանց նախապայմանների հարաբերությունների հաստատման համար: Մինչդեռ ընդդիմությունը պնդում է, որ արձանագրություններում առկա հիմնական դրույթները, մասնավորապես՝ պատմական խնդիրների քննությամբ զբաղվող միջկառավարական ենթահանձնաժողովի ստեղծումը, Թուրքիայի կողմից դիվանագիտորեն ձևակերպված նախապայմաններ են: Ինչպե՞ս եք վերաբերվում այդ հանձնաժողովի ստեղծմանը:

– Շատ վատ: Այդ հանձնաժողովի ստեղծման նպատակը մեկն է՝ կասեցնել ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը: Մինչ օրս Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչվել է 22 երկրների կողմից, սակայն եթե մենք ստորագրում ենք այս արձանագրությունը և զնում ենք բանավիճելու ցեղասպանության շուրջ, 23-րդը չի լինի: Ինչպես եղավ 2001–2003 թթ., երբ ԱՄՆ-ում գործում էր, այսպես կոչված, «Հայ-թուրքական հաշտեցման» տխրահռչակ հանձնաժողովը:

– Այնուամենայնիվ, ընդունենք, որ որոշակի տրամաբանություն կա նաև հակառակ կողմի պնդումներում. եթե ցեղասպանության մասին մեր փաստարկներն այդքան զորեղ են, ինչո՞ւ ենք խուսափում այդ խնդրի շուրջ թուրքերի հետ երես առ երես բանավիճելուց:

– Ես ժամանակին ասել եմ՝ որպեսզի միջազգային հանրության մեջ չստեղծվի տպավորություն, թե մենք ժանրակշիռ փաս-

տարկներ չունենք ցեղասպանության իրողությունն ապացուցելու համար, թող «Եվրանյուզով» կազմակերպվի հայ և թուրք պատմաբանների հեռուստաբանավեժ, որտեղ երկու կողմն էլ կներկայացնի իր փաստարկները: Ու թող աշխարհն էլ նայի ու որոշի ով է ճիշտ, ով է սխալ: Ես համոզված եմ, որ այդ դեպքում մենք կշահեինք, բայց դա պետք էր անել ընդամենը մեկ անգամ ու ավարտել: Հիմա դա արդեն ժամանակավրեպ է:

– Ամեն դեպքում գործընթացը սկսված է, և դժվար թե պատմական հանձնաժողովի մասին դրույթը հանվի ստորագրվող արձանագրություններից: Այս իրավիճակում ավելի ճիշտ չէ՞ մտածել այն մասին, թե որքանով ենք այսօր պատրաստ գիտականորեն հիմնավորելու մեր պահանջները: Չէ՞ որ եթե թուրքերն այդքան պնդում են հանձնաժողովի ստեղծման և հարցի պատմագիտական քննարկման վերաբերյալ, հավանաբար լրջորեն պատրաստվել են:

– Ցեղասպանության իրողության վերաբերյալ շատ ավելի ծանրակշիռ փաստարկներ կան թուրքական պատմաբանների ձեռքին, քան թե մեր: Ես համոզված եմ, որ հայերին տեղահանելու և ցեղասպանելու վերաբերյալ հրամանների բնօրինակներն իրենց մոտ են:

– Սակայն ի՞նչ երաշխիք կա, որ թուրքերը դրանք երևան կհանեն, եթե արդեն իսկ չեն ոչնչացրել:

– Նրանք այդ փաստաթղթերը երևան չեն հանի, բայց տասնյակ երկրներում առկա հազարավոր վավերագրերի առկայության պայմաններում դա այնքան հեշտ է ապացուցել: Երբ հեռավոր Արգենտինայի և Ուրուգվայի արխիվներից հանվում են հաստատիր հատորներ, ավստրիական, ֆրանսիական, գերմանական, ամերիկյան, ռուսական արխիվներում հսկայական նյութեր կան, ի՞նչ պիտի ասեն թուրքերը: Ընդամենը մեզ ներքաշելու

են անօգուտ բանավեճի մեջ և տարիներ շարունակ կասեցնելու են ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը:

– *Դուք՝ որպես ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, կհամաձայնե՞ք ընդգրկվել այդ համծնաժողովում:*

– Ո՛չ, միանշանակ ո՛չ, որովհետև ես, ինչպես և շատ-շատերը, համարում եմ, որ դա անիմաստ, անպտուղ և, ինչու չէ, վիրավորական քայլ է մեր կողմից: Որովհետև ցեղասպանության խնդիրը մեր արյունն ու միսն է, ու հիմա գնալով՝ բանակցելով այդ իրողության մասին՝ դրանով մենք 1.5 միլիոն նահատակների հիշատակն ենք անարգում: Որևէ հրեա այդպիսի բան կանի՞: Այն դեպքում, երբ Գերմանիան արդեն 1 տրիլիոնի հասնող հատուցում է տվել Իսրայելին, նրանք դեռ դժգոհ են և պաշտոնապես դեռ թույլ չեն տալիս, որ գերմանացիները գնան-իջնեն թե՛ Ավիվում կամ Երուսաղեմում ու հայցեն հրեա ժողովրդի ներողամտությունը: Հրեաները պետություն ու այդքան հատուցում ստանալուց հետո անգամ դժգոհ են, իսկ մենք այսքանից հետո ասում ենք՝ ի՞նչ է եղել որ, եղբայր ենք, քիրվայություն պիտի անենք:

– *Պարոն Մելքոնյան, Դուք չե՞ք կիսում այն մոտեցումը, որ ցեղասպանության ճանաչման հավանականությունը էապես կարող է մեծանալ երկու երկրների միջև երկխոսության առկայության, այլ ոչ թե բացակայության պայմաններում:*

– Որպես երևույթ՝ այսօր ցեղասպանության խնդիրը բացարձակապես չի անհամգստացնում թուրքիային: Որովհետև, եթե բարոյական հատուցման խնդիր է, իմ խորին համոզմամբ, թուրք մտավորականությունը երկրի ղեկավարության հետ վաղը ևեթ կընդուներ ցեղասպանությունը և կհայցեր մեր ներողամտությունը: Բայց քանի որ Հայոց ցեղասպանությունը, ի տարբերություն այլ ցեղասպանությունների, այդ թվում՝ և հրեական, տեղի է ունեցել մեր հայրենիքում և մեզ հայրենազրկելու նպատակով, դատարանի կողմից ցեղասպանության փաստման արդյունքում

առաջ է գալու դրա հետևանքների վերացման հարցը, ինչը հնարավոր է անել միայն մեր հայրենիքի վերադարձմամբ: Բայց եթե ընդունում ենք այս արձանագրությունները ներկա տեսքով, ապա հավատացած եղեք, ցեղասպանության ճանաչման խնդիրը կարող է շատ արագորեն ընթանալ թուրքիայում: Այդ դեպքում թուրքիան արդեն վախենալու առանձնապես բան չի ունենա, քանզի մենք ամրագրած կլինենք, որ ընդունում ենք առկա սահմանները, իսկ բարոյական, ինչու չէ՝ որոշ չափով նյութական փոխհատուցումներն արդեն խնդիր չեն: Անգամ կարող է հրաշք տեղի ունենալ, և թուրքերը «մեծահոգաբար» ասեն՝ էս հայերը շատ ողբացին, եկեք Անիի ավերակների 44 հեկտար տարածքը տանք: Մեր հայրենիքի բռնազավթված հատվածի վերաբերյալ իմ ասածներն այսօր որքան էլ անիրատեսական լինեն, դրանք ռազմավարական տեսանկյունից գործոն են, զենք են թուրքերի հետ հարաբերվելիս: Եվ այսօր ստորագրելով այդ համաձայնագիրը, փաստորեն, ցեղասպանության ճանաչման և փոխհատուցման լուրջ գործոնների դիմաց, մենք ընդամենը ստանում ենք ճանապարհների ժամանակավոր բացում:

– *Իսկ ինչո՞ւ ժամանակավոր:*

– Որովհետև, երբ մի օր թուրքերը մեզ ասեն, թե մեր կրտսեր եղբորը՝ Ադրբեջանին պետք է վերադարձնեք ազատագրված շրջանները, իսկ Ղարաբաղին էլ տրվի մշակութային ինքնավարության կարգավիճակ Ադրբեջանի կազմում, ու մենք էլ չհամաձայնենք, ահա այդ դեպքում «շլագբաումը» ինչպես բարձրացել էր թուրքերի ձեռքով, այնպես էլ արագորեն կիջնի: Գիշտ այնպես, ինչպես դա եղավ 1993 թ. ապրիլին:

ԱՐԵՎԻԿ ՍԱՅԱԿՅԱՆ

«Առավոտ», 2009, 24 սեպտեմբեր:

ՈՐՈՇԵՑ ՀԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱԼ

Այսօր հայտնի դարձավ, որ նախորդ օրը ակադեմիայի նախագահությունում փակ դռների հետևում տեղի ունեցած քննարկումների արդյունքում ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի ընդհանուր ժողովը «որոշեց հավանություն տալ վերջին շրջանում Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարության վարած քաղաքականությանը՝ ուղղված հարևանների հետ հարաբերությունների կարգավորմանը և Հայաստանը շրջափակումից դուրս բերելուն»: Խոսքը, ինչպես հասկացանք, հայ-թուրքական նախաստորագրված արձանագրությունների մասին է, որին ԳԱԱ համակարգի մեջ մտնող բոլոր ինստիտուտների տնօրենները, հավաքվելով ընդհանուր ժողովի, ըստ երևույթին, ձայների մեծամասնությամբ որոշել են «հավանություն տալ»: Կարծես թե հիշյալ արձանագրությունները ԽՄԿԿ ԿԿ պլենումի որոշումներ են, իսկ գիտնականների հավաքը շրջանային «պարտիտոզակտիվ» ժողով է, որը կոչված է ամբողջությամբ և լիովին սատարել «լեւինյան պոլիտբյուրոյի իմաստուն ներքին և արտաքին քաղաքականությանը»:

Ակադեմիայի ընդհանուր ժողովը ոչ փորձագիտական խումբ է, ոչ վերլուծական կենտրոն է, ոչ էլ կուսակցական համագումար, որպեսզի իր եզրակացությունը կամ գնահատականը տա այս կամ այն դիվանագիտական փաստաթղթերի վերաբերյալ: Այդ մարմինն ունի իր սպեցիֆիկ ֆունկցիաները, որոնցից ամենակարևորն ակադեմիայի ներսում ընտրությունների կազմակերպումն է: Քննարկել քաղաքական հարցերը և ողջունել կամ դատապարտել իշխանության այս կամ այն քայլը նրանց իրավասությունների մեջ չի մտնում: Ակադեմիայի համակարգում աշխատում են տարբեր քաղաքական հայացքների կամ գուցե ընդհանրապես հայացքներ չունեցող մարդիկ, և նրանց անունից ինչ-որ որոշումներ հրապարակելը, կարծում են, սխալ է:

Իհարկե, շատ նորմալ է, որ արտգործնախարարը հանդիպում է գիտնականների հետ. ում տվյալ խնդիրը հետաքրքրում է,

գնում է, հարցեր է տալիս, պատասխաններ է ստանում և այլն: Բայց ձևակերպել այդ հանդիպումը որպես «ընդհանուր ժողով», որը որպես «արտադրանք» ներկայացնում է «որոշում», նշանակում է հիմար վիճակի մեջ դնել հավաքի բոլոր մասնակիցներին, այդ թվում՝ պաշտոնյաներին: Գիտնականները, բոլոր մնացած քաղաքացիների նման, իրենց կարծիքը կարող են հայտնել: Բայց՝ անհատապես: Բոլոր կոլեկտիվ որոշումներից «սովետի» հոտ է գալիս:

Ի դեպ, ըստ ԳԱԱ հաղորդագրության, այդ ժողովում ելույթ է ունեցել նաև Պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը, որը մեր թերթերին տված հարցազրույցներում, որքան ես հասկացա, խնդրո առարկա արձանագրություններին դեմ էր արտահայտվել: Հավանաբար, նուրբ օրգանական քիմիայի մասնագետները չհամաձայնեցին պատմության մասնագետի հետ:

ԱՐԱՄ ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

«Առավոտ», 2009, 25 սեպտեմբեր, էջ 1:

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ ԿԱՐԾԻՔԸ ՀԱՇՎԻ ՉԱՌԱՆ

**ԳԱՍ պատմության ինստիտուտի տնօրենը միակն էր, որ
ակադեմիայի ընդհանուր ժողովում հստակորեն դեմ
արտահայտվեց հայ-թուրքական նախաստորագրված
արձանագրություններին**

Ինչպես արդեն «Առավոտում» (25.09.2009) տեղեկացրել էինք, ԳԱՍ ընդհանուր ժողովի ժամանակ ԳԱՍ անդամները, ակադեմիայի գիտական հաստատությունների տնօրեններ, ՀՀ արտգործնախարար Էդվարդ Նալբանդյանի և ԿԳ նախարար Արմեն Աշոտյանի մասնակցությամբ քննարկեցին հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացը: Ժողովը լրագրողների համար փակ էր, սակայն ԳԱՍ մամուլի ծառայության տրամադրած տեղեկատվության համաձայն՝ ԳԱՍ ընդհանուր ժողովը որոշեց հավանություն տալ վերջին շրջանում ՀՀ ղեկավարության վարած քաղաքականությանը՝ ուղղված հարևանների հետ հարաբերությունների կարգավորմանը և Հայաստանը շրջափակումից դուրս բերելուն:

«Առավոտի» տեղեկություններով՝ ժողովի ժամանակ եղել են լուրջ տարաձայնություններ: Մասնավորապես՝ ԳԱՍ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը և ակադեմիկոս Բաբկեն Հարությունյանը դեմ են արտահայտվել նախաստորագրված արձանագրություններին: Ա. Մելքոնյանն իր այդ կարծիքը ժողովից մի քանի օր առաջ փոխանցել էր «Առավոտին»: Ժողովից հետո գրուցեցինք պատմության ինստիտուտի տնօրենի հետ: Նա կարճ խոսեց. «Դե, ինչ ասեմ, ես և Բաբկեն Հարությունյանը մնացինք մենակ»: «Առավոտը» գրուցեց մաս արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն Ռուբեն Սաֆրաստյանի հետ, որը կողմ էր արտահայտվել ներկա գործընթացին: Նա ասաց. «Իմ ելույթում էլ որոշակի մտավախություններ կային, և չի կարելի ասել, որ կարծում եմ, թե ամեն բան 100 %-ով հարթ կընթանա:

Բայց արտգործնախարարը հիմնականում փարատեց իմ մտահոգությունները և, կարծում եմ, ստորագրելով այս փաստաթղթերը, կորուստներ չենք տա: Այս գործընթացում ավելի շատ դրական, քան բացասական բան եմ տեսնում»:

«Առավոտի» հարցին, թե պատմության ինստիտուտի ղեկավարի կարծիքը հաշվի առնելն ավելի ճիշտ չէ՞ր լինի, պարոն Սաֆրաստյանն այսպես պատասխանեց. «Այս իրականության մեջ ինձ համար կարևոր է երկու հարց. ինչպես ենթադրում եմ՝ ՀՀ արտաքին քաղաքականությունը պիտի ունենա 2 հիմնական նպատակ՝ երկրի անվտանգության ապահովումը, արդարացի ճանապարհով մեր ժողովրդի ազգային հիմնարար խնդիրների լուծումը: Այս հարցերը փոխկապակցված են և, ըստ այդմ, ինձ համար կարևոր է, որ կարողանանք սահմանը բացել և ապահովել Հայաստանի համար աշխարհաքաղաքական երկընտրանք: Ռուս-վրացական պատերազմը ցույց տվեց, թե որքանով ենք կախված Վրաստանից, և եթե պատերազմը տևեր ոչ թե 5, այլ 15 օր, ապա Հայաստանը կոլապսի առաջ կկանգներ: Իմ մոտեցմամբ դեպի աշխարհի 3-րդ ելք է պետք, քանի որ Իրանի ելքը դա չի ապահովում՝ չկա երկաթգիծ»: Ռ. Սաֆրաստյանը ակադեմիայի ընդհանուր ժողովի լրագրողների համար փակ լինելը պատճառաբանեց այն հանգամանքով, որ ԱԳ նախարարի ելույթում կային մանրամասներ, որոնք պետք չէր հրապարակային դարձնել: Հետո հավելեց. «Կռիվ չի եղել, եղել են տարբեր կարծիքներ»: Իսկ այն կարծիքին, թե իշխանություններից ուղղակիորեն կախման մեջ գտնվող ԳԱԱ-ն չէր էլ կարող հակադրվել երկրի ղեկավարի վարած քաղաքականությանը, թուրքագետն այսպես պատասխանեց. «Ցավոք, հասարակության մեջ ընկալվում է, որ եթե պետական կառույց է, ուրեմն պետությունից վախենում է: Այդպես չեն կարծում, քանի որ ակադեմիկոսները մարդիկ են, որոնք գիտության մեջ հասել են շատ բանի և ինչ-որ մի բանով նրանց դժվար է վախեցնել»: «Առավոտը» զրուցեց նաև ակադեմիայի մաթեմատիկայի ինստիտուտի տնօրեն Բագրատ Բատիկյանի հետ: Սկզբում պարոն Բատիկյանն ասաց, թե ինքը գիտնա-

կան է, ոչ թե քաղաքական գործիչ, որ այս հարցի վերաբերյալ ինչ-որ բաներ ասի, բայց հետո հավելեց. «Պետք է սպասենք, տեսնենք ինչ կլինի, հիմա դժվար է ասել՝ այդ պայմանագիրը իմաստավո՞ր է, թե՛ ոչ: Իսկ սահմանի բացմանը կողմ եմ»:

Զրուցեցինք նաև ԳԱԱ նախագահ Ռադիկ Մարտիրոսյանի հետ: Պատմության ինստիտուտի տնօրենի՝ Ժողովում արտահայտած կարծիքի մասին նա ասաց. «Աշոտ Մելքոնյանը և մանավանդ Բաբկեն Չարությունյանը դեմ չեն եղել, այլ ասել են այն, ինչ մեր որոշման մեջ է գրված, այն է՝ դեմ չենք սահմանների բացմանը, բայց խիստ անհանգիստ ենք ազգային հարցերի լուծման խնդրում, որը վերաբերում է ցեղասպանությանը, Հայ դատին, ԼՂՀ խնդրին: Նույն Աշոտ Մելքոնյանը ուրիշ տեղեր ավելի խիստ է արտահայտվում, քան այստեղ»: Իսկ դիտարկմանը, թե ակադեմիան չէր էլ կարող հավանություն չտալ գործընթացին, Ռ. Մարտիրոսյանն այսպես պատասխանեց. «Ժողովին ներկա է եղել մոտ 150 հոգի, որոնցից 35-ը ինստիտուտների տնօրեններ են եղել, որոնց մեծ մասը ակադեմիայի անդամներ չեն: Բայց միայն մեկ հոգի էր դեմ: Ուղղակի մեր հասարակության ճնշող մեծամասնությունը համաձայն է, որ մեր հարևանների հետ ունենանք նորմալ հարաբերություններ, բայց դա՝ պիտի լինի ի շահ մեր ազգային պրոբլեմների լուծման»:

ՏԱԹԵՎ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«Առավոտ», 2009, 30 սեպտեմբեր, էջ 9:

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՒՄ ՀՀ ԳԱՎ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՏՆՕՐԵՆ ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ ԵԼՈՒՅԹԸ ՀԱՅ-
ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ
(2009 թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1)

Խորհրդարանական լսումների հարգելի մասնակիցներ.

Քննարկվող հարցի վերաբերյալ իմ կարծիքը բազմիցս հրապարակել եմ մամուլի ասուլիսներում, հոդածներում և կարծում եմ, որ շատերդ դրան ծանոթ եք, ուստի չեմ ուզում նորից ծանրաբեռնել ձեր ուշադրությունը այդ կապակցությամբ: Ես կանդորադառնամ երեք հարցի:

Ինձ զարմացնում է, թե ինչու՞ այս փաստաթղթերը պատրաստած անձինք պնդում են, որ դրանցում նախապայմաններ չկան: Ես զարմանում եմ. դրա կարիքը բնավ չկա, քանի որ շատ պարզ երևում է, որ այդ նախապայմանները հստակ կան: Այսպես՝ Արգենտինայի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելիս ոչ մեկը մեզնից չէր պահանջում, որ մի հաստ փաթեթ պատրաստեինք այդ երկրի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու համար: Այս դեպքում, հասկանում եմ՝ հայ-թուրքական հարաբերությունները, գուցե տարբերվում են և բարդ են: Բայց այդուհանդերձ, կարելի էր հարցը հանգեցնել միայն դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատմանը՝ առանց բազմաթիվ փաստաթղթերի ու պայմանների: Կամ գոնե վերադառնալիք 1993 թ. վիճակին, երբ երկու երկրների միջև սահմանը բաց էր, թեև դիվանագիտական հարաբերություններ չկային: Եթե սրանք նախապայմաններ չեն, ապա ինչ են:

Խնդրեմ՝ ըստ արձանագրությունների կողմերը ճանաչում են միմյանց միջև գոյություն ունեցող սահմանը: Ի դեպ, այս փաստաթղթում թուրքերն իրենք փաստում են, որ Հայաստանի ու Թուրքիայի միջև գոյություն ունի միայն փաստական, այլ ոչ թե իրավականորեն ճանաչված սահման: Այսինքն՝ այն դե յուրե սահման չէ, քանի որ Կարսի պայմանագիրն անօրինական

փաստաթուղթ է, իրավական ուժ չունի և կնքվել է 1921 թ. միջազգային հանրության կողմից չճանաչված երկու կողմերի՝ Խորհրդային Չայաստանի և քենալական Թուրքիայի միջև: Ուստի ներկայիս Թուրքիան ջանք չի խնայում հասնելու արդեն 1992 թ. մարտի 2-ից ՄԱԿ-ի անդամ, այն է՝ միջազգային իրավունքի սուբյեկտ հանդիսացող Չայաստանի Չանրապետության կողմից այդ սահմանի ճանաչմանը, նրա՝ դե ֆակտոյից դե յուրեի վերածմանը:

Ինձ շատ է վիրավորում որոշ քաղաքական գործիչների կողմից կրկնվող այն միտքը, որ իբր մենք հայ-թուրքական հարաբերություններում գործոն չենք: Հարց է ծագում. եթե գործոն չենք, ապա ի՞նչ ենք: Եթե գործոն չենք, ապա ինչու՞ էրդողանն ամեն գործ թողած, թռչում էր Վաշինգտոն, սրան-նրան էր հորդորում՝ չճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը, կամ թուրքերը եվրոպական կառույցներում փորձում էին մեր դեմ գործել: Կամ ինչու՞ թուրքական կառավարությունը Թուրքական պատմագիտական ընկերությանը միլիոնավոր դոլարներ էր հատկացնում՝ պատմությունը կեղծելու համար: Մենք՝ սահմանափակ հնարավորությունների պայմաններում իսկ, ցեղասպանության ճանաչման հարցում հաղթանակ ապահովեցինք, քանի որ ավելի քան երկու տասնյակ երկրներ արդեն ճանաչել են ցեղասպանությունը, և նրա ճանաչումը միջազգային ասպարեզում արդեն իրողություն է: Ուստի այդ խնդիրը վաղուց մենք պետք է ճանաչման հարթությունից տեղափոխենք իրավաքաղաքական հատուցման դաշտ: Այսինքն՝ եթե փաստվում է, որ եղել է ոճիր, այն էլ ամենամեծ ոճիրը՝ ամբողջ մեկ ազգի դեմ ցեղասպանություն՝ պետական մակարդակով, ուրեմն պիտի լինի նաև դատական գործընթաց, որի արդյունքում ոճրագործը պիտի պատժվի և հատուցի:

Ինձ հաճախ են քննադատում այսպես կոչված պրագմատիկ հայրենասիրության դիրքերից՝ ասելով, թե ես խնդրին անդրադառնում եմ խիստ զգացական դիրքերից: Ուզում եմ հարցնել. ցեղասպանության խնդիրն արդյոք զուտ զգացական

խնդիր է, թե ոչ: Եվ հաճախ այդ մարդիկ նաև հիշեցնում են, որ իրենք ցեղասպանության խնդիրը երբեք չեն ուրանում: Մնացել էր միայն, որ այդ է՞լ ուրանային: Ցեղասպանության խնդիրը Հայաստանում ուրացման խնդիր չէ, այն հզոր կռվան է հատուցման հարցն առաջ մղելու համար: Մենք պիտի ընդգծենք, որ մեզ ցեղասպանել են հայրենիքից զրկելու համար: Ցեղասպանության նպատակը հենց հայերի հայրենագրվումն է եղել: Եվ թուրքերը հասել են իրենց նպատակին՝ մեզ ցեղասպանելով, տեր են դարձել մեր հայրենիքին: Նշանակում է՝ այս արձանագրություններով նրանք ուզում են մեր հայրենագրվմանը տալ իրավական ձևակերպում՝ սահմանը դե յուրե ճանաչել տալով: Սա նախապայման չէ, ապա ի՞նչ է: Հենց այս հատուցումից էլ վախենալով Թուրքիան օր առաջ ուզում է փակել տարածքների վերադարձման այդ խնդիրը:

Ոմանք պնդում են, որ տարածքների վերադարձման խնդրի արժարժունը խիստ վտանգավոր է Հայաստանի անվտանգության տեսանկյունից: Բայց դուք գիտենք, թե նույն 70 միլիոնանոց Թուրքիան ի՞նչ մեծ խնդիրներ ունի: Նա հորհրդային Միությունից հզոր չէ, որը ևս փլուզվեց: Ես ձեզ որպես պատմաբան հավատացնում եմ, որ բոլոր կայսրությունները, այդ թվում՝ Թուրքիան, պիտի փլուզվեն: Եվ մենք ժամանակից շուտ այդ կայսրության սահմաններն իրավաբանորեն ամրագրելուց հետո, երբ տեղի ունենա այդ տերության փլուզումը, չստացվի այնպես, որ հանկարծ արդեն գործ ունենանք մեկ այլ՝ նոր ստեղծված պետության հետ:

Շատ են խոսում պատմական պայմանագրերի՝ Կարսի, Ալեքսանդրապոլի մասին՝ հաճախ դրանք միմյանց հետ շփոթելով: Այդ կապակցությամբ ուզում եմ արձանագրություններից կարդալ մի հատված. «Կողմերը ձեռնպահ են մնում բարիդրացիական հարաբերությունների ոգուն չհամապատասխանող քաղաքականություն վարելուց»: Կուզեի հարցնել. թե այս միտքը ո՞ր պայմանագրից է վերցված: Ասեմ՝ 1918 թ. հունիսի 4-ի Բաթումի պայմանագրից, որը Թուրքիայի և Հայաստանի միջև

կնքված պայմանագրերից՝ մեզ համար ամենածանրն ու վատթարագույնն էր: Միայն թե այս նույն միտքը Բաթումի պայմանագրում ուներ նաև մի հավելում, ըստ որի՝ Հայաստանի կառավարությունը պարտավորվում էր իր տարածքում թույլ չտալ հակաթուրքական, ավազակային-բանդիտական խմբերի գործունեությունը: Դրա տակ թուրքերը նկատի ունեին Անդրամիկի ջոկատը: Պատահական չէ, որ զորավարը, դրա համար խիստ վիրավորվելով հայրենի կառավարությունից, իր զորաջոկատով հեռացավ Ջանգեզուր, ապա՝ արտասահման: Արձանագրություններում առկա այդ կետից բխում է, որ, օրինակ՝ ես շուրջ 25 տարի Արևմտյան Հայաստանի պատմության հարցերով զբաղվող մասնագետս, եթե վաղը մի գիտաժողով եմ կազմակերպել, օրինակ՝ Վանին նվիրված, թուրքերը, ըստ այս արձանագրությունների՝ կարող են պնդել, որ հայերը թշնամական գործողություն են կատարել Թուրքիայի նկատմամբ: Կամ ամեն վայրկյան մեզ կարող են մեղադրել, թե՝ ձեր տարածքից Քրդական բանվորական կուսակցությունը հակաթուրքական գործողություն է կատարել և դրա հիման վրա իրենք իրավունք ունեն մեզ մեղադրել արձանագրությունների այդ կետը խախտելու մեջ և նորից կարող են փակել նոր բացված սահմանը:

Այժմ պատմաբանների հանձնաժողովի մասին: Ես շատ ուրախացա, երբ բարձր մակարդակով մեզ հավաստիացրին, որ արձանագրություններով նախատեսվող միջպետական ենթահանձնաժողովը պատմաբանների հանձնաժողով չէ և բնավ քննության նյութ չի կարող դարձնել Հայոց ցեղասպանության թեման: Կնշանակի՝ որպես պատմաբան, ազատվեցի մեծ բեռից. ինձ ևս կարող էին պարտադրել աշխատել այդ անցանկալի հանձնաժողովում: Ուստի շտապեցի ցավակցել «անօրգանական քիմիայի մասնագետներին». քանի որ Թուրքիայի հետ մեր խնդիրները, պարզվում է՝ վերաբերում են հենց այդ ոլորտին:

Քանի որ ինչպես ամեն մի հայ-թուրքական պայմանագիր, այնպես էլ առաջիկայում ստորագրվելիք արձանագրությունները, իմ խորին համոզմամբ՝ թուրքերի կողմից պիտի խախտվեն, ես

խորհրդարանին առաջարկում են մի վերապահում անել. եթե կողմերից մեկը խախտում է սույն արձանագրությունների կետերից որևէ մեկը, ապա ամբողջ արձանագրությունները դառնում են առ ոչինչ: Բանն այն է, որ կարող է սահմանը բացվի և մույն հաջողությամբ՝ թուրքերի կողմից զանազան անհիմն պատճառաբանություններով, կրկին փակվի: Դա կնշանակի, որ արձանագրություններով մենք Ախուրյան-Արաքսի երկայնքով ձգվող փշալարը ճանաչում ենք հայ-թուրքական սահման և փաստորեն պաշոնապես հրաժարվում Արևմտյան Հայաստանից՝ դիմացը ոչինչ չստանալով: Իսկ թուրքերն իրենց ձեռքին կունենան դեյուրե ճանաչված հայ-թուրքական պետական սահման: Չեն կասկածում, որ միայն տարիներ անց այս արձանագրությունների համար նույնքան կզղջանք ու կմղկտանք, որքան մոտ 90 տարի առաջ կնքված չարաբաստիկ Կարսի պայմանագրի համար:

Վերջում կուզեի ասել հետևյալը. ես խորը ցավ են ապրում սույն արձանագրությունների շուրջ ստեղծված վիճակի համար: Ինքս պարզ պատմաբան եմ, անկուսակցական և հավատացնում եմ, որ որևէ քաղաքական դրդապատճառ չկա, որն ինձ բերել է այս ամբիոնի մոտ: Համոզված եմ, որ եթե այս արձանագրությունները ստորագրվեն, միևնույն է, թուրքերի կողմից խախտվելու են: Իսկ եթե ստացվի, որ ամեն ինչ ընթանա այնպես, ինչպես պատկերացնում է այն հայկական կողմը. սահմանը բացվի, մենք էլ թուրքերի հետ բարեկամանանք, բանակցենք, թե ցեղասպանության դիմաց որպես հատուցում միայն Սուրմալուի գավառը ստանանք, թե Կարսի մարզը ևս ուզենք, այնժամ ես կգամ, բոլորիդ ձեռքը կսեղմեմ, ձեզ հետ կողջագուրվեմ (այդ թվում Ձեզ հետ, պարոն Շարմազանով), կասեմ, Աշոտ Մելքոնյանը սխալվեց, իսկ դուք ճիշտ էիք, կեցցեք:

ԱՆՅՈՒՅՍ ԳՈՐԾ Է ՄԵԿԸ ՄՅՈՒՄԻՆ ՀԱՄՈՋԵԼԸ

Երեկ ԱԺ լսումներում բուռն և կրքոտ քննարկումներ տեղի ունեցան, ելույթներն աննախադեպ շատ էին

ԱԺ արտաքին հարաբերությունների հարցերի հանձնաժողովի նախաձեռնությամբ երեկ խորհրդարանական լսումներ անցկացվեցին նախաստորագրված արձանագրությունների և Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների հարցի քննարկման վերաբերյալ: Լսումներին մասնակցում էին ՀՀ նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Կարեն Կարապետյանը, միջազգային կառույցների ներկայացուցիչներ՝ թարգմանիչներով, ԱԳ նախարար Էդուարդ Նալբանդյանը, հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, հանրային խորհրդի անդամներ, քիչ թվով պատգամավորներ, լրագրողներ: ՀԱԿ-ից ներկայացուցիչ չկար, չկար նաև Վարդան Օսկանյանը: Այն ելույթները, որոնք քննադատում էին նախաստորագրված արձանագրությունները, ուղեկցվում էին ծափերով, և նախագահող Արմեն Ռուստամյանը ստիպված էր լինում շարունակ հիշեցնել. «Սա հանրահավաք չէ, խնդրում եմ մի աղմկեք»: Դահլիճում մատելու և կանգնելու տեղ գրեթե չկար: Ելույթների տրամաբանությունը հետևյալն էր՝ կոալիցիայի անդամ քաղաքական ուժերը երկու ձեռքով կողմ էին արտահայտվում, իսկ մյուսները ներկայացնում էին, իրենց ասելով, «լրջագույն» վտանգները:

Պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը բոլոր այն պնդումներին, թե ստեղծվելիք հանձնաժողովը պատմաբանների հանձնաժողով չէ, հեզմեց. «Ինչ լավ է, ես էլ մտածում էի, թե որպես պատմաբան ինձ պիտի առաջարկեն մասնակցել այդ հանձնաժողովի աշխատանքներին, հիմա թող օրգանական քիմիայի մասնագետները զբաղվեն այդ հարցով»:

Նա նաև զգուշացրեց, որ արձանագրությունները ստորագրելուց հետո եթե ինքը որպես պատմաբան մի գիտաժողով փորձի կազմակերպել, ասենք, Վանի խնդիրներով, իրեն կմեղադրեն բա-

րիդրացիական հարաբերությունները խախտելու համար: Մելքոնյանը, հայտարարելով, որ դեմ է արձանագրություններին և մեկ առ մեկ ներկայացնելով փաստարկները, վերջում ասաց, որ եթե այնուամենայնիվ պետք է ստորագրվեն դրանք, թող խորհրդարանը մի արձանագրություն կազմի, որ եթե կողմերից մեկը խախտի պայմանագիրը, այն դադարեցվի երկուստեք, այլապես հիմա սահմանը կբացվի, հետո մի պատրվակով թուրքերը ինչ արագությամբ բացել են շլագբաունը, նույն արագությամբ էլ կփակեն, իսկ պայմանագրերը կմնան իրենց ձեռքում, մենք էլ ինչպես հիմա մղկտում ենք Կարսի պայմանագրի համար, վաղն էլ մղկտալու ենք այս արձանագրությունների վրա:

ՏԱԹԵՎ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«Առավոտ», 2009, 2 հոկտեմբեր, էջ 3:

ԻՆՉՊԵՐՍ ԿԱՐԵԼԻ Է ՉՏԵՍՆԵԼ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՄ ԱՌԿԱՅ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

ԵՐԵՎԱՆ, «ԵՐԿԻՐ» – «Գոյութիւն ունեցող ընդհանուր սահմանի ճանաչումը, օրինակ, եթէ նախապայման չէ, բա ի՞նչ է»,– հոկտեմբերի 1-ին հայ-թրքական արձանագրությունների թեմայով ՀՀ ԱԺ-ի լսումների ժամանակ ասաց ՀՀ գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն Աշոտ Մելքոնեանը՝ զարմանալով, թէ ինչպէս կարելի է պաշտպանել այդ փաստաթղթերը եւ ասել, որ դրանցում նախապայմաններ չկան:

Նա նշեց, որ այսօրայ սահմանները որեւէ իրաւական պայմանագրով հաստատուած չեն: Դրան հակառակ՝ թուրքերն ամէն կերպ փորձում են հասնել նրան, որ «դէ ֆակտո» սահմանները դարձնեն նաեւ «դէ իւրէ»:

Ա. Մելքոնեանը նաեւ առաջարկեց՝ արձանագրութիւններում պէտք է ամրագրուի, որ եթէ մի կէտը խախտուում է, ապա փաստաթուղթը կորցնում է իր ուժը, որովհետեւ հաւանական է, որ Թուրքիան որեւէ պատրւակով սահմանը նորից փակի, իսկ սահմանների ճանաչման դրոյթը մնայ:

Իսկ արձանագրութիւնների բովանդակութիւնը Ա. Մելքոնեանին երկու եզրայանգման տեղիք է տալիս՝ կա՛մ Հայաստանը ազգային-պետական շահեր չունի, կա՛մ Հայաստանի իշխանութիւնները այդ շահերի կրողը չեն: Երկու գնահատականներն էլ մխիթարական չեն:

«Ալիք», 2009, 5 հոկտեմբեր, էջ 1:

ИСКАЖЕНИЕ И ПРИСВОЕНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНОМ ИСТОРИИ АРМЕНИИ – ДОРОГА В ТУПИК

*Интервью директора Института истории, Национальной
академии наук Армении, доктора-профессора Ашота
Мелконяна информагентству АрмИнфо*

Азербайджанская пропагандистская машина достигла той крайности, когда азербайджанский абсурд и реальная наука отдалились друг от друга до предельно возможной степени. Подобное мнение выразил корр. АрмИнфо директор Института истории Национальной Академии наук Армении, доктор-профессор Ашот МЕЛКОНЯН.

“Армения действительно проигрывает Азербайджану в пропагандистской войне, но отвечать на все их глупости я также не считаю правильным. Доказывая факт Геноцида армян в Турции, мы по примеру наших еврейских коллег пришли к тому пониманию, что оспаривать неоспоримое – просто смешно. То же самое можно сказать об “албанском следе” азербайджанцев”, – отметил он. По мнению историка, в Азербайджане процесс “прихватизации” армянских ценностей стартовал при деятельном участии Зии Буниатова, Фариды Мамедовой, отца и сына Ахундовых, которые исказили все, что касалось христианской культуры в нашем регионе. “То есть кавказские татары, которые стали называться азербайджанцами лишь в начале 20-х гг. XX века, стали называть себя тюркоязычными, чтобы связать себя с тюркским миром. С другой стороны, те же татары с целью обеспечения “доказательств” своего присутствия в регионе и своей автохтонности назвали себя последователями Кавказской Албании. То есть в данном случае азербайджанцы стремятся обосновать не выдерживающую

никакой критики свою версию о том, что они образовались в результате смешения этих двух этносов”, - отметил он.

Искажение и присвоение Азербайджаном истории Армении – дорога в тупик. Их версия искажения истории заведет наших соседей-плагиаторов в тупик, учитывая то, что они находятся в постоянном поиске своей идентичности, считает Ашот Мелконян. “Примечательно, что, участвуя в международных конференциях, я постоянно сталкиваюсь с алиевским трафаретом-клише” об оккупированных армянами 20% территорий АР, миллионе беженцев...”Данный трафарет, которым размахивают и азербайджанские политики, и ученые, уже порядком утомил участников научных собраний в Европе”, - отметил он.

В отношениях с Турцией Армения должна руководствоваться примером Израиля, считает профессор Ашот Мелконян. Он подчеркнул, что турки лучше армян знают, что в реальности произошло в 1915 году, поскольку все основные, еще не уничтоженные документы находятся у них в руках. В турецких архивах хранится около 10 миллионов документов о событиях времен Первой мировой войны, даже не имеющих аннотации, так как она имеется лишь к 100 тысячам документов. “Поэтому проводить с турками переговоры на эту тему означает вновь все начать с нуля и сомневаться в факте Геноцида. В этом контексте весьма показателен пример Израиля, категорическим образом отказавшегося спорить на тему Холокоста с немецкими историками. То же самое должны сделать и мы, и руководство Армении уже заявило, что предполагаемая подкомиссия в случае ее создания не должна заниматься обсуждением факта Геноцида армян в Османской империи”, - подытожил Мелконян.

“Голос Армении”, 2010, 13 февраля, с. 5.

“РАБОТАТЬ ПАРТИЗАНСКИМИ МЕТОДАМИ НЕВОЗМОЖНО”, - считает директор Института истории НАН РА Ашот МЕЛКОНЯН

- Г-н Мелконян, неоднократно приходится слышать о том, что Россия, европейский книжный рынок завалены антиармянской псевдонаучной макулатурой азербайджано-турецкого производства...

- Это так. Дело в том, что после Карабахской войны, в которой мы одержали блестящую победу, азербайджанцам не оставалось ничего другого, как начать агрессивную пропагандистскую войну против Армении. И в этом плане они последовали примеру своих османских коллег и известных политических деятелей Турции. Еще в конце 20-х годов прошлого столетия Мустафа Кемаль создал в Турции историографическую организацию – Турецкое историческое общество, – действующую по сей день на государственные средства. Перед этой организацией была поставлена официальная задача переписывания истории Турции и соседних народов. Цель заключалась в том, чтобы показать, что турки якобы издревле жили в этом регионе...

- И армяне совершили геноцид против турецкого народа в годы Первой мировой войны...

- Совершенно верно. При этом начисто игнорируется тот факт, что в это время в Османской империи проживали примерно 13 миллионов человек, из которых только 2,5–3 миллиона были армянами, лишенными элементарных гражданских прав, в том числе и армейской службы. И в таких условиях, без поддержки государства, которой у них, естественно, не было, армяне никак не могли совершить геноцид

против турецкого народа. Однако по этому, уже проторенному пути лжи и фальсификаций пошли азербайджанцы. Да, они опередили нас в пропагандистской войне, но, повторюсь, на то есть причины: как сторона победившая, мы думали, что не нуждаемся в ответных действиях на информационном фронте. Когда пришло осознание, что такой подход ошибочен, мы тоже начали действовать – просто много времени было потеряно. Очевидно то, что применительно к османским туркам мы в пропагандистской войне не уступаем, даже наоборот. Свидетельством тому – принятие Геноцида армян на государственном, парламентском уровне более чем 20 странами мира. Что же касается Азербайджана, то уже много лет официальный Баку направляет колоссальные средства в антиармянское пропагандистское русло. На протяжении последних 2-3 лет армянская сторона дает отпор на международном уровне. Поверьте, нам нетрудно вернуть как минимум равновесия в этом плане, потому что мы на стороне исторической правды, и те политические, общественные деятели, специалисты, кто знаком с историей армяно-азербайджанских отношений (начиная с 1988 года и по сей день), прекрасно это понимают, о чем свидетельствуют многочисленные работы как российских историков, политологов, так и их европейских коллег. Конечно, это не означает, что мы должны расслабляться – напротив, сейчас то время, когда нужно быть максимально активными в плане адекватного реагирования на информационную агрессию...

- Кстати, об активности... Как продвигается работа Института истории над созданием четырехтомника по истории армянского народа? И планируется ли его перевод на другие языки?

- На самом деле четырехтомник обернулся восьмитомником – каждый том включает в себя две книги (то есть первую и вторую часть). Со стороны частных лиц (особенно армянских бизнесменов, проживающих в России) было много предложений финансировать создание этого многотомника. Но мы отказались, потому что были уверены: дело это государственное, а не частное. И в свое время Андраник Маргарян обеспечил нам государственное финансирование. Работа над созданием многотомника уже практически завершена, нуждается в доработке только первая часть I тома.

- А в чем проблема?

- Дело в том, в концептуальном плане есть различные подходы относительно начального этапа формирования армянского этноса. В восьмитомнике, изданном в советское время Институтом истории, было написано, что якобы процесс образования армянского народа закончился только во II веке до н.э., до правления Арташеса I. Это, конечно, очень старая концепция, абсолютно несостоятельная. В настоящее время о ней никто не говорит, но споры относительно времени формирования армянского народа продолжаются, и мы пытаемся обобщить разные подходы. Некоторые ученые считают, что процесс образования, отделения армянского этноса от индоевропейского протонарода начался с VII тысячелетия до н.э., другие датируют его IV тысячелетием до н.э. и т.д. Вторая проблема – проблема этносушности Урартского государства. Часть наших историков четко заявляют, что Урарту было общеармянским государством, другие полагают, что армяне преобладали в этническом плане, но Урарту чисто армянским государством считать нельзя. Однако нельзя забывать, что речь идет об

империи, а империя не может быть монолитной, поэтому, если доминантами в то время были армяне, стало быть, мы можем смело утверждать, что Урарту - армянское государство. Впрочем, я отвлекся... Начиная с прошлого года мы ведем работу над созданием двухтомника по истории армянского народа на русском языке (государство выделило на это средства), постараемся к концу года его закончить и приступить к переводу на английский. В России уже нашлись люди, готовые финансировать издание русского варианта.

- А как насчет издания восьмитомника на армянском языке?

- Мы уже получили деньги от государства, заканчиваем редактирование, один том выйдет в свет в июне или июле, другой – в конце года.

- Возвращаясь к теме информационной войны, хотелось бы спросить: изучается ли нашими специалистами, учеными рынок публикуемой и распространяемой за рубежом антиармянской литературы?

- Мы не должны ждать, чтобы азербайджанцы и турки начали искажать историю, а мы потом бы на это реагировали. Вот недавно, например, вышла в свет прекрасная книга Г. Свазяна "История страны Алуанк" на русском языке, в которой выявлены и подвергнуты научной критике антиармянские, антинаучные и тенденциозные подходы азербайджанских историков в отношении армянских областей Утик и Арцах и вообще истории Алуанка. Эта книга будет распространяться в России... В чем проблема? Проблема в том, что сейчас, когда в Азербайджане на государственном уровне полным ходом осуществляется фальсификация нашей исто-

рии, очень трудно проложить границу между научной публикацией и желтой прессой. Не думаю, что на любую ложь, опубликованную в желтой прессе, мы должны отвечать. Но, если выходят книги на официальном уровне, с грифом Института истории или Академии наук Азербайджана, мы реагируем обязательно. К примеру, в ответ на очередную печатную инсинуацию азербайджанцев о том, что якобы вся Восточная Армения – это Западный Азербайджан, мы выступили и в прессе, и в интернете. За истекшие 3 года мы издали 10 книг, посвященных истории Нагорного Карабаха. Что же касается вашего вопроса о мониторинге, то, думаю, наши ученые не в состоянии (ни финансово, ни в техническом плане) собирать всю эту информацию. На мой взгляд, это задача всевозможных общественных институтов, исследовательских, аналитических центров, которых в Армении немало, либо должна быть создана соответствующая структура с государственным финансированием.

- Вы говорите, что наши историки не дремлют... Но ведь мало книгу написать – ее еще надо издать и, что самое важное, обеспечить распространение и доступ к широкому кругу читателей, особенно за рубежом.

- Вот это действительно большая проблема. Например, президент Союза армян России Ара Абрамян стал одним из спонсоров выхода в свет “Истории страны Алуанк”. Порядка 200 экземпляров книги мы намерены отдать представителю САР здесь, в Ереване, он обещал отправить их в Москву. Но работать такими партизанскими методами невозможно. К распространению книг должны подключиться посольства Армении за рубежом, процесс издания и дальнейшего распространения должен быть организован на государст-

венном уровне. В последнее время у нас складывается интересная практика – мы работаем с конкретными министерствами. Например, Министерство диаспоры заказывает нам конкретную книгу, тему. На средства министерства была издана книга Арцви Бахчиняна “Армяне в странах Скандинавии”, которая силами того же министерства будет распространяться в Европе. Готовится к изданию книга Геворка Степаняна “Демографическая картина Бакинской губернии во второй половине XIX века”. Опять же посредством Министерства диаспоры книга будет издана на английском языке. В 2010 году выйдут в свет две замечательные книги – одна из них рассказывает об армянских общинах в советских республиках в советский период (автор – Ованнес Алексанян), другая – об истории бакинских армян (автор Геворк Степанян) будет опубликована на русском. Конечно, всего этого недостаточно...

- А что нужно сделать, чтобы было достаточно?

- Понимаете, на те деньги, которые получают наши ученые, работать в полную силу крайне трудно. В среднем научный сотрудник получает 40–45 тысяч драмов в месяц. И тем не менее у нас есть преемственность поколений, мы хоть и многое потеряли, но научный потенциал пока еще сохраняем. Плохо то, что молодежь с современным мышлением, владеющая техническими навыками работы с компьютером, интернетом, после защиты диплома зачастую предпочитает более доходное место, пусть и не связанное с научной карьерой. Поверьте, это вынужденная мера – не могут молодые люди, создающие семьи, жить на 45 тыс. драмов в месяц. А старшее поколение ученых продолжает работать за мизерную зарплату, но чаще всего не пользуется

современными техническими средствами. До сих пор мы сохраняем свой научный потенциал исключительно благодаря тому, что наши ученые работают “сердцем”, во имя Родины и осознавая свою миссию перед ней. Но ведь это и задача государства – обеспечить государственный подход к решению проблем историографической науки, которая с каждым днем обретает все большую актуальность, учитывая факт ведения широкомасштабной информационной войны против Армении со стороны наших соседей.

ЗАРА ГЕВОРКЯН

“Голос Армении”, 2010, 18 февраля, с. 3.

А. МЕЛКОНЯН: РЕЗОЛЮЦИЕЙ 252 – ТУРЦИИ ПРЕДЪЯВЛЕН УЛЬТИМАТУМ

“Позиция Турции абсолютно не изменилась как в вопросе карабахского урегулирования, так и в плане армяно-турецких, турецко-американских, турецко-греческих отношений”, - заявил сегодня в ходе встречи с журналистами директор Института истории Национальной Академии наук Армении, историк Ашот Мелконян. Согласно историку, Турция в очередной раз доказала, что в течение этого векового отрезка продолжает действовать с позиций своей идентификации с 500-летней Османской империей, то есть, “турок всегда устанавливал свою правоту с позиций силы”.

“И вполне достаточно было принятия резолюции соотношением голосов 23–22, чтобы турецкие дипломаты в костюмах и галстуках сразу показали свое истинное лицо и заговорили на языке Османской империи”, - подчеркнул историк. В этой связи он напомнил об озвученных турецкой стороной угрозах, отзыве посла Турции из США.

По мнению А. Мелконяна, принятие резолюцией 252 Комиссией по внешним отношениям Конгресса США стало “ультиматумом Турции в связи с протоколами, и по этому сценарию Геноцид армян может быть рассмотрен на расширенном заседании Конгресса США”.

Aysor.am, 2010, 11 марта.

А. МЕЛКОНЯН: ВОПРОС ГЕНОЦИДА АРМЯН СЕГОДНЯ СТАЛ ОРУДИЕМ В РУКАХ ДРУГИХ ДЛЯ УРЕГУЛИРОВАНИЯ СВОИХ ПРОБЛЕМ С ТУРЦИЕЙ

Принятие Комитетом по иностранным делам Палаты представителей Конгресса США резолюции по Геноциду армян директор института истории НАН РА Ашот Мелконян оценил как результат соглашения между Турцией и США.

Как сообщил он сегодня на пресс-конференции, резолюция принята с тем условием, что она не будет вынесена на повестку пленарного заседания. Однако, историк, по его словам, получил удовлетворение 4 марта.

“В смысле пропаганды произошел очень важный прогресс. Турецкая твердолобость приводит к тому, что проблема вновь становится предметом обсуждения, и в который раз комиссия констатирует, что геноцид был. А то, что вопрос не выносится на повестку пленарного заседания, еще раз говорит о том, что там политические интересы важнее, чем вопросы демократии и историческая справедливость”, - сказал он, подчеркнув, что этот бумеранг бьет по авторитету США как страны, проповедующей демократические ценности.

По мнению А. Мелконяна, вторым важным обстоятельством является то, что турецкая сторона 4 марта уже в который раз доказала, что республиканская Турция, имеющая столетнюю историю, продолжает действовать с позиций идентичности 500-летней Османской империи. “То есть, турки свою правоту всегда утверждали с позиции силы”, - заметил историк и добавил, что после принятия резолюции турецкие послы сняли свои костюмы, начали говорить языком Османской империи и начали сыпать угрозы и выдвигать предусловия.

А. Мелконян заметил, что принятие резолюции еще раз выявило тот факт, что Турция в вопросе нормализации отношений

с Арменией выдвигает предусловия. На данном этапе, согласно историку, Армения сменила свою пораженческую позицию и приняла достойную.

Директор института выразил уверенность, что вопрос признания Геноцида армян сегодня стал орудием в руках других стран для урегулирования своих проблем с Турцией.

ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. «ՌՈՒՄ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԸ, ԿՈՊԻՏ ԱՍԱԾ, ԱԴՐԲԵԶԱՆՑԻՆԵՐԻ «ՄԵՅԻԴԸ» ՓՈԵԼ ԵՆ

Լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանն ասել է, թե Կրեմլի պաշտոնական կայքէջում տեղադրված է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի և համալսարանների

հանձնարարությամբ գրված երկու ռուս գիտնականների՝ հետխորհրդային հանրապետությունների դպրոցական դասագրքերում հայրենական պատմության գնահատականի վերաբերյալ աշխատությունը:

– Մոտ 400 էջից կազմված աշխատության մեջ նշված է, որ բացառությամբ ՀՀ-ի և Բելառուսի՝ մնացած բոլոր երկրների դպրոցական դասագրքերում պատմությունը խեղաթյուրված է, աղավաղված են փաստերը, և բոլորն արհեստականորեն իրենց պատմությունը տարել են դարերի խորքը: Աղբրեջանի կտրվածքով ասեն, որ ռուս գիտնականները, կոպիտ ասած, աղբրեջանցիների «մեյիդը փռել» են՝ ծաղրելով վերջիններիս Ք.ա. 7-րդ հազարամյակում շումմերներին, աքքադացիներին աղբրեջանցի համարելու համար,– նշել է նա:

Ըստ Աշոտ Մելքոնյանի՝ աշխատության մեջ գիտնականները ծաղրել են նաև աղբրեջանցի այն պատմաբաններին, ովքեր գրել են, թե աշխարհում առաջին աղբրեջանցին ձևավորվել է «Արևմտյան Աղբրեջանում (այժմյան ՀՀ-ում)», և որ 1918 թ. մայիսի 29-ին իբր ինչ-որ հայեր, դիմելով Աղբրեջանի կառավարությանը, խնդրել են նորանկախ Հայաստանին, որը չուներ մայրաքաղաք,

«ադրբեջանական» Երևան քաղաքը տրամադրել որպես Հայաստանի մայրաքաղաք, և ադրբեջանցիներն էլ տրամադրել են:

– Մոսկվայում Ադրբեջանի դեսպան Բյուլբյուլ-օղլին բողոքի նոտա է ներկայացրել Ռուսաստանին՝ պահանջելով, որ իրենց մասնագետների կարծիքներն էլ կայքէջում տեղադրվեն: Այս ամենից բացի, գրականության դասագրքում գրված է, որ վաղնջական ժամանակներից հայերը ոտնձգություններ են արել ադրբեջանցիների նկատմամբ և ցանկացել են նրանց հողերը գրավել: Ռուս գիտնականները զարմացել են՝ եթե վաղնջական շրջանում ադրբեջանցիներ չեն եղել, այդ ինչպե՞ս խեղճ հայերը պիտի գրավեին ադրբեջանցիների հողերն ու վատ տրամադրվեին նրանց նկատմամբ,– ասել է Աշոտ Մելքոնյանը:

ՇՈՒՇԱՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«7 օր», 2010, 11 մարտ:

ԹՈՒՐՔԻԱՆ ԿՈՐՑՐԵԼ Է ԻՐ ՆԱԽԿԻՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ

Այսօր թուրքական հասարակությունը շատ բարդ վիճակում է, այն երկփեղկված է և Թուրքիայի զարգացման առումով չի կարողանում կողմնորոշվել՝ դեպի ֆունդամենտալիզմ՝ իսլամ գնալ՝ որպես կայսրությունը պահելու գործոն, թե՞ դեպի եվրոպականացում: Այսօր կազմակերպված ասուլիսին ասաց ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը՝ պատասխանելով լրագրողի այն հարցին, թե ո՞ր կտանեն Թուրքիային Հայկական հարցն ու քրդական հարցը, Թուրքիան կգոյատևի՞ այս խնդիրներով, թե՞ կգա ժամանակ, որ կկազմալուծվի:

Պատմաբանը նշեց, որ թե՛ դեպի ֆունդամենտալիզմ և թե՛ դեպի եվրոպականացում գնալու դեպքում Թուրքիայի հեռանկարը լուսավոր չի կարող լինել: Եթե Թուրքիան բարեփոխումների՝ եվրոպականացման ճանապարհով գնա, մեխանիկորեն ջրի երես դուրս կգա քրդական հարցը:

«Նվազագույնը 10 մլն, և առավելագույնը մինչև 25–30 միլիոնանոց քրդական զանգվածը այսօր իրեն նկատել է տալիս ոչ միայն Դիարբեքիում, երբ 1 միլիոնանոց ցույցի է դուրս գալիս, այլև Անկարայում և Ստամբուլում: Արդեն նշանակում է՝ այդ երկրի ժողովրդագրական վիճակն այնպիսին է, որ միայն արևելյան նահանգների, այսինքն՝ մեր պատմական Արևմտյան Հայաստանի խնդիրը չէ որպես «Քրդստան», այլ ամբողջ Թուրքիան այսօր ժողովրդագրական իմաստով իր նախկին պատկերը կորցրել է, և սա յուրաքանչյուր երկրի, առավել ևս կայսրության հեռանկարի իմաստով լուրջ վտանգ է ներկայացնում»,– ասաց Աշոտ Մելքոնյանը:

Նրա խոսքերով՝ վերացման, փլուզման վտանգը մշտապես կախված է եղել ամեն մի կայսրության, այդ թվում նաև Թուրքիայի վրա: Բարեփոխումների խնդիրը, սկսած Մուստաֆա փաշա

Բայրաքդարից մինչև Ռեշիդ փաշա և այս վերջին հանրապետական շրջանը, մշտապես կախված է եղել Թուրքիայի վրա:

«Պատահական չէ, որ Թուրքիային 19-րդ դարում անվանում էին հիվանդ մարդ, և եվրոպական յուրաքանչյուր երկիր փորձում էր զիջումներ կորզել Թուրքիայից՝ Հայկական հարցը օգտագործելով: Եվ բնականաբար, սրան էլ գումարվեց արդեն քրդական խնդիրը, որը կարծես թե Սուլթան Համիդը լուծել էր 19-րդ դարի վերջին՝ «Համիդի» ջոկատներ ստեղծելով, քրդերին դեպի պետական ծառայություն բերելով և նրանց ուղղելով հայերի դեմ: Բայց երբ Հայոց ցեղասպանությունից հետո օգտագործվեց քրդական գործոնը, քրդերն ուղղակիորեն մնացին Արևմտյան Հայաստանում մեր փոխարեն՝ շատ ավելի վտանգավոր, զինված, շատ ավելի հակաթուրքական կեցվածքով, և այսօր թուրքական հասարակությունը բարդ վիճակի առջև է կանգնած», – ասաց պատմաբանը:

ՍՈՆԱ ԱՎԱԳՅԱՆ

«Հետք օնլայն», 2010, 11 մարտ:

ՄԵՆՔ «ՄՏԻՊՎԱԾ ԵՆՔ» ԴԱՐՁԵԼ ԳՈՐԾԻՔ ԱՄՆ - ԹՈՒՐԹԻԱ ԽԱՂԻ ՄԵՋ

«Ժամանակ»-ը ԱՄՆ Կոնգրեսի համապատասխան հանձնա-
ժողովում ընդունված բանաձևի և դրա հետևանքների մասին
գրուցել է ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոն-
յանի հետ:

– Շատերն են նշում, որ ԱՄՆ Կոնգրեսի հանձնաժողովում ըն-
դունված բանաձևը թուրք-ամերիկյան հարաբերություններ պար-
զելու թատերաբեմ էր, ոչ թե հայկական: Այդ դեպքում ինչո՞ւ էին
հայ պատգամավորները հայտնվել Կոնգրեսում, կամ արդյո՞ք
ճիշտ էր, որ Աժ խոսնակը շնորհակալական նամակ է գրում Նեն-
սի Փելոսիին:

– ԱՄՆ-ի կողմից Հայոց ցեղասպանության ճանաչման
խնդիրն արդեն պատմության գիրկն է անցել, քանի որ արդեն 42
նահանգ ընդունել է ցեղասպանությունը: Ուրեմն ասել, որ մենք
մեր նպատակն ենք դարձրել ճանաչումը, իմ խորին համոզմամբ,
սխալ է, որովհետև այսօր շատ ավելի կարևոր է ցեղասպանու-
թյան հետևանքների վերացման և անգամ հատուցման խնդիրների
արծարծումը: Այն, որ մենք հերթական անգամ ներքաշվել ենք
ԱՄՆ-Թուրքիա խաղի մեջ, ոչ մեկի մոտ կասկած չի առաջացնում,
բայց եթե թուրքական լոբբին պետական, պաշտոնական հանձ-
նաժողովների ու դեսպանների մակարդակով ներկա է գտնվում
այդ նիստին, և մեզ վերաբերող խնդրի քննարկմանը մենք գոնե
ֆիզիկապես ներկա չլինեինք, առավել ևս որ մեր արտաքին քա-
ղաքականության բաղադրամաս ենք հայտարարել ցեղասպա-
նության խնդիրը, ուղղակի ամոթ կլիներ: Դրա համար, կարծում
եմ, որ բարոյական առունձվ գոնե անհրաժեշտ էր, որ մենք այն-
տեղ ներկա գտնվեինք:

– Բայց մյուս կողմից՝ արդյո՞ք խելացի որոշում էր շնորհա-
կալություն ու երախտագիտություն հայտնել ԱՄՆ-ին, երբ վաղը

գուցե թուրքերն ու ամերիկացիները իրենց հարցերը պարզեն, իսկ մենք արանքում վատամարդ մնանք:

– Ես չեի ասի, թե պետք է շնորհակալություն հայտնել, բայց գոհունակություն հայտնել պետք է: Տասնյակ հազարավոր թուրքեր արտասահմանում ստորագրահավաք էին սկսել Հայոց ցեղասպանության համար հայ ժողովրդից ներում հայցելու նպատակով, և մեր սփյուռքահայ որոշ գիտնականներ ու քաղաքական գործիչներ շնորհակալական նամակներ ուղղեցին այդ թուրքերին: Դա նույնն է, եթե դատարանի դահլիճում տուժողի հարազատները շնորհակալություն խնդրեն հանցագործից միայն այն բանի համար, որ նա ընդունում է իր մեղքը և հայցում հանրության ներողամտությունը: Ես կարծում եմ, որ շնորհակալության անհրաժեշտություն չկար, բայց որ գոհունակություն հայտնվել է պետական մակարդակով, դա կարևոր է, և եթե դա չանեինք, ուղղակի նաև ամոթ կլիներ: Վերջապես աշխարհը չէ՞ր ասի, որ մեզ վերաբերող խնդիրը, որը երկու տերությունների հակասությունների թնջուկի մեջտեղում է հայտնվել, փաստորեն մեզ բացարձակապես չի հետաքրքրում: Բայց դա նաև հուշում է մի հանգամանք, որ մենք ներքաշվում ենք մի խնդրի մեջ, որը մեզ համար նպաստավոր և ձեռնտու չէ: Առավել ևս, որ մեր ռազմավարությունը ցեղասպանության հարցում պետք է լինի ոչ թե ճանաչումը, որն արդեն եղել է, այլ դրա հետևանքների վերացումը:

– Բայց տեսեք. մեր ԱԺ խոսնակը նամակ է գրում Նենսի Փելոսիին և հույս հայտնում, որ այդ բանաձևը կքվեարկվի Կոնգրեսում: Հիմա եթե այն չքվեարկվի, Հայաստանը վատ վիճակում չի՞ հայտնվում:

– Հակառակ պարագան եկեք պատկերացնենք, որ մենք ոչ մի արձագանք չենք տվել՝ ասելով, որ դա մեզ չվերաբերող խնդիր է: Վերջապես, մենք պետություն^ոն ենք, թե՛ ոչ: Եթե թուրքական խորհրդարանից գնում է երկու պատվիրակություն, ինչո՞ւ պետք է մենք չգնանք:

– Թուրքերը գնում են, որովհետև դա թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների խնդիր է ու ոչ մի կապ չունի հայկական շահերի հետ:

– Բայց դա ուղղակիորեն մեզ է վերաբերվում: Այնտեղ մեր հայրենագրկման ու բնաջնջման խնդիրն են շոշափում, և դա մեզ համար շատ զգացական հարց է: Ես կարծում եմ, որ, այո՛, շատ ավելի մեծ և պաշտոնական պատվիրակություն պետք է գնար, և պետական մոտեցում պետք է ցուցաբերվեր: Վերջին շրջանում մենք ունենք մտավախություն, որ 1998 թվականից հետո սկսված այն պետական մոտեցումը, որ կար, այսօր որոշ չափով նահանջել է պայմանավորված նաև հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացով:

– Այսինքն՝ չի՞ ստացվում, որ մենք գիտակցում ենք, որ սա թուրք-ամերիկյան խնդիր է, գիտակցում ենք, որ մենք, ըստ էության, ԱՄՆ-ի ձեռքին գործիք ենք ծառայում և գիտակցաբար գնում ենք այդ գործիքի դերը կատարելու:

– Ի՞նչ եք կարծում, 19-րդ դարի վերջին, երբ կազմակերպում էինք Բաբը Ալիի ցույցը, Խանասորի արշավանքը, Գում Գափուի ցույցը, Բանկ Օտոմանի գրավումը և գիտեինք եվրոպական տերությունների խարդավանքներն այս հարցում, մենք չէի՞նք հասկանում, որ ինչ-որ իմաստով, այո, մենք ներքաշվել ենք այդ խաղի մեջ և գործիք ենք մեծ տերությունների ձեռքին: Իհարկե գիտեինք: Այսօր ժամանակի հեռվից քննադատում ենք ու ասում, որ նրանք սխալ էին անում, որ իրենց հույսը կապում էին մեծ տերությունների հետ: Բայց լավ օրից չէր, որ նրանք իրենց հույսը կապում էին նրանց հետ: Երբ 1920-ին Հայաստանը դիմեց դաշնակից երկրներին խնդրելով թուրք-հայկական պատերազմում իրեն օգնել, գիտեք՝ ՀՀ ղեկավարությունը համոզված էր, որ պետք է օգնե՞ն: Ուղղակի ճար չունեիր: Այդ իմաստով, եթե մենք հայ-թուրքական այս «հաշտեցման» գործընթացում տեսնում ենք, որ թուրքերը բացահայտ նախապայմանների լեզվով են խո-

սում, և մենք լավ գիտենք, որ այս հարցում ԱՄՆ-ի ճնշումը թուրքերի վրա շատ կարևոր է, չօգտվե՞նք դրանից: Ստիպված ենք օգտվել՝ այլընտրանք չունենալով:

– *Բայց Ձեր նշած տարիներին մենք պետություն ու դիվանագիտություն չունեինք, և ազգային զգացմունքները կարող էին գերադասվել սառը դատողությանը, բայց չէ՞ որ հիմա ունենք պետություն, որը պետք է սառը հաշվարկներով առաջնորդվի, ոչ թե...*

– Այն կոնգրեսականը, որը դահլիճում տեսնում է հագուստի վրա NO կպցրած թուրք պաշտոնյային և նրա կողքին չտեսներ գեթ մի հայ պաշտոնյա՝ դա նորմա՞լ կլիներ: Նույն թուրքը շուռ չէ՞ր գա ու ասի. «Նշանակում է Հայաստանը թքած ունի այս բանաձևի վրա»: Բայց մենք թքած չունենք, չէ՞: Ի վերջո, դա մեզ է վերաբերվում, աշխարհի խոշորագույն երկրներից մեկի՝ ԱՄՆ-ի կարծիքն այս հարցում կարևոր չէ՞ մեզ համար: Ես կարծում եմ, որ մեր ֆիզիկական ներկայությունն այդ քննարկմանը պետք էր:

– *Այսինքն՝ ստացվում է, որ մենք նպաստում ենք թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների վատթարացմանը: Արդյո՞ք դա մեզ ձեռնտու է:*

– Չենք նպաստում. թուրք-ամերիկյան հարաբերությունները ուրիշ հարթության վրա են, և նրանք այս հանգամանքն օգտագործում են և բնականաբար, եթե այստեղ կա թատերական ներկայացում, դրա մեջ դերասանն ունի իր դերը. եթե նա ճիշտ կատարեց այդ դերը, դրանից նա շահեց, նշանակում է՝ նա ճիշտ դիրքերի վրա է: Չեմ ասում, թե մենք առաջին շարքերում հայտնվենք, բայց ճիշտ չէ նաև, որ մենք այս խնդիրը անտարբերության մատնենք:

– *ՀՀ իշխանությունները հայտարարում են, որ ցեղասպանության հարցը չի վիճարկվում հայ-թուրքական արժանազրույուններով, բայց Հիլլրի Բլինթոնն օրերս Կոստա Ռիկայում հայ-*

տարարեց, որ ցեղասպանության հարցը պետք է քննարկի ոչ թե Կոնգրեսը, այլ արձանագրություններով ստեղծվելիք պատմաբանների ենթահանձնաժողովը: Սրանով, փաստորեն, ջրվում են ԶԶ իշխանությունների հայտարարությունները:

– Այն օրը, երբ որ Հայաստանը պաշտոնապես կհայտարարի, որ ինքը հայ պատմաբանին ուղարկում է այդ թեմայով բանավիճելու թուրք պատմաբանի հետ, այդ օրվանից կնշանակի, որ այդ փաստաթղթում ցեղասպանությանը վերաբերող նախապայմանը գոյություն ունի: Քանի դեռ ԶԶ նախագահի ու ԱԳ նախարարի մամլո խոսնակները հայտարարում են, որ մեզ մոտ ոչինչ չի փոխվել, նշանակում է՝ մենք դեռ հավատալու հիմքեր չունենք, որ այդ հանձնաժողովը այդ նպատակով է ստեղծվել: Թուրքերը այդ նպատակով են ստեղծել, բայց մենք այդպես չենք պատկերացնում դա: Ես՝ որպես պատմության ինստիտուտի տնօրեն, բազմիցս հայտարարել եմ, որ չեմ մասնակցի մամանատիպ որևէ բանավեճի, որովհետև մենք ակամայից կհայտնվենք ցեղասպանությունը կասկածի տակ դնողի վիճակում: Նման գնով կարգավորման գործընթացը ես չեմ ողջունում: Այսինքն՝ եթե մենք պետք է Ախուրյան-Արաքսը ճանաչենք որպես սահման, եթե պետք է ցեղասպանության հարցով գնանք բանավիճենք թուրքերի հետ և այս արձանագրությունները պայմանավորենք երրորդ երկրի տարածքային ամբողջականությամբ, ինձ համար նման կարգավորումը անընդունելի է:

– Չի՞ ստացվում, որ մենք ջայլամի նման գլուխներս թաղել ենք հողի մեջ և հայտարարում ենք, որ մենք արձանագրությունները այդպես չենք պատկերացնում, այն դեպքում, երբ բոլորը, բացի մեզանից, այդպես են պատկերացնում:

– Երբ մեզ բարձր մակարդակով հավաստիացրեցին, որ դա պատմաբանների հանձնաժողով չէ, ես խորհրդարանական լուսնների ժամանակ իմ ցավակցությունները հայտնեցի օրգանական քիմիայի մասնագետներին, որ նրանք պիտի գնան ու

պատմական խնդիրներ քննարկեն հայ-թուրքական հարաբերությունների ոլորտում: Այսինքն՝ հասկանալի է, որ տրամաբանորեն խնդիրը վերաբերում է դրան, բայց քանի դեռ թղթի վրա դա չի գրված, այդ խնդիրն այսօր օրակարգում չէ:

– Եթե իսկապես պատմաբանների հանձնաժողովը ցեղասպանության խնդիրը չի քննարկելու, և Քլինթոնը նման բան է հայտարարում, ինչո՞ւ ԶԶ ԱԳՆ-ն բացատրություն չի պահանջում այդ հայտարարության համար կամ չի հայտարարում, որ Քլինթոնը խեղաթյուրում է իրականությունը:

– Նույն Քլինթոնը մի քանի անգամ հայտարարել է, որ ԱՄՆ-ն ևս կողմնակից է առանց նախապայմանների հարաբերությունները կարգավորելուն: Այսինքն՝ մի դեպքում մենք հղում ենք կատարում Զ. Քլինթոնին, որ նա նախապայմաններով բանակցային գործընթացին դեմ է, մյուս կողմից՝ նա անհարմար վիճակում ստիպված էր հայտարարել, որ կարիք չկա այդ խնդրին Կոնգրեսն անդրադառնա, քանի որ գուցե պատմաբանների հանձնաժողովն էլ դրան անդրադառնա: Թեև այս ողջ սցենարն իրենց կողմից էր գրված, և, իմ խորին համոզմամբ, Քլինթոնի այս վերջին զանգը այդ հանձնաժողովի նախագահին դարձյալ խաղ էր՝ փոխադարձ համաձայնությամբ, և դա ուղղակի հիշեցում էր թուրքերին, որ բանաձևը նույն ճակատագիրը կունենա նաև Կոնգրեսի լիազումար նիստում, եթե թուրքերը չվավերացնեն արձանագրությունները: Եթե մենք Քլինթոնի հայտարարությունից հետո չենք հայտարարել, որ նրա հայտարարությունն իրականությանը համապատասխանում է, ուրեմն նշանակում է՝ հուսամք, որ պատմաբաններին վերաբերող խնդիրն այստեղ գոյություն չունի:

ԱՐԹՈՒՐ ԽԵՄՅԱՆ

«Ժամանակ», 2010, 11 մարտ:

**ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. «ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ
«ՃԱՆԱՀՈՒՄ» ՁԵՎԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՊԵՏՔ Է ՓՈԽԱՐԻՆՎԻ
«ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱՑՈՒՄ ԵՎ ՓՈԽՀԱՏՈՒՑՈՒՄ»
ՁԵՎԱԿԵՐՊՄԱՍԲ»**

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը կարծում է, որ մարտի 4-ին ԱՄՆ Կոնգրեսի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովում Հայոց ցեղասպանության մասին բանաձևի ընդունմամբ Հայաստանն էական առաջընթաց չի ունեցել: Նման կարծիք նա հայտնեց մարտի 11-ին տեղի ունեցած մամուլի ասուլիսի ժամանակ:

Նշելով, որ քարոզչական տեսանկյունից մարտի 4-ը կարևոր էր, նա միևնույն ժամանակ ավելացրեց, որ ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը ողջ աշխարհի համար այլևս իրողություն է, պատմության գիրկն անցած փաստ: Նրա կարծիքով՝ ցեղասպանվածի հոգեբանությունը մեզանից անբաժան է, ինչն էլ պատճառ է հանդիսանում, որ կանգնած մնանք «ստարտային դիրքերում»: «Մենք սխալ ուղու վրա ենք. ցեղասպանությունը վաղուց ճանաչվել է միջազգային հանրության կողմից, հետևաբար պետք է աշխատել այն ուղղությամբ, որպեսզի «ճանաչում» ձևակերպումը փոխարինվի «հետևանքների վերացում և փոխհատուցում» ձևակերպմամբ»,– ընդգծեց Աշոտ Մելքոնյանը՝ հավելելով, որ ԱՄՆ-ը ևս ճանաչել է պատմական իրողությունը. «Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչել են ԱՄՆ-ի 42 նահանգները, այդ բառն արտասանել է ԱՄՆ-ի նախագահներից Ռոնալդ Ռեյգանը, մինչև նախագահ դառնալը՝ նաև Բարակ Օբաման, այդ եզրույթն արդեն քանի տարի է՝ օգտագործում է ամերիկյան «Նյու Յորք թայմս» հեղինակավոր պարբերականը»,– նշեց նա:

Ամերիկացիները այն հարցին, թե որքա՞ն է հավանականությունը, որ Հայոց ցեղասպանության մասին բանաձևը մուտք կգործի ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի լիազուժար միստ, պատմության ինստիտու-

տի տնօրենը նկատեց, որ ինքը դրա հավանականությունը փոքր է գնահատում. «Եթե անգամ մի պահ պատկերացնենք, որ բանաձևը կհայտնվի Կոնգրեսի լիազումար նիստում, միևնույնն է, այն առաջընթաց չի ունենա»,– համոզմունք հայտնեց Աշոտ Մելքոնյանը:

NEWS.am-ի թղթակցի հարցին, թե ի՞նչ կլինի, եթե ԱՄՆ-ը, այնուամենայնիվ, անտեսի Թուրքիայի սպառնալիքները և Կոնգրեսի մակարդակով ճանաչի Զայոց ցեղասպանությունը, նա նշեց, որ ճիշտ է, դրանից թուրք-ամերիկյան հարաբերությունները ժամանակավորապես կսառեն, սակայն էական ոչ մի բան չի փոխվի. «2000–2001 թթ. Թուրքիան Ֆրանսիային էլ սպառնում էր «Միրաժ» տիպի ռազմական օդանավեր չզնեւ նրանից, սակայն 6 ամիս անց գնեց դրանք և հարաբերություններն էլ լավացրեց այդ երկրի հետ»,– ամփոփեց պատմաբանը:

NEWS.am, մարտ 11, 2010 / 09:28:

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ Է ՓՈԽԵԼ ՄԱՐՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ

«Մարտի 4-ին Հայաստանն ունեցավ առաջընթաց՝ արժանապատիվ պահվածքի առուճով, իսկ ցեղասպանության հարցում որևէ առաջընթաց չգրանցվեց», – երեկ նշեց ԳԱՍ պատմության

ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը: Ցեղասպանության առուճով որևէ առաջընթաց չգրանցվեց, որովհետև, ըստ Մելքոնյանի, մենք միայն ճանապարհով ենք ընթանում. «Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումն

արդեն կայացած փաստ է, կոնկրետ ԱՄՆ-ում ոչ ոք չհերքեց դրա եղելությունը, 42 նահանգներ ճանաչել են ցեղասպանությունը, չկա որևէ քաղաքական շրջանակ, որը կմերժի ցեղասպանության փաստը, հետևաբար այժմ մենք պետք է աշխատենք հասնել ոչ թե ցեղասպանության ճանաչմանը, այլ դրա հետևանքների վերացմանը», – շեշտեց Մելքոնյանը: Բանախոսի խոսքերով՝ այսօր այս հարցով պետք է զբաղվեն միջազգային իրավունքի մասնագետները, ոչ թե պատմաբանները: «Սակայն աշխարհի այն երկրներում, որտեղ ընդունված է ցեղասպանությունը, որտեղ տեղի են ունենում քննարկումներ, բոլոր այդ օրինագծերի մեջ չկա այն խիստ կարևոր ձևակերպումը, որ Հայոց ցեղասպանությունը տեղի է ունեցել Արևմտյան Հայաստանում: Միայն Ռուսաստանի Պետդոմայի ընդունած փաստաթղթի մեջ է այդպես նշված, բոլոր այլ երկրներում Արևմտյան Հայաստան ձևակերպման փոխարեն նշված է Օսմանյան կայսրություն», – նկատեց պատմաբանը: Հետևաբար, այսօր անհրաժեշտ է փոխել մարտավարությունը

այս հարցում. «Պետք է բարձրաձայնել հայերի հայրենագրկման հարցը: Ի՞նչ է, երբ մեկը մյուսի տունն է խլում, այս երկուսի թռուներից տուժողը չի՞ կարող դատի տալ խաբեբայի թռռանը՝ պահանջելով իր պապենական տունը»,– նշեց բանախոսը:

Մելքոնյանն ավելացրեց նաև, որ Հայոց ցեղասպանությունն այս առումով տարբերվում է հրեական Հոլոքոսթից, քանի որ հրեաները, ի տարբերություն հայերի, ենթարկվել են բնաջնջման իրենց երկրից դուրս: «Իսկ այսօրվա մեր ճանապարհն ապացուցում է, որ ցեղասպանության ճանաչումն ընդամենը գործիք է պետությունների ձեռքում՝ թուրքիային ճնշելու»,– ընդգծեց պատմաբանը: Սակայն թուրքիան, ըստ Մելքոնյանի, ամենևին նշանակություն չի տալիս այդ ճնշումներին. «Մարտի 4-ի իրադարձությունները ցույց տվեցին, որ թուրքիայի հանրապետությունը խոսում է օսմանյան դիրքերից. այդ երկիրը կարծես չի փոխվել»,– ասաց պատմաբանը՝ հալվելով, որ Անկարան միշտ էլ ուշադրություն չի դարձրել իր միջազգային վարկին. «Կիպրոսի օրինակը սրա վառ ապացույցն է, քանի տարի միջազգային հանրությունը պահանջում է թուրքիայից դուրս գալ Կիպրոսից, սակայն ապարդյուն»,– նկատեց Մելքոնյանը: Այս առումով հայկական բանաձևն էլ կարող է որևէ կերպ չազդել Անկարայի վրա:

Առհասարակ, Մելքոնյանը բավական հոռետեսական է նայում 252-րդի հետագա առաջխաղացմանը Կոնգրեսում. «Եթե նույնիսկ բանաձևը հայտնվի լիազումար նիստի օրակարգում, ապա բավական է մեկ-երկու խոսք Իրաքում և Աֆղանստանում ամերիկացի զինվորների մասին, ու այն անմիջապես կմերժվի»,– կարծում է Մելքոնյանը: Սակայն Հայաստանը, պատմաբանի խոսքերով, պետք է բարձրաձայնի, որ Հայոց ցեղասպանության հարցը վերաբերում է Հայաստանի ազգային անվտանգությանը:

ՀՈՎԻԿ ԱՖՅԱՆ

«ԱԶԳ», 2010, 12 մարտ:

ԹՈՒՐԹԻԱՆ ՈՒ ԱՂՐԲԵԶԱՆԸ ՉԵՆ ՓՈԽՎԵԼ

Համոզված է ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը

ԱՄՆ-ի Ներկայացուցիչների պալատի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի կողմից 252 բանաձևի ընդունումը մեկ անգամ ևս փաստում է, որ Միացյալ Նահանգներում գիտական և պետական մակարդակով ոչ ոք չի կասկածում, թե իսկապես եղել է Հայոց ցեղասպանություն: Երեկվա ասուլիսում նման կարծիք է հայտնել ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը՝ մասնավորապես ընդգծելով. «Իսկ որ խնդիրը չի մտնում Կոնգրեսի լիազումար նիստի քննարկման օրակարգ, մեկ անգամ ևս խոսում է այն մասին, որ այստեղ քաղաքական շահն ավելի կարևոր է, քան ժողովրդավարությունն ու պատմական ճշմարտությունը: Ինչ-որ իմաստով, բումբերանգի նման, այս հանգամանքը հարվածում է նաև ԱՄՆ-ի հեղինակությանը՝ որպես միջազգային ասպարեզում ժողովրդավարության միջնաբերդ: Բանաձևի՝ Կոնգրեսի լիազումար նիստ մուտք գործելու փոքր հավանականություն էմ տեսնում... Նույնիսկ, եթե մուտք գործի, քվեարկությունը կլինի բացասական»: Պատմաբանի համոզմամբ՝ արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի կողմից բանաձևի ընդունումը նախապես մշակված սցենար էր, որով ԱՄՆ-ը պարզապես նպատակ ուներ հայ-թուրքական արձանագրությունների վավերացման հարցում վերջնագիր ներկայացնել Թուրքիային:

Պարոն Մելքոնյանի կարծիքով՝ բանաձևի ընդունումը դրական էր քարոզչական առումով, իսկ ճանաչման առումով որևէ առաջընթաց չունեցանք. «Մենք պետք է նահանջենք ճանաչումից, այն արդեն իրողություն է ու պարզապես գործիք ուրիշների ձեռքին՝ իրենց խնդիրները Թուրքիայի հետ կարգավորելու համար»: Նա ափսոսում է, որ, այդուհանդերձ, պետական մակարդակով շարունակվում է ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը. «Ճանաչումն արդեն վաղուց պատմության գիրկն է անցել: Պետք է խոսել, քաղաքակիրթ լեզվով ասած, ցեղասպանության

հետևանքների վերացման, իսկ շատ ավելի հստակ՝ հատուցման մասին: Հատուցման մասին չխոսելը նշանակում է՝ ցեղասպան-վածի բարդությոնը հաղթահարելու հնարավորություն չունենք և ճիշտ ուղու վրա չենք»: Բանաձևի ընդունումից հետո Թուրքիայի պահվածքին անդրադառնալով՝ պատմաբանը նշեց. «Թուրքիան քանիերորդ անգամ ապացուցեց, որ դեռ շարունակում է գործել 500-ամյա Օսմանյան կայսրության ինքնության դիրքերից, այսինքն՝ թուրքը մշտապես իր ճշմարտությունը հաստատել է ուժի դիրքերից, և բավական էր բանաձևի հաստատումը, որ թուրք դիվանագետները՝ կոստյումներով և փողկապներով, փոխեին իրենց իրական պատկերը և խոսեին Օսմանյան կայսրության լեզվով՝ ապառնալիքներ հնչեցնեին, թե տեսե՛ք՝ ինչ տեղի կունենա սրանից հետո: ԱՄՆ-ում Թուրքիայի դեսպանին հետ կանչելը պարզապես նախապայման էր ԱՄՆ-ի առջև»:

Ա. Մելքոնյանը անդրադարձավ նաև վերջերս Կրեմլի պաշտոնական կայքէջում՝ kreml.org, տեղադրված մի գրքի: Աշխատության ռուս հեղինակները փորձել են գնահատել՝ որքանով է պատմությունը գիտական կամ խեղաթյուրված. «Գրքում նշված է, թե, բացառությամբ Հայաստանի և Բելառուսի, մնացած բոլոր հետխորհրդային երկրների դասագրքերի պատմությունը խեղաթյուրված է: Հարկ է նկատել, որ գրքում ռուսները ծաղրել են ադրբեջանցի մասնագետներին՝ շումերներին, աքադացիներին ադրբեջանցի համարելու համար: Ամենախայտառակ բանը, պարզվում է, ըստ ադրբեջանցի պատմաբանների՝ աշխարհում առաջին ադրբեջանցին ձևավորվել է Արևմտյան Ադրբեջանում, որի դիմաց փակագծում գրված է՝ ներկայիս Հայաստան, և իբր 1918 թ. մայիսի 29-ին ինչ-որ անձինք դիմել են Ադրբեջանի կառավարությանը՝ նշելով, որ նորանկախ Հայաստանը չունի մայրաքաղաք, խնդրում ենք ադրբեջանական Երևան քաղաքը տրամադրել մեզ որպես մայրաքաղաք»:

ԱՐՓԻՆԵ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

«Առավոտ», 2010, 12 մարտ, էջ 12:

ԱԴՐԲԵՋԱՆԸ ԽԵՂԱԹՅՈՒՐՈՒՄ Ե ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ռուս երկու գիտնականներ Ա. Դանիլովի ու Ա. Ֆիլիպովի համատեղ պատրաստած «Ռուսաստանի և հետխորհրդային պետությունների ընդհանուր պատմության մերկայացումը նորանկախ պետությունների դասագրքերում» զեկույցի համաձայն՝ չխեղաթյուրված և պատմական ճշմարտացիությամբ պատմությունը ներկայացված է միայն Չայաստանի և Բելառուսի դասագրքերում: Այս զեկույցը տեղադրվել է www.kreml.org կայքէջում: Ինչպես երեկ ասաց Չայաստանի ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը, շուրջ 400 էջանոց աշխատության մեջ ռուս վերլուծաբանները բավականին մանրամասնորեն անդրադարձել են տարբեր պետությունների պատմական անցյալին՝ դրանցում առանձնացնելով հատկապես Ադրբեջանի դասագրքերում ներկայացված պատմական նյութը, ադրբեջանական պատմական անդրադարձը դասագրքերում:

«Հայտնի է, որ ադրբեջանական դասագրքերում նույն ժողովրդի պատմության արմատները շատ ավելի խորն են տարվել, քան իրականում են, ավելին՝ ըստ մեր հարևան երկրի դասագրքերի՝ ադրբեջանական ազգը գոյություն է ունեցել դեռևս Բ. ա. շումերական դարաշրջանում: Նույն ռուս գիտնականներն իրենց զեկույցում ծաղրով են մոտեցել նման և մի շարք այլ հարցերին», – ասաց նա:

Զեկույցի հեղինակները զարմանք են արտահայտել նաև այն հարցի վերաբերյալ, որ հնագույն Ադրբեջանի տարածքում այժմյան Չայաստանն է, իսկ նույն վաղեմի ժամանակներից ի վեր հայերը մշտապես ճնշել ու թշնամական կեցվածք են դրսևորել ադրբեջանցիների նկատմամբ, իսկ 1918 թ., իբրև, Չայաստանի անկախ խորհրդային հանրապետության հռչակման ժամանակ մայրաքաղաք չունենալու դիմաց «եղբայրական Ադրբեջանն իր երևան քաղաքը նվիրել է Չայաստանին որպես մայրաքաղաք»: Այս ամենին գիտնականները տվել են ծաղրական գնահատական:

«Չայաստանի Հանրապետություն», 2010, 12 մարտ:

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՉՈՒՄՆ ԱՐԴԵՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԳԻՐԿՆ Է ԱՆՑԵԼ

Պատմաբան Աշոտ Մելքոնյանը համարում է, որ
հատուցման մասին խոսելու ժամանակն է

Համաձայնություն թուրքիայի և Միացյալ Նահանգների միջև. ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանն այս որակումն է տալիս ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչների պալատի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ընդունած Հայոց ցեղասպանության բանաձևին. «Բանաձևն ընդունվել է այն պայմանով, որ լիազումար նիստ չմտնի: Իսկ քարոզչության առումով դարձյալ շատ կարևոր առաջընթաց տեղի ունեցավ. թուրքական պնդաճակատությունը հանգեցրեց նրան, որ խնդիրը կրկին դառնում է քննարկման առարկա, և որերորդ անգամ հանձնաժողովում փաստվում է, որ ցեղասպանություն եղել է: Իսկ այն, որ հարցը չի մտնում լիազումար նիստի օրակարգ, մեկ անգամ ևս խոսում է այն մասին, որ այդտեղ քաղաքական շահն ավելի կարևոր է, քան ժողովրդավարության խնդիրն ու պատմական ճշմարտությունը»:

Պատմաբանի առաջ քաշած մյուս կարևոր հանգամանքն այն է, որ թուրքական կողմը մարտի 4-ին հերթական անգամ ապացուցեց, որ մեկդարյա Հանրապետական Թուրքիան շարունակում է գործել 500-ամյա Օսմանյան կայսրության ինքնության դիրքերից. «Այսինքն՝ թուրքն իր ճշմարտությունը հաստատել է ուժի դիրքերից... Բանաձևի ընդունումից հետո թուրք դեսպանները հանեցին իրենց կոստյումները, սկսեցին խոսել Օսմանյան կայսրության լեզվով, սկսեցին սպառնալիքներ տեղալ ու նախապայմաններ առաջ քաշել»: Ըստ Ա. Մելքոնյանի՝ մեկ անգամ ևս բացահայտվեց, որ Թուրքիան հայ-թուրքական հարաբերություններում առաջնորդվում է նախապայմաններով: Իսկ Հայաստանն այս փուլում, ըստ պատմաբանի, փոխեց իր պարտվողական դիրքորոշումն ու որդեգրեց արժանապատիվ կեցվածք:

Պատմաբանը կարծում է, որ ժամանակն է՝ ցեղասպանության ճանաչում և դատապարտում ձևակերպմանը փոխարինի կամ ավելացվի հետևանքների վերացում կատեգորիան: «Այդ հետևանքների մասին չխոսելը կնշանակի, որ մենք ցեղասպանվածի բարդության, կաղապարից ամենևին դուրս գալու հնարավորություն չունենք և ճիշտ ուղու վրա չենք: Թե որոնք են հետևանքները, թող միջազգային դատարանը որոշի. միջազգային դատարան դիմելու բոլոր հիմքերը կան, ահռելի քանակությամբ արխիվային նյութեր, հրապարակումներ և բազում այլ հիմքեր կան:

ԱՄՆ-ն արդեն ընդունել է, որ կատարվածը ցեղասպանություն է. 42 նահանգներ ճանաչել են ցեղասպանությունը, «Նյու Յորք թայմս»-ի պես ազդեցիկ թերթն արդեն մի քանի տարի է՝ պաշտոնապես օգտագործում է ցեղասպանություն բառը, ժամանակին Ռոնալդ Ռեյգանն արտասանել է ցեղասպանություն եզրույթը, նախագահ դառնալուց առաջ նույնն արել է Օբաման, իսկ դրանից հետո խոստովանել, թե իր դիրքորոշումն այդ հարցի վերաբերյալ չի փոխվել: Բանաձևին դեմ արտահայտված ամենակատաղի կոնգրեսականները ևս ասում էին, որ ցեղասպանություն եղել է: Այնպես որ, շարունակել խնդիրը ճանաչման ճանապարհով և ներքաշվել թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների մեջ, ճիշտ չէ: Ճանաչումն արդեն պատմության գիրկն է անցել, հիմա պետք է խոսենք հետևանքների վերացման, իսկ շատ ավելի հստակ՝ հատուցման մասին», – ասաց Ա. Մելքոնյանը:

Ա. ՄԵՐՈՐՅԱՆ

«Հայաստանի Հանրապետություն», 2010, 12 մարտ, էջ 5:

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՊԵՏՔ Է ՑԵՂԱՓՈԽԵԼ ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԱՇՏ

Հարցազրույց ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն
ՎՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ հետ

– Մենք ցեղասպանության ենք ենթարկվել մեր բնօրրանում, զրկվել պատմական հայրենիքից և հազարամյակներով ստեղծած արժեքներից, բայց ձգտում ենք, որ աշխարհն ընդամենը ճանաչի և դատապարտի Հայոց ցեղասպանությունը: Չէ՞ որ դրանով չեն հատուցվում մեր կորուստները:

– Ցեղասպանության ճանաչման վերաբերյալ 22 երկրի բանաձև կա, բայց միայն Հայաստանի, Լեռնային Ղարաբաղի և Ռուսաստանի Դաշնության ընդունած բանաձևերում է նշված, որ հայ ժողովուրդը ցեղասպանվել է իր բնօրրանում՝ Արևմտյան Հայաստանում, ինչը շատ կարևոր է և ենթադրում է հատուցում, իսկ մյուս բանաձևերն այդ իմաստով խիստ թերի են:

Մենք՝ որպես պետություն և ազգ՝ Սփյուռքով հանդերձ, հայեցակարգային առումով մարտավարություն պետք է ունենանք, այն է՝ ամեն անգամ որևէ բանաձև որևէ երկրի խորհրդարան տանելուց առաջ հստակեցնենք, թե ճանաչելուց հետո հատուցման փուլը ինչպե՞ս կազմակերպել. որն էլ կլինի հենց բանաձևի մեխը:

Մենք մեկնարկային փուլից նոր ենք փորձում դուրս գալ և, բարեբախտաբար, հաջորդ փուլի նախաշեմին ենք: Ցանկացած երկրում լոբբինգ անելուց առաջ պետք է գիտակցենք, որ բանաձևում հստակ ձևակերպումներ են պետք՝ ճանաչել, դատապարտել և հատուցել, այսինքն՝ ցեղասպանության հետևանքները վերացնել: Մենք ասում ենք այն, ինչ եղել է, դրանով իսկ երաշխավորում ենք Հայաստանի անվտանգությունը՝ հիշեցնելով, որ այսօր էլ լուրջ վտանգ ունենք՝ Ախուրյան-Արաքսից այն կողմ գտնվող պետության հետ գործ ունենալով:

Մինչ օրս ընդունված բանաձևերը միայն բարոյական խնդիր են լուծել: Ինչ վերաբերում է ԱՄՆ-ին արդեն 42 նահանգ ցեղասպանությունը ճանաչել է, Ռեյգանը «ցեղասպանություն» բառը արտաբերել է, «Նյու Յորք թայմս» թերթը պաշտոնապես որոշում է կայացրել Հայոց ցեղասպանություն գործածել, նաև Նյու Յորքի քաղաքապետարանն է նման որոշում կայացրել, այնպես որ Միացյալ Նահանգների հասարակությունը ճանաչման առումով խնդիր չունի:

– Ո՞վ է ստիպելու Թուրքիային հատուցել, և այդ քայլը չի՞ դիտվի որպես չափից ավելի կոշտ դիրքորոշում:

– Եթե տուրք տանք այն մոտեցմանը, թե, ի դեմս Թուրքիայի գործ ունենք խաղաղասիրական, Եվրամիություն մտնելու չափանիշներին մոտեցող մի երկրի հետ, մենք տանուլ կտանք, որովհետև Թուրքիայում շատ բան չի փոխվել: Այսօր վարչապետ Էրդողանը ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի Ներկայացուցիչների պալատի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի և Շվեդիայի խորհրդարանի կողմից Հայոց ցեղասպանությունը դատապարտող բանաձևի ընդունումից հետո ուղղակի սպառնալիքներ է հնչեցնում, որոնք մեզ տեղափոխում են 19-րդ դարի վերջ կամ 20-րդ դարասկիզբ, կարծես թե սուլթան Համիդի կամ Թալեաթի շուրթերից ենք լսում այդ սպառնալիքները:

Այս պայմաններում բարձրացնել Հայոց ցեղասպանության խնդիրը ճանաչելու և հետո իրավաքաղաքական դաշտ տեղափոխելու իմաստով, որպես հատուցում, կարծում եմ, շատ տրամաբանական է: Թուրքական մերժողական և կոշտ կեցվածքի պայմաններում իրականում մենք պետք է խոսենք նախապայմաններով, ոչ թե նրանք: Անհրաժեշտ է խնդիրը իրավաքաղաքական դաշտ տեղափոխել. թող Հաագայի դատարանը որոշի, թե ի՞նչ է տեղի ունեցել և ի՞նչ է հասնում 1915–23 թթ. ցեղասպանության ենթարկվածների ժառանգներին:

– *Ինչպե՞ս եք պատկերացնում այս գործընթացը, Հաագայի դատարանը որոշում կկայացնի՞ ցեղասպանության հետևանքները վերացնելու մասին, և այդ որոշման հետ կհամաձայնի՞ Թուրքիան:*

– Երբ 2001 թ. ԱՄՆ-ում՝ Պետդեպարտամենտի հովանավորությամբ, գործում էր հայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողով, կողմերը պայմանավորվեցին իրենց ունեցած տվյալները ներկայացնել Միացյալ Նահանգներում գործող Անցումային դատարանի քննարկմանը: Թուրքական և հայկական կողմերի փաստերը համադրելով՝ 2003 թ. աշնանը դատարանը եզրակացրեց, որ այն, ինչ տեղի է ունեցել 1915–23 թթ. հայ ժողովրդի հետ, լիովին համապատասխանում է ՄԱԿ-ի կողմից 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ին ընդունված ցեղասպանության վերաբերյալ բանաձևի կետերին:

Եթե ԱՄՆ-ն հաշտեցման նախաձեռնող կողմ էր, և դատական ատյանը նման որոշում կայացրեց, համոզված եմ, որ Հաագայի դատարանը նույն բանը կանի: Եթե Հարավսլավիայում ազգային հողի վրա մի քանի հազար մարդ սպանելու համար կարող է միջազգային դատարանը, օրինակ, սերբերին պատժել, ի՞նչ եք կարծում, մեր դեպքում՝ ցեղասպանելուց զատ, նաև հայրենիքից զրկելու պարագայում, որևէ պատիժ, հետևանքի վերացում չպե՞տք է լինի: Տրամաբանական է, որ, այո՛, և այդ հանգամանքը շատ լավ են հասկանում թուրքերը:

Այդ առումով Սփյուռքը հետաքրքիր տարբերակ ընտրեց. ցեղասպանության ճանաչման գործընթացն աստիճանաբար տեղափոխվում է մերժողական կեցվածքի համար օրենքի ուժով Թուրքիային պատժելու հարթություն: Գնահատման իմաստով սա մի նոր որակի դրսևորում է և առաջընթաց քայլ. նկատենք Բելգիայի, Շվեյցարիայի, Ֆրանսիայի մոտեցումները: Տրամաբանորեն հաջորդելու է նաև երրորդ փուլը՝ հատուցման հարցը: Այդ իմաստով միջազգային իրավունքը, ցավոք, կատարյալ չէ: ՄԱԿ-ի ընդունած ցեղասպանության վերաբերյալ բանաձևում «հայրենազրկում»

հասկացությունը տեղ չի գտել, քանի որ հրեաներն իրենց հողի վրա չէին ցեղասպանվել: Իսկ մեր պարագայում երկու կարևոր տարբերակիչ հատկանիշ կա, առաջին՝ ցեղասպանությունը տեղի է ունեցել մեր հայրենիքում և, ֆիզիկական բնաջնջմանը զուգահեռ, տեղի է ունեցել հայրենագրկում, երկրորդ՝ մեր հայրենիքում մեզ որպես տեղաբնիկ, եկվոր թուրքերն են ցեղասպանել:

Ահա երկու էական տարբերություն, որոնց միջազգային իրավունքը, ցավոք, իրավական տեսք չի տվել, այդ իմաստով, զուգահեռաբար միջազգային իրավունքը կատարելագործելու տեսանկյունից՝ մենք լուրջ անելիքներ ունենք:

ՖԵԼԻՔՍ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

«Հայոց աշխարհ», 2010, 17 մարտ, էջ 5:

ՆՐԱՆՔ ՊՆԴՈՒՄ ԵՆ, ՄԵՆՔ՝ ՀԵՐՔՈՒՄ

ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Ջիլարի Բլինթոնը ռուսական ԿՉԶ հեռուստաընկերությանը տված հարցազրույցում նշել էր, որ Ռա-յոց ցեղասպանության հարցը քննելու նպատակով ստեղծվելիք պատմաբանների հանձնաժողովը ձևավորման փուլում է: Սա-կայն Ռայաստանում, պարզվում է, այդ մասին ոչ ոք ոչինչ չգիտի:

ՌԶ ԱԳՆ մամուլի խոսնակ Տիգրան Բալայանը երեկ մեզ հետ հեռախոսազրույցում ասաց, որ տեղյակ չէ Ջիլարի Բլինթոնի հայ-տարարության և ընդհանրապես պատմաբանների հանձնաժողովի մասին: «Հանրապետության նախագահը և արտգործնախա-րարը տարբեր առիթներով բազմիցս հայտարարել են, որ պատ-մաբանների հանձնաժողովի մասին որևէ արձանագրությունում դրույթ չկա, իսկ ցեղասպանության հարցը քննարկման առարկա չի կարող լինել»,— նշեց Տիգրան Բալայանը, մնացածը ծշտելու համար պրն Բալայանը խորհուրդ տվեց դիմել տիկին Բլինթոնին: ՌԶ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը նույնպես բացառեց պատմաբանների հանձնաժողովի ստեղծ-ման գաղափարը: Մեր հարցին, թե, քանի որ ԱՄՆ-ի պետքարտու-ղարն արդեն ի լուր աշխարհի հայտարարել է, որ այդ հանձնաժո-ղովը ձևավորվում է, ստացե՞լ է արդյոք ԳԱԱ պատմության ինս-տիտուտը այդ գործընթացին մասնակցելու առաջարկ, Աշոտ Մել-քոնյանը պատասխանեց. «Այդպիսի առաջարկություն մենք չենք ստացել: Բայց ես բազմիցս հայտարարել եմ, որ եթե ստեղծվի նման հանձնաժողով, մենք երբեք չենք մասնակցի դրա աշխա-տանքներին այն պարզ պատճառով, որ նման հանձնաժողովի մեջ ընդգրկվելն ինքնին ենթադրում է, որ հայտնվում ենք ցեղաս-պանությունը հերքող քաղաքականության ճանապարհին: Այն-պես որ, մենք դեմ ենք այդ հանձնաժողովի ստեղծմանը: Ցեղաս-պանությունը վաղուց ճանաչվել է և անցել պատմության գիրկը, որովհետև այն իրողություն է, և խնդիրը պետք է տեղափոխել ի-րավաքաղաքական դաշտ»: Աշոտ Մելքոնյանի կարծիքով՝ վա-

դուց արդեն ժամանակն է մտածել անցած դարի սկզբին հայերի նկատմամբ իրականացված անմարդկային հանցագործության մեղավորներին պատժելու մասին: «Գոյություն ունի 1968 թվականի նոյեմբերի 21-ին ՄԱԿ-ի ընդունած բանաձևի հավելումը 1948 թվականի դեկտեմբերի 9-ին ընդունված բանաձևին, որը նշում է, որ ցեղասպանությունը վաղեմության ժամկետ չի կարող ունենալ, քանի որ այն մարդկության դեմ ուղղված ամենամեծ հանցագործությունն է»,– նշեց ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրենը:

«Հրապարակ», 2010, 24 մարտ:

«ԳԱԼ ՏԱՐԻ՝ ՎԱՆՈՒՄ...»

Հայոց մեծ եղեռնի 95-րդ տարելիցի նախօրեին
Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի
ռեկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Յուրի Սուվարյանի
հրավերով պրոֆեսորադասախոսական համակազմի և
ուսանողության հյուրն էր ՀՀ ԳԱԱ պատմության
ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր Աշոտ Մելքոնյանը

Պրոֆեսոր Մելքոնյանը միայնակ չէր եկել, նրան ուղեկցում
էր ֆիզմաթ գիտությունների թեկնածու Խորեն Քոթանջյանը, ում
և մի քանի այլ նվիրյալ հայորդիների (նրանցից ամենաերիտա-
սարդը ՀՊՏՀ ուսանող Ռաֆայել Հովհաննիսյանն է, որ այսօր
ծառայում է ազգային բանակում) հետ պատմության ինստիտու-
տի տնօրենը 2007 թ. օգոստոսի 10-ին՝ Սևրի՝ իր խոսքով «բաղ-
ձալի» պայմանագրի կնքման օրը, բարձրացել է Արարատ լեռը,
հասել գագաթին ու ծածանել հայոց եռագույնը: Այս ամենը նկա-
րահանվել է «լեռնագնացների» ուժերով, գրվել է հետաքրքրա-
կան սցենար՝ նվիրված Արարատին՝ վաղնջական ժամանակնե-
րից, Արարատ լեռան սառույցների մեջ մեծն Շիրազի սիրտը ամ-
փոփելու պատմությունից մինչև արշավախմբի վերելքը:

ՀՊՏՀ-ականները հուզմունքով և համակ ուշադրությամբ դի-
տեցին «Արարատ. հայոց անմահության խորհուրդը» վերտա-
ռությամբ, մեկ ժամ տևողությամբ ֆիլմը և հոտնկայս ծափահա-
րություններով ողջունեցին հեղինակներին:

Իսկ մինչ այդ պրոֆեսոր Աշոտ Մելքոնյանը հանդես եկավ
Հայոց ցեղասպանության պատմության, արդի հիմնախնդիրների
շուրջ ելույթով՝ հագեցած նոր ու թարմ տեղեկատվությամբ:

Ելույթի առանցքը հայ-թուրքական արձանագրություններն
էին, մասնավորապես այն կետերը, որոնք ընդունվել են հայ ժո-
ղովրդի համար. «ՀՀ ղեկավարությունը, հասկանալով Հայաստա-
նում ստեղծված ծանր քաղաքական իրավիճակը, մեր հարևան-

ների հետ ունեցած խնդիրները (բավական է նշել, որ չորս հարևանից միայն Պարսկաստանի հետ ունենք բարիդրացիական հարաբերություններ, թվում է՝ Վրաստանի հետ էլ, սակայն զանազան խնդիրներ են ծագում, իսկ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ ընդհանրապես հարաբերություններ չունենք), համարձակ քայլ կատարեց թուրքերի հետ հարաբերությունները կարգավորելու համար:

Համենայն դեպս, գիտնականների, քաղաքական գործիչների մի մասն այդ մոտեցումը չէր կիսում, և ես նրանցից մեկն էի ու գտնում էի, որ այդ արձանագրությունների ոգով թուրքերի հետ հարաբերությունների կարգավորումը հղի է ծանր հետևանքներով, որովհետև որքան էլ հստակ չէին ներկայացված նախապայմանները, թուրքերը դրանք պատկերացնում էին, և մենք փորձում էինք հերքել»:

Ինչպես նշեց բանախոսը, զանազան քննարկումների արդյունքում այդ նախապայմանները «ջրի երես» դուրս եկան. «Թուրքական կողմը, իմ համոզմամբ, շահում էր այն իմաստով, որ կետերից մեկը ենթադրում էր Հայաստանի կողմից ներկայիս հայ-թուրքական սահմանի ճանաչումը: Այսինքն՝ Հայաստանն ականալից հրաժարվում էր Արևմտյան Հայաստանից, այդ թվում՝ մեր Արարատից, մեր պատմական երազից»: Հաջորդ նախապայմանը հայ և թուրք պատմաբանների հանձնաժողովի խնդիրն է, որը ենթադրում է Հայոց ցեղասպանության արժարժում: Ներքաշվելով բանավեճի մեջ, ըստ Աշոտ Մելքոնյանի, հայկական կողմը պիտի հայտնվեր «կասկածողի» կարգավիճակում և անարգեր աշխարհի 22 երկրների խորհրդարանների որոշումները Հայոց ցեղասպանության ճանաչման վերաբերյալ: Պրոֆեսորը, անդրադառնալով ԱՄՆ-ի պետդեսպարտամենտի որոշմամբ 2001–2003 թթ. ստեղծված հայ-թուրքական հանձնաժողովի տխուր փորձին, որի միջոցով թուրքերը հայկական կողմին խորամանկորեն ներքաշեցին անպտուղ բանավեճի մեջ, որոշ ժամանակ սառեցնելով աշխարհի խորհրդարանների կողմից հայկական ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը, նշեց. «Հայ և թուրք պատմաբան-

ները երբեք էլ չեն գա ընդհանուր հայտարարի, որովհետև 1929 թ. Մուսթաֆա Քեմալի կողմից կյանքի կոչված, իրենց բնիկությունն ապացուցող տեսությամբ, նրանք փորձ են կատարում՝ գրպանելու մեր մշակույթն ու պատմությունը և կեղծելու Հայոց ցեղասպանության իրական պատմությունը»:

Աշոտ Մելքոնյանի հավաստմամբ՝ քննարկման ենթակա չէ նաև արձանագրությունների այն կետը, որը նշում է, թե կողմերը ճանաչում են միմյանց տարածքային ամբողջականությունը, ինչպես նաև երրորդ կողմին՝ փորձելով օգտագործել միջազգային իրավունքի այս բանաձևը և լուծել Ղարաբաղի հարցը հոգուտ իրենց:

Այսօր ՀՀ իշխանություններն իրավացիորեն կասեցնում են հայ-թուրքական հաշտեցման գործընթացը՝ մեկ վերապահումով. եթե Թուրքիան հստակ կերպով հայտարարի, որ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրից հետ է քաշվում, և այս գործընթացները մեկը մյուսի հետ չեն փոխկապակցվում: «Իմ խորին համոզմամբ՝ անգամ եթե Ղարաբաղի խնդիրը հանվի այս համատեքստից, մենք հայ-թուրքական հարաբերությունների ընդհանուր համատեքստում տանուլ կտանք, որովհետև ոչ մի կերպ չի կարելի հրաժարվել Արևմտյան Հայաստանի գաղափարից»,— ասաց պարոն Մելքոնյանը:

Պրոֆեսորը սիրով պատասխանեց ուսանողների հարցերին, որոնք առավելապես առնչվում էին Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանը, դատապարտմանը և հատուցմանը: «Հրեաներն ունեին մի խոսք. «Գալ տարի՝ Երուսաղեմում»: 2500 տարի կրկնելուց հետո նրանք հայրենիք վերադարձան: Մենք էլ, ընդօրինակելով հրեաներին, ասենք. «Գալ տարի՝ Վանում»: Սիրելի՛ ուսանողներ, դա ուղղակի երազ չէ, դա իրատեսություն է»,— այսպիսի լավատեսական շեշտադրումով իր ելույթն ամփոփեց պատմության ինստիտուտի տնօրենը:

ՍԱԹԵՆԻԿ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ
«Տնտեսագետ», 2010, ապրիլ, թիվ 4, էջ 67:

ՍԵՎՐԻ ԴԱՇՆԱԳՐԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՍԿԱԾԻ ՏԱԿ ՊԵՏՔ ԶԷ ԴՆԵԼ

«Խորհրդային տարիներին Սևրի դաշնագիրը ներկայացվում էր որպես անպետք թղթի կտոր: Փոխվել են ժամանակները, և այսօր թե՛ պատմաբանները, թե՛ քաղաքական գործիչները հարցը պետք է քննարկեն միանգամայն այլ տեսանկյունից», – այս կարծիքին է ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը:

ԳԱԱ-ի պատմության ինստիտուտի տնօրենի խոսքով՝ Սևրի դաշնագիրը հենց այնպես ծնված փաստաթուղթ չէ և այն, Հայկական հարցի լուծման տեսանկյունից, Նյուրենբերգի նախադեպ էր, որով վերջապես հաղթանակում է արդարությունը: Լրագրողների հետ այսօր տեղի ունեցած հանդիպման ժամանակ պատմաբանը չի կիսել տեսակետը, թե Սևրի դաշնագրի արծարծումն արկածախնդրություն է ենթադրում:

«Ոչ ցեղասպանության, ոչ տարածքային խնդրի արծածումն ամենևին էլ արկածախնդրություն չի ենթադրում», – իր այս համոզմունքն այսօր վերահաստատեց ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրենը: «Այսօր խոսել իրական հատուցման մասին, մի հանգամանք, որը որ, փաստորեն, իրավաբանորեն արձանագրվեց 1920 թ. օգոստոսի 10-ին մեծ տերությունների կողմից, դա նշանակում է խոսել Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության մասին, բարձրաձայնել աշխարհով մեկ այն իրողությունը, որ, ցավոք, Հայաստանը գործ ունի նույն ցեղասպան երկրի հետ, որովհետև մերժողականության այդ նույն քաղաքականությունը, որը թուրքերի կողմից տարվում է 10-ամյակներ շարունակ, դա նույն ցեղասպանության քաղաքականության շարունակությունն է: Խնդիրները միմյանց հետ շաղկապված են, և, Աշոտ Մելքոնյանի գնահատմամբ, Սևրի դաշնագրի արդիականությունն էլ ամենևին կասկածի տակ պետք չէ դնել:

«Հայ-թուրքական արձանագրությունների սառեցման պայմաններում խնդիրն առավել արդիական է», – կարծում է պատմաբանը: Ինչ վերաբերում է փաստաթուղթը կյանքի կոչելու հնարավորություններին. «Բնականաբար, դա ոչ ոք չի պատկերացնում ոչ պատերազմի, ոչ էլ ուժի գործադրման տարբերակով: Աշխարհը մեկ անգամ դե յուրե հաստատել է իր կամքը՝ Օսմանյան կայսրության՝ որպես համաշխարհային քաղաքակրթության դեմ թշնամի երկրի փլուզման հանգամանքը և արդարացիորեն օսմանահպատակ ժողովրդների համար արձանագրել է հեռանկար»:

Աշոտ Մելքոնյանը նկատեց, որ ցեղասպանությունը մերժելու իր քաղաքականության պայմաններում Թուրքիան ինքն է այսօր սպառնում միջազգային դատարան դիմել՝ հիմնավորմամբ, թե իրեն հանիրավի մեղադրում են ցեղասպանություն իրագործելու մեջ: Այնպես որ՝ խնդիրը վաղ թե ուշ շոշափվելու է միջազգային դատարանում, ինչին պետք է պատրաստ լինել: «Մենք Սևրի դաշնագրի լույսի ներքո պիտի պատրաստ լինենք նման մարտահրավերի», – ասել է նա:

ԿԱՐԵՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

«Ռադիոլուր», Արմենիա, 2010, հուլիս–օգոստոս, էջ 11:

АРМЯНСКИЙ ИСТОРИК: “СБЛИЖЕНИЕ РОССИИ С АЗЕРБАЙДЖАНОМ ВЫЗЫВАЕТ БЕСПОКОЙСТВО”

10 августа, 2010
Новости Армении

Нашим стратегическим партнером была и остается Россия, однако ее сближение с Азербайджаном в последнее время вызывает беспокойство.

Об этом сегодня на встрече с журналистами заявил директор института истории НАН РА Ашот Мелконян, комментируя намерения России продать Азербайджану две ракетные системы С-300.

“Когда в свое время я заявил об этом, некоторым показалось, что у меня какие-то антироссийские настроения. Вовсе нет, я был и остаюсь на пророссийских позициях, но проблема в том, что мы должны знать, что для России Азербайджан имеет серьезный вес, и с учетом нефтяного фактора вполне возможно, что Россия предпримет серьезные проазербайджанские шаги”, - выразил свою обеспокоенность армянский историк.

А. Мелконян придерживается того мнения, что настало время Армении уточнить многие вопросы со своим стратегическим партнером. Отметим, что ранее Рособоронэкспорт опроверг сообщения о том, что Россия якобы поставит Азербайджану два дивизиона зенитно-ракетных комплексов (ЗРК) С-300.

Об этом пишет панорама.ам.

Day.az, 2010, 10 августа

АРМЯНСКИЙ ИСТОРИК: “АРМЕНИЯ ДОЛЖНА ПОДЧЕРКИВАТЬ ВАЖНОСТЬ СЕВРСКОГО ДОГОВОРА”

10 августа, 2010
Новости Армении

Ратификация турецкой стороной протоколов о нормализации армяно-турецких отношений не должна обязательно означать их ратификацию армянской стороной. - Такую точку зрения на встрече с журналистами в связи с 90-летием подписания Севрского мирного договора высказал директор института истории НАН РА Ашот Мелконян.

“Сегодня и Армения, и Турция являются членами ООН, и ратификация этих протоколов будет означать признание Арменией этой границы”, - сказал историк.

По словам А. Мелконяна, Армения должна подчеркивать важность Севрского договора. По мнению историка, согласно договору, в составе Армении должны быть большая часть Трапизонского, Эрзрумского, Ванского и Битлисского вилайетов.

А. Мелконян заметил, что разъяснения министра иностранных дел Давутоглу в парламенте Турции по поводу того, что Армения, в конце концов, подписав данные протоколы, отказывается от Севрского договора и признает Карсский договор, говорят о том, что Турция сильно обеспокоена Севрским договором.

“Мы не должны допустить, чтобы решение о ратификации протоколов в нашем парламенте стало просто производной от решения турецкого парламента”, - сказал А. Мелконян.

Об этом пишет панорама.ам.

Day.az, 2010, 10 августа.

Օգոստոս 10, 2010 | 13:21

Հայ-թուրքական արձանագրությունների վավերացումը Թուրքիայի կողմից չպետք է պարտադիր կերպով նշանակի վավերացում նաև Հայաստանի կողմից: Այս մասին օգոստոսի 10-ին, Սևրի դաշնագրի ստորագրման 90-ամյակի կապակցությամբ հրավիրված մամուլի ասուլիսում հայտարարեց գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը:

«Չպետք է թողնենք, որ վավերացման մասին մեր խորհրդարանի որոշումը ուղղակիորեն ածանցվի Թուրքիայի խորհրդարանի որոշումից», – ասաց Մելքոնյանը: Նրա խոսքով՝ հայ-թուրքական արձանագրություններում առկա է մի կետ, որն, ուղղակիորեն, խաչ է քաշում Սևրի դաշնագրի վրա: Դա վերաբերում է Հայաստանի և Թուրքիայի միջև եղած սահմանի փաստացի ճանաչմանը: «Ի՞նչ է նշանակում «դե յուրե» ճանաչում Ախուրյան-Արաքսը որպես պետական սահման Հայաստանի և Թուրքիայի միջև:

Այսօր և Հայաստանը, և՛ Թուրքիան ՄԱԿ-ի անդամ են, ու այդ արձանագրությունների վավերացումը կնշանակի Հայաստանի կողմից այդ սահմանի ճանաչում», – նկատեց պատմաբանը: Հայաստանն, ըստ նրա, պետք է կարևորի Սևրի դաշնագիրը, որը ՀՀ տարածքը սահմանում է 160 հազար ք/կմ, և որի համաձայն՝ ՀՀ – մաս պետք է կազմի Տրապիզոնի, Էրզրումի, Վանի, Բիթլիսի վիլայեթների տարածքի զգալի մասը:

Մելքոնյանն, այս համատեքստում, հիշեցրեց Թուրքիայի ԱԳ նախարար Ահմեդ Դավութօղլուի բացատրությունները թուրքական խորհրդարանում այն մասին, թե իբր հայ-թուրքական արձանագրություններով Հայաստանը վերջապես հրաժարվում է Սևրի պայմանագրից ու ճանաչում է Կարսի պայմանագիրը: «Այս հայ-

տարարություններն իրենց մեջ ինչ-որ իմաստով ճշմարտություն են պարունակում»,— նկատեց պատմաբանը՝ միաժամանակ հավելելով, որ թուրք պաշտոնյայի այս հայտարարությունը վկայում է այն մասին, որ Թուրքիան իրապես վախենում է Սևրի դաշնագրից:

News.am, 2010, 10 օգոստոս:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԿԱՐՈՂԱՆՈՒՄ Է ՊԱՅՊԱՆԵԼ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանը կարողանում է պահպանել հավասարակշռությունն իր արտաքին քաղաքականության մեջ: «Արմենպրեսի» հետ զրույցում մման կարծիք հայտնեց Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը՝ ավելացնելով, որ դա վառ վկայություն է նրա, որ Հայաստանը պատմությունից դասեր է քաղել: Ա. Մելքոնյանի խոսքերով՝ 90 տարի առաջ, երբ սկսվեց թուրքական արշավանքն Անդրկովկաս և, մասնավորապես, Հայաստան, աշխարհաքաղաքական իրողությունները տարածաշրջանում լրջագույն փոփոխությունների էին ենթարկվել: «Այդ շրջանում քեմալական թուրքիան սկսեց դաշնակցել բոլշևիկյան Ռուսաստանի հետ, իսկ Ադրբեջանի թշնամությունը այնքան ցայտուն էր, որ դրա մասին խոսելն իսկ ավելորդ է»,– նշեց պատմաբանը՝ հավելելով, որ Հայաստանը մնացել էր միայնակ թուրքական ներխուժման վտանգի առաջ: Պատմաբանի հավաստմամբ՝ այդ տարիներին նորաստեղծ հայկական պետությունը չունեիր այն ներքին ուժը, որ միայնակ պայքարեր թուրքական վտանգի դեմ: «Անշուշտ, հայկական առաջին հանրապետության կործանման հիմնական պատճառներն արտաքին էին: Հայաստանի դաշնակիցներն իրական օգնություն չէին ցուցաբերում»,– ընդգծեց Ա. Մելքոնյանը:

Պատմաբանի խոսքերով՝ Հայաստանն այնքան է դասեր քաղել պատմական այդ իրադարձություններից, որ հիմա ձգտում է պահպանել հավասարակշռությունը տարբեր աշխարհաքաղաքական ուժերի հետ հարաբերություններում: «Հայաստանը դաշնակցային և բարեկամական հարաբերություններ ունի Ռուսաստանի հետ, խորացվում են հարաբերությունները ՆԱՏՕ-ի հետ»,– շեշտեց Ա. Մելքոնյանը՝ ավելացնելով, որ մենք պետք է նաև ուշիուշով հետևենք մեր հարևան թուրքիայում և Իրանում տեղի ունեցող գործընթացներին, որպեսզի շարունակենք հավասարակշիռ քաղաքականություն վարել:

«Հայ գիմվոր»,

2010, թիվ 35 /853/ 29 սեպտեմբեր–6 հոկտեմբեր, էջ 2:

ՇՐՋԱԴԱՐՁԱՅԻՆԸ

Հարցում

Ո՞րն է հայ ժողովրդի պատմության կարևորագույն իրադարձությունը: Փորձագետների առաջ քաշած տարբերակները ևս վարկանիշային քվեարկության կողմեն մեր թերթի ինտերնետային էջում: Այսպես, երեկ դիմեցինք ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն

Աշոտ Մելքոնյանին, և նա ամենակարևոր իրադարձություն համարեց 1918 թ. մայիսի 28-ին Հայոց պետականության վերականգնումը:

– Համահայկական պետականությունը Հայաստանում կործանվեց 11-րդ դարում և առանձին դրսևորումներ ունեցավ ուշ միջնադարում, օրինակ՝ սղնախների տեսքով: Բնականաբար, 1918 թ. մայիսի 28-ին պետականության վերականգնումը մեր կյանքում ունեցավ շրջադարձային նշանակություն և, իմ խորին հանգամանք, մինչև այսօր այդ պետականությունը մեկ ընդհանուր շղթայի զանազան օղակներն է կազմում, որովհետև 1918-ի մայիսի 28-ը եթե չլիներ, չէր լինի Խորհրդային Հայաստանը: Իսկ այդ 2-րդ հանրապետությունը տրամաբանորեն կյանքի կոչեց 3-րդ հանրապետությանը՝ նրա նույն աշխարհագրական սահմաններով, իշխանության գրեթե նույն մարմիններով: Ժողովրդավարական ընտրությունների արդյունքով սահուն անցում եղավ 3-րդ հանրապետություն: Այսինքն՝ 1-ին հանրապետությունը նորագույն ժամանակաշրջանի կարևորագույն իրադարձությունն է, որն ապահովեց 20–21-րդ դդ. հայոց պետականության գոյության շարունակականությունը,– ասաց պատմաբանը:

«Հայկական ժամանակ», 2010, 4 նոյեմբեր:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ՊԵՏՔ Է ՍՏԵՂԾԵԼ, ՈՉ ԹԵ ԳՐԵԼ

Ադրբեջանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտը պատրաստվում է «մոտակա 4–5 տարիներին նորովի գրել Ադրբեջանի պատմությունը»։ Այդ մասին հայտարարել է հաստատության տնօրեն Մահմուդովը։ Նրա խոսքերով իրենք մտադիր են հրատարակել «Ադրբեջանի պատմության սկզբունքներն նոր եռահատորը», որը կհամապատասխանի ժամանակակից բոլոր պահանջներին։

«Ադրբեջանում պատմությունն առաջին անգամ չի վերաշարադրվում»,– «Հայաստանի զրուցակցին» տված հարցազրույցում ասաց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը։

«Կեղծիքներն սկսվեցին Ադրբեջանի անկախացումից անմիջապես հետո և շուտով անցան պետական մակարդակի։ Ընդ որում, կեղծիքները վերաբերում են ոչ միայն Ադրբեջանի, այլև հարևան պետությունների պատմությանը։ Պատահական չէ, որ 2005 թ. Ադրբեջանի գիտությունների ակադեմիայի 60-ամյակին նվիրված հանդիսավոր նիստում երկրի նախագահ Իլհամ Ալիևը հայտարարեց, որ պատրաստ է ցանկացած գումար տրամադրել ադրբեջանցի պատմաբաններին, եթե նրանք կարողանան ապացուցել, որ Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի պատմական տարածքն է։ Դա հիշեցնում է խորհրդային տարիները, երբ պատմությունը գրվում էր վերևից իջեցված ցուցումներով»։

Հայ գիտնականի խոսքերով՝ դեռ նախորդ դարի 80-ականներին ադրբեջանցի պատմաբաններ՝ հայր ու որդի Ախունդովներն սկսեցին գրել, որ հայկական խաչքարերը բոլորովին էլ խաչքարեր չեն, այլ «խաչդաշներ» և ադրբեջանական մշակույթի անբաժան մասը։ Նրանց չշփոթեցրեց անգամ այն, որ ստիպված էին հայտարարել, թե ադրբեջանցիները ժամանակին քրիստոնյա են եղել և որ Նախիջևանում, Լեռնային Ղարաբաղում, Ջանգեզուրում հայտնաբերված քրիստոնեական մշակույթի բոլոր դրսևո-

րումները բացառապես աղորեջանական են: Անկախանալուց հետո նրանք սկսեցին պնդել, թե մեր երկրի տարածքում գտնվող բոլոր խաչքարերը, Հայաստանի ամբողջ քրիստոնեական մշակույթը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ՝ Աղորեջանի ազգային հարստությունը...

Յաղուբ Մահմուդովի հայտարարությունը՝ Աղորեջանի պատմությունն ամբողջությամբ վերաշարադրելու մտադրության մասին, Աշոտ Մելքոնյանը համարեց սեփական ժողովրդին հիմարացնելու պետական քաղաքականության շարունակություն:

«Եթե նա ասում է, որ աղորեջանցի պատմաբանները պետք է վերստին շարադրեն իրենց երկրի պատմությունը, դրանով իսկ հասկացնում է, որ նրանք մտադիր են այս անգամ էլ դիմել կեղծիքների, բայց արդեն մեծածավալ, քանի որ գտել են հստակ սկզբունքը», – ասում է պատմության ինստիտուտի տնօրենը:

«Նախ՝ Աղորեջանի տարածքում հայտնաբերված քրիստոնեական բոլոր հուշարձաններին վերագրում են աղվանական ծագում՝ աղվաններին համարելով աղորեջանցիների նախնիները: Միաժամանակ լինելով շիաներ՝ նրանք չեն հրաժարվում նաև հարավի հետ ընդհանրություններից՝ նկատի ունենալով Իրանը: Սկսել են գրել, որ իրանյան պետությունները՝ Մաննան, Փուշտուն, Պարթևստանը և Ատրպատականն իրականում աղորեջանական են եղել: Հետո էլ անցնում են Հայաստանին, որն անվանում են «Արևմտյան Աղորեջան»՝ «Իրիվանի» հետ մեկտեղ, որն իբր նրանք ժամանակին նվիրել են Հայաստանին, քանի որ վերջինս մայրաքաղաք ընտրելու համար համապատասխան քաղաք չի ունեցել...

Ես չեմ գարմանա, եթե աղորեջանցի պատմաբանների մոր աշխատություններում կեղծիքներն ու աղավաղումներն ավելի շատ լինեն, քան նախկինում, քանի որ այդ ամենն արվում է պետական մակարդակով՝ Ալիև կրտսերի անմիջական պատվերով: Դա գաղափարախոսություն է, գաղափարախոսական պատերազմ: Եվ գիտության հետ ոչ մի ընդհանրություն չունի: Աղորե-

ջանցի գիտնականները կորցրել են ամեն տեսակի ինքնավերահսկում, սկսել են իսկական հիմարություններ գրել: Նրանք ԱՊՀ երկրների պատմաբանների ընկերակցությունից դուրս են եկել միայն նրա համար, որ այնտեղ միավորված պատմաբաններին հայամետ են համարում: Կարծում եմ՝ պատմության լիակատար աղավաղման քաղաքականությունը շարունակելու դեպքում մոտ ապագայում Բաքուն կարող է հայտնվել մեկուսացման մեջ»...

Բայց մտավախություն էլ կա, որ այս ամբողջ անհեթեթությունը կթարգմանվի ուրիշ լեզուներով, ինչպես արդեն արվում է: Եվ այդ ժամանակ օքսֆորդյան ու քեմբրիջյան գիտնականների գործը հաստատ կավելանա: Այո՛, շատերն են ծիծաղում ապշերոնյան վայ-գիտնականների վրա, բայց չէ՞ որ մեկի մտքով էլ կարող է անցնել հավատալ ԳՐԲԻՆ...

Յեղիմակ՝ ԱՇՈՏ ԳԱԶԱԶՅԱՆ
«Զրուցակից», 2011, 14–21 հունվար:

ԵՐԲ ՀՈՌՄԻ ՊԱՊԻՑ ԱՎԵԼԻ ԿԱԹՈԼԻԿ ԵՆՔ ԴԱՌՆՈՒՄ

«Ժամանակ»-ի գրուցակիցն է ԳԱԱ պատմության ինստի-
տուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը

– Պարոն Մելքոնյան, նորանշանակ քաղաքապետ Կարեն Կարապետյանը քաղաքապետարանի աշխատակիցների համար ռուսաց լեզվի դասընթացներ է կազմակերպում: Դուք «ՀՀ լեզվի մասին» օրենքի փոփոխությանն ընդդիմացողներից էիք: Ի՞նչ հետևություններ եք անում:

– Ի սկզբանե մենք պետք է երկու խնդիր միմյանց հետ չշփոթենք. օտար լեզուների, այդ թվում ռուսերենի կարևորությունը ոչ ոք կասկածի տակ չի դնում, բայց եթե որևէ օտար լեզու, այդ թվում ռուսերենը, մտնելով մեր կենցաղ, այնքան պետք է խորանա, որ դուրս մղի մայրենին, պետական լեզուն, լավ է՝ մենք մնա՞նք մեր հայերենի շրջանակներում, օտար լեզու չիմանա՞նք, քան մոռանա՞նք մայրենին և նախապատվությունը տա՞նք որևէ օտար լեզվի, այլապես կհայտնվենք նույն իրավիճակում, ինչ վիճակում այսօր հայտնվել է Ղրղզստանը, որտեղ մայրենիով՝ ղրղզերենով, դպրոց գոյություն չունի, ամբողջն անցել են ռուսերենին:

– Որպես պատմաբան՝ պատմական ո՞ր ժամանակահատվածի հետ կարելի է համեմատել մեր ներկա փուլը, ի՞նչ վերլուծություններ եք արել: Ե՞րբ ենք մենք հայտնվում այսպիսի իրավիճակներում, երբ լեզվի գոյությունը կասկածի տակ է դրվում:

– Շատ հետաքրքիր հարց էր. պատմական ամենադժնոակ ժամանակահատվածում, երբ Հայաստանը մղձավանջային վիճակում է եղել (օրինակ՝ ուշ միջնադարում), մեր ամբողջ գրագրությունը, գրականությունը, մատենագրությունը, ամեն ինչ արվել է մայրենիով: Օտար տիրապետության պայմաններում շատ հետաքրքրական է, որ և՛ ժողովուրդը, և՛ առավել ևս մտավորականությունը, որը համարվում է տվյալ լեզվի դասական տարբե-

րակի կրող, միշտ նախապատվությունը մայրենիին են տվել: Ջարմանալիորեն, պետականության պայմաններում (ընդ որում՝ պետականություն ասելով՝ նկատի ունենալ առաջին հանրապետությունը, և երկրորդ հանրապետությունը), առաջին հանրապետության ժամանակ 1919 թ. դեկտեմբերին, ընդունվեց «Լեզվի մասին» օրենքը: Բնականաբար, երկուսուկես տարվա ընթացքում հնարավոր չէր այն արմատապես մտցնել կիրառության մեջ, գործավարության լեզու դարձնել, և ռուսերենը շարունակում էր տիրապետել, ռուսական կայսերական օրենքների ժողովածուն շարունակում էր մնալ գործողության մեջ, և փոխարենը նորը չստեղծվեց: Ինչ վերաբերում է խորհրդային շրջանին՝ այնտեղ էլ, բնականաբար, էլի նախապատվությունը տրվում էր ռուսերենին, որովհետև Սոսկվայի հետ կապը մշտապես իրականացվում էր այդ լեզվով, բայց դա ինչ-որ տեղ հասկանալի էր:

Անկախ պետականության պայմաններում ինձ համար անհասկանալի է: Առաջին գծում պետք է լինի մայրենին, և այն կատարյալ տիրապետելուց հետո նոր պետք է անցնենք այլ լեզուների: Որևէ օտար լեզվի իմացություն մայրենի լեզվի հաշվին, ինձ համար անընդունելի է: Այսօր մեր Երևանի պատկերը պետք է արմատապես փոխել: Ցանկությունս է, որ իսկապես մի օր տեսնենք Երևանը դարձել է ՀՀ մայրաքաղաք, և օտարալեզու վահանակները (անգլերենից մինչև ռուսերեն) փոխարինվել են հայերենով: Բերեն Վրաստանի օրինակը. «Ֆ» տառը չունեն, «Ֆանտա» բառը թարգմանում են վրացերենով՝ «փանթա», գրում են միայն «փանթա»: Մեզանում, սակայն, գործարարը, դեռ իր բիզնեսը չստեղծած, խանութի, գրասենյակի ցուցանակները պատվիրում է օտար լեզվով: Միշտ պետք է այդ ցուցանակների վրա գերակշռի օտար լեզվով վերտառությունը, հայերենը կարող է խեղճուկրակ տեղ ունենալ: Մեզանում զարմանալի օտարամոլության դրսևորում է, որ ուրիշների մոտ երևի թե չես կարող գտնել:

– Սահակաշվիլին օրերս հայաստանում էր: ԿԳ նախարար Արմեն Աշոտյանն իր ելույթը ռուսերենով կառուցեց, որից հետո

Սահակաշվիլին իր ելույթը վրացերենով է կառուցել, նշել, որ ժողովուրդները պետք է իրենց ազգային լեզվով խոսեն: Սերժ Սարգսյանը, հասկանալով պահը, հայերեն է իր խոսքը կառուցել: Սահակաշվիլին, տեղյակ լինելով մեզ մոտ լեզվի հետ կապված խնդիրներին, կարելի է ասել՝ հորդորեց մայրենին պահպանել:

– Այն, որ Վրաստանում մայրենիի տեղն ու դերը շատ ավելի ընդգծված է, դրանում երկրորդ կարծիք չկա: Մշտապես լինելով Վրաստանում՝ դրանում համոզվել եմ: Մեզանում խորհրդային ժամանակների իներցիայով շարունակում ենք ռուսերենին մախապատվություն տալ, և զուգահեռաբար գլոբալիզացիայի պայմաններում՝ դրան գումարվել է անգլերենը: Արդյունքում հայտնվել ենք մի իրավիճակում, երբ մեր մայրենին արդեն հարվածների է ենթարկվում նաև անգլերենի կողմից: Քավ լիցի, որևէ բան չունեն ո՛չ անգլերենի, ո՛չ ռուսերենի դեմ, բայց մեզանում զարմանալի հոգեբանություն է, երբ ասում են՝ երեխաս փայլուն անգլերեն է խոսում կամ փայլուն ռուսերեն է խոսում, չես կարող հայ ծնողից լսել, որ հպարտանա՝ իր երեխան անսխալ հայերենով է խոսում: Սա ստրկամիտ հոգեբանություն է, որը, ցավոք սրտի, անկախության 20-րդ տարում շարունակվում է մեզանում գոյատևել: Բնականաբար, այս հոգեբանությունն էլ գնում է դեպի իշխանություն, մանավանդ այնտեղ, երբ մեկ այլ երկրի ղեկավարը կարող է ակնարկել, որ իր լեզուն նահանջ է արձանագրել Չայաստանում, բնականաբար, մենք Չռոմի պապից ավելի կաթոլիկ ենք դառնում և փորձում հաճոյանալ այս կամ այն երկրի ղեկավարի ցանկությանը և արձանագրել, որ իբր Չայաստանում ռուսերենը նահանջ է ապրել: Ես այդ կարծիքին չեմ և ամենևին էլ այն կարծիքին չեմ, որ ռուսերենը պետք է դուրս մղել, բայց հայերենը պետք է փայլուն իմանալ, այսինքն՝ երեխայի մտածողությունը նախ պետք է հայերենով ձևավորվի, որից հետո նոր ցանկացած լեզու կարող էս շրջանառության մեջ դնել:

– Ինչպե՞ս եք վերաբերվում, երբ Կրիվոպոլսկովը նշում է, որ ռուսաց լեզուն մեր անվտանգության լեզուն է:

– Ինձ համար ընդունելի չէ, ամեն երկրի անվտանգությունը նրա մայրենիի մեջ է: Հիշենք, որ պահպանողական հոսանքը (19-րդ դարի 40–50-ական թթ.) ասում էր, որ ազգի ողնաշարը, սյունը կազմում են երկու հանգամանք՝ լեզուն և եկեղեցին: Եվ հիմա փոխել մեկ այլ տարբերակով, ասել, որ մեր երկրի անվտանգությունը մեկ այլ երկրի պետական լեզվի շրջանառությամբ է պայմանավորված՝ իհարկե համաձայն չեմ դրա հետ: Այդ նույն տրամաբանությամբ ինչո՞ւ չենք ասում, որ Ռուսաստանի անվտանգությունն անգլերենի իմացության մեջ է կամ որպես պետական երկրորդ լեզու, շրջանառության մեջ դնելու մեջ է: Բնականաբար, ես գտնում եմ, որ նման մոտեցումն անընդունելի է:

– Փաստորեն, Դուք այն կարծիքին եք, որ քաղաքապետի քայլը դատապարտելի՞ է:

– Եթե այլ լեզվի ուսուցումը պետք է լինի հայերենի հաշվին, ինձ համար անընդունելի է, բայց եթե քաղաքապետարանի աշխատակիցը նորմալ հայերենով կարողանում է հաղորդակցվել և դրանից հետո անհրաժեշտություն կա անցնելու ռուսերենի լրացուցիչ դասավանդմանը, ես դրան դեմ չեմ, բայց ոչ հայերենի հաշվին: Բայց եթե հանկարծ ռուսերենը պետք է քաղաքապետարանում մտնի որպես գործավարության լեզու (իհարկե կասկածում եմ), անշուշտ, ինձ համար անընդունելի է:

– Իսկ ըստ Ձեզ՝ նման օրենքները, որոշումները ո՞ր կարող են տանել երկիրը:

– Եթե ստեղծվում է մի նախադեպ, որ օտարալեզու դպրոց է բացվում, տվյալ դեպքում մեր ռազմավարական դաշնակցին հաճոյանալու համար մենք նախապատվությունը տվեցինք ռուսական մի տասը դպրոցի, քաղքենիական խավը նախապատվությունը պետք է տա անգլերենին (առանց վարանելու ասեն, որ Հա-

յաստանում ապրողների մի զգալի մասի ուղեղները Լոս Անջելեսում է), մի քանի հատ էլ անգլիալեզու դպրոց կբացեն, ինչպես նաև արաբական, թուրքական, իսպանական, ֆրանսիական դպրոցներ: Իսկ հետո ամեն ինչ կկորցնենք, պետականությունը կկորցնենք: Ինչպե՞ս եք պատկերացնում հայ-ադրբեջանական ռազմաճակատի առաջին գծում կանգնած այն զինվորին, որն ունի ֆրանսիական, արաբական, չուչնեկական կրթություն, եթե նա հայ չէ, նրա հոգին «մխտո՞ված» է, նա փոխված է այն իմաստով, որ կիսով չափ է այլևս հայ, նա այլևս հայ հերոսին չի դիտարկում չափանիշ, և բնականաբար այս ամենը անվտանգության խնդիր է. երկրորդ կարծիք չկա այստեղ:

– *Անվտանգության լուրջ խնդիր ունե՞նք:*

– Ես բազմիցս ասել եմ, որ այդ անվտանգության խնդիրը միշտ էլ եղել է, բայց դա միայն անվտանգության խնդրի հետ չպետք է կապենք. լեզուն մտածողություն է, նկարագիր, որը քաղաքացի է ձևավորում, և առանց այդ գլխավոր բաղադրիչի՝ չի կարող ձևավորվել Հայաստանի քաղաքացին:

«Ժամանակ», 2011, 27 հունվար, էջ 7:

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՆԿԻՐՅԱԼ ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ ԿԵՍԴԱՐՅԱ ԶՈՐԵԼՅԱՆԸ

Հայոց պատմության, Հայաստանի պատմական ժողովրդագրության, Ջավախքի պատմության, հայ-վրացական հարաբերությունների, Արևմտյան Հայաստանի, Հայկական հարցի, Հայոց

ցեղասպանության հիմնահարցերի խորագիտակ պատմաբան, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պրոֆեսոր Աշոտ Մելքոնյանը թե՛ մասնագիտական և թե՛ մարդկային հատկանիշներով կապակցված է մեր Հայրենիքին և նրա անբաժանելի մի մասնիկին է իր ողջ էությանը: Դա պատահական չէ, քանի որ ինքն էլ ծնունդով Ախալքալաքից է:

Ծնվել է 1961 թ. փետրվարի 16-ին վաստակավոր ժուռնալիստ Աղասի Մելքոնյանի ընտանիքում, որտեղ փոքրուց մեծացել է Հայաստանի և պատմական Հայրենիքի նկատմամբ սիրով ու կարոտով:

Ա. Մելքոնյանը 1977 թ. գերազանցությամբ ավարտել է տեղի Դերենիկ Դեմիրճյանի անվան թիվ 4, հայկական միջնակարգ դպրոցը և նույն թվականին ընդունվել Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետը: 1982 թ. գերազանցության դիպլոմով ավարտելով բարձրագույն ուսումնառությունը՝ մինչև 1985 թ. եղել է նույն համալսարանի Հայոց պատմության ամբիոնի ասպիրանտ: 1989 թ. նա հաջողությամբ պաշտպանել է իր թեկնածուական ատենախոսությունը՝ ստանալով պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան: 1986 թվականից աշխատանքի է անցել Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտում նախ՝ որպես լաբորանտ, ապա՝ գիտաշխատող, գի-

տական քարտուղար և գիտական հարցերի գծով փոխտնօրեն, իսկ 2002 թ., պաշտպանելով դոկտորական թեզը, նույն թվականից դարձել է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն: Երկու տարի անց՝ 2004 թ., ստացել է նաև պրոֆեսորի գիտական կոչում, իսկ 2006 թ.՝ ընտրվել ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ:

Պրոֆեսոր Աշոտ Մելքոնյանը 11 գրքերի և ավելի քան 150 գիտական հոդվածների հեղինակ է, որոնք լույս են տեսել ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Ռուսաստանում, ԱՄՆ-ում, Մեծ Բրիտանիայում, Ֆրանսիայում, Վրաստանում, Լիբանանում, Եգիպտոսում, Իրանում, Արգենտինայում, Հունգարիայում և այլուր՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, վրացերեն, պարսկերեն, իսպաներեն, թուրքերեն, հունգարերեն:

Ա. Մելքոնյանը զեկուցումներ է ունեցել միջազգային բազմաթիվ գիտաժողովներում, ինչպես նաև դասախոսություններով ու ելույթներով համդես եկել արտերկրում՝ հայաստանցի հայագետի իր ծանրակշիռ խոսքը ներկայացնելով սփյուռքահայ և օտարագրի լսարաններին Ուկրաինայում, Գերմանիայում, Վրաստանում, ԱՄՆ-ում, Թուրքիայում, Ռուսաստանում, Ֆրանսիայում, Եգիպտոսում, Շվեդիայում, Իրանում, Իսպանիայում, Լիբանանում, Հունաստանում, Շվեյցարիայում, Հունգարիայում, Սիրիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Կիպրոսում, Մոլդովայում, ինչպես նաև՝ Հայաստանում:

Պրոֆեսոր Ա. Մելքոնյանը գիտական աշխատանքին զուգահեռ վարում է նաև եռանդուն մանկավարժական գործունեություն: Նա «Հայոց պատմություն» է դասավանդում Երևանի պետական համալսարանում, ՀՀ ԳԱԱ մագիստրատուրայում: 2004–2006 թթ. զբաղեցրել է նաև բժշկական համալսարանի Հասարակական գիտությունների ամբիոնի վարիչի պաշտոնը: Բազմիցս եղել է տարբեր բուհերի (Երևանի պետական, Խ. Աբովյանի անվան հայկական մանկավարժական և Արցախի պետական համալսարաններ, Գյումրիի մանկավարժական ինստիտուտ) պատմության ֆակուլտետների պետական քննական հանձնաժողովների նախագահ:

Ա. Մելքոնյանը գլխավորում է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտական և պատմության ինստիտուտում գործող 004 Հայոց պատմության մասնագիտական խորհուրդները, ԵՊՀ խորհրդի, պատմության ֆակուլտետի, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի, Երևան քաղաքի պատմության թանգարանի գիտական խորհուրդների և մի քանի գիտական հանդեսների («Լրաբեր հասարակական գիտությունների», «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», «Կանթեղ», «Վեն» և այլն) խմբագրակազմերի անդամ է:

Արգասավոր է պրոֆեսոր Աշոտ Մելքոնյանի գիտական ուղին. նա ոչ միայն մեր պատմական Հայրենիքի պատմագիտական ուսումնասիրությանն է լծված, այլ նաև հանրագիտարանային հոդվածների, դպրոցական և բուհական դասագրքերի միջոցով այն հանրամատչելի կերպով ներկայացնում է ընթերցող լայն հասարակությանն ու երիտասարդ սերնդին: Ընդգրկվում է նրա հետազոտությունների աշխարհագրությունը՝ Կարս, Էրզրում, Բայազետ, Ալաշկերտ, Արաբկիր, Երզնկա, Ղարաքիլիսա, Քղի, Կեսարիա, Մալաթիա, Սամսուն, Սեբաստիա, Տրապիզոն, Սասուն, Շապին-Գարահիսար, Ջավախք, Արցախ, Գետաշեն, Համշեն և այլն:

2010 թվականից Ա. Մելքոնյանը հայոց պատմության և մշակույթի պատմության դասախոսությունների շարք է իրականացնում Հայոց բանակում՝ նպատակ ունենալով բարձրացնել հայ գինվորականի պատմաճանաչողական և ռազմահայրենասիրական ոգին:

Բազմադրյուն պատմաբան Ա. Մելքոնյանն իր գիտամանկավարժական ու հասարակական ակտիվ գործունեության համար արժանացել է մի շարք բարձրագույն մրցանակների ու պարգևների: Այսպես, նրա «Էրզրում» մենագրությունը (Երևան, 1994) և Արևմտյան Հայաստանի գավառներին ու բնակավայրերին նվիրված շուրջ 30 հոդվածներն արժանացել են «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի գլխավոր մրցանակին, իսկ «Ջավախքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին քառորդին» աշխատությունը (Երևան, 2003)՝ «Գուրգեն Մելիքյանի Քաջաթաղի բազմազան լակ ընտանիքների» հիմնադրամի դրամաշնորհին և Թեքեյան

մշակութային միության «Հայկաշեն Ուզունյան» մրցանակին: Նա պարգևատրվել է նաև Երևանի բժշկական համալսարանի «Ոսկե մեդալով», «Ակսել Բակունց», «Ֆրիտյոֆ Նանսեն» մեդալներով և այլն: Պատմագիտության բնագավառում ձեռք բերած ակնառու հաջողությունների համար պրոֆեսոր Աշոտ Մելքոնյանը 2003 թ. պարգևատրվել է ՀՀ նախագահի «Մովսես Խորենացի», իսկ 2005 թ.՝ Հայոց ցեղասպանության 90-ամյա տարելիցի միջոցառումներին ակտիվորեն մասնակցելու համար, ՀՀ վարչապետի մեդալներով: Իսկ վերջերս, ծննդյան 50-ամյա հոբելյանի առիթով նա պարգևատրվել է «Մանկավարժական համալսարան» հուշամեդալով:

Ա. Մելքոնյանի գրչին է պատկանում նաև «Նյութեր Ախալցխայի և Ախալքալաքի դպրոցների պատմությունից (19-րդ դար-20-րդ դարի սկիզբ)» (Երևան, 2005) աշխատությունը, ինչպես նաև պրոֆ. Վ. Ղազախեցյանի հետ կազմել ու խմբագրել է «Հայաստանը պետական գաղտնի փաստաթղթերում (1922–1929 թթ.)», (Երևան, 2008) ժողովածուն և «Հայոց պատմություն. հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը» (համահեղինակ պրոֆ. Է. Լ. Դանիելյան, Երևան, 2008):

Սեր պատմական Հայրենիքն իր անցյալով ու ներկայով և առավել ևս ապագայով հանգիստ չի տալիս Ա. Մելքոնյանին, քանի որ այն նրա հոգու մեջ է և նվիրյալ պատմագետի միջոցով մեզ հետ հաղորդակցվելու ուղիներ է որոնում: «Երկրից է սկսվում Էրզիրը», «Արևմտյան Հայաստանի ճամփաներով», «Հայաստան աշխարհի անմահության խորհուրդը», «Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը»՝ ահա պատմագետ Ա. Մելքոնյանի մտասկեռումը: Եվ պատահական չէ, որ հետազոտական, մանկավարժական ու գիտավարչական աշխատանքով ծանրաբեռնված գիտնականը յոթ անգամ ուխտագնացություն է կատարել Արևմտյան Հայաստան և իր պատմագետի, տեղագրագետ-քարտեզագրի ու պատմաաշխարհագրագետի մասնագիտական խոր իմացությամբ շրջել է մեր Հայրենիքի գյուղերով ու քաղաքներով, ուսումնասիրել պատմական նվիրական տարածքները, ապա վերադառնալով, աշխատություններով ու տեսաֆիլմերով իր տպավորությունները կիսել հայրենակիցների հետ՝ «հայրենաբաղձ նո-

րանոր մարդկանց» մղելով «դեպի գերված Հայրենիքի ճամփաները»: Նրա ուխտագնացությունների արդյունք է «Կարոտի էրգիր» (Երևան, 2006) ֆիլմը, որտեղ հեղինակն իր անձնական փորձառությամբ ու տպավորություններով և հայ մարդու պատմահոգեբանական զգացողությամբ ու ապրումներով հանդիսատեսին առաջնորդում է հայրենի սրբասուրբ տարածքներով՝ գրեթե ողջ Արևմտյան Հայաստանով ու Հայկական Կիլիկիայով, որպեսզի մեզանում արթուն պահի Հայրենիքի երազանքն ու այն երբևէ վերադարձնելու ծգտումը:

Պատմագետ Ա. Մելքոնյանն այն յուրահատուկ անհատներից է, որը ծգտում և հասնում է անհասանելիին: Եվ ահա այդ ուղևորությունների տրամաբանական շարունակությունը և թագն ու պսակը դարձավ 2007 թ. օգոստոսի 10-ին հայ ժողովրդի համար բախտորոշ Սևրի դաշնագրի օրը, Արարատ լեռան 5.165 մ բարձրության դժվարահաս գագաթ ոտք դնելը. «արդյունքում զույգ խորհրդանշական ստեղծագործությունների՝ «Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը» գրքի և ֆիլմի ծնունդը (Երևան, 2008): Խորհրդանշական են Արարատի գագաթից հեղինակի հնչեցրած, ապրված խոսքերը. «Մենք հայերս, ճակատագրի բերումով դատապարտված ենք փնտրելու... պատմական ճշմարտությունը մեր բռնազավթված Հայրենիքի խորհրդանիշ լեռան վերադարձը նույնացնելով հրամայականի պես հառնած միացյալ Հայաստանի վերաստեղծման բաղձալի երազանքի հետ... Այնպես որ Կամք, Հավատք, Հաղթանակ, Հայրենիք...»:

Ահա Աշոտ Մելքոնյան հայի, քաղաքացու և գիտնականի կյանքի իմաստն ու դավանած ազգային արժեքները, որոնք, պատմափաստագրական ու պատմաճանաչողական իր մնայուն աշխատություններով, գիտագործնական կարևոր դեր ու նշանակություն են ստանում՝ նորանոր սերունդներ դաստիարակելով ի շահ հայրենիքի և ի ծառայություն Հայկական հարցի:

*ՔՆԱՐԻԿ ԱՎԱԳՅԱՆ, Պատմական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող*

«Ազգ», 2011, 17 փետրվար, էջ 6:

...ԱՌԱՋՆԱԴՅԵՐԹԵԼՈՎ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թուրքիայի արտգործնախարարությունը Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակին պատրաստվող հայության դեմ կազմել է 7 էջանոց «Հայկական զեկույց», որը կրում է «1915-ի իրադարձությունները» վերնագիրը: Այն տպագրվել է հայերեն ու անգլերեն և ուղարկվել բոլոր հասարակական կառույցներին: Ձեկույցում, Հայոց ցեղասպանության հարցում Թուրքիայի ժխտողականությանը հավատարիմ՝ հեղինակները խեղաթյուրել են փաստերը: Հեղինակները չեն մոռացել հիշատակել նաև ցեղասպանությունից հետո կայացած դատավարությունը: Եվ որպես վերջաբան, փարիսեցիական հարց է տրվում. «Հայերին վերացնել ու կոտորել ցանկացող պետությունը մի՞թե կդատեր հայերի նկատմամբ վատ վերաբերմունք ցուցաբերած թուրք պաշտոնյաներին»: Թուրքիայի ժխտողականության, Հայոց ցեղասպանությանն առնչվող խնդիրների մասին է գրույցը ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԳԱԱ թղթակից անդամ Աշոտ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ հետ:

– Կարող է տարօրինակ թվալ, եթե ասեն, որ Հայոց ցեղասպանության խնդրում թուրքական մերժողականությունն ինչ-որ իմաստով ինձ ուրախացնում է: Թուրքերը նման կեցվածքով մեկ անգամ ևս ապացուցում են, որ իրենց նախորդների հրեշավոր ոճրագործության իրավահաջորդն են: Օսմանյան այս ախտը՝ նրանց՝ մերժողական կեցվածքը, և ընդհանրապես, այդ իրավահաջորդության հանգամանքը (այլ ազգերի կարծիքը հաշվի չառնելու, միշտ պարտադրանքով խոսելու, սեփական ճշմարտությունն ուժի դիրքերից հաստատելու) այնքան ամուր ու կարծր է նստած նրանց մտածելակերպում, որ շարունակում են ժխտել անժխտելին: Իրենք այսօր հայտնվել են ծիծաղելի վիճակում, երբ ամբողջ աշխարհը, այդ թվում նաև նրանց դաշնակից համարվող Ամերիկայի Միացյալ Նահագները, զանազան իրավական աստիճաններում փաստել են Հայոց ցեղասպանության իրողությունը: Թեկուզ՝ ԱՄՆ-ի արտաքին հարաբերությունների

հանձնաժողովի վերջին որոշումը, որտեղ բանաձևին դեմ քվեարկողները ևս փաստել են Հայոց ցեղասպանության իրողությունը և իրենց դեմ լինելը պատճառաբանել են թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների ջերմությունը պահպանելու մտահոգությամբ: Այսինքն, երբ աշխարհը որևէ կասկած չունի հայկական ջարդերի վերաբերյալ, թուրքերը դեռ շարունակում են իրենց հին երգը: Այն շղթան, որի սկիզբը դրել էր սուլթան Համիդը, հետո շարունակեցին երիտթուրքերը, ավարտեցին քեմալականները՝ մեկ գաղափարախոսության երեք փուլերն էին: Եվ այդ իմաստով, 100-ամյակին ընդառաջ՝ ցեղասպանության հարցում թուրքական մերժողականությունը չի զարմացնում: Այսօրվա թուրքական ղեկավարությունը, նախորդ սերնդի կատարած մեղքը վերցնելով իր վրա, շարունակում է նույն՝ ցեղասպանության քաղաքականությունը: Հայ-թուրքական արձանագրությունների խնդիրը, որը մտավ փակուղի, մեկ անգամ ևս հուշում է, որ թուրքիայում ոչինչ չի փոխվել, այն մնացել է կայսրական ոճով աշխարհի հետ խոսող երկիր, օսմանյան մտածողությամբ առաջնորդվող տերություն:

– Այսինքն՝ կարելի է ասել, որ այսօր էլ շարունակվում է պան-թուրքիզմի գաղափարախոսությունը:

– Իհարկե: Թեկուզ, վերջերս նրանց կրտսեր եղբայրները, օրինակ՝ Ադրբեջանի նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Մեհտին իր՝ 22 էջանոց կեղծ աշխատության մեջ միտք է զարգացնում, թե 1920-ականների սկզբին ադրբեջանական որոշ հողեր տրվեցին Հայաստանին (նկատի ունի Ջանգեզուրը), ինչով թուրքական աշխարհի միավորման բնական ձգտումն ընդհատվեց, և սեպի նման Ջանգեզուրը հայտնվեց Նախիջևանի ու Ադրբեջանի միջև՝ Ադրբեջանն անջատելով իր ավագ եղբայր Թուրքիայից: Ես բազմիցս նշել եմ, որ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման գործընթացն արդեն պատմության գիրկն է անցել: Այս կամ այն երկրի կողմից, ասենք՝ Անգլիայի կամ մեկ տասնյակից էլ պակաս ամերիկյան նահագների կողմից չճանաչելը դեռ չի նշանակում, թե ցեղասպանությունը կասկած է

հարուցում: Այժմ պատմական, գիտական հարթությունից այն տեղափոխել է պետք իրավաքաղաքական դաշտ: Պատահական չէ, որ թուրքերը սպառնում են զրպարտության ամբաստանությանմբ մեզ տանել միջազգային դատարան՝ ցեղասպանության հարցում իրենց մեղադրանք առաջադրելու համար: Մենք պետք է պատրաստ լինենք՝ միջազգային դատարանում իրավական խնդիր դնելու: Հայոց ցեղասպանության դիմաց հատուցման պահանջով: Այսուհետ խնդիրը պետք է շոշափենք միայն հատուցման տեսանկյունից, որովհետև նյութականից բացի այն նաև տարածքային հատուցում է ներառում: Այսօր աշխարհը Կոսովոն ճանաչելիս պատճառաբանում է, թե դրան միջազգային ճանաչմամբ տրվում է պետական անկախություն, այն հիմնավորմամբ, որ նրա բնակչությունը ենթարկվել է էթնիկական զտման: Խոսքը, լավագույն դեպքում, մինչև 10 հազար մահմեդականների սպանության մասին է: Նրանք էթնիկական զտման ենթարկվելու հետևանքով զոհե իրավունք են ստացել ունենալ անկախ պետություն՝ սերբական երկրում, սերբական հողի սրտում: Էթնիկական զտում արտահայտությունը շատ մեղմ է հնչում այն իրողության կողքին, որ տեղի ունեցավ հայ ժողովրդի նկատմամբ 1915–23 թթ.: Ուրեմն, մենք պետք է առաջնորդվենք միայն հատուցման կարևորությունն առաջնահերթելով: Պատահական չէր, որ թուրքական կողմը 1965-ից հետո ընտրեց խնդիրը ճանաչման դաշտ տեղափոխելու մարտավարություն: Դրանով ստվերվում է գլխավոր հարցը՝ հատուցումը: Հիշենք՝ 1965-ին Երևանի փողոցներ դուրս եկած մարդկանց կարգախոսը՝ «Մեր հողերը...»:

– Այսօր մարդիկ կան, որ ասում են, թե ինչքա՞ն կարելի է վերքի վրա աղ լցնել:

– Ոմանց մոտ այն թյուր կարծիքը կա, թե հզոր հարևանի պարագայում շոշափել ցեղասպանության խնդիրը, նշանակում է վտանգել այսօրվա Հայաստանի Հանրապետությունը: Ես դրա հակառակ կարծիքին եմ: Խնդրի բարձրաձայնումը բխում է հայ ժողովրդի անվտանգության շահերից: Եվ ամենակարևորը՝ ցե-

դասպանության դիմաց մինչև հայ ժողովուրդը հատուցում չստանա, զարկվածի հոգեկերտվածքը, մորթվածի բարդույթը մեր միջից դուրս չի գա:

– Երբ քննարկվում էր հայ-թուրքական արձանագրությունների հարցը, ոմանք պնդում էին, թե հայ-թուրքական գործող սահմանը չճանաչելը խելագարություն է և ինքնասպանություն, որովհետև այդպիսով մենք պատերազմ կհայտարարենք Թուրքիային:

– Մեր կամքից անկախ, աշխարհը հայ-թուրքական սահման (իրավական առումով) ճանաչում է Վիլսոնյան, սահմանագիծը: Խորհրդային Ռուսաստանի և քենալական Թուրքիայի միջև 1921թ. մարտի 16-ին գծված և հոկտեմբերի 13-ին վերահաստատված փշալարը բացարձակապես պետական սահման չէ, որովհետև 20-ականներին ո՛չ Խորհրդային Ռուսաստանը, ո՛չ քենալական Թուրքիան միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չէին: Նրանք ապստամբական ռեժիմներ էին, և միայն 1924 թվականից սկսվեց Խորհրդային Ռուսաստանի ճանաչման գործընթացը: Այնպես որ՝ անօրինական պայմանագիր էր դա, և հիշյալ արձանագրություններով Ախուրյան-Արաքսը որպես պետական սահման ճանաչելով՝ խաչ ենք քաշում ցեղասպանության դիմաց Արևմտյան Հայաստանով հատուցելու խնդրի վրա:

*Հարցազրույցը՝ ԱՐԹՈՒՐ ԴՈՒՆՈՒՅԱՆԻ
«Ավանգարդ», 2011, 25 փետրվար:*

«ՄԻՆԶԵԻ 100-ԱՄԵԱԿԸ ԼՐԱՆԱԼԸ՝ ՀՈՂԸ ՈՒՂՂԱԿԻ
ՊԷՏՔ Է ԱՅՐԻԻ ԹՈՒՐՔԵՐԻ ՈՏՔԵՐԻ ՏԱԿ, ՈՐՊԵՍՁԻ
ՆՐԱՆՔ ՀԱՍԿԱՆԱՆ, ՈՐ ՄԵՆՔ ԱՅՍ ՊԱՅՔԱՐԸ ՏԱՆԵԼՈՒ
ԵՆՔ ՄԻՆԶԵԻ ՅԱՂԹԱԿԱՆ ԱԲԱՐՏ»

Հարցազրույց ՀՀ գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի
պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն
պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանի հետ

Պատմաբան պրոֆ. Աշոտ Մելքոնեանը անժամօք անուն չէ մեր համայնքում: Նրա՝ համայնք բազմաթիւ այցերի շարանում այս անգամ նրա հետ հանդիպման առիթը, որպէս այդպիսին, ապրիլեան Մեծ Եղեռնի 96-րդ տարելիցի ոգեկոչմանը նւիրած կենտրոնական ծրագիրն էր, ուր որպէս օրւայ բանախօս՝ հանդէս եկաւ նա: Եւ մենք էլ, օգտուելով ընծեռւած առիթից, հարցազրույց կազմակերպեցինք նրա հետ, որը ներկայացնում ենք ստորեւ:

Հ. – Հայաստանում Ձեր ինստիտուտի կողմից կազմակերպւում են բազմաթիւ գիտաժողովներ: Ինչպէ՞ս են արդիւնաւորւում նման գիտաժողովները, եւ ո՞րն է այսպիսի միջոցառումների նպատակը:

Պ. – Գիտե՞ք ինչ, մի ժամանակ գիտական նստաշրջանները կազմակերպվում էին զուտ գիտնականների համար: Անշուշտ, գիտաժողովը հասցեագրված է գիտնականին, բայց միևս կողմից, եթե գիտնականի խօսքը չի ուղղվելու, հասցեագրվելու հանրութեանը, գիտաճանաչողական նշանակություն չի ունենալու, ըստ իս՝ անհիմաստ է, աննպատակ է նման ձեռով շարունակելը, դրա համար, ես կարծում եմ, որ մեր կազմակերպած միջոցառումները, որքան հնարաւոր է, մենք փորձում ենք գիտաճանաչողական բնոյթի դարձնել: Օրինակ՝ մայիսի 4-ից 6-ը կազմակերպել էինք մի գիտաժողով՝ Երեւանի պետական համալսարանի հետ միասին: Գիտությունների ակադեմիան՝ մեր պատմութեան ինստիտուտը, շատ ակտիւ մասնակցութիւն ունի «Ընդդէմ կեղծիքի եւ ոտնձգութեան» խորագրով գիտաժողովին. այսպէս էր կոչւում գիտաժողովը եւ նւիրւած էր թուրք-ադրբեջանական պատմագրութեան եւ քաղաքական շրջանակների կողմից հայոց պատմութեան հիմնահարցերի խեղաթիւրմանը: Եւ առանձին բաժիններով արւեստի, գրականութեան, պատմութեան բոլոր բնագաւառները ներկայացւել էին, թէ ինչպէս է կեղծւում հայոց պատմութիւնը եւ ինչպէս մէկ ընդհանուր կեղծիքի շղթայի մէջ թուրքական պատմագրութիւնը ստեղծել է մի դպրոց, որը ուղղակիօրէն ընդօրինակւել է ադրբեջանցիների կողմից եւ մինչեւ վերջ շարունակւում է ու տառացիօրէն մէկ-երկու օր առաջ գիտությունների ակադեմիայում ելոյթ ունենալու ժամանակ Իլհամ Ալիեւը շարունակեց նոյն պետական մակարդակով պատմութեան կեղծարարութիւնը այն մասին, որ Սիւնիքը, Արցախը, նոյնիսկ Արարատեան դաշտավայրը որեւէ ընդհանրութիւն չունեն հայ իրականութեան հետ եւ դա, իբր թէ, արեւմտեան Ադրբեջանի մաս է կազմում: Ուրեմն՝ նման գիտաժողովներ ենք կազմակերպում նաեւ 1921 թւականի Մոսկւայի եւ Կարսի պայմանագրի հետ կապւած. դրանք շատ կարեւոր են այն տեսանկիւնից, որ 1921 թւականին Արեւելեան Զայաստանի մաս կազմող Սուրմալուի գաւառը եւ այն ժամանակ Կարսի մարզը եւս մեզնից խլեցին խորհրդա-թուրքական-քեմա-

լական համագործակցութեան արդիւնքում, եւ Արեւելեան Հայաստանի մի մասն էլ մաս դարձաւ այսօրւայ Թուրքիայի Հանրապետութեան, այն դէպքում, երբ Սուրմալուի գաւառը երբեւէ չէր եղել Թուրքիայի կազմում: Այսինքն՝ գիտաճանաչողական բնոյթի կարելոր միջոցառում էր: Տառացիօրէն մի քանի օր առաջ՝ հենց Իրան ժամանելուց առաջ, ես մասնակցեցի մի գիտաժողովի, որը կայացաւ Տաթևի վանքում՝ ժողովրդի մասնակցութեամբ: Շատ հետաքրքրական է, որ Տաթևի վանքում՝ սեղանատանը, 1921 թւականի ապրիլի 26-ին հրաւիրւել է համազանգեզուրեան երկրորդ համագումարը, որը հռչակել է յաջորդ օրը Ձանգեզուրը՝ ինքնավար Սիւնիքը, որպէս Լեռնահայաստան՝ Գարեգին Նժդեհի գլխաւորութեամբ:

Ուղղակի պէտք էր տեսնել ժողովրդի ոգեւորութիւնը այդ դահլիճում, երբ ես յայտարարեցի, որ ճիշտ այստեղ, ուղիղ 90 տարի առաջ, Գարեգին Նժդեհի մասնակցութեամբ, Սերգէյ Մելիք-Եօլչեանի նախագահութեամբ տեղի ունեցաւ համազանգեզուրեան երկրորդ համագումարը, որը հայոց վերջին պետականութեան դրսեւորումն էր այս տարածաշրջանում 1921 թւականին: Եւ միաժամանակ նշեցինք Գարեգին Նժդեհի ծննդեան 125-ամեակը՝ դարձեալ Կապանում ժողովրդի ամենաակտիւ մասնակցութեամբ (դպրոցի տնօրէններ, պատմութեան ուսուցիչներ, աշակերտութիւն), եւ այս ամբողջը, գիտէք, ժողովրդին հասցեագրւած տարբերակը շատ արդիւնաւէտ է դարձնում, եւ դրա համար, ես կարծում եմ, որ այս եղանակը պէտք է շարունակել:

Նոյնը նաեւ Իրանում, երբ որ տեղի ունեցան Հայ դատին նւիրւած խորհրդաժողովները 2000-ականների սկզբներին, որոնք հետաքրքրական էին ժողովրդի ակտիւ մասնակցութեամբ, մամուլի լուսաբանմամբ, եւ այսօր, երբ Հայ դատի եւ ընդհանրապէս հայոց պատմութեան հանգուցային խնդիրների կապակցութեամբ մենք հասել ենք նրան, որ այդ գաղափարները համահայկական կշիռ եւ աշխարհագրութիւն են ձեռք բերել, հենց սրա ար-

դիւնքն է: Եւ որի մէջ, անշուշտ, մեր մամուլը իր ծանրակշիռ տեղն ու դերն ունի, այդ թւում նաեւ՝ «Ալիք»-ը:

Յ. – Արդէն որերորդ անգամ Դուք մեզ մօտ էք, մեր համայնքում: Ինչպէ՞ս էք տեսնում համայնքի առօրեան՝ այսօր:

Պ. – Տեսէք, ամէն անգամ սփիւռքահայ որեւէ գաղթօջախ այցելելիս ես լսում եմ դժգոհութիւններ, որ գաղութը տկարացել է, իհարկէ այդ տկարացումը կայ, բայց մի գարմանալի յանձնառութիւն է եկել մնացողների վրայ, որոնք որ հասկանում են, որ իր հարեւանի, դրացիի հեռանալուց յետոյ իր պարտականութիւնները ազգային խնդիրների իմաստով կրկնապատկւել ու եռապատկւել են: Ես ուղղակի տառացիօրէն նոր եմ ժամանել Շիրազից, եւ ցնցող տպաւորութիւն է ինձ վրայ թողել այնտեղի «Հայ տուն»-ը, տիկին Անահիտի այդ ջերմեռանդ գործունեութիւնը, պահակի՝ Սուրէնի խօսքերը, որը միայնակ, այսպէս ժողովրդի խօսքով ասած, տիրութիւն էր անում մեր եկեղեցուն: Դուրս գալուց առաջ ես ասացի՝ Սուրէն, դու այստեղ մենակ չե՞ս նեղւում, ասաց՝ բնաւ ոչ, որովհետեւ Աստծու հետ եմ: Գիտէք, այս խօսքը արդէն երկրորդ օրն է՝ ուղեղիս մէջ է, թէ ինչ դիպուկ պատասխան տւեց, որ ինքը Աստծու հետ է, եկեղեցու մէջ եւ երբեք չի լքելու այդ եկեղեցին, եւ նման բանի Նոր Զուղայում մենք բազմիցս հանդիպել ենք. մեր մէկ տասնեակից ավել այդ եկեղեցիները պահւում են մի քանի ընտանիքի ջանքերով, որոնք ապրում են եկեղեցուն կից կառոյցներում:

Ինչ վերաբերում է Թեհրանին այն, ինչ որ ես տեսայ Սուրբ Սարգիս եկեղեցու բակում, ինձ շատ էին պատմել այդ մասին, իհարկէ քայլարշաւ չեղաւ, բայց եղաւ հրաշալի մի միտինգ եւ այն ոգին, այն ազգային նկարագիրը, որ ամէն մի իրանահայի մօտ ես նկատում էի այդ միտինգի ժամանակ, ուղղակի համակեց ինձ եւ տիկնոջս՝ Լուսինէին, որ մենք չէինք կարողանում մեր տեղը գտնել, թէ որքան ոգի կար իրանահայութեան այդ միտինգի մէջ եւ որքան նւիրում, պատրաստականութիւն՝ Հայ դատը առաջ

տանելու մղումով, եւ ես առիթ ունեցայ «Արարատ» մարզաւանում ասելու, որ ինձ հիացնում է իրանահայութեան կազմակերպւածութիւնը եւ նրա համահայկական մտածողութիւնը, որ Ապրիլի 24-ը կարող է քաղաքում մէկ հոգի նշել, բայց դա իր հոգու պարտքն է համարում, որովհետեւ Ապրիլի 24 նշելով՝ մենք ոգեկոչում ենք նրանց յիշատակը եւ մղում ենք դէպի ապագան, որի իմաստը Հայ դատի վերջնական լուծումն է՝ մեր հողերի, հայրենիքի հատուցման տարբերակով:

Հ. – Եւս 4 տարի եւ ահա Հայոց ցեղասպանութեան 100-րդ տարելիցն է. ըստ Ձեզ՝ մինչ այդ որո՞նք պէտք է լինեն հայոց պահանջատիրութեան հիմնախնդիրներն ու առաջնահերթութիւնները:

Պ. – Ես շատ ուրախ եմ, որ այստեղ իրանահայութիւնը վաղուց կարողացել է ընկալել մի բան, որ այդ ճանաչման գործընթաց ասածը ակարտել է. ամենուր ես տեսայ կարգախօսներ՝ հատուցում եւ հատուցում: Ուրեմն՝ մեր ամբողջ պայքարը մենք պէտք է ուղղորդենք հատուցման ճանապարհով: Եւ շատ կարելւոր է այստեղ, որ այդ հատուցում ասածը իրականացւի միջազգային իրաւունքի շրջանակներում: Սենք պատմագիտութեան եւ քաղաքագիտական ոլորտում յաղթանակ տարանք՝ չունենալով թիկունքին պետականութիւն. Խորհրդային Հայաստանը պետականութեան մի դրսեւորում էր, բայց այն, բնականաբար, Խորհրդային Միութեան կազմում չէր կարող միջազգային ասպարէզում Հայոց ցեղասպանութեան խնդիր հետապնդել: Սփիւռքը պետականութիւն չէր եւ ինքը միջազգային իրաւունքի սուրիեկտ չէր հանդիսանում, որ խնդիրն առաջ տանէր. այսօր հայոց պետութիւնը, սկզբնական շրջանում որոշակի խարխափումներից յետոյ, կամաց-կամաց գալիս է այդ հատուցման գաղափարին:

Ինձ շատ ուրախացնում է, երբ որ անցեալ տարի օգոստոսի 20-ին նախագահի մակարդակով եղաւ ցուցում՝ Երեւանի պետ. համալսարանում եւ ակադեմիայում նշելու 1920 թականի օգոս-

տոսի 10-ի Սելրի դաշնագրի յօդվեանը: Սա ի՞նչ է նշանակում. սա նշանակում է, որ արդէն պետական մօտեցում կայ այստեղ: Տեսէք հայ հոգեւորականը, հայ պաշտօնեան, այստեղ մեր դեսպանը՝ պրն Առաքելեանը, նշեց Հայոց ցեղասպանութեան խնդրում մեր անելիքների մասին, եւ սա շատ ուրախացնում է ինձ, որ մենք մեր պայքարը ուղղորդում ենք հատուցման ճանապարհով:

Առաջին խնդիրը պիտի լինի միջազգային իրաւունքի բարելաւումը եւ իմ խորին համոզմամբ՝ գննոցիդ հասկացողութեանը զուգահեռաբար, իմ խօսքի մէջ էլ ես ասացի՝ հայրենագրկում, որպէս միջազգային իրաւունքի դրոյթ մտցնելը այդ իրաւական դաշտի մէջ եւ Հաազայի դատարանում արդէն հայրենագրկման առումով խնդիրը առաջ մղել: Եւ գիտէք ինչ նպաստաւոր իրավիճակ է. տեսէք աշխարհը՝ Արեւմուտքը, որը որ Հայոց ցեղասպանութեան հատուցման հարցում, ես համոզւած եմ, շատ կարծր դիրքորոշում է որդեգրելու, երբ որ վաղը պարզւեց, որ մենք տարածքների վերադարձի խնդիր ենք դնելու, մենք դրա դիմաց ունենք մի հզօր խաղաքարտ. աշխարհը Կոսովոյին տւեց պետականութիւն, երբ որ մարդիկ, որոնք որ սերբական հողում պետականութիւն ստեղծեցին, փաստօրէն, ալբանացիները, երբ որ դրա իրաւունքը չունէին՝ որպէս այդ երկրի եկւորներ, նրանք բնիկներ չէին, մենք բնիկներ էինք եւ ցեղասպանւեցինք մեր բուն հայրենիքում: Բայց Կոսովոյին տւեցին պետականութիւն, աշխարհի կողմից ճանաչւեց հետեւեալ պատճառաբանութեամբ՝ էթնիկական զտում է տեղի ունեցել այդտեղ, սերբերը մի քանի հազար կոսովոցի են կոտորել, որի համար ալբանացիներին այնտեղ հասնում է պետականութիւն: Այսինքն՝ երկրորդ ալբանական պետութիւն ստեղծւեց մի Ալբանիա կար, մի հատ էլ ստեղծւեց՝ երկրորդը: Հիմա ուզում եմ հարցնել՝ շատ ներողութիւն, Ղարաբաղը, Արցախը, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութիւնը, որ ասում են՝ դուք արդէն մի հայկական պետութիւն ունէք՝ Հայաստանի Հանրապե-

տութիւնը, երկրորդը ինչո՞ւ էք ստեղծում, հիմա հարցնում եմ՝ երկրորդ պետութիւն աշխարհը ինչու՞ ստեղծեց Կոսովոյում: Դա մէկ, երկրորդը՝ 1915–23 թւականներին էթնիկական զտում՝ այդպիսի ահռելի մասշտաբներով, երբ որ ազգի երկու երրորդը բնաջնջւեց. ուրիշ օրինակ կարո՞ղ էք դուք բերել, բայց դրա դիմաց արդեօք մենք պետականութիւն ստացա՞նք:

Շատ ներողութիւն, երկու–երեք հազար կամ հինգ հազար մարդկային կեանք է, ողբերգութիւն է, որոնք բնաջնջւեցին Կոսովոյում, բայց դրա դիմաց մէկ–մէկուկէս միլիոն բնակչութիւն ունեցող Կոսովոն ստացաւ պետականութիւն: Հիմա հարցնում եմ՝ մէկուկէս միլիոնը, որը որ մեր ազգի երկու երրորդն էր, 1915–23-ին բնաջնջւեց, մեզ պետականութիւն եւ կամ մեր հողերի հատուցում չի հասնում: Ուրեմն՝ տեսէք, միջազգային իրաւունքը արդէն դրա նախադէպը ստեղծել է, որ մենք ասում ենք՝ անյոյս բան է, ինչպէ՞ս է անյոյս. Կոսովոն ինչպէ՞ս հասաւ պետականութեան, որ նա ենթարկւել էր ցեղասպանութեան սերբերի՝ կողմից, ուրեմն՝ մենք էլ թուրքերի կողմից ենք ցեղասպանւել, ուրեմն՝ պէտք է հատուցումը լինի մեր հայրենիքով. սա էլ յաջորդ ուղղութիւնն է: Եւ ես կարծում եմ, գիտէք ինչ, 100-ամեակի նախօրեակին, մինչեւ 100-ամեակը լրանալը՝ հողը ուղղակի պէտք է այրւի թուրքերի ոտքերի տակ, որպէսզի նրանք հասկանան, որ մենք այս պայքարը տանելու ենք մինչեւ յաղթական աւարտ:

Հ. – Որպէս ջաւախեցի՝ ինչպէ՞ս կը բնութագրէիք ջաւախահայութեան ազգային-սոցիալ-մշակութային իրաւունքների հետապնդման նորովի եղանակները:

Պ. – Ցաւոք, ստացւել է մի իրավիճակ, որ մենք արեւմտեան ճակատում թուրքերի հետ լուրջ խնդիրներ ունենք. փաստորէն, կարող եմ ասել՝ Ադրբեջանի հետ պատերազմը չի աւարտւել, դեռ զինադադար է, եւ այս ստեղծած բաւական լուրջ աշխարհաքաղաքական իրողութիւնների պայմաններում մենք մի վրիպում թոյլ

տւեցինք. վասն Վրաստանի հետ յարաբերութիւնների, այսպէս ասած առերեւոյթ նորմալ յարաբերութիւնների, մենք Ջաւախքը մոռացութեան տւեցինք, եւ մեզանում գործեց այն նոյն սխալ մտայնութիւնը, ինչ կար 1918–20 թւականների առաջին հանրապետութեան շրջանում, որին ժամանակին խոստովանել է Ռուբէն Տէր-Մինասեանը: Նա ասում էր, որ վրացիների հարցում մենք առաջնորդւում էինք հետեւեալ սկզբունքով՝ որքան հաշտ ու համերաշխ, այնքան մեզ համար լաւ, բայց կեանքը ցոյց տւեց, որ որքան հաշտ ու համերաշխ վրացիների հետ, որքան զիջողական, այնքան մեր հարեւանը դարձաւ լկտի ու պահանջատէր, եւ արդիւնքում ստացւեց այնպէս, որ Ջաւախքի խնդրում մենք ունեցանք լրջագոյն կորուստներ: Ցաւոք, այդ մտայնութիւնը այսօր էլ շարունակւում է, եւ քանի որ մենք ունենք Արցախի խնդիր, բերեք սառեցնենք Ջաւախքի խնդիրը, բայց այդ սառեցում ասւածը իր հետ նաեւ ենթադրում է, ցաւոք սրտի, անհետեւողականութիւն, եւ վրացական իշխանութիւնները շարունակւում են սոցիալ-տնտեսական իմաստով ճնշումներ, հայութեան նկատմամբ: Իհարկէ, ուրախալի բան է, որ որոշ սոցիալական խնդիրներ վերջին շրջանում լուծեցին. օրինակ գազաֆիկացւեց Ջաւախքը, քաղաքը արդէն գազ ունի, որոշակի լուրեր ունեն, այնուհետեւ ասֆալտապատւեցին կենտրոնական փողոցները դէպի Յայաստանի Հանրապետութիւն, դէպի Թուրքիայի Հանրապետութեան սահման, դէպի Թբիլիսի, դէպի Ախալցխա. սա շատ ուրախալի երեւոյթ է, բայց հայութեան ազգային իրաւունքների, մասնաւորապէս դպրոցների, լեզւի հարցերում հայերի պահանջները մնում են առայժմ անպատասխան. անշուշտ նաեւ հայ եկեղեցու կարգավիճակի հարցը, որը մինչեւ հիմա մնում է ամենախոցելի խնդիրներից մէկը:

Յ. – Եւ կրկին վերադառնալով Ձեր ղեկավարած ինստիտուտի գործունեութեանը, ինչպէս նաեւ Ձեր անհատական աշխատ

տանքներին, որոնք իրենց մէջ լայն հորիզոն են ներառում, ինչպիսի՞նոր ծրագրեր ունէք իրականացնելիք:

Պ. – Մեր ինստիտուտը մի կարելոր աշխատանք է արդէն լոյս ընծայել, որը ես կարող եմ ասել՝ իմ եւ իմ գործակից ընկերների գործունեութեան թերեւս ողնաշարը պիտի կազմի. կարող է մի քիչ բարձրագոյն հնչել, բայց դա իրոք այդպէս է, որովհետեւ խոսքը 30 տարի անց հայ ժողովրդի պատմութեան ակադեմական հրատարակութիւնից յետոյ հայոց պատմութեան նոր, անաչառ, օբիեկտիւ գրած ակադեմական հրատարակութեան պատրաստումն է: Չորս հատորից է այն բաղկացած, աշխատանքները աւարտած են, իւրաքանչիւր հատոր ունի երկու գիրք: Պետական ֆինանսաւորմամբ է իրականացւել. սա էլ շատ կարելոր է, որովհետեւ պետութիւնը հասկացաւ դրա գիտաքաղաքական նշանակութիւնը եւ ֆինանսաւորել է երկու հատորի հրատարակութիւնը. մէկ հատորը, որն ընդգրկում է նորագոյն ժամանակաշրջանի առաջին փուլը՝ 1918 թւականից մինչեւ 1945 թւականը, որը, ի միջի այլոց, ամենաշատ կեղծած ժամանակահատւածն է խորհրդային տարիների, մանաւանդ որ առաջին հանրապետութեան խնդիրը կայ: Այդ հատորը արդէն լոյս է տեսել. հանրապետութեան նախագահին եւ Գարեգին կաթողիկոսին մենք նւիրեցինք այդ հատորները եւ նւիրեցինք նաեւ պաշտպանութեան նախարարին, որից յետոյ հանրութեանը կը հասնի այն: Եւ հիմա օրերս լոյս կը տեսնի նաեւ նոր պատմութեան վերջին մի փուլը կազմող 17-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչեւ 1900 թւականն ընկած հատորը, որի պատասխանատու խմբագիրը ես եմ: Տպագրւելուն զուգընթաց՝ մենք աշխատում ենք նաեւ դրա անգլերէն եւ ռուսերէն տարբերակների վրայ, երկհատորեակ են դրանք լինելու, որպէսզի գիտաճանաչողական իմաստով հասցեագրւի նաեւ օտար ընթերցողին: Միաժամանակ, հայ գաղթաշխարհի պատմութիւն, հայ մամուլի պատմութիւն, սրանք եռահատորներ են մեր սփիւռքահայ բարեկամների օգնութեամբ. սրանք

տպագրւեցին առանձին հատորներով, 'օրինակ' եգիպտահայութիւնը բաւականաչափ օգնեց մեզ, Բարեգործականը օգնեց, որ-պէսզի հրատարակենք հայ գաղթաշխարհի պատմութեան մէկ հատորը, հայ մամուլի պատմութեան մէկ հատորը, եւ հիմա դրանց երրորդ հատորն է պատրաստում, եւ դա եւս կոլեկտիւ կարելոր աշխատանք կը լինի՝ եռահատոր հայ գաղթաշխարհի պատմութիւն եւ պարբերական մամուլի: Իսկ ինչ վերաբերում է մեր գիտաշխատողների հետազոտութիւններին՝ բերեմ մի կարե-ւոր օրինակ նրանց գործնական կիրառութեան վերաբերեալ: Ու-նենք ակադեմիկոս Զրաչ Բարթիկեան, բիւզանդագէտ, համաշ-խարհային մակարդակի գիտնական է, բիւզանդագիտական գա-նազան ակադեմիաների անդամ եւ Զոռնի ու Աթենքի ակադեմիա-ների իսկական անդամ: Ամէն տարի մի ծանրակշիռ աշխատանք է դնում մեր սեղանին: Գրեց մի աշխատանք՝ Երուսաղէմի յունաց պատրիարքի յիշողութիւնները՝ 16-ից 18-րդ դարերում Երուսաղէ-մի սրբատեղիների նկատմամբ ունեցած իրաւունքների վերաբե-րեալ: Յունաց պատրիարքը իր յուշերի մէջ բողոքում էր, որ հայե-րը աւելի մեծ իրաւունքներ ունեն սրբատեղիների նկատմամբ՝ Յիսուսի գերեզմանից սկսած մինչեւ եկեղեցիներով աւարտած, իսկ իրենք՝ ուղղափառները եւ կաթոլիկները, շատ աւելի հա-մեստ իրաւունքներ ունեն: Դա փաստում էր յունաց պատրիարքը, եւ ամէն տարի, գիտենք, որ կրակը դուրս բերելու ժամանակ ինչ խնդիրներ են ծագում յոյների հետ: Այս տարի բացառաբար վեճ չեղաւ, եւ ես ասեմ, որ սա կարող եմ գաղտնիքի նման բացայայ-տել, ասեմ, որ երեւի թէ դեր ունեցաւ մեր այդ հրատարակութիւ-նը: Մենք հրատարակեցինք յունաբէնով եւ հայերէնով տեքստը, եւ, պատկերացրէք, հասցւեց նաեւ յունաց պատրիարքին, եւ մեր պատրիարքութիւնը դա տարածեց այնտեղ, եւ ինչ կարելոր գէնք է դա: Այսինքն՝ մարդու բերանը ուղղակի փակում ենք, որ, տեսէք, հայերը աւելի մեծ իրաւունքներ ունեն այստեղ: Դրա համար ուզում եմ ասել, որ պատմագիտութիւնը հզոր գէնք է, նախ դա

մարդկային յիշողութիւնն է՝ իր անցած ուղու վերաբերեալ, եւ երկրորդը՝ ապագան կանխորոշելու իմաստով ամենամեծ նշանակութիւն ունեցող գէնք է դա:

Յ. – Կը ցանկանա՞ք վերջում որեւէ բան աւելացնել, որին մեր հարցազրոյցի ծիրում չանդրադարձանք:

Պ. – Ես կը ցանկանամ, որ իրանահայութիւնը այն ոգին, որ ունի, մշտապէս պահպանի, եւ, ինչու՞ չէ, վարակիչ լինի նաեւ մեր միւս սփիւռքահայ գաղթօջախների համար, որոնք երբեմն աւելի շատ են տրտնջում, քան պիտի տրտնջան՝ այդ տկարացման հետ կապւած, որովհետեւ եթէ նոյնիսկ գաղթօջախից ինչ-ինչ պատճառներով մարդիկ հեռանում են, ես համոզւած եմ, որ նոյն իրանահայերը Անգլիայում, օրինակ, համոզւեցի դրանում, Լոնդոնի Շաքաթօրեայ եւ Կիրակնօրեայ դպրոցները, ամբողջը կառուցւած է իրանահայերի այդ ջերմեռանդ մոտեցման վրայ. զարմանում ես ուղղակի: Ես կը ցանկանամ իրանահայութեանը անկոտրում կամք, եւ իմանան, որ այն կապւածութիւնը, որ մշտապէս կայ Հայաստանի՝ Մայր հայրենիքի հետ, դա իրենց տալիս է առանձնապատուկ կարգավիճակ, եւ դրանով իրանահայութիւնն ունի մի զարմանալի գրաւչութիւն, որ ուրիշ տեղ չես կարողանում գտնել: Եւ նրանց անւանել սփիւռքահայ, իմ խորին համոզմամբ, սխալ է, եւ, ընդհանրապէս, սփիւռքահայ ասւածը՝ որպէս հայաստանցուն հակառակ ինչ-որ մի բեւեռ, մեզանից պէտք է մէկընդմիջտ հանւի, որովհետեւ մենք հայ ենք: Եւ լուսահոգի Մեսրոպ արք. Աշճեանի խոսքով աւարտեմ խոսքս, ասում էր. «Երանի այն օրը, երբ որ ֆրանսահայ, անգլիահայ, ռուսահայ այդ առաջին հատւածը դուրս գայ, եւ վերջում բոլորս մնանք միայն հայ, եւ ամէն ինչ կընկնի իր տեղը»:

*Հարցազրոյցը վարեց ԱՐՄԻՆԷ ԷԼԻԱՉԵԱՆԸ
«Ալիք», 2011, 18 մայիս, էջ 3, 6:*

ՔՎԵԱՐԿԵՑԻՆ ՈՉ ԹԵ ՎԱՍՆ ԻՍԼԱՄԻ, ԱՅԼ ՎԱՍՆ ՔՐԴՍԱՆԻ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմաբան Աշոտ Մելքոնյանի հետ մախորդ շաբաթ «Ուղիղ կապի» չկայանալն ուներ հարգելի պատճառ. մեր հյուրը չէր հասցրել վերադառնալ Արևմտյան Հայաստանից: Իսկ նրան ուղղված հարցերը, բնական է, հիմնականում առնչվում էին վերոնշյալ ուղևորությանը, հայ-թուրքական հարաբերություններին, ինչպես նաև տարածաշրջանային հիմնախնդիրներին:

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ԴԻՊԼՈՄԱՆԵՐՆ ՍՏԱՑԱՆ ԱՆԻԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ

– Ինչպես տեղյակ եմք, Դուք վերջերս եք վերադարձել Արևմտյան Հայաստանից: Ի՞նչ առաքելությամբ էիք մեկնել, ինչպիսի՞ տպավորություններով եք վերադարձել (Ամասիտ Գրիգորյան):

– Ես բախտ եմ ունեցել արդեն իններորդ անգամ լինելու Արևմտյան Հայաստանում: Ի դեպ, շատերը, որոնք որ հոգեբանական արգելք ունեն իրենց մեջ՝ կապված Արևմտյան Հայաստան այցելելու հետ, հասկանալի ձևով պնդում են, որ իրենք երբեք չեն ուզում լինել այնտեղ զբոսաշրջիկի կարգավիճակում: Բայց ես այդ խնդիրը լուծում եմ հետևյալ կերպ. լինելով Արևմտյան Հայաստանի պատմության մասնագետ՝ իմ այցելությունները դիտում եմ որպես ուխտագնացություն: Եվ պատահական չէ, որ բոլոր իմ ընկերները, ովքեր ինձ ուղեկցում են, նույնպես իրենց որպես ուխտավորներ են ընկալում, և մենք, ըստ ուխտի գնալու այս օրերնքի, համարվում ենք լույս-եղբայրներ և լույս-քույրեր: Այդ իմաստով սա մի հերթական ուխտագնացություն էր: Այս տարի ես պատիվ ունեցա հունիս ամսին լինելու Արևմտյան Հայաստանում՝ Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլ-

տետի պրոֆեսոր Էդուարդ Մինասյանի հետ: Քանի որ այս տարի ևս այդ ֆակուլտետի պետական քննական հանձնաժողովի նախագահն էի, շուրջ 102 շրջանավարտի վկայականները՝ ավարտական դիպլոմները, մենք հանձնեցինք Անիի Մայր տաճարում: Դա պատահական չէր, որովհետև Անիի՝ մայրաքաղաք դառնալու 1050-ամյակն է այս տարի լրացել, և պետական մակարդակով այդ ամենը նշվում է: Եվ դա արվեց հատուկ մի նկատառումով: Հիշում եք՝ անցյալ տարի Մայր տաճարը պղծելու մի հերթական քայլ կատարեցին թուրքերը և այնտեղ կազմակերպեցին նամագ: Իսկ մենք յուրահատուկ ձևով փորձեցինք նորից հիշեցնել մեր արմատները հենց Անիում՝ դիպլոմներ հանձնելով մեր պատմաբան շրջանավարտներին, արվեստագետներին և մյուս հումանիտար մասնագիտության տեր շրջանավարտներին: Երևանի պետհամալսարանի պատմության ֆակուլտետի երեք բաժնի շրջանավարտներն էին: Իսկ արդեն հուլիսի վերջին կազմակերպվեց հերթական ուխտագնացությունը՝ այս անգամ ոչ թե ուղղակի Արևմտյան Հայաստան, այլ Պարսկահայք: Պարսիկները, ինչպես գիտեք, մարտ ամսի վերջին իրենց Նովրուզի տոնակատարությունը հիմնականում անցկացնում են Հայաստանի Հանրապետությունում (դա տուրիզմի զարգացման տեսանկյունից շատ կարևոր հանգամանք է), սակայն մեզանում նման այցեր մեր սրբավայրեր, հատկապես՝ Պարսկահայք, չկան: Մասնավորապես, նկատի ունեմ Սուրբ Ստեփանոս Նախավկան, որը հրաշալի վանական համալիր է, գտնվում է Արաքսի աջ ափին, և զարմանալիորեն պարսիկներն իրենք ուխտի են գնում այդ սրբավայրը: Ավելորդ չեմ համարում նշել, որ պարսկական կառավարությունը պետական միջոցներով կազմակերպեց այդ համալիրի վերանորոգումը, և այսօր այն իրենից մի հրաշալի համալիր է ներկայացնում: Այժմ էլ՝ այս պահին, զանգակատան վերականգնման աշխատանքներն են շարունակվում, երկու հայ մասնագետներ այնտեղ են՝ տեղացի մասնագետների հետ: Դա լուսահոգի ճարտարապետ Արմեն Հախնազարյանի երազանքն էր, և նա կարողացավ դա իրականացնել: Հաջորդը Ծործորի հայտնի մատուռն է:

Յոթանասունական թվականներին, երբ որ 2500 մետր բարձրության վրա գետի հունը ամբարել էին, այնտեղ ամբարտակ էր առաջացել, վտանգվում էր փոքրիկ մատուռը, և այդ մատուռը պարսկական կառավարությունը դարձյալ պետական միջոցներով բարձրացրեց 2500 մետր բարձրության վրա: Եվ հիմա Ծործորի եկեղեցին՝ այդ մատուռը, այդ բարձրության վրա հպարտորեն կանգնած է այդ ամբարտակի դիմաց՝ դարձյալ, ինչպես նշեցի, պարսկական կառավարության միջոցներով: Այնուհետև՝ Սուրբ Թադեի վանքը, որը նույնպես իրանական կառավարության կողմից, նրանց նախաձեռնությամբ և միջոցներով նորոգվեց, ու ամեն տարի հուլիս ամսին կազմակերպվում է իրանահայության ուխտագնացություն դեպի Սուրբ Թադեի վանքը: Դա նշանավոր Սուրբ Թադեոս առաքյալի նահատակության վայրն է, որտեղ էլ կառուցվել է այս վանական համալիրը...

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՄԵԿՆ Է ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՐԵՆ

– Մինչև ե՞րբ պետք է հայ երեխայի համար Արցախը, Ջավախքը մնան անհասանելի: Օրինակ՝ ես նկատի ունեմ, որ, ասենք, կապ չկա այնտեղի տեսարժան վայրերի հետ, առավել ևս՝ դա ցավալի է, որովհետև դպրոցական ծրագրերում բավականին թեմաներ կան՝ կապված Ջավախքի հետ՝ Փարվանա, Թմկաբերդ և այլն: Կամ Ազոխի քարանձավը, որն աշխարհի ամենահին քարանձավն է... Դուք չե՞ք կարծում, որ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը այստեղ թերաճում է, բավականին աշխատանք ունի կատարելու, սակայն չի կատարում: Սա ինչո՞ւմ կարելի է բացատրել (Արմենուիի Սելքոնյան):

– Ինչ վերաբերում է Արցախին և Ջավախքին, ապա մեզանում զարմանալիորեն մինչև հիմա դրանք աշխարհագրորեն ուղղակիորեն դրվում են Հայաստանի կողքին, և միշտ ասվում է՝ Արցախ, Ջավախք և Հայաստան: Ես միշտ դրան դեմ եմ եղել, որովհետև Հայաստանը մեկն է՝ Արևմտյան Հայաստանով, այդ և այլ տարածքներով հանդերձ: Իսկ Հայաստանի Հանրապետությունը, իհարկե, նրա, ինչպես ասում են, կորիզը պետք է կազմի: Բայց երբ որ մենք ասում ենք Ջավախք, Արցախ և Հայաստան, դա նշանակում է՝ այդ տարածքները Հայաստանից դուրս են գտնվում, մինչդեռ Հայաստանը մեկն է պատմականորեն: Բայց, կրկնում եմ, հասկանալի է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը այդ 29,8 հազար քառակուսի կիլոմետրն է: Ինչ վերաբերում է պետականորեն այդ տեսարժան վայրերը այցելելու խնդրին, ես իսկապես կարևորում եմ այդ հարցը: Ադրբեջանցիները ժամանակին այնքան էին կարևորում Ազոխի քարանձավի դերը, որ իրենց էթնիկ ծագումով՝ իբրև տեղաբնիկների, ծագեցնում էին Ազոխից. իբր թե ազերի էթնոս գոյություն ունի, և այդ ազերի էթնոսի տեղաբնիկությունը, իբր, հաստատվում է Ազոխի քարանձավով: Իրականության մեջ սա ուղղակի զուգադիպություն էր, որը որ ադրբեջանցիները ճարպկորեն ուզում էին օգտագործել: Եվ հաս-

կանալի է, որ Ադրբեջանը կամ Ազրբեջանը ոչ մի կապ չունի ներկայիս Ադրբեջանի հետ, դա իրանական տարածք է, գտնվում է Իրանի հյուսիսարևմտյան հատվածում՝ հայկական Պարսկահայքի և Հայաստանի Հանրապետության հարևանությամբ, հսկայական մի նահանգ է... Ես նոր եմ վերադարձել Արևմտյան Հայաստանից՝ Ջավախքով, և հերթական անգամ նկատել եմ, որ զարմանալիորեն այդ ահռելի քանակությամբ հոսքը, որ այսօր գոյություն ունի դեպի ծովեզերք, դեպի Սև ծովի ափերը՝ հանգստանալու, պետականորեն չի կազմակերպվում: Այդ ահռելի զանգվածը անցնում է վերջապես Ջավախքով (որովհետև, բարեբախտաբար, այս վերջին շրջանում ճանապարհներն այնտեղ բարեկարգվել են), և որևէ մեկը չի մտածում, որ պետականորեն կազմակերպվի, ասենք, այցելություն Ախալքալաքի Սուրբ Խաչ եկեղեցի, Փարվանա լիճ. նույն ճանապարհի վրա է գտնվում կամ, ասենք, Թմկաբերդ և այլն: Մարդիկ ուղղակիորեն անցնում են այդ տարածքով հիմնականում գիշերով և հասնում են Բաթումի, լավագույն դեպքում՝ լինում են Բաթումիի հայկական Սուրբ Փրկիչ եկեղեցում ու դրանով կարծես ամեն ինչ ավարտում են: Իսկ եթե դա պետական ռեւսերի վրա դրվի, ամեն ինչ պետականորեն կազմակերպվի, բնականաբար, և մարդու հանգիստը, և՛ նրա այցելությունները հայկական տեսարժան վայրեր կդառնան ավելի իմաստավոր:

– Դասագրքերն էլ այդ տեսակետից շատ թույլ են: Նաև դրանից է գալիս մեր սխալը, որ աշակերտին ժամանակին չենք դնում ճիշտ ուղու վրա:

– Ավագ դպրոցի նոր դասագրքերի խմբագիրներից մեկը ես եմ, ու Դուք կարող եք հիմա ծանոթանալ նաև լուսանկարներին: Նկատի ունեն 10-րդ, 11-րդ դասարանների դասագրքերը, որոնք արդեն կան, իսկ 12-րդ դասարանինն էլ նոր լույս կտեսնի: Մի խոսքով՝ նայեք և այնտեղ կգտնեք Ձեր հարցերի պատասխանները:

ՔՐԴԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ԳՆԱԼՈՎ

ԽՈՐԱՆՈՒՄ ԵՆ

– Թուրքիան կրկին սկսել է ակտիվանալ և ցանկանում է թե՛ տարածաշրջանում, թե՛ տարածաշրջանից դուրս հարցեր լուծել, հանդես գալ որպես միջնորդ: Դա ինչի կարող է հանգեցնել (Արամ Յովհաննիսյան):

– Երդողանի կառավարությունն այսօր Թուրքիայում բավականաչափ ազդեցություն ունի, իմ համոզմամբ՝ հատկապես իր իսլամամետ կեցվածքի շնորհիվ: Ասեմ՝ ինչու: Որովհետև Երդողանը երկու տարի առաջ՝ մարտի 29-ին տեղի ունեցած տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ խոստովանեց, որ առաջին անգամ քրդերը տեղական ինքնակառավարման ընտրությունների ժամանակ քվեարկեցին ոչ թե վասն իսլամի, այլ վասն Քրդստանի: Դրա համար էլ Երդողանը փորձեց իսլամն ուժեղացնել և վերադառնալ իշխանությունների այն քաղաքականությանը, երբ ժամանակին՝ ամբողջ Օսմանյան կայսրության ընթացքում, իսլամադավան ժողովուրդներին, սուննի մահմեդական քրդերին փորձել են թուրքամետ դարձնել: Որովհետև, ինչպես հայտնի է, քեմալականներն իրենք աշխարհիկ պետության կողմնակիցներ էին, կրոնը առանձնապես չէին կարևորում և վերջապես Թուրքիան դարձրեցին աշխարհիկ երկիր: Գոյություն ունի քրդական խնդիրը, որը սուր կերպով այսօր զգում է Թուրքիան, ուստի Երդողանը փորձեց քրդերին դրանով սիրաշահել, բայց արդյունքում եղավ այնպես, որ քրդերը շուրջ երեք տասնյակ պատգամավորներ ունեցան թուրքական խորհրդարանում: Սա քրդերն իրենց շատ լուրջ հաջողությունն են համարում, իսկ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում բացարձակ մեծամասնություն կազմեցին: Օրինակ՝ Բայազետում, որտեղ քրդերն են մեծամասնություն կազմում, և թուրք բնակչություն գրեթե չկա, կարող էին միայն մի քանի հարյուր թուրք ընտանիք՝ պաշտոնյաներ լինել, սակայն այս պայմաններում նախկինում կարող էին հենց այդ մի քանի հարյուր ընտանիքից ղեկավար պաշտոնների ընտրվել ազգությամբ թուրքերը, որովհետև

պետական քաղաքականությունը դա էր ենթադրում: Այս անգամ քրդերը այդ ամենը շուր տվեցին ու ամեն ինչ տարան ազգային հողի վրա, այլ ոչ թե իսլամի դրոշի ներքո, և արդյունքում ստացվեց այնպես, որ նախանցյալ տարվա մարտի 29-ի ընտրությունների արդյունքում Արևմտյան Հայաստանի տարածքում ապրող քրդերը տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ամբողջապես վերցրին իրենց ձեռքը: Դրա ամենավառ վկայությունը Դիարբեքի օրինակն էր. Դիարբեքիի նահանգապետն իրեն այնքան վստահ է զգում, որ կարող է Հայոց ցեղասպանության մասին խոսք հնչեցնել և համարձակություն ունենալ Սուրբ Կիրակոս եկեղեցու վերանորոգման գործը ձեռնարկել ու նաև խոստանալ, որ այն շուտով կդառնա գործող եկեղեցի ու կհայտնվի Կոստանդնուպոլսի Հայոց պատրիարքարանի իրավասության ներքո: Նշանակում է, որ այս վերջին շրջանի զարգացումները դրան են հանգեցնում, և դրա համար էրդողանը ամեն կերպ աշխատում է խնդիրը լուծել համաիսլամականության շրջանակներում: Տեսեք, թե նա ինչ արեց. նույնիսկ խաչ քաշեց իր ՆԱՏՕ-ական գլխավոր դաշնակիցներից մեկի՝ ԱՄՆ-ի վրա՝ որոշ վերապահումներով, և իր տարիների, տասնամյակների դաշնակից Իսրայելի վրա: Եվ նույնիսկ այս վերջին դեպքերը հանգեցրին նրան, որ էրդողանը համարձակություն ունեցավ Իսրայելից պահանջելու ներողություն՝ այդ նալի հետ կապված դեպքերի կապակցությամբ: Նշանակում է, որ նա արաբական աշխարհի, այսպես, համակրանքը շահելու նպատակով ձգտում է ձեռնոց նետել նաև Իսրայելին: Այսինքն՝ հասկանալով, որ թուրքական պետությունը՝ որպես իրականության մեջ կայսրություն, վտանգված է, նա փորձեց նման ձևով ապահովել Թուրքիայի հետագա, այսպես ասած, գոյատևումը և միասնականությունը, որովհետև քրդերի մոտ, արդեն հատկապես Օջալանից սկսած, համաքրդական մտածողությունը սկսել է գերակշռել համաիսլամական մտածողությամբ: Եվ միջցեղային այդ զգացողությունը ու թշնամանքը, որ միշտ եղել է քրդերի մեջ, կամաց-կամաց տեղի է տալիս համաքրդական մտածողությանը, և այդ իմաստով Թուրքիան իսկապես լրջագույն խնդիրներ ունի, ու ես այս վերջին այցելությունների ժամանակ մի բան էլ նկատեցի: Այն բուռն շինարարությունը, որ Արևմտ-

յան Հայաստանում նկատել էի 2–3,5 տարի առաջ, կարծես մի փոքր նահանջել էր, գուցե դա ինձ թվացել է... Թուրքական մտավորական շրջանակներում կամաց-կամաց կարող է գերակշռել այն մտայնությունը, որ այդ տարածաշրջանն ի վերջո պոկվելու է Թուրքիայից ու, նաև ի վնաս մեզ, դառնալու է ոչ թե Հայաստան, այլ Քրդստան: Իսկ այս հարցում ես բազմիցս առիթներ եմ ունեցել՝ ասելու, որ մենք լրջագույն անելիք ունենք պետական հայեցակարգային մակարդակով՝ հասկանալու համար այդ էթնոքաղաքական զարգացումները: Մենք պետք է հայեցակարգ ունենանք, թե ինչ է լինելու Հայաստանի Հանրապետության դիրքորոշումը՝ նույնիսկ մեր կամքից անկախ մեր հարևանությամբ մի նոր պետության ստեղծման պարագայում: Նույնիսկ, եթե դա առաջիկայում տեղի չունենա, ամեն դեպքում քրդացման գործընթացները գնալով խորանում են. և՛ պետական մտածողությունը, և՛ պետություն ստեղծելու ձգտումը քրդերն ուղղակիորեն արտահայտում են արդեն անվարան ձևով, մի բան, որ 10–15 տարի առաջ հնարավոր չէր նկատել:

– *Իսկ ինչ կառաջարկեք՝ քրդերի հետ համագործակցություն:*

– Սա շատ լուրջ, նրբագույն խնդիր է, և ես կարծում եմ՝ հեռախոսագրույցի տարբերակով հնարավոր չէ քննարկել, ու դրա համար էլ լրջագույն փորձագետների քրտնաջան աշխատանքի արդյունքում պետք է կարողանանք կողմնորոշվել, թե ո՞րն է լինելու Հայաստանի Հանրապետության դիրքորոշումը այս զարգացումների պարագայում:

*Ուղիղ կապը վարեց ՌՈՒՄԼԱՆ ԹԱԹՈՅԱՆԸ
«Իրավունք», 2011, 9 օգոստոս:*

“НИ ОДИН ПРЕЗИДЕНТ НЕ ОСМЕЛИЛСЯ БЫ
ГОВОРИТЬ ПОДОБНУЮ ЧУШЬ”, - СЧИТАЕТ
ДИРЕКТОР ИНСТИТУТА ИСТОРИИ НАН РА
АШОТ МЕЛКОНЯН

- Г-н Мелконян, в агрессивной анти-армянской линии официального Баку уже давно нет ничего экстраординарного, но последние заявления Алиева, сделанные им после казанской встречи, подбросили, согласитесь, немало веток в костер и без того накаленной геополитической обстановки в регионе.

- Согласен. На данном этапе в регионе сложилась действительно накаленная ситуация более чем когда-либо. Очевидно, что большие державы, в частности, Россия, Франция и США демонстрируют изменение позиции в вопросе Нагорного Карабаха и стремление к его урегулированию в кратчайшие сроки. Но давайте посмотрим, что происходит: армянская сторона дала свое согласие относительно урегулирования проблемы, и почти все основные положения уже согласованы. Между тем руководство Азербайджана постоянно предъявляет армянской стороне все новые и новые требования. Наша позиция ясна: Армения никогда не пойдет на уступки в вопросе независимого статуса НКР, и для армянской стороны самое главное, чтобы население Карабаха имело гарантии своей безопасности. Азербайджан же ведет себя так, будто осво-

божденные территории уже у него в кармане и требует возвращения беженцев, в том числе и в Шуши.

В своем идеологическом маразме азербайджанцы дошли до того, что требуют и Зангезур, и Восточную Армению, именуемую в их лексиконе Западным Азербайджаном. То есть вполне определенно можно констатировать тот факт, что с азербайджанской стороны уже нет серьезного подхода не только к проблемам урегулирования армяно-азербайджанских отношений, но и в целом к проблемам исторической науки. Раньше ложь ограничивалась тем, чтобы твердить, дескать, часть армян Нагорного Карабаха, Зангезура и Утика якобы были когда-то албанцами, то есть азербайджанцами. И в свое время армянская церковь добилась арменизации этой части населения. Сегодня говорится о том, что не только весь этот регион, но и вся Восточная Армения когда-то были территорией Албании. Даже Эчмиадзин был центром албанской церкви, а хачкары это хачдаши. К сожалению, подобный маразм с азербайджанской стороны культивируется на государственном уровне, более того, озвучивается первым лицом государства. Здесь нет разума .

- А что есть? Предвоенная идеологическая интервенция?

- Вне всякого сомнения. В идеологическом плане Азербайджан уже начал войну, но перейти грань азербайджанское руководство не только не в силах, но и не желает. Потому что в результате можно потерять главное — власть. Агрессивные воинственные заявления Алиева нацелены, скажем так, на внутренний потребительский рынок, на свой народ. На сегодняшний день Азербайджан не в состоянии возобновить военные действия, поскольку вся наша восточная граница, весь восточный фронт прекрасно укреплен.

Наше военно-стратегическое положение и рельеф таковы, что мы способны остановить вторжение азербайджанских войск, даже если Азербайджан будет иметь в разы больше военной техники и живой силы. Уверен, что руководством Азербайджана реальное положение дел прекрасно осознается, поэтому перспективы возобновления военных действий нет. С нашей же стороны позиция в вопросе признания права нации на самоопределение должна быть еще более четкой. Тем более что подобное право уже более или менее адекватно воспринимается Западом, и есть прецеденты Косово, Южный Судан, Сомали.

- Не считаете ли вы, что армянскому историческому сообществу следовало бы хоть как-то отреагировать на последние заявления Алиева, просто шокирующие своей наглостью? В данной ситуации молчание выглядит довольно странно. вы не находите?

- Понимаете, дело в том, что в свое время азербайджанская историография к армяно-азербайджанским вопросам демонстрировала более ловкий, тонкий подход. Сегодня же действует топор, которым размахивают опять же в расчете на внутренний рынок. Олигархическая власть Алиева нуждается в сохранении своей силы именно подобными методами ложью, фальсификациями, призывами к войне, призывами к захвату региона. Мы не единственная мишень. Сегодня Азербайджан претендует на территории Северного Ирана, исконно иранские земли. Речь идет об Атурпатакане, то есть Азербайджане, не имеющем ничего общего с нынешним Азербайджаном. Это, повторюсь, исконно иранские земли, называемые Атурпатены, или Атурпатакан. От этого слова в 1936 году Сталин нашел название для азербайджанского

государства, которое на самом деле было восточнокавказской республикой. Жители этой республики кавказские татары - стали азербайджанцами. То есть слово азербайджанец означает житель Атурпатакана (Азербайджана). То же самое, что, допустим, житель Тавриза, который может быть армянином, турком, ассирийцем и т. д. Сегодняшний Азербайджан никаким боком не связан с историческим Атурпатаканом. Однако замахивание идет и на Северный Иран, и на Северный Кавказ, то есть территорию Дагестана, и на территории Восточной Грузии, хотя о последнем мало говорится.

- Одним словом, Азербайджан демонстрирует не только антиармянскую политику, аналогичная анти политика направлена против всех соседей, в том числе и мусульман лезгинов, талышей, персов и т.д.

- Определенно, это так. Что касается отпора инсинуациям, имеющим место со стороны азербайджанской историографии и политиков, отвечать на это возможно только в случае хотя бы минимальной вовлеченности спора в орбиту науки. А когда азербайджанцы говорят, даже на уровне первого лица государства, что Ереван азербайджанский город, то реагировать на столь откровенный маразм, поверьте, не стоит. Более того, меня лично подобные маразматические заявления даже радуют.

- Это еще почему?

- Потому что весь мир со стороны видит, что происходит. Если в советское время в контексте имеющихся разногласий всерьез принимали и армянскую, и азербайджанскую стороны, то сегодня мировое научное сообщество отлично осознает, что Азербайджан ведет пропагандистскую войну против Армении, и с наукой это не имеет

ничего общего. Речь идет о намеренном государственном курсе идеологии, основанной на фальсификации. Я не спорю с тем, что как сторона, одержавшая победу в освободительной войне и восстановившая историческую справедливость, мы несколько ослабили бдительность, упустив из виду необходимость дальнейшей идеологической борьбы. Азербайджану же после поражения не оставалось ничего другого, как начать войну против Армении на идеологическом фронте. Правда, сегодня, когда азербайджанская сторона в этой войне действительно переходит все мыслимые границы, трудно оспорить тот факт, что отпор нужен. Так или иначе, но если война начнется, мы не можем потерпеть в ней поражение. Для Азербайджана Нагорный Карабах вопрос амбиций, для нас же он жизненно важен. Потеря Карабаха будет означать для нас потерю Зангезура, Сюника. Азербайджанцы не случайно продолжают до сих пор держать у себя не только эмиграционное правительство Нагорного Карабаха, но и Зангезура. Понятно, что потеря Зангезура будет означать конец Армении. Поэтому мы обречены победить в этой войне, и это хорошо понимают азербайджанцы, поэтому и не переходят грань, продолжая оставаться в рамках войны идеологической. В том же, что она осуществляется столь абсурдными методами, нет ничего непредсказуемого.

- Предсказуемое же, надо полагать, то, что у азербайджанцев до сих пор есть проблемы с идентичностью, они никак не в состоянии определиться с тем, кто они такие.

- Да, разноречивый. Одни говорят, что они азербайджанцы, другие азеры, третьи считают себя потомками мидийцев, четвертые шумеров, пятые тюрков. Можно

найти научные статьи, доказывающие, что азербайджанцы просто шииты. А шииты это вовсе не народ. Такая вот у них сумятица в головах. Между тем от народа, до сих пор имеющего столь серьезные проблемы со своей идентичностью, можно как раз и ожидать совершенно абсурдных заявлений, аналогичных тем, что сделал недавно Алиев. В интеллигентной среде никогда ни один президент не осмелился бы говорить подобную чушь. Просто постыдился бы, зная, что его слушают соотечественники, да и весь мир.

ЗАРА ГЕВОРКЯН

“Голос Армении”, 2011, 25 августа, с. 2.

խորհրդային տարիներին՝ 60–80-ական թվականներին, տպագրվեցին Հայ ժողովրդի պատմության ութ հատորները, որոնք բնականաբար խորհրդային ժամանակվա կնիքն ունեին իրենց վրա և գրված էին, այսպես կոչված, դասակարգային պայքարի մարքս-լենինյան գաղափարախոսության դիրքերից ու տեսանկյունից: Եվ, բնականաբար, անկախության տարիներին խնդիր ծագեց ձեռնամուխ լինելու նոր, հայոց պատմության ակադեմիական բազմահատորյակի հրատարակության:

«Ազգ»-ը զրուցեց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանի հետ ու տեղեկացավ, որ բազմահատորյակի հրատարակության գործում իր մեծ ներդրումն է ունեցել լուսահոգի վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը: Երջանկահիշատակ Անդրանիկ Մարգարյանը համաձայնեց այս խնդիրը իրականացնել պետական ֆինանսավորմամբ, որովհետև բազմահատորյակը համահայկական նշանակություն ունեցող կարևոր խնդիր էր: «Կային անհատներ,– ասաց պրն Մելքոնյանը,– որոնք պատրաստակամություն էին հայտնում ստանձնել տպագրության գործը, բայց մենք ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտը, նախընտրեցինք համեստ, բայց պետական ֆինանսավորումը, որովհետև սա բացառիկ նշանակություն ունեցող հարց է: 2004 թվականի վերջին նախատեսվեց, որ պատմության ինստիտուտը ձեռնամուխ է լինում հատորների հրատարակությանը, և ինստիտուտի պատմաբանները սկսեցին զուգահեռաբար աշխատել բոլոր հատորների վրա: Որոշվեց չորս հատոր հրատարակել՝ յուրաքանչյուրը երկուական գրքով,– ասաց պրն Մելքոնյանը: Դրանով մենք լուծեցինք մի կարևոր խնդիր՝ հայ ժողովրդի պատմության պարբերացման հարցը, որովհետև խորհրդային ժամանակ այդ պարբերացման խնդիրը ևս աղավաղված էր, և մենք այժմ, ըստ դարաշրջանների՝ Հին պատմություն, Միջնադար, Նոր և Նորագույն, բաժանեցինք այս սկզբունքով և յուրաքանչյուր դարաշրջանը ներկայացնում ենք երկուական հատորով: Այսինքն՝ յուրա-

քանջուր հատոր ունի երկու գիրք»։ Ինչպես ասաց պրն Մելքոնյանը, բազմահատորյակի աշխատանքները տարվում էին զուգահեռաբար, և այն հատորները, որոնք պատրաստ են եղել, հանձնվել են տպագրության։ Ամեն տարի որոշվել է երկուական հատորի ֆինանսական խնդիրը լուծել։ Ուրբաթ օրը պատմության ինստիտուտի դահլիճում կկայանա Հայոց պատմության III և IV հատորների առաջին գրքերի շնորհանդեսը։ Երրորդ հատորի առաջին գիրքը ընդգրկում է 17-րդ դարի II կեսից մինչև 19-րդ դարի վերջն ընկած ժամանակահատվածը։ Իսկ չորրորդ հատորի առաջին գրքում տեղ են գտել 1918 թվականի Հայաստանի առաջին հանրապետությունից մինչև Հայրենական մեծ պատերազմի ավարտը՝ 1945 թվականն ընկած ժամանակահատվածը՝ Նորագույն պատմության առաջին փուլը։

Իսկ թե ո՞րն է նորույթը, «Ազգ»-ի հարցին պրն Մելքոնյանն ասաց. «Բազմահատորյակների հեղինակային կազմը մոտ 100 հոգի է, գոյություն ունի խմբագրական խորհուրդ, և կա յուրաքանչյուր հատորի խմբագրություն։ Աշխատանքը գրված է անաչառ, այսպես ասած, դասակարգային պայքարի, մարքս-լենինյան գաղափարախոսության կապանքներից ազատ, պատմահամեմատական սկզբունքի հիման վրա, նոր աղբյուրների ընդգրկմամբ և վերջին 20 տարվա ընթացքում հայ պատմագրության մեջ մեր գիտնականների ձեռք բերած հաջողությունների հիման վրա։ Այսինքն՝ սա միանգամայն նոր խոսք է ազգային-ազատագրական պայքարի, քաղաքական կուսակցությունների, պատմական ժողովրդագրության, որը շատ լուրջ և քաղաքական նշանակություն ունեցող ոլորտ է, ինչը մենք աչքաթող էինք արել, իսկ այժմ դրանք անպայմանորեն տեղ են գտել հատորներում։ Չեն անտեսվել և տեղ են գտել հատորներում Արևմտյան Հայաստանի պատմության խնդիրը, Հայ առաքելական եկեղեցու դերն ու տեղը մեր պատմության մեջ, հայ ժողովրդի ծագումնաբանության հարցը։ Առաջին հատորում տեղ են գտել հայ ժողովրդի բնիկության, հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի մեջ հայոց լեզվի տեղի, դերի, Հայկական լեռնաշխարհի, մարդաբանական արմենոիդ

տիպի և այլ խնդիրներ, որոնք բնականաբար չէին կարող տեղ գտնել խորհրդային ժամանակներում հրատարակված «Հայ ժողովրդի պատմության» հրատարակություններում»: Պրն Մելքոնյանը բազմափառորյակի լույսընծայումը կարևորեց նաև գաղափարական իմաստով, առավել ևս, որ դրանք իրականացվում են Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի անկախության 20-ամյա հորելլանների նախօրյակին:

ՄԱՐԻԵՏԱ ՄԱԿԱՐՅԱՆ

«Ազգ», 2011, 14 սեպտեմբեր, էջ 6:

“ИСТОРИЯ АРМЕНИИ”, ОСНОВАННАЯ НА РАННЕЕ НЕДОСТУПНЫХ АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛАХ

В Национальной Академии наук прошла презентация первых книг третьего и четвертого томов “Истории Армении”. Открывая мероприятие, президент НАН РА Радик Мартиросян отметил, что за период с 1967 по 1981

годы были изданы восемь томов “Истории армянского народа”.

Однако возможностей для полностью объективного отражения событий у армянских историков тогда не имелось, поскольку надо было уло-

житься в прокрустово ложе идеологии марксизма-ленинизма. Лишь после обретения Арменией государственной независимости историки получили возможность беспрепятственно освещать многие из прежде запретных тем. Тогда и было принято решение выпустить новые четыре тома, основываясь уже на архивных материалах, в советское время для армянских историков недоступных.

После завершения презентации мы встретились с директором Института истории, членом-корреспондентом НАН РА, доктором исторических наук, профессором Ашотом Мелконяном и попросили его ответить на несколько вопросов.

- В российской прессе в последнее время часто пишут о “перезагрузке” истории, утверждая, что в бывших союзных республиках переписывают прошлое.

- Армянским историкам, работавшим над изданием восьмитомника, удалось в советские годы создать конкретные концептуальные подходы по многим вопросам нашей истории, но возможности открыть всю правду, к примеру, об армянском освободительном движении, национальных партиях и о Первой Республике мы в советские времена не могли. В постсоветские годы, когда архивы открылись, а многие ранее закрытые материалы оказались доступны, историки, наконец, смогли приступить к работе над ними.

Одновременно нам предстояло решить и проблему периодики истории Армении. В советское время отсчет периода новой истории Армении вели с 1801 года, когда Российская империя присоединила Грузию к России, одновременно в состав последней вошли и некоторые наши северные регионы, в частности Лори. В действительности периодизация истории Армении совпадает с периодизацией всемирной истории: ее древним периодом, средними веками, новым периодом и новейшим временем. В соответствии с этой новой периодизацией наши специалисты (а к работе подключились более ста специалистов - историки, искусствоведы, литераторы, языковеды, философы, юристы) начали работу над четырехтомником “Истории Армении”.

Однако уже на этапе подготовки текстов стало ясно, что мы ошиблись в расчетах: один том не может вместить в себя историю каждого периода. Тогда и было решено, что каждый том будет состоять из двух книг. Работа над новым четырехтомником началась в 2005 году и завершилась в

2010-м. Госкомитет по науке предложил издавать каждый том тиражом в четыре тысячи экземпляров, а государство выделило на издание каждой книги по 19 млн драмов. В этом году вышли первые книги четырехтомника – первая часть третьего тома “Новая история” и первая часть четвертого тома “Новейшая история”. Редколлегии этих книг

раньше других завершили свою работу.

- *Какие периоды нашей истории рассмотрены в этих книгах?*

- Новая история Армении охватывает период со второй половины XVII века

до мая 1918 года, что совпадает с периодизацией всемирной истории, новый этап которой открывается английской буржуазной революцией второй половины XVII века. Тогда же, во второй половине XVII века, после раздела Армении между Ираном и Турцией, началось и армянское освободительное движение. В первую книгу третьего тома (со второй половины XVII века до конца XIX века) вошли новые материалы об армянских колониях, армянской периодической печати, культуре... Второй книге третьего тома предстоит охватить период с начала XX века до 1918 года.

С восстановлением армянской государственности в мае 1918 года начинается новейший период нашей истории. На этот же год приходится начало и новейшего периода всемирной истории. Первая книга четвертого тома охватывает период с июня 1918 по май 1945 года.

- *Что нового мы узнаем?*

- Впервые много внимания уделено истории Армянской Апостольской Церкви. Интересен подход к освещению демографических процессов. Этими вопросами в советское время не занимались вообще, хотя именно демография как составная часть исторической науки очень важна для каждого народа - тем более для нашего, лишившегося родины в результате геноцида. Не менее важны вопросы этногенеза армянского народа и этнодемографических процессов, происходящих в Третьей Республике. Мы сочли необходимым разъяснить, почему вдруг в XVI-XIX вв. в основной части Армянского нагорья стали появляться турецкие названия городов, сел, так как именно на них ссылаются сегодня азербайджанцы, когда говорят, что это не Восточная Армения, а якобы Западный Азербайджан.

Дело в том, что в турецкий и персидский периоды правления параллельно с демографическим наплывом начались и массовые изменения географических названий нашей страны. Первые мусульманские островки на территории Армении возникли уже в средневековье. В период арабского правления здесь появились арабские племена, в XI веке на Армянском нагорье обосновались тюрки-сельджуки, а с течением времени еще и монголы, туркменские, османские и тюркоязычные племена... В результате произошел очень интересный этногенезис этих народов. Со второй половины XIX века на шиизме начался процесс генезиса и азербайджанского (кавказских татар) народа, но этот конгломерат до 1936 года в этническом плане не имел названия. Топоним Азербайджан в этническом плане ему был дан Сталиным, позаимствовавшим это географическое название у Ирана, на северо-западе которого существует Атарпатакан

(в переводе - Азербайджан). Так, кроме иранского возник еще и советский Азербайджан.

Теперь же, когда они стали называть Западным Азербайджаном еще и территорию нашей страны, появился очередной новый Азербайджан. Этот миф азербайджанцев легко опровергается картами, собранными в архивах разных стран известным лондонским исследователем Рубеном Галчяном, презентация книги которого прошла недавно в Москве. На одной из найденной им карт, которая была издана еще в 1803 году в Константинополе специально для Генерального штаба страны на османском языке, написано Эрменистан. Так вот, первая буква этого слова - Э (читается надпись справа налево) - находится на территории Арцаха, последняя - Н - на территории Малой Армении, то есть Себастии. В книгу вошли и карты ряда европейских исследователей истории. Азербайджан у них упоминается на своем истинном месте, то есть на северо-западе территории Ирана, и ничего общего не имеет с нынешним Азербайджаном.

Что касается четвертого тома, то новые сведения в основном приходятся на период 1918–20 гг. - историю Первой Республики, которую в советское время величали буржуазной, дашнакской. Есть новые сведения и о советском периоде нашей истории. Некоторые думают, что советский период надо было описывать обязательно негативно, забывая, однако, что в советское время Армения достигла больших успехов во многих сферах: науке, производстве, экономике - и этого нельзя было не отметить. Также, кстати, как и вклад армянского народа во Вторую мировую войну, которая для армян была действительно Отечественной. Ведь нападение Турции на территорию Советской Армении означало бы для нас новый геноцид. Так что, защищая

Россию, Украину или Беларусь, мы защищали и Армению. Во вторую книгу четвертого тома войдут материалы, начиная с послевоенного периода по наши дни.

Кроме армянского, эти книги выйдут в свет на русском и английском языках, но в сокращенном варианте. В них включены вопросы, которые волнуют всех армян, учитывая то, что в ходе идущей сейчас идеологической войны Азербайджан прибегает к открытой фальсификации и подмене исторических фактов.

К сожалению, хотя вторые книги этих томов тоже готовы к печати, средства на их издание, предусмотренные бюджетом страны на этот год, к нам пока не поступали.

НОРА КАНАНОВА

“Голос Армении”, 2011, 24 сентября, с. 2.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԹԵՐԱՐԺԵՓՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԴՈՒՅԹԻ ՈՒ ԱՌՈՂՋ ԳԵՆԻ ՄԱՍԻՆ

Մեր հյուրն է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն
Աշոտ Մելքոնյանը

Պարոն Մելքոնյան, ըստ Ձեզ՝ որպես պատմաբանի, անկախության մեր քսան տարիների ընթացքը համահունչ էր մեր պատմության տրամաբանությանը:

– Անընդհատ ասում ենք՝ կան հնագույն ժողովուրդներ, որ դիմացել են ժամանակի բոլոր փորձություններին ու հասել են 21-րդ դար: Կան և ժողովուրդներ, որոնք մշակութապես բավականին բարձր հարթության վրա լինելով հանդերձ, դուրս են եկել պատմության ասպարեզից: Իմ խորին համոզմամբ՝ պատմության թատերաբեմից նրանց հեռանալու պատճառներից մեկը եղել է պետական անկախության բացակայությունը: Եզակի ազգեր կարելի է հիշատակել, որոնք առայժմ գոյատևում են առանց պետականության: Հրեաներն էին, որոնք, սակայն, կարողացան հետպատերազմյան շրջանում վերականգնել իրենց պետությունը: Բայց սա եզակի դեպքերից է: Իսկ մենք 15–18-րդ դարերում ապրեցինք պատմական մղձավանջային ժամանակաշրջաններ: Եթե նման ձևով շարունակվեր պատմության ընթացքը, մենք նույնպես կարող էինք հեռանալ պատմության թատերաբեմից: Այդ իմաստով 1918–1920 թթ. Առաջին հանրապետությունը, նաև կիսանկախ պետականությամբ Խորհրդային Հայաստանը և վերջապես մեր երրորդ հանրապետությունը, որը, ըստ էության, առաջինի օրգանական շարունակությունն էր, պարզապես բարեբախտություն ու պատմական շանսեր էին, որ տրվեցին մեզ:

– Խոտելի բաներ ևս եղան մեր այս վերջին պետականության ստեղծման կարճ ճանապարհին: Դրանք տեղավորվո՞ւմ են օրինաչափությունների մեջ:

– Արդեն երկու տասնամյակը բոլորել է, որ ապրում ենք անկախ պայմաններում, և այն բավարար ժամանակ էր, որ գոնե դուրս գայինք անցումային փուլ կոչվածից: Բայց դեռ գործածում ենք «մեր նորանկախ պետությունը» արտահայտությունը: Մինչդեռ կարող էինք այդ ընթացքում շատ ավելի մեծ ձեռքբերումներ ունենալ: Սեզանում ստեղծվեց քաղաքական մի այնպիսի համակարգ, որտեղ սկսեցին գործել արատավոր երևույթների վերարտադրման մեխանիզմները: Իսկ դրանք թույլ չեն տալիս, որ երկիրը զարգանա, ու այդ զարգացումն էլ համահունչ լինի ժամանակի պահանջներին: Մինչդեռ եթե ապրում ես հասարակական մի փուլ, որը, որպես այդպիսին, արդեն անցած փուլ է շրջապատի երկրների համար, դա արդեն հետընթաց է: Տեսե՞ք՝ ինչո՞ւ ռուսական հասարակությունը չանցավ ստրկատիրական համակարգը: Քանզի, երբ հին սլավոնները 9–10-րդ դարերում ասպարեզ իջան և ստեղծեցին իրենց պետությունը, աշխարհը վաղուց հրաժեշտ էր տվել ստրկատիրությանը: Մինչդեռ մենք կրկնեցինք այն, ինչ աշխարհը վաղուց հաղթահարել էր՝ կապիտալի կուտակման նախնական փուլ, վայրի կապիտալիզմ, հախուռն սեփականաշնորհում և այլն:

– Ասում են՝ մեր մեջ աղտը շատացել է, հատկապես վերջին հարյուրամյակներում, և հեռացել ենք մեր տեսակի որակներից: Համամի՞տ եք:

– Ոչ միայն համամիտ եմ: Ես «Հայոց պատմության հիմնահարցեր» առարկան եմ դասավանդում համալսարանում, և իմ դասախոսություններից մի քանիսը հենց այս՝ ինքնության վերակերպման հարցերին են նվիրված: Սենք ինքնության վերակերպման մի քանի փուլ ապրեցինք: Մինչև 301 թվականը մի ժողովուրդ էինք: Իսկ քրիստոնեությունը, որն ընդունեցինք այդ ժամա-

նակից հետո, քաղաքակրթական նոր հարթություն էր, և այն մեր տեսակի վրա որոշակի ազդեցություն պետք է թողներ. նախկին ընթուստ, մարտնչող տեսակից վերածվեցինք համամարդկային գաղափարներ դավանող շատ ավելի մեղմ ու հանդուրժող ժողովրդի: Իսկ երրորդ փուլը սկսվեց 11-րդ դարի երկրորդ կեսից, երբ կործանվեց Անիի Բագրատունյաց թագավորությունը: Համահայկական պետականություն չունենալու պայմաններում սկսեց տեղի ունենալ մեր տեսակի փոփոխությունը: Եվ հող սիրող ժողովրդի տեսակն իր տեղը զիջեց գաղթականի ցուպը գերադասողին:

– Տեսակի այս փոփոխությունն ազդե՞ց անկախ պետության ստեղծման մեր կարողականության վրա:

– Անպայման ազդեց: Թեկուզ այն փաստը, որ մեր մեջ համոզում կար, թե խորհրդային պետության փլուզումը դուռ կբացեր մեզ համար մի նոր ցեղասպանության առաջ: Մենք նաև պետականություն ստեղծելու անկարողության բարդույթ ունեինք: Այսինքն՝ ռուսական կայսրության կազմում ձեռք էինք բերել արտաքին վտանգը մեկ ուրիշի միջոցով պատմեցնելու հատկանիշ: Դա թերաթեքության զգացում էր, որ մենք երկրագնդի վրա ապրում ենք շնորհիվ ռուս ժողովրդի:

– Փառք Աստծու, մենք կոտրեցինք այդ բարդույթը մեր մեջ և հաղթանակներ տարանք Ղարաբաղյան պատերազմում:

– Կոտրեցինք և՛ այդ բարդույթը, և՛ փշրեցինք թուրքական կողմի անապրտելիության առասպելը: Դա տեղի ունեցավ մանավանդ Շուշիի ազատագրումից հետո:

– Իսկ արտագաղթերը մեր ժողովրդի պատմության ընթացքում ի՞նչ հանգամանքների ազդեցության տակ են եղել:

– Պայքարի երկու տեսակ կա՝ պասիվ և ակտիվ: Ակտիվ, երբ քո ազատության, քո եսի, քո ինքնության համար պայքար ես մղում զենքը ձեռքիդ: Եվ, իմ խորին համոզմամբ, բոլոր ազգերը ի

վերջո այդ պայքարի միջոցով կհասնեն հաջողության: Բայց մեր մեջ այդ մտայնությունը կոտրվեց, երբ հայտնվեցինք աշխարհաքաղաքական այնպիսի բարդ իրավիճակում, երբ մահմեդական աշխարհի՝ մի կողմից օսմանյան Թուրքիայի, մյուս կողմից՝ Պարսկաստանի, հետագայում արդեն նաև՝ Ռուսաստանի շահերը եկան ու բախվեցին մեր շահերին: Դարձանք կռվախնձոր: Ու այս պայմաններում մեր մեջ ձևավորվեց օտարի օգնությամբ ազատագրվելու մտայնությունը: Մեր ազատագրական պայքարն էլ կառուցվեց այս փիլիսոփայության վրա: Եվ դա սկսվեց Կիլիկյան Հայաստանում, երբ հույսներս դնելով խաչակրաց արշավանքների վրա՝ ծեռնոց նետեցինք ողջ իսլամական աշխարհին: Դրա հետևանքով էլ կործանվեց Կիլիկյան թագավորությունը:

Հետագայում արդեն՝ ուշ միջնադարում ու նոր ժամանակներում, շարունակվեց ազատագրական պայքարն օտարի օժանդակությամբ առաջ մղելու նույն մտայնությունը: Եվ արդեն մենք երկրից փախչում էինք, գնում էինք օտար դռներ. 1547-ին՝ Ստեփանոս Սալմաստեցի, 1660-ականներ՝ կաթողիկոս Միքայել Սեբաստացի, հետո արդեն՝ Իսրայել Օրի, Հովսեփ Էմին... Այսինքն՝ եկե՛ք, տարբեր տիրակալներ, դո՛ւրս մղեք թուրքին ու պարսիկին ու դո՛ւք մեզ տիրեք:

- Մենք այդ մտայնության, նաև արտագաղթի արդյունքում գնացինք ու Միջերկրականի ափերին նոր պետություն ստեղծեցինք: Երբ կարող էինք մեր ուժն ու էներգիան մե՛ր հողի վրա օգտագործել:

- Անշուշտ: Մի բան էլ կա. վերջին շրջանում գաղթականի ցուպը սիրելու հանգամանքն այլ զարգացում էլ ունեցավ. մենք սկսեցինք չափից ավելի հարմարավետություն սիրել: 20-րդ դարի երկրորդ կեսից ազգովին դարձանք քաղաք սիրող ժողովուրդ: Դարեր շարունակ Հայաստանի բնակչության գերակշռող մասը, ընդհուպ մինչև 90 %-ը եղել է գյուղացիությունը: Իսկ հող հայրենիի՝ հորից որդուն անցնող պապենական կալվածքի նկատմամբ

սերը, որը հենց Հայրենիքն էր, փոխարինվեց կոմֆորտի՝ հարմարավետության սիրով: Եվ եկանք քաղաք ու դարձանք քաղաքի ժողովուրդ: Եվ այսօր էլ գյուղացիությունը՝ որպես դասակարգ, մեզ մոտ վերանում է: Այլևս չկա այն գյուղացին, որն աշխատում է ու իր քրտինքով աճեցրած բերքը բերում-վաճառում է քաղաքում: Որովհետև վերավաճառողներ են արանքում ընկել, բերքի տարբեր մթերող կազմակերպությունների կան և այլն, և այլն: Այնպես որ՝ գյուղացին դադարեց դասական առումով գյուղացի լինելուց:

– *Նշանակում է՝ պատմությունից դաս չենք առնում, ամեն ինչ կրկնվո՞ւմ է: Հիմա էլ ենք հպարտանում, որ Մոսկվայում կամ Լոս Անջելեսում խոշոր համայնքների ունենք, նույնիսկ դրանցով մեզ ուժեղ ենք զգում: Ի վերջո, ո՞վ պետք է առաջին դիրքերում լինի, որպեսզի առաջնորդի ժողովրդին ու նրա պատկերացումների մեջ սրբագրումներ անի:*

– Ջարմանալի բան տեղի ունեցավ մեզանում. ամեն մի ծախողման դեպքում ասում ենք՝ սա երկիր չէ: Բայց դո՛ւ պետք է երկիրը երկիր դարձնես, նրան ոգի տաս: Ամեն ոք պետք է գիտակցի, որ Հայաստանը նախ և առաջ ինքն է: Մինչդեռ, եթե մի բթամիտ, կաշառակեր պաշտոնյա ենք տեսնում, նրան ընկալում ենք որպես պետականության կրողի ու ատելությամբ լցվում պետության ու պետականության հանդեպ:

– *Սա էլ է գալիս մեր կրավորական կեցվածքից: Սա էլ է արտագաղթ, բայց՝ պասիվ արտագաղթ:*

– Հնարավոր է: Ես կարծում եմ՝ մեր մտավորականության բացթողումներից է, երբ չկարողացավ ժողովրդին ներշնչել, որ ինքը պետք է երկիրը երկիր դարձնի, ինքն է երկրի տերը: Եվ եթե համապատասխան մեխանիզմներ էլ մշակվեին, ապա տվյալ պաշտոնյան ինքն իրեն դուրս կմղվեր համակարգից:

– *Գուցե մենք կենսունակություն չունեն՞ք. սպառվե՞լ է էթնոսի՝ մեր կենսունակությունը:*

– Սենք տարբեր ոլորտների՝ մշակույթ, գիտություն, թեկուզ՝ սպորտ, աստղեր ենք տալիս աշխարհին: Իսկ այս փաստը հերքում է Ձեր դիտարկումը:

– Գուցե մենք հավաքականության ստեղծման-կազմակերպման հարցը՝ ինքնին չենք լուծում:

– Ստային կարողություններով առավել օժտված ազգերին դա հատուկ է: Հավաքականության առումով նրանք, ցավոք սրտի, նահանջ են արձանագրում: Գերակշռում է անհատի գործունեությունը: Հիշելի են Անդրանիկի խոսքերը. «Նազարբեկովը կիրամայե, Բեյ Մամիկոնյանը կիրամայե, մեյ մըն ալ չկա, որ ես հրամայեմ: Ամենը գեներալ են»:

– Համենայն դեպս, մեր ինքնագիտակցությունն այսօր ճաք տվա՞ծ է:

– Ես կարծում եմ՝ այո: Ցավոք սրտի: Երբ եղավ 1988-ի ազգային վերելքը, մարդիկ սկսեցին այլ կերպ մտածել. նրանք ամոք զգացին՝ իրենց երեխային տալու ռուսական դպրոց: Իսկ հիմա վերադառնում ենք այն ժամանակներին, երբ պետականորեն օտարալեզու դպրոցների բացելու խնդիր դառնում է օրակարգի հարց: Եվ մարդկանց մի ահռելի զանգված նախապատվությունը տալիս է այլ լեզուներով կրթությանը:

– Այսինքն՝ բուժումը դեռևս արդյունք չի տվել:

– Իհարկե չի տվել: Բայց, բարեբախտաբար, նաև մեր մեջ եղած ազգային տեսակն է առկա: Երբ մարդը նախանձախնդիր է ազգային որակներին՝ լինի թե՛ արվեստի մեջ, թե՛ առտնին կյանքում: Կա՛ մտավորականի այն տեսակը, որը երբեք չի ընկրկում ու տեղի չի տալիս այս կամ այն ճնշման առաջ, կամ չի ենթարկվում այս կամ այն գայթակղությանը:

– Այսինքն՝ սերմը բերքատու է. լավ տեսակը ծնվում է:

– Բնականաբար: Գենի մեջ, այո՛, փոփոխություն կա, բայց բոլոր դեպքերում՝ թեկուզ արյան կանչով, առողջ կորիզը մնացել է: Ես այն կարծիքին եմ, որ այստեղ մնացած հայության զգալի մասը տեսակի առումով շատ ավելի զտարյուն է, քան այն հատվածը, որը փախավ Հայաստանից: Թող ներեն ինձ բոլոր նրանք, ովքեր դրսում են: Բայց ես իրավունք ունեմ ասելու, որ միայն սոցիալական դրդապատճառը չէ, որ նրանց օտար ափեր է տարել: Օտարամոլության հանգամանքը քիչ դեր չի խաղացել:

ԳՈՂՄՐ ՍԱՐԴԱՐՅԱՆ

«Հայացք», 2011, 12 հոկտեմբեր, էջ 6:

ЧТО КАСАЕТСЯ НАУЧНОЙ ДИСКУССИИ, ТО О НЕЙ И РЕЧИ НЕ МОЖЕТ БЫТЬ

считают директор Института истории НАН РА доктор исторических наук Ашот МЕЛКОНЯН и заведующий отделом древней истории Армении Института истории НАН РА Эдуард ДАНИЕЛЯН

- Уже который год политические и псевдонаучные круги Азербайджана ведут пропагандистскую войну против Армении. Какова ситуация на сегодняшний день?

Ашот Мелконян: - Потерпев поражение в Арцахской войне, азербайджанцы начали беспрецедентную фальсификацию истории Армении. Если в советский период она преподносилась ловко и осторожно, то в постсоветское время азербайджанцы начали масштабную фальсификацию истории не только Армении, но и всего региона, включая Северный Кавказ, Восточную Грузию и Северный Иран. В условиях конъюнктурного госзаказа, целью которого было утверждение якобы автохтонности азербайджанцев в нашем регионе, азербайджанцы перешли всякую грань. При этом они обращались к работам, в том числе и советских армянских ученых периода 30-х годов, написанным в рамках "интернационализма", предусматривавшего своего рода отказ от части армянской истории и культуры в пользу новообразованного "братского" азербайджанского народа.

В более поздний советский период, а потом и в постсоветское время армянские ученые уже в новых условиях получили возможность создания огромного количества научных трудов, в частности, по проблеме Арцаха. В последние годы наши ученые были вынуждены

вновь вернуться к вопросам, доведенным азербайджанцами до политического абсурда. Речь идет об утверждении, что якобы не только Арцах, Утик и Нахиджеван - это "албанские", "азербайджанские" территории, но и вся Восточная Армения была Западным Азербайджаном. Кстати, в результате такой фальсификации даже Святой Эчмиадзин, к изумлению мировой общественности, в один миг стал азербайджанским духовно-культурным центром.

Хочу особо отметить, что эти наемники от "науки", продолжая "строительство" своей истории, забывают обратиться к исследованиям армянских ученых последних лет, часть которых можно найти, кстати, на многих интернет-сайтах. Я имею в виду работы таких известных историков, как Б. Арутюнян, Э. Даниелян, Г. Свазян, А. Шахназарян, А. Магальян и т.д., дающих достойный отпор фальсификаторам. Не случайно, что недавно в интервью газете "Бакинский рабочий" руководитель администрации президента Азербайджана Рамиз Мехтиев, вновь выступая с новыми нападка-ми в адрес Армении и армянских ученых, ни разу не упомянул работы вышеупомянутых историков, что доказывает одно: у Мехтиева нет и не может быть весомых аргументов против исторической истины. При этом тот факт, что Мехтиев и его команда знакомы с новыми изданиями армянских ученых, не вызывает сомнения. Ибо в попытке доказать, что топонимы Арминия (Бехистунская надпись), Великая Армения, Малая Армения (греко-латинские источники) якобы ничего общего не имеют с Арменией, Мехтиев под натиском фактов, изложенных в научной литературе, вынужден допустить много оговорок "в пользу" армянских историков. Например, в своем интервью от 28 декабря 2011 года он, пытаясь доказать, что Урарту тоже ничего общего не

имеет с Арменией, тем не менее признает, что "оно было расположено на территории географической области Армянского нагорья". Выходит, что, с одной стороны, у армянского народа, по мнению азербайджанцев, нет исторической родины. С другой же стороны, Мехтиев приводит топоним Армянское нагорье, что является самым весомым доказательством автохтонности армян на земле своей родины. Еще один факт: в том же интервью Р. Мехтиев фактически признает, что "антропологически армяне относятся к арменоидному (переднеазиатскому) типу европеоидной расы". Известные лингвисты В. Иванов и Т. Гамкрелидзе еще в конце прошлого века предложили научную концепцию, по которой прародина индоевропейских народов, и в первую очередь армян, находится на Армянском нагорье, на северо-западе Ирана, на севере Месопотамии и на востоке Малой Азии.

Очевидно, что примитивизация и доведение до абсурда научных вопросов со стороны азербайджанцев вызывает возмущение в кругах международного научного сообщества. Мы не раз имели возможность говорить о мнении российских ученых, озвученном, в частности, в книге "Освещение общей истории России и народов постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств" под редакцией профессоров А. А. Данилова и А. В. Филиппова. Авторы ясно выражают свой подход к школьным учебникам, издаваемым в постсоветских странах: кроме Беларуси и Армении везде, и особенно в Азербайджане, идет масштабная фальсификация истории и присвоение истории и культуры соседних народов. К абсурдным измышлениям азербайджанцев негативно относятся и на Западе. Не случайно в вышеупомянутом интервью Рамаз Мехтиев скорбит

по поводу того, что утверждения армянских ученых находят положительный отклик за пределами Армении. Азербайджанская пропаганда жалуется также на пассивность и безразличие мировой общественности относительно действий "армянских агрессоров". Хотелось бы напомнить г-ну Мехтиеву, что это не случайно: мировые общественные и научные круги с каждым годом все больше утверждают во мнении относительно того, кто на самом деле выступает в качестве сторонника исторической правды, а кто – фальсификатора.

- За последнее время агитпроп Азербайджана резко активизировался. особенно в фальсификации древней истории Армении. Что это - научная дискуссия или элемент инфомационной войны?

Эдуард Даниелян: - Пропандистские потуги Азербайджана нацелены на дезинформацию международной общественности, а также "воспитание" азербайджанской молодежи в милитаристском, реваншистском духе. Что же касается научной дискуссии, то о таковой и речи не может быть. Ибо Мехтиев не знаком даже с исторической терминологией и понятиями. Посему в эксклюзивном интервью газете "Бакинский рабочий" он голословно обвиняет армянских историков в том, что они якобы заявляют: "армяне - единственная нация, история которой не прерывалась со дня их происхождения в древности". По словам Мехтиева, "подобные заявления на укладываются в существующие научные схемы, поскольку противоречат принципам этногенеза", и т.д. "Академику", заиклившимся на отрицании древности и непрерывности истории армянского коренного народа Армении, напомним, что, согласно архео-

логическим материалам, историческим, географическим и картографическим источникам, история Армении и его автохтонов - армян - уходит своими корнями в глубокую древность.

Мехтиев мог бы прочитать изданную на русском языке книгу академика Г. Капанцяна "Хайаса - колыбель армян" или же книгу Д. Ланга "Армения - колыбель цивилизации" и многие другие новейшие научные издания. А если бы он осилил теорию исторической науки, то узнал бы, что в современной науке выдвигается возможное решение основных проблем исторической лингвистики методом глоттохронологии (способам датировки процессов этногенеза по данным исторического исследования языков), посредством которой период начальной индоевропейской дивергенции соотносится с данными о распространении земледелия из Армянского нагорья через Малую Азию в Европу 8000-9500 лет назад, полученными радиоуглеродным методом. По этой теории, выдвигаемой учеными из Оклендского университета в Новой Зеландии, хеттская ветвь отделилась от протоиндоевропейской около VII тыс. до н.э., тохарская, греческая и армянская ветви отделились около VI тыс. до н.э., а остальные основные группы сформировались в IV тыс. до н.э.

Армянская государственность имеет более чем 5000-летнюю историю. С III-I тыс. до н.э. клинописными и античными письменными источниками она была представлена Армянскими царствами Аратта, Арманум, Хайаса, Наири, Араратское (Ванское царство-Урарту), Великая Армения (320,000 кв. км) и Малая Армения (80,000 кв.км). Сведения поздних античных и средневековых источников об армянских царствах Аршакидов (65-428 гг.), армянских Багратидов

(885-1045 г., их ветви - Кюрикидов - до 1113 г.) и Киликийской Армении (с 1080 г. - княжество, с 1198 г.-1375 г. царство) (40,000 кв.км) свидетельствуют о продолжении древних традиций армянской государственности. Для расширения же своих знаний о древней Армении и армянах "академик" Мехтиев мог бы прочитать "Географию" Страбона (64 г. до н.э. - 20 г. н. э.), который пишет, что в Армении все "...говорят на одном языке" (XI, 14,5); "Адиабена... является частью Вавилонии... в некоторых пунктах граничит с Арменией. Мидийцы, армяне и вавилоняне - три самые больших народа в этой части света" (XVI, 1,19). Напомним также, что наряду с петроглифами Армянского нагорья, араратскими (ванскими-биайнскими) клинописными надписями о древнеармянских письменах свидетельствуют также античные авторы II-III вв.: греческий софист и оратор Луций Флавий Филострат (ок.170-247 гг.), римский теолог и писатель Ипполит (III в.). В начале V века, следуя достижениям предыдущих тысячелетий, Месроп Маштоц своим гением создал армянский, месроповский алфавит.

В администрации президента Азербайджана фальсификация истории Армении возведена в ранг государственной пропаганды. Директор Института политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона профессор В. А. Захаров пишет: "В запале Ильхам Алиев доходит до антиисторических заявлений... Стыдно читать эту историческую несуразицу... Подтекст в этом выступлении (20 ноября 2009 г.) очевиден: Алиев пытается обосновать претензии азербайджанской стороны уже не только на Карабах, но и на территорию самой Республики Армения".

Уже понятно, что Мехтиев, выполняя указы президента своей страны, "шьет историю" для Азербайджана, потер-

певшего поражение в развязанной им же войне против армянского народа Арцаха. Вместе с тем на чудовищном примере "азербайджанского офицера" Р. Сафарова, зарубившего топором спящего лейтенанта ВС Армении Гургена Маргаряна, очевидно, к каким преступным последствиям ведет реваншистское воспитание азербайджанской молодежи в духе фабрикуемой "истории".

Кстати, в академических исследованиях армянских историков нет и намек на искажение истории "соседних народов, в том числе истории азербайджанского народа", как на это сетует "академик" Мехтиев. Ибо дело не в "искажении", а в отсутствии этнического понятия "азербайджанец" на территории, где никогда не было "Азербайджана". Общеизвестно, что до второй половины 1918 года вообще не существовало какого-либо понятия или формирования под названием "Азербайджан" вне северо-западной области Ирана. Само название было украдено у Иранского Адарбайгана (древняя Атропатена) и дано лжегосударственному мусаватистскому формированию, искусственно порожденному пантюркизмом в прикаспийских степях юго-восточного Закавказья. В нем фигурировал пришлый элемент, именуемый в российских царских (XIX в. - начало XX в.), а затем и в советских документах "татарами", "кавказскими татарами", "тюрьками" и лишь с конца 1930-х годов названный "азербайджанцами". Затем это формирование прошло определенные стадии "идеологической" "паспортизации", и в этом процессе в советском Азербайджане создавалась лжеистория "азербайджанского народа". Одновременно самым кощунственным образом фальсифицировалась история и разрушалось историческое наследие армянских областей Нахиджеван, Арцах и Утик - Восточных краев

Великой Армении, а также собственно Алуанка (на левобережье Куры). Азербайджанские горе-историки, следуя псевдонаучным директивам советских органов, разворачивали также историю Атропатены - северо-западной области Ирана с целью аннексии Иранского Адарбайджана. Название Атропатена (в армянских источниках - Атрпатакан) - не этнического происхождения. Согласно Страбону, оно происходит от имени последнего ахеменидского военачальника Мидии Атропата, провозгласившего себя царем в Атропатийской Мидии, издревле населенной иранскими племенами.

Фальсификаторам истории Армении всех мастей хотелось бы напомнить слова известного русского историка Сергея Глинки о священной горе Арарат - Масис: "На вершинах гор Армянских и по преданиям Библейским, и по преданиям народным остановилась вторая колыбель рода человеческого", а также Джорджа Байрона: "...в Армении был расположен рай... в Армении вода потопа первой спала и сел голубь..."

ЗАРА ГЕВОРКЯН

"Голос Армении", 19 апреля 2012.

ПАРАЛЛЕЛЬНАЯ ИСТОРИЯ

Интервью с директором Института истории НАН Армении, доктором исторических наук Ашотом Мелконяном

- Государственная стратегия Азербайджана по созданию некоей «параллельной» истории - как своей, так и соседних народов, выходит на новый уровень. В Баку уже заявляют о том, что понятия «Малая Армения», «Армянская Киликия», «Западная Армения» не имеют ничего общего ни с армянами, ни собственно с Арменией. Как вы прокомментируете такую ситуацию?

- Может, такое мнение покажется странным, но я думаю, что это вовсе не должно нас настраивать на пессимизм. Что я имею в виду? Если в советские времена азербайджанские историки старались фальсифицировать науку очень тонко, то сейчас, в период независимости, когда Азербайджан располагает огромным количеством нефтедолларов, появился госзаказ - государственная директива полностью переписать не только историю Азербайджана, но и всех его соседей - армян, грузин, народов Дагестана, севера Ирана, точнее, исторического региона Атропатены. Выполняя эту директиву, в Азербайджане перешли все грани дозволенного. Но раз уж имеется госзаказ, если есть большие деньги, то можно приступить и к написанию новой истории. Которая, как заявлял директор Института истории Академии наук Азербайджана, будет «соответствовать современным требованиям». Однако поскольку уже пишется откровенная

чушь, меня это не радовать не может. По той простой причине, что, к примеру, на Западе, причем не только в научной среде, но и в политических кругах, уже есть понимание истинного положения вещей. Ученые и политики в случае необходимости все чаще обращаются именно к армянским источникам, которые, как известно, не претерпевают никаких революционных изменений в угоду времени, политике. В советский период не всегда было просто различить, кто прав, а кто-нет. Сейчас же, когда азербайджанские горе-ученые начали утверждать, что Святой Эчмиадзин является албанским духовным центром, то есть прямыми наследниками его являются азербайджанцы, что Ереван - это азербайджанский город, подаренный в свое время армянам, все встало на свои места. Никто в мире к таким утверждениям всерьез относиться не станет.

Ну как, действительно, можно отнести к последнему «открытию» азербайджанской историографии - мол, топонимы «Великая Армения», «Малая Армения» (в греко-латинских источниках *Armenia Maior* и *Armenia Minor*, а в персидских - «Страна Армения», речь об известной надписи Ахеменидского царя Дария Первого) ничего общего не имеют с армянским народом и собственно с Арменией. В Азербайджане пишут, что эти топонимы касаются арамейских племен, имея в виду семитскую ветвь, которая появилась на территории Армянского нагорья. Но с одной стороны, азербайджанские историки и политические деятели, в частности, академик Рамиз Мехтиев, утверждают, что слово «Армения» никак не связано с армянским народом, с другой, заметьте, пишут, что Урарту, также не имея ничего общего с армянским народом и армянским государством, находилось на территории Армянского нагорья. Что же

получается? Мехтиев пишет, что Армения ничего общего с армянами не имеет, а к армянам относятся лишь упоминания, касающиеся понятий «хаи» и «Айастан». Но как же получается, что в нашем регионе никогда не было армян, но при этом существовало Армянское нагорье?..

- Вы отвечаете бакинским коллегам? Действительно ли, на ваш взгляд, в Азербайджане не понимают, что попросту пытаются ввести в заблуждение весь мир?

- В Азербайджане не отвечают на наши научные статьи, монографии, заявления в СМИ, но это только маневр. В Баку делают вид, что в Армении ничего не пишется, и они могут спокойно делать все, что им взбредет в голову. Но это не так. Только за последнее время с серьезными книгами, сборниками статей, монографиями и другими публикациями выступили член-корреспондент НАН РА Бабкен Арутюнян, доктора исторических наук Генрих Связян и Рубен Галечян, кандидат исторических наук Артак Магальян и другие. Но как бы там ни делали вид, что им ничего неизвестно, по всему видно, что они хорошо знакомы со всей и весьма масштабной научной литературой. По сути, они вынуждены изучать предмет и с помощью армянских историков, как бы заново учить историю. Сам Мехтиев вынужден признать, что армянский язык является ветвью индо-европейских языков и в антропологическом плане армяне представляют арменоидный тип. Но если на этой территории не было армян, как же здесь появился арменоидный тип? То же самое касается Армянской Киликии, ведь трудно допустить, что апшеронские историки не знакомы с трудами европейских путешественников и историков, в частности,

французских, которые имеют очень много весомых трудов по армянскому Киликийскому государству.

Все это говорит о том, что азербайджанские историки прекрасно знают всю истину, настоящую, а не, как вы метко заметили, параллельную историю. Есть, повторяю, госзаказ, и под давлением государства и нефтедолларов эти люди просто вынуждены писать всякую чушь, даже при том, что все чаще становятся предметом откровенных насмешек как в мировых научных кругах, так и среди политических деятелей.

- Выступают ли против этой «новой истории» историки из других стран? Ведь они знают другую историю нашего региона...

- Бакинские историки работают исключительно для собственного народа - так сказать, для внутреннего пользования. Любопытная деталь: азербайджанцы в последнее время начали жаловаться на то, что и Запад положительно откликается на труды армянских историков. Почему так? Да потому, что там, на Западе, уже прекрасно знают, кто есть кто. То же самое касается, думаю, и Минской группы ОБСЕ по урегулированию нагорно-карабахского конфликта. В Азербайджане уже который год жалуются на то, что Минская группа в течение 20 лет ничего не делала для возвращения «оккупированных территорий» Азербайджана. И этот факт также говорит о том, что Запад (в данном случае - США и Франция) хорошо знает, что к чему. Статус-кво, который существует уже два десятилетия, также говорит о том, что всем понятно, что и в историческом плане, и в рамках международного права армяне имеют право претендовать на независимость в Нагорном Карабахе,

который в будущем должен стать частью Армении. И таким образом будет восстановлена историческая справедливость. Посмотрите в Википедии публикацию под заголовком «Фальсификации истории в Азербайджане». В ней на 200 страницах написано, что в Азербайджане, начиная с 50-х годов прошлого века, ведется целенаправленная фальсификация истории Армении, Ирана, Грузии и Дагестана. Уже то, что этот материал нашел свое место в Википедии, говорит о том, что Запад на такие фальсификации реагирует. К слову, там ничего нет, да и не может быть, о фальсификациях, скажем, армянских историков.

- А как реагируют против фальсификации истории в России?

- И в России есть соответствующая реакция. В прошлом году вышла в свет книга под редакцией профессоров Данилова и Филиппова «Искажение отечественной истории в постсоветских учебниках». Сравнительный анализ сделал возможным следующий вывод: кроме учебников Беларуси и Армении, в других постсоветских странах ведется массовая фальсификация истории. По числу искажения исторических фактов единолично лидирует Азербайджан. В частности, российские ученые отметили: уже то, что азербайджанцы утверждают, что якобы они в мае 1918 года отказались в пользу армян от своего города «Иреван», говорит о том, что в этой стране историческая наука пребывает лишь на уровне фальсификаций.

Не так давно я принимал участие в форуме творческих и научных деятелей стран СНГ в Киеве. Там я заявил о наличии множества весомых фактов уничтожения армянских памятников истории и культуры на территории

Азербайджана, в частности, о полном уничтожении средневекового кладбища с уникальными хачкарами в Старой Джуге, и предложил включить в резолюцию следующую формулировку: в странах СНГ недопустима фальсификация истории своей страны за счет истории, искусства и культуры соседних народов. Предложение было поддержано всеми участниками форума, даже азербайджанские представители вынуждены были молча проголосовать «за».

Надо сказать, на подобных собраниях Армении в борьбе против фальсификаций поддерживают все страны СНГ, особенно таджики, поскольку они также вынуждены бороться с фальсификаторами из ряда стран Центральной Азии. Так, известно, что до 11 века в Таджикистане формировалось индоевропейское сообщество, но после появления здесь турок-сельджуков очень многое изменилось, история и культура таджиков - народа иранского происхождения - были сфальсифицированы.

- Не кажется ли вам, что фальсификаторы истории преследуют прежде всего цель ввести в заблуждение подрастающее поколение, сформировать у молодых азербайджанцев восприятие армян как врагов, отнявших у их страны все?

- Да, создание образа врага - главная цель не только азербайджанской истории, но и всего агитпропа. Здесь они преуспели - все, что связано с армянами и Арменией, в этой стране воспринимается с враждебностью и неприятием. Ни для кого не секрет, что азербайджанская олигархия во главе с кланом Алиевых все это делает для того, чтобы остаться у власти. Поскольку у Азербайджана есть такой враг, как Армения, значит, не следует бороться с властью, ибо эта

власть делает все для того, чтобы вернуть «свои» исторические земли.

Но, думаю, и азербайджанский народ многое начал понимать: как, к примеру, мог Азербайджан, имея такую большую территорию, такие человеческие и финансовые ресурсы, поддержку Турции, проиграть войну с Арменией - страной, зажатой в тисках блокады, разрушенной наполовину страшным землетрясением?.. А это говорит о том, что идеологически азербайджанский солдат не был готов к этой войне, поскольку сам понимал, что он не на стороне справедливости, что он воюет против людей, которые защищают свои земли и свои дома на этих землях и готовы умереть за них - за свою Родину. Значит, не исключено, что новые азербайджанские солдаты, изучающие новую историю своей страны, уже будут просто ненавидеть армян настолько, что и воевать будут лучше. По крайней мере, именно на это делает ставку Баку. Но, повторяюсь, сегодня есть Интернет, мировые СМИ, и думающие люди могут спокойно найти ответы на все свои вопросы не в азербайджанских, а в каких-то других источниках. Тогда и очередная ставка на провокацию может не сработать.

АШОТ ГАЗАЗЯН

“Собеседник Армении”, 2012, апрель, 19 (228)

ТЫСЯЧА И ОДНА ЛОЖЬ

На днях председатель Союза культуры и искусства провинции Карс Ведат Акчайоз сделал заявление, которое на первый взгляд звучит как глупая шутка. Сей именующий себя искусствоведом господин сообщил,

что развалины Ани должны демонстрироваться туристам в виде представления сказок "Тысяча и одна ночь".

Примечательно, пишет отечественная пресса, что турецкий "искусствовед" бывал в Армении на различных армяно-турецких платформах, в Карсе говорил о каком-то культурном сотрудничестве, но в этом его заявлении нет ни слова о том, что Ани – армянский город. Более того, Акчайоз отметил, что Ани пережил подъемы и падения многих цивилизаций, перечислив урартцев, гурийцев, персов, византийцев, османов, сельджуков, пришедших из Грузии.

Если исключить фактор возможного фиглярства (ну пошутил человек неудачно или он просто невежа), то в осадок выпадает то, с чем приходится сталкиваться постоянно, а именно: с намеренным и целенаправленным искажением истории.

"Конечно, заявление Акчайоза не случайно, - сказал в беседе с корр. "ГА" директор Института истории НАН РА Ашот Мелконян. - Не случайно, ибо туристам, посещающим Ани, где, кстати, все вывески, повествующие об истории города, доступны исключительно на английском и турецком языках,

выдается такая чудовищная порция фальсификаций, что только диву даешься. У главных ворот красуется вывеска, связывающая историю города Ани с древнейших времен с так называемыми урартами, якобы имеющими тюркское происхождение. Далее следует повествование о византийском периоде и только один раз упоминается о том, что в 961 году Ани стал столицей – при этом не упоминается о том, столицей какого государства...".

Но и это далеко не все. Турки совсем обнаглели – если в 90-х годах XX века в контексте правителей Ани они еще употребляли термин "Багратиды", правда, опуская тот факт, что речь идет об армянской царской династии, то сегодня Багратиды в устах турок превратились в "Багратли" – с турецким окончанием.

"Естественно, что при подобном искажении человек, не посвященный в исторические реалии, свяжет династию армянских Багратидов с тюркским происхождением, - продолжает А. Мелконян. – То есть турки намеренно лгут туристам, занимаясь совершенно бессовестными фальсификациями. И хотя упоминаются имена Ашота III, Гагика I, упоминается имя супруги Гагика I - царицы Катрамиде, основательницы Кафедрального собора в Ани, но нигде не говорится о том, что они – представители армянского царского двора. А ведь подъем и расцвет Ани связан именно с царством армянских Багратидов, но об этом туристам не рассказывается даже вполслова..."

Зато весьма восторженно посетителям Ани рассказывают о сельджуках, появившихся в нашем регионе в XI веке, и о том, как город был занят сельджукским вождем Алпарсланом. И якобы именно с этого начался период подъема Ани – с так называемого сельджукского периода. Во всех подроб-

ностях говорится о минаретах, мечетях и т.д. Ни единого упоминания об армянах. Далее туристы получают максимум информации о монгольском периоде и, наконец, османском. В конце текстов для туристов – горестное послесловие, повествующее о том, что в 1878 году территория Ани была отторгнута от Турции и перешла к России, 40 лет оставаясь в составе Российской империи, пока в 1921 году турки не "освободили" Ани от оккупантов.

На информационных стендах армянских церквей в Ани – в Сурб Пркич, Тигран Оненц (Сур Григор Лусаворич), Абутамренц и т.д. нет никаких надписей, свидетельствующих об их армянском происхождении.

"Что касается "тысячи и одной ночи", то это полная чушь, указывающая на неграмотность турецкого "искусствоведа", путающего сведения армянских историков "о тысяче и одной церкви". Ведь Ани так и называли - "городом тысячи и одной церкви", – говорит А. Мелконян. – Либо речь идет об очередной политической инсинуации, выдвигающей аналогию с древневосточной историей "тысяча и одной ночи". Я бы назвал это ярчайшим примером фальсификации истории, которую абсолютно недопустимо спускать с рук...".

Ведь совершенно очевидно, что армянская сторона должна обратиться в соответствующие международные организации, и в первую очередь в ЮНЕСКО, с требованием внести изменения в тексты указателей, дающих туристам ложную информацию об исконно армянском городе Ани. Также крайне важно не допустить продолжения так называемой реставрации культурных памятников Ани без участия армянских специалистов. Мы уже неоднократно становились свидетелями того, как посредством "реставрации" намеренно стираются следы армянского культурно-

исторического наследия. Вспомним, как оказался искажен облик Смбаташена, где один фрагмент стены уже "отреставрирован" в стиле сельджукской мозаики. Сколько же можно терпеть такое?! И почему мы до сих пор молчим?!

ЗАРА ГЕВОРКЯН

"Голос Армении", 21 июля, с. 1.

«БЕСПРИСТРАСТНАЯ ИСТОРИЯ ПИШЕТСЯ ТОЛЬКО РАЗ». Интервью с директором института Истории НАН РА Ашотом Мелконяном. Часть 1-я.

«История армянской периодической печати» – такое название носит капитальный трехтомный труд, подготовленный по инициативе Института истории Национальной Академии наук Армении. Исследование явилось плодом коллективных усилий группы специалистов во главе с членом-корреспондентом НАН Альбертом Харатяном. Один том уже выпущен в свет, работа близится к завершению. Научная общественность страны полагает, что данный труд станет весомым вкладом в развитие армянской исторической науки в постсоветский период. Такого мнения придерживается и собеседник ИЦ «Еркрамас» – директор Института истории НАН, член-корреспондент НАН, профессор Ашот Мелконян.

Беспрецедентный проект будет осуществлен

- *Господин Мелконян, интересно было бы узнать вашу оценку сегодняшнего состояния армянской исторической науки.*
- *После распада Советского Союза, с присущими тому государству политическими и идеологическими оковами, появились хорошие перспективы свободного научного творчества.*

Ученые получили возможность использовать громадный научный запас архивов и изысканий, хранившийся прежде за семью замками. И “белые страницы” в науке начали постепенно заполняться. В том числе – и в нашей сфере: появились интересные исследования по истории армянских политических партий, Армянской Апостольской Церкви, беспристрастные оценки периода 1-й Армянской Республики 1918-1920 гг., советского периода, и т.д. При этом переходный период дался ученым нелегко – при острой нехватке финансовых ресурсов. В этих условиях эйфория, охватившая нас в начале 1990-х, постепенно поблекла, когда мы начали сталкиваться с суровой действительностью. Ряд вопросов пришлось радикально пересмотреть.

Должен отметить, что тогда, в первые годы обретения независимости после распада Союза, армянская историческая наука из одной крайности впала в другую: то, что в советские времена находилось под строжайшим запретом и представлялось исключительно в черном цвете, начало идеализироваться и преподноситься в розовых тонах. Но, когда эйфория схлынула, люди стали более трезво оценивать факты и судить о них. На мой взгляд, период беспристрастного отношения к истории, ее объективного изучения, свободного от политической конъюнктуры, у нас начался только со второй половины 1990-х гг. Инерция эйфории начала преодолеваться. Был создан целый ряд весомых исторических трудов – о Геноциде армян, об армянском вопросе, о политических партиях. Ученые стали обращаться к исторической демографии – теме, которая у нас до того вообще не изучалась. Чрезвычайно важное направление в историографии. Сейчас имеем уже добрых полтора десятка серьезных специалистов по различным аспектам исторической демографии – происхождению армянского народа, этническому составу Армянского нагорья, опустошению Западной Армении от армян вследствие Геноцида, демографическим процессам, происходящим в Диаспоре.

Особое внимание при этом уделяется ситуации в Западной Армении. Подготовлены исследования о жизни наших соотечественников в этом регионе после Геноцида. Выяснено, что не все армяне там были физически уничтожены в 1915-1923 гг. Кто-то выжил, подвергшись при этом этнодемографическим трансформациям – исламизировавшись как курды или турки, или в виде амшенцев (хемшинов). Армяне и сейчас живут там, причем немалая их часть сохранила армянский язык, национальную культуру и традиции.

Коллективными усилиями создан ряд важных исторических работ. К примеру, “История армянских поселений” в 3-х томах. Эту работу начал академик Вардгес Микаелян (ныне, к сожалению, уже покойный); сейчас она близится к завершению. Под редакцией академика Владимира Бархударяна готовится к изданию заключительный – третий том.

С конца 1990-х мы приступили к восполнению еще одного пробела, остававшегося с советских времен. Речь идет об академическом многотомнике “Истории армянского народа”, выпущенном нашим институтом в 1967-1981 годах. Тогда за этот фундаментальный труд мы удостоились Государственной премии. И было за что. Но с сегодняшних позиций многие изложенные в этом издании подходы уже устарели, требовали переосмысления. Ведь в советский период, когда доминировал классовый подход, история искажалась, многие аспекты вообще игнорировались, к примеру – вопросы истории церкви, национально-освободительного движения. Накопив определенную научную базу, мы начали издавать обновленную “Историю Армении”. Каждый из 4-х томов состоит из 2-х книг. Уже вышли в свет 1-я книга 3-го тома, посвященная первому этапу новой истории армянского народа (со второй половины XVII в. до конца XIX в.), и 1-я книга 4-го тома, где излагается первый этап новейшей истории – 1918-1945 гг. В типографию спущены еще две книги; одна охватывает вторую часть средневековой эпохи – от 885 года до половины XVII в., а другая

завершает 3-й том и посвящена периоду с 1901 года – битвы при монастыре Аракелотц до героических сражений в мае 1918 г. под Сардарapatом, Баш-Апараном и Каракилисом и последующего провозглашения Первой Армянской Республики.

- Объемистый труд.

- Несомненно. К счастью, для его претворения в жизнь – во всяком случае, для первой половины – нашлось государственное финансирование. Но осталось еще четыре тома, для издания которых надо еще изыскать финансовое содействие. Отрадно, что правительство разрешило нам взять на себя реализацию уже отпечатанных книг. Мы создали специальный фонд, где аккумулируются средства, вырученные от реализации. Эти средства пойдут на подготовку и издание оставшихся частей многотомника.

- Для этого нужно специальное правительственное разрешение?

- Да. Дело в том, что мы являемся государственной некоммерческой организацией – ГНКО, и официально не имеем права заниматься продажей печатной продукции. Частный предприниматель имеет такое право, а академический институт, с коллективом в 100-130 научных сотрудников – нет. Не можем продавать свои же издания. Прямо парадокс какой-то. А ведь наш институт – единственный в отечественной академической системе, который имеет свою типографию. Однако, эта типография, по распоряжению правительства, функционирует на благотворительных началах. Потому что государственным некоммерческим организациям запрещено самостоятельно зарабатывать деньги. Правда, в новом Положении о ГНКО вроде есть пункт, позволяющий таким организациям реализовывать свою продукцию, зарабатывая средства, которые впоследствии можно будет использовать для своих нужд, не ходя постоянно “с шапкой по кругу”. А в

данном случае речь идет о, без преувеличения, беспрецедентном проекте, осуществление которого станет одним из крупнейших и наиболее весомых достижений Института истории.

Мы собираемся представить в Госкомитет РА новую заявку – на издание “Истории армянского народа” в 2-х томах на русском языке. Это издание будет, скорее всего, не строго научного, а научно-популярного характера: в последнее время наблюдается большой спрос на такую литературу, а академических изданий на русском языке очень мало. Этот двухтомник намечаем выпустить в течение 2013 года. После чего займемся подготовкой английского варианта.

- Надо полагать, эти научно-популярные издания будут адресованы также школам и вузам?

- Да, они смогут служить в качестве пособий и учебников. Кстати, в связи с этим еще одним примечательным достижением нашего института я бы назвал и издание учебников по истории Армении. В тяжелое время начала 1990-х – без света, тепла, денег, вообще как мы тогда выжили, сейчас можно только удивляться – был создан редакционный совет во главе с академиком Бархударяном. Этот совет и создал учебники для 5-8 классов общеобразовательных школ. Это были первые армянские школьные учебники по истории постсоветского периода. Затем последовали различные учебные пособия. А потом, уже совместно со специалистами Ереванского госуниверситета и Армянского государственного педагогического университета им. Х.Абовяна, мы предприняли издание новых школьных учебников. В 2010-2012 гг. были выпущены учебники по истории Армении для 10, 11 и 12 классов. Соредакторами стали ректор ЕРГЦУ Арам Симонян и я. А сейчас готовятся новые – переработанные и дополненные учебники, предназначенные для 6-9 классов средней школы.

Следует отметить, что важность перечисленных школьных пособий обусловлена тем, что в их создании участвуют и ученые академического института. И в учебниках заложены концептуальные положения академического издания – естественно, соответственно школьному уровню. Таким образом, формируется концепция, единая для школы, вуза и академической науки.

Теория “балканизации” армян не выдержала проверки временем

- Вы затронули пересмотр подходов к ряду вопросов. Продолжается ли этот пересмотр сейчас? В связи с этим – наблюдаются ли какие-либо разногласия относительно оценки ключевых моментов армянской истории? Если такие разногласия имеются, то как они устраняются? И устраняются ли?

- Очень важный вопрос. К счастью, этот процесс пересмотра подходов у нас уже, можно сказать, завершился. Невозможно же без конца пересматривать, да и бессмысленное это занятие. Беспристрастная история пишется только один раз, неприлично постоянно ее ревизовать в угоду каким-то там соображениям или директивам. Что касается разногласий – таковые, конечно, случаются. К примеру, в области древнейшей истории армянского народа. Однако, здесь можно с удовлетворением констатировать, что у нас сейчас возобладала точка зрения, согласно которой, армянский народ является коренным обитателем здешнего региона. Изначально, начиная с Мовсеса Хоренаци (V век н.э.), эта концепция существовала до конца XVIII века, когда Микаел Чамчян, приняв за основу предание об Айке и Бэле, доказывал, что именно армяне – аборигены здешних мест. А со второй половины XIX века, когда этим вопросом начало заниматься и европейское арменоведение, в обращение был запущен другой тезис, базировавшийся на изложенной греческим историком Страбоном легенде об

аргонавтах: армяне, мол, пришлый народ. В подтверждение чего упоминается некий Арменос из города Фессалоники, который, согласно мифу, был в отряде аргонавтов, отправившихся в Колхиду за золотым руном. И получается, что армяне – не коренное население Армянского нагорья, а они пришли сюда с Балкан. Гипотеза оказалась поистине лихой и вместе с тем заманчивой: поскольку армянский язык принадлежит к индоевропейской языковой семье, то считалось логичным наше переселение сюда откуда-нибудь из Европы. Однако острые углы этой надуманной теории стали вскоре видны, что называется, невооруженным глазом. Она отчуждала нас от нашей исторической родины. Чем, конечно, не преминули воспользоваться в своих интересах наши “заклятые соседи” – турки. Они начали утверждать, что, раз армяне являются пришлым народом, то у них нет никаких прав на здешние территории.

Эта эксцентричная теория “балканизации” армян не выдержала проверки временем. Да и не могла выдержать. Тем не менее, время от времени она (особенно в Диаспоре) снова затрагивается и запускается в обращение. По-видимому – по влиянию Запада, по каким-то геополитическим соображениям.

Другая серьезная проблема связана с этно-демографическими характеристиками ранних армянских государственных образований. В частности, имею в виду государство Урарту, существовавшее в IX-VI веках до н.э. В советские времена общее братство народов “в семье” (*эта раскрученная формулировка принадлежала, если не ошибаюсь, украинскому поэту Павло Тычине, имя которого, кстати, носит одна из самых длинных улиц Еревана – А.Г.*) предполагало, помимо всего прочего, равное распределение между народами и историко-культурного достояния. В том числе – между армянами, азербайджанцами и грузинами. И вот сочинилась в те времена некая теория, будто бы Урарту – первое не-

армянское государство, созданное и существовавшее на территории Армянского нагорья – хорошо бы приписать не только армянам, а уделить оттуда долю и братским закавказским народам. В дискуссию по этому поводу активно включился грузинский академик, специалист по истории древнего Востока и клинописным надписям той эпохи Георгий Меликишвили. Он приписал часть Урарту грузинскому этносу. Потом подсуетились азербайджанцы – Зия Буниятов и Фарид Мамедова, протаскивая “кавказско-албанские” аспекты. В результате получилось, что Урарту, оказывается, колыбель всех народов региона. А сейчас наши юго-западные соседи – турки утверждают, что Урарту и вовсе было тюркским государством, а урартский язык – это древнетурецкий, стало быть, турецкий этнос здесь самый древний и коренной. В общем, абсурд полнейший и беспредельный.

Крайне прискорбно, что искусственнорожденная наука под названием “урартоведение” и сегодня продолжает иметь в Армении весьма влиятельных апологетов и приверженцев. Я склонен предполагать, что причины подобной позиции носят, в первую очередь финансовый характер. Ведь если “урартоведение” отрывается от арменоведения и выделяется в отдельное научное направление, то к этому проявляют интерес на Западе. Разглагольствования об отсутствии конкретного носителя этноса, национальной культуры в данном государственном образовании и в данном историческом регионе запросто укладываются в рамки пресловутого глобального мультикультурализма, с которым Запад нынче носитя с энергией, достойной лучшего применения. Так, например, представителям доисламской, христианской культуры Египта – коптам отказывают в национальной идентичности, а их культурное наследие объявляется частью общемировой цивилизации. Как будто коптов и не было вовсе. Под такие, с позволения сказать, трюкачества выделяются солидные субсидии и гранты. Вот многим и охота их заполучить. А если указывать на этнонациональную суть, то Западу это не

нравится, и на финансовую подкормку оттуда рассчитывать уже не придется. В итоге – торжествует вненациональная, безличностная культура. Субкультура, так сказать.

Почему в Армении так любят наезжать специалисты в области древней культуры? Что-то не видно медиевистов, которые желали бы изучать наши средневековые крепости или церкви. А неолит, бронзовый век и тому подобное – с удовольствием. Взять хотя бы наделавшую недавно много шума историю с древним башмаком, найденным на раскопках в Арени. Кто был этническим носителем этой обуви? Западные историки твердят: ну, раз башмак датируется V-III тысячелетиями до нашей эры, поскольку определить этническую принадлежность носителя не представляется возможным, значит, это – артефакт общемировой, вненациональной культуры. Да здравствует мультикультурализм, всем спасибо...

У лжи длинные уши

- Сейчас между армянскими, азербайджанскими и турецкими историками существует довольно острое информационное противостояние. Каквоы тут наши позиции, мы выглядим достойно?

- Видите ли, азербайджанцы, не в пример нам, располагают, без преувеличения, громадными финансовыми ресурсами, щедро выделяемыми государством для этих целей. И турки тоже не отстают. Там имеется Турецкое историческое общество (Turk Tarih Kurumu), созданное в 1930 году по указанию Кемаля Ататюрка. Перед ним поставлена задача – всячески бороться против армянской исторической науки. И они борются.

Но, знаете ли, у лжи длинные уши. И их не скрыть даже при самом щедром финансировании. В советскую эпоху в Азербайджане тоже фальсифицировали историю. Но делали

это тонко. чтобы не раздражать Москву. А в постсоветский период поток нефтедолларов и давление властей приводят к тому, что тамошние историки действуют грубо и топорно. Вплоть до того, что армянские хачкары и Первопрестольный Святой Эчмиадзин объявляют кавказско-албанскими (то есть – азербайджанскими). Восточной Армении, по их утверждениям, нет и никогда не было, ее искусственно создала Россия, инициировав переселение туда армян из Западной Армении и Ирана. А на самом деле Восточная Армения – это Западный Азербайджан. Хачкары же армянские – это азербайджанские хачдаши. И тому подобная чушь. Которая, между прочим, активно проникает уже и в систему средней школы, отравляя неокрепшие детские умы.

- Просто маниакальный бред какой-то...

- Сказать по правде, я только рад всему этому. Потому что мир наконец-то начинает понимать, что происходит на самом деле. Приведу цитату из работы видных российских ученых Александра Данилова и Александра Филиппова “Освещение истории России и народов постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств”, вышедшую в Москве в 2009 году: “Азербайджанцы докатились до того, что начали писать, будто Святой Эчмиадзин – это албанский (азербайджанский) духовный центр, а Ереван – якобы азербайджанский город: в 1918 году, когда армяне провозгласили независимую республику, у них не было городов, и они, мол, попросили азербайджанцев отдать им город Эриван. Так и появилась столица Армении – Ереван”. Был у них такой тюрколог и востоковед Юсиф Юсифов, который, прибегая к псевдонаучным построениям, приложил массу усилий к тому, чтобы обосновать древность национальной истории в школьных учебниках. Эти неуклюжие попытки Данилов и Филиппов охарактеризовали как “анекдотические”.

Со своей стороны, мы регулярно публикуем исследования наших историков на веб-странице нашего института. Там размещены работы Эдуарда Даниеляна, Рубена Галчяна, Генриха Свазяна, Арташеса Шахназаряна, Артака Магаляна и других ученых. Есть специальный раздел, где разоблачаются происки азербайджанских деятелей от истории. В этом плане также сотрудничаем с информационным агентством REGNUM.

Кстати, попробуйте найти в интернет-поисковиках «Институт истории АН Азербайджана». Второй или третьей строкой непременно выводятся материалы о фальсификациях, тиражируемых азербайджанскими историками, о том, как наши ученые уже почти два столетия борются с этими лжецами. А своего у них ничего нет. Вот так.

В общем, если мир наконец-то начинает осознавать, что из себя на самом деле представляет Азербайджан, какова его государственная доктрина, и чем занимаются спонсируемые властями провокаторы – это можно только приветствовать. Там всё было возведено на лжи, таким и остаётся до сих пор. Но этот гнилой пузырь, наконец, лопнул. Люди прозрели.

Продолжение следует.

Беседовал Ашот Гарегинян, специально для ИЦ «Еркрамас»

«Еркрамас», 2012, 16 ноября.

<http://www.yerkramas.org/2012/11/16/bespristrustnaya-istoriya-pishetsya-tolko-raz-intervyu-s-direktorom-instituta-istorii-nan-ra-ashotom-melkonyanom-chast-1-ya/>

**«ГРЕНШО ОТКАЗЫВАТЬСЯ ОТ ТОГО, ЧЕМ
СЛЕДУЕТ ГОРДИТЬСЯ». Интервью с
директором института Истории НАН РА Ашотом
Мелконяном. Часть 2-я.**

Продолжение интервью

Армении и Диаспоре нужны единые учебники по
гуманитарным наукам

- Ашот Агасиевич, армянские школы в Диаспоре нуждаются в учебниках истории, где она была бы отражена актуально и правдиво. Что делает НАН для создания таких учебников, адресованных Диаспоре?

- По нашему глубокому убеждению, по гуманитарным наукам – армянскому языку, литературе, истории, политической географии, истории Армянской Апостольской Церкви, и т.д. – нужны единые учебники, общие как для Армении, так и для Диаспоры.

- Почему?

- Дело в том, что, действуя в различных странах и регионах, тамошние армянские школы со временем создали свои учебники, в том числе и по истории. На мой взгляд, сегодня, когда на дворе давно уже XXI-й век, эти учебники оказываются непригодны в плане формирования общеармянского мышления. Либо значительную часть изложенного в них если и можно сегодня использовать, то при условии, что в них будут включены темы, обязательные в аспекте формирования национального облика.

Здесь хотелось бы отметить инициативу, которая реализуется по договоренности, достигнутой с Министерством диаспоры

РА. Подключилось также Министерство культуры. Ведется совместная работа в рамках проекта Армянского всеобщего благотворительного союза (AGBU) «Армянский виртуальный колледж» (Armenian Virtual College). Сюда можно, так сказать, поступить, посетив на веб-странице AGBU раздел: www.avc-agbu.org.

В интернете уже размещаются обучающие материалы по армянской культуре (в частности – архитектуре), армянскому языку и армянской истории. Я имел честь написать для “Виртуального колледжа” полный курс армянской истории. Это явилось первым шагом, когда история армянского народа представлена с той точки зрения, которая полностью удовлетворительна для армянских школ за пределами Армении. У колледжа уже появились сотни пользователей и студентов из самых различных стран – от Уругвая до Австралии. Страница колледжа функционирует на нескольких языках. Во-первых, материалы принципиально размещаются не только на современном армянском языке, но и на западноармянском, который традиционно используется среди армян дальнего зарубежья. Кроме того – на английском, русском, испанском и французском. Можно сказать, почти шесть языков. Диалог с пользователями ведут специализированные по языкам операторы; наряду с этим, они при необходимости направляют запросы авторам тестов – к примеру, кого-то интересует тема, не уместившаяся в текстах, и он просит предоставить дополнительные материалы.

Позитивный эффект от этого нововведения, думается, очевиден. Число желающих заниматься постоянно растет. Составлены тестовые задания, занятия проводятся по Skype в режиме реального времени. А через некоторое время участники занятий сдают экзамены. Тот, кто отвечает правильно как минимум на 8 из 10 предложенных вопросов, переводится на следующий – более высокий уровень. Наш учебный материал составлен из четырех частей, по историческим эпохам – древ-

няя армянская история, средние века, новая и новейшая история. Общая стоимость всего курса, если не ошибаюсь, составляет около 180 долларов США. В финале выпускник получает диплом.

Данная инициатива – первая в армянской истории попытка создать и “раскрутить” виртуальный учебный центр, посредством которого можно совершенствовать свои познания в армянской истории, культуре, литературе, языку, географии, и т.д., находясь за сотни, а то и за тысячи километров. Результаты, повторюсь, достигнуты очень даже неплохие.

Сейчас мы хотим – насколько мне известно, AGBU уже действует в этом направлении – достичь договоренности с учебными заведениями насчет того, чтобы свидетельства об окончании этого виртуального колледжа реально признавались и в других странах, а не оставались “вещью в себе”. Для этого, конечно, программу надо еще серьезно доработать. Ведь у каждой страны – своя специфика образовательного процесса. И для того, чтобы уместить выпускников виртуального колледжа в системе классического бакалавриата, надо приспособить свои тесты к общепринятым требованиям касательно порядка организации и проведения экзаменов, балльной системы. Насколько я знаю, такая договоренность уже достигнута с Францией, и данная программа может теперь использоваться и для французов. По-видимому, так придется договариваться с каждой страной по отдельности. Речь, понятное дело, идет о тех государствах, где имеются достаточно крупные и влиятельные армянские общины.

Предпринимаются попытки создавать учебники на западноармянском. Так, сотрудник нашего института, д.и.н. Эдвард Даниелян написал “Историю Армении”. В издательстве “Зангак” вышла краткая “История Армении”, автор которой – к.и.н. Артак Мовсисян. Принцип выбран такой: в учебник включается материал по той или иной стране, если ее история

в какой-либо период переплетается с армянской. Чтобы, например, подростку-армянину, живущему во Франции, легко было бы узнать, как его семья оказалась в этой стране, почему, когда и как армяне переселились туда. Конечно, и эту работу надо еще совершенствовать. В данном вопросе нам, думается, могли бы подсобить местные педагоги армянских школ. В противном случае успеха мы не достигнем. Ведь отсюда, из Еревана, не разглядеть историю каждой из армянских общин, рассеянных по всему миру. В каждой общине – свой уровень знаний у армянских школьников. Нельзя ставить в один ряд, к примеру, школы Армении, Ливана, России и Уругвая. И понятие “армянская школа” не следует воспринимать унифицированно. Взять, например, армянские школы в Джавахке – они хоть и находятся вне РА, но в них налажено полноценное армянское образование. Все предметы, включая естественнонаучные, преподаются на армянском языке. Но в других регионах ситуация иная. Даже, скажем, в Бейруте и Алеппо (в Алеппо сейчас и вообще не до учебы, к сожалению – А.Г.) школьные дисциплины преподаются на официальном языке данного государства, и только уроки армянского языка, истории Армении и армянской церкви ведутся на армянском языке. Да и то – историю проходят не во всех странах: это не всегда оказывается возможным, учитывая режим, находящийся там в данный момент у власти.

Словом, работа проделана большая. Мы с ректором Ереванского госуниверситета Арамом Симоняном стали соредакторами учебника для старшей школы (10-12 классы). Сейчас мы выиграли и тендер на создание учебника для средней школы (6-9 классы). Основываясь на этом учебном курсе, стараемся подготовить учебные пособия и для Диаспоры. Надеюсь, эти усилия увенчаются достойными результатами. Ведь перед нами стоит чрезвычайно важная задача – сформировать единое историческое и государственное мышление у всего народа.

- Поступают ли, в связи с этим, отклики из армянских общин зарубежья?

- Такая связь пока поддерживается посредством упомянутого виртуального колледжа. Параллельно с этим, представители общин в ходе занятий обращаются к нам с дополнительными вопросами. Мы стараемся дать полноценные ответы и предоставить нужную информацию.

Заткнули за пояс

- Г-н Мелконян, какие международные конференции по истории проводятся в Армении? Каков состав участников? В каких международных конференциях за пределами Армении принимают участие армянские историки?

- Нынешний год в этом плане выдался юбилейным: мы отметили 500-летие армянского книгопечатания. Сотрудница нашего института Элизабет Таджирян приняла участие в важной международной конференции по этим вопросам, которая прошла в США. Сейчас Эдвард Даниелян участвует в другой конференции – в Англии. Мы с заместителем директора Института истории Кареном Хачатряном приняли участие в научной конференции в Минске – о деятельности армян на территории Речи Посполитой. Напомню – это объединенное польско-литовское государство существовало после Люблинской унии 1569 года до разделения между Пруссией, Россией и Австрией в 1795 г.

В ходе этой конференции выяснились весьма любопытные сведения. А именно: есть у белорусов национальный бренд – так называемые Слуцкие пояса, носить которые было особой привилегией дворян, шляхтичей, магнатов. Так вот, первыми изготовителями этих поясов были наши соотечественники – уроженцы Константинополя Ованнес Маджарянц и его сын Левон (Ян и Лео Маджарские). Даже сами белорусские ученые

были несколько озадачены: как же так? Но с истиной же не поспоришь.

* * *

Справка: Впервые Слуцкие пояса были изготовлены в 1758 г. в Несвиже, куда были приглашены отец и сын Маджарянцы. “Град Слуцк. Ян Маджарский” – и сейчас можно прочитать на торговой марке двухсотлетней давности.

У основателя традиции прилежно учились местные умельцы – и вскоре мануфактура по изготовлению поясов появилась в городе Слуцке (древний Случеск, ныне – в Беларуси). Отсюда и название поясов – “Слуцкие”. За основу были взяты персидские образцы, поэтому Слуцкую мануфактуру нередко называли “персиярней”. Впоследствии добавились и местные цветовые и орнаментальные мотивы. В год мануфактура выпускала около 200 поясов тончайшей работы. Из шелковых, золотых и серебряных нитей художники и ткачи создавали подлинные шедевры.

Левон Маджарянец усовершенствовал технологии, разработанные его отцом – упорядочил средник пояса, сгруппировал полосы с рисунком и сделал общую структуру болеестройной.

Пояса были до 30-40 сантиметров в ширину. Но их все-таки носили. Дело в том, что пояс складывался вдвое, при этом имел четыре грани – на свадьбу, торжество, похороны и для повседневной носки. И магнат переворачивал пояс нужной стороной – в зависимости от случая.

До наших дней дошло не более трех-четырёх десятков Слуцких поясов: их не только носили, но в разные времена, отобрав, наверное, у свергнутых магнатов, жгли, чтобы добыть золото-серебро. Пять таких уникальных реликвий

находятся ныне в Армении: четыре – в музее Первопрестольного Святого Эчмиадзина и один – в Государственном музее истории Армении.

Президент Беларуси Александр Лукашенко намерен возобновить промышленное производство Слуцких поясов. Решение этой задачи возложено созданную по президентскому указу государственную комиссию. Утверждена Государственная программа возрождения технологий и традиций производства Слуцких поясов.

Так что дело, заложенное Ованнесом и продолженное Леоном Маджарянами, снова будет плодоносить.

* * *

Теперь о том, что у истоков создания Слуцких поясов стояли армяне, известно и президенту Лукашенко. Но я не думаю, чтобы он очень уж возмущался по этому поводу (улыбается).

Готовится к изданию сборник докладов, подготовленных для форума наших молодых научных работников, который состоялся недавно в Агверане и был посвящен 85-летию академика Владимира Бархударяна. Отдел политики, под руководством профессора Эдварда Дарбиняна, организовал конференцию «Шелковый путь». Были участники из ряда зарубежных стран. Материалы конференции тоже планируется издать до конца года.

Эпический размах

- Данное событие, о котором хотелось бы сказать особо, наверное, не имеет прямой связи с научным сотрудничеством. Зато в плане развития международных связей в нем наверняка мало что сравнится. Речь идет о, без преувеличения, беспрецедентном произведении, посвященном истории армян-

ского народа – с древнейших времен до наших дней. Причем его автор – не ученый-историк. А заместитель председателя Государственного собрания – Курултая Республики Башкортостан, доктор юридических наук, публицист, журналист, художник (и на саксофоне, говорят, неплохо играет! – А.Г.) Рафаил Зинуров. Незаурядная, разносторонне одаренная личность. Что, как довелось убедиться, ярко проявилось и на сей раз.

- Каким образом?

- В виде экскурса в армянскую историю, решенного с поистине эпическим размахом. Несколько лет назад Рафаил Нариманович рассказывал об этом своем намерении. Честно говоря, тогда этот замысел показался мне нереальным. Однако окончательный результат превзошел самые смелые ожидания. Замечательная работа! Достойная самой высокой оценки. Бесконечно влюбленный в многовековую историю нашей страны, в ее культуру, автор выразил свои чувства посредством необычного по своему характеру труда. Написанного в стихотворной форме, немного напоминающей знаменитые восточные рубайи. Под псевдонимом “Уфаеци”, то есть уфимец по-армянски”, и плюс напоминание о знаменитом армянском историографе XII в. Маттеосе Ураеци. Вот как Зинуров объясняет, почему взялся за такую работу:

«Душу Армении я пытался понять,

Народ тот издалека поближе узнать.

Наивно стараюсь я много уж лет:

Ведь дно океана нам непросто понять».

А вот описание административного деления:

*«В седьмом столетии нашей уж эры
Ширакаци Анания ввел эти меры –
Все пятнадцать аишаров сумев описать,
Страну поделил на отдельные сферы.
Высоко, в облаках, был аишар Барцр Айк,
Здесь климат суровый. Но теплый – аишар Тайк.
Весь лесами покрыт был древний Арцах,
Лишь богатым и щедрым прослыл Парскаайк.
Благодатен, цветущ был и Вастуракан,
Тянулся до Кастия весь Пайтакаран,
За сонмами веков его мало кто помнит,
Здесь мы знаем сегодня лишь Азербайджан».*

И так далее. Между прочим, на каждой странице, рядом со стихотворными строками, указаны ссылки на исторические источники. Масса источников – от древнеримского Диона Кассия до наших Мовсеса Хоренаци и Агатангехоса.

Первый том трилогии – «Армения – путь тысячелетий» был издан в 2010 году в московском издательстве «ЮниПресс и К». Там же готовятся к выпуску 2-й и 3-й тома – соответственно, «Книга слез и надежд» и «Сквозь мрак – к независимости». В апреле прошлого года презентация книги прошла в Российской национальной библиотеке в Москве. А

на прошлой неделе – в Академии наук РА. Автор презентовал свой труд и президенту Башкортостана Рустэму Хакимову. Насколько мне известно, г-н президент собирается посетить Армению с официальным визитом. Так что знакомство с этой книгой, думаю, поможет ему перед визитом обогатить свои познания в армянской истории. А может, уже помогло.

Варварству нет прощения

- Поговорим теперь о вещах куда менее приятных, Ашот Агасиевич. Несколько лет назад в Джуге (Джусульфе) было уничтожено армянское кладбище с сотнями хачкаров. Какие принимаются меры для доведения до широкой общественности информации о факте варварского уничтожения культурного достояния армянского народа? Приносят ли эти усилия ожидаемые результаты?

- Данный случай, наверное, оказался одним из немногих, когда депутаты нашего парламента сумели поднять эту проблему в различных международных инстанциях. Их усилия вызвали немалый резонанс. А особенно знаковым последствием явилось, думаю, намерение новоназначенного посла в Азербайджане Ричарда Морнингстара лично отправиться в Джугу и ознакомиться с местностью, где были уничтожены хачкары. Эта мысль появилась у него после встречи в Вашингтоне с представителями армянской общины США. Чтобы сдержать свое обещание, Морнингстар направил заявку азербайджанским властям. Но те ему отказали. Что, думаю, уже само по себе свидетельствует о том, что факт культурного геноцида действительно имел место.

В 2010 году я побывал на правом берегу Аракса, со стороны Ирана, откуда прекрасно видна территория Джуги. Сейчас там армянское кладбище с хачкарами стерто с лица земли, вместо него устроен армейский полигон со стрельбищем. Отснятый там видеоматериал пригодился год спустя, когда мне довелось

принять участие в крупной международном форуме в Киеве – «Историко-культурное наследие народов стран СНГ». Был момент, когда заседание одной из секций форума, на которой обсуждались вопросы культурного наследия, вела министр культуры Армении Асмик Погосян. Воспользовавшись случаем, я выступил с замечанием: вот мы говорим о культурном наследии стран СНГ, а между тем в рамках того же Содружества неприкрыто осуществляются два чудовищных замысла – присвоение культуры другого народа и уничтожение, убийство этой культуры. Я подчеркнул, что имеются в виду действия азербайджанской стороны в отношении армянского кладбища Старой Джуги. Тут трое азербайджанских участников заседания начали требовать слова для ответа. Но, когда я продолжил свое выступление, они как-то сникли. Потому что я сообщил о наличии видеоматериала, отснятого с правого берега Аракса, и выразил готовность предоставить его для наглядного ознакомления с ситуацией. На этих словах азербайджанские участники потянулись к выходу...

Аудитория же с пониманием восприняла представленную проблему. И я предложил зафиксировать в итоговой резолюции форума такую формулировку: «Форум осуждает любой шаг по присвоению или уничтожению культурного наследия соседнего народа». По результатам голосования, формулировка была принята при всего трех воздержавшихся из примерно 500 участников.

Параллельно продолжаютсЯ собственно научные изыскания. К примеру, интересные материалы по Джуге подготовила наша Элизабет Таджирян. Хотим до конца года издать их отдельной книгой. Двухтомное исследование Аргамы Айвазяна было представлено на ежегодную премию НАН и удостоилось награды. Защищены несколько диссертаций по Нахичевану. Важный труд на эту тему опубликовал профессор ЕГУ Эдвард Зограбян. Изучаются исторические аспекты этнодемографи-

ческих процессов в Джуге, Нахичеване и во всем этом регионе – чтобы читатель уяснил, как менялся этно-демографический облик региона вследствие проникновения туда турок. Так, в начале XX века ситуация там в значительной степени складывалась уже не в пользу армян. А в ходе столкновений армян с кавказскими татарами в 1905-1906 гг. наши соотечественники оказались изгнаны из значительной части Нахичеванского региона. Следующий удар был нанесен в ходе вторжения турок в Нахичеван в 1918 году, потом – в 1920 году, и так далее. Последние несколько армянских населенных пунктов в Нахичеване – Азнаберд и несколько остальных исчезли в 1988-1990 гг. Сейчас армян там больше нет...

Не надо передергивать!

- Среди пользователей социальных сетей Интернета уже довольно долгое время идут бурные дискуссии на тему: находится ли Армения на Кавказе, и являются ли армяне кавказским народом? Как смотрит на эти вопросы историческая наука?

- Это – чрезвычайно важная проблема. И в последнее время она стала весьма актуальной. Я занимаюсь ею очень серьезно. Необходимо, чтобы общество уяснило ряд фактов и отказалось от навязываемых ему стереотипов. В первую очередь – Армения находится вовсе не на Южном Кавказе.

Вспоминается очередное заседание Ассоциации исторических институтов стран СНГ, которое прошло в июне нынешнего года в Санкт-Петербурге. Председательствовал видный ученый, директор Института мировой истории (Москва), академик Александр Оганович Чубарьян. Мне довелось там выступить с докладом. Вначале мы опасались, что выступление будет воспринято неправильно. Но, к нашей радости, оно нашло отклик и понимание. Даже потом прозвучало несколько дополнений.

- А о чем был доклад?

- Было подчеркнуто, что, начиная с 1992 года, т.е. сразу же после распада Советского Союза, один американский дипломат (по фамилии, если не ошибаюсь, Гастингс) запустил в обращение вместо термина «Закавказье» формулировку «Южный Кавказ». И мы превратились не в закавказскую, а в южно-кавказскую республику. Без всякой сверки с географической картой, этот вымышленный политический “термин” оказался навязан всем здешним государствам, включая Армению. И мы поневоле втянулись в этот процесс. Теперь Грузия, Армения и Азербайджан стали считаться не Закавказьем, а Южным Кавказом. В корне ошибочный подход. Политиканам, стремящимся заново структуризировать Кавказский регион, видно, невдомек, что нет двух Кавказских хребтов – Большого и Малого. А, согласно их “нововведению”, Малый Кавказский хребет якобы тянется от Батуми до Мегри. Однако этот горный массив не имеет никакой связи с Кавказом, а представляет собой совершенно отдельные горы – Гугаркские, Джавахкские, Сюникские, Арцахские. Никакого Малого Кавказа тут нет и в помине!

Не нужно быть супергениальным географом, чтобы понять, что Северная Армения отстоит от Кавказского хребта, по меньшей мере, на 300-350 километров. Между тем, Кавказом почему-то считается южный регион Армении – Мегри, хотя он удален от Кавказа километров на пятьсот. Спустимся ниже – на юг и юго-запад, в Западную Армению. Там и сегодня еще сохраняются отдельные очаги армянства – амшенцы, мушцы, васпураканцы. Они что, кавказцы? Такое утверждение, по меньшей мере, абсурдно, если не сказать – провокационно.

Вместо словосочетания «Южный Кавказ» я на упомянутой конференции настоятельно рекомендовал использовать другое – «Южный Кавказ и Армения». Как, например, в свое время была формулировка «Средняя Азия и Казахстан». Затем

академик Чубарьян сказал: наши присутствующие здесь казахские друзья, наверное, не обидятся, если мы дадим им понять, что это с Запада и с той стороны Атлантики им усиленно нашептали, будто они находятся в Центральной Азии, а вовсе не рядом со Средней. Вследствие усилий этих «реформаторов» внезапно возник некий новый регион под названием «Центральная Азия», в центре которого оказался Казахстан, а в центре Казахстана – столица Астана. Понятно, что продвигается новая геополитическая конъюнктура. Но она не имеет ничего общего с истинным положением дел.

Кстати, таким же образом повел себя Запад и в отношении стран Восточной Европы. После распада Варшавского блока им, для их переориентации на Запад, предложили более приятную, видимо, формулировку – Центральная Европа. И Восточная Европа вдруг стала Центральной, в состав которой вошли Польша, Чехия, Словакия, Болгария, Венгрия, балканские государства. Полный абсурд.

Все это важно еще и потому, что часть нашей исторической родины – Западная Армения на турецких картах фигурировала как «Эрменистан». Тот участок Османской империи, который относился к Малоазиатскому полуострову, с древнейших времен звался Анатолией, т.е. «Востоком». Такое название дали ему еще греки, а потом и византийцы. Так вот к востоку оттуда и находится Армения; раньше на всех турецких и советских картах до 1950-1960-х годов этот регион назывался «Армянским нагорьем». А потом возник новый термин – «Восточная Анатолия» (по-турецки: *Doğu Anadolu*), то есть «Восточный Восток». Вы видели когда-нибудь Восточный Восток? Так, глядишь, и Западный Восток у них появится, и Северный Юг... И смех, и грех. Когда я слышу про Восточную Анатолию, то в шутку предполагаю, что речь, наверное, идет о Японии как о самой восточной стране мира.

В октябре нынешнего года турки организовали конференцию «Южный Кавказ и Восточная Анатолия». Участвовать в ней выразили желание и 9 специалистов из Армении. Поднялся некоторый шум, и в результате на конференцию отправились только трое, остальные отказались. На мой взгляд, участие в подобном мероприятии было неправильным подходом. Ведь если вы участвуете в конференции, тема которой – Восточная Анатолия, то вы тем самым подтверждаете принадлежность Западной Армении к этой «Восточной Анатолии». С научной точки зрения все это – безответственность, жалкий лепет. А вот в политическом плане – очень опасно, чревато негативными последствиями.

Считаю недопустимым отказываться от этого факта

- Вопрос от читателя “Еркрамас”. Еще при земной жизни Иисуса Христа существовало государство Осроена со столицей Эдесса. Признаёт ли сегодня историческая наука, что это государство было армянским? Есть ли какие-либо данные о том, что впервые христианство принял царь Осроены Абгар, еще при земной жизни Спасителя, от одного из его учеников – апостола Фаддея?

- Очень важный вопрос. Хотя и довольно спорный, должен отметить. В историографии на сей счет до сих пор нет единого мнения, споры продолжаются. Одни считают, что царь Абгар, который властвовал в Осроене, не имел отношения к армянам. Другие – их можно причислить к летописцам ААЦ – однозначно считают Абгара армянским царем. Не случайно же именно он изображен на самой крупной на сегодня отечественной банкноте достоинством в 100 000 драмов.

Обратимся к доводам основоположника отечественной историографии – Мовсеса Хоренаци. В его «Истории Армении» имеется четкое свидетельство о том, что армянский царь Абгар, получив известие о том, что Иисус Христос занимается

пророчествами и исцелением страждущих, вступил с ним в переписку по поводу состояния собственного здоровья. На ответных письмах Христа указано: «армянскому царю Абгару»; известно, по меньшей мере, три-четыре таких письма, с подробным указанием адресата. Все они полностью приводятся у Хоренаци. По каким же соображениям мы должны вычеркивать этот факт из своей истории? В школьном учебнике для 10 класса, в разделе, где сообщается о переписке царя Абгара с Иисусом, Абгар оставлен на своем, причитающемся ему месте. Он царь юго-западной части Армении – в Осроене.

Кое-кто утверждает, что было целых шесть царей по имени Абгар, так что, мол, непонятно, о котором из них идет речь. Но даже если их и было шесть, то тот Абгар, который был современником Иисуса Христа, жил, понятное дело, в первые десятилетия 1-го века н.э. И хронологически время деяний апостолов Фаддея и Варфоломея в этом регионе совпадает с периодом его царствования. Считаю недопустимым отказываться от этого факта. Быть может, некоторые воспримут его как некую историческую беллетристику. Но это уже, как говорится, факт их личной биографии. Столько лет Хоренаци верили безоговорочно, а сейчас пытаются пересмотреть эту веру. Чего это вдруг?

Что касается царя Санатрука, который был правителем Велокй Армении, то в данном случае речь идет о Санатруке I, а не о Санатруке II, который царствовал в 88-110 гг. н.э. Апостолы развернули свою деятельность в Армении при Санатруке I. А распространение христианства в Армении при Абгаре или при Трдате – это же совершенно разные вещи. Так, уже в I веке новой эры в Римской империи христианами становились не только простолюдины и рабы, но и представители знатных патрицианских семей, причем не только поодиночке, а и целыми группами. Но это не означает, что тогда христианство уже принималось в государственном масштабе. Да, в первые

десятилетия I века христиане уже были и среди армян – в правление Абгара (включая самого Абгара и его приближенных). Однако в качестве государственной религии христианство окончательно утвердилось в Армении – благодаря подвижничеству Григория Просветителя – в 301 году при царе Трдате III. В Риме это произошло двенадцатью годами позже – после Миланского эдикта 313 г. императора Константина Великого.

- Данный вопрос продолжает обсуждаться и сейчас?

- Знаете, каждый ученый, конечно, вправе иметь свою точку зрения. Но подход, о котором я упомянул несколько выше, уже нашел свое отражение в учебнике для 10 класса старшей школы. Так что дискуссии, думается, подходят к концу.

Теперь, пользуясь случаем, хотел бы высказаться по поводу ситуации, сложившейся в области наших связей с соотечественниками на Северном Кавказе.

- Пожалуйста.

Давайте сотрудничать!

- Вынужден констатировать, что эти контакты сейчас, к сожалению, сошли на нет. После конференции 2005 г. в Сочи, посвященной вопросам амшенского армянства, армянская община ЮФО не проявляет заинтересованности в дальнейшем сотрудничестве. Хочу уведомить, что Институт истории НАН РА готов выступить перед представителями общины со специальными докладами и лекциями, проводить занятия. География может быть самая широкая – скажем, от Сочи до Кизляра и Дербента. Есть же такие центры, как Краснодар, Армавир, Ростов-на-Дону, Новороссийск... Мы почему-то не ведем работы в этом регионе, имеющем, без преувеличения, ключевое значение для Армении. И он остался как-то в тени.

- В чем, по-вашему, причина? Ваши предложения о сотрудничестве остаются без ответа?

- От общин не видно сколько-нибудь осмысленного отклика. А ведь при желании можно найти целый ряд весомых поводов. Например, в преддверии Дня геноцида армян – 24 апреля наши специалисты могли бы прочитать лекции в армянских культурных центрах Северного Кавказа. С большим удовольствием приняли бы участие в подобной программе. А если имеются определенные административные затруднения, связанные с транспортными расходами – институт готов взять это на себя.

По моему глубокому убеждению, подобные встречи чрезвычайно важны в плане укрепления организационной структуры армянской общины. Зачем упускать такую возможность? Помню в 2005 году, когда отмечалось 90-летие Геноцида армян, мы высадили целенаправленный научный «десант» во Франции. Начали с севера, продолжили в Париже, потом двинулись на юг – в Ниццу, Антиб, Лион, Марсель. Затем отправились в Испанию, откликнувшись на заинтересованность, проявленную тамошней армянской общиной. Затем – в Германию. Уж не говорю о Ливане или Иране, где подобные встречи организуются постоянно.

Согласитесь, было бы замечательно, если бы такие встречи в канун Дня 24 апреля стали традиционными.

Беседовал Ашот Гарегинян, специально для ИЦ «Еркрамас»

«Еркрамас», 2012, 13 декабря.

Հ ՈՒ Ձ Ի Չ Է Ր

– Հիշում ես, Աշոտ, դա առաջ էր, տարիներ առաջ, դու քո փոքրիկ, մանկական թաթիկով բռնած մայրիկիդ ծեռքից առաջին անգամ ոտք դրեցիր դպրոց: Դու վախենում էիր, թաքնվում մայրական փեշի հետևում: Սակայն, չանցած մի քանի օր, դպրոցը քեզ համար դարձավ հարազատ ու սիրելի, քո ուսուցչուհին՝ բազմավաստակ Հեղուշ Դիաթյան-Մելյանը, քեզ շրջապատեց մայրական գորովով, սովորեցրեց թոթով լեզվով արտասանել մեսրոպյան գրերը, առաջին վանկերն ու բառերը: Աստիճանաբար հասակ առար, մեծացար, ընդարձակվեց քո գիտելիքների պաշարը, ու աշխատեցիր սովորել ամենից լավ, բոլոր առարկաներից ունենալ հավասար առաջադիմություն:

Օր օրի գլորվեցին տարիները, և ահա դու ուսանող ես, իսկ այսօր էլ մենք մասնակցելու ենք քո արդար քրտինքով, ջանքերով, ընդունակություններով ու աշխատասիրությամբ նվաճած ոսկե մեդալի հանձնման արարողությանը, – այսպես էր ասում իր ելույթում 3-րդ դասարանի աշակերտուհի Գայանե Մանուկյանը:

Բազմամարդ էր այդ օրը քաղաքի Դ. Դեմիրճյանի անվան հայկական միջնակարգ դպրոցի դահլիճը: Այստեղ էին հավաքվել աշակերտները, հյուրերը, ներկա էր ողջ մանկավարժական կոլեկտիվը: Նրանք եկել էին 1976–1977 ուսումնական տարվա շրջանավարտ, գերազանցիկ Աշոտ Մելքոնյանին ոսկե մեդալ հանձնելու:

Միջոցառումը բացեց դպրոցի սկզբնական կուսակցական կազմակերպության քարտուղար Ե. Խողիկյանը:

Ելույթ ունեցան դպրոցի դիրեկտոր Կ. Կարախանյանը, ուսմասվար Վ. Հակոբյանը, դպրոցի նախկին շրջանավարտ, ներկա-

* Վերջին երեք հոդվածները թեմատիկ առումով չեն կապվում ժողովածուի բովանդակության հետ: Սակայն հաշվի առնելով, որ հեղինակի մասին մամուլում տպագրված առաջին նյութերն են, նույնպես զետեղվել են գրքի վերջում:

յումս Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի 2-րդ կուրսի ուսանողուհի Գոհար Քուրդօղլյանը, պիոներների կողմից ողջունեց 6-րդ դասարանի աշակերտուհի Անահիտ Չախմախյանը, ԼԿԵՄ կոմիտեի քարտուղար Նորիկ Պապոյանը, Ժողովրդական դեպուտատների քաղաքային սովետի նախագահ Կ. Մելքոնյանը:

Բոլոր ելույթ ունեցողներն էլ ջերմ խոսքեր ասացին Աշոտի հասցեին, հիշեցին, թե նա ինչպես էր իրեն դրսևորել դպրոցում ուսանելու տարիներին: Սկսած առաջին դասարանից մինչև ավարտելը՝ նա աչքի է ընկել իր աշխատասիրությամբ, արտակարգ ընդունակություններով, միշտ եղել է թե՛ ուսուցիչների և թե՛ ընկերների սիրելին, դպրոցական օլիմպիադաների շրջանային, զոնալ և հանրապետական տուրերին մասնակցել և ունեցել է հաջողություն:

Աշոտը կարողացավ պատվով պաշտպանել իր ոսկե մեդալի պատիվը նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատությունում, գերազանց գնահատականներով եզրափակեց Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի առաջին կուրսի առաջին կիսամյակը:

Հուզիչ էր Ա. Մելքոնյանի շնորհակալական խոսքը, երբ ծափերի տարափի ներքո նրան հանձնեցին ոսկե մեդալը:

Միջոցառումն ունեցավ խոշոր դաստիարակչական նշանակություն: Պետք էր տեսնել, թե ինչպես էին շողում աշակերտների աչքերը, հատկապես՝ ցածր դասարանցիների:

Ն. ԱԶԱՄՕՂԵԱՆ

«Փարոս», 1978, 21 փետրվար, թիվ 22, էջ 4:

ՃԱՆԱԶԵՑԵՔ ՄԵՐ ԳԵՐԱԶԱՆՑԻԿՆԵՐԻՆ

ԵՌԱՆԴ ԵՎ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅՈՒՆ

«Դեռևս դպրոցից սիրել եմ պատմությունը, ամենից շատ, թերևս, մեր ժողովրդինը, դրա համար էլ որոշեցի պատմաբան դառնալ», – հետո ներկայացած առիթով կասի Աշոտ Մելքոնյանը:

1977 թ. ոսկե մեդալով ավարտելով Ախալքալաքի Դ. Դեմիրճյանի անվան № 4 միջնակարգ դպրոցը, աներկմտաճք դիմեց համալսարանի պատմության ֆակուլտետ, որտեղ այսօր բոլորն էլ ճանաչում ու հարգում են արդեն 3-րդ կուրսի ուսանող, Զ. Մանանդյանի անվան թոշակառու Աշոտ Մելքոնյանին՝ նրա բանիմացության և պարտաճանաչության համար:

Միայն զարմանալ կարելի է, թե ինչպիսի եռանդով ու հետևողականությամբ է նա ուսումնասիրում մասնագիտությունը: Նրա ելույթները սեմինար պարապմունքներում լսվում են մեծ հետաքրքրությամբ:

Աշոտը նաև ակտիվ հասարակական աշխատող է: Այս տարի նա ընտրվեց կուրսի ԼԿԵՄ բյուրոյի կազմում և ղեկավարում է կուլտուր-դաստիարակչական սեկտորի աշխատանքները:

Շնորհավորենք մեր անվանական թոշակառուին և ցանկանանք նրան նոր հաջողություններ ու ձեռքբերումներ:

ՄԽԻԹԱՐ ՊԱՏՎԱԿԱՆՅԱՆ

*Պատմության ֆակուլտետի 3-րդ կուրսի ուսանող,
«Երևանի համալսարան», 1979, 8 դեկտեմբեր, էջ 1:*

ՄԵՐ ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ԹՈՇԱԿԱՌՈՒՆԵՐԸ.

ԽՈՍՏՈՒՄՆԱԼԻՑ ՈՒ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ՃԱՆԱՊԱՐՅ

Աշնանային կարճատև օրը հանդարտ մոտենում էր ավարտին: Մեկը մյուսի հետևից մարում են քաղաքի լույսերը, և խաղաղ ու հուշիկ մի լռություն իջնում է շուրջբոլորը:

Այդ ուշ ժամին ուշադրությունս գրավեցին երաժշտության թախծոտ մեղեդիները, որոնք, կարծես կախարդական ուժով ինձ մոտեցրին անծանոթ մի սենյակի դռան: Տարածամ այցս բնավ չզարմացրեց պատմության ֆակուլտետի 4-րդ կուրսի ուսանող Աշոտ Մելքոնյանին: Շուտով մեր պաշտոնական հարց ու պատասխանը վերածվեց մտերմիկ գրույցի, որի ընթացքում իմ առջև գծագրվեց իսկական ուսանողի խոստումնալից ու օրինակելի ճանապարհը:

– Համալսարանի ՌԲԸ հոբելյանական 43-րդ կոնֆերանսում զեկուցում պիտի կարդամ,– գրույցը շարունակեց նա:

Եվ ահա երաժշտական թարմացուցիչ դադարին հետևում է «Մայիսյան ապստամբության հարցը պատմագիտության մեջ» թեմայի շարադրանքը: Նյութը ինչքան աշխատատար, այնքան էլ գրավիչ է Աշոտի համար: Նրա տքնանքը լիովին հասկանալի է ինձ:

Գրապահարանի դարակուն ուշադրությունս գրավեցին միութենական մասշտաբի և մեր համալսարանի 1-ին կարգի դիպլոմները, որոնց, ինչպես պարզվեց մեր հարցազրույցից, արժանացել է գերազանցիկ ուսանողը ՌԲԸ կոնֆերանսում կարդացած հիրավի գիտական զեկուցումների համար:

Հետաքրքրությունս այնուհետև ինձ տարավ պատմության ֆակուլտետ: Հայ ժողովրդի պատմության ամբիոնի վարիչ, պրոֆ. Լ. Խուրշուդյանը սիրով պատասխանեց իմ հարցին.

– Հաճելի է նման ուսանողի մասին խոսելը, լավ սովորելը, մասնագիտության մեջ խորանալու ազնիվ ձգտումը, աշխատասիրությունն ու համեստությունը Աշոտի բնավորության գծերից են: Նրա զեկուցումների գիտական ղեկավար լինելս հնարավո-

րություն է տվել ինձ ավելի լավ ճանաչելու այդ օրինակելի երիտասարդին, որին և որոնց նմաններին միշտ էլ բախտը ժպտում է, ավելի ճիշտ՝ իրենք են իրենց բախտի տերը դառնում: Նրա «Անդրկովկասի վարչատերիտորիալ բաժանումը 19-րդ դարի առաջին կեսին» զեկուցումը, որն արժանացել է միութենական առաջին կարգի դիպլոմի, շատ բան է ասում պատմաբան ուսանողի հետաքրքրությունների շրջանակի մասին:

Թերի կլիներ լավ ուսանողի մասին մեր խոսքը, եթե ոչինչ չասվեր նրա կատարած հասարակական աշխատանքների մասին: Նա նախանձելի պաշտոն ունի. ֆակուլտետի գերազանցիկների խորհրդի նախագահն է: Խորհրդի նիստերը Աշոտը վերածում է ուսման որակի բարձրացման «դասերի»:

«Ուսման առաջավոր» օրգանի կազմակերպումն ու լույսընծայումը ունեցավ իր դրական արդյունքը: Կրճատվեց բացակայողների ու հետ մնացողների թիվը, բարձրացավ ուսման առաջադիմությունը: Խորհրդի ուժերով ֆակուլտետում ստեղծվեց «Ապրիորի» վոկալ-գործիքային անսամբլը: Իսկ նիստերից մեկում ֆակուլտետի գերազանցիկները պարգևատրվեցին կրճառաշանով: Նա նաև ֆակուլտետի ԼԿԵՄ բյուրոյի, օպերատիվ շտաբի, ուսանողական խորհրդի անդամ է ոչ միայն անունով, այլև էությամբ:

– Գրականությունը սիրածս բնագավառն է, գեղարվեստական գործն ինձ համար ոչ թե թեթև ժամանցի նյութ է, այլ հաճույք ու բավականություն, որը մեծ չափով նպաստում է մարդու գեղագիտական ճաշակի ձևավորմանը,– ասում է Աշոտը:

Խոստումնալից ու օրինակելի այս ճանապարհը, որով քայլում է Աշոտ Մելքոնյանը, գիտական ու հասարակական գործունեության նոր ակնկալիքների նախադրումն է:

ՎՐԵԺ ՈՍԿԱՆՅԱՆ

*Հայոց լեզվի և գրականության բաժնի 2-րդ կուրսի ուսանող,
«Երևանի համալսարան», 15 նոյեմբերի 1980 թ., էջ 2:*

ԱՆՃՆԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ա

Աբաշիձե 411
Աբդուլ Ջամիլ II 114, 124,
248, 322, 334, 457, 474, 504
Աբովյան (Աբովեան)
Խաչատուր 294 - 296,
331, 342, 347, 350, 353, 358,
395, 397, 499
Աբրահամյան Արա 139
Աբրահամյան Արամ 430
Ագաթանգեղոս 396
Ազատյան Երվանդ 348, 351
Ազեզեան Յուրի 336
Ազնաուր Շարլ 78
Ալեքսիձե Ջազա 39
Ալիշան Ղևոնդ 348
Ալիև Իլիամ 177, 265, 266,
275, 279, 374, 490, 506
Ալիև Յեյդար 268, 274, 275
Ալփասլան 223
Ախունդովներ 490
Ահարոնյան (Ահարոնեան)
Ավետիս 200, 274, 388
Աղանյանց Գյուտ 322
Աղբալյան (Աղբալեան)
Նիկոլ 145, 237
Աղբիւր Սերոբ 79
Ամիրխանյան Ռոբերտ 342,
345, 347, 358
Ամիրջանյան Լուսինե 25,
240, 510
Այվազեան Յովհաննես 331
Այվազյան Արմեն 36, 37, 39
Այվազովսկի Յովհաննես
322
Անահիտ 510
Անանեան Լեւոն 152

Անդրանիկ (զորավար) 38,
79, 236, 437, 546
Անի Մելքոնյան 72, 240
Անջապարիձե Նինո 413
Աշըգեան Շ. 57
Աշճեան Մեսրոպ
արքեպիսկոպոս (սրբազան)
23, 25, 71-73, 75, 76-79, 82,
143, 145, 146, 148, 149, 151,
152, 175, 179, 242, 286, 363,
517
Աշոտյան Արմեն 431
Ապտալյան (Ապտալեան) Ա.
9, 157
Առաքելեան 512, 513
Առաքելյան Սաթենիկ 481
Ասարամիկ Կրպեյան 67
Ավագյան Արմինե 110
Ավագյան Սոնա 457
Ավագյան Քնարիկ 502
Ավալով 226
Արամ Ա կաթողիկոս 146
Արգիշտի Առաջին 219
Արշակունիներ 258
Արջևանիձե (զեներալ) 225
Արտակ (Լեռնագնաց) 294
Արտաշեսյաններ 258
Աքչամ Թամեր 135
Աֆյան Յովիկ 467
Բ
Բաբայան Սուսաննա 308
Բաբաջանյան Առնո 345
Բաբկեն հայր
(առաջնորդական
տեղապահ) 24
Բաբունեան Սայեսթ 159
Բագրատիոնի Վախուշտի
218

- Բագրատունի Սմբատ 284
 Բագրատունիներ 258
 Բագէ Զրայր 72
 Բալայան Զորի 18
 Բալայան Տիգրան 477
 Բախշեան Վարդան 67
 Բակրաձե Լաշա 414,
 Բակունց Ակսել 501
 Բայրամով 279
 Բայրաքդար Մուստաֆա
 փաշա 456
 Բատիկյան Բագրատ 432
 Բարթիկեան Զրաչ 179, 190,
 516
 Բարխուդարյան Վլադիմիր
 152, 348, 351
 Բարոյան Սամվել 290, 293,
 341, 343
 Բարսեղյան Լավրենտի 88,
 89, 126,
 Բարսեղով Յուրի 133
 Բաուերի Եիուդա 137
 Բեկզադյան Ալեքսանդր 409
 Բեհրութեան Ս. 78
 Բեհլերյան Արթուր 127, 321
 Բյուլբյուլ – օղլի 455
 Բուլղաղարյան Անուշ 288,
 300
 Բուշ 262, 263
 Գ
 Գազազյան Աշոտ 492
 Գամասխուրդիա Զւիարդ
 187, 224
 Գանապետեան Արաքսիա
 353
 Գալստյան Աննա 25
 Գալստյան Լիլիթ 48, 61
 Գալստյան Նարինե 243
 Գասպարեան Ռուբեն 154
 Գարգուր Սիւզի 305
 Գարեգին կաթողիկոս 75,
 515
 Գարեգինյան Աշոտ 595
 Գարսոյան 39
 Գեգեչկորի 236
 Գյուլ Աբդուլլահ 126, 317,
 318, 326, 327, 378
 Գրիգոր Լուսավորիչ 23,
 113, 114, 285, 382
 Գրիգորյան Անահիտ 518
 Գրիգորյան Լիլիթ 264
 Գուքշմիդտ 36
 Գուլակյան Զասմիկ 40
 Գուլիսանդանեան Աբրահամ
 66
 Գուստ Զիգրիդ 111
 Գուստ Վոլֆգանգ 111
 Գևորգյան Արա 342, 345, 347
 Դ
 Դաբաղ Սիիրան 138
 Դանիելյան Էդուարդ 22, 23,
 501
 Դանիլով Ա. 470
 Դավութօղլու Ահմեդ 486
 Դեզայասի Ալֆրեդ (Դը
 Զայաս Ալֆրեդ) 132, 162,
 380
 Դեմիրճյան Դերենիկ 3, 498
 Դեմոյեան Զայկ 214
 Դինք Զրանտ 140, 183, 214,
 215, 335, 382
 Դոխտյան Արթուր 506
 Դրո (Դրօ) 64, 227, 281
 Ե
 Ելցին 231
 Եկմալյան Մակար 342, 347
 Եղիազարյան Ֆելիքս 476

Եսայան Անահիտ 276, 280,
375

Զ

Զարեհ Ա կաթողիկոս 145

Զէյթունցեան Պէրճ 152

Է

Էլիազեան Արմինե 517

Էմին Զովսեփ 544

Էնվեր 184, 274, 319, 371

Էջկիթ 389

Էրոդղան (Էրտողան) 320,
357, 374, 382, 435, 474, 523

Էփրիկյան Սուքիաս 216

Թ

Թաթոյան Ռուսլան 525,

Թալեաթ փաշա 183, 274,
371, 474

Թամարեան Զեփիւռ 244,
246

Թեհլիերեան Սողոմոն 183,
184

Թեքեյան Վահան 270, 350

Թոմսոն 39, 228

Թովմասյան Ռուբիկ 307

Թորամանյան Թորոս 283,
285, 286

Թումանյան Զովհաննես
296, 332

Ժ

Ժորբեր 322

Ժիրինովսկի 169

Ի

Իշխան Սուշեղ 332

Իշխանյան Եղիշե 228

Իսահակյան Ավետիք 296,
332

Իսոյան Ալբերտ 217

Իրինա 67

Լ

Լալայան Երվանդ 216

Լենկին Ռաֆայել 132, 376,
380, 384

Լենին 38, 116, 170

Լեո 283

Լեփսիուս (Լապսիուս)

Յոհաննես 110, 371

Լիպարիտյան Ժիրայր -

Զերալդ 137, 141, 142

Լյոյտ ճորճ 200

Լոմսաձե Շոթա 222

Խ

Խանլարյան Կարեն 113

Խատիսյան Ալեքսանդր 64-
66, 234, 274, 387

Խաչատրյան Կարեն 113,
158

Խաչատրյան Զարություն
413

Խաչատրյան Մարիետա
372, 389

Խոջոյան Լիա 393

Խոսրայեա Անահիտ 70,
153

Խրուշչով 167

Օ

Օառուկյան Անդրանիկ 347,
351

Կ

Կալաշնիկով 383

Կանաեան Դրաստամատ
79

Կապուտիկյան Սիլվա 152,
296, 332

Կասիանով 170

Կատյա (մայր) 239

Կարաբեքիր Քյազիմ 125,
383

Կարապետ արքեպիսկոպոս 224
 Կարապետեան Գասպար 186
 Կարապետեան Ռուբեն 305
 Կարապետյան Աստղիկ 323
 Կարապետյան Արմեն 10, 347
 Կարապետյան Կարեն 439, 493
 Կարապետյան Սամվել 16, 50
 Կեկելիձե Կոռնելի 222
 Կիրակոսյան Արման 70, 229, 321, 370
 Կրիվոպոլսկով 496
 Կոմիտաս 253, 342, 347
 Կոստանդեան Էմմա 179
 Կոտլյարևսկի 219
 Կորյուն 222
 Կրպեան Թաթուլ 67

Հ

Հալաջօղլու Յուսուֆ 126, 269, 370
 Հախվերդյան Հովհաննես 227
 Հակոբեան Հրանուշ 150
 Հակոբյան Արմեն 15
 Հակոբյան Արմենուհի 412
 Հակոբյան Սևակ 282
 Հաճյան Գևորգ 398
 Համբարձումեան Սերգեյ 167
 Հարությունյան Բաբկեն 124, 431, 432
 Հարությունյան Շուշան 455
 Հարությունյան Տաթև 433, 440
 Հարություն (պապ) 239

Հովհաննիսյան Անուշ 130
 Հովհաննիսյան Արամ 523
 Հովհաննիսյան Արթուր 43
 Հովհաննիսյան Կարեն 413
 Հովհաննիսյան Նիկոլայ 138
 Հովհաննիսյան Ռաֆայել 479
 Հովսեփյան Ռուբեն 237
 Հաւաթեան Յակոբ 337

Ղ

Ղազախեցյան Վ. 501
 Ղազարյան Կարեն 483
 Ղազէլեան Սօ. Միհրան 305
 Ղազէլեան Սիլվա 194
 Ղահրամանյան Կիմ 16, 21
 Ղափանցյան Գր. 240
 Ղորղանյան Նիկոլայ 228
 Ղուկասյան Արկադի 19

Մ

Մախսուդյան Արփի 404, 420
 Մակարյան Հրաչ 296, 398
 Մակարյան Մարիետա 534
 Մակեդոնացի 165
 Մահե ժան Պիեռ 25
 Մահմուդով Յաղուբ 490, 491
 Մամիկոնյան Բեյ 546
 Մամիկոնյան Ստեփան 228
 Մամիկոնյան Սուրեն 271
 Մանարյան 270
 Մանգասարյան Կարինե 303
 Մանոյան Կիրո 138, 161, 173
 Մանուկեան Անոն 158
 Մանուկեան Արամ 64-66, 86
 Մաշտոց 222

Մառ Նիկողայոս 283, 286
 Մատթեոս Ուռհայեցի 223
 Մարգարեան Գրիգոր 305
 Մարգարյան Անդրանիկ 242, 370, 532
 Մարկվարտ 36
 Մարտիրոսյան Ռադիկ 433
 Մարուխեան Հրայր 160
 Մդիվանի Բուդու 14, 227
 Մելիմեան Տերութին 245
 Մելիք - Եօլչեան Սերգեյ 509
 Մելիքյան Գուրգեն 63, 500
 Մելքոնեան Էդուարդ 199
 Մելքոնյան Աղասի 239, 498
 Մելքոնյան Աշոտ 3-9, 12, 16-20, 22, 23, 26, 34, 41, 44, 49, 58 - 60, 62, 63, 68, 71-73, 75, 110, 112, 117, 119, 126, 129, 143, 145, 146, 155-160, 162, 177, 181, 183, 186, 188, 189, 191, 195, 204, 211, 214, 215, 216, 230, 237, 244-246, 253, 255-260, 262, 265, 267, 268, 270, 272, 274, 275, 276, 281-283, 288, 289, 301-303, 305, 307-309, 317, 324, 330, 337, 341, 343, 344, 346, 348, 350 - 358, 363 - 366, 368, 369, 373, 385-389, 393 - 400, 413, 415, 421, 425, 427, 430, 431, 433, 434, 438-440, 441, 454 - 456, 458, 464 - 473, 477, 479 - 483, 486, 488 - 491, 493, 498 - 503, 507, 518, 532-534, 541
 Մելքոնյան Արմենուհի 521
 Մենդեգի Խուան 131
 Միհրանյան Անդրանիկ 139

Մինասյան Էդուարդ 519
 Միրզախանյան Ռուբեն 348, 351
 Միքայելյան Լևոն 136
 Միքայելյան Վարդգես 69, 110, 127, 153
 Մխիթար սպարապետ 239
 Մխիթարյան Մխիթար 296, 398
 Մծբնեցի Հակոբ 346
 Մկրտչեան Արթուր 67, 68
 Մկրտչեան Գեւիկ 158
 Մկրտչյան Լևոն 138
 Մյասնիկյան Ալեքսանդր 14, 227, 230
 Մնացականյան Աշոտ (եպիսկոպոս) 305
 Մովսես Խորենացի 501
 Մովսեսեան Աւետիս 305
 Սրիաթեան Տեր Պետրոս արքեպիսկոպոս 245
 Սրովել Լեոնտի 217, 218, 222
 Սուրադյան Պարույր 235
 3
 Յակոբեան Ժաք 3. 154
 Յերութինեան Գեորգ 89

Ն

Նադիր շահ 17
 Նազարբեկով 546
 Նալբանդյան Էդվարդ 431, 439
 Նանսեն Ֆրիտյոֆ 501
 Նաջարյան Սարգիս 345
 Նաւասարդ եպս. Կոնեան 79,
 Նավասարդյան Անուշ 252, 328

Նավարա ֆերման
 (ֆերդինանդ) 297, 397
 Նարիմանով Նարիման 221,
 281
 Ներսիսյան Սկրտիչ 70, 127
 Նժդեհ Գարեգին 64, 281,
 509
 Նիքոլոզաշվիլի Նիքոլոզ 53
 Նոյ 331
 Նուբար Պողոս 198 - 200,
 388
 Նուրի փաշա 117, 142, 317,
 326

Շ

Շահաբադդին 397
 Շապոշնիկով 170
 Շարնազանով 438
 Շիրազ Արա 151, 342
 Շիրազ Հովհաննես 296,
 332, 342, 345, 395, 398, 479,
 510

Չ

Չառնի Իսրայել 137
 Չարենց Եղիշեն 296
 Չեխով 240
 Չիխաչով Պյոտր 322
 Չխեիծեն 225
 Չխենկելի 225
 Չոպոյան Հիլդա 122
 Չուբարեան Ալեքսանդր 278

Պ

Պասկելիչ Իվան 186, 220
 Պարրոտ Ֆրիդրիխ 295-297,
 331, 342, 347, 350, 353, 358,
 395, 397
 Պետրոսյան Լիպարիտ 295,
 341, 343, 344, 399, 414
 Պետրոսյան Սարգիս 219
 Պելլերեան 153

Պըլքտանեան 305
 Պողոսեան Սուրատ 331
 Պողոսյան Ռուզան 271
 Պոյաճեան Պետրոս 245
 Պորդենոնե Օդորիկոս 397
 Պուտին Վլադիմիր 233

Ջ

Ջաղա 222
 Ջավախիշվիլի Իվանեն 221
 Ջենալ 274, 371
 Ջիքիա Սերգո 218

Ռ

Ռամիշվիլի Նոյ 236, 406
 Ռասել 39
 Ռաֆայել (Նավարա) 398
 Ռաֆայելյան Կ. 345
 Ռեյզան Ռոնալդ 464, 472,
 474
 Ռեշիդ փաշա 457
 Ռստակեան Դաւիթ 54
 Ռուստամյան Արմեն 439

Ս

Սախարով 171
 Սահակաշվիլի 23, 411, 418,
 494, 495
 Սահակյան Արևիկ 424, 428
 Սահակյան Ռուբեն 127, 154
 Սահակյան Սոս 414
 Սանթուրեան Գեորգ 195
 Սանոսյան Արտյուշա 217
 Սանոսյան Հայկ 405
 Սանջյան Արա 322
 Սարգսեան Սոս 152
 Սարգսեան Վազգեն 77
 Սարգսեան Տեր Շահան
 (եպիսկոպոս) 245
 Սարգսյան Վահան 219
 Սարգսյան Վահեն 238

Սարգսյան Սերժ 277, 317,
 368, 415, 418, 495
 Սարդարյան Գոհար 547
 Սաֆրաստյան Ռուբեն 138,
 161, 431, 432
 Սեբաստացի Միքայել 544
 Սերգեյ 295
 Սթոուն Մայքլ 39
 Սիմոնյան Արմինե 269
 Սիմոնյան Արփինե 469
 Սիմոնյան Հրաչիկ 37
 Սյունի Ռոնալդ 37, 134, 135
 Սոլժենիցին 169
 Սողոմոնյան Արթուր 341,
 345, 346,
 Սպենդիարեան 244
 Ստալին 168, 364
 Ստրաբոն 35
 Ստեփանեան Ստեփան 69
 Ստեփանյան Միհր 128
 Ստեփանոս Սալմաստեցի
 544
 Ստյուարտ Ռ. 228, 292
 Սուլթանով Խոսրովբեկ
 228, 281, 282
 Սումբատաշվիլի 224
 Սուվարյան Յուրի 479
 Սուրբ Մարի (Իգդիր) 175
 Սուրենյանց Վարդգես 400
 Սուրեն (պահակ) 510
 Սուէ 79
 Վ
 Վալենսա Լեի 133
 Վարդան Բարձրբերդցի 223
 Վարդանյան Սվետլանա 16
 Վարդանյան Վահան 384
 Վարդանյան Վարդան 291
 Վարուժան Դ. 307
 Վիլ Դեստեր 167

Վիլսոն Վուդրո 264, 388,
 394, 407, 409
 Վիրաբյան Ամատունի 321
 Վռամշապուհ 85
 Վրացյան Սիմոն 64, 118,
 170

Տ

Տամատեան Միհրան 199
 Տերյան Վահան 296,
 Տերնոն Իվ 134
 Տեր-Պետրոսյան Լևոն 120,
 255, 274
 Տեր Զաքարեան 353
 Տեր – Մինասյան Ռուբեն 514
 Տիգրան Մեծ 395
 Տոնեյան Ալբերտ 296, 398
 Տրդատ (Ճարտարապետ)
 284
 Տրդատ Մեծ 346

Ր

Րաֆֆի 353, 354
 ՌԻ
 Ռզունյան Վարդան 348,
 351

Փ

Փառլաք Մեսուդ 181
 Փառնավազյաններ 222
 Փավստոս Բուզանդ 396
 Փարաջանով Սերգեյ 413
 Փարսման 222
 Փափագեան Ալիս 355
 Փելոսի Նենսի 458, 459
 Փիրունյան Ռուբինա 37, 38
 Ք

Քաջագունի Հովհաննես
 64, 66, 227, 254, 406
 Քեմալ Մուստաֆա 113,
 170, 211, 226, 265, 481

Քոթանջյան Խորեն 256,
294, 342, 344, 352, 414, 479
Քոլ Յելմուտ 46
Քոչարյան Ռոբերտ 19,
120, 190,
Քուրտիանի Սիխայել 50, 236
Քելիշեան Զաքար 305
Քելիշեան Կեմիլա 306
Քելիշեան Շահեն 244
Քեօհնէլեան Նորա 305
Քլինթոն Յիլլորի 461, 463,
477
Քրիստոս 276

Օ

Օրամա Բարաք 363, 464,
472
Օդիշելիձե 225
Օգանյան Անդրանիկ 38
Օհանյան Պասկուալ 127,
321
Օհանջանեան Զամօ 64, 65,
87
Օհանջանյան Արտեմ 127,
321
Օսկանյան Վարդան 46,
250, 417, 439
Օվաշվիլի Գեորգի 413
Օրան Բասքըն 135, 136
Օրի Խորայել 166, 544

Ֆ

Ֆիլիպով Ա. 470
Ֆրանկլին Դելանոժ
Ռուզվելտ 166

Ա

Աբովյան Խաչատր 359,
361
Աբրաամյան Արա 448

Աбугамренц 565
Авагян Кнарик 362
Агатангехос 360
Аджян Геворг 361
Акчам Танер 98
Алексанян Ованнес 449
Ангех Торк 91
Андраник 106, 107
Аргишти 1-28
Арджеванидзе 30
Арташес I 446
Асан — Джалалян 312
Ахундовы 442
Ашчан Месроп 359

Ե

Եաբաճանյան 362
ԵադրատիԿ 564
Եարкан Օран 98
Եароян Самвел 314
Եахчинян Арцви 449
Եейлерян Артур 93
Եелге Мурад 98
Եуниатов Зия 442
Եюзанд Павстос 360

Ե

Եагенгейм 96
Вильсон Вудро 391
Вирабян Аматауни 95

Դ

Դамид Абдул второй 96
Դеворкян Зара 450, 566
Դегечкорի 107
Դольц Դерман 94

Григор Лусаворич 565

Густ Вольфганг 93

Д

Дабах Мигран 94

Давутоглу 485

Дадрян Ваагн 96

Дарий Первый 557

Депейро Жоржем 94

Джамалян Аршак 106

Е

Екмалян 362

Елисеева Ф. И. 104

З

Захариды (Закарян) 105,
312

Зекиян Левон 94

И

Иисус Христос 591, 593

К

Кананова Нора 33

Карапетян Самвел 27, 362

Кемаль Мустафа 444

Комитас 362

Котанджян Хорен 314,
362

Курдиани Михаил 106

Кюрикиды 553

М

Маджарянц Оганнес 582,
584

Макарян Грач 361

Мамедова Фарида 442

Маркарян Андраник 92,
359, 446

Мелконян Ашот 90, 106,
185, 206, 304, 311, 315,
359, 361, 362, 390, 391,
442 — 444, 451, 452, 484,
485

Мехтиев 552

Микаэлян Вардкес 93

Мкртчян Ваграм 314

Мхитарян Мхитар 361

Н

Наварра Фернан 361

Ной 360, 361

Нури паша 316

О

Ованнисян Ричард 93, 100

Огаджанян 99

Оганесян Левон 210, 314

Оганесян Николай 98

Орбеяны 312

Ори Исраэл 102, 103

П

Паррот Фридрих 359, 361

Петросян Липарит 314,
362

Прошян 312

Р

Раффи 362

Руставели 106

С

Саакашвили 109, 206, 207

Свазян Г. 447

Севак 362
 Солженицин 209
 Сталин 108,
 Степанян Геворг 449
 Страбон 91
 Т
 Талаат-паша 96
 Текеян 359
 Терян 362
 Тигран Мец 359
 Тигран Оненц 565
 Тонейн Альберт 361
 Тмкаберд (Тмогви) 28
 Туманян Ованес 106, 107,
 362
 у
 Уфаеци 585
 Х

Халаджоглу 97
 Халачоглу Юсуф 185
 Хоренаци 362
 Ч
 Чобоян Хильды 101
 Чубарян 591
 Чукасзян Гарегин 100
 Ш
 Шеварднадзе 29
 Шираз Ованес 361, 362
 Шютце Эдмон 94
 Э
 Эрдохан Реджеп Тайип
 315
 Ю
 Юсиф Юсифов 57

Տեղանուններ

Ա

Աբխազիա 171, 325
Աբուլ (լեռ) 295
Ագարակ 403
Ադիգեն 187
Ադրբեջան 16, 20, 131, 167,
173, 174, 177, 178, 203,
228, 251, 252, 265, 267, 268,
278 - 282, 303, 317, 326,
327, 364, 367 - 369, 372,
377, 386, 394, 401, 410 -
412, 428, 454, 455, 469,
470, 480, 488, 490, 491, 504,
508, 513, 522
Ազոխ 521
Աթենք 186, 354, 516
Ալաշկերտ 114, 500
Ալբանիա 512
Ալեքսանդրապոլ 14, 226,
309, 407
Ալեքսանդրիա 172
Ախալցխա 12, 24, 53, 55,
56, 179, 187, 189, 219, 224,
310, 355, 400, 416, 419, 501,
514
Ախալքալաք 3, 12-14, 55,
86, 117, 179, 186, 187, 189,
219, 220, 221, 223- 225, 226-
229, 231, 232, 239, 268, 282,
355, 356, 402, 498, 501, 522
Ախլաք գավառ 79
Ախուրյան 87, 176, 251, 284,
286, 334, 388, 393, 407, 422,
438, 462, 473, 506
Ակոռի 292, 297, 299
Աղդամ 18

Ադրամար 25, 251, 288
Ադքյորփի 15, 412
Ամարաս 266
Ամերիկա 72
ԱՄՆ 70, 74, 88, 121, 126,
128, 131, 132, 134, 137, 163,
166, 169, 174, 178, 182, 213,
247, 260, 262-264, 272, 303,
320, 324, 333, 335, 351, 357,
363, 369, 370, 377 - 379,
388, 407, 409, 410, 420, 425,
458, 460, 461, 464, 468, 469
- 472, 474, 475, 477, 480,
499, 503, 524
Անգլիա 14, 47, 128, 163,
320, 370, 504, 517
Անդրկովկաս 226, 228
Անդրկովկասյան
Դաշնություն 386
Անթալիա 318, 366
Անթիլիաս 78, 202
Անի 87, 283 - 287, 428, 518,
519, 543
Անկարա 183, 248, 287, 318,
377, 379, 410, 456, 467
Աշոտաշեն 285
Աջարիա 171, 411
Ասորիք 85
Ասպինձա (Ասպինձա) 56,
187
Ավարայրի դաշտ 298
Ավստրալիա 148, 196, 404
Ավստրիա 128,
Ատրպատական 280, 364,
491
Արաբական խալիֆաթ 165
Արաբկիր 500
Արագած 298, 331, 422

Արածանի 81
 Արարատ 251, 289, 290 -
 296, 300, 308, 330, 331, 332,
 341- 354, 357, 358, 395-399,
 408, 413, 414, 479, 480, 501,
 502, 511
 Արարատյան դաշտ 253,
 296, 309, 508
 Արարատյան
 թագավորություն 36, 219,
 258
 Արարատյան
 Հանրապետություն
 (Արարատեան
 Հանրապետութիւն) 191,
 254
 Արաքս 85, 179, 251, 334,
 388, 393, 407, 422, 438,
 462, 473, 506, 519
 Արգենտինա (Արժանքին)
 119, 163, 176, 189, 196, 198,
 321, 335, 426, 434, 499
 Արդահան 172, 223, 224
 Արմենիա 396
 Արտազ 298
 Արցախ 7, 17, 18, 49, 68, 77,
 131, 147, 173, 174, 177, 188,
 217, 221, 229, 233, 252, 259,
 266, 281, 282, 305, 306, 324,
 327, 337, 356, 367, 368, 499,
 500, 508, 512, 514, 521
 Արևելահայաստան
 (Արեւելահայաստան) 81
 Արևելյան Ամերիկա 148
 Արևելյան Հայաստան 123,
 124, 167, 234, 240, 253,
 331, 343, 384, 385, 387,
 389, 406, 508, 509
 Արևելք 116

Արևմտահայաստան
 (Արեւմտահայաստան) 80,
 86, 223, 254, 352, 358
 Արևմտյան Ադրբեջան 454,
 469, 491
 Արևմտյան Հայաստան 7-9,
 25, 63, 66, 69, 72, 80, 114,
 115, 120, 149-152, 174, 179,
 187, 189, 199, 220, 233, 240,
 249, 251, 252, 254, 256, 261,
 262, 266, 275, 289 - 291,
 303, 307, 309, 318, 322,
 330, 331, 337, 341, 343, 348,
 351, 355, 357, 363, 377, 381,
 383, 385, 387-389, 406 - 408,
 421, 422, 437, 438, 456, 457,
 466, 473, 480, 498, 500 -
 502, 506, 518, 519, 521, 522,
 524, 525, 533
 Արևմտյան Վրաստան 231,
 416
 Արեւմուտք 171, 324
 Աֆղանստան 467
 Աֆրիկա 130
 Բ
 Բաբլ Ալի 460
 Բագավան 25
 Բաթում 65, 116, 168, 231,
 254, 300, 319, 402, 408, 411,
 419, 436, 437, 522
 Բալկաններ 35, 263
 Բալուրիան 225, 227
 Բայազետ 114, 290 - 293,
 331, 500, 523
 Բաշ-Ապարան 65, 310, 386
 Բավրա 224, 233, 419
 Բարձր Հայք 240

Բաքու 117, 174, 177, 221,
318-319, 326, 364, 377, 402,
410, 492

Բելառուս 469, 470

Բելգիա 120, 213, 475

Բեյրութ 8, 75, 85

Բեշքիլիսե 285

Բեռլին 183

Բեյրութ 72

Բիթլիս 114, 264, 388, 407,
409, 410, 486

Բյուզանդական

Կայսրություն

(Բիւզանդական

կայսրութիւն) 165

Բյուզանդիա 287

Բոգդանովկա (Նինոցմինդա)
55, 225, 232

Բոլնիս-Խաչեն 14

Բոլշէկիյան Ռուսաստան
421

Բոսֆոր 325

Բորչալու 15, 221, 226, 229

Բրազիլիա 198, 404

Բրդածոր 15

Բուլղարիա 55

Բուխարեստ 219

Գ

Գալիսիա 122

Գահիրէ տէ՛ս Կահիրե

Գալլածոր 284

Գալլատու լիճ 298

Գանձասար 259, 266

Գարդաբան 402

Գետաշեն 67, 500

Գերմանիա 42, 69, 110, 112,
116, 118, 121, 127, 138, 165,
427, 499

Գլենդել 301

Գյումրի 76, 168, 180, 219,
284, 419, 499

Գյուրջիստանի վիլայեթ 218

Գորի 416

Գորիս 281

Գուգարաց աշխարհ 186

Գում Գափու 460

Դ

Դաշտային Ղարաբաղ 16

Դարդանել 325

Դեր Ձոր 246

Դիարբեքիր 382, 422, 456,
524

Դոնի Ռոստով 232

Դորպատ 346, 350, 397,

Ե

Եալտայ (Յալթա) 166

Եգիպտոս 133, 172, 202,
305, 499

Եվրոպա (Եւրոպա) 122, 137,
161, 166, 173, 174, 178, 213,
263, 367, 374

Երզնկա 114, 500

Երկիր մոլորակ 344

Երուսաղեմ 427, 481, 516

Երևան 117, 129, 133, 134,
137, 147, 161, 183, 190, 197,
205, 214, 231, 236, 240, 253,
266, 275, 278, 279, 296,

298, 307, 318, 332, 336, 363
- 365, 385, 395, 402, 413,

441, 455, 469, 491, 494, 498

– 502, 505, 508, 518, 519

Եփրատ 246

Զ

Ջաբախա (Ջավախք) 219

Ջանգեզուր 117, 174, 281,
282, 437, 490, 504

Ջանգելան 18, 77

Ձաքաթալա 268

Է

Էլբրուս 290, 343

Էլզաս-Լոթարինգիա 165

Էջմիածին 81, 78, 194, 202,
298, 403, 419

Էստոնիա 397

Էրզրում 63, 86, 114, 142,
187, 264, 355, 383, 388, 402,
407, 409, 410, 422, 486, 500

Էրզրումի նահանգ 240

Թ

Թադեի վանք 24

Թալին 81

Թարթառ 412

Թափարվան 218

Թբիլիսի 12, 55, 66, 78, 117,
187, 221, 226, 227, 228,
231, 233, 234, 268, 338, 356,
386, 413, 514,

Թել Ավիվ 427

Թեհրան 158, 160, 166, 167,
176, 180, 510

Թեղուտ 79

Թեսաղոնիկե 353

Թիֆլիս տես Թբիլիսի

Թմկաբերդ 86, 521, 522

Թոնդուրեկ 298

Թրակիա 35, 354

Թուրքիա 5, 8, 17, 65, 110,
112-116, 118-120, 122-125,
131, 132, 140-142, 150, 161,
163, 164, 167, 168, 170, 172-
175, 181, 183, 184, 189, 212,
214, 215, 233, 247-252, 255,
260, 263-265, 267, 269, 274,
282, 287 - 289, 291, 300,
301, 303, 317-320, 323, 325-
328, 334, 335, 352, 354,

357, 363, 365, 367, 371,
373, 374, 376 - 384, 388,
389, 393, 394, 401, 406, 407,
409 - 411, 422, 424, 425,
427, 428, 434 - 437, 439,
441, 456-458, 465, 467-469,
471, 474, 475, 480, 481, 483,
486 - 488, 499, 503, 504,
506, 509, 523, 524, 543

Թուրքիայի

Հանրապետություն 116,
275, 388, 509, 514

Ի

Իգաձոր 284

Իգդիր 114, 175, 384, 408

Իզմիր 248

Ինջիլիկ 128

Իսկենդերուն 365

Իսպանիա 122, 165, 499

Իսրայել 46, 116, 132, 137,
138, 252, 524

Իտալիա 120

Իրան 173, 328, 402, 423,
432, 488, 491, 499, 509

Իրաք 166, 172, 467

Իրիվան 491

Լ

Լազիստան 174

Լաչին 18

Լեհաստան 133, 247, 320

Լեռնահայաստան 509

Լեռնային Ղարաբաղ 164,
173, 262, 281, 325, 364, 372-
374, 481, 490, 534

Լեռնային Ղարաբաղի

Ինքնավար Մարզ 16

Լեռնային Ղարաբաղի

Հանրապետություն (ԼՂՀ)

216, 263, 325, 364, 433, 512

Լիբանան 120, 146, 148,
 149, 154, 337, 499
 Լիոն 122
 Լիտվա (Լիթվիա) 320, 357
 Լոզան (Լոզան) 199, 302
 Լոնդոն 348, 351, 517
 Լոռի 12-15, 50, 51, 226,
 227, 228, 253, 406, 412
 Լոս Անջելես (Լոս Անճելըս)
 178, 205, 497, 545
 Խ
 Խանասոր 460
 Խժկոնք 285
 Խնուս 114, 240
 Խոժոռնի 15, 412
 Խորհրդային Ադրբեջան
 281, 411
 Խորհրդային Հայաստան
 49, 125, 167, 200, 259, 310,
 369, 381, 389, 407, 411, 435,
 489, 511, 541
 Խորհրդային Միություն
 (ԽՍՀՄ) 115, 119, 125, 147,
 167, 168, 268, 436, 511
 Խորհրդային Ռուսաստան
 112, 116, 300, 407, 409, 411,
 506
 Խորհրդային Վրաստան 49,
 408
 Խրամ (Ծալկա) 221
 Ծ
 Ծալկա (Ծալքա) 56, 187,
 221, 225, 355
 Ծաղկոցածոր 284
 Ծործոր 519, 520
 Կ
 Կախեթ 416
 Կահիրե 191, 195, 305, 306
 Կանթեջան 18
 Կանադա 87, 121, 176, 247,
 320, 404
 Կապան 118, 281
 Կասպից ծով 328
 Կարաքյոսե 114
 Կարմիր Քրդստան 16
 Կարս 112, 114, 115, 117,
 124, 125, 174, 223, 225, 229,
 268, 284, 373, 381, 383, 384,
 388, 389, 393, 402, 408, 410,
 421, 424, 436, 438, 440, 486,
 500, 508
 Կարտիկան 224
 Կեսարիա 113, 382, 500
 Կիլիկեան հայկական
 թագավորություն 167
 Կիլիկիա 154, 179, 199, 385,
 544
 Կիլիկյան Հայաստան 544
 Կիպրոս 119, 189, 467, 499
 Կիև 278
 Կոզովիտ 293
 Կոսովո 263, 325, 512
 Կոստանդնուպոլիս 113,
 117, 248, 274, 287, 302, 524
 Կովսական գալառ 77
 Կովկաս 169, 222
 Հ
 Հաագա 389, 474, 475, 512
 Հագարու գետ 77
 Հալեպ 246,
 Հաղպատ 13
 Համշեն 180, 500
 Հայաստան 12-15, 19, 34-36,
 42, 47, 49, 51, 53, 57, 64-66, 68,
 73-79, 84, 88, 110, 112, 116,
 117, 119, 120, 123, 125,
 141, 143-148, 150-153,
 155, 156, 158, 160, 162, 164,

168-170, 172-174, 176-178,
 184, 186, 188, 191-193, 195-
 198, 200-204, 211, 226, 227,
 228, 232-234, 240, 242, 252-
 254, 257, 259, 264, 265,
 269, 270, 277, 278, 282-286,
 288. 290-292, 301 - 303, 310,
 317, 319, 326-329, 333, 334,
 336-338, 341, 342, 344, 351,
 353, 355, 356, 365, 366,
 367, 368, 373, 374, 376-381,
 383-387, 393, 394, 400 –
 408, 411, 412, 415 – 419,
 423, 429, 431, 432, 434, 436,
 437, 439, 441, 454, 455,
 459-462, 464, 466, 467, 469 -
 471, 473, 477, 479, 480, 482,
 486, 488 – 491, 493 - 502,
 504, 507, 508, 517, 521, 525,
 533, 544, 545, 547, 460
 Հայաստանի
 Հանրապետություն 36, 40,
 41, 58, 70, 124, 125, 129 -
 135, 137, 138, 143, 144,
 172, 176, 180, 181, 190 -
 194, 203, 214, 216, 227,
 229, 230, 232 - 234, 237, 240,
 242, 244, 245, 251, 253, 255,
 257, 259, 260, 267, 277, 281,
 284, 286, 299, 301, 302,
 305, 307 - 309, 317, 324,
 329, 330, 334, 336, 337,
 346 - 348, 350, 352, 356, 363
 - 366, 368, 369, 385, 387-
 389, 395, 402, 404, 408, 409,
 413, 415, 421, 423-425, 429,
 431, 432, 434, 435, 439, 441,
 454, 456, 460-463, 470, 472,
 477, 479, 481, 482, 486, 488

– 490, 493, 494, 499 – 503,
 505, 507, 512, 514, 518, 519,
 521, 522, 525, 532, 534, 541
 Հայկական Լեռնաշխարհ
 289, 299, 300, 344, 396
 Հայկական Կիլիկիա 502
 Հայկական պար 296, 298
 Հայոց Արեւելից Կողմանք
 173
 Հանրապետական Թուրքիա
 212
 Հավլարար 239
 Հարավսլավիա
 (Հարաւսլաւիա) 166, 475
 Հարավային Կովկաս 186
 Հարավային Օսեթիա 325
 Հեռաւոր Արեւելք 171
 Հին Ջուղա 177, 178
 ՀՀ տես Հայաստանի
 Հանրապետություն
 Հյուսիսային Արցախ 16 - 18
 Հյուսիսային Կովկաս 168
 Հյուսիսային Հայաստան
 216
 Հոլանդիա 189
 Հռոմ 24, 120, 150, 166, 182,
 189, 493, 495, 516
 Հռոմեական
 հանրապետություն
 (Հռոմեական
 հանրապետութիւն) 165
 Հունաստան 44, 119, 247,
 499
 Հունգարիա 499
 Զ
 Ձորագետ 419
 Դ
 Դարաբաղ 17, 18, 49, 112,
 117, 167, 177, 178, 251, 265,

274, 281, 282, 317, 364, 393,
 428, 481, 512
 Ղարաքիլիսա 65, 310, 385,
 386, 500
 Ղափան 412
 Ղրիմ 223
 Ղրղզստան 493
 Գ
 Գորոխ 172
 Ս
 Մազրա 223
 Մալաթիա 383, 410, 500
 Մանագլերտ 114
 Մաննա 491
 Մառնեուլ (Մառնեուլ) 171,
 402
 Մասիս 344, 349, 350, 353,
 396, 408,
 Մասիսներ 300
 Մասյաց վիհ 297
 Մարսել 122
 Մարտունի 54
 Մեծ Թուրան 116,
 Մեծ Բրիտանիա 165, 228,
 229, 333, 335, 499
 Մեծ Հայք 355
 Մեծ Հայքի թագավորութիւն
 186
 Մեծ Մասիս 294
 Մեղրի 5, 110, 117, 173, 174
 Մետեխ 239
 Մերձավոր Արևելք 365, 402
 Մերձսելեուզեան երկրներ
 168
 Միացեալ Նահանգներ (տե՛ս
 ԱՄՆ)
 Մինգեչաուրի 18
 Մինսկ 177, 327
 Միջիգան 134, 137

Միջերկրական ծով 544
 Միջին Ասիա 367
 Միրբաշիր 18
 Մոլդովա (Մոլդովա) 278,
 499
 Մոխրուտ 240
 Մոսկվա 20, 112, 124, 125,
 140, 167, 183, 184, 254, 278,
 289, 325, 341, 343, 346, 352,
 407, 409 - 411, 455, 494,
 508, 545
 Մրեն 25
 Մցխեթ 218
 Մուղոս 227, 253
 Մուղնի 79, 151
 Մուշ 175, 381, 382
 Մուսալեռ 246
 Յ
 Յունաստան (Հունաստան)
 70, 186, 189, 353, 355, 357
 Ն
 Նախիջևան 7, 16, 117, 178,
 179, 253, 281, 282, 410, 411,
 490, 504
 Նոյեմբերյան 15
 Նոր Զուղա 510
 Նիդերլանդներ 121
 Նինոծմինդա 187, 232
 Նիս 122
 Նյու Յորք (Նիւ Եորք) 75,
 85, 120, 151, 182, 464, 472,
 474
 Նյուրեմբերգ 482
 Շ
 Շահումյանի շրջան 17
 Շապին - Գարահիսար 500
 Շարուր 253
 Շիրակ 253, 284, 310
 Շվեդիա 120, 474, 499

Շվեյցարիա 121, 182, 247,
320, 380, 475, 499
Շուկավեր 14
Շուշի 20, 111, 228, 281, 543

Չ

Չանախչի 15
Չեխիա 357
Չիկագո 134
Չինաստան 171
Չըլդր լիճ 283
Չլդրի էյալեթ 219

Պ

Պայագիտ (տես Բայագետ)
331

Պարթևստան 491
Պարսից ծոց 402
Պարսկահայք 519
Պարսկաստան 17, 24, 114,
165, 298, 480, 544
Պէյրուք (տես նաև Բէյրուք)
75, 85, 205, 336,
Պոլիս տե՛ս
Կոստանդնուպոլիս
Պորտուգալիա 165
Պրագիլիա 198
Պուկարիա 55

Ջ

Ջաբրահիլ 18
Ջավախեթի 218
Ջավախք (Ջաւախք) 7, 24,
49, 50-57, 63, 86, 87, 147,
168, 169, 171, 172, 179, 186-
189, 216-221, 223, 224, 227,
229-235, 239-241, 250, 259,
266, 268, 282, 283, 295, 310,
337, 353-356, 368, 400, 401,
403 – 406, 413, 415 – 420,
498, 500, 514, 521, 522

Ջեյհան 117, 174, 402
Ջուղա 68, 72, 73, 75, 85,
177, 178, 278

Ռ

Ռուսական կայսրություն
386

Ռուսաստան 18, 21, 44, 54,
67, 120, 127, 139, 166-170,
173, 174, 187, 223, 226, 230,
231, 247, 249, 291, 318, 324-
326, 328, 335, 369, 377, 394,
403, 405, 410, 411, 418, 454,
455, 466, 470, 488, 496, 499,
506, 544

Ռուսաստանի Ղաշնություն
133, 119, 233, 247, 262, 291,
324, 473

Ս

Սադախլու 402
Սամսուն 500
Սամցխե - Ջավախեթ 222
Սանահին 13
Սանկտ Պետերբուրգ 226,
232,
Սան – Ռեմո 388
Սասուն 18, 175, 383, 500
Սարդարապատ 65, 310,
385, 386
Սեբաստիա 114, 179, 382,
384, 410, 500
Սեմալ 382, 383
Սլովակիա 121, 150, 189,
247
Սերբիա 166
Սիբիր 171
Սիս 347
Սիրիա (Սուրիա) 172,
244, 246, 499
Սյունիք 176, 328, 508, 509

Սոցիալիզմ 310
 Սոչի 180
 Սովետական Հայաստան 16
 Ստամբուլ 113, 120, 181,
 183, 231, 322, 456
 Ստոկհոլմ
 Սուրբ Կարապետ (եկեղեցի)
 25
 Սուրբ Հովհաննու (եկեղեցի)
 25
 Սուրբ Էջմիածին 78 - 80
 Սուրմալու 116, 175, 289,
 300, 381, 388, 389, 408, 438,
 508,
 Սևան 318
 Սև ծով 522
 Սևր (Սեւր) 264, 292, 331,
 332, 341, 345, 347, 348, 384,
 388, 398, 479, 482, 483, 486,
 487, 512
 Վ
 Վան 114, 115, 175, 383,
 388, 407, 409, 422, 437, 439,
 481, 486
 Վանաձոր 180
 Վաշինգտոն 435
 Վատիկան 88
 Վարդենիս 412
 Վարդոյ 382
 Վել 224
 Վիեննա 88, 89, 126, 165
 Վրաստան 12-15, 18, 50,
 52, 53, 55, 57, 168, 169, 171-
 173, 187, 218, 221, 222, 225-
 227, 228, 229 - 233, 234,
 236, 239, 250, 267, 268,
 300, 324, 325, 326, 337,
 338, 355, 356, 365, 367, 368,
 386, 400 - 405, 411, 412,

416-420, 423, 432, 480, 494,
 495, 499, 514,
 Վրաստանի
 Դեմոկրատական
 Հանրապետություն 225
 Վրաստանի
 Հանրապետություն 417
 Տ
 Տաթև 509
 Տաշիր 403, 419
 Տաջիկստան 278
 Տարսու 397
 Տափերական կամուրջ 85
 Տեր Ջոր տես Դեր Ջոր
 Տիկնիս 124
 Տրապիզոն 172, 231, 264,
 365, 383, 388, 407, 409, 486,
 500

Ու
 Ուկրաինա 267, 328, 499
 Ուրարտու 258, 266, 276
 Ուրուգվայ 119, 163, 189,
 301, 321, 335, 370, 426

Փ
 Փամբակ 253
 Փարիզ 200, 388
 Փարվանա լիճ 86, 218,
 521, 522
 Փոթի 328, 365
 Փոցխով 224
 Փոքր Մասիս 293, 296, 298,
 Փուշտու 491
 Ք
 Քանադա (տես նաև
 Կանադա) 87
 Քաշաթաղ 500
 Քարատուրան 246
 Քարթլի 217

Քարվաճառ 20
 Քեմալական Թուրքիա 411, 421
 Քդի 114, 500
 Քյուլլի 240
 Քսանթի 354
 Քրդստան 16, 114, 115, 175, 288, 382, 383, 422, 456, 518, 523, 525
 Քութայի 226
 Օ
 Օշական 23, 79
 Օջախլը 287
 Օսերիա 171, 325, 401
 Օսմանյան Թուրքիա 303
 Օսմանյան կայսրություն (Օսմանեան կայսրութիւն) 70, 110, 119, 153, 165, 219, 253, 186, 300, 309, 321, 322, 380, 384, 466, 469, 471, 483, 523,
 Ֆ
 Ֆիգուլի 18
 Ֆրանսիա 21, 42, 120, 122, 133, 138, 165, 211, 213, 465, 475, 499
 А
 Абхазия 206
 Адарбаўган 554
 Адарбајджан 555, 557, 558
 Адиабен 553
 Адигенский район 108
 Азербайджан 99, 207, 442, 443, 445, 447, 448, 484, 526 - 530, 538 - 540, 548 - 551, 553, 554, 556, 559 - 562
 Азия 92
 Аўастан 558

Албания 527
 Алуанк 447, 448, 555
 Америка 207
 Ани 91, 563 - 565
 Аниւսкое царство 312
 Анкара 98 - 99, 208, 313
 Арарат 312 - 314, 359 - 362, 555
 Араратская долина 314
 Араратское Царство 552
 Аратта 552
 Аргентина 99
 Арманум 552
 Армения 90, 91, 93 - 95, 97, 99, 100, 102, 104 - 109, 185, 207 - 210, 304, 311, 312, 313, 315, 316, 359 - 362, 390, 391, 442 - 444, 448, 450, 451, 453, 484, 485, 526, 529 - 531, 552, 535 - 540, 548 - 558, 560 - 562, 566
 Армянская Киликия 556, 558
 Армянская Республика 568
 Армянское Нагорье 91, 538, 360, 557, 568, 573, 574
 Арцах 312, 447, 539, 548, 549, 554
 Арцахские горы 590
 Аспиндзский район 108
 Атарпатакан (Атурпатакан) 528, 529, 538, 555
 Атлантика 591
 Атропатайская Мидия 555
 Атурпатены 528, 556
 Ахалкалаки 104, 108, 208
 Ахалкалаксий уезд
 Ахалцха 104, 109

- Ахтамар 91
Б
Бакинская губерния 449
Баку 99, 208, 316, 445, 526, 556, 558, 562
Батуми 107, 108
Баязет 314
Беларусь 540, 550, 560
Бехистун 549
Битлисский вилайет 485
Ближний Восток 210
Богдановка 104, 108, 109
Богдановский (Ниноцминдский) район 26,
Больнис 209
Большой Арарат 361
Бохум 94,
В
Вавилония 553
Ван 103 – 104
Ванский вилайет 485
Ванское царство 312, 552
Варшава 591
Великая Армения 549, 552, 557, 558
Венгрия 94
Венеция 94,
Виттенберг 94
Восточная Анатолия 591
Восточная Армения 103, 105, 448, 527, 538, 549
Восточная Грузия 529, 548
Г
Гардабан 209
Германия 93, 96
Грузия 103, 105, 106 - 109, 206 - 209, 311, 536, 548, 560, 563
Грузинское царство 28, 30, 105
Гугаркские горы 590
Гюмри 208
Гюрджистанский вилайет 29
Д
Дагестан 529, 556, 560
Дерпт (Тарту) 359, 361
Джавахети 106
Джавахк 104 – 109, 209, 311
Джавахкские горы 590
Джаниси 209
Джеу́хан 208
Древний Восток
Е
Европа 92, 443, 449, 552
Египет 574
Ереван 97, 98, 100, 314, 315, 390, 448, 529, 557
З
Закавказье 103, 554, 590
Зангезур 527, 530
Западная Армения 99, 103, 105, 210, 304, 359, 314, 556
Западная Россия 207
Западный Азербайджан 448, 527, 538, 539, 549
И
Израиль 443
Имерети 108,
Иран 537, 538, 550, 554, 556, 560
Иранский Адарбайган (древняя Атропатена) 554
Иреван 560
Испания 595
К

Кавказ 315

Кавказская Албания 442

Кавказский регион 590

Кавказские хребты 590

Карабах 526, 530, 553

Карс 185, 208, 390, 563

Киев 560

Киликийская Армения 553

Киликийское государство
559

Константинополь

(Стамбул) 96

Косово 528

Краснодар 594

Кура 555

Л

Ленинакан 104

Лори 107, 536

Люблин 582

М

Малая Азия 550, 552

Малая Армения 539, 549,
552, 556

Малоазиатский
полуостров 591

Малый Кавказский хребет
590

Марнеули 209

Масис 360, 555

Месопотамия 550

Милан 594

Минск 559

Москва 98, 390, 448, 539

Н

Нагорный Карабах 448,
526, 527, 530, 559

Нахиджеван 549, 554

НКР 33

Новая Зеландия 552

О

Окленд 552

Османская империя 29, 93,
96, 98, 210, 443, 444, 451,
452, 591

Р

Республика Армения 33,
553

Римская империя 593

Российская империя 103,
536, 565

Россия 93, 102 - 104, 108,
206 - 210, 311, 390, 444, 446
- 448, 484, 526, 536, 540,
550, 560, 565

С

Сасун 312

Себастья 539

Северный Иран 528, 529,
548

Северный Кавказ 104, 529,
548

Севр 314, 359

Сербия 98

Скандинавия 449

Слуцк (древний Случеск)
583, 584

Смбаташен (стены) 566

Советская Армения 312,
539

Советская Россия 390

Советский Союз 567, 590

Сомали 528

Средняя Азия 591

СССР 104, 109

Стамбул 96 - 99

Старая Джуга 561

Страна Забаха 28,

США 97, 207, 210, 391, 451,
452, 526, 559

Сюник 103, 312

Сюникские горы 590

Т

Тавриз 529

Таджикистан 561

Тбилиси 106, 208

Трапизонский вилайет 485

Турция 93 - 97, 99, 102,
185, 207 - 210, 313, 315,
316, 390, 391, 442 - 444,
451 - 453, 485, 537, 539,
562, 565

У

Украина 540,

Урартское государство
446

Урарту 91, 446, 447, 549,
557

Утик 447, 527, 549, 554

Ф

Франция 93, 98, 101, 526,
559

Х

Хаяаса 552

Хорватия 97

Ц

Цалка 104

Центральная Азия 561

Ч

Черноморско-Каспийский
регион 553,

Ш

Шуши 527

Э

Эрзрумский вилайет 105,
485

Эриях 28,

Эчмиадзин 527, 549

Ю

Южная Оссетия 206

Южный Кавказ 207, 209

Южный Судан 528

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔ ԵՎ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՐԵՆԻ ԵՐԿՐԻ ՈՒ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՌՋԵՎ-----	3
ՀՈՂՎԱԾՆԵՐ ԵՎ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐ -----	11
ՍԱՀՄԱՆԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՂԵԼ ԵՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՀԱՇՎԻՆ -----	12
ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱԽ. ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ-----	16
ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԱՎԱՏՔ Է ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԳՆԱՀԱՏԵԼԻ ԱՐԺԵՔ-----	22
АШОТ МЕЛКОНЯН: “ПОЛИТИЧЕСКИЕ КОНТАКТЫ С ТУРЦИЕЙ ДЛЯ ГРУЗИИ ВАЖНЕЕ И ДОРОЖЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРАВДЫ”----	26
«ԱՌԱՆՑ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՆՔ ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԻՍԱԳԻԾ ՉՈՒՆԵՆՔ» ----	34
ՕՏԱՐԱՄՈԼՈՒԹՅԱՆԸ ՊԵՏՔ Է ՎԵՐՋ ՏԱԼ-----	41
ԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԵԾԸ ԾՈՒՂԱԿ Է-----	44
«ԵՍ ԳԼՈՒԽ ԵՄ ԽՈՆԱՐՅՈՒՄ ԶԱԲԱԽՔԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՌՋԵՒ, ՈՐԸ ԽՈՆԱՐՅԱԲԱՐ ՏԱՆՈՒՄ Է ԲՈԼՈՐ ԴԺՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ԱՏԱՄՆԵՐԸ ՍԵՂՄԱԾ ԴԻՄԱՆՈՒՄ Է»-----	49
ՀԱՍԵԼ Է ԴՈԿՏՈՐ ԴԱՌՆԱԼՈՒ ՀԵՐԹԸ-----	58
ՄԵՆՔ ՇԱՏ ՀԶՕՐ ԵՆՔ ԱՄԷՆ ԻՆՉՈՎ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԶՕՐ ԴԱՇՏՈՎ, ՄԵՐ ՏԱՐԱԲՆՈՅԹ ԷՈՒԹԵԱՄՔ-----	62
ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔ. ԱՇԾԵԱՆԸ ԻՆՉ ՀԱՄԱՐ ՄԱՐԴԱՅԻՆ ԻՏԷԱԼԻ ԱՆԳԵՐԱԶԱՆՑԵԼԻ ՕՐԻՆԱԿ Է-----	75
ԳՆԱ՞Լ, ԹԷ՞ ԶԳՆԱԼ ՎԻԵՆՆԱ. ԻՆՉԻ՞ ՄԱՍԻՆ ԽՕՍԵԼ ԹՈՒՐՔԵՐԻ ՀԵՏ--	88
НА СТРАЖЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРАВДЫ-----	90
ՊԱՆԹՈՒՐՔԻԶՄԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ ԽՈՉԸՆԴՈՏ Է ՄՆՈՒՄ ՄԻԱՅՆ ՄԵՂՐԻՆ-----	110

ՀԱՂԹԱՐՇԱԿԸ ԿՇԱՐՈՒՆԱԿԿԻ ՄԻՆՉԵՎ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ՀԱՂԹԱՆԱԿ ---	119
ՄԵԾ ԵՂԵՈՆԻ 90-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԸ.	
ԵՐԵՎԱՆՅԱՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎՆԵՐ-----	129
ՀԱՄԱՊԵՏԱԿԱՆ ԶԳԱՑՈՂՈՒԹԻՒՆ-----	143
ՄԵՆՔ ՊԵՏՔ Է ԴԱՌՆԱՆՔ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԶԳԱՑՈՂՈՒԹԻՒՆ	
ՈՒՆԵՑՈՂ ԱԶԳ. «ԱԶԴԱԿ»-ԻՆ Կ'ԸՍԵ ԴՈԿՏ. ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ-----	145
ԴՈԿՏ. Ա. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆԻ ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑԻՆ ԱՌԻԹՈՎ ԱԶԳԱՅԻՆ	
ՀԱՄԱՊԵՏԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՆՓՈԽԱՐԻՆԵԼԻՈՒԹԻՒՆԸ-----	155
ԴԱՍԱԽՕՍԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅ «ՀԱՅ ԴԱՏԸ՝ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ	
ԿԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԼՈՅՍԻ ՏԱԿ» ԹԵՄԱՅՈՎ -----	158
ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎ. ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐ ԵՎ ԵԶՐԱՅԱՆԳՈՒՄՆԵՐ-----	160
«ՀԱՅ ԴԱՏՆ ԱՅՍՕՐ» 3-ՐԴ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎՈՒՄ ՆԵՐԿԱՅԱՑՒԱԾ	
ԶԵԿՈՅՆԵՐ -----	162
ԱՂԲԵԶԱՆԸ՝ ՓԱԿՈՒՂՈՒ ԱՌՋԵՒ -----	177
ՊՐՈՖ. Ա. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ. «ԵՐԲ ԹՈՒՐԹԻԱՅՈՒՄ ԹՈՒՐԶ ԳՐՈՂԻՆ,	
ԺՈՒՆԱԼԻՍՏԻՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՉԻՆ ԴԱՏՈՒՄ ԵՆ՝...-----	181
ДИРЕКТОР АРМЯНСКОГО ИНСТИТУТА ИСТОРИИ АШОТ	
МЕЛКОНЯН СЧИТАЕТ, ЧТО ТУРЕЦКИЙ ИСТОРИК ЮСУФ	
ХАЛАЧОГЛУ ВЫПОЛНЯЕТ ГОСЗАКАЗ ТУРЕЦКИХ ВЛАСТЕЙ-----	185
ՊՐՈՖ. Ա. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ. «ԱՊՐԻԼԻ 25-ԻՆ ՇԱՏ ԳՈՐԾ ՈՒՆԵՆՔ ԱՆԵ-ԼԻՔ.	
ԱՌԱՋԻԿԱՅ ՏԱՍՆԱՄԵԱԿԸ ՆՈՐ ՅԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐԻ ԱՌԻԹ ԿԸ ՏԱՅ» ---	186
«ՀԱՅԵՑԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄ»	
ԽՈՐՀՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ ՀԲԸՄ-Ի 100-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ ՏԵՂԻ	
ՈՒՆԵՑԱԾ ԳԱՅԻՐԷԻ ՄԵԶ-----	191
ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑՆԵՐ ՀԲԸՄ-Ի 100-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻ	
ՊԱՏՄԱՐԱՆ ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆԻ ՀԵՏ-----	195
“ПОТЕРИ ГРУЗИИ В СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ	
НЕИЗБЕЖНЫ”-----	206
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱՉՈՒԱԾ ԽՆԴԻՐ Է---	211

ԴԻՆՔԻ ՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ ԴԱՐՁԱՒ ԹՈՒՐ- ՔԻԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՈՒ ՆԵՐՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ-----	214
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄԱԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ. ՋԱՎԱԽՔ-----	216
ԱՆԱՂԱՐՏ ՊԱՅԵՆՔ ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԸ-----	237
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ ԴՈԿՏՈՐԱՑԱԿՆ ԱՎԵԼԻ ՈՒԺԵՂ Է-----	239
Հ.Բ.Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՐԻՈՅ ՇՐՋԱՆԱԿԱՅԻՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՀՈՎԱՆԱ- ԻՈՐՈՒԹԵԱՄԲ, ՀԱԼԷՊ ՀՐԱԴԻՐՈՒԹԵՑԱՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՏՆՕՐԻՆ, ՊԱՏՄԱՔԱՆ, ԴՈԿՏ., ՓՐՈՖ. ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆԸ-----	244
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՁՈՐ ԶԵՆՔ Է-----	247
ԿԱՅԱՑԱԿ «ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ» ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԸ-----	253
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ՝ ԱՌԱՆՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՊԱՆՔՆԵՐԻ-----	257
ՈՉ ՄԻԱՅՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԱՅԼ ՆԱԵՒ՝ ՀԱՅՐԵՆԱԶՐԿՈՒԹԻՒՆ----	260
«ԲՈՒՇԻ ՎԱՐՉԱԿԱՐԳԸ ԻՆՉ-ՈՐ ԻՄԱՍՏՈՎ ԽՐԱԽՈՒՄԵԼ Է ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՇԱՓՈՒՄԸ»-----	262
ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋՉՈՒԹՅՈՒՆԸ... ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԱԿՈՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ-----	265
«ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԲՈԼՈՐ ԹԵԿՆԱԾՈՒՆԵՐԸ ՄՂՈՑՆ ԱՌԱԾ ԿՏՐՈՒՄ ԵՆ ԷՂ ՃՅՈՒՐԸ, ԱՅՄԻՆՔՆ՝ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ»-----	270
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՆԱԼՈՎ ԲԵՎԵՌԱՆՈՒՄ Է-----	272
ՅՈՒՐԱՔԱՆԶՅՈՒՐ ԿԱՅՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆԹԱԿԱ Է ՓԼՈՒԶՄԱՆ-----	274
ՀԱԿԱՀԱՐԻԱԾ ՏԱԼՈՒՑ ԶԱՏ՝ ՊԻՏԻ ՆԱԵՒ ԱՆՑՆԵՆՔ ՅԱՐՁԱԿՄԱՆ-----	277
ԱԴՐԲԵՋԱՆԸ ՎԵՐՋԻՆ 20 ՏԱՐՈՒՄ ՑՈՒՅՑ Է ՏՎԵԼ, ՈՐ ԴԱՐԱՔԱՂԻ ԿԱՐԻՔԸ ԶՈՒՆԻ-----	281
ՏԵՍՆԵՄ ԱՆԻՆ ՈՒ ՆՈՐ....-----	283
ԴԵՊԻ ԱՆՀԱՍ ՓԱՌՔԻ ՃԱՄՓԱ-----	289
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. «ԱՅՍՕՐ ԶԽՈՍԵԼ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ Է ՎՏԱՆԳԵԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ»-----	301

ОТ ПРИЗНАНИЯ К ВОЗМЕЩЕНИЮ-----	304
ԱՐՑԱԽԻ ՇԱՐԺՄԱՆ 20-ԱՄԵԱԿԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆ -----	305
ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄԸ ՆՎԻՐՎԱԾ ԷՐ ՄԵԾ ԵՂԵՈՆԻՆ-----	307
ՀՀ զԱԱ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՏՆՕՐԵՆ, ՊՐՈՖԵՍՈՐ ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ-----	309
ВЛАСТИ АРМЕНИИ БЕЗУЧАСТНЫ К СУДЬБЕ ДЖАВАХКА: АРМЯНСКИЙ ИСТОРИК-----	311
ВОСХОЖДЕНИЕ НА АРАРАТ ПРИУРОЧИЛИ К ДАТЕ ПОДПИСАНИЯ СЕВРСКОГО ДОГОВОРА-----	312
ТУРЦИЯ ЖЕЛАЕТ УСИЛИТЬ ВЛИЯНИЕ В РЕГИОНЕ ПОСРЕДСТВОМ ПЛАТФОРМЫ СТАБИЛЬНОСТИ НА КАВКАЗЕ ---	315
ՄԵՆՔ ՆԱՀԱՆՁԵԼՈՒ ՏԵՂ ՉՈՒՆԵՆՔ-----	317
ՈՐՊԵՍՁԻ «ՊԱՐԿԻ ՄԵՋ ՇՆՉԱԴԵՂՁ ՉԼԻՆԵՆՔ»-----	324
ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ ՀՀ զԱԱ-ՈՒՄ-----	329
«ՄԵՆՔ ՄԷԿ ԺՈՂՈՎՈՐԴ ԵՆՔ, ՄԷԿ ՀԱՅՐԵՆԻՔՈՎ, ՄԷԿ ԵԿԵՂԵՑԻՈՎ, ՄԷԿ ՄՏԱԾՈՒՄՈՎ ԵՒ ՄԷԿ ԱՊԱԳԱՅՈՎ...»-----	330
ՀԱՅՐԵՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐՈՒ ԵՒ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ-----	337
ԱՐԱՐԱՏ. ՀԱՅՈՑ ԱՆՄԱՀՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ-----	341
ՀՈՂԸ ՉԻ ՄՈՈԱՆՈՒՄ ԻՐ ԻՍԿԱԿԱՆ ՏԻՐՈՋԸ-----	343
ՍՐՔԱԶԱՆ ԼԵՈԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ...-----	346
ԸՆԹԵՐՑՈՂԻ ՂԱՏԻՆ Է ՀԱՆՁՆՎԱԾ «ՀԱՅՈՑ ԱՆՄԱՀՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ-----	348
ՆՈՐ ԳԻՐՔ ԵՎ ՖԻԼՄ ԱՐԱՐԱՏԻ ՄԱՍԻՆ-----	350
ԹԵՍԱՂՈՆԻԿԵԻ ԵՒ ՔՍԱՆԹԻ ՄԵՋ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ՂԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՋԱԲԱԽՔԻ ՄԱՍԻՆ-----	353

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՋԱԲԱԽՔԻ ՄԱՍԻՆ-----	355
“APAPAT”, ДОСТОЙНЫЙ APAPATA-----	359
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. ԹՈՒՐՔԻԱՆ ՎԱՂ ԹԵ ՈՒՇ ԿՃԱՆԱԶԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ-----	363
ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՍՏԱՏՈՒՄ-ՔՎՈՅԻ ՑԱՆԿԱՑԱԾ ՓՈԹՈԽՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՊԱԿԱՅՈՒՆԱՑՆԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԸ-----	364
ՊԵՏՔ Է ԱՄԵՆ ԻՆՉ ԱՆԵԼ. ՈՐՊԵՍՁԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՉՂԱՌՆԱ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՊԱՏԱՆԴԸ-----	365
ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՊԵՏՔ Է ՈՒՆԵՆԱ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԵԼՈՒ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ-----	366
ՄԵՂԱՅԱԿԱՆՈՎ ՀԱՆԴԵՍ ԵԿԱԾ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾԻՆ ԱԶԱՏ ՉԵՆ ԱՐՁԱԿՈՒՄ-----	369
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԵՏՔ Է ՏԵՂՅԱԿ ԼԻՆԻ ԻՆՉԻ ՇՈՒՐՋ ԵՆ ՀԱՅՏԱՐԱՐԻ ԵԿԵԼ-----	373
«ԳՈՅՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԻ ՍՈՎԵՏԱ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆ, ՈՐԸ ՓՇԱԼԱՐՈՎ ԵՐԿՈՒ ՄԱՍԻ Է ԲԱԺԱՆԵԼ ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԵՐԿՈՒ ՀԱՏՎԱԾՆԵՐԸ»-----	376
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ «ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԵՏՔ Է ՁԳՏԻ ՄԻԱՑՅԱԼ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆԸ»-----	385
ՄԱՅԻՍԻ 28-Ի ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ-----	386
АРМЯНО-ТУРЕЦКАЯ ГРАНИЦА НЕЗАКОННА-----	390
TÜRK-ERMENİ YAKINLAŞMASI YAVAŞLADI MI?-----	392
ԿԱՐՍԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ՝ ՍՏՎԵՐԱՅԻՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՂՆ-----	393
ԱՐԱՐԱՏԻՆ ՎԱՅԵԼ «ԱՐԱՐԱՏ»-----	395
ՄԵՆՔ ԵՎ ՎՐԱՑԻՆԵՐՆ ՈՒՆԵՆՔ ՇԱՏ ԱՌՈՂՋ ՈՒԺԵՐ, ՈՐՈՆՔ ՀԱՍԿԱՆՈՒՄ ԵՆ, ՈՐ ՄԵՐ ԱՊԱԳԱՆ ԱՅՍՏԵՂ ՄԻԱՍԻՆ Է-----	400
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒՄ ԷԻՆ ՄԻՆՉԵՎ 1937 Թ-----	405

ԿԻՆՈՃԱՆԱՊԱՐՅՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՎԱԽՔ-----	413
ՆԱԽԱԳԱՅԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵԼՈՒՅԹԸ ԶԱՎԱԽՔԻ ՄԱՍԻՆ ԲԱՎԱԿԱՆ ՀՈՒՍԱԴՐՈՂ Է-----	415
ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱԿԱՐԴ ԵՆ-----	421
ՍԱՀՄԱՆՆ ԻՆՉՊԵՍ ԿԲԱՑՎԻ, ԱՅՆՊԵՍ ԷԼ ԿՓԱԿՎԻ-----	425
ՈՐՈՇԵՑ ՀԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱԼ-----	429
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ ԿԱՐԾԻՔԸ ՀԱՇՎԻ ՀԱՌԱՆ-----	431
ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՒՄ ՀՀ ԳԱՍ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՏՆՕՐԵՆ Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ ԵԼՈՒՅԹԸ ՀԱՅ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱ- ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ (2009 թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1) -----	434
ԱՆՀՈՒՅՍ ԳՈՐԾ Է ՄԵԿԸ ՄՅՈՒՄԻՆ ՀԱՄՈՁԵԼԸ-----	439
ԻՆՉՊԵՄ ԿԱՐԵԼԻ Է ՉՏԵՍՆԵԼ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԱՌԿԱՅ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ-----	441
ИСКАЖЕНИЕ И ПРИСВОЕНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНОМ ИСТОРИИ АРМЕНИИ – ДОРОГА В ТУПИК-----	442
“РАБОТАТЬ ПАРТИЗАНСКИМИ МЕТОДАМИ НЕВОЗМОЖНО”-----	444
А. МЕЛКОНЯН: РЕЗОЛЮЦИЕЙ 252 – ТУРЦИИ ПРЕДЪЯВЛЕН УЛЬТИМАТУМ-----	451
А. МЕЛКОНЯН: ВОПРОС ГЕНОЦИДА АРМЯН СЕГОДНЯ СТАЛ ОРУДИЕМ В РУКАХ ДРУГИХ ДЛЯ УРЕГУЛИРОВАНИЯ СВОИХ ПРОБЛЕМ С ТУРЦИЕЙ-----	452
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. «ՈՌՈՒ ՊԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԸ, ԿՈՊԻՏ ԱՍԱԾ, ԱՊՐԲԵԶԱՆՑԻՆԵՐԻ «ՄԵՅԻՂԸ» ՓՈԵԼ ԵՆ-----	454
ԹՈՒՐԲԻԱՆ ԿՈՐՅՐԵԼ Է ԻՐ ՆԱԽԿԻՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ-----	456
ՄԵՆՔ «ՍՏԻՊԿԱԾ ԵՆՔ» ԴԱՐՁԵԼ ԳՈՐԾԻՔ ԱՄՆ - ԹՈՒՐԲԻԱ ԽԱՂԻ ՄԵԶ — ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. «ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ «ՃԱՆԱԶՈՒՄ»	458

Ձեպպերդոնիսը Պետք է Փոխարինվի «ՅԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱՑՈՒՄ ԵՎ ՓՈԽՅԱՏՈՒՑՈՒՄ» ՁԵՎԱԿԵՐՊՍԱՄԲ»-----	464
ԱՆՅՐԱԺԵՇՏ Է ՓՈԽԵԼ ՄԱՐՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ-----	466
ԹՈՒՐԶԻԱՆ ՈՒ ԱՂԲԵԶԱՆԸ ԶԵՆ ՓՈԽՎԵԼ-----	468
ԱՂԲԵԶԱՆԸ ԽԵՂԱԹՅՈՒՐՈՒՄ Է ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ-----	470
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱԶՈՒՄՆ ԱՂԴԵՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԳԻՐԿՆ Է ԱՆՑԵԼ-----	471
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՊԵՏՔ Է ՏԵՂԱՓՈԽԵԼ ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՂԱՇՏ-----	473
ՆՐԱՆՔ ՊՆԴՈՒՄ ԵՆ, ՄԵՆՔ՝ ՀԵՐՔՈՒՄ-----	477
«ԳԱԼ ՏԱՐԻ՝ ՎԱՆՈՒՄ...»-----	479
ՍԵՎՐԻ ՂԱՇՆԱԳՐԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՍԿԱԾԻ ՏԱԿ ՊԵՏՔ ԶԷ ՂԵԼ-----	482
АРМЯНСКИЙ ИСТОРИК: "СБЛИЖЕНИЕ РОССИИ С АЗЕРБАЙДЖАНОМ ВЫЗЫВАЕТ БЕСПОКОЙСТВО"-----	484
АРМЯНСКИЙ ИСТОРИК: "АРМЕНИЯ ДОЛЖНА ПОДЧЕРКИВАТЬ ВАЖНОСТЬ СЕВПСКОГО ДОГОВОРА"-----	485
ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԱՌԿԱ Է ՄԻ ԿԵՏ, ՈՐԸ ԽԱԶ Է ՔԱՇՈՒՄ ՍԵՎՐԻ ՂԱՇՆԱԳՐԻ ՎՐԱ-----	486
ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԿԱՐՈՂԱՆՈՒՄ Է ՊԱՀՊԱՆԵԼ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ-----	488
ՇՐՋԱՂԱՐՁԱՅԻՆԸ-----	489
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ՊԵՏՔ Է ՍՏԵՂԾԵԼ, ՈՉ ԹԵ ԳՐԵԼ-----	490
ԵՐԲ ՀՈՈՄԻ ՊԱՊԻՑ ԱՎԵԼԻ ԿԱԹՈԼԻԿ ԵՆՔ ՂԱՌՆՈՒՄ-----	493
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՆՎԻՐՅԱԼ ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԻ ԿԵՍՂԱՐՅԱ ՀՈԲԵԼՅԱՆԸ-----	498

ԱՌԱՋԱՐՅԵՐԹԵԼՈՎ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ-----	503
«ՄԻՆՉԵՒ 100-ԱՄԵԱԿԸ ԼՐԱՆԱԸ՝ ՀՈՂԸ ՈՒՂՂԱԿԻ ՊԷՏՔ Է ԱՅՐԻՒ ԹՈՒՐՔԵՐԻ ՈՏՔԵՐԻ ՏԱԿ, ՈՐՊԷՍՁԻ ՆՐԱՆՔ ՀԱՍԿԱՆԱՆ, ՈՐ ՄԵՆՔ ԱՅՍ ՊԱՅՔԱՐԸ ՏԱՆԵԼՈՒ ԵՆՔ ՄԻՆՉԵՒ ՅԱՂԹԱԿԱՆ ԱԲԱՐՏ»-----	507
ՔՎԵԱՐԿԵՑԻՆ ՈՉ ԹԵ ՎԱՍՆ ԻՍԼԱՄԻ, ԱՅԼ ՎԱՍՆ ՔՐԴՍԱՆԻ-----	518
ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՄԵԿՆ Է ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՐԵՆ-----	521
ՔՐԴԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ԳՆԱԼՈՎ ԽՈՐԱՆՈՒՄ ԵՆ -----	523
“НИ ОДИН ПРЕЗИДЕНТ НЕ ОСМЕЛИЛСЯ БЫ ГОВОРИТЬ ПОДОБНУЮ ЧУШЬ”-----	526
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՅՆՊԵՍ ԻՆՉՊԵՍ ՈՐ Է-----	532
“ИСТОРИЯ АРМЕНИИ”, ОСНОВАННАЯ НА РАНЕЕ НЕДОСТУПНЫХ АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛАХ-----	535
ԱԶԳԱՅԻՆ ԹԵՐԱՐԺԵՔՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՂՈՒՅԹԻ ՈՒ ԱՌՈՂՋ ԳԵՆԻ ՄԱՍԻՆ-----	541
ЧТО КАСАЕТСЯ НАУЧНОЙ ДИСКУССИИ, ТО О НЕЙ И РЕЧИ НЕ МОЖЕТ БЫТЬ-----	548
ПАРАЛЛЕЛЬНАЯ ИСТОРИЯ-----	556
ТЫСЯЧА И ОДНА ЛОЖЬ-----	563
БЕСПРИСТРАСТНАЯ ИСТОРИЯ ПИШЕТСЯ ТОЛЬКО РАЗ-----	567
ГРЕНШО ОТКАЗЫВАТЬСЯ ОТ ТОГО, ЧЕМ СЛЕДУЕТ ГОРДИТЬСЯ--	578
ՀՈՒՋ ԻՉ ԷՐ-----	596
ԵԱՆԱԶԵՑԵՔ ՄԵՐ ԳԵՐԱԶԱՆՑԻԿՆԵՐԻՆ-----	598
ՄԵՐ ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ԹՈՇԱԿԱՌՈՒՆԵՐԸ. ԽՈՍՏՈՒՄՆԱԼԻՑ ՈՒ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ԵԱՆԱՊԱՐՀ-----	599
ԱՆՋԱՆՈՒՆՆԵՐ-----	601
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ-----	611
Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն-----	624

ԱՇՈՏ ԱՂԱՍՈՒ ՄԵԼԹՈՆՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐՆ ՈՒ ՊԱՏԳԱՄՆԵՐԸ

АШОТ АГАСИЕВИЧ МЕЛКОНЯН

УРОКИ И ЗАВЕТЫ ИСТОРИИ АРМЕНИИ

Հրատ. խմբագիր՝ Ազատուհի Սահակյան
Անձնանունների և տեղանունների ցանկերը կազմել են
Նարինե Երանոսյանը և Արմինե Մարանգոզյանը

Հրատ. պատվեր N 414
Ստորագրված է տպագրության 20. 02. 2013թ.:
Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: 39,5 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 400 օրինակ:
Գինը՝ պայմանագրային
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան,
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24:

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0316134

2 001106 416014

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՐԻԲԱՆԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

A π
100080